

TARR

TURKISH ACADEMIC RESEARCH REVIEW

TÜRK AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Turkish Academic Research Review

eISSN: 2602-2923

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Sayı/Issue: 10/1 (Mart/March 2025)

Yayıncı / Publisher

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı
<https://sahinmehmet.com/>
<https://avesis.akdeniz.edu.tr/mehmetsahin>

*Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature
<https://sahinmehmet.com/>
<https://avesis.akdeniz.edu.tr/mehmetsahin>*

Yönetim Yeri ve Adresi / Executive Office and Address

Şafak Mah. 4291. Sok. No: 3/20, 07220 Kepez/Antalya,
Türkiye
www.turkisharr.com - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

İletişim/Communication

turkisharr@gmail.com

Veri Girişi / Data Entry

Havva Özgün – info@yazimdestegi.com
Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık, Kızılay,
06000, Ankara- Türkiye
<https://yazimdestegi.com/>

*Havva Özgün – info@yazimdestegi.com
Sepelling Support, Kızılay, 06000, Ankara- Türkiye
<https://yazimdestegi.com/>*

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı
<https://sahinmehmet.com/>
<https://avesis.akdeniz.edu.tr/mehmetsahin>

*Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature
<https://sahinmehmet.com/>
<https://avesis.akdeniz.edu.tr/mehmetsahin>*

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. Şeref Göküş – orcid.org/0000-0003-3322-0723
serefgokus@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Eğitimi

*Assoc. Prof. Dr. Şeref Göküş – orcid.org/0000-0003-3322-0723
serefgokus@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology – Departmen of Religious Education*

Arş. Gör. Dr. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi – Tefsir

*Res.Assist. Dr. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology – Department of Exegesis*

Arş. Gör. Mehmet Koyuncu – orcid.org/0000-0002-8919-8089
mehmetkoyuncu@odu.edu.tr
Ordu Üniversitesi - <https://ror.org/04r0hn449>
İlahiyat Fakültesi – Felsefe ve Din Bilimleri

*Res.Assist. Mehmet Koyuncu – orcid.org/0000-0002-8919-8089
mehmetkoyuncu@odu.edu.tr
Ordu Üniversitesi - <https://ror.org/04r0hn449>
Faculty of Theology – Philosophy and Religious Studies*

Etik Editörü / Ethical Editor

Prof. Dr. Mehmet Kasım Özgen – orcid.org/0000-0002-3559-0333
mkozgen@erciyes.edu.tr
Erciyes Üniversitesi - <https://ror.org/047g8vk19>
Edebiyat Fakültesi-Felsefe

*Prof. Dr. Mehmet Kasım Özgen – orcid.org/0000-0002-3559-0333
mkozgen@erciyes.edu.tr
Erciyes University - <https://ror.org/047g8vk19>
Faculty of Letters-Philosophy*

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

*Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Philosophy of Religion*

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

Prof. Dr. Rıfat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 –
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

Taha Berkay Şahin – sahint20@itu.edu.tr –
İstanbul Teknik Üniversitesi – İşletme Mühendisliği Bölümü

*Prof. Dr. Rıfat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 –
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Philosophy of Religion*

*Taha Berkay Şahin – sahint20@itu.edu.tr
İstanbul Technical University– Department of Management
Engineering*

Arapça Dil Editörleri / Arabic Language Editors

Dr. Öğr. Ü. Kıyasettin Arslan – orcid.org/0000-0003-2191-7582
kiyasettinarslan@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Arap Dili ve Balagatı Ana Bilim Dalı

*Assist.Prof.Dr. Kıyasettin Arslan – orcid.org/0000-0003-2191-7582
kiyasettinarslan@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology–Department of Arabic Language and Rhetoric*

Alan Editörleri / Field Editors**Türk Dili ve Edebiyatı & Türk-İslam Edebiyatı / Turkish Language and Literature & Turkish Islamic Literature**

Dr. Mousa Rahimi – orcid.org/0000-0003-3807-1747
musarahimi@atu.ac.ir
Allameh Tabataba'i Üniversitesi- <https://ror.org/02cc4gc68>
Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

*Dr. Mousa Rahimi – orcid.org/0000-0003-3807-1747
musarahimi@atu.ac.ir
Allameh Tabataba'i University- <https://ror.org/02cc4gc68>
Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Department
of Turkish Language and Literature*

Filoloji / Philology

Prof. Dr. Ali Cin – orcid.org/0000-0002-9243-5604
alicin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
Edebiyat Fakültesi – Türk Dili ve Edebiyatı

*Prof. Dr. Ali Cin – orcid.org/0000-0002-9243-5604
alicin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Letters – Department of Turkish Language and
Literature*

Doç. Dr. Kemal Demir – orcid.org/0000-0002-1158-7690
kdemir@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
Edebiyat Fakültesi – Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

*Assoc.Prof. Dr. Kemal Demir – orcid.org/0000-0002-1158-7690
kdemir@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University- <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Letters – German Language and Literature*

Türk-İslam Sanatları & Türk İslam Musikisi / Turkish Islamic Arts & Turkish-Islamic Music

Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
neyzenfatihkoca@yahoo.com
Ankara Üniversitesi - <https://ror.org/01wntqw50>
İlahiyat Fakültesi – Türk Din Musikisi Bölümü

*Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
neyzenfatihkoca@yahoo.com
Ankara University- <https://ror.org/01wntqw50>
Faculty of Theology – Department of Turkish Religious Music*

Prof. Dr. Ćazim Hadžimejlić – orcid.org/0000-0003-1555-0251
c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
Sarajevo Üniversitesi- <https://ror.org/02hhwgd43>
Academy of Fine Art - Sarejevo, Bosna-Hersek

*Prof. Dr. Ćazim Hadžimejlić – orcid.org/0000-0003-1555-0251
c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
Sarajevo University – <https://ror.org/02hhwgd43>
Academy of Fine Art - Sarejevo, Bosna-Hersek*

Eğitim / Education

Doç. Dr. Şeref Göküş – orcid.org/0000-0003-3322-0723
serefgokus@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Eğitimi

*Assoc.Prof.. Dr. Şeref Göküş – orcid.org/0000-0003-3322-0723
serefgokus@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology – Departmen of Religious Education*

Hukuk / Law

Prof. Dr. Mehmet Altunkaya – orcid.org/0000-0003-0709-9034
altunkaya@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
Hukuk Fakültesi – Medeni Hukuk

*Prof. Dr. Mehmet Altunkaya – orcid.org/0000-0003-0709-9034
altunkaya@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Law – Department of Civil Law*

Dini Araştırmalar / Religious Studies

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 - rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

Prof. Dr. Yusuf Gökalgp - orcid.org/ygokalp@cu.edu.tr
Çukurova Üniversitesi - <https://ror.org/05wxkj555>
İlahiyat Fakültesi-İslam Mezhepleri Tarihi

Doç. Dr. Zailabidin Ajimatov – orcid.org/ajimatov@oshsu.kg
Oş Devlet Üniversitesi-<https://ror.org/0449rh157>
İlahiyat Fakültesi-İslam Mezhepleri Tarihi

İletişim / Communication

Prof. Dr. Zakir Avşar – orcid.org/0000-0002-1427-127X
zakir.avsar@hbv.edu.tr
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - <https://ror.org/05mskc574>
İletişim Fakültesi – Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

Sosyal Araştırmalar / Social Researchs

Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu Üniversitesi - <https://ror.org/0396cd675>
İslami İlimler Fakültesi – Felsefe ve Din Bilimleri

Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu- orcid.org/0000-0003-4796-5232
ih sancapcioglu@yahoo.com
Ankara Üniversitesi - <https://ror.org/01wntqw50>
İlahiyat Fakültesi – Din Sosyolojisi

Prof. Dr. Bahset Karalı – orcid.org/0000-0002-6810-0900
bkarsli@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi – Din Sosyolojisi

Afrika Editörü / Africa Editor

Dr. Öğr. Üyesi Nadjat Boukezzoula – orcid.org/0000-0009-0007-5127-8941
n.boukezzoula@univ-boumerdes.dz
M'Hamed Bouguerra Üniversitesi - <https://ror.org/02dveg925>
Arap Dili, Edebiyatı ve Kültürü

Etik Konularla İlgili İletişim Yetkilisi / Address all ethical issues to

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X - mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı

Editoryal Süreçler İletişim Yetkilisi / Address all editorial correspondence to

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X - mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ćazim Hadžimejlić – orcid.org/c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
Sarajevo Üniversitesi- <https://ror.org/02hhwgd43>
Academy of Fine Art - Sarejevo, Bosna-Hersek

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 - rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Philosophy of Religion

Prof. Dr. Yusuf Gökalgp - orcid.org/ygokalp@cu.edu.tr
Çukurova University - <https://ror.org/05wxkj555>
Faculty of Theology-Departmen of History of Sects

Assoc.Prof.Dr. Zailabidin Ajimatov – orcid.org/ajimatov@oshsu.kg
Osh State University, Osh-Kyrgyzstan-
<https://ror.org/0449rh157>
Faculty of Theology-Departmen of History of Sects

Prof. Dr. Zakir Avşar – orcid.org/0000-0002-1427-127X
zakir.avsar@hbv.edu.tr
Ankara Hacı Bayram Veli University-
<https://ror.org/05mskc574>
Faculty of Communication – Departmen of Radio, Cinema and Television

Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu University - <https://ror.org/0396cd675>
Faculty of Islamic Sciences – Department of Philosophy and Religious Studies

Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu- orcid.org/0000-0003-4796-5232
ih sancapcioglu@yahoo.com
Ankara University- <https://ror.org/01wntqw50>
Faculty of Theology - Department of Sociology of Religion

Prof. Dr. Bahset Karalı – orcid.org/0000-0002-6810-0900
bkarsli@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology - Department of Sociology of Religion

Dr. Lecturer Professor Nadjat Boukezzoula – orcid.org/0000-0009-0007-5127-8941
n.boukezzoula@univ-boumerdes.dz
M'Hamed Bouguerra University - <https://ror.org/02dveg925>
Arabic Language, Literature and Culture

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X – mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X – mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature

Prof. Dr. Ćazim Hadžimejlić – orcid.org/c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
Sarajevo University – <https://ror.org/02hhwgd43>
Academy of Fine Art - Sarejevo, Bosna-Hersek

Prof. Dr. Rıfat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu Üniversitesi - <https://ror.org/0396cd675>
İslami İlimler Fakültesi – Felsefe ve Din Bilimleri

Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
neyzenfatihkoca@yahoo.com
Ankara Üniversitesi - <https://ror.org/01wntqw50>
İlahiyat Fakültesi – Türk Din Musikisi Bölümü

Doç. Dr. Okan Alay – orcid.org/0000-0003-3065-5705
okanalay@hacettepe.edu.tr
Hacettepe Üniversitesi - <https://ror.org/04kwvgz42>
Türk Dili

Doç. Dr. Selçuk Erincik – orcid.org/0000-0002-4326-2452
erincik@divinity.ankara.edu.tr
Toronto Kültür Ataşesi-Kanada
Felsefe Tarihi

Doç. Dr. Anar Gafarov – orcid.org/0000-0002-3113-1287
a.philosophy@hotmail.com
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - <https://ror.org/006m4q736>
Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü

Doç. Dr. Muhammet Yeşilyurt – orcid.org/0000-0003-0770-6850
25yesilyurt@gmail.com
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi - <https://ror.org/024nx4843>
İslami İlimler Fakültesi – Din Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Encümen Bayram – orcid.org/0000-0001-6891-3680
encbayram@hotmail.com
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi – Arap Dili ve Belagati

Dr. Öğr. Üyesi Tunahan Erdoğan – orcid.org/0000-0003-3374-6063
terdogan@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi –
<https://ror.org/04xk0dc21>
İlahiyat Fakültesi – Arap Dili ve Belagati

Dr. Öğr. Üyesi Safiye Genç – orcid.org/0000-0002-6547-5678
safiyegenc@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi – <https://ror.org/01m59r132>
Edebiyat Fakültesi

Dr. Arş. Gör. Maja Vasiljevic – orcid.org/0000-0002-5478-9971
maja.vasiljevic@f.bg.ac.rs
Belgrad Üniversitesi – <https://ror.org/02qsm048>
Felsefe Fakültesi

Arş. Gör. Dr. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi – Tefsir

Arş. Gör. Mehmet Koyuncu – orcid.org/0000-0002-8919-8089
mehmetkoyuncu@odu.edu.tr
Ordu Üniversitesi - <https://ror.org/04r0hn449>
İlahiyat Fakültesi – Felsefe ve Din Bilimleri

*Prof. Dr. Rıfat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Philosophy of Religion*

*Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu University - <https://ror.org/0396cd675>
Faculty of Islamic Sciences – Department of Philosophy and
Religious Studies*

*Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
neyzenfatihkoca@yahoo.com
Ankara University- <https://ror.org/01wntqw50>
Faculty of Theology – Department of Turkish Religious Music*

*Assoc.Prof.Dr. Okan Alay – orcid.org/0000-0003-3065-5705
okanalay@hacettepe.edu.tr
Hacettepe University - <https://ror.org/04kwvgz42>
Turkish Language*

*Assoc.Prof.Dr. Selçuk Erincik – orcid.org/0000-0002-4326-2452
erincik@divinity.ankara.edu.tr
Attache for Cultural Affairs and Promotion-Canada
History of Philosophy*

*Assoc.Prof. Dr. Anar Gafarov – orcid.org/0000-0002-3113-1287
a.philosophy@hotmail.com
Azerbaijan National Academy of Sciences -
<https://ror.org/006m4q736>
Institute of Philosophy and Sociology; Azerbaijan Institute*

*Assoc.Prof.Dr. Muhammet Yeşilyurt – orcid.org/0000-0003-0770-6850
25yesilyurt@gmail.com
İzmir Katip Çelebi University - <https://ror.org/024nx4843>
Faculty of Islamic Sciences – Religious Studies*

*Assist.Prof.Dr. Encümen Bayram – orcid.org/0000-0001-6891-3680
encbayram@hotmail.com
Akdeniz University- <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology – Arabic Language and Rhetoric*

*Assist.Prof.Dr. Tunahan Erdoğan – orcid.org/0000-0003-3374-6063
terdogan@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy University – <https://ror.org/04xk0dc21>
Faculty of Theology – Arabic Language and Rhetoric*

*Assist.Prof.Dr. Safiye Genç – orcid.org/0000-0002-6547-5678
safiyegenc@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University – <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Letters*

*Dr. Res.Assist. Maja Vasiljevic– orcid.org/0000-0002-5478-9971
maja.vasiljevic@f.bg.ac.rs
University of Belgrade – <https://ror.org/02qsm048>
Faculty of Philosophy*

*Res.Assist.Dr. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology – Department of Exegesis*

*Res.Assist. Mehmet Koyuncu – orcid.org/0000-0002-8919-8089
mehmetkoyuncu@odu.edu.tr
Ordu Üniversitesi - <https://ror.org/04r0hn449>
Faculty of Theology – Philosophy and Religious Studies*

Hakem Kurulu / Referee Board

Turkish Academic Research Review Dergisi [tarr], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için lütfen buraya tıklayınız: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Turkish Academic Research Review [tarr] uses a double blind review system with at least two referees. Referee names are kept strictly confidential. For more information, please click here: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Telif Hakları/Copyrights

Dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakları yazarlara aittir ve çalışmaları [Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) kapsamında lisanslanmıştır.

Authors own the copyright to their work published in the journal and their work is licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

İndeksler/Indexing

DOAJ: Directory of Open Access Journal (Indexing Start: 2022)

ERIH PLUS: European Reference Index For The Humanities And Social Sciences (Indexing Start: 05.09.2019)

EBSCO: Humanities International Index (Indexing and Abstracting Start: 10.1.2021)

Ebsco: Academic Search Premier (Indexing and Abstracting Start: 07.01.2020)

Ebsco: Academic Search Ultimate (Indexing and Abstracting Start: 07.01.2020)

Ebsco: Central & Eastern European Academic Source (CEEAS) (Indexing and Abstracting Start: 07.01.2020)

Ebsco: Arab World Research Source: Al Masdar (Indexing and Abstracting Start: 07.01.2020)

MLA: International Bibliography (Indexing and Abstracting Start: 01.06.2018)

Ulrich's Periodicals Directory (Indexing and Abstracting Start: 2016)

Turkish Academic Research Review

eISSN: 2602-2923

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Sayı/Issue: 10/1 (Mart/March 2025)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

V. Devaki	Adaptive Teaching Techniques for Varied Learning Styles in Inclusive English Language Settings <i>Kapsayıcı İngilizce Dil Ortamlarında Çeşitli Öğrenme Stilleri için Uyarlanabilir Öğretim Teknikleri</i>	1-11
Hind Tamersit Samia Mouas	Critical Classroom Discourse Analysis of EFL Teachers and Students at the Department of English Language and Literature - Batna 2 University <i>Batna 2 Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretmen ve Öğrencilerinin Eleştirel Sınıf İçi Söylem Analizi</i>	12-34
Seda Aydın Hürriyet Sarıdemir	Bridging Theory and Practice: Exploring Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model and its Use in Literature <i>Teoriden Pratiğe: Bellon ve Handler'ın Program Değerlendirme Modeli ve Literatürdeki Kullanımı</i>	35-53
Emine Ela Şimşek	The Use of Digital Technology by Parents from the Perspective of Children <i>Çocukların Gözünden Ebeveynlerinin Dijital Teknoloji Kullanımı</i>	54-69
Thoriqi Firdaus	The Philosophical Construction of Educational Science in Relation to Posthumanism and Transhumanism in Artificial Intelligence <i>Yapay Zekada Posthümanizm ve Transhümanizm ile İlişkili Olarak Eğitim Biliminin Felsefi İnşası</i>	70-83
Sezen Garip	How to Improve the Quality of Qualitative Research? A Descriptive Study on Theses in the Field of Communication in Turkey <i>Nitel Araştırmanın Kalitesi Nasıl Artırılabilir? Türkiye'de İletişim Alanında Yapılan Tezler Üzerine Betimsel Bir İnceleme</i>	84-106
Fatma Demirağ	Examining the Effects of Technology Self-Efficacy and Social Presence on Metaverse Attachment and Continuation Intention <i>Teknoloji Öz Yeterliliği ve Sosyal Varlığın Metaverse Bağlanma ve Devam Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi</i>	107-126

Ramazan Safa	Democracy Practices in De Facto States: A TRNC Perspective <i>De Facto Devletlerde Demokrasi Uygulamaları: KKTC Perspektifi</i>	127-140
Lütfi Arslan	Demokrat Parti Döneminde Asayiş Bağlamında Uyuşturucu Sorunu: Politika, Toplum ve Güvenlik Üzerindeki Etkileri <i>The Drug Problem in the Context of Law And Order During the Democratic Party Period: Effects on Politics, Society and Security</i>	141-156
Arif Akbaş	Gaston Bachelard'ı Yorumlamak: Sürrasyonalizmden Yaratıcı Akla Kültürün Geleceği <i>Interpreting Gaston Bachelard: From Surrealism to Creative Mind - The Future of Culture</i>	157-176
Ahmet Çabuk Gizem Doğa Ünyılmaz Esra Aykanat Kübra Can Melis Çavdar Yağmur Sude Bala Betül Şeker Saadet Karakuş Serap Tepe	Giyilebilir Sağlık Teknolojilerinin ve Mobil Sağlık Uygulamalarının İş Sağlığı ve Güvenliğine Etkisi <i>The Impact of Wearable Health Technologies and Mobile Health Applications on Occupational Health and Safety</i>	177-188
Ali Algül	Behçet Necatigil'in Mektuplarına Yansıyan Şiir Dünyası <i>The World of Poetry Reflected in Behçet Necatigil's Letters</i>	189-201
Mensure Sönmez Hatice Teber	Kâbüsnâme ve Siyâsetnâme Örneğinde Kur'an'a Referanslar ve Yorum Yöntemleri <i>References to the Quran and Interpretation Methods in the Example of Qabusname and Siyâsetnâme</i>	202-212
Ömer Dilmen Hamit Altındağ	Muhibban Dergisindeki Şiirlerde Tasavvufi Muhteva <i>Sufi Content in the Poems in Muhibban Magazine</i>	213-238
Tolgay Ünlükaya Mehmet Tıraşcı	Caferilerin Dinî Pratiklerinde Müsikinin Yeri (Kars İli Örneği) <i>The Place of Music in the Religious Practices of Jafari (The Case of Kars Province)</i>	239-257
Süleyman Aykut Yasin Pişgin	Ebü Ca'fer en-Nehâs'ın İ'râbu'l-Kur'an Adlı Eserinde Kıraat Farklılıklarının Sarf ve Nahiv Yönünden İncelenmesi (Âl-i İmrân Sûresi Özelinde)* <i>In Abū Ja'far al-Nahās's I'rāb al-Qur'ān An Analysis of Qirā'āt Variations in Terms of Morphology and Syntax (A Case Study of Sūrat Āl 'Imrān)</i>	258-274

Bouache Hacina	السخرية في المجموعة القصصية: وفاة الرجل الميت ونقطة إلى الجحيم <i>Irony in the story collection: Dead Man's Death and Point to Hell</i>	275-284
	<i>Öykü koleksiyonunda ironi: Ölü Adamın Ölümü ve Cehenneme Nokta</i>	
Satna Deswandari Trisni Utami Yuyun Sunesti	The Influence of the Level of Administrators Discipline, The Level of Teachers Exemplary Behavior and The Level of Peer Students Religiosity on The Level of Students Morality at Islamic Boarding School <i>Yöneticilerin Disiplin Düzeyinin, Öğretmenlerin Örnek Davranış Düzeyinin ve Akran Öğrencilerin Dindarlık Düzeyinin İslam Yatılı Okullarındaki Öğrencilerin Ahlak Düzeyine Etkisi</i>	285-301
Merve Akdağ Orhan Gürsu	Hekaton'la Son Tango: Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesinin Bir Meta-Analizi <i>Last Tango with Hekaton: A Meta-Analysis of The Global Project to Corrupt The Family and Restructure Humanity Mustafa Merter, İstanbul, 2023, Ketebe Yayınları, Birinci Basım, 289 s. ISBN:978-625-6792-62-3</i>	302-308
Hilal Atılğan Moğol	İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi <i>Women's Public Duty According to Islamic Law, Rıfat Atay, Ankara 2023, Kitabe Publications, 1st Edition, 125 pages, ISBN: 978-625-98762-9-0</i>	309-313

Adaptive Teaching Techniques for Varied Learning Styles in Inclusive English Language Settings

Kapsayıcı İngilizce Dil Ortamlarında Çeşitli Öğrenme Stilleri için Uyarlanabilir Öğretim Teknikleri

V. Devaki^{1*}

¹ Assistant Professor, JECRC University, School of Humanities and Social Sciences, Department of English, Jaipur, India, <https://ror.org/04hjsag95>, <https://orcid.org/0000-0002-6091-3173>, v.devaki@jecrcu.edu.in

Yardımcı Doçent, JECRC Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İngilizce Bölümü, Jaipur, Hindistan, <https://ror.org/04hjsag95>, <https://orcid.org/0000-0002-6091-3173>, v.devaki@jecrcu.edu.in

*Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 14.06.2024

Kabul Tarihi: 11.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. V Devaki .

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Devaki, V (2025). Kapsayıcı İngilizce Dil Ortamlarında Çeşitli Öğrenme Stilleri için Uyarlanabilir Öğretim Teknikleri. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 1-11, <https://doi.org/10.30622/tarr.1501292>

Öz

İngilizce dilindeki kapsayıcı sınıflar, her öğrenciye adil eğitim deneyimleri sağlamak için uyarlanabilir öğretim metodolojileri gerektiren benzersiz öğrenme tercihlerine sahip çeşitli öğrencileri teşvik eder. Bu makale, kapsayıcı İngilizce dil sınıflarında mevcut olan çeşitli öğrenme stillerine hitap etmek için tasarlanmış uyarlanabilir öğretim stratejileri alanını araştırmaktadır. Eğitim ve dil öğretimi alanındaki çağdaş araştırmaları sentezleyen bu çalışma, farklı öğrenme yöntemlerini kabul etmenin ve bunlara hitap etmenin önemini altını çizmektedir. Öğretmenlerin, her bir öğrencinin gereksinimlerini etkili bir şekilde karşılayan her şeyi kapsayan bir öğrenme atmosferini teşvik etmek için kullanabilecekleri belirli öğretim uygulamalarını ve yaklaşımlarını tanımlar ve detaylandırır. Kapsayıcı İngilizce dil sınıflarının çeşitli manzarasında, eğitimciler, her biri benzersiz öğrenme tercihleri ve ihtiyaçları olan zengin bir öğrenci dokusuyla karşılaşır. Bu dinamik çeşitlilik, öğrenciler arasındaki bireysel farklılıkları sadece kabul etmekle kalmayıp aynı zamanda kucaklayan, herkes için eşitlikçi ve zenginleştirici bir eğitim deneyimi sağlayan esnek öğretim metodolojileri kullanmanın gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu araştırma, kapsayıcı İngilizce dil ortamlarına nüfuz eden çeşitli öğrenme stillerini karşılamak için özel olarak uyarlanmış uyarlanabilir öğretim stratejilerinin nüanslı alanını araştırmaktadır. Hem eğitim hem de dil öğretimi alanındaki en son araştırmalardan elde edilen bilgileri bir araya getiren bu çalışma, sınıfta var olan çeşitli öğrenme yöntemlerini yalnızca tanımanın değil, aynı zamanda aktif olarak barındırmanın çok önemli önemine ışık tutmaktadır. Her öğrencinin eğitim yolculuğunda kendini değerli ve desteklenmiş hissettiği kapsayıcı bir öğrenme ortamı yaratmada eğitimcilerin kritik rolünü vurgulamaktadır. Makale, her öğrencinin ihtiyaçlarının hassasiyet ve etkinlikle karşılandığı uyumlu ve kapsayıcı bir öğrenme atmosferi geliştirmek için öğretmenlerin ustalıklı yararlanabileceği somut ve pratik öğretim uygulamaları ve yaklaşımlarından oluşan bir repertuarı açıklamaktadır. Bu özel stratejilerin uygulanması yoluyla öğretmenler, eğitim deneyimini büyütebilir ve öğrencileri uyumlu ve destekleyici bir eğitim ortamında gelişmeleri için güçlendirebilir.

Anahtar Kelimeler: İngilizce Dil Öğrenme stilleri, Öğrenme için Evrensel Tasarım (UDL), Sınıf Yönetimi, Değerlendirme, Çok Modlu Öğretim, Kişiselleştirilmiş Öğrenme

Research Article**History**

Received: 14.06.2024
 Accepted: 11.03.2025
 Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. V.Devaki .

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Devaki, V (2025). Adaptive Teaching Techniques for Varied Learning Styles in Inclusive English Language Settings. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 1-11, <https://doi.org/10.30622/tarr.1501292>

Abstract

Inclusive classrooms in the English language promote a diverse range of learners with unique learning preferences, requiring adaptable teaching methodologies to provide fair educational experiences for every student. This paper delves into the realm of adaptive teaching strategies designed to cater to the various learning styles present in inclusive English language classrooms. By synthesizing contemporary research in education and language instruction, this study underscores the significance of acknowledging and catering to diverse learning modalities. It identifies and elaborates on specific instructional practices and approaches that teachers can utilize to foster an all-encompassing learning atmosphere that meets the requirements of each learner effectively. In the diverse landscape of inclusive English language classrooms, educators encounter a rich tapestry of students, each with unique learning preferences and needs. This dynamic variety underscores the essentiality of employing flexible teaching methodologies that not only acknowledge but also embrace the individual differences among learners, ensuring an equitable and enriching educational experience for all. This research delves into the nuanced domain of adaptive teaching strategies specifically tailored to accommodate the diverse learning styles that permeate inclusive English language environments. By amalgamating insights from cutting-edge research in both education and language instruction, this study shines a spotlight on the pivotal importance of not just recognizing but actively accommodating the diverse learning modalities that exist within the classroom. It emphasizes the critical role of educators in creating an inclusive learning environment where every student feels valued and supported in their educational journey. The paper elucidates a repertoire of concrete and practical instructional practices and approaches that teachers can adeptly leverage to cultivate a cohesive and inclusive learning atmosphere where the needs of each learner are met with precision and efficacy. Through the implementation of these tailored strategies, teachers can magnify the educational experience and empower students to flourish in a harmonious and supportive educational setting.

Keywords: English Language Learning styles, Universal Design for Learning (UDL), Classroom Management, Assessment, Multimodal Instruction, Personalized Learning

1. Introduction

Inclusive education is a pedagogical philosophy and approach aimed at ensuring that all learners, regardless of their abilities, backgrounds, or differences, have equal access to education and opportunities for learning. It goes beyond mere integration or inclusion of students with disabilities or special needs and encompasses the broader goal of creating environments where diversity is celebrated, respected, and accommodated.

(Lasagabaster, 2011). In the context of English language teaching, inclusive education takes on a critical role as it strives to provide every student with equitable access to high-quality language instruction, regardless of their characteristics or learning styles. Learning styles refer to the various preferences and approaches individuals use to process, absorb, and retain information (Puspitasari & Hanayanti, 2023). These styles encompass a wide range of modalities, including visual, auditory, kinesthetic, tactile, and even preferences for group or individual learning, structured or unstructured environments, and more. Moreover, recognizing and accommodating these diverse learning preferences is essential in fostering an inclusive learning environment where every student can thrive and reach their full potential (Arora et al; Balci, 2017). Besides, visual learners prefer to learn through visual aids such as diagrams, charts, and images. They benefit from seeing information presented in a visual format, which helps them grasp concepts more effectively. Auditory learners, on the other hand, learn best through listening and verbal instruction (Alnujaidi, 2018). They excel in environments where information is presented verbally, such as lectures or discussions. Kinesthetic learners thrive in hands-on, experiential learning environments where they can engage with materials through physical movement and manipulation. On the other hand, tactile learners have a preference for touching and interacting with objects to enhance their learning experience. In addition to these modalities, learners may also have preferences for group or individual learning, structured or unstructured environments, and other factors that influence their learning experience (Basri & Rahayu, 2022). Some students may prefer collaborative learning activities, while others may thrive in independent study settings. Similarly, some learners may benefit from structured, well-organized lessons, while others may prefer more flexible, open-ended approaches.

In general, recognizing and accommodating these diverse learning preferences is essential in creating an inclusive learning environment where every student feels valued, supported, and engaged. And failure to acknowledge and address these differences can lead to students feeling marginalized, disengaged, or left behind. Therefore, educators must adopt adaptive teaching techniques that cater to the varied learning preferences of their students, ensuring that every learner has equitable access to quality language instruction and opportunities for success. Inclusive education in English language teaching is not just about teaching language skills; it's about empowering students to become confident, competent communicators who can navigate the complexities of our diverse world with empathy, understanding, and respect. The purpose of this paper is to delve into the realm of adaptive teaching techniques specifically tailored to address the varied learning styles present in inclusive English language classrooms. By exploring effective strategies for accommodating diverse learning preferences, educators can better meet the needs of all learners and ensure that every student has the opportunity to succeed in their language learning journey.

2. Understanding Learning Styles

Learning styles are individual preferences and approaches to information processing, categorized into visual, auditory, kinesthetic, and tactile modalities. Visual learners prefer visual aids, auditory learners prefer listening and verbal instruction, kinesthetic learners prefer hands-on environments, and tactile learners prefer

touching and interacting with objects (Basri & Rahayu, 2022). The VARK model categorizes learners into four groups based on their preferred learning mode, suggesting dominant preferences influence information reception and retention.

Another influential theory is Howard Gardner's theory of multiple intelligences, which proposes that intelligence is not a singular entity but rather a collection of distinct modalities or "intelligence." Gardner identifies various intelligences, including linguistic, logical-mathematical, spatial, musical, bodily-kinesthetic, interpersonal, intrapersonal, and naturalistic intelligence (Fr. Baiju Thomas, 2022). According to this theory, individuals may excel in different areas and learn best through activities that engage their dominant intelligence. Recognizing and accommodating individual differences in learning preferences is crucial in education, including English language teaching. Each student possesses unique strengths, challenges, and ways of learning. By acknowledging and addressing these differences, educators can create inclusive learning environments where all students feel valued and supported. Failure to recognize diverse learning styles can lead to disengagement, frustration, and limited academic success for certain students. Therefore, educators must adopt adaptive teaching techniques that cater to the varied learning preferences of their students, ensuring equitable learning opportunities for all.

3. Adaptive Teaching Strategies

3.1 Differentiated Instruction

Differentiated instruction is an approach to teaching and learning that recognizes and responds to the diverse needs of students in the classroom. It acknowledges that students have different abilities, interests, and learning styles, and seeks to tailor instruction to meet each student at their level. In the context of inclusive classrooms, which comprise students with varied backgrounds, abilities, and learning preferences, particularly benefit from differentiated instruction as it ensures that every learner has equitable access to the curriculum and opportunities for success (Aprillasis & sugiarti, 2023).

3.2. Explanation of Differentiated Instruction and its Relevance to Inclusive Classrooms

Differentiated instruction involves proactively planning and implementing a variety of instructional strategies, materials, and assessments to accommodate the diverse needs of learners (Joy, 2023). It recognizes that one-size-fits-all approaches to teaching are ineffective and unfair, as they fail to address the individual strengths, challenges, and interests of students. In an inclusive classroom, where students may have diverse learning styles, abilities, and backgrounds, differentiated instruction becomes even more critical in ensuring that all learners can engage with and master the content. It recognizes that students may require different levels of support, challenge, or scaffolding to succeed academically. It emphasizes flexibility, responsiveness, and personalization in teaching, allowing educators to adapt their instruction to meet the needs of individual students or groups of students. By differentiating instruction, teachers can create a learning environment where every student feels valued, supported, and motivated to learn.

3.3. Strategies for Differentiating Instruction Based on Learning Styles

There are some strategies for differentiating instruction based on learning styles and needs (Kruk & Zawodniak, 2018; Hadi, 2018; Lethaby & Mayne, 2020). Such as

Flexible Grouping: Instead of keeping students in fixed ability groups, teachers can use flexible grouping strategies to form groups based on student's interests, learning styles, or readiness levels. For example, visual

learners may benefit from working together on a project that involves creating visual representations of concepts, while auditory learners may prefer engaging in discussions or debates.

Tiered Assignments: Tiered assignments involve creating different versions of an assignment or task that vary in complexity, allowing students to choose the level that best matches their readiness or learning style (Shin, 2020). For instance, in an English language classroom, a writing assignment could have multiple tiers, with visual learners creating a comic strip, auditory learners recording a podcast, and kinesthetic learners performing a skit.

Varied Instructional Materials: Providing a variety of instructional materials that cater to different learning styles can help ensure that all students can access the content. For example, teachers can use multimedia resources, such as videos, audio recordings, and interactive websites, to accommodate auditory and visual learners. Hands-on manipulatives or tactile materials can support kinesthetic and tactile learners in understanding abstract concepts.

Learning Stations: Setting up learning stations or centers around the classroom allows students to engage in different activities or tasks that appeal to their individual learning preferences. Each station can be designed to target a specific learning style or skill, allowing students to self-select activities that align with their strengths and interests.

Personalized Learning Paths: Offering students choice and autonomy in how they approach learning can increase engagement and motivation. Teachers can design personalized learning paths or menus that allow students to select activities or assignments based on their interests, learning styles, or readiness levels. This empowers students to take ownership of their learning and pursue topics that are meaningful to them.

Incorporating these strategies into instruction enables teachers to create a more inclusive learning environment where every student can access the curriculum, engage with the content, and demonstrate their understanding in meaningful ways. By differentiating instruction based on learning styles, educators can maximize the potential for student success and foster a culture of equity, diversity, and inclusion in the classroom.

3.2 Multimodal Instruction

Multimodal instruction involves incorporating a variety of sensory modalities, including visual, auditory, and kinesthetic, to deliver content in the classroom. This approach recognizes that students have different learning preferences and strengths, and by presenting information in multiple formats, educators can better engage learners and enhance understanding (Pourhosein Gilakjani, 2011; Mohammed, 2017).

3.2.1. Incorporating multimedia resources, such as videos, audio recordings, and interactive materials

Multimedia resources that can be incorporated into teaching and learning, such as videos, audio recordings, and interactive materials (Puspitasari & Hanayanti, 2023):

Videos: Utilizing educational videos and multimedia presentations can provide visual and auditory learners with dynamic, engaging content that reinforces key concepts and facilitates understanding. Videos can feature animations, real-life examples, and demonstrations to appeal to different learning styles and enhance comprehension.

Audio recordings: Using audio recordings of lectures, discussions, readings, or presentations can accommodate auditory learners who benefit from hearing information presented verbally. Additionally, audio recordings can provide students with opportunities for repeated listening and review, supporting comprehension and retention.

Interactive materials: Incorporating interactive materials such as simulations, virtual reality experiences, online quizzes, and multimedia presentations can engage students in active learning and promote exploration and discovery. Interactive materials allow students to interact with the content in meaningful ways, catering to diverse learning preferences and fostering deeper understanding. By integrating multimodal instruction into the classroom, educators can create a dynamic learning environment that caters to the diverse needs and preferences of students, enhancing engagement, comprehension, and retention of content.

3.3 Universal Design for Learning (UDL)

Universal Design for Learning (UDL) is a framework for designing instructional materials, activities, and assessments that accommodate the diverse needs of all learners. UDL is based on the premise that variability is inherent in the learner population, and therefore, educational environments should be flexible and inclusive to support the diverse range of learners (Siti Aisah Ginting, 2017).

3.3.1. Principles of UDL and its application in English language teaching

Multiple means of representation: UDL encourages educators to present information in multiple formats to accommodate diverse learning styles and preferences. This may include providing text-based materials, visual aids, audio recordings, videos, and interactive simulations. By offering multiple means of representation, educators can ensure that all students have access to the content and can comprehend it in ways that align with their strengths.

Multiple means of expression: UDL emphasizes providing students with various options for demonstrating their understanding and mastery of content. This may involve offering different modes of expression, such as written assignments, oral presentations, multimedia projects, or hands-on demonstrations. By allowing students to choose how they express themselves, educators can support diverse learning preferences and foster creativity and self-expression.

Multiple means of engagement: UDL encourages educators to design learning experiences that are motivating, relevant, and accessible to all students. This may involve incorporating student interests, providing choice and autonomy, and offering opportunities for collaboration and interaction. By engaging students in meaningful and personalized learning experiences, educators can increase motivation, promote active participation, and enhance learning outcomes.

By applying the principles of UDL in English language teaching, educators can create inclusive learning environments that cater to the diverse needs and preferences of all learners. By providing multiple means of representation, expression, and engagement, educators can ensure that every student has equitable access to the curriculum and opportunities for success. UDL promotes a culture of accessibility, flexibility, and inclusivity in education, empowering all learners to reach their full potential.

3.4. Personalized Learning

Personalized learning is an instructional approach that emphasizes tailoring instruction and learning experiences to meet the individual needs, interests, strengths, and preferences of each student. This student-centered approach recognizes that learners are unique individuals with diverse backgrounds, abilities, and learning styles, and aims to provide them with opportunities for choice, autonomy, and ownership of their learning (Sun-Young Kim, 2012).

3.4.1. Tailoring instruction and learning experiences to individual student interests, strengths, and preferences

Some of the tailoring instruction and learning experiences to individuals based on student's interests, strengths, and preferences (Zhou, 2011; Tenca et al., 2023)

Student interests: Personalized learning involves incorporating student interests into the curriculum and instructional activities to make learning more relevant and engaging. By allowing students to pursue topics or themes that align with their interests, educators can increase motivation and foster a deeper connection to the content.

Student strengths: Personalized learning capitalizes on students' strengths and talents, leveraging their existing knowledge, skills, and abilities to support their learning and academic growth. Educators can provide opportunities for students to demonstrate their strengths through various modes of expression, such as written assignments, artistic projects, or multimedia presentations.

Student preferences: Personalized learning honors students' preferences for how they learn best, whether it's through visual, auditory, kinesthetic, or other modalities. Educators can offer flexible learning pathways and instructional approaches that accommodate diverse learning styles and preferences, allowing students to engage with the content in ways that resonate with them.

3.4.2. Using learner profiles and ongoing assessment to inform instructional decisions

Learner profiles and ongoing assessment to inform instructional decisions (김규미, 2014; Лебедева Н. М. & Французова К. С., 2021).

Learner profiles: Personalized learning begins with gathering information about each student's background, interests, strengths, and learning preferences to create learner profiles. These profiles provide educators with valuable insights into how to best support each student's individual needs and guide instructional decision-making.

Ongoing assessment: Personalized learning involves ongoing assessment and feedback to monitor student progress, identify areas of strength and growth, and adjust instruction accordingly. Formative assessments, such as quizzes, discussions, and observations, provide educators with real-time data on student learning, allowing them to tailor instruction to meet students where they are.

Data-driven instruction: Personalized learning relies on data-driven decision-making, using assessment data to inform instructional strategies, interventions, and adaptations. By analyzing student performance data, educators can identify patterns, trends, and areas for improvement, guiding their instructional planning and implementation.

By implementing personalized learning strategies, educators can create learning environments that are responsive to the individual needs and preferences of each student. Personalized learning promotes student engagement, motivation, and achievement, empowering learners to take ownership of their learning and pursue their academic goals with confidence and enthusiasm.

4. Implementation in the English Language Classroom

Incorporating adaptive teaching techniques into English language instruction requires careful planning, thoughtful consideration of student needs, and a commitment to fostering an inclusive learning environment. Here are practical examples, case studies, and considerations for implementing adaptive teaching strategies in the English language classroom:

4.1. Practical Examples of Adaptive Teaching Techniques

4.1.1. Differentiated Instruction

For instance, in a mixed-ability English language class, the teacher assigns tiered reading assignments based on students' reading levels. Advanced readers receive a challenging text with complex vocabulary and themes while struggling readers receive a simplified version with additional support materials. Another instance can be during a grammar lesson, the teacher uses flexible grouping to accommodate different learning styles. Visual learners work on grammar exercises with visual aids, auditory learners participate in a grammar discussion, and kinesthetic learners engage in hands-on grammar activities.

4.1.2. Multimodal Instruction

When teaching vocabulary, the teacher incorporates multimedia resources such as videos, audio recordings, and interactive vocabulary games to appeal to diverse learning preferences. For a writing assignment, students have the option to express their ideas through written essays, oral presentations, or multimedia projects, allowing them to choose the mode of expression that aligns with their strengths.

4.1.3. Universal Design for Learning (UDL)

To accommodate diverse learning preferences, the teacher provides multiple means of representation by presenting content through various formats, including visual aids, auditory explanations, and hands-on activities. For an English language assessment, the teacher offers students multiple means of expression, allowing them to demonstrate their understanding through written essays, oral presentations, or digital projects.

4.2. Considerations for Lesson Planning, Classroom Management, and Assessment

Educators should consider lesson planning, classroom management, and assessment to create an inclusive learning environment. Lesson planning should include identifying learning objectives, selecting instructional strategies, creating flexible activities, and incorporating student choice. Classroom management should establish clear expectations, foster a culture of respect, and use proactive strategies. Assessment should use various tools, provide timely feedback, and consider individual learning styles. This approach ensures all students succeed and thrive in their language learning journey.

5. Benefits and Challenges:

Adaptive teaching techniques in inclusive English language settings offer various potential benefits for educators and students. However, it also presents common challenges that educators must navigate to ensure effective implementation. Here, we explore the benefits, challenges, and strategies for overcoming them, supported by research findings:

5.1. Potential Benefits of Adaptive Teaching Techniques

Adaptive teaching techniques enhance student engagement by catering to diverse learning styles and preferences. They provide personalized experiences, multimedia resources, and interactive environments, leading to improved learning outcomes. These techniques promote equity and inclusion, ensuring all students have access to high-quality instruction ((Zhou, 2011; Maryati & Sari, 2021). Moreover, they enhance teacher effectiveness by requiring flexibility, creativity, and responsiveness to student needs. By continuously assessing student progress, educators can better meet their students' needs and facilitate meaningful learning.

Figure 1 Benefits of Adaptive Teaching Techniques

5.2. Common Challenges and Strategies for Overcoming Them

Time Constraints: One common challenge educators face is finding the time to plan and implement adaptive teaching techniques effectively. To overcome this challenge, educators can prioritize the most impactful strategies, collaborate with colleagues to share resources and ideas, and integrate adaptive teaching techniques into existing lesson plans and curriculum frameworks.

Resource Limitations: Limited access to resources, such as technology, materials, and professional development, can hinder the implementation of adaptive teaching techniques. Educators can overcome this challenge by seeking out free or low-cost resources, leveraging available technology and multimedia tools, and advocating for additional support and resources from school administrators and stakeholders.

Resistance to Change: Implementing adaptive teaching techniques may encounter resistance from educators, students, or parents who are accustomed to traditional teaching methods. To address this challenge, educators can provide professional development and training opportunities to build capacity and confidence in using adaptive teaching techniques (Tenca et al., 2023). Additionally, they can communicate the benefits of these approaches to stakeholders and involve them in the decision-making process.

5.3. Research Findings Supporting Effectiveness

Numerous studies have demonstrated the effectiveness of adaptive teaching techniques in improving student outcomes and fostering inclusive learning environments. Research has shown that differentiated instruction, personalized learning, and universal learning design (UDL) can lead to increased student engagement, academic achievement, and positive attitudes toward learning (Siti Aisah Ginting, 2017). Additionally, studies have highlighted the importance of ongoing assessment and feedback in informing instructional decisions and supporting student growth. By addressing common challenges and leveraging research-supported strategies, educators can effectively implement adaptive teaching techniques in inclusive English language settings, ultimately creating learning environments where all students have the opportunity to succeed and thrive.

6. Conclusion

The importance of adaptive teaching techniques for catering to varied learning styles in inclusive English language classrooms cannot be overstated. These techniques play a crucial role in creating equitable and inclusive learning environments where all students, regardless of their backgrounds, abilities, or differences, have the opportunity to succeed and thrive. By recognizing and accommodating diverse learning preferences, educators can ensure that every student receives high-quality instruction that meets their individual needs. Furthermore, adaptive teaching techniques enable educators to address the diverse range of learning styles present in inclusive classrooms, including visual, auditory, kinesthetic, and tactile preferences, as well as variations in group or

individual learning, structured or unstructured environments, and more. By incorporating strategies such as differentiated instruction, multimodal instruction, universal design for learning (UDL), and personalized learning, educators can create dynamic and engaging learning experiences that cater to the unique strengths, interests, and preferences of each student.

Educators must embrace inclusive practices and continually refine their teaching methods to meet the needs of all learners. As the demographics of classrooms become increasingly diverse, educators need to adopt a mindset of flexibility, openness, and responsiveness to student needs. By fostering a culture of inclusion, respect, and collaboration, educators can create learning environments where every student feels valued, supported, and empowered to reach their full potential. But still moving forward, there is a need for further research in the field of adaptive teaching and inclusive education to continue advancing our understanding of effective instructional practices and strategies. Future research could explore the long-term impact of adaptive teaching techniques on student outcomes, investigate the effectiveness of specific approaches in different cultural and linguistic contexts, and identify innovative ways to address common challenges faced by educators in implementing inclusive practices. On the whole, adaptive teaching techniques are essential for catering to varied learning styles in inclusive English language classrooms. Educators must embrace inclusive practices, refine their teaching methods, and engage in ongoing research to ensure that all learners have the opportunity to succeed in their language-learning journey. By working collaboratively and continuously striving for improvement, educators can create inclusive learning environments that empower students to thrive academically, socially, and emotionally.

References

- Alnujaidi, S. (2018). The Difference between EFL Students' Preferred Learning Styles and EFL Teachers' Preferred Teaching Styles in Saudi Arabia. *English Language Teaching*, 12(1), 90. <https://doi.org/10.5539/elt.v12n1p90>
- Arora, S., Joshi, K. A., Koshy, S., & Tewari, D. (2017). Application of Effective Techniques in Teaching/Learning English. *English Language Teaching*, 10(5), 193. <https://doi.org/10.5539/elt.v10n5p193>
- Balci, O. (2017). An Investigation of the Relationship between Language Learning Strategies and Learning Styles in Turkish Freshman Students. *English Language Teaching*, 10(4), 53. <https://doi.org/10.5539/elt.v10n4p53>
- Basri, N., & Rahayu, R. (2022). English Students' Motivation and Their Learning Styles in Speaking Class at Sawerigading University of Makassar. *FOSTER: Journal of English Language Teaching*, 3(1), 15–25. <https://doi.org/10.24256/foster-jelt.v3i1.53>
- Fr. Baiju Thomas. (2022). A Study Focuses on the Usage of ICT in English Teaching-Learning for Students with Special Educational Needs in Inclusive Classroom Settings. *Conference on English Language Teaching*, 2, 56–64. <https://doi.org/10.24090/celti.v2.34>
- Aprillasis, G. & Sugiarti, F. (2023). Teacher's teaching method for inclusive students used in alam mahira school bengkulu. *Teaching English and Language Learning English Journal*, 3(1), 82–92. <https://doi.org/10.36085/telle.v3i1.5570>
- Hadi, I. (2018). Communicative Language Teaching Techniques and Learning Styles on The Student's Speaking Skill at Private Vocational School. *Scope: Journal of English Language Teaching*, 1(02), 139. <https://doi.org/10.30998/scope.v1i02.1271>
- Joy, S. J. (2023). Innovative Pedagogical Styles in English Language Teaching: Learning in Rural Context. *Journal of the Faculty of Education*, 1(17), 93–104. <https://doi.org/10.60037/edu.v1i17.1184>

- Kruk, M., & Zawodniak, J. (2018). On the possible interactions of varied EFL activities and learning styles with EFL students' motivational changes. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 13(2), 178–193. <https://doi.org/10.1080/17501229.2017.1420654>
- Lasagabaster, D. (2011). English achievement and student motivation in CLIL and EFL settings. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 5(1), 3–18. <https://doi.org/10.1080/17501229.2010.519030>
- Lethaby, C., & Mayne, R. (2020). A critical examination of perceptual learning styles in English language teaching. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 58(2), 221–237. <https://doi.org/10.1515/iral-2017-0067>
- Maryati, E., & Sari, R. K. (2021). Article writing strategies through online learning on educational research. *Teaching English and Language Learning English Journal (TELLE)*, 1(2). <https://doi.org/10.36085/telle.v1i2.1895>
- Mohammed, A. (2017). The Role of Language Laboratory in English Language Learning Settings. *English Language Teaching*, 10(2), 86. <https://doi.org/10.5539/elt.v10n2p86>
- Pourhosein Gilakjani, A. (2011). Visual, Auditory, Kinaesthetic Learning Styles and Their Impacts on English Language Teaching. *Journal of Studies in Education*, 2(1), 104. <https://doi.org/10.5296/jse.v2i1.1007>
- Puspitasari, D., & Hanayanti, C. S. (2023). An Adaptive Blended Learning in English Language Teaching. *ELTALL: English Language Teaching, Applied Linguistic and Literature*, 4(1), 86–95. <https://doi.org/10.21154/eltall.v4i1.5854>
- Shin, S. C. (2020). Korean Language Learning in Socio-educational Settings in Sydney: Motivation, Learning Styles, and Learning Experiences. *Teaching Korean as a Foreign Language*, 58, 351–381. <https://doi.org/10.21716/tkfl.58.13>
- Siti Aisah Ginting, S. S. A. (2017). Student's learning styles in learning reading comprehension. *Register. Journal of English Language Teaching of FBS-Unimed*, 6(2). <https://doi.org/10.24114/reg.v6i2.6392>
- Sun-Young Kim. (2012). Teacher-Student Perceptions of Teaching Styles: EFL College Classes. *English Language Teaching*, 24(3), 97–122. <https://doi.org/10.17936/pkelt.2012.24.3.005>
- Tenca, E., Hartle, S., & Piccinin, S. (2023). Teaching oral skills in Higher Education (HE) language learning. *Instructed Second Language Acquisition*, 7(2), 130–165. <https://doi.org/10.1558/isl.26019>
- Zhou, M. (2011). Learning Styles and Teaching Styles in College English Teaching. *International Education Studies*, 4(1). <https://doi.org/10.5539/ies.v4n1p73>
- Лебедева Н. М., & Французова К. С. (2021). Language learning styles in teaching english language: Linguodidactic study aspect. *ПЕДАГОГІЧНИЙ АЛЬМАНАХ*, 47. <https://doi.org/10.37915/pa.vi47.147>
- 김규미. (2014). How individual's learning styles affect grammatical achievement in deductive and inductive grammar instruction. *English Language Teaching*, 26(4), 131–148. <https://doi.org/10.17936/pkelt.2014.26.4.007>

Critical Classroom Discourse Analysis of EFL Teachers and Students at the Department of English Language and Literature - Batna 2 University* Batna 2 Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretmen ve Öğrencilerinin Eleştirel Sınıf İçi Söylem Analizi

Hind Tamersit^{1*} - Samia Mouas²

¹Ms., Batna 2 University, Faculty of Letters and Foreign Languages, Batna, Algeria, <https://ror.org/02yvp6477>, <https://orcid.org/0009-0005-7384-7426>, hind.tamersit@etu.univ-batna2.dz

Ms., Batna 2 Üniversitesi, Edebiyat ve Yabancı Diller Fakültesi, Batna, Cezayir, <https://ror.org/02yvp6477>, <https://orcid.org/0009-0005-7384-7426>, hind.tamersit@etu.univ-batna2.dz

²Dr., Batna 2 University, Faculty of Letters and Foreign Languages, Batna, Algeria, <https://ror.org/02yvp6477>, <https://orcid.org/0000-0002-5259-5582>, s.mouas@univ-batna2.dz

Dr., Batna 2 Üniversitesi, Edebiyat ve Yabancı Diller Fakültesi, Batna, Cezayir, <https://ror.org/02yvp6477>, <https://orcid.org/0000-0002-5259-5582>, s.mouas@univ-batna2.dz

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 05.07.2024
Kabul Tarihi: 31.01.2025
Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Hind Tamersit – Samia Mouas

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Tamersit, H. -Mouas, S. (2025). Batna 2 Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretmen ve Öğrencilerinin Eleştirel Sınıf İçi Söylem Analizi. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 12-34, <https://doi.org/10.30622/tarr.1509484>

* Bu çalışma Eleştirel Sınıf Söylem Analizi başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Dr. MOUAS Samia danışmanlığında Haziran 2024'te sunduğumuz Batna Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümündeki Öğretmen ve Öğrencilere İlişkin Bir Örnek Olay Çalışması -2-.

Öz

Bu çalışma, İngilizceyi yabancı dil olarak (EFL) öğreten öğretmenlerin sınıfta dilsel ve dil ötesi özellikleri nasıl uyguladıklarını incelemekte ve ayrıca öğrencilerin bu özelliklere ilişkin farkındalıklarını ve tercihlerini araştırmaktadır. Araştırmada, öğretmenlerden gözlem formları ve görüşmeler, öğrencilerden ise anketler yoluyla veri toplanmıştır. Karma yöntemler yaklaşımı benimsenmiştir. Fairclough'un Eleştirel Söylem Analizi (CDA) yaklaşımı; kiplik, kişi zamirleri (PP'ler), öğretmen konuşma süresi (TTT) ve öğretmenlerin beden dili (TBL) kullanımını analiz etmek için kullanılmıştır. Araştırma, Batna 2 Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki öğretmenlerin modal fiiller ve PP'leri kullanma konusunda farklı yaklaşımlar sergilediklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, öğretmenler, konuşmalarında resmiyet ve gayri resmi dili değiştirerek öğrencileriyle samimi bir ilişki kurmaya eğilimlidirler. Bunun yanı sıra, beden dilleri ve konuşmaya harcadıkları süre aracılığıyla otoritelerini ortaya koymaktadırlar. Öğrencilerin %50'den fazlası, öğretmenlerinin sınıftaki otorite gösterilerinin farkındadır ve genellikle daha resmi ve kibar bir iletişimi tercih etmektedir. Bu durum, öğretmenlerin dilsel ve dil ötesi özelliklerini kullanırken, öğrencilerin bakış açılarını dikkate almanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü eğitim, sadece öğretmenlerin materyal sunumuyla ilgili değil, aynı zamanda öğrencilerin öğretim stillerine, yöntemlerine ve tekniklerine verdiği yanıtlarla da ilgilidir. Ek araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır, özellikle öğretmenlerin dilsel ve dil ötesi özellikler kullanımı ile bunların güç ve otorite ile ilişkisini incelemek ve yabancı dil olarak İngilizce alanındaki daha net sonuçlara ulaşmak için.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Söylem Analizi, Eleştirel Sınıf Söylem Analizi, Sınıf Söylemi, Yabancı Dil Öğretimi, Dil Öğretimi, Dil Öğrenimi.

Research Article

History

Received: 05.07.2024

Accepted: 31.01.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Hind Tamersit – Samia Mouas

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Tamersit, H. -Mouas, S. (2025). Critical Classroom Discourse Analysis of EFL Teachers and Students at the Department of English Language and Literature - Batna 2 University. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 12-34, <https://doi.org/10.30622/tarr.1509484>

* This study is based on the master's dissertation titled Critical Classroom Discourse Analysis A Case Study of Teachers and Students at the Department of English Language and Literature, University of Batna -2- which was presented on June 2024, under the supervision of Dr. MOUAS Samia.

Abstract

This study sheds light on how English as a foreign language (EFL) teachers implement linguistic and paralinguistic features in the classroom. It also investigates students' preferences and awareness related to the aforementioned characteristics. This investigation used a mixed-methods research approach, collecting data from teachers via observation grids and interviews, and from students via questionnaires. Fairclough's approach to Critical Discourse Analysis (CDA) was employed to draw findings about the use of modality, personal pronouns (PPs), teacher talking time (TTT), and teachers' body language (TBL). The study reveals that the teachers in the Department of English Language and Literature at the University of Batna 2 had varying approaches to using modal verbs and PPs. Additionally, they tended to establish a casual rapport with their students by dropping formality in their speeches on alternate occasions. Furthermore, they asserted their authority through their body language and the amount of time they spent speaking. Over 50% of students, accordingly, were aware of their teachers' authority display in the classroom and generally preferred formal and polite communication. This emphasised that it is crucial to consider students' viewpoints in this area of endeavour as education is not only about teachers and how they provide material, but also about students who reflect any teaching style, method, or technique. Additional investigation is required in the domain of classroom discourse as well as teachers' use of linguistic and paralinguistic features and their relationship with power and authority to achieve more precise outcomes in the field of English as a foreign language.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Critical Classroom Discourse Analysis, Classroom Discourse, EFL, Language Teaching, Language Learning.

1. Introduction

Language is a medium for communicating ideas and emotions through voice, body language, sign language, and certain writing and speaking styles. It fulfils both transactional and interactive purposes. The first premise describes how people communicate with one another and maintain social relationships through language. Conversely, the latter is concerned with sending a particular message or set of information.

Discourse designates a deliberate and regulated social action. It focuses on the interaction between communicators and addresses the written and spoken forms of language (Fairclough, 2010, p.3). Thus, being a patient, a doctor, a student, or a teacher in any field is all discourses (Gee, 2014). However, discourse analysis (DA) is the investigation of the language of communication in a particular context from both semantic and lexicogrammatical standpoints (Pennycook, 1994). That is, DA is the study of the language used in communication within a certain context, focusing on both the structure of words and grammar and the inferred meaning conveyed. DA originated in Applied Linguistics (AL), a synthesis of many methods for analyzing language usage, including text linguistics, conversation analysis, and spoken ethnography.

Critical discourse analysis (CDA) is constructed of series of modals and the aim of each is to investigate everyday discourse by delving more profound than its surface level and examining how that “deep” level reveals social power (Van Dijk, 1997). The term “critical” has more to do with “critique” and less to do with “criticism,” and that is to give a comprehensive understanding of the social context and the reasoning influencing the discourse’s creation.

Education may intersect with critical discourse and CDA, giving birth to new concepts such as classroom interaction analysis and classroom critical discourse analysis (CCDA). The second was supported by Kumaravadivelu (1999), demonstrating that as equal to other discourses, classroom discourse is socially built, politically motivated, and historically determined.

In that sense, Coulthard and Widdowson were among the first pioneers to funnel DA’s overall applicability to language teaching. Furthermore, in 1977, Sinclair and Coulthard (as cited in Dailey, 2010) emphasised the classroom as a formal domain governed by intelligible rules.

Teachers in the classroom assume control of the lessons’ flow, while learners only interact if they are asked to or invited to speak. Hence, the term power is extended beyond the prototypical view of a social status hierarchy; it manifests speech and daily actions (Kumaravadivelu, 1999). Eventually, education is one of the domains that uncommonly harness the power of speech. This study investigates English as a foreign language (EFL) teachers’ speech during their lectures to explore how it relates to English language teaching. It analyses their grammatical aspects and word choice, in which modal structures and personal pronouns (PPs) are taken into account. It also investigates non-linguistic features such as teacher talking time (TTT) and teachers’ body language (TBL). This study was grounded on the central research questions:

- How do EFL teachers at the Department of English and Literature at Batna 2 University implement linguistic features in their classrooms?
- What are the implementations of the paralinguistic features of EFL teachers at the Department of English Language and Literature at Batna 2 University in their classrooms?
- What are students’ preferences for their teachers’ linguistic and paralinguistic features?

2. Literature Review

This section charts fundamental studies that explore the profound conceptualisation of critical classroom discourse analysis (CCDA), with a particular focus on the linguistic and paralinguistic features to be investigated, as well as Fairclough's CDA model. Through a comprehensive review of seminal works in the field, this section aims to provide a perceptive understanding of how CCDA is shaped and how teachers' authority fosters both linguistic and paralinguistic features.

2.1. From Discourse to Critical Classroom Discourse Analysis

Discourse is an instance of cultural and social practices. Language users converse in turn to perform social behaviours and communicate with others (Van Dijk, 1997). It is then a bi-directional exchange of written or spoken forms of language among or between interlocutors.

Discourse, however, is connected to co-text and context. According to Tamersit and Mouas (2024), a phrase or section of a text's surrounding words - referred to as co-text - provides context and aids in understanding its meaning. Contrarily, context refers to all the non-textual information that a speaker or reader may get from their comprehension of the physical domain, the genre, the circumstance, and general knowledge.

According to Rogers (2011), DA is constructing meaning derived from context. As Pennycook (1994) stated, DA is the study of language use in a given situation from a semantic and lexico-grammatical perspective. DA is non-critical as it just describes written or spoken language.

CDA is described as the investigation of linguistic and semiotic components of social concerns and activities when it first started (Van Dijk, 2011). A surface linguistic analysis is inadequate in CDA; a social critical analysis is necessary to raise the analysis. Wodak (1999) emphasised that the term "critical" does not mirror the negative side of societies; conversely, it indicates how contradictions in discourse are broken down into transparent ones. CDA is, in fact, subjective by nature (Van Dijk, 1997). This subjectivity ensures that no two studies within the CDA spectrum are identical. Instead of being viewed as a flaw, this characteristic has been embraced as a milestone that distinguishes CDA as a unique and valuable approach in social studies.

Language in use is a broad definition of discourse, and language in use within a specific context is discourse analysis. Keeping the context specific to the classroom, speech in it might refer to the interactions between students and instructors during class, the teachers' speech when presenting lessons, or both together (Rymes, 2016). Integrating social context in DA helped classroom analysts to consider classroom linguistic events as a mini-society (Kumaravadivelu, 1999).

A central task of CDA is to state the relationship between discourse and social power. Although it is assumed that instructors and students work together to facilitate communication in the classroom, in reality, teachers control the conversation when it comes to students' behaviour and language use. Peters (1966) articulated the concept rather well when he said that a teacher might be both an authority and in authority. Hence, As Kumaravadivelu (1999, p.472) asserts, the foundations of CCDA are of utmost importance to the understanding of language education and DA:

- Classroom discourse is socially constructed, historically determined, and politically motivated; that is, these milieus impact the lives of teachers and learners in the classroom setting.
- Teachers cannot detach the sociocultural reality in and outside the classroom, nor can they do it with their learners' sociocultural necessities and wants.

2.2. Teachers' Authority

While there is a hierarchy of power in schools, unlike in jails, social authority is not determined by duty or reward. Its goal is to disseminate knowledge that society values. In its core meaning, it is impossible to separate the idea of a *rule-governed lifestyle* from the concept of authority. Authorities use speech, instructions, and gestures (Peters, 1966). In its modern sense, authority is social and not individual (Frye, 2024), indicating that teachers are given any form of authority only if what is being carried out by them is generally socially appropriate. On the other hand, what is called *specialty authority* or the subject being taught has great importance regarding the concept of "authority."

2.2.1. Modality

Semantics and pragmatics are related to the term "modality," which is usually studied about spoken language. According to Zhao et al. (2021), a modality is a tool that speakers employ to express their opinions or attitudes about the legitimacy of their communication partners or the subject matter they are discussing. For Azar (2002, pp. 152-200), he explained the semantics or illocutionary act of modals as follows:

- The modal "will" is limited to willingness and plans, while the use of "going to" is limited to prior plans. Both modals cross paths at the prediction point.

- *Should, Ought to, and Had better*: The first two have a similar meaning regarding advisability. The last one is stronger than the former one and gives a sense of threat or warning about negative consequences.

- *Can*: It is related to the individual's physical ability, more frequently with his/her five senses, the odds of occurrence, and permission in informal contexts; it is substituted with "may" in formal contexts.

2.2.2. Teacher Talking Time

The term "Teacher Talking Time" (TTT) describes how much time educators spend in the classroom. In longitudinal research, Bellack (1963) discovered that teachers account for 64% of classroom discussion. He replicated the study after 51 years and discovered that teachers account for nearly three times as much speech time as their students.

2.2.3. Personal Pronouns

As per Bramley (2001), the speaker uses the pronoun "I" to address themselves; it is an individualised approach to demonstrating empathy. According to Håkansson (2012), the usage of "I" expresses the feeling of place and time of "now" and "here". He also emphasised that the word "we" denotes collective identification. Thus, when a speaker uses it, they typically include the listeners and instill a sense of "team spirit" in them. "You" is an "indefinite" or a "generic" personal pronoun (Wales, 1996). Generic "you" discusses conventional wisdom vis-à-vis a real-life encounter.

2.2.4. Teachers' Body Language

According to Kirch (1979), inappropriate body language manifests both low phonological proficiency and foreign accents. Thus, one should anticipate unfavorable outcomes if a teacher disregards the role that body language plays in easing the path to accomplishing one's academic objectives.

2.3. Fairclough's CDA Model

Fairclough (1995) explained his CDA model stating that the model encompasses, text, interaction, and context. Later on, he developed the three discourse dimensions and renamed them text, discursive practice, and

social practice (Fairclough, 2013, p. 97). That is, the model consists of three-dimensional conceptions, each one of them is considered a method of discourse analysis.

Hence, Fairclough (2013) built his framework on three dimensions:

- Text which is the form of discourse that will be accounted,
- Discourse practice that is the process by which the form is produced, and
- Social practice which governs these processes (P. 97).

Each of which has its kind of analysis:

- Description or text analysis,
- Interpretation of the link between discourse and interaction, and
- Explanation of the relation between interaction and social context (Fairclough, 2013, p.97).

2.5. Research Gap

Language instructors are unable to separate between their students' linguistic and social needs and goals and claims (Kumaravadivelu, 1999, pp. 472–473). For this reason, having enough knowledge is crucial for teachers to be able to pay close attention to, to evaluate, and to assess the conversations that take place in the classroom. Thanks to this, they can differentiate between theoretical ideas and real-world applications in the classroom as well as between themselves and their students as knowledge providers and recipients in the field of education.

The power demonstrated in the classroom through language was less valued in earlier research on the connection between teachers and students in the field of English as a foreign language (Handayani, 2018; Siumarlata, 2017). As a result, this study could be among the first of its kind. To the best of our knowledge, nevertheless, no prior research of this kind has been carried out at Batna 2 University's Department of English Language and Literature. This assumption was verified by checking both the University Central Library and the Department's library. In addition, previous studies on CCDA (Kumaravadivelu, 1999; Lee & Lee, 2019) have not utilised Fairclough's model, providing this study with the necessary arsenal to examine and explore pedagogical settings from social practices perspective.

In order to substantiate the necessity for further research, a preliminary questionnaire was administered to investigate the viewpoints of EFL students regarding the authority of their teachers in the classroom, as well as any challenges they encountered in managing it. An online questionnaire (questionnaire 1) was administered among 46 students at the Department of English Language and Literature Batna 2 University. The results are the following:

Table 1 The Problems Students Encounter with Their Teachers' Linguistic and Paralinguistic Features

	Prevents you from participating	Prevents you from understanding	Both
Does your teacher's vocabulary prevent you from understanding or participating in the classroom?	47,8%	34,8%	17,4%
Does your teachers' body language prevent you from understanding or participating in the classroom?	65,2%	26,1%	8,7%
Does your teachers' talking time (the time they take during class) prevent you from understanding or participating?	52,2%	26,1%	21,7%

Table 1 shows that most students needed help dealing with their instructors' authority in the classroom, which hindered them from engaging, comprehending, or doing both. Consequently, the answers to the questionnaire supported the notion that instructors' discourse power matters in the classroom. Research must be done to better grasp the actual world in the classroom.

Due to the ongoing scholarly debate in the literature regarding the relation between teachers' authority in the classroom and their linguistic and nonlinguistic choices, the present study may well contribute to the literature by revealing a non-investigated angle of the whole matter. Further, using CDA to investigate EFL classrooms may enable teachers to do their own speeches' CDA, and the study also may assist students in enhancing their language critical skills by utilizing CDA to analyse linguistic structures and elements that convey the speaker's authority and intention.

3. Methodology

3.1. Research Design

In this investigation, a mixed method research was adopted. According to Cresswell (2018), mixed method research is the systematic amalgamation of both qualitative and quantitative research, and that data are collected, analysed separately, and then merged at the interpretation level. Accordingly, in this mixed method study, the quantitative data obtained from the questionnaires and the observation will examine the preferences of EFL students regarding their teachers' linguistic and paralinguistic features, and how EFL teachers implement linguistic features in their classrooms. On the other hand, the qualitative data, which encompasses the interviews, aims to explore the EFL teachers' exact implementations of paralinguistic features in the classrooms. The reason for collecting both quantitative and qualitative data is to unveil a comprehensive contextual understanding and cross-verify results through data-driven conclusions. Hence, the objective of this study was achieved by the following:

- Employing both qualitative and quantitative methodologies, and
- Gathering data via various methods: Observation, interview and questionnaire.

3.2. Participants

The sample that was of interest in this study included only the teachers who acknowledged to take part in the interview and observation process. The number of participants were 13 in the interviews (nine females and four males) and were 15 in the observation. It is worth noting that this study is not concerned with the participants' gender or age. The participant teachers were selected through a convenience sampling technique. Teachers' teaching experience was taken into account in attempt to make a linkage between experience and the implementation of linguistic features. At this juncture, it is worth noting that the participant teachers in both interviews and observations were the same, but two refused to take the interviews after the end of their lectures due to their limited time and responsibilities. That concluded the discussion of the sample of the first two questions. The third question's sample was 37 students of the same department (27 Master (MA) and 10 Bachelor (BA) students). Their selection was based on a simple random sampling.

3.3. Procedures

This study administered an online questionnaire to EFL students at the Department of English Language and Literature at Batna 2 University. The aim was to investigate the students' perspectives on how their instructors

use linguistic and paralinguistic features in the classroom setting and to determine whether the students interpret these elements as pejorative or positive while also assessing their level of awareness on the matter. The observations were carried out at the department by attending the lectures. The interviews were held face-to-face with the teachers in their offices after the end of their lectures, were recorded with the participants' consent, and later transcribed. To ensure a complete return rate, both the interview and observations were carried out the same days with the same teachers (from 30/04 to 13/05/ 2024).

3.4. Data Collection Tools

To answer the first question of the study, EFL teachers (n=13) were interviewed. To answer the second question, the researchers aimed for a non-participation observational process. That is, the researchers were observing the flow of the lectures presented by the teachers without interfering. The observation grid was accompanied by field notes. As it was mentioned before, in the research gap, there was a pilot questionnaire referred to as "questionnaire 1" which was used to justify the need for the research based on the students in the department; the last question was answered through another students' questionnaire (questionnaire 2).

The researchers employed semi-structured interviews, also known as guided interviews, to gather data in the present study. The interviews were conducted using a predetermined set of questions; however, the respondents were encouraged to provide more detailed explanations in response to their replies. The seven interview questions were organised in alignment with the research topics in the study to facilitate the verification and elaboration of the informants' responses in the interview. Once the questions were prepared, they were thoroughly tested and amended with the approval of the two specialised professors in the department.

For ethical reasons, an overt observation was conducted without informing the participating teachers about the specific examined aspects. This was done to ensure that the study captured the situation's natural interactions and human dynamics. The researchers observed the teachers' lectures without intervening, and concurrently recorded them after having their consent.

Researchers designed the students' questionnaire with a total of nine questions, divided into four sections. The first section gathers background information of the students, exploring their personal and educational details. The second section focuses on students' preferences of the linguistic features used by their teachers. The third section addresses the preferences of students' paralinguistic features deployed by their teachers in the classroom. The fourth section, tackled students' awareness of their teachers' linguistic and paralinguistic features.

3.4.1. Validation and Reliability of Data Collection Tools

A standard method was set to determine whether there were any ambiguities in the phrasing of the questionnaire, observation, and interview that might deter respondents from returning a full-scale answer. Therefore, two professors were requested to evaluate the content of all instrument versions, commenting on the intelligibility and accuracy of the items. At first, the teachers commented on the interview structure, stating that in a semi-structured one, the questions should encompass some form of openness. In the observation grid, they emphasised that "fieldnotes" are crucial for accurate results. Concerning the two questionnaires, the teachers insisted on elaborating the aims behind each question to avoid subjecting the respondents to any ambiguity. Hence,

the final forms of the data collection instruments were chosen after considering the orientation provided by the teachers.

In conducting both the interviews and observations, the researchers informed the respondents about the purpose of the research and the overall topic under investigation. We also explained that the interview and lectures would be recorded for accuracy and analysis purposes. After informing them, we asked for their consent to record the lecture and the conversation. While the majority of the participants agreed, two of them initially expressed reluctance and requested not to be recorded. Their concerns were respected and addressed before attending the lectures for observation or tackling the interview. This approach ensured transparency and built rapport with the interviewees, thus fostering an honest exchange of information.

Since the students' questionnaire allows only for qualitative close-ended responses, which in turn work for the objectives of the study, a reliability analysis was conducted to investigate the internal consistency of the questionnaire using Kuder Richardson-20 (KR-20). As it is conventionally known, KR-20 and Cronbach's Alpha are twin coefficients; however, KR-20 is deployed for dichotomously scored items (Tan, 2009). That is, KR-20 coefficient applies to any scale of items regardless of the response scale. In this study, reliability analysis of the students' questionnaire, yielded a KR-20 coefficient of 0.81. This result indicates a high level of internal consistency, affirming the instrument's suitability for use.

4. Data Analysis

This data analysis section is divided into two main sections. The first discusses the data analysis of interviews, observations, and students' questionnaire 2. The second describes how the analysed data were further analysed using Fairclough's CDA model to give meaning and deepen the interpretation of the data.

4.1. Data Analysis of The Interviews

After finishing data collection from the interviews, the researchers set to revise the answers through the records. Then, the answers were examined using content analysis, that is, capturing the repetitive keywords that the majority of respondents appeared to use in their responses, though the answers that differed were kept as they were. Afterwards, the answers were organised into an Excel spreadsheet to facilitate systematic analysis. Subsequently, the researchers coded the answers. Using Excel's functions, we efficiently calculated the frequency of occurrence of specific terms and sentences.

4.2. Data Analysis of The Observation

The researchers categorised the recorded observations into practical sessions, oral expression sessions, and sessions for other subjects. We then reviewed the records to estimate the teachers' talking time in each category. Although the latter procedure was carried out manually, it is important to remember that the TTT calculation was reviewed several times, and the researchers even took into account the seconds. Subsequently, the percentage (PC) of each category was calculated using the rule of three, or in more scientific terms, the proportionality rule. The rule of three is a mathematical method used to find an unknown value in a proportion when three values are known, based on the principle that the ratios of two sets of numbers are equal (Lial, Hornsby, & McGinnis, 2013). That

is, it is a mathematical rule that allows for solving a problem by having three numbers: a, b, c, such that $\frac{a}{b} = \frac{c}{x}$, then $x = \frac{b \times c}{a}$.

In practical deployment, the rule of three is often used to calculate percentages or to scale quantities proportionally. For instance, if the total talking time of teachers in oral expression sessions is 27,15 minutes in the overall 150-minute, the PC of teacher talking time can be calculated as:

$$PC \text{ of oral expression sessions} = \frac{TTT \times 100}{\text{Total time of oral expression sessions}} = \frac{27,15 \times 100}{150} = 18,1\%$$

At this juncture, it is worth mentioning that the PC of two remaining categories were calculated using the same method.

As previously stated, the investigators who attended the lectures divided the TBL into two categories: sit and explain most of the time, stand or move and explain most of the time. It was calculated using the rule of three with a distinct conceptualisation because most professors were forthright about their body language, particularly during oral expression sessions where they almost assumed the role of the audience. An overall estimate of whether a given teacher is primarily standing and explaining or not was made because the calculations were not very accurate, despite the investigators' best efforts to record the timing of how much teachers stood up or sat down in the field notes of the observation. In TBL, the rule was used as follows:

$$PC \text{ of sitting teachers} = \frac{\text{total teachers} \times 100}{\text{number of teachers who stand or move}}$$

At this point, it is worth noting that the PC of the standing or moving teachers were calculated using the same method.

4.3. Data Analysis of The Students Questionnaire 2

The data was collected using an online questionnaire designed and distributed through Google Forms. Once the participants completed the questionnaire, Google Forms automatically calculated the percentages and statistical data for each response. This feature allowed for effective data processing, ensuring accuracy and minimizing human error. The results from Google Forms were then exported and further analysed in accordance with the study's objectives.

4.4. Data Analysis Through Fairclough's CDA Model

The data obtained from the teachers' interviews and observations, and students' questionnaire, were further analysed using Fairclough's CDA model. The teachers' interviews explored their implementation of modals and personal pronouns in the classroom and their intent behind each choice. The classroom observations focused on teachers' body language and talking time vis à vis students' talking time, while the students' questionnaire aimed to capture the students' perceptions of authority and discourse. The three components of the model, which are text, discourse practice, and social practice, were subtly integrated into the interpretation and explanation of findings and results.

5. Findings

The presentation of findings in this section follows the same order as the questions that are intended to be answered. The data is present in a tabular form.

5.1. Findings of Research Question 1

The findings from the teacher interviews are displayed in the table below.

Table 4.1: EFL Teachers' Implementations of Modal Verbs and Personal Pronouns

Teachers' Background Information						Female	Male	
						9	4	
Teachers' Awareness of Their Verbal Power in the Classroom						100% aware		
Teaching Experience (TE)						TE ≥ 10Years	TE < 10Years	
						8 Teachers	5 Teachers	
The Most Used Model Verbs								
Should	Had better	Both	Can	May	Both	Will	Going To	Both
46,1%	7,8%	46,1%	46,1%	15,4%	38,5%	30,8%	30,8%	38,4%
Teachers' Implementations of Modal Verbs								
Should	Obligation, Necessity, Familiarity, Formality, A must, Instructing, Assertion, Attract attention of students, To highlight importance, and Advice and guidance.							
Had better	To give choice to students, Threatening, To infer responsibility expected from students, and To stress the importance of certain information.							
Can	Spontaneous, Friendly, Harsh, To give choice, Breaks the ice of formality, Tendency to American accent, Possibility and ability, Requests, and Encouragement.							
May	To assert formality, Give permission, To highlight authority, Possibility, Make polite requests, Give choices to students.							
Will	To give the choice to students, To express formality, Reflects the need of immediate response, To make requests, and For long term plans.							
Going to	To assert something, During explanation or to give examples, In the process of doing something, To cheer the atmosphere, and For short term plans.							
The Most Used PPs								
"I"	"You"	"We"	"You & We"			"I & You & We"		
7,7%	15,4%	23%	30,77%			23%		
Teachers' Implementations of PPs								

I	To break the formality, share personal anecdotes, and provide relatable examples, and making the learning experience more engaging and enjoyable for the students.
You	To establish a personal connection with each student and instilling a sense of individual responsibility in their learning journey.
We	To create a sense of unity and partnership with their students and fostering a collaborative learning environment.

After reviewing the taped and completed interviews, it was discovered that there was no connection between the instructors' linguistic preferences for modality or PPs and their gender. Further, all 13 teachers who participated in the interview responded affirmatively that they know their verbal power in the classroom. Educators purposefully use particular word choices to accomplish their goals while speaking with students. Additionally, the TEs of the participants varied, ranging from one year to twenty-one years. However, the investigators divided the TE years into two categories: TE < 10 years and TE ≥ 10 years. The researchers' extensive examination of the records established the foundation for this categorisation. The researchers then confirmed that many teachers with fewer than ten years of TE had difficulty differentiating between how each pair of modals was implemented.

It is clear from the table that in each pair of the modals should or had better, can or may, will or going to, either one of the two modals was selected in each pair primarily, or both were employed alternately. Additionally, "should" is used 46.1% of the time, but "had better" is used 7.8%. This implies that "should" is more often used than "had better," either by itself or in combination with it, but "had better" is never selected first. This implies that "should" could stand out or be more evident than the word "had better" in a classroom context. While "will" and "going to" are equally important, the word "can" is more conspicuous or evident than "may." Teachers' comments about applying the above linguistic elements were examined, along with the frequency of usage of modals and PPs. It is noteworthy that the repeated replies were left out at this point.

As it is highlighted above, and with the assistance of the interview responses, 7,7% of teachers leaned to use "I", while 15,4% and 23% respectively used "you" and "we". On the other hand, 30,77% of the participant teachers deliberately used (you / we) while presenting the lecture or addressing the students, and 23% reported that they use amalgamation of the three PPs. It is worth noting at this end that, despite the different statistics and frequency of usage, all the teachers provided the same answers when asked, "Why do you use these PPs?":

- Teachers reported that they use "we" not just as a pronoun but as a tool to create a sense of unity and partnership with their students, fostering a collaborative learning environment.
- They used "you" not as a generic pronoun but as a means to establish a personal connection with each student, instilling a sense of individual responsibility in their learning journey.
- They use "I" not to assert their authority but to break the formality, share personal anecdotes, and provide relatable examples, making the learning experience more engaging and enjoyable for the students.

5.2. Findings of Research Question 2

The following table presents the results of the instructors' observations.

Table 4.2: Teachers' Implementations of Their Talking Time and Body Language

Teacher Talking Time	
Practice Sessions	47,2%

Oral Expression Sessions	18,1%
Other Subjects Sessions	84,7%
Teachers' Body Language	
Total of teachers who sit and explain	47%
Total of teachers who stand/ Move and explain	53%

It is evident from the above table that 84.7% of teachers demonstrate dominance during speaking time in the classroom while instructing students in subjects other than their own. In practice sessions, teachers accounted for 46.2% of the speaking time, whereas in oral expression sessions, they made for 18.1% of the speaking time. According to this, there is more teacher talking time than student talking time in the EFL courses in the Department of English Language and Literature. The higher PC of “other subjects” can be attributed to the concept of “subject power” discussed in the literature. It implies that certain subjects may need to be more familiar to the students, leading to limited engagement where the students mostly ask questions and make informed guesses in response. The “practice sessions” ratio is seen as a 50/50 partnership. The PC of the “oral expression sessions” may be ascribed to the students’ role as leaders during their group presentations and discussions of ideas.

As for TBL, 53% of educators explain when standing or moving, whereas 47% explain while sitting. Since there is little difference between the two percentages, they may be regarded as equal. This is a blatant example of how instructors, whether seated or standing, may use body language to convey their paralinguistic impact on the classroom.

5.3. Findings of Research Question 3

The table below presents the results of the students’ questionnaire 2.

Table 4.3: *Students’ Preferences and Awareness of Their Teachers’ Linguistic and Paralinguistic Authority in the Classroom*

Level of Education		MA	BA
		73%	27%
Level in English	Advanced	37%	0%
	Intermediate	59,2%	90%
	Beginner	3,8%	10%
Students’ Preferences of Linguistic Features			
Which of the following forms do you prefer your teacher to use?			
Modals			
You SHOULD do your homework.		45,9%	
You HAD BETTER do your homework.		54,1%	
You CAN go back to your seat.		37,8%	
You MAY go back to your seat.		62,2%	
You WILL have a test next week.		37,8%	
You are GOING TO have a test next week.		62,2%	

Personal Pronouns			
Today I am going to explain...	0%		
Today YOU are going to learn...	10,8%		
Today WE are going to study...	89,2%		
Students Preferences of Paralinguistic Features			
Do you prefer your teacher to: (Body Language)			
Sit and explain?	10,8%		
Stand and move while explaining?	89,2%		
Do you prefer that your teachers' talking time			
Dominant/maximised (they explain/talk more , and you interact less)?	24,3%		
Minimised (they explain while you interact altogether)?	75,7%		
Students' Awareness of Their Teachers' Authority and Power in the Classroom			
Were you aware that the previous linguistic and paralinguistic features are part of your teachers' power manifestations in the classroom?	Yes	No	Partly Aware
	45,1%	16,2%	29,7%

Based on the self-reports provided by the subjects, the overall academic year-level ratio is comprised of 27% BA students and 73% MA students. The number of responding MA students was around three times more than that of responding BA students.

As can be seen in Table 4.3, 90% of the BA students said that their level of English proficiency is intermediate, while 12% of them mentioned that it was beginner. In contrast, 37%, 59.2%, and 3.8% of MA students stated that their proficiency is advanced, intermediate, and beginner, respectively.

Moving to the students' linguistic preferences, Table 4.3 above shows that when asked to complete their homework, students preferred that their teachers use the modal "had better" (54,1%) over the modal "should" (45,9%). Further, out of all the students, 62.2% chose the modal "may," and 37.8% chose the modal "can". When the question was asked, students were put in a formal context. Hence, it is clear from the table mentioned above that 62.2% of the students would want to be addressed professionally and to have politeness features included in similar situations. This suggests that most of the students were aware of the anticipated standards of formality in the classroom. Subsequently, 62.2% of the participants chose the modal "going to," while 37.8% favoured "will." Students were put in a priority context where they had to select the option with a higher sense of primary significance out of the two options. Consequently, their preference for the modal "going to" highlights the fact that the modal is stronger and denotes a higher priority than "will." Following modality, comes PPs preferences. 89.2% of the respondents claimed they preferred that their professors use the pronoun "we," 10.8% said they liked the pronoun "you", and none said they preferred the pronoun "I." The personal pronoun "we" is preferred by a large majority of students, suggesting that they value the sense of inclusion that "we" provides more than the authoritative "I" or the "you" that puts the onus of responsibility on them.

Concerning the students' preferences for paralinguistic features, 89.2% of the students preferred that their teachers should stand and move around when explaining. However, only 10.8% of the students preferred it when their professors took a seat and talked. This phenomenon suggests that the degree of interaction exhibited by the teacher directly correlates with the degree of student involvement with the explanation. Following that, in terms of TTT, 24.3% of the students preferred maximising their TTT, while 75.7% of the students preferred minimising it. This highlights the fact that the majority of pupils would rather be active learners than passive ones. The latter idea can be explained by considering their consciousness and the type of education they are pursuing. As EFL learners, the more they participate in classroom interactions, the more beneficial it is for them.

Lastly, regarding the students' awareness of their teachers' authority and power in the classroom, 54.1% of the students were cognizant that the linguistic and paralinguistic features they were being queried about were manifestations of their professors' authority in the classroom. Meanwhile, 29.7% of the students were just partially aware, and 16.2% were completely unaware of this connection. This indicates that over 50% of the students possess an understanding of the classroom discourse happening around them. Furthermore, they are not just aware of it but also view it from a critical standpoint.

6. Discussion

Regarding research question 1, the information obtained from the interviews was crucial to comprehend how modal verbs are used and which ones EFL instructors more frequently employ at Batna 2 University's Department of English Language and Literature. According to the literature, the majority's choice of "had better" may be a gauge that students view the modal "had better" as less assertive than "should" or, conversely, that they prefer an implied, threatening way of asking to be forced to complete their schoolwork. However, as can be seen from the above presentation of the results from the interviews, the participating teachers use the modal "had better" to give students the freedom of choice by "advising them," rather than just threatening them, as the modal "should" is thought to be more assertive. This contrasts with what has been mentioned in the literature (Azar, 2002). Furthermore, teachers reduce and balance the authority between them and their students by using the word "can," even if they are aware that it is informal. An example of this would be "encouraging them." Teachers deem the modals "will" and "going to" as semantically equivalent, but "going to" is more assertive and used for plans that are for the future, whereas "will" is less assertive and used for immediate results. To conclude, even though the participant teachers of the study were aware of the degree of formality of each modal, they chose to integrate the less formal ones into their lessons to incorporate the "humanistic side" of the classroom, that is, to imply rather than to assert their power. Furthermore, PPs previously seen as derogatory - like "I"- were given new meanings in this study, where they were seen as a welcoming way to break the ice between students and teachers. It is important to note that prior to this study, no previous relationship was found between the presentation of the linguistic features previously described and CCDA. Therefore, this is the first attempt to study these traits in this specific framework.

Making a distinction between the paralinguistic features teachers employed and their implementations required careful consideration of the data acquired from the observations. Research question 2 is interested in how teachers convey their authority in the classroom through their body language and talking time. It is worth noting that prior to this study, the presentation of the previously mentioned non-linguistic traits had not been linked to CCDA. Consequently, this is the first effort to investigate these traits in this particular setting. Overall, it is clear

from the findings of the observation grid and field notes above that teachers establish control over the sessions' duration and through their body language.

In order to respond to research question 3, the information acquired from the second questionnaire was essential. The latter sought to ascertain the students' preferences for the linguistic and paralinguistic elements under investigation. As a result of the analysis and interpretation in the previous section, it is then concluded that in terms of linguistic features, students prefer to be addressed formally by their teachers using the modal "may" instead of "can." They also prefer to be given freedom rather than forced to do anything, as evidenced by their preference for the modal "had better." On the other hand, students prefer "going to" when their teachers deliver news or information, suggesting that they lean towards assertiveness. Moreover, students tend to utilise the personal pronoun "we" while using the PPs, which indicates that they want to be included in the classroom as a single group. In summary, the EFL students at the Department of English Language and Literature are primarily conscious of - or at least somewhat conscious of - the authority and power of their teachers.

7. Conclusion

This study aimed to investigate EFL teachers' linguistic and non-linguistic authority manifestations in the classroom and EFL students' preferences for the aforementioned features. Hence, it is of significant consequence for pedagogical practices and teachers and students' interaction in the classroom.

The tripartite relationship between language, power, and instruction, in conjunction with the global significance of English as an international language, has accelerated the need to re-evaluate the CCDA idea in light of its use. This led to the admission that the traditional method of CDA was inadequate. By exploring how teachers implement linguistic and paralinguistic aspects in EFL classrooms at the Department of English Language and Literature at the University of Batna 2, the objective of this study was to remedy this gap partially. Further, the research investigated the students' preferences about these considerations through the second questionnaire. Far from stifling originality, the findings of this study from the interviews and the observations unveiled an in-depth semantic understanding of modal verbs and PPs and revealed how TTT and TBL mirror teachers' authority and how EFL students' preferences of the linguistic and paralinguistic teachers give a fundamental idea of how an EFL classroom should be from their perspectives.

It has been detected that teachers perceived modal verbs and PPs in a variety of ways throughout their interactions with students, some of which directly contradicted the conclusions of the literature study. Additionally, teachers establish authority and impact in their subject matter by using their body language and dominant speaking time. Furthermore, students prefer polite forms of modality to be addressed with, and they are also more oriented towards interactive body language and less talking time from their teachers.

These findings suggest that modal verbs can be understood differently by different people. Students' orientation toward politeness is a key indicator of their discourse awareness. Besides, non-linguistic features displayed by teachers in the classroom reflect their authority and power.

7.1. Recommendations for Further Research

Like most studies, this research is subject to some limitations that must be acknowledged, particularly when considering its implications or extending it to different contexts or settings. Firstly, the study was confined to a two-week period, which may have constrained the quantity and depth of data collected. Additionally, the tools and frameworks employed for analyzing the observation data are by no means exhaustive, leaving room for further exploration in future research.

Another limitation of this study relates to the diverse and inherently subjective nature of Critical Discourse Analysis (CDA). CDA spans multiple disciplines, including politics, sociology, psychology, and education, making it a broad and multifaceted field. To maintain focus and depth, this study specifically narrowed its scope to education. It is important to note that discourse is a complex system that extends beyond language alone, shaping and facilitating communication across multiple dimensions. Given this complexity, there is no single method for analysing speech across diverse linguistic contexts, nor is it possible to achieve entirely objective results or interpretations. Despite these challenges, the researchers made every effort to remain impartial and rigorous in their analysis.

This study opens up numerous avenues for further research, building on its foundational findings. While the sample size of fifteen teachers and thirty-seven students was sufficient for statistical analysis, the study did not explore gender disparities or the personal characteristics of participants, which could provide valuable insights in future investigations. Additionally, this research did not examine teachers' competencies or strategies for classroom management, an area that holds significant potential for deeper exploration. Addressing these aspects in future studies could offer a more comprehensive understanding of the dynamics at play and further enrich the field.

Furthermore, expanding this research to include participants from various academic levels could yield new and valuable insights. Replicating this study with larger sample sizes and diverse academic groups would likely produce more reliable findings. In fact, plans are underway to conduct a more comprehensive examination within the department mentioned earlier, which promises to deepen our understanding and provide a stronger foundation for future work.

To further enhance the reliability and validity of the findings, it is recommended to adopt more precise and comprehensive data collection tools. Advanced technologies and innovative methodologies, such as adaptive data collection techniques, will help ensure more representative and accurate results. This approach will strengthen the study's outcomes and foster deeper insights, paving the way for more impactful and actionable conclusions.

7.2. Research Implications

This research contributes to the body of knowledge on intercultural instruction and learning in the EFL context. It may present a novel idea that merits further investigation and provides a valuable foundation for understanding how CCDA might be included in EFL classes and how it can advance students' language proficiency.

- Firstly, in the setting of an EFL classroom, new interpretations and applications were added to the sense of modal verbs and PPs. While many academics and researchers have debated the topic, they have yet to investigate modality or PPs in EFL classrooms.

- Secondly, the study revealed how paralinguistic elements can mirror educators' power within the classroom. Numerous academics have focused their attention on non-linguistic aspects. This study, however, elevated it to a new level by incorporating teachers' talking times and particular body language. This opens up a new avenue and provides fresh knowledge on the matter.

- Thirdly, the study considered the students' preferences regarding the linguistic and non-linguistic elements employed by their teachers to give readers - teachers or researchers - a general understanding of how an EFL class is intended to function from the students' point of view.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%50)-Yazar-2 (%50)
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%50)-Yazar-2 (%50)
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%50)-Yazar-2 (%50)
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%50)-Yazar-2 (%50)
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%50)-Yazar-2 (%50)

References

- Azar, B. S. (2002). *Understanding and using English grammar* (3rd ed., with answer key). Pearson Education.
- Bellack, A. A. (1963). *The language of the classroom: Meanings communicated in high school teaching*. Harper & Row.
- Bramley, N. R. (2001). *Pronouns of politics: The use of pronouns in the construction of 'self' and 'other' in political interviews* (Doctoral dissertation, Australian National University). <https://openresearch-repository.anu.edu.au/server/api/core/bitstreams/d7884ba2-0c62-4336-91d8-154d44b92f84/content>
- Dailey, A. (2010). *An analysis of classroom discourse: The usefulness of Sinclair and Coulthard's rank scale in a language classroom*. <https://www.yumpu.com/en/document/read/11294581/an-analysis-of-classroom-discourse-university-of-birmingham>
- Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315836015>
- Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
- Frye, N. (1979). The teacher's source of authority. *Curriculum Inquiry*, 9(1), 3–11. <https://doi.org/10.1080/03626784.1979.11075587>
- Gee, J. P. (2014). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. Routledge.
- Håkansson, J. (2012). *The use of personal pronouns in political speeches: A comparative study of the pronominal choices of two American presidents*. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2%3A531167/fulltext01.pdf>
- Handayani, E. A. (2018). Critical discourse analysis of teachers' language in learning interaction. *KnE Social Sciences*, 3(9), 613–618. <https://doi.org/10.18502/kss.v3i9.2725>
- Kirch, M. S. (1979). Non-verbal communication across cultures. *The Modern Language Journal*, 63(8), 416–423. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1979.tb02482.x>
- Kumaravadivelu, B. (1999). Critical classroom discourse analysis. *TESOL Quarterly*, 33(3), 453. <https://doi.org/10.2307/3587674>
- Lee, S., & Lee, K. (2019, March). Reconceptualising a good teacher in SMART education: A Foucauldian Critical Discourse Analysis. In *Society for Information Technology & Teacher Education International Conference* (pp. 1911-1916). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Lial, M. L., Hornsby, J., & McGinnis, T. (2013). *Intermediate algebra*. Pearson Higher Ed.
- Pennycook, A. (1994). Incommensurable discourses? *Applied Linguistics*, 15(2), 115–138. <https://doi.org/10.1093/applin/15.2.115>
- Peters, R. S. (1966). The authority of the teacher. *Comparative Education*, 3(1), 1–12. <https://doi.org/10.1080/03050068.1966.11771997>

- Rogers, R. (2011). *An introduction to critical discourse analysis in education* (2nd ed.). Routledge.
- Rymes, B. (2016). *Classroom discourse analysis: A tool for critical reflection*. Routledge.
- Siumarlata, V. (2017). Analysis of interactional and transactional language used by the English lecturers in learning process at English Department of FKIP UKI Toraja. *Jurnal Keguruan dan Ilmu Pendidikan*, 6(2), 1497–1520. <https://doi.org/10.47178/jkip.v6i2.69>
- Tamersit, H., & Mouas, S. (2024). *Critical classroom discourse analysis: A case study of teachers and students at the Department of English Language and Literature, Batna 2 University* [Unpublished master's dissertation]. Batna 2 University.
- Tan, Ş. (2009). Misuses of KR-20 and Cronbach's alpha reliability coefficients. *Education and Science*, 34(152), 101-112.
- Van Dijk, T. A. (Ed.). (1997). *Discourse as structure and process (Vol. 1)*. Sage.
- Van Dijk, T. A. (Ed.). (2011). *Discourse studies: A multidisciplinary introduction*. Sage.
- Wales, K. (1996). *Personal pronouns in present-day English*. Cambridge University Press.
- Wodak, R., & Chilton, P. A. (Eds.). (2005). *A new agenda in (critical) discourse analysis: Theory, methodology and interdisciplinarity*. Benjamins.
- Zhao, C., Kormos, J., Rebuschat, P., & Suzuki, S. (2021). The role of modality and awareness in language learning. *Applied Psycholinguistics*, 42(3), 703–737. <https://doi.org/10.1017/S0142716421000023>

Appendices

Appendix A

Students' Questionnaire 1

(Pilot Study for the Whole Population)

Dear students,

This questionnaire is part of the study, the primary concern of which is to identify your perceptions about your teachers' linguistic and para-linguistic (non-linguistic) powers in the classroom. Hence, you are kindly asked to answer the following questionnaire.

Note1: information captured are purely for scientific research purposes.

1. Does your teacher's vocabulary prevent you from understanding or participating in the classroom?

Prevents me from participating

Prevents me from understanding

Both

2. Does your teacher's body language prevent you from understanding or participating in the classroom?

Prevents me from participating

Prevents me from understanding

Both

3. Does your teacher's talking time (the time they take during class) prevent you from understanding or participating?

Prevents me from participating

Prevents me from understanding

Both

Thank You!

Appendix B

Students' Questionnaire 2

(To answer the third question of the study)

Dear EFL students,

You are kindly asked to answer this questionnaire that aims at taking your perspectives and preferences as well as knowing your awareness of your teachers' linguistic and paralinguistic (non-linguistic) features utilised in the classroom.

Note1: the questionnaire has 4 sections and they are all short and fun.

Note2: information captured are purely for scientific research purposes.

Note3: This will not be made public.

Section one: Background information

1. Are you a:

Bachelor's student

Master's student

2. How would you rate your English language level?

Advanced

Intermediate

Beginner

Section two: linguistic features

3. Which of the following forms do you prefer your teacher to use? Focus on Should and Had better

You should do your homework.

You had better do your homework.

4. Which of the following forms do you prefer your teacher to use? Focus on Can and May

You can go back to your seat

You may go back to your seat

5. Which of the following forms do you prefer your teacher to use? Focus on Will and Going to.

You will have a test next week.

You are going to have a test next week.

6. Which personal pronoun do you prefer your teacher to use when explaining the lesson? Focus on (I, You, We)

Today I am going to explain

Today you are going to learn

Today we are going to study

Section three: paralinguistic features

7. Do you prefer your teacher to:

Sit and explain?

Stand and move while explaining?

8. Do you prefer that your teachers' talking time:

Dominant/Maximised (THEY EXPLAIN/TALK MORE and YOU INTERACT LESS)?

Minimised (THEY explain while YOU interact altogether)?

Section four: students' awareness

9. Were you aware that the previous Linguistic and Paralinguistic features are part of your teachers' power manifestations in the classroom?

Yes

No

Not completely aware

Thank You!

Appendix C

Teachers' Observation

- Date:

- Setting:
- Session timing:
- Session span:

TTT: Teacher Talking Time / STT: Students Talking Time					
TTT > STT		TTT < STT		TTT = STT	
TBL: Teacher's Body Language					
The teacher is sitting most of the time				The teacher is dynamic most of the time	

NB: The lectures were recorded and the TTT was analysed accordingly.

• **Field Notes:**

.....
.....

Appendix D

Teachers' Interview

This interview aims at exploring the implementation of certain linguistic features used by teachers while explaining their lessons and addressing their students.

Section One: Background Information

1. Gender:

Female

Male

2. Years of teaching experience: .....

3. Are you Aware of your verbal power and word choice in the classroom?

Yes

No

Section Two: Modality

4. Do you usually use Should or Had better or Both? And why (what do you target or infer when you use them)?

.....
.....

5. Do you usually use Can or May or Both? And why (what do you target or infer when you use them)?

.....
.....

8. Do you usually use will or going to or Both? And why (what do you target or infer when you use them)?

.....
.....

Section Three: Personal Pronouns

9. Which Personal pronoun do you use the most when presenting the lecture?

I

You

We

- Amalgamation of: .....

Why?.....
.....

Thank You!

Bridging Theory and Practice: Exploring Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model and its Use in Literature*

Teoriden Pratiğe: Bellon ve Handler'ın Program Değerlendirme Modeli ve Literatürdeki Kullanımı

Seda Aydan^{1*} - Hürriyet Saridemir²

¹ Dr., University of California San Diego, Department of Education Studies, CA, USA, <https://ror.org/0168r3w48>, <https://orcid.org/0000-0001-5807-3956>, saydan@ucsd.edu
Dr., Kaliforniya Üniversitesi San Diego, Eğitim Çalışmaları Bölümü, Kaliforniya, ABD, <https://ror.org/0168r3w48>, <https://orcid.org/0000-0001-5807-3956>, saydan@ucsd.edu

² Hürriyet Saridemir, Middle East Technical University, Faculty of Education, Ankara, Türkiye, <https://ror.org/014wecj12>, <https://orcid.org/0000-0003-2671-3263>, hurriyet@metu.edu.tr
Hürriyet Saridemir, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara, Türkiye, <https://ror.org/014wecj12>, <https://orcid.org/0000-0003-2671-3263>, hurriyet@metu.edu.tr

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 13.11.2024
Kabul Tarihi: 27.02.2025
Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Lütfiye Seda Aydan-Hürriyet Saridemir

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Aydan, L.S. – Saridemir, H. (2025). Teoriden Pratiğe: Bellon ve Handler'ın Program Değerlendirme Modeli ve Literatürdeki Kullanımı. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 35-53, <https://doi.org/10.30622/tarr.1584068>

* Bu makale, 8. Eğitim programları ve öğretim konferansı'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "A Literature Review on Curriculum Evaluation Studies Using Bellon and Handler's Evaluation Model" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

Öz

Program değerlendirmesi, daha etkili programlar tasarlamak ve hâlihazırda var olanları iyileştirmek için önemli bir süreçtir. Program değerlendirme çalışmalarının bulguları sayesinde, araştırmacılar ve eğitim kurumlarının paydaşları, programın amacına hizmet edip etmediğini, öğretimin etkili olup olmadığını kontrol edebilir ve programın öğrencilere olan etkileri hakkında sonuçlar çıkarabilirler. Bu bulguların sonucunda, programın güçlü ve zayıf yönleri belirlenir. Bellon ve Handler'ın Program Değerlendirme Modeli, ele alınan eğitim programları için teorik bir çerçeve sağlayan bir modeldir. Model, değerlendirme için veri toplamak amacıyla çeşitli kaynakların kullanılmasını önerir ve öğrencileri eğitim programının merkezine yerleştirir. Ayrıca, model mevcut kaynakların ve öğrencilerin ihtiyaçlarının değerlendirilmesini tavsiye eder. Bu modeli diğer modellerden ayıran özellik, program geliştirme ve program değerlendirmeyi bir arada ele almasıdır. Bu nedenle, aslında diğer modellere kıyasla daha avantajlıdır. Ancak, avantajlarına rağmen, nadiren faydalanılan bir model olarak kalmıştır. Bu modelin sınırlı uygulanmasını olası nedenleri anlamak amacıyla, mevcut çalışma, bu alandaki alan yazını inceleyerek, Bellon ve Handler'ın Değerlendirme Modeli'nin zaman içinde program değerlendirme çalışmalarında nasıl kullanıldığını sistematik bir şekilde raporlamaktadır. Bu nedenle, mevcut çalışma, modelin yayımlandığı yıldan itibaren Bellon ve Handler'ın Değerlendirme Modeli ile yapılan program değerlendirme çalışmalarını analiz eden bir alan yazın taraması sunmaktadır. Bu çalışmalar, dört Yüksek Lisans tezi, dört Doktora tezi ve üç araştırma makalesinden oluşmaktadır. Alan yazın taraması sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde görülmüştür ki bu modelin yardımıyla yapılan çalışmaların genellikle İngilizce öğretim programını ele almaktadır. Çalışmaların çoğunluğu Türkiye bağlamında yürütülmüştür. Bu çalışmalar hem öğrencilerden hem de öğretmenlerden alınan nicel ve nitel veriler kullanılarak yürütülmüştür. Çalışmaların çoğunluğu vaka çalışmalarıdır. Anketler, görüşmeler, sınıf gözlemleri ve sınav belgelerinin incelenmesi en yaygın kullanılan veri toplama yöntemleridir. Araştırmacılar tarafından toplanan nitel veriler, belge analizi yöntemiyle analiz edilirken, nicel veriler betimsel istatistikler elde edilerek analiz edilmiştir. Bu program değerlendirme çalışmalarının sunduğu bazı yaygın sorunlar etkileşimli öğretim materyallerinin eksikliği ve ders içeriği ile uyumun verimsiz ölçme ve değerlendirme araçları olarak özetlenebilir. Model, program geliştirme ve program değerlendirmeyi bir arada ele aldığı için, bu teorik çerçeve içinde gerçekleştirilen tüm çalışmalar, programları iyileştirmek adına çözümler de sunmaktadır. Bu çözüm önerilerinden bazıları ders amaçlarının gözden geçirilmesi ve öğrencilerin ilgi alanlarına hitap eden ders materyallerinin okulun materyal birimi tarafından hazırlanmasıdır. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, bu araştırma, modelin diğer değerlendirme modellerine kıyasla nadiren kullanılmasının olası nedenlerini modelin ayırt edici özelliklerini açıklayarak incelemektedir. Model, değerlendirmeden çok geliştirmeyi önceliklendirmektedir. Bu da onu paydaşların bilgi ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen, diğer program geliştirme modellerinden farklı kılmaktadır. Program değerlendirme çalışmaları çoğunlukla eğitim kurumlarını paydaşları tarafından talep edilmesi bu modelin kullanılma ihtimalini düşürmektedir. Bir diğer etken ise bu modelde yapılan çalışmaların sadece İngilizce öğretimine odaklanmış olması bu nedenle de diğer dersler için değerlendirme sürecini yürütmeye ışık tutacak çalışmalar olmamasıdır. Alan yazındaki bu eksiklik modelin yaygın kullanılmasını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle bu araştırmanın bulgularına dayanarak, bu modelin İngilizce dil öğretimi dışındaki çeşitli disiplinlerde daha fazla değerlendirilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, modelin çeşitli çalışma alanlarındaki uygulanabilirliğini keşfetmeye olanak tanıyacak ve faydalılığını kapsamlı bir şekilde anlamayı sağlayacaktır. Ayrıca modelin başka disiplinlerde de kullanılması bu alanlardaki eğitim programlarının iyileştirilmesine de katkıda bulunacaktır. Son olarak modelin çoğunlukla Türkiye bağlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle modelin başka bağlamlardaki kullanımını ve bu kullanımını etkilerini görmek amacıyla başka bağlamlarda da kullanılması ve sonuçlarının bildirilmesi bu alandaki alan yazına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Bilimleri, Eğitimde Program Değerlendirme, Bellon ve Handler Değerlendirme Modeli, Belgelere Dayalı Araştırma

Research Article**History**

Received: 13.11.2024

Accepted: 27.02.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Lütfiye Seda Aydan-Hürriyet Saridemir

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Aydan, L.S. – Saridemir, H. (2025). Bridging Theory and Practice: Exploring Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model and its Use in Literature. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 35-53, <https://doi.org/10.30622/tarr.1584068>

* This article is a version of the paper titled " A Literature Review on Curriculum Evaluation Studies Using Bellon and Handler's Evaluation Model " by developing and partially changing its content, which was presented orally at the 8th Conference of Curriculum and Instruction Studies without publishing its full content.

Abstract

Curriculum evaluation is a crucial process for designing more effective programs and for bettering the already existing ones. Thanks to the findings of the program evaluation studies, researchers and stakeholders of educational institutions can assess if the program serves its aims, whether the instruction is effective, and they can have conclusions drawn on the impacts of the program on the learners. As a result of these findings, the strengths and weaknesses of the program are determined. Bellon and Handler model of curriculum evaluation is a model which provides a theoretical framework for the evaluation of educational programs. The model proposes the use of a variety of sources to collect data for the evaluation and places the learners in the center of the curriculum. Besides, the model recommends the evaluation of the existing sources as well as the needs of the students. What makes this model distinctive from the other models is its involvement of program development as well as program evaluation. Thus, in fact, it has several advantages compared to the other models. However, despite its advantages, the model has been rarely utilized. To provide an understanding of the possible reasons for the limited application of this model, the present study explores the existing body of research and systematically reports the ways in which Bellon and Handler's Evaluation Model has been employed in curriculum evaluation studies over time. Therefore, the present study presents an exploratory literature review analyzing the curriculum evaluation studies conducted with Bellon and Handler's Evaluation Model since 1982, the year the model was published. These studies consisted of four master's theses, four Ph.D. theses, and three research articles. The findings of the study indicate that studies conducted with the help of this model usually deal with English language teaching programs. They were mostly carried out in the context of Turkey. They make use of both quantitative and qualitative data from both students and teachers. The majority of the studies are case studies. Questionnaires, interviews, classroom observations, exam documents are the most employed data collection methods. The qualitative data collected by the researchers were analyzed via document analysis while the quantitative data were analyzed by obtaining descriptive statistics. Some common problems reported as a result of the evaluation were the lack of interactive teaching materials and inefficient assessment tools which do not align with the objectives of the class content. Since the model deals with program development as well as program evaluation, all the studies which were carried out within this theoretical framework offer solutions to improve the programs. Some of these solutions are revisiting the course materials and preparation of course materials appealing to the interests of the learner profiles. Additionally, as mentioned earlier, this research explores the potential factors contributing to the infrequent utilization of the model in comparison to other evaluation frameworks by elucidating its distinct characteristics. The model prioritizes enhancement over assessment, and this makes it diverge from other models aiming to fulfill stakeholders' informational requirements. Because program evaluation is frequently initiated by the stakeholders of educational institutions, the models prioritizing the informational needs of the stakeholders are preferred over this model which prioritizes improving the curricula. Another factor contributing the infrequent use of this model is the lack of guiding studies in the literature using this model to evaluate educational programs other than English language teaching. Based on the findings of this investigation, it is recommended to conduct further evaluations employing this model across diverse disciplines beyond English language teaching. This approach would facilitate an exploration of the model's applicability in various fields of study and yield a comprehensive understanding of its utility. Finally, the results of the study showed that the majority of the publications were sampled in the context of Turkey. For this reason, carrying out studies in a range of contexts can contribute to literature by shedding light into the use of the model in diverse contexts.

Keywords: Educational Sciences, Curriculum Evaluation, Bellon and Handler's Evaluation Model, Program Evaluation, Review of Literature

Introduction

Curriculum is a field which is defined as lacking clear-cut or definite boundaries (Oliva, 1997). Therefore, scholars have provided a variety of definitions of curriculum considering their philosophies and how they see or describe education. Despite the lack of agreement on the definition of the curriculum and its boundaries, studies published in the field of education so far agree on the notion that available curriculum should be reevaluated, revised and updated (Ornstein & Hunkins, 2004; Zajda, 2024). Curriculum evaluation though being a relatively newer discipline as well as being portrayed as a trans-discipline is now acknowledged as an indispensable part of program development stages (Fitzpatrick et al, 2004). Many researchers working in this area (e.g. White, 1971) validated curriculum evaluation and recognized it as an element of curriculum development process. In a widely accepted definition of curriculum evaluation, Scriven (1967) indicates that evaluation is basically appraising the worth or merit of something. Fitzpatrick et al. (2004), however, state that evaluation is the act of assessing the value of something.

Considering a range of definitions of curriculum evaluation as well as educational philosophies and expectations from the outcomes of evaluation, there are various curriculum evaluation models offered by various scholars. The curriculum evaluation model created by Bellon and Handler (1982) can be identified as one of the key curriculum evaluation models in the literature. However, the number of curriculum studies conducted with the help of this model is quite limited compared to more widely recognized models, such as Tyler's (1949) objective-based model, Stufflebeam's (1971) CIPP model, and Scriven's (1991) goal-free evaluation model. This lack of application raises important questions regarding the model's visibility, adaptability, and perceived effectiveness in educational evaluation. Given the limited number of studies employing this model, it is essential to systematically examine its use in the literature to better understand its potential contributions to curriculum evaluation. Therefore, an exploratory review of literature is necessary to reveal the studies carried out with this model in literature which provides the opportunity to see the patterns in these studies and make inferences on why the model has been underused. Thus, a deeper analysis of how this model has been applied—or why it has been overlooked—can reveal significant insights for educators and researchers. By mapping the existing research landscape, this review aims to assess the extent to which the model has been implemented, in what contexts, and with what outcomes. Furthermore, by synthesizing available studies, this review aims to establish a conceptual framework for future research on the model's use in curriculum evaluation. Without a comprehensive synthesis, researchers lack a clear foundation for understanding how the model has been operationalized in different educational contexts. For this reason, an exploratory review serves as a starting point for further empirical and theoretical investigations, providing a roadmap for future research directions (Onwuegbuzie & Frels, 2015). The present study addresses these needs in research and offers a comprehensive report of the studies conducted with this model. Additionally, this study takes a holistic approach by integrating diverse sources, including master's theses, doctoral dissertations, and journal articles. Given that exploratory reviews allow for the inclusion of varied research perspectives, this study presents a broad yet detailed picture of how the model has been employed in curriculum evaluation efforts. Such an approach ensures that both academic and applied perspectives are considered, making the findings relevant to both researchers and practitioners.

Finally, this review has direct implications for educational policy and practice. In an era where curriculum evaluation plays a critical role in shaping educational quality, policymakers and educators require diverse evaluation tools that align with different educational philosophies and institutional needs. By systematically

reviewing the limited body of research on the Bellon and Handler model (1982), this study can provide evidence-based insights that inform curriculum development strategies, teacher training programs, and institutional evaluation practices. Understanding these trends can inform future curriculum evaluation practices, particularly in contexts where adaptive, feedback-driven models are preferred over static, summative approaches.

Given these considerations, the present exploratory literature review is necessary to fill in a niche in research, as it seeks to bridge the gap between theoretical knowledge and practical application of the Bellon and Handler model in curriculum evaluation model providing a comprehensive understanding of the model's role, limitations, and potential for broader adoption in educational research and practice. With such rationale in mind, the following research questions were asked:

1. What are the research methods (research design, data sources, and data collection tools) of evaluation studies that have been conducted using the curriculum evaluation model by Bellon and Handler (1982)?
2. What are the purposes and results of evaluation studies that have been conducted using the curriculum evaluation model by Bellon and Handler (1982)?

1. Theoretical Background on Curriculum Evaluation and Classification of the Models

Gredler (1996) informs that the term curriculum evaluation has originally been defined by Tyler (1949) as a fundamental stage for curriculum development for detecting the extent to which the curriculum had reached its pre-determined goals or diagnosing strengths and weaknesses in the Eight Year study in 1932.

Although the studies of curriculum evaluation are shaped around the definitions above, there are different approaches following different steps so as to conduct the evaluation. Once the literature on curriculum evaluation is taken into consideration, it is concluded that there are various models, and they have been classified according to different perspectives. Two of these classifications have been done by Gredler (1996) and Fitzpatrick et al. (2004). While Gredler (1996) created two broad categories namely the utilitarian-oriented approach and pluralist approach, Fitzpatrick et al. (2004) collected the evaluation models under 5 categories considering the aim of evaluation. These categories can be defined as objectives-oriented evaluation approach, management-oriented evaluation approach, consumer-oriented evaluation approach, and expertise-oriented evaluation approach, and participant-oriented evaluation approach. On the other hand, the model of Bellon and Handler (1982) used in this study does not belong to the categories mentioned above as it focuses on the use of evaluation for curriculum design purposes. For this reason, it stands apart from these categorizations and takes place in literature as a different model.

1.1. Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model

Bellon and Handler (1982) suggest an evaluation model that integrates curriculum and development processes, and they state that curriculum development activities should be conducted by taking the evaluation information into consideration. Otherwise, the development activities would not achieve satisfactory results. Thus, in their framework, evaluation information should help the evaluator to navigate the curriculum development process.

According to Mutlu and Şimşek (2018) there are several underlying assumptions for Bellon and Handler's model that should be noted in interpreting and analyzing the design they present. First, the main goal of curriculum design and evaluation is to enrich educational programs to enable learners to have fruitful learning opportunities.

Steps to be taken to reshape the curriculum need to be assessed in terms of their likely effect on student learning. By particularly focusing on student learning opportunities, development and evaluation can be carried out. Second, program improvement activities reach the optimum level when personnel at all levels show dedication to realizing pre-set goals. Program improvement efforts are more likely to be accomplished when all appropriate personnel are actively involved in steps to achieve priority goals. Third, curriculum workers want their educational programs to be well planned and effective. Teachers, administrators and other curriculum workers should share a desire to be professionally competent. To achieve the conditions that motivate optimum performance, it is essential to enable people to work within the context of a well-organized, effectively functioning program. Therefore, school system personnel should be provided with clear information about the curriculum improvement process so that they can feel committed to curriculum development and evaluation process. The last assumption of the model is about the necessity of a well-planned, ongoing systematic process for curriculum improvement attempts. According to this assumption, a systematic approach that provides room for feedback and amendment is crucial. A systematic ongoing process ensures that the programs remain sensitive to the needs of students and communities as they keep changing.

Based on the assumptions mentioned above, development and evaluation need to proceed simultaneously. The activities should be purposeful, well organized, and adapted to local conditions and the results should be clearly communicated to all appropriate groups, along with plans for acting on major recommendations. The principal elements of this framework are the four areas of focus which include the status descriptions, the analysis activities, and the cumulative improvement components (Bellon & Handler, 1982; Mutlu & Şimşek, 2018).

1.2. The Four Focus Areas of Bellon and Handler's Model

The four focus areas, namely goals, organization, operations, and outcomes, are considered as the main dimensions of any curriculum by Bellon and Handler (1982). The first area, educational goals are general statements of purpose which give direction to the curriculum. They deal with the desired outcomes and expectations of the program. Bellon & Handler (1982) underline that program goals should be based on clearly identified learner needs.

The second area of focus stated by Bellon and Handler (1982) is organization. In the framework of this model, organization refers to a review and analysis of several factors playing a role in the way the program is operated effectively. These factors include the specific programs which are put forward, the resources to be used, the ways in which processes like interacting and planning are managed, and the structure or arrangement of the school or district.

The operations area is about day-to-day functioning of programs. The implementation process of the curriculum is studied so as to assess how well general educational goals are being translated into course or unit goals and then specific learning objectives during the instruction. At this stage, assessing the effectiveness of the instruction is an essential concern and assessment of instruction provides insights on how effective the instruction is. For this reason, a study of program operations helps teachers improve effective strategies to enhance student learning (Aktaş & Gündoğdu, 2020).

The final area of focus is the outcomes of the program in Bellon and Handler's Model. At this stage, attention should be given to the unintended as well as intended program results to see the effects of the curricula on student learning, motivation or attitudes. How the outcomes affect other programs, or influence teachers and

students should also be carefully considered. (Bellon & Handler, 1982; Mutlu & Şimşek, 2018)

All in all, these four focus areas provide a theoretical framework for the curriculum evaluators to consider while assessing the worth and merits of the curriculum providing them also a ground to merge curriculum development and assessment (Mutlu, 2020).

1.3. Stages of Bellon and Handler Model

Bellon and Handler Model provides a neat organization of the curriculum evaluation through the stages they suggested in the model. Status description is the first step of this process, and it refers to the initial assessments including gathering information about program goals, organization, operations, and outcomes. Conducting a status study can involve a combination of document analyses and interviews or surveys. Curriculum guides, accreditation reports, Board of Education minutes, faculty handbooks, and course syllabi could be utilized for document analysis. Interviews and surveys can also be conducted considering the needs of the context. Obtaining information from different viewpoints like representative teachers, administrators, other staff members, parents, and students is advisable (Bellon & Handler, 1982).

According to Bellon and Handler (1982) status description should be short and straightforward. as additional descriptive information should be generated in later phases of the improvement process. Data obtained for status study may suggest possible recommendations for improving the program and this information should not be acted on until analysis activities are completed. The areas that need to be focused on and the ones that require less attention should be identified Thus, status descriptions often lead to more efficient use of the resources available for curriculum improvement (Mutlu & Şimşek, 2018).

After the current status has been determined, program evaluation efforts should be directed to analyze the effectiveness of the program. Curriculum goals, organizations, operations, and outcomes are considered and evaluated to judge what steps can be taken to better the educational program. Status study information is utilized, and additional data are gathered if needed. Observations, interviews, questionnaires, tests, and attitude scales are among the most common data collection tools to collect needed information (Bellon & Handler, 1982).

When judgments about the effectiveness of the program are made, discrepancies or mismatches that may be available between current and expected program functions can be revealed (Bellon & Handler, 1982). These mismatches can be used to make decisions on program improvement which is one of the aspects of Bellon and Handler model making it different from the other models (Yel ,2009). Bellon and Handler (1982) also underscore that appropriate criteria or standards must be considered in decision making activities in this process such as professional association guidelines, research reports, and needs assessments. When carried out well, this phase leads to recommendations for improvement that will have a positive impact on the local situation and the students.

The curriculum evaluation process, as outlined by Bellon and Handler (1982), involves an ongoing interaction between status studies and analysis activities, facilitating a systematic approach to program improvement. The process is inherently iterative, where insights gained from analysis contribute to refining the evaluator's understanding of the current program. This dynamic interaction allows evaluators to make informed modifications in key areas without needing to wait for the completion of all analytical phases before implementing necessary changes (Bellon & Handler, 1982).

A structured approach to curriculum improvement is achieved through four key components that guide recommendations and action plans. Each phase of analysis contributes to a clearer vision of the desired curriculum.

For example, goal analysis may confirm that existing objectives remain relevant or indicate the need for revision to align with evolving educational needs. These refined goals serve as benchmarks for subsequent phases, particularly in organizational analysis, which examines the alignment between program structures and the newly established objectives. Notably, some aspects of organizational analysis can commence before the finalization of goals, but the process remains incomplete until the agreed-upon objectives are fully integrated into the program's framework (Bellon & Handler, 1982; Mutlu & Şimşek, 2018).

The model's cumulative improvement approach emphasizes a gradual, success-oriented change strategy. The operations and outcomes components build upon prior analytical findings, allowing for continuous refinement and necessary adjustments at each stage. This systematic approach ensures that individual components are examined both independently and in conjunction with one another, reinforcing the effectiveness of the evaluation process. Additionally, open communication and continuous feedback among all major components are essential for fostering coherence and responsiveness throughout the curriculum improvement process. By maintaining an ongoing exchange of information, evaluators can enhance the functionality of each program element (Bellon & Handler, 1982; Yel, 2009).

A crucial aspect of this model is the role of staff development in sustaining curriculum improvements. Once areas for enhancement are identified, targeted professional development opportunities can be provided to educators and administrators. Follow-up activities further support the effective implementation of curriculum modifications, ensuring that instructional practices evolve in alignment with program objectives. These professional development initiatives do not only address localized needs but also contribute to a unified and purpose-driven curriculum framework (Bellon & Handler, 1982).

Overall, it can be concluded that the Bellona and Handler model of curriculum evaluation provides several advantages for program evaluators and curriculum developers. However, its application remains limited in the literature, which forms the foundation for the present research.

2. Method

This study employs an exploratory literature review approach to systematically collect, analyze, and synthesize prior research on curriculum evaluation studies using the Bellon and Handler Model. According to Onwuegbuzie and Frels (2015), exploratory literature reviews are particularly useful in fields where research is sparse or fragmented, as they enable researchers to map existing studies, identify patterns, and highlight gaps for future inquiry. Exploratory reviews allow for a more flexible and iterative approach to analyzing literature from multiple contexts, perspectives, and methodological orientations, which fits into the objectives of the present study. Given the limited number of studies utilizing the Bellon and Handler Model (1982) in curriculum evaluation, an exploratory review was deemed appropriate to assess the extent of existing research, synthesize key findings, and identify areas for further study.

2.1. Data Collection and Inclusion Criteria

To ensure comprehensive coverage, data were collected from five major academic databases: ERIC, Web of Science, YÖK Tez, EBSCOhost, and Google Scholar. The search spanned studies published between 1982 and 2025, utilizing the keywords "Bellon and Handler Model" and "Curriculum Evaluation". Only full-text, open-access publications were included in the review to ensure accessibility and transparency. Given the exploratory nature of this study, peer-reviewed journal articles, doctoral dissertations, and master's theses were included, while

conference proceedings and non-peer-reviewed sources were excluded to maintain academic rigor.

2.2. Data Analysis

A total of 11 studies met the inclusion criteria, comprising four master's theses, four doctoral dissertations, and three journal articles. To analyze these sources systematically, thematic analysis method was employed (Braun & Clarke, 2006). Given that the primary objective of this review was to examine how the Bellon and Handler Model (1982) has been applied in curriculum evaluation, deductive thematic analysis method was utilized, meaning that the coding framework was developed based on predefined research questions rather than emerging inductively from the data (Braun & Clarke, 2006). This approach ensured that the identified themes were directly aligned with the study's objectives and contributed to a structured synthesis of findings across the reviewed literature. The researchers collaborated on the search process to find the relevant articles and after that a blind coding process was carried out. Once the coding process was completed, the researchers got together to discuss the codes and make final amendments. During the process, it was seen that the codes that the two researchers gave to the articles and their content mostly matched. Only a few minor changes were made to the wording of the codes. Once this process was completed, the research findings section was written by classifying and synthesizing the research via the codes. Thus, by integrating exploratory literature review methodologies with deductive thematic analysis, the present study provided a systematic approach to understanding the limited body of research on the Bellon and Handler Model (1982), while also laying the groundwork for future investigations in curriculum evaluation.

In conducting our exploratory literature review using thematic analysis, we made concerted efforts to control several potential threats to the validity of our findings. These threats were systematically addressed to ensure the credibility and rigor of our analysis. To address the selection bias, we ensured that the studies included in our review were selected through a comprehensive search strategy. A definite set of inclusion and exclusion criteria were defined, and our selection process was kept transparent. This approach minimized the risk of omitting relevant studies and ensured a broad representation of the literature. To mitigate the impact of publication bias, the researchers made efforts to include not only peer-reviewed articles but also grey literature, such as reports and dissertations. This broader selection helped reduce the over-representation of published studies with significant findings. Besides, to minimize researcher bias, certain steps were taken by using a consistent and systematic coding process throughout the thematic analysis. Multiple coders were created to enhance objectivity. Additionally, we reflected on our own preconceptions and ensured transparency in how conclusions were drawn. Also, to address confirmation bias, during the thematic analysis process, we remained open to findings that might contradict our initial expectations. We documented our decision-making process throughout the review process to prevent any undue influences from prior beliefs. Finally, to address interpretation and homogeneity bias, we followed a clear and consistent coding procedure and we actively sought to include studies with diverse methodologies, theoretical frameworks, and contexts. This effort aimed to capture a wide range of perspectives and avoid an overly narrow focus that could limit the breadth of our findings (Patton, 2002; Silverman & Marvasti, 2008).

3. Research Findings

In this section, the findings of the research are presented for each research question. Evaluation studies are chronologically presented.

3.1. Evaluation Studies that have been Conducted Using Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model (1982)

The studies carried out within the framework of the curriculum evaluation model by Bellon and Handler (1982) are summarized in Table 1.

Table 1

The Evaluation Studies Using the Curriculum Evaluation Model by Bellon and Handler (1982)

<i>Publication No</i>	<i>Title</i>	<i>Authors</i>	<i>Year</i>	<i>Purpose</i>
1	An Application and an Analysis of the Impact of the Bellon and Handler Curriculum Evaluation Framework to the English as a Foreign Language Program at the Huffco Indonesia Intensive English Language Program in Balikpapan	James Gilbert Ward	1987	PhD Dissertation
2	Systematic Language Program Development and Evaluation in Turkey.	Ayşe Yumuk	1989	Master's Thesis
3	Evaluating the English Language Curriculum at a Private School in Ankara: A Case Study	Hikmet Esin Erdem	1999	PhD Dissertation
4	Evaluating the Language Improvement Courses in the Undergraduate ELT Curriculum at Eastern Mediterranean University: A Case Study	Fatoş Erozan	2005	PhD Dissertation
5	An investigation of the effectiveness of the theme-based curriculum in the 2003-2004 academic year at the Department of Basic English at METU.	Tansu Topçu	2005	Master's Thesis
6	Evaluation of the Effectiveness of English Courses in Sivas Anatolian High Schools	Arzu Yel	2009	Master's Thesis
7	An evaluation of the Language Improvement Component in the Pre-service ELT Program at a College of Education in Kuwait: A Case Study.	Ahmad Al-Nwaiem	2012	PhD. Dissertation
8	A Program Evaluation Study of the Main Course at a Preparatory Program: A Case Study	Gülçin Mutlu	2018	Research Article
9	An Extensive Evaluation Study of the English Preparatory Curriculum of a Foreign Language School	Canay Karıcı Aktaş, Kerim Gündoğdu	2020	Research Article
10	Evaluation of English as a Foreign Language Program in Turkey	Serpil Tekir	2020	Research Article
11	Evaluation Of An English Preparatory Program Using Bellon And Handler Model	Zeynep Uçkaya	2022	Master's Thesis

As shown in Table 1, 11 studies have been obtained within the time range from 1982 to 2025 in the aforementioned databases. Four of these publications are Ph.D. dissertation studies, four of these publications are masters' theses,

and three of these publications are published as research articles. All these studies have utilized Bellon and Handler Evaluation Model to evaluate English Language Teaching Programs or courses provided by English Language Teaching departments. Nearly all (n=9) of the studies have evaluated English Language Teaching Programs at a Higher Education Institution. Two studies carried out by Erdem (1999) and Yel (2009) have evaluated English Language Teaching Curriculum/courses at a K-12 school. Additionally, nearly all (nine) of the studies have been carried out in Turkey. Only one study carried out by Al-Nwaiem (2012) has been carried out in Exeter, England. The contexts of the studies are Turkey, Kuwait, Indonesia and Northern Cyprus.

There are various methods used in evaluation studies that have been conducted using the curriculum evaluation model by Bellon and Handler (1982) and these are summarized in Table 2.

Table 2

The Research Design of Evaluation Studies Utilizing the Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model (1982)

<i>Publication No</i>	<i>Design</i>	<i>Data Sources</i>	<i>Data Collection Tools</i>
1	Case study	Instructors, Administrative staff, Program-related documents	Interviews, Document Analysis
2	A proposal for a case study	Instructors, Administrative staff, Students, committee members and the secretary at the Preparatory School, the members of the Board of Trustees, the Ministry of Labor and National Employment Agency	Interviews, Document Analysis, Survey
3	Case study	Teachers, Students, School principals, One top management member	Questionnaires, Interviews, Classroom observations, Examination documents
4	Case study	Instructors, Students	Questionnaires, Interviews, Classroom observations, Document analysis
5	Case study	Instructors, Former students	Questionnaires, Interviews, Focus group interviews
6	Descriptive study	Teachers, Students	Questionnaires
7	Case study	Instructors, Students	Questionnaires, Interviews, Diaries, Document analysis
8	Case study	Instructors, Students	Questionnaires, Interviews, Observations
9	Case study	Instructors, Students	Questionnaire, Interviews, Class Observations, Document Analysis
10	Case study	Instructors, Students	Questionnaire, Interviews, Observations, Document analysis
11	Case study	Instructors, Students	Questionnaire, Interviews, Observations, Document Analysis

When the designs of the studies are examined, it is observed that most of the studies (n=9) have been carried out as case studies. The design of one of the studies carried out by Yumuk (1989) is a proposal for a case

study, and one of the studies is a descriptive one (Yel, 2009). In terms of data sources, teachers and instructors, being the implementers of the curriculum, constitute the main data sources of all studies. Although students are involved in most studies (n=9), two studies carried out by Ward (1987), and Topçu (2005) have not included students as data sources. Instead, Ward (1987) has included administrative staff and program related documents as data sources, and Topçu (2005) have collected data from former students. In the study carried out by Yumuk (1989), administrative staff, committee members and the secretary at the Preparatory School, the members of the Board of Trustees, the Ministry of Labor and National Employment Agency constituted other data sources. Erdem (1999) included school principals and one top management member to the data sources of the study.

Majority of the studies (n=8) have utilized questionnaires and interviews as data collection tools. Ward (1987) and Uckaya (2022) collected the data for the study by document analysis in addition to interviews. Similarly, Yumuk (1989) have utilized document analysis and survey beside interviews. Erdem (1999) utilized questionnaires, interviews, and classroom observations to collect data. Topçu (2005) included questionnaires, individual and focus group interviews to the data collection tools. He also carried out a document analysis of examination documents. Erozan (2005) conducted questionnaires, interviews, and classroom observations to collect data. She carried out a document analysis of course policy sheets, course materials, and assessment tools, too. Yel (2009) has only conducted questionnaires to collect data for the study. Different from other data collection tools, Al-Nwaiem (2012) utilized diaries to collect data along with questionnaires, interviews, and document analysis of relevant written documents. Mutlu (2018) has also conducted classroom observations in addition to questionnaires and interviews. Karıcı et al. (2020) and Tekir (2020) have utilized classroom observations and document analysis to collect data along with questionnaires and interviews, too.

3.2. The Purposes and Results of Evaluation Studies that have been Conducted Using Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model

One of the early studies with this model was conducted by Ward (1987) to provide English as Foreign Language program administrators with an efficient, effective, systematic, and comprehensive guide to curriculum evaluation. The researcher detected some problems related to the program such as some difficulties in implementation, lack of enough sources to reinforce the class content and problems faced by instructors while covering the speaking objectives. Then the researcher asked for suggestions from the participants with the help of informal meetings and reported the suggestions that came up in these meetings in the study.

Yumuk (1989) also conducted one of the early studies with this model. However, rather than conducting an evaluation, the author created a proposal for a comprehensive evaluation with the relevant model. At the first phase of her study, she stated that some questions such as how to start planning an effective program, which steps to follow, and which factors to consider while developing and evaluating language programs are still unclear in the educational context of Turkey which has been an inspiration for the research study she proposed. With the emphasis of evaluating curriculum so as to improve the program, the staff, the administrative personnel and the program goals, she underlines the appropriacy of Bellon and Handler model into her context which is Bilkent English preparatory school. She conducts a fact-finding study in her proposal which refers to status description in the model. At this point, there is a different perspective suggested by the researcher which suggests that based on the findings of this stage, the stakeholders make a vital decision that is either to evaluate the existing program or to develop a new program. This is a distinctive suggestion as this decision is taken based on the results of the evaluation in many other curriculum evaluation models. In addition, this study proposed a wider range of people

from different groups to interview with a range from faculty secretary to freshman students. What is more, it proposes an analysis of budgetary side of the program. Thus, it provides a comprehensive guideline with Bellon and Handler framework for those who want to conduct an evaluation.

The study carried out by Erdem (1999) explores the English Language curriculum at the Middle East Technical University Development Foundation Ankara School, utilizing an adapted version of the Bellon and Handler curriculum evaluation model as well. The results of this study indicated that the current traditional teacher-centered set up of the ELT curriculum needs to be stored with the student-centered one; mechanisms and opportunities for in-service training service should be offered, and an on-going curriculum evaluation system needs to be installed.

Another investigation has scrutinized the language enhancement courses within the undergraduate curriculum of the Department of English Language Teaching (ELT) at Eastern Mediterranean University. The study primarily examined the current state of these courses across five key dimensions: objectives, content and materials, delivery, assessment, and coherence among courses. It also explored the perspectives of both instructors and students regarding these aspects. The findings generally indicated that the language enhancement courses were perceived as effective across the evaluation model used in the study. However, both students and instructors proposed adjustments to enhance effectiveness and better align with student needs and expectations (Erozan, 2005).

As another example of studies conducted within the framework of Bellon and Handler Model, Topçu (2005) explored the implementation of the theme-based curriculum used in a preparatory school at a state university in the 2003-2004 academic years. The results of the study were quite striking as they reflected a serious discrepancy between the perceptions of teachers and students. Teachers, particularly those teaching the intermediate group were found to have very negative attitudes towards the program. The researcher suggested that the implementation and quality of the materials and lack of communication between teachers and administrators are very likely to be the reasons for this discontent. In terms of objectives, reading was the skill most successfully attained and reading materials were reported as the most useful ones. However, interestingly, students found handouts much more useful than books which signaled an inappropriate choice of course book for the curriculum. In addition, writing was reported to be the most problematic area in the program and writing objectives were reported to be mostly unfulfilled. What is more, due to time constraints, teachers were observed to be more active in class and pair/group work were considered ineffective by the teachers for the attainment of objectives. Thus, with the help of these findings of the evaluation, Topçu (2005) made suggestions to improve the program under scrutiny particularly in terms of writing objectives and course content.

In the study carried out by Yel (2009), English language courses for 9th, 10th, 11th, and 12th grades in Anatolian high schools in Sivas have been evaluated with an eclectic approach of curriculum evaluation. In other words, two evaluation models suggested by Bellon and Handler (1982) and Brown (1995) have structured the evaluation model of this study. The results of this study have shown that the courses were not effective enough to reach the goals and objectives of the program. According to the students' and teachers' opinions, the course content and materials were not efficient to attract students' interest, and materials were inadequate to enhance student-centered activities and a communicative environment. Besides, the teaching and learning processes were not varied, and the assessment procedures were not parallel with the objectives of the courses.

Al-Nwaiem (2012) conducted an assessment study as part of his Ph.D. dissertation, examining the Basic

Language Skills Component (BLSC) within the ELT pre-service program at a College of Education in Kuwait. Employing an adapted version of Bellon and Handler's evaluation model, the study identified several shortcomings within the college's physical environment, such as aging buildings, a shortage of classrooms, and inadequate learning resources and facilities, including the library. Additionally, it highlighted the need for revisions to the BLSC's goals and objectives. Students expressed dissatisfaction with certain aspects of the BLSC curriculum, citing topics perceived as dull and outdated textbooks. A traditional, teacher-centered approach to teaching methods was identified as another area requiring improvement. Furthermore, students indicated a preference for alternative assessment philosophies over traditional methods. Mutlu (2018) conducted a study utilizing this model to assess the English as a Foreign Language (EFL) preparatory course, referred to as Main Course (MC), at a state university. The findings indicated that Main Course generally achieved effectiveness across four key dimensions: aims and objectives, course content and materials, course delivery, and student assessment and outcomes, as reported by both instructors and students. Both qualitative and quantitative data were employed to identify gaps between the current and desired state of the course across these aspects, largely corroborating with each other. However, inconsistencies emerged between the perceptions of teachers and students, particularly regarding course content and assessment. Karıcı et al. (2020) conducted a study assessing the English preparatory curriculum at Aydın Adnan Menderes University School of Foreign Languages using the Bellon and Handler model. The research revealed the absence of a philosophy of education or objectives within the English preparatory curriculum. Despite students displaying positive motivation toward learning English, they struggled to attain the intended proficiency level. Additionally, all participants highlighted the ineffectiveness of the skills courses' instruction. The researchers also noted communication challenges between the administration and other stakeholders.

Tekir (2020) utilized the Bellon and Handler Model in a study focusing on the English as a Foreign Language (EFL) program within an English preparatory program at a state university in Turkey, established for over 15 years. The objective of the research was to assess whether the current program adequately caters to the diverse needs, language proficiency levels, and preparedness of learners, influenced in part by modifications to the high school program by the Ministry of National Education. Moreover, the study highlighted a significant number of students failing the English proficiency exam post-program completion, prompting the researcher to identify areas requiring improvement within the program. The results of the study showed that the program mostly achieved its objectives related to grammar, vocabulary, critical thinking, listening and reading, but both groups of participants were not sure about the attainment of listening and speaking objectives. Both parties expressed that there is incongruence between the first and the second semester in terms of listening skills and speaking skills related objectives were not attained. As a part of the findings of the evaluation study, the instructor participants recommended systematic teaching of speaking skills and allocation of particular class hours to improve speaking skill only. They underscored that this can be achieved by utilizing from a particular course book or from worksheets created by the program coordinators or material unit. When it comes to course conduct, both student and teacher participants provided positive feedback on the instruction. The evaluation indicated a student-centered approach. Some strengths of the instruction included use of a reasoning approach by the teachers, strategy training as well as the opportunities to speak English that the students provided with and use of various tactics such as various prompting, stimulation, questioning, illustrating, recitation, keeping all students active.

The latest curriculum evaluation study with Bellon and Handler model was carried out by Uckaya (2022). The researcher utilized the course evaluation questionnaire developed by Tekir (2020) along with the data obtained

from document analysis, course evaluation interviews and classroom observations. In this mixed method study, the curriculum was evaluated in accordance with course aims and objectives, course content and materials, instruction and formative assessment to find out what amendments are needed in the addressed curriculum. The results of the study indicated that the course objectives of listening and speaking courses did not serve the students' needs and the assessment tools were not compatible with the course objectives. The instruction is mostly teacher centered. Several suggestions were made to make the instruction more student centered, such as the integration of collaborative activities, and use of authentic materials which could serve the needs of the students better. Also, assessment components were suggested being revised to match the assessment practices with the objectives of the curriculum.

In line with the results of the study mentioned above, several suggestions have been made by the researcher to improve the curriculum. These suggestions can be summarized as a change in reading, listening and speaking objectives, more training to the teachers on the use of portfolio assessment, some changes in the objectives of the first and second semester and a change in the course book preference and the alignment of the first and second semester programs. As a reasonable suggestion for future studies, the researcher advised to include the perceptions of the administrators to the future studies.

To conclude, the research findings highlight the diverse applications of Bellon and Handler's Curriculum Evaluation Model across different educational contexts, primarily focusing on English Language Teaching (ELT) programs. The evaluation studies reveal a wide range of issues within ELT programs, such as discrepancies between curriculum objectives and student needs, the necessity for curriculum alignment, and the need for improved assessment methods. Across the studies, common suggestions for improvement include a shift towards more student-centered approaches, enhancements in the alignment of objectives and materials, and more effective use of formative assessments. Furthermore, the research indicates that while the Bellon and Handler model has led to actionable recommendations, the model has been scarcely used. The possible reasons for this scarcity are discussed in the discussion and conclusion chapter.

4. Discussion and Conclusion

As stated before, the number of curriculum evaluation studies conducted with Bellon and Handler Model is relatively low compared to the other models. Taking the elements and design of the model as well as the studies carried out with this model into consideration, a couple of probable causes for this issue have been established by the researchers.

First of all, the model suggested by Bellon and Handler (1982) is not a pure evaluation model. It merges curriculum evaluation and curriculum development. To elaborate, the four focus areas of the model namely goals, organization, operations, and outcomes are analyzed, and the data are gathered on these dimensions with only one aim in mind which is to determine the incongruence between anticipated and observed outcomes of the program so as to make necessary amendments in the curriculum for providing improved learning opportunities to the learners. Thus, this evaluation model can be labeled as an improvement focused one which was also stated by Mutlu and Şimşek (2018). On the other hand, many other curriculum evaluation models are employed as a framework to conduct curriculum evaluation so that a vital decision can be made about the program which is either continuing with the current program or terminating it. As this decision is a crucial one for various stakeholders, models with such an approach are more likely to be preferred. A similar argument can be made about Ornstein and Hunkins' (2004) classification and Bellon and Handler model. To elaborate, Ornstein and Hunkins (2004)

classify curriculum and evaluation models as Technical and Humanistic models. Technical models are more technical, and they are based on collecting data on student performance and comparing data against objectives. On the other hand, Humanistic approaches focus on more human interactions than outcomes, more quality than quantity and more "why" than "what". When we consider Bellon and Handler model we can say that the model has some components from both of these approaches. For this reason, it is extensively comprehensive. It does not just focus on one aspect or one method. Besides, the evaluation does not end when the results are obtained within the framework of the model. It reaches a conclusion only when necessary, adjustments for curriculum development have been suggested. For this reason, conducting a curriculum evaluation with this model is likely to demand more time and effort than the other models which might lead to a scarcity in its preference.

In addition, again owing to its one and only focus on curriculum development, Bellon and Handler Model does take part in any of the widely accepted classifications such as the classification of by Gredler (1996) and Fitzpatrick et al. (2004). In her classification, Gredler (1996) takes decision makers and stakeholders into account and categorizes the evaluation models in accordance with whom they serve. However, the Bellon and Handler model has not been designed to serve any stakeholders or decision makers. As curriculum evaluation is often conducted with a demand or need posed by stakeholders this model is very likely to be discarded. Similarly, the model is not a part of the classification of Fitzpatrick et al. (2004) as this classification has been made depending on the purpose of the evaluation. The model of Bellon and Handler subsumes some of the categories of Fitzpatrick et al. (2004) namely objectives-oriented evaluation approach, expertise-oriented evaluation approach and participant-oriented evaluation approach. However, the model does not purely concentrate on any of these categories. For this reason, it is relatively more difficult and time consuming to conduct a study with this model rather than any other model focusing on one aspect only such as objectives or participants. As curriculum evaluation is a process that requires staff and budget, it might seem more reasonable to curriculum evaluators and stakeholders to use a more cost-effective model rather than Bellon and Handler model.

Thanks to the review of literature conducted within this study, it has been seen that Bellon and Handler model of curriculum development and evaluation has been less utilized than the many other models of program evaluation and the majority of studies have been conducted in the context of Turkey which focuses on English language programs. On the other hand, although the number of studies utilizing this framework is limited, it is appropriate to say that the studies were quite comprehensive and the majority of them included both qualitative and quantitative data. Moreover, it has been revealed that all the studies collected data from both students and teachers. Thus, perspectives of both of these parties have been included in the studies. Also, some of the studies went a step further and included the perspectives of management and administrative personnel into the study which is likely to provide a much broader perspective to the evaluation.

The striking results and discrepancies in the results have been highlighted in all the studies. Based on the discrepancies between teachers' and students' reflections on the program, and the intended and realized outcomes of the program, various suggestions to improve the programs have been made in the studies. These suggestions did not only focus on the program and its materials, but they also focused on the effectiveness of the instruction. To illustrate, Yel (2009) underscored that the results indicate that teachers are not well-informed about the goals and objectives and the approaches of English language teaching program even though they are identified in the curriculum. For this reason, the activities and methods teachers use in the classrooms are not helpful in achieving the goals and objectives. Similarly, Al-Nwaiem (2012) pointed out that students are dissatisfied with the pre-

service ELT program particularly with monotonous, unchallenging and out-of-date textbooks and they are critical about teacher-centered, traditional instruction and examinations depending on rote-learned materials. As all the studies evaluated English language teaching curricula, it has enabled researchers to find out common problematic sides of the curricula under scrutiny. To illustrate, attainment of speaking objectives has been found problematic in many studies such as Al- Topçu (2005), Al-Nwaiem (2012), Mutlu (2018), Uckaya (2022) and Yel (2009) and suggestions to address this problem have been made. On the other hand, it is also possible to state that all four skills, namely reading, writing, speaking and listening as well as grammar and vocabulary have been addressed in the studies and numerous suggestions have been made to improve these components of the curricula. Some of these suggestions include providing a variety of tasks and activities (discussions, role-plays, debates, projects etc.) to the students which will provide opportunities for them to be more active in the classroom, incorporating reading strategies or strategic reading to the classroom content, and arranging more opportunities for students to exemplify the use of different grammar structures in various contexts.

When it comes to assessment practices, it has been interesting to see that many studies revealed inconsistencies between teaching and testing and highlighted this point, which has been highlighted as one of the major aims of curriculum evaluation. Some of these studies are Mutlu (2018), Karcı et al., (2020) and Topçu (2005). In order to address this issue, a common suggestion has been made by the researchers, which is employing product-oriented evaluation, but also process-oriented evaluation should be included in the curriculum. That is, incorporating alternative assessment into curriculum has been recommended by the researchers, but Topçu (2005). put forward a warning on this issue and stated that standard procedures and practices among instructors or teachers should be ensured while employing alternative assessment methods. Otherwise, the methods do not serve their aims, and it creates frustration among students.

Another significant pattern which has been observed by the researchers within the studies is the inclusion of suggestions to benefit from technology as the date of the study becomes more recent. To elaborate, Mutlu (2018) and Karcı et al., (2020) are relatively newer studies and they both advocate the inclusion of more technology into curriculum as an answer to the problems revealed as a result of evaluation. Some of these suggestions are providing language labs, smart boards, a self-access center for students and the use of interactive software during the instruction.

On a final note, it is important to discuss the limited use of the Bellon and Handler (1982) model compared to other widely recognized models in the field, such as Tyler's (1949) objective-based model, Stufflebeam's (1971) CIPP model, and Scriven's (1991) goal-free evaluation model. Mutlu and Şimşek (2018) highlight that, despite its structured and comprehensive approach, the Bellon and Handler model has not been extensively utilized in empirical curriculum evaluation studies and the limited adoption of this model raises questions about its accessibility, applicability, and perceived advantages over other well-established frameworks.

One potential reason for the underutilization of the Bellon and Handler model could be its complex and multi-dimensional structure, which requires evaluators to engage in an ongoing interplay between status descriptions, analysis activities, and four key components of curriculum improvement. Unlike Tyler's straightforward, goal-oriented approach or Stufflebeam's decision-making model, Bellon and Handler's framework demands continuous feedback loops and adjustments throughout the evaluation process. This complexity may discourage researchers and practitioners from selecting it, particularly in large-scale evaluations where a more linear and standardized approach is preferred. Additionally, the model's emphasis on immediate and

iterative modifications rather than summative conclusions might make it less appealing for policymakers, stakeholders or institutions that require clear, outcome-based evaluation reports.

Another factor contributing to the model's lower prevalence could be its limited use in curriculum evaluation literature, empirical validation and a lack of standardized instruments for its implementation. Unlike the CIPP model, which has been widely referenced, tested, and adapted in different contexts, the Bellon and Handler model has received comparatively less theoretical and empirical attention. As a result, fewer researchers may be aware of its potential applications or may find it challenging to operationalize in diverse educational settings.

Thus, it can be concluded that the number of the studies with Bellon and Handler model is scarce, they were mostly carried out in the context of Turkey, and they are all on English language teaching programs. Besides, all the studies conducted with the model focus on the evaluation of curriculum for face-to-face instruction. However, as stated by Tekin (2022), there is a need to conduct more research on online education and evaluate curriculum for online instruction as the world has moved into a direction of online instruction after the COVID-19 pandemic. For this reason, there is a need to conduct more studies using this framework in other subjects than English and in contexts other than Turkey as also stated by Mutlu and Şimşek (2018). As the model enables the researcher to evaluate the program from various aspects, conducting evaluations with this model in different subjects can be illuminating to develop productive educational programs because despite its underrepresentation in curriculum evaluation research, the Bellon and Handler model presents unique advantages, particularly in its ability to accommodate dynamic and evolving educational contexts. Its focus on continuous improvement, iterative feedback, and flexible implementation aligns with contemporary views on adaptive and responsive curriculum evaluation. Future research could explore ways to refine and modernize the model, potentially increasing its relevance in the field.

Acknowledgment

This study was completed when Dr.Seda Aydan was pursuing her post-doctoral studies in the USA with Fulbright Post-doctoral scholarship. The author wants to thank the Turkish Fulbright Commission for their support.

Author Contributions

Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

References

References marked with an asterisk indicate studies included in the literature review.

- *Al-Nwaiem, A. (2012). An evaluation of the language improvement component in the pre-service ELT Programme at a College of Education in Kuwait: A case study. (*Unpublished doctoral dissertation*), University of Exeter, Exeter, UK.
- Bellon, J. J., & Handler, J. R. (1982). *Curriculum development and evaluation: a design for improvement*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
- Brown, J.D. (1989). Language program evaluation: A synthesis of existing possibilities. *The second language curriculum*, 222-241.
- *Erdem, H. E. (1999). Evaluating the English language curriculum at a private school in Ankara: A case study. (*Unpublished doctoral dissertation*), Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- *Erozan, F. (2005). Evaluating the language improvement courses in the undergraduate ELT curriculum at Eastern Mediterranean University: A case study. (*Unpublished doctoral dissertation*), Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- Fitzpatrick, J.L., Sanders, J.R., & Worthen, B.R. (2004). *Program Evaluation: Alternative Approaches and Practical Guidelines*. Boston, USA : Pearson Education Inc.
- Gredler, M., E. (1996). *Curriculum Evaluation*. USA: Pearson Education Company.
- *Karcı Aktaş, C., & Gündoğdu, K. (2020). An extensive evaluation study of the English preparatory curriculum of a foreign language school. *Pegem Eğitim Ve Öğretim Dergisi*, 10(1), 169-214.
- *Mutlu, G. (2018). A program evaluation study of the main course at a preparatory program: A case study. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 9(3), 202-239.
- Mutlu, G., & Şimşek, İ. (2018). Bellon ve Handler'in Program Geliştirme Modeli ve Modele İlişkin Özellikler. *Language Teaching and Educational Research*, 1(2), 203-212.
- Mutlu, G. (2020). A Look Into Curriculum Evaluation And Curriculum Evaluation Models. In *Theory and Research in Educational Sciences II* (pp.227-246).Gece Publishing.
- Oliva, P. F. (1997). *Developing the curriculum*. (4th Ed.). USA: Longman.
- Onwuegbuzie, A. J., & Frels, R. (2015). *Seven steps to a comprehensive literature review*. Los Angeles, CA: Sage.
- Ornstein, A. C., & Hunkins, F. P. (2004). *Curriculum: Foundations, principles and issues*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods* (3rd ed.). Sage Publications.
- Scriven, M. (1967). *The methodology of evaluation*. In Stake, R. E., et al. (eds.), *AERA Mono graph Series on Curriculum Evaluation*, No. 1, Chicago: Rand-McNally.
- Scriven, M. (1991). *Evaluation thesaurus* (4th ed.). Sage.
- Silverman, D., & Marvasti, A. (2008). *Doing qualitative research: A comprehensive guide*. Thousand Oaks: Sage.

Stufflebeam, D. L. (1971, February 24). The relevance of the CIPP evaluation model for educational accountability. [Paper Presentation]. Annual Meeting of the American Association of School Administrators Atlantic City, New Jersey. <http://eric.ed.gov/?id=ED062385>

Tekin, E. (2022). Covid-19 Sonrasında Uzaktan (Çevrim içi) Yabancı Dil Öğretimi İlkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Academic Research Review*, 7(3), 604-617. <https://doi.org/10.30622/tarr.1150646>

*Tekir, S. (2020). Evaluation of English as a Foreign Language Program in Turkey. *Academic Studies*, 183-209.

*Topçu, T. (2005). An investigation of the effectiveness of the theme-based curriculum in the 2003-2004 academic year at the Department of Basic English at METU. (*Unpublished master's thesis*), Middle East Technical University, Ankara, Turkey.

Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. University of Chicago Press.

*Uçkaya, Z. (2022). Evaluation of an English preparatory program using Bellon and Handler Model. (*Unpublished master's thesis*), Akdeniz University, Antalya, Turkey.

*Ward, J. G. (1987). An application and an analysis of the impact of the Bellon and Handler curriculum evaluation framework to the English as a Foreign Language program at the Huffco Indonesia intensive English Language program in Balikpapan. (*Unpublished doctoral dissertation*), University of Puerto Rico: Rio Piedras-Puerto Rico.

White, J. P. (1971). The Concept of Curriculum Evaluation. *Journal of Curriculum Studies*, 3(2), 101-112.

*Yel, A. (2009). Evaluation of the effectiveness of English courses in Sivas Anatolian High Schools. (*Unpublished master's thesis*), Middle East Technical University, Ankara, Turkey.

*Yumuk, A. (1989). Systematic language program development and evaluation in Turkey. (*Unpublished master's thesis*), Bilkent University, Ankara, Turkey.

Zajda, J. (2024). Curriculum design and evaluation in the global culture. In *Handbook of Curriculum Theory, Research, and Practice* (pp. 783-797). Cham: Springer International Publishing.

The Use of Digital Technology by Parents from the Perspective of Children *Çocukların Gözünden Ebeveynlerinin Dijital Teknoloji Kullanımı*

Emine Ela Şimşek^{1*}

¹ Dr., Akdeniz University, Faculty of Education, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132> <https://orcid.org/0000-0002-1091-6333>, elakok@akdeniz.edu.tr

Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, <https://orcid.org/0000-0002-1091-6333>, elakok@akdeniz.edu.tr

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 18.12.2024

Kabul Tarihi: 05.02.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı kòrleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Emine Ela Şimşek

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Şimşek, E. E. (2025). Çocukların Gözünden Ebeveynlerinin Dijital Teknoloji Kullanımı. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 54-69, <https://doi.org/10.30622/tarr.1603562>

Öz

Bu araştırma, okul öncesi dönem çocuklarının gözünden ebeveynlerinin dijital teknoloji kullanımına yönelik algı ve görüşlerini incelemeyi amaçlayan nitel bir çalışmadır. Çalışmada, bireylerin belirli bir fenomeni nasıl algıladıklarını derinlemesine anlamayı sağlayan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını, 15'i kız ve 12'si erkek olmak üzere toplam 27 çocuk oluşturmuştur. Çalışma grubundaki çocukların yaşları 48-72 ay arasında değişmektedir. Bu kapsamda, 48-60 ay arasında 9, 61-72 ay arasında ise 18 çocuk araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcılara ulaşmak için kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın verileri, ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımına yönelik sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formunun kapsam geçerliliğini sağlamak için iki okul öncesi eğitimi uzmanından görüş alınmış ve uzmanların önerileri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Dil açısından bir uzman tarafından değerlendirilen form, üç çocukla yapılan pilot uygulamanın ardından son halini almıştır. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş, görüşme öncesinde çocuklardan sözlü onam, ebeveynlerinden ise yazılı onam alınmıştır. Görüşmeler sırasında ses kaydı alınarak veriler kayıt altına alınmış ve analiz süreci için yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulguları, ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımının çocukların algılarını, duygularını ve davranışlarını etkileyebildiğini göstermektedir. Ebeveynlerin dijital teknolojilerle uzun süre meşgul olmaları, çocuklar tarafından genellikle ihmal algısı, yalnızlık, kıskançlık ve öfke gibi duygusal tepkilerle karşılanmıştır. Ayrıca, ebeveynlerin yoğun teknoloji kullanımı, aile içi etkileşimlerin azalmasına, yüz yüze iletişim kalitesinin düşmesine ve ebeveynlerin çocukların davranışsal ipuçlarına duyarısızlaşmasına yol açabilir. Bulgular, ebeveynlerin dijital davranışlarının çocukların medya alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bazı çocukların ebeveynlerini taklit ederek benzer davranışlar sergilemeleri, sosyal öğrenme kuramını destekler niteliktedir. Elde edilen bulgular, ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımının çocukların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimleri üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermiştir. Çocuklar, ebeveynlerinin dijital teknolojilerle geçirdiği zamanın artmasıyla yalnızlık, ihmal edilmişlik ve güvensizlik duygularını sıkça ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, çocukların aile içi etkileşimler sırasında ebeveynlerinin cihazlara odaklandığını gözlemlemelerinin, çocukların ebeveynleriyle olan iletişimlerinde kopukluk yaşamasına neden olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, yemek saatlerinde, oyun oynarken ya da yatmadan önce ebeveynlerin dijital teknolojilerle ilgilenmeleri, çocukların dikkat çekme çabalarını artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Olumsuz etkilerin yanı sıra, bazı çocuklar ebeveynleriyle birlikte dijital teknolojileri eğitici amaçlarla kullanmanın olumlu sonuçlarından bahsetmişlerdir. Çocuklar, ebeveynleriyle birlikte dijital teknolojilerde eğitici uygulamalar veya yaratıcı etkinliklerle vakit geçirmenin keyifli olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bu tür olumlu etkilerin ortaya çıkabilmesi için ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımını bilinçli bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir. Ebeveynlerin, dijital teknoloji kullanımına sınırlar koyarak çocuklarıyla kaliteli zaman geçirmeleri, çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemek açısından kritik öneme sahiptir. Bu kapsamda, yemek saatleri, yatma zamanı ve oyun gibi aile içi özel anlarda dijital cihazlardan uzak durmak, çocukların duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olabilir. Bununla birlikte, ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımının çocuklar üzerindeki etkileri konusunda bilinçlenmesi için eğitim programları düzenlenmeli ve bu programlarda ebeveynlere, çocuklara rol model olma, ekran sürelerini kontrol etme ve cihazları bilinçli bir şekilde kullanma konularında rehberlik edilmelidir. Sonuç olarak, bu araştırma ebeveynlerin dijital teknoloji kullanım alışkanlıklarını çocukların bakış açısıyla ortaya koymuş ve bu görüşlerden hareketle çocukların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimleri açısından önemli sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir. Elde edilen bulgular, ebeveynlerin dijital teknolojilerle olan ilişkilerini bilinçli bir şekilde yönetmelerinin, çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve aile içi bağların güçlenmesi açısından kritik bir önem taşıdığını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi eğitim, Okul öncesi dönem, Ebeveyn-çocuk etkileşimi, Teknoferans, Dijital teknoloji kullanımı

Research Article

History

Received: 18.12.2024

Accepted: 05.02.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Emine Ela Şimşek

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Şimşek, E. E. (2025). The Use of Digital Technology by Parents from the Perspective of Children. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 54-69, <https://doi.org/10.30622/tarr.1603562>

Abstract

This study is a qualitative research project aimed at examining preschool children's perceptions and views of their parents' use of digital technology. The study employs a phenomenological design, allowing an in-depth understanding of how individuals perceive a specific phenomenon. The research participants comprised a total of 27 children, 15 of whom were girls and 12 boys. The ages of the children in the study group ranged from 48 to 72 months. Specifically, nine children aged 48-60 months and 18 children aged 61-72 months were included in the study. A snowball sampling method was used to recruit participants. Data were collected through a semi-structured interview consisting of questions about parents' use of digital technology. To ensure content validity, the interview form was reviewed by two experts in early childhood education, and necessary revisions were made based on their suggestions. A language expert also reviewed the form and finalized it after a pilot study involving three children. The interviews were conducted face-to-face; verbal consent was obtained from the children, and written consent was obtained from their parents before the interviews. During the interviews, audio recordings were taken to document the data, which were later transcribed into written texts for analysis. The collected data were analysed using the content analysis method. The study's findings indicate that parents' use of digital technology can influence children's perceptions, emotions, and behaviours. Children often perceived their parents' prolonged engagement with digital technology as neglect, which evoked emotional responses such as loneliness, jealousy, and anger. Furthermore, excessive parental use of digital technology was found to reduce family interactions, lower the quality of face-to-face communication, and desensitize parents to their children's behavioural cues. The findings also revealed how parental digital behaviours shape children's media habits. Some children imitate their parents' behaviours, which supports the social learning theory. The study highlights the negative effects of parents' use of digital technology on children's social, emotional, and cognitive development. Children frequently expressed feelings of loneliness, neglect, and insecurity as their parents spent more time on digital devices. Additionally, children observed that their parents' focus on devices during family interactions led to communication breakdowns. For example, parental engagement with digital technology during mealtimes, playtime, or bedtime was identified as a factor that increased children's attempts to gain attention. In addition to the negative effects, some children mentioned the positive outcomes of using digital technology with their parents for educational purposes. They noted that spending time with parents on educational apps or creative activities on digital devices was enjoyable. However, for such positive effects to emerge, it is critical for parents to manage their use of digital technology consciously. Setting boundaries on digital technology use and spending quality time with children is essential for supporting their social and emotional development. In this context, avoiding using digital devices during family moments such as mealtimes, bedtime, and playtime can effectively meet children's emotional needs. Furthermore, educational programs should be organized to raise parents' awareness of the effects of digital technology use on children. These programs should guide parents to be role models for their children, control screen time, and consciously use devices. In conclusion, this study sheds light on parents' digital technology usage habits from children's perspective. It demonstrates that these habits can significantly affect children's social, emotional, and cognitive development. The findings underscore the importance of parents consciously managing their relationship with digital technology to support their children's healthy development and strengthen family bonds.

Keywords: Preschool education, Preschool period, Parent-child interaction, Technoference, Digital technology usage

Introduction

In today's rapidly advancing world, the pervasive influence of digital technologies in our daily lives is a pressing concern. The COVID-19 pandemic has further accelerated this digitalization, triggering a profound social interaction and relationship shift. This transformation has impacted not only individuals' personal lives but also their family dynamics. In particular, understanding how parents' use of digital technologies affects parent-child interactions and relates to children's social, emotional, and cognitive development has become a vital area of research. The literature provides substantial evidence suggesting that parents' focus on digital technologies may negatively affect the quality of parent-child interactions (Anderson & Hanson, 2017; Fay-Stammbach et al., 2014; Zimmer-Gembeck et al., 2017).

Smartphones, tablets, and other digital technologies frequently occupy parents' daily routines, significantly influencing their interactions with their children (Radesky et al., 2016a). Parents' dependency on digital technologies for work or social life shapes children's observations and perceptions of these environments. Moreover, parents' attachment to mobile devices raises concerns about children's social and emotional development (Hinkley & McCann, 2018). Studies reveal that children are affected by observing their parents' technology use (Radesky, 2016b). While parental use of technology as an educational tool can positively influence children's learning processes, excessive use may lead to adverse effects (Griffith, 2023). Research indicates that parents' excessive interest in mobile devices reduces their levels of attention and sensitivity, which in turn affects children's behaviour. For instance, a study by Radesky et al. (2014) observed that parents' use of phones during mealtimes reduced verbal and non-verbal communication with their children, leading to increased attention-seeking behaviours among children. Such situations may result in behavioural issues in children, including anger, restlessness, and even withdrawal (McDaniel & Radesky, 2018a). Similarly, Stupica (2016) found that parents' engagement with devices during their children's sports activities negatively impacted children's performance. When children's attempts to gain their parents' attention are ignored, their emotional and physical development can be hindered.

The effects of parents' use of technology on children are often discussed within the concept of "technoference." *Technoference*, defined as technological interference, refers to interruptions or disruptions in individuals' daily lives, especially in their social relationships, caused by using technological devices (e.g., smartphones, tablets, televisions) (McDaniel, 2015; McDaniel & Coyne, 2016a). This term is particularly examined in the context of parent-child relationships, romantic partnerships, and general social interactions. This term, introduced into the literature by McDaniel and Radesky (2018a), refers to how technology interferes with parent-child interactions. Research shows that when parents turn to technological devices, they frequently overlook their children's attention-seeking behaviours, which can lead to behavioural problems in children (McDaniel & Coyne, 2016a). For example, McDaniel and Radesky (2018b) found that distracting use of digital technologies can result in children developing internalizing problems (e.g., anxiety, withdrawal) and externalizing issues (e.g., tantrums, emotional reactivity). This increase in parental distraction negatively impacts children's social-emotional skills (Lauricella et al., 2009).

Parents' constant engagement with social media or work-related tasks reduces face-to-face communication with their children. Consequently, children may not receive adequate attention and support from their parents (Hinkley & McCann, 2018), potentially leading to feelings of loneliness (Kildare & Middlemiss, 2017). Using digital technologies, parents may also become desensitized to their children's emotional needs (McDaniel & Coyne, 2016a). This desensitization can negatively impact children's abilities to express themselves and form social connections (Radesky et al., 2016a). Specifically, leaving children alone while parents are preoccupied with their devices can

result in children being exposed to excessive screen time, which may lead to long-term health and developmental issues (Haughton et al., 2015; Radesky & Christakis, 2016). Steiner-Adair and Barker (2014) found that children often feel lonely, sad, and angry when their parents are occupied with devices. Such emotional responses can cause attachment issues and a lack of trust in parent-child relationships. Furthermore, considering that children tend to model their parents' behaviour (Jago et al., 2012; Lauricella et al., 2015), it is evident that parental media habits may have long-term effects on children.

Parents' engagement with digital technologies directly influences children's screen time, which can pose significant developmental risks (American Academy of Pediatrics, 2016). For instance, children who observe their parents' television-watching habits are likelier to engage in excessive television viewing (Xu et al., 2015). Parents' excessive and unconscious use of digital technologies increases the likelihood of children adopting similar habits, putting their development at risk. Excessive screen use among children is associated with negative outcomes, such as attention deficits, reduced social skills, and behavioural problems (American Academy of Pediatrics, 2016).

The impact of parents' use of digital technologies on children's language development has also been a significant area of research. Studies indicate that background television disrupts parent-child communication and reduces the number of words spoken (Napier, 2014; Anderson & Hanson, 2017). An experimental study by Reed et al. (2017) revealed that parents distracted by phone calls were less likely to teach their children new words, limiting their vocabulary acquisition.

The effects of technology on children's development should be considered not only at the individual level but also at the societal level. Parents' use of technology influences family dynamics, children's social interactions, and overall quality of life (Lauricella et al., 2014). Children learn from observing their parents' technological habits and integrate these behaviours into their own lives (Bandura, 1978). Parents' use of technology plays a crucial role in shaping their children's future media habits and social interactions, and it has broader implications for society as a whole. How individuals consume media influences their socialization patterns and social cohesion within communities. Additionally, it can contribute to increased risks of cyberbullying, online fraud, and privacy violations. In this context, the way people engage with media has significant consequences for social interactions and community integration, as well as for digital security and ethical behaviour in online environments. It is essential to recognize that building a healthy society depends on raising well-adjusted children in all aspects of their lives, and responsible use of technology is a vital part of this process.

The reasons behind parents' use of digital technologies and the consequences of this use within the family have also been extensively examined in the literature. Semi-structured interviews reveal that parents use devices to cope with stress, relax with entertainment apps, or take a break from challenging parenting situations (Radesky et al., 2016b). The effects of digital technologies on family life are not always negative. Some studies suggest that these technologies can positively affect parents' emotional regulation, social support-seeking behaviours, and parenting skills (McDaniel, 2020; Radesky et al., 2016a; Torres et al., 2021). Wolfers (2021) found that parents use digital technologies to seek parenting advice, connect with other parents, or manage stress. This type of technology use can support mindful parenting practices and enable parents to demonstrate greater empathy, understanding, and compassion toward their children. However, despite the psychological benefits, parents acknowledge that devices can harm interactions with their children (Hiniker et al., 2015; McDaniel & Coyne, 2016b). The distracting potential of digital technologies makes it challenging to balance these positive effects. A study by Moser et al. (2016) revealed that while some parents attempt to limit their use of digital technologies around their children, they often struggle to

maintain this practice. Additionally, children's reactions to their parents' device use are noteworthy. According to Oduor et al. (2016), some children criticize their parents' use of digital technologies and desire more family-focused time. Such conflicts further complicate parents' efforts to manage their use of technology. Although there is a growing body of literature on the impact of parents' technology use on child development, this relationship's dynamics and underlying mechanisms remain incompletely understood (Hiniker et al., 2015; Jago et al., 2012; Lauricella et al., 2015). In this context, the present research aims to explore children's perspectives on their parents' use of technology.

Method

1. Research Design

This study was conducted using the phenomenological design, one of the qualitative research methods. The phenomenological design aims to deeply understand individuals' experiences, perceptions, and interpretations of a specific phenomenon (Creswell & Poth, 2016). Within this framework, preschool children's perspectives regarding their parents' use of technology were examined in the context of their own experiences and perceptions.

2. Research Group

The study was conducted with voluntarily participating preschool children in Antalya. The snowball sampling method was used to reach the 27 preschool children in the study group. Due to their developmental characteristics, preschool children cannot participate directly in research studies. Therefore, communicating with their parents, teachers, or caregivers is often necessary to reach them. The snowball sampling method used in this study enabled the identification of other potential participants through parents and teachers, thereby facilitating the formation of a broader participant pool to examine children's perceptions of their parents' use of technology. Table 1 presents descriptive information about the children in the study group.

Table 1: Descriptive information about the children

Demographic Information		N
Gender	Girl	15
	Boy	12
Age	48-60 months	9
	61-72 months	18
The situation of going to kindergarten	Yes	22
	No	5
Total		27

The ages of the children in the study group range from 48 to 72 months. Nine children aged between 48 and 60 months participated in the study, while 18 children aged between 61 and 72 months were included. Additionally, 15 of the participating children were girls, and 12 were boys. Moreover, 22 children are enrolled in kindergarten, whereas five are not.

3. Data Collection Tool and Process

The data for the study were collected through a semi-structured interview form developed by the researcher. After obtaining the ethical approval document, the researcher began the data collection process by contacting preschool children. Using the snowball sampling method, the researcher formed the study group by reaching new

participants through each child interviewed. During this process, the researcher also received support from the parents. The semi-structured interviews were conducted face-to-face.

Prior to commencing the interviews, the researcher obtained verbal consent from the children, respecting their autonomy and right to participate. The children were informed that they had the power to terminate the interview at any time, further reinforcing the researcher's commitment to ethical conduct. Additionally, written consent forms were obtained from the parents, and permission was sought to make audio recordings. The parents were assured that these audio recordings would be used solely for the purposes of the research, demonstrating the researcher's transparency and respect for the participants' privacy.

The interviews with the children, which lasted an average of 8-12 minutes, were conducted at times suitable for the children and their parents in their chosen environment. This consideration for the children's comfort and convenience is a testament to the researcher's empathy and dedication to the study. To prevent data loss, the researcher took written notes during the interviews, ensuring that every detail was captured. Detailed information regarding the data collection tool is provided under the "Semi-Structured Interview Form".

3.1. Semi-Structured Interview Form

In the study, a semi-structured interview form was used to determine the views of children's parents on technology use. A semi-structured interview is a flexible data collection technique that allows for both the use of pre-determined questions and the inclusion of additional questions during the interview process (Merriam, 2015). The eight questions included in the semi-structured interview form were developed based on a review of the literature and expert opinions. Care was taken to ensure that the questions fully reflected the scope of the research topic.

To ensure the content validity of the questions included in the interview form, the form was evaluated by two experts in the field of early childhood education. Following the experts' evaluations, the question "*How do you feel when your mother or father uses their phone/tablet/computer?*" was added to the interview form. After achieving content validity, the form was reviewed by a language expert to assess its clarity in terms of language. Based on this expert's feedback, modifications were made to clarify the meaning of specific questions.

Finally, a pilot study was conducted with three children to test the functionality of the questions, and the final version of the semi-structured interview form was prepared. Examples of some of the questions included in the interview form are as follows:

- *What do you do when your mother or father uses their phone/tablet/computer?*
- *Does your mother's or father's use of a phone/tablet/computer affect you? How does it affect you? Can you provide an example?*

4. Data Analysis

The audio recordings obtained during the study were first transcribed into written text. To prevent any confusion during the analysis and reporting processes and to ensure the confidentiality of the children's personal information, participants were assigned codes ranging from C1 to C27. This approach allowed the themes presented in the findings section to be supported by the children's views, enhancing the study's validity. The data were analysed using the content analysis method. Content analysis is a research technique that derives systematic, objective, replicable, and valid conclusions from identified data within a text (Barcus, 1959; Stone et al., 1966; Krippendorff, 1980). In qualitative research, the researcher adopts an approach to reveal relationships within the data and identify patterns. Accordingly, categories that could be coded, sub-themes belonging to these categories, and themes associated with these sub-themes were identified (Patton, 2018). In the present study, five themes were identified:

"Perspectives on parental digital technology use habits", "Parental digital technology use and communication", "Parental digital technology use and emotional reactions", "Parental digital technology use and indirect effects", and "Parental digital technology use and parenting roles".

4.1. Validity and Reliability

In qualitative research, validity and reliability are addressed in various dimensions to ensure the accuracy and trustworthiness of the findings. This study evaluated validity and reliability through the dimensions of credibility, transferability, consistency, and confirmability (Guba & Lincoln, 1982). The study's credibility was enhanced by supporting the findings with direct quotes, a practice that ensures transparency and integrity. Additionally, detailed reporting was adopted to support the study's transferability. Sub-themes and themes were clearly defined, and children's views were presented in detail under each theme. This approach allows other researchers to replicate the study in different contexts, further demonstrating the study's transparency.

Consistency was ensured by independently constructing and comparing the codes, categories, sub-themes, and themes derived from the interview data by both the researcher and a field expert. This collaborative approach ensures that multiple perspectives are considered, making the audience feel included in the study's findings. Any discrepancies in the coding process were discussed until a consensus was reached. Finally, confirmability was achieved by securely storing the recordings, allowing the data to be revisited for accuracy checks when necessary. The evaluations conducted by an expert also facilitated the verification of the study's findings.

Results

This section presents the findings obtained from the analysis of the research data. The data derived from the analysis were categorized under the themes of "Perspectives on parental digital technology use habits", "Parental digital technology use and communication", "Parental digital technology use and emotional reactions", "Parental digital technology use and indirect effects", and "Parental digital technology use and parenting roles". The findings are presented with tables, explanations, and excerpts from participants' responses. The findings under the "Perspectives on Parental Digital Technology Use Habits" theme are included in Table 2, with the most frequently repeated codes provided as examples.

Table 2: Findings on perspectives on parental digital technology use habits

Sub-Theme	Category	f
Usage Duration	Long-term usage	17
	Perceived neglect due to duration	12
	Short-term usage	10
Usage Frequency	Constant usage	16
	Intermittent usage	7
	Uninterrupted usage	4
Type of Usage	Phone usage	26
	Television usage	23
	Tablet usage	13
	Computer usage	7

Time of Usage	Usage during shared time	17
	Usage during meal times	15
	Morning usage	7
	Night-time usage	5
Purpose of Usage	Work-related usage	14
	Entertainment-related usage	11
	Shopping-related usage	9
	Communication-related usage	5

When Table 2 is examined, it is observed that children’s perspectives on their parents’ digital technology use habits are categorized under the sub-themes of “usage duration”, “usage frequency”, “type of usage”, “time of usage”, and “purpose of usage”. Accordingly, children highlighted their parents’ long-term (f=17) and constant (f=16) technology use. In terms of the type of usage, phone usage (f=26) and television usage (f=23) were frequently mentioned, while it was emphasized that technology use often occurred during shared time (f=17) or meal times (f=15). Additionally, children stated that their parents primarily used technology for work-related purposes (f=14) and entertainment (f=11). Some example statements under the theme of children’s perspectives on their parents’ digital technology use habits are as follows:

“My dad is always looking at his phone; it feels like he never talks to me.” (C5)

“My mom is constantly on her phone.” (C3)

“My dad is always watching the news.” (C11)

“My mom pays attention to her phone while in the kitchen or at the table.” (C8)

“My dad is always working on his computer for his job.” (C14)

Table 3: Findings related to the theme of parental digital technology use and communication

Sub-Theme	Category	f
Impact on Parent-Child Communication Quality	Reduction in communication time	23
	Decrease in face-to-face communication	17
	Deterioration in communication quality	9
	Discovery of shared interests	7
Impact on Family Communication	Disruption of family time	19
	Decrease in shared activities	13
	Increase in conflicts	7
	Communication breakdown	4
	Joint use of digital technologies	3
Child's Efforts to Gain Parental Attention	Behavioural reactions	16
	Creative attempts to gain attention	9

Physical intervention	8
Using similar technology	5
Verbal requests for attention	5
Silence to attract attention	2

According to Table 3, the theme of parental digital technology use and communication is divided into three sub-themes: “*impact on parent-child communication quality*”, “*impact on family interaction*”, and “*child’s efforts to gain parental attention*”. Children reported that parental technology use reduces parent-child communication time (f=23) and deteriorates the quality of face-to-face communication (f=17). Additionally, children highlighted negative effects such as the disruption of family time (f=19) and increased conflicts (f=7) due to parental technology use. Lastly, within the scope of children’s efforts to gain attention, behavioural reactions (f=16) and creative attempts to gain attention (f=9) emerged as prominent categories. Some example statements under the theme of parental digital technology use and communication are as follows:

“*My mom looks at her phone even while talking to me.*” (C7)

“*My mom gets furious at my dad because he is always on his phone.*” (C19)

“*While my dad was looking at his tablet, I drew a picture for him, but he did not notice.*” (C5)

Table 4: Findings related to the theme of parental digital technology use and emotional reactions

Sub-Theme	Category	f
Emotions	Anger and frustration	16
	Feeling of loneliness	13
	Sense of neglect	10
	Insecurity	7
	Feeling of guilt	5
	Disappointment	4
	Sense of self-confidence	3
	Jealousy	2
Emotional Reactions	Silence or withdrawal	19
	Confrontation with the parent or complaints	5
	Developing independence	3
Emotional Needs	Expectation of attention and care	19
	Seeking love and affection	15
	Need for approval and support	10
	Desire to build a connection	5

Need for safety and protection	3
Desire for equal sharing	1

According to Table 4, the sub-themes under the theme of parental digital technology use and emotional reactions are identified as “emotions”, “emotional reactions”, and “emotional needs”. Children expressed experiencing anger and frustration (f=16), feeling of loneliness (f=13), and a sense of neglect (f=10) in response to their parents’ use of digital technology. Silence or withdrawal (f=19) was the most frequently observed response among emotional reactions. Additionally, children emphasized their expectations for attention (f=19) and love (f=15) from their parents. Some example statements under the theme of parental digital technology use and emotional reactions are as follows:

“My dad loves his phone more than me.” (C9)

“When my mom did not pay attention to me, I played alone.” (C15)

“My dad spends too much time on his tablet; he should spend some time with me instead.” (C22)

Table 5: Findings related to the theme of parental digital technology use and indirect effects

Sub-Theme	Category	f
Impact on the Child's Habits	Increase in screen time	15
	Negative health habits	10
	Positive technology habits	9
	Development of technology addiction	7
	Attention and concentration problems	5
Child's Attitude Toward Technology Use	Usage guided by parental direction	11
	Normalization of technology	9
	Perceiving technology as a source of entertainment	8
	Negative attitude toward technology	6
	Viewing technology as a tool for education and learning	4
Child's Imitation of Parental Technology Use	Constant screen usage	11
	Modelling positive technology behaviours	9
	Exploring social media	9
	Turning to games and applications	7
	Focusing on digital technologies	5
Impact on Daily Routines	Technology use during meal times	18
	Effects on family interactions	16
	Neglect of routines	15

Entertainment and relaxation through technology	9
Disruption of sleep patterns	4

When Table 5 is examined, it is observed that the theme of parental digital technology use and its indirect effects includes four sub-themes: “*impact on the child’s habits*”, “*child’s attitude toward technology use*”, “*child’s imitation of parental technology use*”, and “*impact on daily routines*”. It has been determined that children’s habits change due to their parents’ digital technology use. Accordingly, an increase in screen time (f=15) and the development of negative health habits (f=10) were identified among children. Additionally, children were found to tend to normalize technology (f=9) and perceive it as a source of entertainment (f=8). Within the sub-theme of the impact of technology use on daily routines, effects such as technology use during meal times (f=18) and a decrease in family interactions (f=16) were highlighted. Some example statements under the theme of parental digital technology use and its indirect effects are as follows:

“*I use learning apps with my mom.*” (C13)

“*My dad always plays games on his phone, so I like games too.*” (C20)

“*When my dad looks at his phone, I want a phone too.*” (C9)

“*My mom and dad watch TV while eating, so I watch cartoons on my tablet.*” (C10)

Table 6: Findings related to the theme of parental digital technology use and parental roles

Sub-Theme	Category	f
Child’s Perception of Parenting	Perception of the parent as being preoccupied	21
	Perception of an inattentive parent	19
	Lack of love and compassion	17
	Perception of insufficient support	14
	Perception of a harsh or impatient parent	8
	Perception of a sharing and engaging parent	6
Parent’s Role as a Model	Modelling technology addiction	17
	Negative technology behaviours	13
	Modelling social media use and sharing	9
	Positive technology behaviours	7
	Demonstrating digital balance	3
Conflict Between Child and Parental Responsibilities	Neglect of parental responsibilities	18
	Postponement of the child’s responsibilities	12
	The conflict between duties and attention	9
	Role reversal	7

According to Table 6, the theme of parental digital technology use and parental roles includes the sub-themes of “*child's perception of parenting*”, “*parent's role as a model*”, and “*conflict between child and parental responsibilities*”. Children reported that during their parents' use of technology, they often perceived their parents as preoccupied (f=21) and inattentive (f=19). Furthermore, it was identified that parental technology use led to role-modelling behaviours such as modelling technology addiction (f=17) and negative technology behaviours (f=13). Lastly, children noticed issues such as neglect of parental responsibilities (f=18) and disruptions in time management (f=5) caused by their parents' technology use. Some example statements under the theme of parental digital technology use and parental roles are as follows:

“My mom does not hold me like she used to because she is always on her phone.” (C6)

“I want to play the same game my dad plays.” (C20)

“My mom is always on the phone, so I take care of my younger sibling.” (C17)

Discussion, Conclusion and Recommendations

This study examined children's perspectives on their parents' use of digital technology under five main themes. The findings reveal that parents' prolonged engagement with digital technologies can cause significant disruptions in children's social, emotional, and behavioural development. This aligns with findings in the literature highlighting the adverse effects of technological interruptions in parent-child interactions, referred to as “*technofence*” (McDaniel & Radesky, 2018a). The current study emphasizes that parents' constant interaction with screens can lead children to feel neglected and develop feelings of anger and frustration. This is consistent with Steiner-Adair and Barker's (2014) findings, which showed that children develop negative emotions such as loneliness and anger toward their parents' technology use.

The frequency and context of parents' digital technology use directly influence the quality of parent-child communication. Turkle (2011) highlighted this issue, noting that constant interaction with screens weakens parent-child bonds. The current study's findings also indicate that children perceive their parents as distancing themselves from face-to-face communication and dividing family time. This observation aligns with Radesky et al.'s (2014) findings, which showed that parents' use of mobile devices during meals reduces parent-child interactions and increases children's attempts to gain attention. Furthermore, the literature frequently emphasizes that technological interruptions decrease parental sensitivity to children and delay responses to children's behavioural cues (Blackman, 2015; Kushlev, 2015). In this study, children's attention-seeking attempts were found to vary, including physical intervention, creative displays of interest, or retreating into silence. This indicates that children struggle to express their emotional needs and resort to indirect strategies to meet them (Hiniker et al., 2015; Rideout & Robb, 2018). Additionally, parents' intense engagement with digital technologies can cause children to experience attention and concentration problems.

The findings also highlight the indirect effects of parents' digital technology use on children. Imitating parents' behaviours leads children to increase their screen time and develop technology addiction tendencies, supporting Bandura's (1977) social learning theory. The literature indicates that children directly model their parents' media habits and adopt these behaviours (Xu et al., 2015). Existing research has also examined the relationship between parental mobile device usage and attitudes toward technology and how these factors influence children's media habits (Cingel & Krcmar, 2013; Lauricella et al., 2015; Pila et al., 2021). For instance, Pila et al. (2021) found that parents'

attitudes toward technology, their own use of mobile media, and other family-level factors are associated with children's overall mobile media usage and engagement with science and math media.

The study also revealed that parents' engagement with digital technologies negatively affects children's perceptions of parental roles. Consistent with the literature, as parents spend more time on digital devices, children perceive this negatively and develop emotional responses (Livingstone & Blum-Ross, 2020). Indeed, parents' use of technology can disrupt children's daily routines and upset the balance of parent-child relationships (Coyne et al., 2017). In the current study, children perceived their parents as inattentive, unaffectionate, and neglecting their responsibilities, significantly weakening the parent-child bond. These findings align with Bowlby's (1982) attachment theory, which emphasizes that emotional unavailability in parents can lead to attachment issues in children. Similarly, Lauricella et al. (2015) found that parents' excessive technology use could undermine children's sense of trust in their parents, a finding consistent with the present study. Moreover, children's negative perceptions of their parents' roles can increase emotional reactions such as loneliness, jealousy, and anger, leading to trust issues (Sroufe, 2005).

Finally, the positive aspects of parents' digital technology use should not be overlooked. In this study, some children mentioned the positive effects of using digital technologies for educational purposes with their parents. This finding supports Radesky and Christakis's (2016) conclusion that digital technologies can enhance parent-child interactions when used appropriately. However, for such positive effects to emerge, parents must consciously manage their digital technology use.

This study highlights the effects of parents' digital technology use on children's perceptions, emotions, and behaviours, demonstrating how these effects can influence children's social, emotional, and cognitive development. The findings show that children perceive prolonged parental engagement with digital technologies as neglect and elicit emotional responses such as loneliness, jealousy, and anger. Furthermore, decreases in family interactions, reduced quality of face-to-face communication, and parental insensitivity to children's behavioural cues weaken the parent-child bond. On the other hand, children's imitation of their parent's behaviours, leading to increased screen time and the risk of developing technology addiction, clearly illustrates how parental digital habits shape children's media behaviours. In this context, parents' conscious management of technology use is critical to supporting their children's social and emotional development.

The findings underscore the importance of parents limiting their digital technology use and spending quality time with their children. Avoiding digital technologies during special moments, such as mealtimes, bedtime, and playtime, can enhance family interactions and help meet children's emotional needs. Additionally, implementing practices like family digital detox periods—designated times free from digital technology—can strengthen parent-child bonds. Educational programs should be organized to raise parents' awareness of the effects of their technology use on children. These programs should guide parents on setting boundaries for digital technology use, serving as role models, and using devices consciously. However, limiting this use and controlling screen time is essential to protect children from health and developmental issues related to excessive screen exposure. Parents can also positively shape their children's relationship with technology by using digital technologies for educational applications and creative activities.

The present study has several limitations and offers suggestions for improvement in future research. First, the study was conducted with only 27 preschool children. The limited number of participants and their selection from a specific geographical region (Antalya) restrict the generalizability of the findings. Future studies could include a more extensive and diverse sample from different geographical areas and socioeconomic groups to enhance external

validity. Additionally, the study focused solely on children's perceptions of their parents' digital technology use, excluding their parents' perspectives. Incorporating both children's and parents' views in future research could allow for a more comprehensive examination of the phenomenon. Furthermore, the study was conducted with children aged 48-72 months. This age range includes significant differences in cognitive and emotional development, which may result in findings that are not homogeneous across all age groups. Future research could focus on narrower age ranges or compare different age groups to better address developmental variations. Moreover, employing mixed-method approaches that combine qualitative and quantitative data could provide deeper and more generalizable insights into the effects of parental digital technology use on children.

References

- American Academy of Pediatrics. (2016). *Council on communications and media policy statement: Media and young minds*. AAP Publication.
- Anderson, D. R., & Hanson, K. G. (2017). Screen media and parent-child interactions. In R. Barr & D. N. Linebarger (Eds.), *Media exposure during infancy and early childhood: The effects of content and context on learning and development* (pp. 173-194). Springer International Publishing/Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-319-45102-2_11
- Bandura, A. (1978). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Advances in Behaviour Research and Therapy*, 1(4), 139-161. [https://doi.org/10.1016/0146-6402\(78\)90002-4](https://doi.org/10.1016/0146-6402(78)90002-4)
- Barcus, F. E. (1959). *Communications content: Analysis of the research*. Unpublished doctoral dissertation, University of Illinois, Illinois.
- Blackman, A. (2015). *Screen time for parents and caregivers: Parental screen distraction and parenting perceptions and beliefs*. Pace University.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Volume I. Attachment* (2nd ed.). Basic Books.
- Cingel, D. P., & Krcmar, M. (2013). Predicting media use in very young children: The role of demographics and parent attitudes. *Communication Studies*, 64(4), 374-394. <https://doi.org/10.1080/10510974.2013.770408>
- Coyne, S. M., Padilla-Walker, L. M., Fraser, A. M., Fellows, K., & Day, R. D. (2017). Media time equals family time? A longitudinal examination of positive and negative media use within families. *Family Relations*, 66(3), 449-463. <https://doi.org/10.1111/fare.12245>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Fay-Stammach, T., Hawes, D. J., & Meredith, P. (2014). Parenting influences on executive function in early childhood: A review. *Child Development Perspectives*, 8(4), 258-264. <https://doi.org/10.1111/cdep.12095>
- Griffith, S. F. (2023). Parent beliefs and child media use: Stress and digital skills as moderators. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 86, 101535. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2023.101535>
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30(4), 233-252. <https://doi.org/10.1007/BF02765185>
- Haughton, C., Aiken, M., & Cheevers, C. (2015). Cyber babies: The impact of emerging technology on the developing infant. *Psychology Research*, 5(9), 504-518. <https://doi.org/10.17265/2159-5542/2015.09.002>
- Hiniker, A., Sobel, K., Suh, H., Sung, Y. C., Lee, C. P., & Kientz, J. A. (2015, April). Texting while parenting: How adults use mobile phones while caring for children at the playground. In *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 727-736).
- Hinkley, T., & McCann, J. R. (2018). Mothers' and father's perceptions of the risks and benefits of screen time and physical activity during early childhood: a qualitative study. *BMC Public Health*, 18, 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-6199-6>
- Jago, R., Stamatakis, E., Gama, A., Carvalho, I. M., Nogueira, H., Rosado, V., & Padez, C. (2012). Parent and child screen-viewing time and home media environment. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(2), 150-158. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2012.04.012>
- Kildare, C. A., & Middlemiss, W. (2017). Impact of parents' mobile device use on parent-child interaction: A literature review. *Computers in Human Behavior*, 75, 579-593. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.06.003>
- Krippendorff, K. (1980). Validity in content analysis. In E. Mochmann (Ed.), *Computerstrategien für die*

kommunikationsanalyse (pp. 69-112). Campus.

Kushlev, K. (2015). *Digitally connected, socially disconnected: Can smartphones compromise the benefits of interacting with others?* [Unpublished doctoral dissertation]. University of British Columbia.

Lauricella, A. R., Barr, R. F., & Calvert, S. L. (2009). Emerging computer skills: Influences of young children's executive functioning abilities and parental scaffolding techniques in the US. *Journal of Children and Media*, 3(3), 217-233. <https://doi.org/10.1080/17482790902999892>

Lauricella, A. R., Wartella, E., & Rideout, V. J. (2015). Young children's screen time: The complex role of parent and child factors. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 36, 11-17. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.12.001>

Livingstone, S., & Blum-Ross, A. (2020). *Parenting for a digital future: How hopes and fears about technology shape children's lives*. Oxford University Press.

McDaniel, B. T. (2015). "Technoference": Everyday intrusions and interruptions of technology in couple and family relationships. In C. J. Bruess (Ed.), *Family communication in the age of digital and social media* (pp.228-244). Peter Lang.

McDaniel, B. T. (2020). Parent perceptions of positive and negative impacts of phone use on parenting and associations with stress, depression, and child behavior. *National Council on Family Relations*. St. Louis, MO.

McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2016a). "Technoference": The interference of technology in couple relationships and implications for women's personal and relational well-being. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(1), 85-98. <https://doi.org/10.1037/ppm0000065>

McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2016b). Technology interference in the parenting of young children: Implications for mothers' perceptions of coparenting. *The Social Science Journal*, 53(4), 435-443. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2016.04.010>

McDaniel, B. T., & Radesky, J. S. (2018a). Technoference: Longitudinal associations between parent technology use, parenting stress, and child behavior problems. *Pediatric Research*, 84(2), 210-218. <https://doi.org/10.1038/s41390-018-0052-6>

McDaniel, B. T., & Radesky, J. S. (2018b). Technoference: Parent distraction with technology and associations with child behavior problems. *Child Development*, 89(1), 100-109. <https://doi.org/10.1111/cdev.12822>

Merriam, S. (2015). *Qualitative research and case study applications in education*. Jossey-Bass.

Moser, C., Schoenebeck, S. Y., & Reinecke, K. (2016, May). Technology at the table: Attitudes about mobile phone use at mealtimes. In *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1881-1892).

Napier, C. (2014). How use of screen media affects the emotional development of infants: Carole Napier undertook a literature review to explore the research into the effects of watching television and other electronic devices on parent-child interactions. *Primary Health Care*, 24(2), 18e25. <http://dx.doi.org/10.7748/phc2014.02.24.2.18.e816>.

Oduor, E., Neustaedter, C., Odom, W., Tang, A., Moallem, N., Tory, M., & Irani, P. (2016, June). The frustrations and benefits of mobile device usage in the home when co-present with family members. In *Proceedings of the 2016 ACM conference on designing interactive systems* (pp. 1315-1327).

Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (2. Baskı). Pegem Akademi.

Pila, S., Lauricella, A. R., Piper, A. M., & Wartella, E. (2021). The power of parent attitudes: Examination of parent attitudes toward traditional and emerging technology. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 3(4), 540-551. <https://doi.org/10.1002/hbe2.279>

Radesky, J. S., & Christakis, D. A. (2016). Increased screen time: implications for early childhood development and behavior. *Pediatric Clinics*, 63(5), 827-839. <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2016.06.006>

Radesky, J. S., Eisenberg, S., Kistin, C. J., Gross, J., Block, G., Zuckerman, B., & Silverstein, M. (2016a). Overstimulated consumers or next-generation learners? Parent tensions about child mobile technology use. *The Annals of Family Medicine*, 14(6), 503-508. <https://doi.org/10.1370/afm.1976>

Radesky, J. S., Kistin, C. J., Zuckerman, B., Nitzberg, K., Gross, J., Kaplan-Sanoff, M., ... & Silverstein, M. (2014). Patterns of mobile device use by caregivers and children during meals in fast food restaurants. *Pediatrics*, 133(4), e843-e849. <https://doi.org/10.1542/peds.2013-3703>

Radesky, J. S., Kistin, C., Eisenberg, S., Gross, J., Block, G., Zuckerman, B., & Silverstein, M. (2016b). Parent perspectives on their mobile technology use: The excitement and exhaustion of parenting while

connected. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 37(9), 694-701. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000357>

Reed, J., Hirsh-Pasek, K., & Golinkoff, R. M. (2017). Learning on hold: Cell phones sidetrack parent-child interactions. *Developmental Psychology*, 53(8), 1428-1436. <https://doi.org/10.1037/dev0000292>

Rideout, V., & Robb, M. B. (2018). *Social media, social life: Teens reveal their experiences. Common sense media*. Retrieved from https://www.commonsensemedia.org/sites/default/files/uploads/research/2018_

Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development*, 7(4), 349-367. <https://doi.org/10.1080/14616730500365928>

Steiner-Adair, C., & Barker, T. H. (2014). *The big disconnect: Protecting childhood and family relationships in the digital age*. Harper Collins Publishers.

Stone, P. J., Dunphy, D. C., Marshall, S. S., & Ogilvie, D. M. (1966). *The general inquirer: A computer approach to content analysis*. The M.I.T. Press.

Stupica, B. (2016). Rounding the bases with a secure base. *Attachment & Human Development*, 18(4), 373-390. <https://doi.org/10.1080/14616734.2016.1170052>

Torres, C., Radesky, J., Levitt, K. J., & McDaniel, B. T. (2021). Is it fair to simply tell parents to use their phones less? A qualitative analysis of parent phone use. *Acta Paediatr*, 110, 2594-2596. <https://doi.org/10.1111/apa.15893>

Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.

Wolfers, L. N. (2021). Parental mobile media use for coping with stress: A focus groups study. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 3(2), 304-315. <https://doi.org/10.1002/hbe2.252>

Xu, H., Wen, L. M., & Rissel, C. (2015). Associations of parental influences with physical activity and screen time among young children: A systematic review. *Journal of Obesity*, 2015. <https://www.hindawi.com/journals/job/2015/546925/>.

Zimmer-Gembeck, M. J., Webb, H. J., Pepping, C. A., Swan, K., Merlo, O., Skinner, E. A., ... & Dunbar, M. (2017). Is parent-child attachment a correlate of children's emotion regulation and coping?. *International Journal of Behavioral Development*, 41(1), 74-93. <https://doi.org/10.1177/0165025415618>

The Philosophical Construction of Educational Science in Relation to Posthumanism and Transhumanism in Artificial Intelligence

Yapay Zekada Posthümanizm ve Transhümanizm ile İlişkili Olarak Eğitim Biliminin Felsefi İnşası

Thoriqi Firdaus^{1*}

¹Yogyakarta State University, Faculty of Mathematics and Natural Sciences, Yogyakarta, Indonesia, <https://orcid.org/0009-0005-2340-8468>, thoriqifirdaus.2023@student.uny.ac.id

Universitas Negeri Yogyakarta, Matematik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Yogyakarta, Indonesia, <https://orcid.org/0009-0005-2340-8468>, thoriqifirdaus.2023@student.uny.ac.id

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.01.2025

Kabul Tarihi: 11.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Thoriqi Firdaus

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Firdaus, T. (2025). Yapay Zekada Posthümanizm ve Transhümanizm ile İlişkili Olarak Eğitim Biliminin Felsefi İnşası. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 70-83, <https://doi.org/10.30622/tarr.1610935>

Öz

Yapay Zeka (YZ), modern çağın en dönüştürücü teknolojik gelişmelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır ve eğitim de dahil olmak üzere çeşitli sektörler üzerinde derin bir etki sunmaktadır. YZ'nin eğitime entegrasyonu, kapsamlı bir araştırma gerektiren karmaşık bir fırsattır, zorluklar ve riskler etkileşimi sunmaktadır. Bu çalışma, YZ'nin eğitim bağlamındaki rolünü incelemek için bibliyometrik, kavramsal ve hermeneutik analizleri kullanan karma bir yöntem yaklaşımı benimsemektedir. Bibliyometrik analiz, Scopus veri tabanından "Yapay Zeka" VEYA "YZ" VE "Eğitim" anahtar kelimeleri kullanılarak alınan 8.288 belgeyi analiz etmek için araçlar kullanarak araştırma eğilimlerini niceliksel ve görsel olarak haritalandırmaktadır. Son yirmi yılda bu alan, dünya çapında 28.740 yazarın katkılarıyla katlanarak büyümüştür. Haritalama, ChatGPT, sanal gerçeklik, büyük veri ve veri madenciliği gibi teknolojilerin yanı sıra makine öğrenimi, derin öğrenme, eğitim mühendisliği ve bilgisayar destekli öğretim gibi yapay zeka uygulamalarının temel alanlarını vurgulamaktadır. Kavramsal analiz, posthümanizm, transhümanizm gibi kritik fikirleri ve bunların eğitimde YZ ile kesişimini incelemektedir. Bu paradigmalara, insani gelişim ve toplumsal ilerleme için bir araç olarak geleneksel rollerine meydan okuyarak eğitimi yeniden şekillendirmektedir. YZ'nin kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerini kolaylaştırmadaki rolü, verimliliği ve uyulanabilirliği artırma potansiyelini altını çizmektedir. Bununla birlikte, daha geniş eğitim hedefleriyle uyumu konusunda acil soruları da gündeme getirmektedir. Bilgi aktarımının ötesinde, eğitim karakter gelişimini, eleştirel düşünmeyi ve sosyal beceri alanlarını teşvik eder ve yapay zeka teknolojilerine aşırı güven nedeniyle potansiyel olarak zayıflar. Hermeneutik yöntem, felsefi metinlerin ve literatürün daha derinlemesine yorumlanmasını sağlayarak YZ'nin eğitime entegre edilmesinin etik ve toplumsal sonuçlarını vurgulamaktadır. İnsan yeteneklerinin teknolojik ilerlemelerle birleştirilmesini savunan posthümanizm ve transhümanizm, eğitimin temel değerlerine varoluşsal zorluklar getirmektedir. ChatGPT gibi araçlar güçlü olmakla birlikte, akademik bütünlüğü ve kritik beceri gelişimini aşındırma riski taşıyor. Örneğin, sınav problemlerini çözmek veya karmaşık sorguları yanıtlamak için yapay zekaya güvenmek, eğitimin temel bileşenleri olan çaba ve entelektüel gelişim ilkelerini zayıflatır. Araştırma, eğitimde YZ'nin iki uçlu doğasının altını çiziyor. Bir yandan, uyulanabilir ve verimli öğrenme sistemlerini mümkün kılıyor. Öte yandan, geleneksel eğitim uygulamalarını bozarak etik ikilemleri ve insan merkezli öğrenmenin geleceği hakkında soruları gündeme getiriyor. Felsefi bakış açıları, teknolojik entegrasyonu temel akademik değerlerin korunmasıyla dengeleyen bir eğitim sistemini savunarak bu aksaklıkların üstesinden gelmek için çok önemlidir. Bu, yapay zeka uygulamalarını çevreleyen etik hususların, özellikle de posthümanizm ve transhümanizm ideolojilerinin yan ürünleri olan ChatGPT gibi araçların potansiyel kötüye kullanımının ele alınmasını içerir. Dönüştürücü bir süreç olarak eğitim, YZ'yi sorumlu bir şekilde entegre edecek şekilde evrim geçirmeli ve insanın entelektüel çabalarının yerini almak yerine onları tamamlamasını sağlamalıdır. Bu, YZ teknolojilerinin istenmeyen sonuçlarını hafifletmek için eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirir. Eğitimin amacına yönelik felsefi sorgulama, hızla gelişen dijital bir ortamda bilginin nasıl edinildiğini ve becerilerin nasıl geliştirildiğini vurgulayarak hedeflerinin yeniden düzenlenmesine rehberlik etmelidir. Eğitim kurumları, YZ'nin etik ve pratik sonuçları konusunda farkındalık yaratarak, eleştirel düşünce ve etik karar verme yeteneğine sahip çok yönlü bireylerin yetiştirilmesindeki rollerini geri kazanabilirler. Sonuç olarak, bu çalışma, YZ'yi eğitime entegre etmek için dengeli bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Teknolojik gelişmeler inovasyon için benzeri görülmemiş fırsatlar sunarken, eğitimin özündeki insani değerleri gölgede bırakmamalıdır. Eğitim sektörü, posthümanizm ve transhümanizmin ortaya çıkardığı zorlukları ele alarak, 21. yüzyıl için sorumlu, etik ve yetenekli bireyler geliştirme misyonunu korurken YZ'nin potansiyelinden yararlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Eğitim, Posthümanizm, Transhümanizm, Yapay Zeka

Research Article

History

Received: 01.01.2025

Accepted: 11.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Thoriqi Firdaus

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Firdaus, T. (2025). The Philosophical Construction of Educational Science in Relation to Posthumanism and Transhumanism in Artificial Intelligence. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 70-83, <https://doi.org/10.30622/tarr.1610935>

Abstract

Artificial Intelligence (AI) has emerged as one of the most transformative technological developments of the modern era, offering a profound impact on various sectors, including education. The integration of AI into education presents a complex interplay of opportunities, challenges, and risks that require comprehensive exploration. This study adopts a mixed-methods approach, utilizing bibliometric, conceptual, and hermeneutic analyses to examine the role of AI in educational contexts. Bibliometric analysis quantitatively and visually maps research trends, employing tools to analyze 8,288 documents retrieved from the Scopus database using the keywords "Artificial Intelligence" OR "AI" AND "Education." Over the past two decades, the field has seen exponential growth, with contributions from 28,740 authors worldwide. The mapping highlights key areas of AI application, such as machine learning, deep learning, educational engineering, and computer-aided instruction, alongside technologies like ChatGPT, virtual reality, big data, and data mining. Conceptual analysis dissects critical ideas such as posthumanism, transhumanism, and their intersection with AI in education. These paradigms are reshaping education by challenging its traditional roles as a vehicle for human development and societal progress. AI's role in facilitating personalized learning experiences underscores its potential for enhancing efficiency and adaptability. However, it also raises pressing questions about its alignment with broader educational objectives. Beyond knowledge transfer, education fosters character development, critical thinking, and social skills areas potentially undermined by overreliance on AI technologies. The hermeneutic method provides a deeper interpretation of philosophical texts and literature, emphasizing the ethical and societal implications of integrating AI into education. Posthumanism and transhumanism, which advocate for merging human capabilities with technological advancements, pose existential challenges to education's foundational values. Tools like ChatGPT, while powerful, risk eroding academic integrity and critical skill development. For instance, reliance on AI for solving exam problems or answering complex queries undermines the principles of effort and intellectual growth, essential components of education. The research underscores the dual-edged nature of AI in education. On one hand, it enables adaptive and efficient learning systems. On the other hand, it disrupts traditional educational practices, raising ethical dilemmas and questions about the future of human-centric learning. Philosophical perspectives are crucial in navigating these disruptions, advocating for an education system that balances technological integration with the preservation of core academic values. This involves addressing the ethical considerations surrounding AI applications, particularly the potential misuse of tools like ChatGPT, which are byproducts of posthumanist and transhumanist ideologies. Education, as a transformative process, must evolve to integrate AI responsibly, ensuring that it complements rather than replaces human intellectual efforts. This requires reconstructing educational systems to mitigate the unintended consequences of AI technologies. Philosophical inquiry into the purpose of education must guide the realignment of its goals, emphasizing how knowledge is acquired and skills are nurtured in a rapidly evolving digital landscape. By fostering awareness of the ethical and practical implications of AI, educational institutions can reclaim their role in cultivating well-rounded individuals capable of critical thought and ethical decision-making. In conclusion, this study highlights the need for a balanced approach to integrating AI into education. While technological advancements offer unprecedented opportunities for innovation, they must not overshadow the humanistic values at the core of education. By addressing the challenges posed by posthumanism and transhumanism, the educational sector can harness AI's potential while safeguarding its mission to develop responsible, ethical, and capable individuals for the 21st century.

Keywords: Philosophy, Education, Posthumanism, Transhumanism, Artificial Intelligence

Introduction

The rapid advancement of technology in the digital era has significantly influenced various aspects of human life. One of the most dominant technological developments today is Artificial Intelligence (AI) (Coombs et al., 2021). AI is becoming more widespread and continually evolving, but its reliability continues to be a topic of debate (Firdaus et al., 2024). The profound growth and application of AI appear to challenge human cognitive capacity, creating new opportunities while simultaneously presenting risks and challenges to human existence (Neubauer, 2021). This is because AI has the potential to shift paradigms and reshape cultural norms across multiple sectors, including education.

The implementation of AI in the education sector is both an opportunity and a dual-edged challenge. AI offers promising advantages in areas such as learning processes, evaluation, educational management systems, and policymaking. However, it also raises pedagogical concerns, challenges the educational framework, and poses risks to literacy, character education, and ethics, particularly with regard to data privacy (Saputra et al., 2023). While the potential benefits of AI are considerable, its long-term implications, especially in the context of posthumanism and transhumanism, remain a source of concern (Neubauer, 2021).

Posthumanism and transhumanism are two philosophical paradigms that emerged as responses to the modern Western Enlightenment's humanist ideals (Cole-Turner, 2022). Posthumanism primarily deconstructs the notion of humans as the central axis of all existence, proposing that humanity is neither fixed nor inherently exceptional in the broader context of the world (Nath & Manna, 2023). In contrast, transhumanism advocates the use of technology to enhance human cognitive and physical capacities (Guerreiro et al., 2022).

The rapid evolution of AI often raises philosophical and ethical questions about its impact on humanity, particularly in the field of education (Ghio, 2024). Posthumanism challenges traditional perspectives on human existence, suggesting that technology has the potential to alter human identity and subjectivity. Transhumanism, on the other hand, supports leveraging AI and advanced technologies to augment human abilities (Merzlyakov, 2022).

AI's impact on human systems is profound, improving efficiency and productivity (Kooli, 2023). However, it also disrupts human self-awareness and understanding of the environment. The lines between human and machine identities and subjectivities are becoming increasingly blurred. AI's ability to respond to complex inquiries and execute commands akin to human actions has created a scenario where human identity in the age of technological advancement is difficult to define. Furthermore, the essence of humanity is gradually eroded as machines replace physical and cognitive human skills.

Ethical dilemmas also emerge from the development of AI. It fundamentally alters human conditions, replacing human roles with technology. The superior capabilities of AI make it challenging for humans to enhance their own skills, thereby widening the gap between humans and machines. While AI provides unprecedented convenience, it does not align with the essential development of human skills that should accompany such technological growth.

The philosophy of educational science, as a branch of philosophy, explores the objectives, processes, and values within education (Buchanan et al., 2021). The integration of AI into education introduces new challenges in structuring learning processes dominated by AI. Moreover, it transforms the roles of teachers and students, as AI influences how students acquire information, often leading to the erosion of their identity and ethical grounding (Crawford et al., 2023).

The philosophy of educational science is crucial in analyzing the ethical, epistemological, and ontological implications of posthumanism and transhumanism concerning AI. It not only seeks to understand the development of AI but also aims to construct a framework for navigating the social and cultural changes induced by technological advancements.

The complexity and multidimensional nature of AI require critical analysis and profound reflection on its impact on human behavior and societal patterns. The perspectives of posthumanism and transhumanism, as interpreted through the lens of educational philosophy, can provide deeper insights into AI's influence on humanity and the environment. Consequently, the construction of educational philosophy is expected to prepare society to address the opportunities and challenges posed by AI, ensuring its development maximizes benefits while implementing preventive measures against potential risks and adverse effects.

Research Questions

1. What are the trends and developments in AI research within the field of education on an international scale?
2. How does philosophy construct the utilization of AI in education?
3. How do posthumanism and transhumanism provide new paradigms in the context of education?
4. What are the ethical implications of integrating AI into educational systems, particularly regarding students' identity, consciousness, and boundaries?

Method

This study employs a mixed-method approach involving both quantitative and qualitative analyses to examine the literature on posthumanism, transhumanism, and Artificial Intelligence (AI). The quantitative approach in this study utilizes bibliometric analysis. Bibliometric analysis is a research method that employs statistical techniques to describe publication trends and analyze relationships between articles (Ninkov et al., 2022). Meanwhile, the qualitative approach employs conceptual and hermeneutic analysis. Conceptual analysis is a technique used to provide a clear understanding of phenomena such as categorization, changes in meaning, communication, and linguistic comprehension (Laurence & Margolis, 2003). Hermeneutic analysis, on the other hand, aims to reveal the complex layers of meaning to understand what is said or done by humans and seeks to clarify the meaning of an object of study (Myers, 2004).

Bibliometric Analysis

The purpose of using bibliometric analysis in this study is to quantitatively and visually explore AI research in the educational system using bibliometric tools. This study utilizes the VOSviewer (Visualization of Similarities) software for bibliometric analysis. VOSviewer aims to identify groups and patterns within data to provide insights into their impact and influence on a research field or publication (Kirby, 2023). VOSviewer is highly supportive of bibliometric analysis in visualizing and identifying clusters, patterns, and research trends.

The bibliometric analysis in this study uses articles sourced from the Scopus database over the last 20 years, from 2004 to 2023. The sample search includes article titles, abstracts, and keywords using the terms "Artificial Intelligence" OR "AI" AND "Education." This study is limited to samples from journal articles, eliminating document types such as conference papers, reviews, notes, editorials, book chapters, short surveys, letters, conference reviews, books, and errata. The research query used is: TITLE-ABS-KEY ("Artificial Intelligence" OR "AI" AND "Education") AND PUBYEAR > 2003 AND PUBYEAR < 2024 AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar")).

The selection and exclusion of articles in this study are based on specific criteria to ensure relevance, quality, and depth of analysis that aligns with the research focus. The chosen articles are publications from peer-reviewed journals, as this type of publication guarantees higher research quality and validity through a rigorous peer-review process. While often presenting useful information, conference papers and book chapters are excluded for several reasons. Conference papers typically have a more limited scope and less in-depth discussion than journal articles, making them less likely to provide comprehensive analysis. Similarly, although academically valuable, book chapters are often more general and may not adhere to the same rigorous methodology standards as journal articles. The exclusion of these publication types ensures that the literature analyzed is the most relevant and reliable for supporting the research questions and methodologies employed.

Conceptual Analysis

Conceptual analysis is a method that involves breaking down complex ideas and examining their constituent parts. This approach focuses on analyzing concepts related to a specific topic or research domain. The method aims to understand key concepts such as posthumanism, transhumanism, and artificial intelligence (AI) in education. Furthermore, this method seeks to identify how these concepts are integrated and applied in educational theory and practice.

Hermeneutic Analysis

The hermeneutic method is used to interpret the meaning of philosophical texts and literature related to posthumanism, transhumanism, and AI in the context of education. The researcher attempts to create a hermeneutic circle to understand the meaning of the text as fully as possible by using both holistic and partial understandings. The holistic understanding determines the meaning of individual parts, and this understanding forms the circle as a whole. The functional meaning of each word in the overall sentence and the meaning of each word in the sentence determine the meaning of each sentence (Retnowati, 2013).

The three methods employed in this research, bibliometric analysis, conceptual analysis, and hermeneutic analysis, function in a complementary manner to provide a comprehensive understanding of the topic under discussion. Bibliometric analysis offers a quantitative depiction of the existing research trends and patterns, forming the foundation for conceptual analysis to identify and delineate the fundamental components of relevant concepts. In turn, hermeneutic analysis offers a deeper understanding of the philosophical meanings embedded within the texts and concepts, allowing for a more profound and contextual interpretation. These three methods work synergistically to present a more holistic and in-depth view of the research topic, bridging quantitative perspectives with more philosophically grounded qualitative insights.

Results And Discussion

Trends and Research on AI in the Field of Education

The research findings identified a total of 8,288 documents related to artificial intelligence in education from the Scopus database over the past 20 years. The growth of research in this field, spanning from 2004 to 2023, shows a significant increase in the number of articles published in Scopus. The progression in the volume of published articles is illustrated in Figure 1.

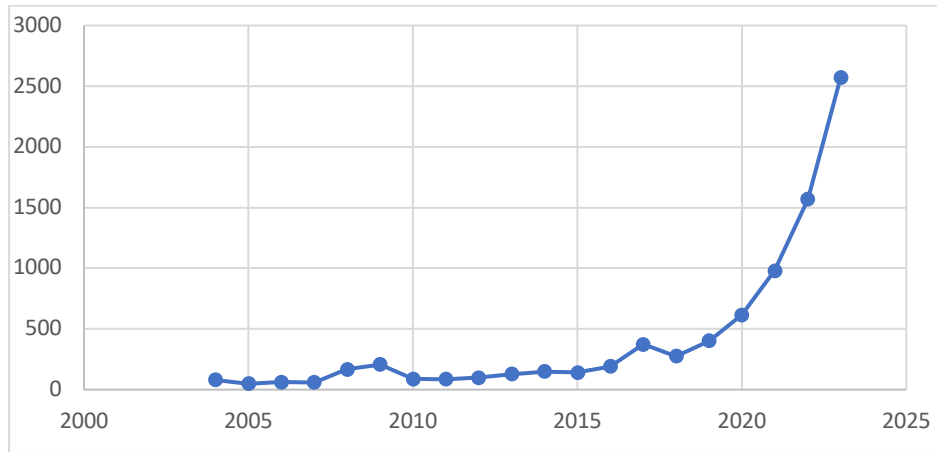

Figure 1. Publication trends over the past two decades

Research trends in AI within the field of education have experienced rapid growth and have become a focal point of global academic inquiry. A particularly significant surge occurred after 2020. During this period, research was largely driven by the COVID-19 pandemic, which necessitated a paradigm shift in educational methodologies, including the integration of AI. However, the current advancements in AI extend beyond teaching methods and have evolved into sophisticated search engines surpassing human cognitive capabilities. Consequently, AI research in education has emerged as a global trend and remains an actively explored topic of interest among international researchers, as illustrated in Figure 2.

Figure 2. Researcher Maps

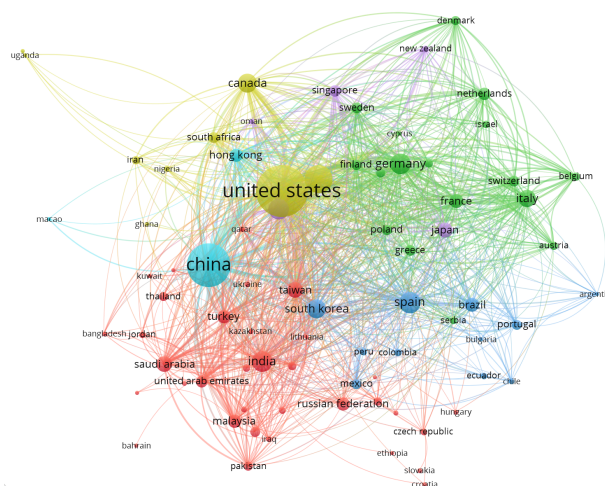
Between 2004 and 2023, a total of 28,740 authors conducted research and published findings on AI in education. Some authors published their research multiple times rather than just once. When the dataset was filtered to include only authors with a minimum of five published documents, 107 entries met the threshold. Based on the analysis, the top 10 authors with the highest number of publications are presented in Table 1.

Table 1. Top 10 Authors Published Document

Author	Document	Citation
Hwang, gwo-jen	13	529
Villegas-ch, William	11	211
Chiu, Thomas k.f	10	280
Zhang, wei	10	137
Buchwald, dedra	10	120
Winkler-schwartz, alexander	9	500
Del maestro, Rolando f	9	443
Gasevic, dragan	9	318
Ogata, Hiroaki	9	226
Ledwos, nicole	8	497

Based on the threshold analysis, when compared to the total number of documents retrieved, it indicates that research on this topic is not limited to a small group of individuals. Instead, it has been widely studied by numerous researchers, demonstrating significant interest in AI research within the field of education. This widespread interest contributes to the continuous growth of research trends, making it a prominent topic of discussion today. These researchers come from various countries around the world. A map illustrating the global contributions by country, filtered to include those with a minimum of 10 published documents and yielding 79 thresholds, is presented in the figure 3.

Figure 3. Mapping Contribution of Countries

The results of the country contribution map indicate that the larger the representation, the greater the number of publications produced. The top five countries, ranked based on the number of published documents and citations received, are presented in Table 2.

Table 2. Rank of Countries by Documents and Citations

Rank	Country by Document	Document	Rank	Country by Citation	Citation
1	United States	2158	1	United States	69565
2	China	1555	2	China	23268
3	United Kingdom	657	3	United Kingdom	20480
4	Spain	370	4	Germany	11510
5	India	357	5	Australia	10634

The result is essential to analyze researchers' focus on AI in the field of education. Examining research topics provides valuable insights into current trending areas of study. From the 8,288 articles published in Scopus, a total of 38,850 keywords were identified. These keywords are analyzed based on their occurrence frequency within the research. A keyword occurrence map, filtered to include a minimum of 50 occurrences across documents and resulting in 284 thresholds, is presented in Figure 4.

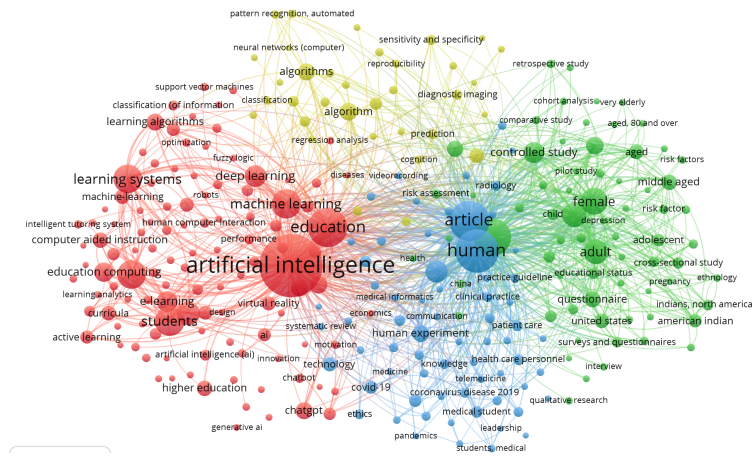

Figure 4. Mapping Occurrence of All Keywords

The research mapping results indicate that the integration of AI in education is primarily concentrated on areas such as machine learning, learning systems, engineering education, and deep learning. Meanwhile, the application of AI is focused on aspects like learning algorithms, ChatGPT, computer-aided instruction, big data, virtual reality, and data mining, all of which demonstrate high levels of occurrence. These research topics necessitate a comprehensive analysis of their potential impacts on both teachers and students. The role of educational philosophy is essential in shaping the application of AI to ensure that educational systems and learning processes do not adversely affect future generations.

Philosophical Construction of AI Utilization in Education

AI is defined as a technology capable of performing tasks in a manner similar to how humans utilize their cognitive abilities (Pedro et al., 2019). This positions AI as having significant potential to transform how learning is delivered and received. AI consists of several core components, including machine learning, adaptive algorithms, and recommendation systems (Essa & Human-Hendricks, 2023). However, it is

essential to recognize that education is not solely about transferring knowledge but also involves character development, social skills, and critical thinking.

The presence of AI in education supports personalized learning, but this should align with educational goals, which include developing knowledge, skills, and values (Kooli, 2023). The primary focus of AI in education is on leveraging technology to enhance efficiency and personalization (Chien & Hwang, 2023; Zhang & Aslan, 2021). However, this raises concerns about the potential for dehumanization in educational processes and diminished social interaction. Therefore, a philosophical construction of AI in education is needed, analyzed from ontological, epistemological, and axiological perspectives.

Ontology, as a branch of philosophy, discusses the nature of existence and reality (Munn, 2008). AI in education represents a digital entity capable of interacting with humans by providing feedback tailored to user needs (Kuhail et al., 2022). In the field of education, AI creates an interdependent relationship between humans, including teachers and students, and machines. This enables AI to make learning more personal and adaptive; however, over time, the role of humans risks being diminished by the presence of AI.

Epistemology explores the nature and scope of knowledge. From an epistemological perspective, AI is used to collect, analyze, and disseminate knowledge. In the global education system, AI can process student data to identify learning patterns, strengths, and weaknesses (Murtaza et al., 2022). However, within the scope of epistemology, questions arise about whether the knowledge provided by AI is equivalent to that gained through human experience and interaction. Consequently, the validity and accuracy of AI are still under question.

AI can be used to make decisions regarding learning strategies and interventions (Pellitier et al., 2022; Murtaza et al., 2022). However, the current issue lies in determining the extent to which AI can be trusted to make complex and ethical educational decisions. This is due to AI's reliance on algorithmic biases and available data, without considering various external factors that might influence decision-making.

Axiology, the branch of philosophy studying ethics and aesthetics, examines the value AI brings to education. AI provides benefits such as increased efficiency, personalization, and accessibility to support education. However, from an axiological perspective, it is necessary to consider whether these benefits align with the broader educational goals of fostering students' character development. The risks of AI include potential dehumanization and reduced social interaction among students, which require ethical deliberation.

A philosophical approach to constructing AI's role in education is essential for implementing its benefits and addressing its potential impacts on education. While AI holds great potential for enhancing efficiency, significant challenges remain, particularly in addressing social and character development issues. Therefore, the effective consideration of AI must be accompanied by responsibility and a balance between technology and student interaction in the learning process. Education serves as a platform to shape future generations.

While AI can enhance learning efficiency, attention must be given to reducing student social interaction. An effective approach is integrating AI technology within collaborative learning, where students continue interacting with one another, even using AI-based tools. AI can provide tasks that can be solved through group discussions, where AI serves as a source of information or an aid, while social interaction among students remains an integral part of the learning process.

The Paradigms of Posthumanism and Transhumanism in Education

The paradigms of posthumanism and transhumanism offer radical and transformative perspectives on the future of humanity, particularly in the context of education (Baelo-Allue & Calvo-Pascual, 2021). These paradigms dissolve boundaries between humans and technology, fundamentally altering various aspects of human life, including education, which serves as a primary sector for personal development. These perspectives necessitate thorough analysis to determine the trajectory of future education. Therefore, considerations from ontological, epistemological, and axiological perspectives are crucial to shaping education in an era of technological integration.

Posthumanism asserts that humans are neither fixed nor inherently exceptional entities in the world (Nath & Manna, 2023). It emphasizes the interconnectedness between humans, technology, and the environment, challenging classical humanism, which places humanity at the center of all things. Posthumanism promotes a more inclusive and dynamic view of human existence, integrating human identity with technological advancements.

In education, a posthumanist approach advocates for holistic learning, where technology is not merely a tool but an integral component of the learning process (Barik, 2023). Epistemologically, posthumanism has redefined the way knowledge is acquired, viewing it as distributed and diverse rather than exclusively human-derived. In this paradigm, AI and other forms of artificial intelligence are recognized as legitimate sources of knowledge.

Conversely, transhumanism focuses on leveraging technology to enhance human cognitive and physical capacities (Guerreiro et al., 2022). Within the realm of education, transhumanist perspectives prioritize not only knowledge transfer but also the development of human potential through technological means. Epistemologically, transhumanism in education positions technology as a catalyst for accelerating the learning process by improving access to information.

From an axiological perspective, transhumanist education must address the ethical implications of technology use. Ensuring that technology is equitably accessible and not misused is essential. As technological advancements surpass human cognitive capabilities, care must be taken to prevent humanity from being dominated by technology rather than guided by it.

Both posthumanism and transhumanism present unique opportunities and challenges in education. Posthumanism emphasizes the importance of interconnected and diverse learning processes, requiring significant changes in educational structures and methods. Meanwhile, transhumanism offers immense potential to enhance human skills through technology but faces challenges related to ethics and social interactions.

Ethical Implications of AI in Educational Systems

A new era in education has begun with the advent of artificial intelligence (AI), which enables students to access information effortlessly. However, this system also presents challenges and limitations, particularly in ethical concerns (Kooli, 2023). One of the key ethical challenges in education is that AI or chatbots could potentially replace human roles and expertise. Students may rely on AI tools like ChatGPT to substitute teachers for support (Pesonan, 2021).

Advancements in AI and natural language processing (NLP) technologies within education have led to significant transformations in programs such as chatbots, enabling them to handle more complex tasks and interact in ways that mimic human communication (Kooli, 2023). The use of AI, particularly ChatGPT, in the education sector has raised concerns about the accuracy of the content it provides (Grassini, 2023).

The use of ChatGPT in education poses challenges regarding its reliability and accuracy (Sallam, 2023). This is because ChatGPT cannot evaluate the quality or biases of the sources it retrieves to provide relevant information (Pavlik, 2023). Although ChatGPT's sources are often deemed unreliable and require further reasoning, a study conducted by Kooli (2023) found that ChatGPT successfully answered multiple-choice questions from a university assessment with perfection. Consequently, using ChatGPT or similar AI tools to answer questions may constitute a violation of educational principles, conflicting with the goals of education.

Relying on ChatGPT, chatbots, or other AI technologies to solve exam problems undermines the foundational principles of learning and academic integrity (Kooli, 2023). Therefore, the ethical use of AI in the era of advanced chatbots has become a significant concern in education. Such AI usage could compromise the quality of student skills and impede the development of essential abilities for the current Education 5.0 era.

The skills targeted in Education 5.0, such as critical thinking, creativity, reasoning, and the application of concepts to real-life situations, risk being undermined by the proliferation of AI chatbots. This is because the academic use of chatbots negatively impacts the reliability of assessments. The reliability of the evaluation process, which should reflect consistency and stability in learning outcomes, is compromised by AI chatbots, resulting in outcomes that fail to represent students' true competencies.

The use of AI chatbots poses significant risks to the reliability and validity of assessments when they are misused during examinations (Kooli, 2023). AI chatbots can provide immediate answers to questions posed by students, fostering academic dishonesty and undermining skill development. Additionally, their use can create inequities between students with access to AI tools and those without, leading to further imbalances in educational opportunities.

Implementing AI in education is crucial for educators to harness this technology responsibly, ensuring that its use focuses on efficiency and the development of students' character. Educators can employ AI to tailor instructional materials to students' individual learning needs while ensuring that students remain engaged in profound social interactions. This approach can mitigate the tendency of AI to replace human roles in education, ensuring that technology complements rather than replaces a more holistic educational process. Educators must ensure that the use of AI in education is not merely about providing quick answers, as this is vital for preserving students' critical thinking skills. Consequently, the presence of AI should not diminish students' motivation to ask questions, analyze, and critically evaluate the information provided by AI. Furthermore, educators need to create opportunities for students to engage in discussions and collaborative group work, which fosters social skills and enhances their ability to collaborate in real-world contexts.

Philosophical Construction of Educational Science in Relation to Posthumanism and Transhumanism in Artificial Intelligence

Posthumanism and transhumanism are complementary perspectives shaping the future of education. Posthumanism encourages interconnectedness, inclusivity, and balance within the educational domain. This is supported by transhumanist views, which advocate for technological transitions in education to surpass human limitations. Thus, a critical evaluation and strategic use of technology in education must be undertaken, ensuring that its potential in the current era, particularly in technology, is harnessed while preserving ethical values and social interactions.

The integration of posthumanist and transhumanist perspectives suggests that education will advance significantly, yet this progress will also amplify the challenges tied to education's core objectives. Ethical considerations and academic values become increasingly difficult to uphold with the presence of ChatGPT, a product of both posthumanist and transhumanist ideologies. ChatGPT provides students with ease in answering questions and interacting as if it were human. As the next generation leans toward simplified access to solutions, ChatGPT will likely remain a preferred alternative for students.

Machines demonstrate superior performance and innovation, often outpacing humans in data analysis and expertise. However, they lack the nuanced understanding and contextual awareness that humans possess. Therefore, while technological advancements driven by posthumanism and transhumanism are indispensable in the current era, it is crucial to remain cautious about their limitations, particularly in ethical contexts.

The philosophical construction of education must address the increasing dependence on AI chatbots like ChatGPT, because the foundation of philosophy can establish ethics and sustainability (Nurziana & Firdaus, 2025). Education must reconstruct systems disrupted by the significant advancements of posthumanism and transhumanism. Philosophical perspectives should realign the purpose of education, emphasizing how knowledge is acquired and skills are developed. Educational values can be reclaimed by fostering awareness of the impacts and potential drawbacks associated with these technologies.

CONCLUSION

Research trends in AI within the educational field have experienced rapid growth, becoming a focal point of global academic attention. The advancements of AI today extend beyond learning methodologies, evolving into search engines that surpass human cognitive capabilities. Philosophical approaches to AI in education are critical for applying its benefits while addressing its broader impacts. While AI holds immense potential to enhance efficiency, it also presents numerous challenges, particularly in addressing social issues and character formation.

Posthumanist and transhumanist perspectives herald significant educational advancements but risk undermining essential skills such as critical thinking, creativity, reasoning, and the application of concepts in real-world scenarios, particularly with the rise of AI chatbots. Education must reconstruct its systems, realign its objectives, and refine how knowledge is acquired. This approach ensures that the values of education are preserved and that its benefits are understood alongside its limitations.

References

- Baelo-Allué, S., & Calvo-Pascual, M. (Eds.). (2021). *Transhumanism and posthumanism in twenty-first century narrative*. Routledge.
- Barik, S. (2023). Embracing the transformative dynamics of English teaching and technology in higher education: A posthumanist perspective. *Smart Moves Journal IJELLH*, 17-31.
- Buchanan, R. A., Forster, D. J., Douglas, S., Nakar, S., Boon, H. J., Heath, T., & Tesar, M. (2022). Philosophy of education in a new key: Exploring new ways of teaching and doing ethics in education in the 21st century. *Educational Philosophy and Theory*, 54(8), 1178-1197.
- Chien, S. Y., & Hwang, G. J. (2023). A research proposal for an AI chatbot as virtual patient agent to improve nursing students' clinical inquiry skills. *ICAIE*, 13.
- Cole-Turner, R. (2022). Posthumanism and transhumanism. *Encyclopedia of Religious Ethics*, 1098-1105.
- Coombs, C., Stacey, P., Kawalek, P., Simeonova, B., Becker, J., Bergener, K., & Trautmann, H. (2021). What is it about humanity that we can't give away to intelligent machines? A European perspective. *International Journal of Information Management*, 58, 102311.
- Crawford, J., Cowling, M., & Allen, K. A. (2023). Leadership is needed for ethical ChatGPT: Character, assessment, and learning using artificial intelligence (AI). *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 20(3), 02.
- Essa, S. G., Celik, T., & Human-Hendricks, N. E. (2023). Personalized adaptive learning technologies based on machine learning techniques to identify learning styles: A systematic literature review. *IEEE Access*, 11, 48392-48409.
- Firdaus, T., Sholeha, S. A., Jannah, M., & Setiawan, A. R. (2024). Comparison of ChatGPT and Gemini AI in Answering Higher-Order Thinking Skill Biology Questions: Accuracy and Evaluation. *International Journal of Science Education and Teaching*, 3(3), 126–138. <https://doi.org/10.14456/ijset.2024.11>
- Ghio, A. (2024). Democratizing academic research with Artificial Intelligence: The misleading case of language. *Critical Perspectives on Accounting*, 98, 102687.
- Grassini, S. (2023). Shaping the future of education: exploring the potential and consequences of AI and ChatGPT in educational settings. *Education Sciences*, 13(7), 692.
- Guerreiro, J., Loureiro, S. M. C., Romero, J., Itani, O., & Eloy, S. (2022). Transhumanism and engagement-facilitating technologies in society. *Journal of Promotion Management*, 28(5), 537-558.
- Kirby, A. (2023). Exploratory bibliometrics: Using VOSviewer as a preliminary research tool. *Publications*, 11(1), 10.
- Kooli, C. (2023). Chatbots in education and research: A critical examination of ethical implications and solutions. *Sustainability*, 15(7), 5614.
- Kuhail, M. A., Alturki, N., Alramlawi, S., & Alhejori, K. (2023). Interacting with educational chatbots: A systematic review. *Education and Information Technologies*, 28(1), 973-1018.
- Laurence, S., & Margolis, E. (2003). Konsep dan analisis konseptual. *Penelitian Filsafat dan Fenomenologis*, 67 (2), 253-282.
- Merzlyakov, S. S. (2022). Posthumanism vs. Transhumanism: From the “End of Exceptionalism” to “Technological Humanism”. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 92(Suppl 6), S475-S482.

- Munn, K. (2008). *Introduction: what is ontology for?*. Berlin: Ontos Verlag
- Murtaza, M., Ahmed, Y., Shamsi, J. A., Sherwani, F., & Usman, M. (2022). AI-based personalized e-learning systems: Issues, challenges, and solutions. *IEEE Access*, 10, 81323-81342.
- Myers, M. D. (2004). Hermeneutics in information systems research. *Social theory and philosophy for information systems*, 103-128.
- Neubauer, A. C. (2021). The future of intelligence research in the coming age of artificial intelligence—With a special consideration of the philosophical movements of trans-and posthumanism. *Intelligence*, 87, 101563.
- Ninkov, A., Frank, J. R., & Maggio, L. A. (2022). Bibliometrics: methods for studying academic publishing. *Perspectives on medical education*, 11(3), 173-176.
- Nurziana, S., & Firdaus, T. (2025). The Concept of Divinity in Javanese Mysticism: Viewing the Universe as a Manifestation of God. *Samsara: International Journal of Eastern Philosophy*, 1(1), 1-11.
- Pavlik, J. V. (2023). Collaborating with ChatGPT: Considering the implications of generative artificial intelligence for journalism and media education. *Journalism & mass communication educator*, 78(1), 84-93.
- Pedro, F., Subosa, M., Rivas, A., & Valverde, P. (2019). *Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development*. UNESCO
- Pelletier, K., Brown, M., Brooks, D. C., McCormack, M., Reeves, J., Arbino, N., ... & Mondelli, V. (2021). EDUCAUSE horizon report teaching and learning edition. *EDUCAUSE: Boulder, CO, USA*, 2-50.
- Pesonen, J. A. (2021, July). 'Are You OK?' Students' Trust in a Chatbot Providing Support Opportunities. *In International Conference on Human-Computer Interaction* (pp. 199-215). Cham: Springer International Publishing.
- Sallam, M. (2023, March). ChatGPT utility in healthcare education, research, and practice: systematic review on the promising perspectives and valid concerns. *In Healthcare* (Vol. 11, No. 6, p. 887). MDPI.
- Saputra, I., Astuti, M., Sayuti, M., & Kusumastuti, D. (2023). Integration of Artificial Intelligence in Education: Opportunities, Challenges, Threats and Obstacles. A Literature Review. *Indonesian Journal of Computer Science*, 12(4).
- Zhang, K., & Aslan, A. B. (2021). AI technologies for education: Recent research & future directions. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100025.

How to Improve the Quality of Qualitative Research? A Descriptive Study on Theses in the Field of Communication in Turkey

Nitel Araştırmanın Kalitesi Nasıl Artırılabilir? Türkiye’de İletişim Alanında Yapılan Tezler Üzerine Betimsel Bir İnceleme

Sezen Garip^{1*}

¹Dr., Independent Researcher, Izmir, Turkey, <https://orcid.org/0000-0002-5488-8573>, sezengarip24@gmail.com

Dr., Bağımsız Araştırmacı, İzmir, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-5488-8573>, sezengarip24@gmail.com

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 10.02.2025

Kabul Tarihi: 08.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Sezen Garip

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Garip, S. (2025). Nitel Araştırmanın Kalitesi Nasıl Artırılabilir? Türkiye’de İletişim Alanında Yapılan Tezler Üzerine Betimsel Bir İnceleme. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 84-106, <https://doi.org/10.30622/tarr.1637178>

Öz

Sosyal bilimlerin ışığında şekillenen iletişim alanı, disiplinlerarası bir geçişe sahip olsa da kendi sınırları olan bir bilim olarak kabul edilmektedir. Tarihsel süreç içinde iletişim bilimi farklı konu başlıkları etrafında gelişmiş olup günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak farklı araştırmalarla yapılanmaya devam etmektedir. Bu araştırmalarda farklı araştırma yöntemlerinin kullanılmasını araştırmacıların da farklı kutuplarda yer almasına neden olmuştur. İletişim alanında yapılan araştırmalarda nesnel olanın geçerli olduğunu savunan araştırmacılar nicel araştırmayı öncelirken, insan doğasının temelinde iletişimi ele alan araştırmacılar nitel araştırma yöntemini kullanmaya başlamıştır. Bu kutuplaşmaya ek olarak her iki yöntemin de araştırma konusu özelinde entegre olmasını savunan araştırmacılar da mevcuttur. Yapılan araştırmalarda nitel araştırmanın özellikle kullanılmasının nedeni iletişimsel süreçlerde insan davranışlarının, insana dair bütün olguların detaylı açıklanması ihtiyacıdır. Nitel araştırmalar, insan ve insana dair olayların ve olguların altında yatan nedenlere odaklanmaktadır. Post-pozitivizm ekseninde şekillenen nitel araştırma yöntemi insanın kendi gerçekliğinin temelini iner. Nitel araştırmalar, insan davranışını ve bu davranış etrafında gelişen olayları derinlemesine anlamayı, tanımlamayı ve detaylı bir şekilde açıklamayı amaçlar. İletişim alanında yapılan araştırmalar gözlemlendiğinde nitel araştırma sürecinin aşamalarının tam olarak anlaşılmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda da yanlış adımların uygulandığı veya araştırma sürecinin eksik aşamalarının olduğu dikkat çekmiştir. Bu makalede ise öncelikle nitel araştırmaya dair bütün süreçler literatür doğrultusunda açıklanmıştır. Nitel araştırmanın temel felsefesi, araştırma probleminin ve araştırma sorusunun nasıl yazılması gerektiği, araştırma desenleri, örnekleme yöntemleri, veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri, geçerlik ve güvenilirliğin nasıl sağlanabileceği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın kapsamı iletişim alanındaki araştırmalar olduğu için iletişim alanında yazılan lisansüstü tezler (yüksek lisans ve doktora) incelenmek istenmiştir. Araştırmada problem olarak görülen konu, Türkiye’de iletişim alanında üniversite öğrencilerinin hazırlamış oldukları tezlerde, nitel araştırma sürecindeki metodolojik sorunlardır. Araştırmanın amacı, üniversite öğrencileri tarafından hazırlanan tezlerde nitel araştırma sürecinde ortaya çıkan metodolojik sorunları belirlemektir. Diğer bir deyişle nitel araştırma sürecinde araştırmacıların uyup uymadıkları, eksiklikleri ya da fazla yer verdikleri konular üzerinde durulmuştur. Gerçekleştirilen hatalara yönelik çözümlerin neler olabileceği tartışılmıştır. Söz konusu araştırmanın durum çalışması deseni içinde yer aldığı görülmüştür. Tek bir web sitesine (ortam) yüklenmiş yüksek lisans ve doktora tezleri üzerinde inceleme yapılmıştır. Dolayısıyla bütüncül tek durum deseni araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de ulusal nitelik taşıyan tez merkezinden ölçüt örnekleme bağlamında ve doküman analizi veri toplama tekniğine göre 26 tez belirlenmiştir. İncelemeye alınan tezler sadece yöntem açısından değerlendirilmiş olup literatür taraması, akademik dil kullanımı vb. etmenler analize dahil edilmemiştir. Bu doğrultuda belirlenen tezler betimsel içerik analizine tabi tutulmuştur. Betimsel içerik analizinde önceden belirlenen temalar ise nitel araştırma sürecinin aşamalarıdır. Araştırmanın sınırlılığı kapsamında geçerlik ve güvenilirlik kriterleri sağlanmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlarda ise özellikle araştırmacıların araştırma problemi ve araştırma sorusu arasındaki farkı algılayamadığı, araştırma desenini tam olarak tanımlayamadığı görülmüştür. Bunun yanında örnekleme özelinde incelenen çalışmalarda geçerlik ve güvenilirlik kriterlerini sağlama konusunda araştırmacıların sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, gelecekte iletişim alanında çalışma yapacak araştırmacılara, öğrencilere ve akademisyenlere nitel araştırma sürecinde dikkat etmeleri gereken noktaları göstermektedir. Araştırmada durulan sorunların nitel araştırmanın kalitesini düşürdüğü gözlemlenmiştir. Dolayısıyla makalenin sonuç bölümünde araştırmacılara nitel araştırmanın kalitesini arttırmaya yönelik önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilerin ileride iletişim alanında yapılacak nitel araştırma temelli ve aynı zamanda karma yöntem araştırma geleneğini kullanacak çalışmalara metodolojik anlamda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Sosyal Bilimler, Nitel Araştırma, Geçerlik, Güvenirlik.

Research Article

History

Received: 10.02.2025

Accepted: 08.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Sezen Garip

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Garip, S. (2025). How to Improve the Quality of Qualitative Research? A Descriptive Study on Theses in the Field of Communication in Turkey. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 84-106, <https://doi.org/10.30622/tarr.1637178>

Abstract

The field of communication, which has been shaped in the light of social sciences, is considered a science with its own boundaries, although it has an interdisciplinary transition. Historically, communication science has developed around different topics and continues to be structured with different researches depending on technological developments today. The use of varied research methods in these studies has caused researchers to be at different poles. While researchers who argue that the objective is valid in researches conducted in the field of communication prioritize quantitative research, researchers who address communication as the basis of human nature have started to use qualitative research method. In addition to this polarization, there are researchers who advocate that both methods should be integrated in the specific research subject. The reason why qualitative research is used in the conducted studies is the need for detailed explanation of human behaviors and humans in communication processes. The qualitative research method, which is shaped on the axis of post-positivism, goes to the basis of the person's own reality. Qualitative researches aim to deeply understand, define and explain human behavior and the events that develop around this behavior. It has been observed that the stages of the qualitative research process are not fully understood in researches conducted in the field of communication. In this context, it was aimed to examine the postgraduate theses written in the field of communication. The aim of the research is to identify the methodological problems in the qualitative research process in theses prepared by university students in the field of communication in Turkey. In other words, the research is set to examine how the qualitative research method is applied in the theses prepared by university students and the mistakes made. It was seen that the research in question is included in the case study design. An examination was made on master's and doctoral theses uploaded to a single website. Therefore, a holistic single case design research was carried out. In this context, 26 theses were selected from the national thesis center in Turkey using criterion sampling, according to the document analysis data collection technique. The selected theses were subjected to descriptive content analysis. Within the scope of the limitation of the research, validity and reliability criterias were tried to be provided. In the results obtained, it was determined that the researchers especially had problems in the research problem, research question, research design and validity-reliability. It was observed that these problems reduced the quality of the qualitative research. These results show students and academics who will study in the field of communication in the future the points they should pay attention to in the qualitative research process. Therefore, in the conclusion section of the article, suggestions were made to researchers to increase the quality of qualitative research. It is thought that these suggestions will contribute methodologically to future studies in the field of communication that are based on qualitative research and also use the mixed method research tradition.

Keywords: Communication, Social Sciences, Qualitative Research, Validity, Reliability.

Introduction

In communication sciences, which progress on the basis of social sciences, research is increasing in light of the technological developments. When we look at the research from a historical perspective, it is striking that quantitative research is predominantly used. Indeed, over time, there has been a need for detailed explanations of human behavior and all human-related phenomena. At this point, the qualitative research method has begun to be used by researchers and has paved the way for discussions on the method.

The qualitative research method, shaped on the axis of post-positivism, goes to the basis of the person's own reality. Qualitative research aims to deeply understand, define and explain human behavior and the events that develop around this behavior in detail (Arı, Armutlu, Tosunoğlu & Toy, 2009). A qualitative research begins with determining the problem about the determined subject of the research. Then, a theoretical framework is created for the subject. Research question or questions are written according to the theoretical framework. One or more of the purposeful sampling methods are selected in the context of the subject and problem in question. Data collection tools are created in this direction. The obtained data are examined according to the data analysis methods. The validity and reliability criteria of the research are provided and explained in detail. The limitations of the research, if any, are explained. The analytical generalizations that exist in the context of the subject, theory or method are defined. Finally, the contribution to the field and theory studied is clearly conveyed (Yıldırım & Şimşek, 2011). The explained stages of qualitative research are sometimes ignored by researchers. It is especially seen that researchers cannot provide objectivity in qualitative research. In addition, it is noteworthy that they cannot provide and explain the validity and reliability criteria (Borman, LeCompte & Goetz, 1986; Mays & Pope, 1995; Myers, 2000; Sandelowski, 1986).

The problems experienced in the qualitative research process necessitate further examination of how qualitative research processes are carried out in research. In this way, the quality of qualitative research can be discussed. By making the problems experienced in research visible, researchers can be given suggestions for the future. Therefore, it is anticipated that this article will make an important contribution to increasing the quality in qualitative research.

1. Understanding the Qualitative Research Tradition

Qualitative research is a type of research that examines human relations and the nature of various activities or contents in these relations (Fraenkel & Wallen, 2006). "Research in which qualitative data collection techniques such as observation, interview and document analysis are used and a qualitative process is followed to present perceptions and events in a realistic and holistic manner in a natural environment" (Yıldırım & Şimşek, 2011: 39) is qualitative research. Developments in the field of social sciences, especially in communication sciences, have paved the way for the use of qualitative research methods in the historical process. In the studies conducted, it was realized that important details about the subject could not be revealed, especially when working on large samples in a quantitative perspective. Qualitative research began to take shape in the post-positivist understanding as opposed to the quantitative research tradition based on positivism.

The positivist paradigm does not care about information that has not been drawn with clear boundaries. In its objectivity perspective, it is understood that information that cannot be measured cannot be scientific information (Sargut, 2002: 125). The post-positivist paradigm defines systems as variables whose boundaries cannot be known in advance. This paradigm explains that measurements cannot always be made and that there

cannot be definite results. The idea that the future is not clear, is uncertain and that this is a result of nature prevails (Neuman, 2003: 91; Yıldırım & Şimşek, 2011: 32). While objectivity is important in positivism, in post-positivism, each individual is seen as important and creates his/her own reality. Therefore, subjectivity is seen as important. Therefore, in the logic of qualitative research, humans and all activities related to humans are seen as a whole and are intended to be understood. In this research approach, humans are intended to be examined in their own natural environment. Thus, the subject being investigated is interpreted according to the person being examined's own opinion.

The main purpose of the qualitative research approach is to seek answers to questions such as how the researched subject is realized, how it is formed, the reasons underlying its formation, how the activities are prepared, etc. (Büyüköztürk et al., 2016: 244). In line with the definitions made, the characteristics of qualitative research are listed as follows (Fraenkel & Wallen, 2006; McMillan, 2000):

- The research is conducted in the natural environment of the individuals/groups in the sample.
- The researcher performs the data collection process directly from the source.
- Detailed descriptions that will enrich the research are included.
- The process is focused on. An examination is made on why and how the behaviors of the individuals in the sample occur.
- Inductive data analysis is performed. In this way, important generalizations can be reached.
- The researcher's perspective is also important in qualitative research. He/she can participate in the research process directly or indirectly.

Patterns are an important guide when designing qualitative research. These patterns shape the researcher's roadmap. These patterns do not remain fixed and may vary depending on the process of the research.

2. Problem Identification and Research Question Preparation in Qualitative Research

In a qualitative study, the research problem may arise as a result of the researcher's curiosity or may be a solution to a problem that he/she sees as problematic (Sandelowski, 1986). The researcher needs to review the literature to clearly determine the problem. Thus, it creates the theoretical basis for the problem (Creswell, 2002). When determining the problem of the study, the researcher also needs to consider his/her own competencies. These competencies can be listed as the ability to review the literature, the difficulty of solving the problem, and financial resources. It should be noted that the research problem should not be confused with the research question or the questions included in the data collection tool. For example, "difficulties experienced by a first-year university student" is a problem statement sentence. The researcher or research groups may want to investigate the difficulties experienced by a first-year university student.

The research question is created to explain the determined problem in more detail. According to Şimşek and Yıldırım (2011), the theoretical basis of the researched topic is created with the research question/questions. Or, as the literature review is conducted, the research questions may change, decrease or increase. Preparing a research question and literature review is an interactive process. Research questions may consist of open-ended questions as well as closed-ended questions. Open-ended questions are questions that require personal interpretation. They are questions that do not have any answer options (Ural & Kılıç, 2013: 55). Open-ended questions are selected when there is no source or theoretical basis on the topic. For example; "What is the

corporate communication structure of brand X?” is an open-ended question. This main question may also include sub-questions. For example; “What is the quality of corporate communication between the human resources and accounting departments of brand X?” can also be asked as a sub-question. Closed-ended questions have a conceptual structure or a theoretical basis. For example; “How do you think the corporate culture of brand X affects the structure of corporate communication?” is also a closed-ended question.

3. Guide to Qualitative Research: Research Designs

In order for a research to be consistent, a strategy or roadmap is needed. In other words, a guide is needed that explains how all stages should proceed. The research design also serves as a guide at this point. Under this heading, the characteristics of six research designs frequently used in qualitative research are briefly mentioned. At the same time, a sample topic is evaluated through six designs.

The first qualitative research design is ethnographic research, also known as cultural analysis. First of all, it is necessary to mention the meaning of the word ethnography. “Ethno” means human. “Grai” means to define. Therefore, the word ethnography means to define human. Ethnographic research is a research design that establishes a relationship with a group in order to define and describe their cultural structure, behavioral patterns, and experiences. Since close relationships with the group must be established, the data collection process begins with observation and continues with interviews and documents regarding the group’s culture (Büyüköztürk et al., 2016: 19). The theoretical basis of this research design is based on the anthropology tradition (Patton, 2015). The reporting process is in the form of defining behaviors, data analysis process, and interpreting the results (Lerum, 2001). In short, ethnographic research attempts to define the culture under study from the perspective of individuals or groups within that culture. It conveys this perspective by giving direct quotes in the language specific to the culture being studied (Yıldırım & Şimşek, 2011). For example, let's say the research topic is purchasing behavior on social media-consumer behavior. Let's determine a research question and participants to be included in the sample in the context of the ethnographic research design. The research question according to this design is: What are the cultural factors that affect the consumption behavior of consumers living in the Eastern Anatolia region of Turkey on social media? According to the research question, the participants of the study can be consumers living in the specified region and using social media (there can be 20 or 30 people). Employees or managers of businesses with social media can be included in the sample.

The second design to be explained is phenomenological research. This research design focuses on situations that people are aware of but do not have a deep understanding of (Cropley, 2002). The aim of phenomenological research is explained as “discovering the meaning of individuals’ experiences of a certain phenomenon” (Creswell, 2007). Its conceptual philosophy is existentialism. This design focuses on how people interpret and give meaning to their lives (Wade & Tavis, 1990). Interview method is usually used as the data collection tool. Interviews are conducted to reveal people’s experiences and meanings of the existing phenomenon (Büyüköztürk et al., 2016: 21). Within the scope of purposeful sampling methods, people who have experience about the phenomenon being researched and are willing to provide data should be selected (Padilla-Diaz, 2015). Based on the example given in the previous design, a sample research question for phenomenological research could be: What does shopping on social media mean for women living in the

Eastern Anatolian region of Turkey? The participants of the research may be 5 or 6 female consumers living in that region.

Theory generation design is defined as “a form of theory development based on systematically collected and analyzed data” (Yıldırım & Şimşek, 2011). The most basic form of data collection to reveal themes for the theory to be created is interviewing (Hesse-Biber & Johnson, 2015). Continuous comparative analysis is performed during the data analysis process (Yıldırım & Şimşek, 2011). During the reporting phase, the coding done in the analysis and the themes reached are clearly explained. The model and visuals created for the theory should be clearly included in the study. When the example given topic is addressed according to the theory generation design, the research question is: What concepts and processes can explain the purchasing and decision-making status of female consumers living in the Eastern Anatolia region of Turkey via social media? Participants can consist of 20 or 30 female consumers living in that region, experts in the field of social media marketing (5 or 6 people), and academicians who are experts in sociology and psychology (15 or 20 people).

One of the most frequently used designs in qualitative research is the case study design. A case study is a research design that studies a current issue or event holistically within its own boundaries/reality and focuses on multiple data sets (Yıldırım & Şimşek, 2011). The purpose of a case study is to see the details of the situation, to put forward possible explanations regarding the situation and to evaluate a situation (Gall, Borg & Gall, 1996). As stated, multiple data sets are examined in case studies. Therefore, it is recommended to use all of the observation-interview-focus group-document techniques in data collection (Yin, 2009). There are four types of case study designs: holistic single case design, nested single case, holistic multiple case design and nested multiple case design (Yin, 2009: 39; Şimşek & Yıldırım, 2011: 290-292). In the holistic single case design, research is conducted on a single unit of analysis. Like a company, a factory or a school. In the nested single case design, there is only one case. However, this case may contain sub-units or layers. For example, a business is divided into departments. As can be understood, the holistic multiple case design is also selected when multiple cases need to be addressed and examined holistically. An example of a holistic multiple case can be given for studying the reputation perception of markets as private markets and state-owned markets. The nested multiple case design also focuses on more than one case, as in the holistic multiple case design. However, multiple cases are also divided into sub-layers within themselves and examined. Thus, multiple cases can be compared with each other. An example can be given for dividing private markets and state-owned markets into departments/sections within themselves regarding the reputation perception of markets. When we consider the sample subject given in the previous designs in general according to the case study design, the research question is: What kind of socialization process does an 18-year-old young person who has just subscribed to a shopping account on social media experience? The participants of the research can be an 18-year-old person who has just subscribed, his/her family and friends.

Another qualitative research design is the action research design. In this design, individuals take action to demand change in their own jobs or professions and conduct a systematic research (Costello, 2007). Any person in any profession, who is considered an expert in this field, can use this research design in their research. The aim of the design is to research the problems that people encounter in any application in their profession, to produce solutions and to increase the quality of the application (Büyüköztürk et al., 2016: 266). In general, action research is seen as a strong design used to encourage the transformation of the social structure (Norton,

2009). For example, a social media expert experiences some communication problems both with customers and with the use of the application while managing the social media accounts of the institution he works for. At this point, the research question in the context of the action research design could be: How can the communication problems and conflicts experienced by the social media expert with the institution he works for and the social media account be resolved? In line with the research question, participants can be people who purchase products via social media accounts (this could be 10 or 15 people), other people working on the institution's social media account and senior managers of the institution. Data can also be collected from the participants with a survey. Ferrance (2000) also states that surveys and tests can also be used in this research design.

Finally, the narrative research design focuses on and analyzes people's experiences of an event or behavior, their lived stories. The researcher tries to reveal the meaning that the person attributes to the experience (Gay, Mills & Airasian, 2009). The narrative research design is a design used in different disciplines (anthropology, psychology, education, history, etc.) (Creswell, 2007). In general, data collection tools in narrative research can be field notes, storytelling, diaries, interviews, letters, biographical texts and autobiographical texts (Gay, Mills & Airasian, 2009). If the sample topic given under the title is investigated in the narrative research design, the research question could be: What is the success story of a person who has shopped on social media for many years and then set up and managed his/her own social media account? The participant becomes the manager of the social media account.

The researcher who determines the design he/she will use in his/her research also begins to shape the people he/she will reach in his/her mind. The important thing is to reach these people using the right sampling method.

4. What are the Sampling Methods in Qualitative Research?

In a qualitative study, the sample determined should explain the relevant topic correctly. It should be aimed at solving the problem of the topic. A sample that will contribute to the research questions and the literature should be selected (Baltacı, 2018). There should be prior knowledge about the field to be researched (Yıldırım & Şimşek, 2011). In order to select the right sample, the researcher should also consider factors such as material, moral and time.

In qualitative research, the sample is selected purposefully. Because the sample of the research needs to provide a lot of in-depth information about the topic being researched (Büyüköztürk et al., 2016: 249). In qualitative research, “the researcher tries to understand natural and social events or phenomena in the context of selected situations and to discover and explain the relationships between them” (Büyüköztürk et al., 2016: 90). Purposive sampling methods frequently used in qualitative research can be listed as outlier case, maximum diversity, similar, typical case, quota, critical case, snowball, criterion and easily accessible case (Patton, 2015). The listed sampling methods can be explained as follows: Outlier case if there are situations that appear to be outliers in a research problem, this sampling method can be preferred. Outlier cases can be clearly defined and solutions to the research problem can be discussed. Maximum diversity if the purpose of a research is to discuss diversity or if the sample needs to reflect diversity, this method is preferred. Analogous case this sampling method, attention is paid to the selection of similar groups from the research universe. Therefore, the changes within the selected groups are minimized. Typical case if a non-extraordinary, typical, normal or mediocre event is desired to be shown, discussed or resolved in the research, this method can be preferred. Quota method is

similar to the stratified sampling method, which is one of the probability sampling methods. However, in quota sampling, the ratio of the stratum in the universe is not considered when selecting people from the sample. A representative quota is set. The researcher has a role in the process of selecting people up to the determined quota. Critical case If the research topic indicates a critical situation, this method can be preferred. The idea in this method is that the existing critical situation is likely to occur in another similar area. For example, if the price of a product is cheap in one store, it may also be cheap in another store. Snowball the researcher reaches the first person in the research universe in line with the research problem and purpose. Other people or groups that will be included in the sample can be reached in line with the information received from this person. This process continues like a snowball growing until the desired sample size is reached. Criteria the researcher determines some criteria in advance by considering the research problem. For example, whether people use social media, shop online or are university graduates. In line with the determined criteria, people, objects or events are reached in the context of the desired number. Easily accessible situation sampling method is a sampling method in which the researcher can choose people or situations that are close to him/her and that he/she can easily reach (Patton, 2015).

5. Data Collection Tools in Qualitative Research

After determining the universe and sample of the research, the researcher should determine the data collection tools. In a qualitative research, the data collection phase is a process that requires continuity. Individuals, groups or situations must be observed continuously. In this way, in-depth and rich data can be reached. Interviews are conducted with people according to the selected sample. Documents, records, documents, in short, various sources related to the subject being researched are examined (Fraenkel & Wallen, 2006; McMillan, 2000). In this article, interviews, observations and document reviews, which are frequently used in qualitative research, are also mentioned.

“Interview is the process of asking questions prepared in accordance with the purpose of the research to the person/people whose opinion is needed and getting answers” (Ural & Kılıç, 2013: 63). The reason for using interview as a data collection tool in a qualitative research is to determine the perspectives of the people in the sample on the subject. The experiences, perceptions, images and ideas of the people on the subject are reached with the interview (Bengtsson, 2016). The interview technique used as a data collection tool is divided into different classifications in a qualitative research. Interviews can be classified as structured, unstructured, semi-structured, ethnographic interviews, focus group interviews (Büyüköztürk et al., 2016: 155).

In a qualitative study, observation data collection technique is the witnessing process that the researcher carries out to reach concrete evidence in order to explain the research topic (Ural & Kılıç, 2013: 64). Observation technique is classified in different ways in the context of the differentiation of space and the role of the researcher. In the context of the differentiation of space, observation is divided into two as natural observation and controlled observation. In the context of the role of the researcher, the process of participatory observation and non-participatory observation takes place (Erkuş, 2005).

Another data collection technique is document analysis. Creswell (2002) calls document analysis the scanning of written documents that include the research topic and all kinds of information related to the research problem. The information obtained as a result of the scanning should create integrity. Document analysis also includes literature review. At the same time, it ensures that the data obtained from other data collection tools

(interviews and observations) in the research conducted are systematic with document documents (Baxter & Jack, 2008). In document analysis, in addition to written records, visual (photographs), auditory (sound recordings) and audio-visual (video) materials can also be analyzed within the scope of the research.

6. Data Analysis Methods in Qualitative Research

It is seen that descriptive analysis and content analysis are generally performed on the data collected in qualitative research. In a qualitative research, descriptive analysis facilitates the interpretation of the data obtained by the data collection tools by organizing them. In this analysis method, some themes are determined in advance and the data obtained are interpreted or classified within the framework of these themes. In the descriptive analysis method consisting of four stages (Yıldırım & Şimşek, 2011: 224):

- First, a boundary is drawn for analysis in light of the concepts highlighted in the research, the problem of the research, the research questions and the data collected.

- The next stage is to read and organize the obtained data according to the thematic boundary drawn.

- In the third stage, the read and organized data are defined by making direct quotes.

- In the last stage, the defined data are explained in the context of the subject, associated with certain concepts and semantic inferences are made.

Content analysis is actually a thematic coding method. It focuses on frequently repeated topics in the obtained data. The stages of content analysis can be listed as follows (Bengtsson, 2016; Merriam & Grenier, 2019):

- The coding process is performed on the obtained data.

- The codes are examined and combined to create categories. Sometimes the theme can be reached directly from the codes. The categories also complement each other semantically to create themes.

- All codes, categories and themes are checked and organized.

- Finally, all findings are read, defined and interpreted to complete the content analysis process.

7. How to Ensure Validity and Reliability in Qualitative Research?

Researchers should also know that they need to present their findings to the reader in a valid and reliable way while performing data analysis, because readers are curious about the accuracy and consistency of the research while focusing on the research topic, method and findings.

In a qualitative study, validity refers to the impartiality of the researcher and the accuracy of the data. The criteria for the validity of a study can be expressed as follows (Denzin & Lincoln, 2008):

- The problem of the research should be examined as a whole.

- All the characteristics of the subject being researched should be focused on.

- When collecting data from the research sample, back-confirmations should be taken to obtain in-depth data.

- Subjecting the data to expert control is also a factor that increases validity.

In addition to the validity criteria listed, it is recommended that more than one researcher be involved in the data collection process of qualitative research instead of a single researcher. In this way, comparisons can be made on the subject by different researchers. In this case, it can minimize the reflection of the researchers' biases.

The validity approach is addressed in two ways. The first is the internal validity approach. Internal validity can be defined as the ability of the qualitative research process followed by the researcher in the context of the research topic to reveal the reality of the subject. In fact, the fact that the researcher's interpretations of the situation he/she observes reflect the truth, the findings are meaningful and consistent within themselves, and the findings are presented with evidence (participant views, photographs, documents, etc.) increases internal validity (Morse, 2016; Silverman, 2016). The second validity approach is external validity. External validity refers to the generalizability of the results obtained from qualitative research. The idea of generalization in qualitative research is that the result of the research encounters similar results when there is a similar situation or phenomenon in a different study (Baltacı, 2018; Teddlie & Yu, 2007). In fact, qualitative research is not conducted for the purpose of generalization. The generalization mentioned here is analytical generalizations. In other words, they are generalizations made at a smaller level.

Reliability, on the other hand, indicates that the research results can be seen again in other studies. Indeed, when it comes to the field of social sciences, reliability can be seen as a problem. Because human behavior is not clear. Sometimes it can be inconsistent and variable (Karataş, 2015: 77-78). According to Baxter and Jack (2008), the following criteria must be met in order to ensure reliability in a qualitative study:

- The research must have continuity over time.
- There must be agreement between researchers (scoring must be consistent).
- Internal consistency must be achieved.

As can be seen, one of the criteria for ensuring the reliability of a qualitative study is that there should be internal reliability. Internal reliability is related to whether other researchers obtain the same results using the same data on the topic being researched. In a qualitative study, the use of descriptive analysis, the presence of more than one researcher, the support of data obtained from observation with data obtained from interviews, and the theoretical infrastructure explained in depth are the factors that provide internal reliability (Yıldırım & Şimşek, 2011: 263). External reliability is provided by presenting all data obtained from the study to the reader in a transparent manner, and by clearly explaining the sample and the sources accessed (Connelly, 2016). As a result, the researcher must present all stages in the research he/she constructs, from the literature to the sample, from data collection tools to data analysis and findings, in a clear and transparent manner.

8. Method

The problem of this research is the methodological problems in the qualitative research process in the theses prepared by university students in the field of communication in Turkey.

The purpose of the research is to determine the methodological problems that arise in the qualitative research process in the theses prepared by university students. In other words, the deficiencies in the research stages or the topics they over-emphasize are emphasized. The possible solutions to the problems that arise are discussed. In line with the problem and purpose of the research, the research question (RQ):

RQ: How are the steps of the qualitative research process reflected in the theses of university students in the field of communication in Turkey?

It can be said that the research in question is included in the case study design. As stated, this type of design is defined as "the in-depth examination of one or more events, environments, programs, social groups or other interconnected systems" (McMillan, 2000). In this study, an examination is made on master's and

doctoral theses uploaded to a single website (environment). Therefore, it can be said that the research was carried out in a holistic single case design.

8.1. Sample

For the research, it was deemed appropriate to use the criterion sample, which is one of the purposeful sampling methods. The determined criteria are that the theses to be examined should be in Turkey, in the field of communication, and should cover master's or doctoral theses. At the same time, theses were examined only from a methodological perspective. In this direction, from the theses included in the Thesis Center of the Turkish Council of Higher Education, only the theses that were in the communication index and used the qualitative research method were examined.

8.2. Data Collection Tool and Process

In this article, within the framework of document analysis, theses (documents) uploaded to the specified thesis center were scanned. As a result of scanning the master's and doctoral theses in the communication field of the thesis center (website), 7400 records were found. In fact, only 2000 of these records are displayed. Within the scope of the research, the theses on the first 4 pages of the thesis center's website were examined. One of the reasons for examining the theses on the first 4 pages of the research is that the research was structured by a single author. Reducing the number of theses allows the author to make more detailed analysis. In addition, although the research was developed within the framework of qualitative research, it was aimed to save time. There are a total of 120 theses on the first 4 pages of the website. 26 of these 120 theses used only the qualitative research method. While 21 of these 26 theses were master's theses, 5 were doctoral theses (Thesis Center of the Turkish Council of Higher Education, 2024). The examined theses were accessed between 01.10.2024 - 05.10.2024. It should be noted that the examined theses were between 2010 and 2024.

8.3. Analysis of Data

The 26 theses examined within the scope of the research were examined within the framework of descriptive analysis. As explained, themes can be determined in advance in this analysis method. The themes determined within the scope of this study are the stages of the qualitative research process. According to Yıldırım and Şimşek (2011), the stages of qualitative research are:

- Problem definition,
- Theoretical framework,
- Research question(s)
- Sample description,
- Data collection tool,
- Data analysis and interpretation
- Limitations of results or analytical generalizations
- Contribution of the research to the field or theory

The theme of ensuring validity and reliability has also been added to the qualitative studies mentioned in this article. The theoretical framework has been specified in the coding table as a research design. Limitations of the results and analytical generalizations have also been included in the coding table as limitations and generalizations. All specified themes are a limit for conducting the analysis. In the next stage, theses were examined according to the determined themes. The examined theses were arranged and defined chronologically by making tables. In the last

stage within the framework of descriptive analysis, the definitions made were explained under the title of results and suggestions in the context of the subject.

8.4. Explanations Regarding Validity and Reliability of the Research

This article was structured by a single author/researcher. Therefore, ensuring validity and reliability is an important point at this point. In order to ensure validity, the themes in the coding table and the analysis made for these themes were checked by a person who is an expert in qualitative research. This can also be seen as an important step in ensuring internal validity. Explaining each stage of the research process clearly is also important in terms of ensuring external validity. On the other hand, obtaining expert opinion helps to reduce the problem of internal reliability. Providing complete information about the theses examined, making the coding in the context of the literature, and providing necessary information about the data collection process and data analysis process will help other researchers to repeat the research in this article. In this case, it is an important step towards external reliability.

8.5. Limitations of the Study

The limitations seen in this study; the research was conducted by a single author, the limitations brought by the research design, the sampling of a single website and the subject being investigated only in the communication discipline constitute the framework of the study.

9. Findings

The analysis performed are tabulated on the next page. Under the title of 'Results and Recommendations', the findings are evaluated and suggestions are presented to researchers.

Table 1

Qualitative Research Stages and Contents in Theses - I

Source	Thesis Title	Research Problem	Research Design	Research Question	Sample	Data Collection	Data Analysis	Validity and Reliability	Limitations and Generalizations	Contributions to the Field and Theory
(Akdeniz, 2010) Master's Degree	Face-to-face communication and persuasion in international organizations	Included in the	Not included.	No text.	Not included.	Interview	Descriptive analysis	Not included as	Not suitable.	It contributes to the field.
(Kavut, 2015) Master's Degree	Influence of family communications of intergenerational communication	Explained	Phenomenology	Not written.	Maximum Variety	Semi-structured interview - 15 people	Descriptive analysis	No title - not written	Limitations and generalizations are not written	Contributes to the field
(Yakut, 2015) Master's Degree	Methods on establishing communication between the state and the citizens	No explanation	Not written.	Not written.	Not written.	Semi-structured interview - 10 people	No explanation provided.	Content validity explained.	No explanation provided.	It seems to contribute to the field.
Demirkol (2015) Master's Degree	Manipulation of media with in the context of political communication	No explanation	Not written	Not written	No explanation	Interview - 4 people	No explanation	Not included as	Limitations and generalizations are partially stated.	Contributes to the field.
Özergin (2015) Master's Degree	Streisand Effect on mass media A theoretical framework proposal	Explanation is	Grounded Theory	5 research questions are written.	Theoretical sampling is written.	In-depth literature review	Comparative analysis and descriptive analysis	Validity and reliability criteria are provided.	Limitations are included.	Contributes to the field and theory.

Table 2
Qualitative Research Stages and Contents in Theses - II

Source	Thesis Title	Research Problem	Research Design	Research Question	Sample	Data Collection Tool	Data Analysis	Validity and Reliability	Limitations and Generalization	Contribution to the Field and Theory
Yıldız (2015) Doctor	The effect of organizational communication of information and communication technology: The case of		Action Research	Explanation is provided.	Criteria sampling - easily accessible case sampling	In-depth interview - semi-structured interview	Descriptive and content	Criteria are provided.	Limitations and generalizations are clearly	Contributes to the field and
Göç (2017) Master's Degree	Glitch as new media art and its reflection on visual communication	An explanation was made.	It was called interpretative qualitative design	4 research questions were written.	Criteria sampling - 18 people	Semi-structured interview - document analysis	Content analysis and descriptive analysis	It is stated that expert opinion was obtained.	Limitations and generalizations are included.	It contributes to the field and theory.
Yolçu (2017) Doctoral Thesis	Comparative analysis of mass media systems and politics over different continents and	Not clearly stated but it is understood from the purpose sentence.	Not written	10 research questions are written.	No full explanation	Document analysis	Descriptive analysis	Not included as a title.	Limitations are written.	Contributes to the field.
Arslant as Master's Degree	Intercultural communication : subculture group living in Mardin Syriaes' communication with national culture	The problem statement resembles the research	It resembles cultural analysis but not	4 research questions were written.	Snowball sampling 20 people	In-depth interviews	Thematic coding was done but not written.	No explanations were made.	Briefly, limitations are given. No generalizations	It can be said that it has made a partial contribution to the field.
Ulucan (2019) Master's Degree	Private security in socialization process and the role of communication for attitudes against in this	No clear			It is called	Structured	It is said that only analysis was done, but descriptive	No	Limitations are	

Table 3
Qualitative Research Stages and Contents in Theses - III

Source	Thesis Title	Research Problem	Research Design	Research Question	Sample	Data Collection Tool	Data Analysis	Validity and Reliability	Limitations and Generalization	Contribution to the Field and Theory
İğit (2019) Doctora	Building empathic communication through digital games	Written but similar to the research question.	Case study - Holistic multiple case study	There are questions but they are not very appropriate	Criteria sampling	Semi-structured	Descriptive and content analysis	Consistency, transferability and confirmability are provided.	The limitation is explained in the context of the sample.	It is associated with communication theories and has
Çapar (2019) Master's Degree	The awareness of university students towards internet	Exactly stated.	Not clear, qualitative discovery is called	4 research questions were written.	Snowball sampling 15 people	Semi-structured interview	Content, discourse, metaphor analysis	No explanation.	Limitations: research topic and sample	Contributes to the field.
Tokgöz (2019) Master's Degree	Reflections of industry 4.0 on corporate communication management: Gossip and rumor management from the eyes of the administrators working in Izmir	No problem statement.	Phenomenology	2 research questions were written.	Criteria sampling 10 people	Semi-structured	Descriptive analysis and content analysis	Title is explained - internal reliability - external reliability	No clear explanation.	Contribution to the field.
Osul (2021) Master's Degree	Changing communication practices of individuals over 65 with the pandemic	Yes but similar to the research question.	Phenomenology	Not written but questions included in the problem are	Maximum diversity - 60	Semi-structured interview - focus group interview	Content analysis	Expert opinion was obtained for the questions.	No explanation provided.	Contributes to the field

Table 4

Qualitative Research Stages and Contents in Theses - IV

Source	Thesis Title	Research Problem	Research Design	Research Question	Sample	Data Collection Tool	Data Analysis	Validity and Reliability	Limitations and Generalization	Contribution to the Field and Theory
Koyuncu (2022) Master's Degree	Preschool teachers' opinions on the use of non-violent communication: A phenomenological	There is, but not complete. There are	Phenomenology	Sub-problems are similar to the research	Criterion sampling - 18 people	Semi-structured interview and focus group interview -	Content analysis	It is explained under a separate title and criteria are	The limitation is explained in the context of the data collection	It contributes to the field.
Cam (2022) Master's Degree	The effect of intensive use of communication devices on marriage satisfaction and face-to-face	The problem is written	Phenomenology	No research question	Easy-access case with snowball sampling - 20	Semi-structured	Content analysis	Explained and	Limitations; sample, data collection tool, pandemic process -	Contributes to the field
Kalkavan (2022) Doctoral Thesis	Supporting international students' intercultural communication and adjustment process to university through activities based on interactional	The research problem is explained.	Action Research	4 research questions are written correctly.	Easily accessible case sampling (convenient case)	Reflective journal writing, interview, focus group discussions,	Discourse analysis, content analysis	The title is given and the conditions seem to be met.	Limitation; sample, time of implementation, There are partial generalization	Contribution to the field and theory. There is a different design suggestion.
Sarı (2022) Master's Degree	A qualitative research on the reflection of digital education on teacher-students communication in the pandemic	No clear sentence has been established but the study is based on a problem	Case Study	There seem to be 4 research questions but it may have been confused	Purposive sampling is called 15 people	Semi-structured interview	Descriptive analysis	It is explained with a separate title and the criteria are provided	The limitation is explained in the context of the sample.	It contributes to the field.

Table 5

Qualitative Research Stages and Contents in Theses - V

Source	Thesis Title	Research Problem	Research Design	Research Questions	Sample	Data Collection Tool	Data Analysis	Validity and Reliability	Limitations and Generalization	Contribution to the Field and Theory
Cagiran (2022) Master's Degree	Anonymou s identity and real (name) identity on social media: A	There is no clear problem statement	Phenomenolog y	Research questions are included in the conclusion.	Criteria sampling and snowball sampling - 15 people	In-depth interview	Content analysis	Validity and reliability are ensured.	Limitations are explained in the context of the sample.	Contributes to the field and theory.
Damar (2023) Master's Degree	Determini ng the communic ation processes or hearing-impaired children	There is a problem but it is not clearly	Phenomenolog y	There is a basic research question.	Criterion sampling - 22 people	Semi-structure d interview	Content analysis	There is a title but nothing is written about the research, there is only a literature	The limitation is explained in the context of the sample.	It seems to contribute to the field and theory.
Vural (2023) Doctoral Thesis	Digital transforma tion in human resources manage me nt and the	It is stated as a	Case Study - multiple case study nested	There are 4 research questions written correctly.	Sampling method is not fully written. 22 people	Semi-structure d	Content analysis	Only the title of reliability is given and explained.	There is a sample and time limitation.	Contribution to the field.
Özcelik (2023) Master's Degree	Perfectioni sm, self confidence and fear of negative evaluation in	The full sentence is not written.	It is called an unspecified qualitative design.	There is a basic research question. There are sub-research questions.	It is called purposeful sampling.	Document review	Content analysis - Discourse analysis Semiotic analysis	Explanation is made under the title of validity and reliability.	There is a limitation of the subject and sample. Partial generalization in the context of the subject.	It contributes to the field.

Table 6

Qualitative Research Stages and Contents in Theses - VI

Source	Thesis Title	Research Problem	Research Design	Research Question	Sample	Data Collection Tool	Data Analysis	Validity and Reliability	Limitations and Generalization	Contribution to the Field and Theory
Ateş (2023) Master's Degree	Digital solidarity networks in combating poverty from the communication perspective	No clear problem statement is seen.	Grounded Theory	There are research questions	Specified as a purposeful sample. 11 people	Semi-structured interview	Content analysis - constant comparative analysis	Validity and reliability have been established.	Limitations; material, time, sample. A small generalization	Contributes to the field and theory.
Kara (2023) Master's Degree	The reflections of the global epidemic on the mediums used for theater presentation in Türkiye	Not fully specified.	Phenomenology is not explained under a separate title and is included in the conclusion.	It is in the abstract, not as a separate title.	Snowball sample 14 people	Semi-structured interview	No explanation but it seems descriptive.	No explanation	The limitation is explained geographically.	It seems to contribute to the field.
Şahin (2024) Master's Degree	Investigation of parents' perspectives towards different alternative and augmentative communication	No clear problem statement is visible.	Case Study	Main research question and sub-research questions are available.	Maximum diversity - 13 people	Semi-structured interview	Content analysis	Expert opinion was obtained and pilot interview was conducted.	There are limitations in terms of sample, subject and data collection device.	Contributes to the field.

Conclusion and Recommendations

This article examines how qualitative research method are used in postgraduate theses in the field of communication in Turkey. The aim of the study is to determine whether university students apply the qualitative research process correctly and the common mistakes. The findings show researchers, students and academics who will conduct future studies in the field of communication the points they should pay attention to in the qualitative

research process. At the same time, suggestions are also presented for what can be done to minimize the problems experienced in this study.

As stated in this article, 26 out of 120 postgraduate theses are structured only within the framework of qualitative research. Therefore, it can be concluded that quantitative research and mixed method research are more prevalent in the field of communication. It is thought that this is due to the fact that the qualitative research process requires more detail, takes a long time, and the problems experienced are in depth.

In general, it is stated in the literature that the problems that arise in qualitative research are due to reasons such as the study not being objective, not being generalizable, and not being able to fully ensure validity and reliability (Borman, LeCompte & Goetz, 1986; Mays & Pope, 1995; Myers, 2000; Sandelowski, 1986). Similarly, it is noteworthy that the necessary explanations regarding validity and reliability are not made in the theses examined in this article. Although the validity and reliability processes are correctly conveyed in some studies, it is seen that these two concepts are generally not included.

Qualitative research requires working with relatively smaller samples. Therefore, this is seen as a limitation and paves the way for discussion of the problem of generalizability (Myers, 2000; Sharts-Hopko, 2002; Yin, 1994). The aim of qualitative research is not to generalize the results obtained. However, analytical generalizations can be reached (Yıldırım & Şimşek, 2011). In the articles examined, it is also noted that the limitations of the authors are the sample, data collection tool, geography of residence, and the specific boundaries of the subject. In addition, it was determined that analytical generalizations could not be reached in most of the theses examined, except for a few. However, it can be said that the theses contribute to the field in the context of the subject studied.

Other problems that stand out in the 26 theses whose qualitative research processes were examined within the scope of this article can be listed as follows:

- Most studies did not have a problem statement written and the research problem was not presented under a separate heading. The problem statements that were written were mixed with the research question.

The problem of a qualitative study is written to express a situation that provides a solution to the topic being studied. Research questions are questions that detail the problem and are based on theoretical foundations (Sandelowski, 1986; Yıldırım & Şimşek, 2011).

- In the examined theses, research designs were generally explained. However, it was observed that some theses could not fully explain the research design. Namely, it is noteworthy that although the study is in a certain type of design, the researcher did not define that design.

The research design is a guide for the researcher and shows how the process should proceed correctly. This is why most studies encounter problems in the qualitative research process.

- On the other hand, it is seen that the research question is written in the research of most theses. However, these questions are sometimes mixed with the problem statement or mixed with the questions to be included in the data collection tool.

The research question is the detailed version of the research problem, while the questions in the data collection tool are the detailed version of the research questions. The research problem, research question and the questions in the data collection tool should not be confused with each other. The relevant headings in the literature transfer section of the article explain these topics.

- It was also noted that in some theses the sampling method was not explained or left incomplete. Similarly, it was observed that the data collection tools were also explained incompletely. It was noted that semi-structured

interviews were frequently used in most studies.

The sampling method should be appropriate for the subject being studied. The writings on the subject should be aimed at solving the problem, providing correct answers to the research questions and contributing to the literature (Baltacı, 2018). At the same time, the sampling method that will meet the needs of the research design should be selected. Failure to fully explain the data collection tool also raises the issue of validity and reliability. At the same time, it is recommended to use other data collection tools in addition to semi-structured interviews in studies. In this way, in-depth and rich data can be accessed (Fraenkel & Wallen, 2006).

● If we go back to the theses examined, it was seen that the data analysis process was not fully explained in most studies. It was noted that some studies did not have a full name (such as descriptive or content analysis). If the reader is knowledgeable, he/she can understand which data analysis method was used in the study.

Therefore, the stages of the data analysis process in research should be explained in detail. They should be included under a separate heading.

In general, the problems mentioned have emerged within the scope of the theses examined. However, it is still thought that this article will be beneficial for researchers who will work in the field of communication on how the qualitative research process should be structured. In order to prevent the problems listed in this article from occurring in future research, it is recommended that researchers first receive training in qualitative research. In addition, Pyett (2003) recommends that researchers have a checklist. Thanks to the checklist, the researcher will remind himself of all the stages of qualitative research. He will be able to see the existing deficiencies (Barbour, 2001). Of course, as seen in this article, all the stages of a research should be conveyed completely and in full detail. When appropriate, it should be conveyed with a critical perspective (Whittemore et al., 2001).

In conclusion, based on the findings obtained within the scope of the article, researchers, students and academics who will work in the field of communication should:

- They should pay attention to the difference between the research problem, research question(s) and data collection tool questions.
- Care should be taken in the selection of the research design in the context of the subject and the selection of the sample and data collection tool accordingly.
- Validity and reliability must be stated. Not only the literature should be cited, but also what the researcher did to ensure validity and reliability should be stated.
- The data analysis process should be explained in more detail.
- If the research has limitations, its generalization in the analytical context, its contribution to the field-theory or method should be clearly explained.

References

- Akdeniz, Ö. (2010). *Face-to-face communication and persuasion in international organizations* [Masters Thesis, Marmara University]. İstanbul.
- Arı, G. S., Armutlu, C., Tosunoğlu, N. G., & Toy, B. Y. (2009). Reflections of methodology discussions in the fields of management and marketing within the framework of positivist and postpositivist paradigms. *H.U. Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 27(1), 113-141.
- Arslantaş, F. (2019). *Intercultural communication: subculture group living in Mardin Syriacs' communication with national culture* [Masters Thesis, Selçuk University]. Konya.

- Ateş, H. (2023). *Digital solidarity networks in combating poverty from the communication perspective* [Masters Thesis, Trabzon University]. Trabzon.
- Baltacı, A. (2018). A conceptual review on the sampling methods and sample size problem in qualitative research. *Bitlis Eren University Social Sciences Institute Journal*, 7(1), 231-274.
- Barbour, R. S. (2001). Checklists for improving rigour in qualitative research: A case of the tail wagging the dog?. *British Medical Journal*, 322(1), 115-117.
- Baxter, P., & Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The qualitative report*, 13(4), 544-559.
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8-14.
- Borman, K. M., LeCompte, M. D., & Goetz, J. P. (1986). Ethnographic and qualitative research design and why it doesn't work. *American Behavioral Scientist*, 30, 42-57.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., et al. (2016). *Scientific research methods* (22nd Edition). Ankara: Pegem Akademi.
- Cam, A. E. (2022). *The effect of intensive use of communication devices on marriage satisfaction and face-to-face communication of couples* [Masters Thesis, Bahçeşehir University]. İstanbul.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative*. Prentice Hall Upper Saddle River.
- Creswell, J. W. (2007). *Five qualitative approaches to inquiry*. Sage.
- Costello, P. J. M. (2007). *Action research*. London: Continuum Books.
- Cropley, A. (2002). *Qualitative research methods: An introduction for students of psychology and education*. University of Latvia.
- Connelly, L. M. (2016). Trustworthiness in qualitative research. *Medsurg Nursing*, 25(6), 435-437.
- Çağiran, M. (2022). *Anonymous identity and real (name) identity on social media: A perspective from impression management* [Masters Thesis, Ege University]. İzmir.
- Çapar, Z. B. (2019). *The awareness of university students towards internet surveillance* [Masters Thesis, Anadolu University]. Eskişehir.
- Damar, M. A. (2023). *Determining the communication processes or hearing-impaired children during the pandemic period: A qualitative analysis* [Masters Thesis, Ege University]. İzmir.
- Demirkol, K. (2015). *Manipulation as a tool in media with in the context of political communication* [Masters Thesis, Marmara University]. İstanbul.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). *Introduction: The discipline and practice of qualitative research*. Sage.
- Erkuş, A. (2005). *Scientific research spiral*. Ankara: Seçkin.
- Ferrance, E. (2000). *Action research: themes in education*. Northeast and Islands Regional Educational Laboratory at Brown University.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education* (6nd Edition). New York: McGraw-Hill International Edition.
- Gall, M. D., Borg, W. R., & Gall, J. P. (1996). *Educational research an introduction* (6nd Edition). USA: Longman Publisher.
- Gay, L., Mills, G., & Airasian, P. (2006). *Educational research: Competencies for analysis and application* (8. Ed.). New Jersey: Prentice-Hall.

How to Improve the Quality of Qualitative Research? A Descriptive Study on Theses in the Field of Communication in Turkey

- Göç, S. (2017). *Glitch as new media art and its reflection on visual communication* [Masters Thesis, Anadolu University]. Eskişehir.
- Hesse-Biber, S., & Johnson, R. B. (Ed.) (2015). *The Oxford handbook of multimethod and mixed methods research inquiry*. Oxford University Press.
- İgit, A. (2019). *Building empathic communication through digital games* [Doctoral Thesis, Sakarya University]. Sakarya.
- Kalkavan, B. (2022). *Supporting international students' intercultural communication and adjustment process to university through activities based on interactional rituals: An action research in communication studies* [Doctoral Thesis, Hasan Kalyoncu University]. Gaziantep.
- Kara, M. (2023). *The reflections of the global epidemic on the mediums used for theater presentation in Türkiye* [Masters Thesis, İstanbul Medipol University]. İstanbul.
- Karataş, Z. (2015). Qualitative research methods in social sciences. *Journal of Spiritual Based Social Work Research*, 1(1), 62-80.
- Kavut, S. (2015). *Influence of family communications of intergenerational communication differences* [Masters Thesis, Marmara University]. İstanbul.
- Koyuncu, D. (2022). *Preschool teachers' opinions on the use of non-violent communication: A phenomenological study* [Masters Thesis, Hasan Kalyoncu University]. Gaziantep.
- Lerum, K. (2001). Subjects of desire: Academic armor, intimate ethnography, and the production of critical knowledge. *Qualitative Inquiry*, 7(4), 466-483.
- Mays, N., & Pope, C. (1995). Rigour and qualitative research. *BMJ*, 311, 109-112.
- McMillan, J. H. (2000). *Educational research: Fundamentals for the consumer* (3rd Edition). New York: Longman.
- Merriam, S. B., & Grenier, R. S. (2019). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Morse, J. M. (2016). *Mixed method design: Principles and procedures*. New York: Routledge.
- Myers, M. (2000). Qualitative research and the generalizability question: Standing firm with proteus. *The Qualitative Report* 4(3).
- Neuman, L. W. (2003). *Social research methods qualitative and quantitative approaches* (5th Edition). Allyn and Bacon.
- Norton, L. (2009). *Action research in teaching and learning: A practical guide to conducting pedagogical research in universities*. Routledge.
- Osal, M. (2021). *Gossip and rumor management from the eyes of the administrators working in Izmir province-Urla district state schools* [Masters Thesis, İstanbul Kültür University]. İstanbul.
- Özçelik, E. Ü. (2023). *Perfectionism, self confidence and fear of negative evaluation in interpersonal communication* [Masters Thesis, Marmara University]. İstanbul.
- Özergin, E. (2015). *Streisand Effect on mass media A theoretical framework fffer* [Masters Thesis, Selçuk University]. Konya.
- Özsirkecioğlu, G. (2022). *Changing communication practices of individuals over 65 with the pandemic period (Sakarya province example)* [Masters Thesis, Sakarya University] Sakarya.
- Padilla-Diaz, M. (2015). Phenomenology in educational qualitative research: Philosophy as science or philosophical science. *International Journal of Educational Excellence*, 1(2), 101-110.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage.

- Pyett, P. M. (2003). Validation of qualitative research in the “Real World.” *Qualitative Health Research*, 13(8), 1170-1179.
- Sandelowski, M. (1986). The problem of rigor in qualitative research. *Advances in Nursing Science*, 8, 27-37.
- Sargut, A. S. (2002). The dilemma of science: Determinability or indeterminacy. *Journal of Management Research*, 2(2), 121-126.
- Sarı, E. (2022). *A qualitative research on the reflection of digital education on teacher-students communication in the pandemic process* [Masters Thesis, İstanbul Ticaret University]. İstanbul.
- Sharts-Hopko, N. C. (2002). Assessing rigor in qualitative research. *Journal of The Association of Nurses In Aids Care*, 13(4), 84-86.
- Silverman, D. (2016). *Qualitative research*. Sage.
- Şahin, C. C. (2024) *Investigation of parents' perspectives towards different alternative and augmentative communication systems* [Masters Thesis, İstanbul Medipol University]. İstanbul.
- Teddle, C., & Yu, F. (2007). Mixed methods sampling: A typology with examples. *Journal of mixed methods research*, 1(1), 77-100.
- Tokgöz, S. (2019). *Reflections of industry 4.0 on corporate communication management: A qualitative research on practitioners* [Masters Thesis, Ege University]. İzmir.
- Ulucan, C. (2019). *Private security in socialization process and the role of communication for attitudes against in this job workers: Sample of Kocaeli University* [Masters Thesis, Kocaeli University]. Kocaeli.
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). *Scientific research process and data analysis with Spss*. Ankara: Detay.
- Wade, C., & Tavis, C. (1990). *Psychology*. Harper and Row Publishing Com.
- Whittemore, R., Chase, S. K., & Mandle, C. L. (2001). Validity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 11, 522-537.
- Vural, N. (2023). *Digital transformation in human resources management and the strategic role of communication* [Doctoral Thesis, Anadolu University]. Eskişehir.
- Yakut, Ö. (2015). *Methods on establishing communication between the state and the citizens* [Masters Thesis, Marmara University]. İstanbul.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Qualitative research methods in social sciences*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, K. (2015). *The effect of organizational communication of information and communication* [Doctoral Thesis, Abant İzzet Baysal University]. Bolu.
- Yin, R. K. (1994). Discovering the future of the case study. Method in evaluation research. *Evaluation Practice*, 15(3), 283-290.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods*. Sage.
- Yolçu, N. (2017). *Comparative analysis of mass media systems and politics over different continents and countries* [Doctoral Thesis, Kocaeli University]. Kocaeli.
- Presidency of the Council of Higher Education. (2024, November) *Thesis Center* <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Examining the Effects of Technology Self-Efficacy and Social Presence on Metaverse Attachment and Continuation Intention*

Teknoloji Öz Yeterliliği ve Sosyal Varlığın Metaverse Bağlanma ve Devam Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

Fatma Demirağ^{1*}

¹ Assist.Prof.Dr, Kütahya Dumlupınar University, Kütahya Faculty of Applied Sciences, Kütahya, Turkey, <https://orcid.org/0000-0001-7520-6706>, fatma.demirag@dpu.edu.tr.

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Kütahya, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0001-7520-6706>, fatma.demirag@dpu.edu.tr.

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 27.12.2024

Kabul Tarihi: 07.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Fatma Demirağ

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Demirağ, F. (2025). Teknoloji Öz Yeterliliği ve Sosyal Varlığın Metaverse Bağlanma ve Devam Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 107-126, <https://doi.org/10.30622/tarr.1608295>

* Bu çalışma Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 27.05.2024 tarih ve 290122 sayılı oturumunda etik açıdan uygun görülmüştür.

Öz

Bu çalışma, teknoloji uygunluk teorisi (technology affordance theory) ve uyaran-organizma-tepki (stimulus-organism-response theory) (SOR) teorisini benimsemektedir. Teknoloji uygunluk teorisi, bir teknolojinin kullanıcılarına belirli eylemleri gerçekleştirme fırsatları sunduğunu savunmaktadır. Bu teori, kullanıcıların tasarımını sunduğu imkanları nasıl fark ettikleri ve bu imkanları nasıl kullandıkları üzerine odaklanır. Öte yandan, uyaran-organizma-tepki teorisi, çevresel uyaranların birey üzerinde nasıl bir etki yaratarak, organizmanın (bireyin) bu uyarılara nasıl tepki verdiğini açıklar. Dış dünyadaki bir uyaran (örneğin bir reklam, ürün tasarımı veya web sitesi arayüzü) bir organizma (birey) üzerinde bir etki yaratmaktadır. Bu etki, belirli bir tepkiye yol açmaktadır (örneğin, satın alma kararı, duygu durumu değişikliği, olumlu ya da olumsuz düşünceler vb.). Bu model, insanların çevresel faktörlere nasıl tepki verdiğini anlamaya yönelik psikolojik ve davranışsal bir çerçeve sunmaktadır. Bu teoriler ışığında, çalışma teknoloji öz yeterliliği ve sosyal varlığın metaverse bağlanma ve metaverse tabanlı sanal platformları kullanmaya devam etme niyeti üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, nicel araştırma yöntemine dayanarak tasarlanmıştır. Araştırma tasarımı dijital oyunların metaverse dünyasına en yakın deneyimi sunduğu ve genç tüketiciler dijital oyunlara güçlü bir ilgi göstermesi nedeniyle dijital oyunlar üzerine kurgulanmıştır. Metaverse'teki dijital oyunlar üniversite öğrencilerine gösterilmiş ve çalışmaya katılmak isteyen katılımcılar bu dijital oyunları deneyimlemiştir. Araştırma verileri anket yoluyla 387 üniversite öğrencisinden toplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler, Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların teknoloji öz yeterliliği, sosyal varlık ve metaverse bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Sosyal varlık, metaverse'e bağlanma ve devam etme niyeti üzerinde de etkili olmaktadır. Ayrıca, metaverse'e bağlanmanın, metaverse tabanlı sanal platformları kullanmaya devam etme niyetini etkilediği belirlenmiştir. Araştırma ayrıca, metaverse bağlanma ve sosyal varlığın, teknoloji öz yeterliliği ile devam etme niyeti arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığını ortaya koymuştur. Sosyal varlığın da, teknoloji öz yeterliliği ile devam etme niyeti arasındaki ilişkide aracılık etkisi yaptığı tespit edilmiştir. Bu araştırma, tüketicilerin metaverse tabanlı teknolojik öz yeterlilik, sosyal varlık, bağlanma ve metaverse devam etme niyetine dair hem teorik hem de pratik içgörüler sunmaktadır. Teorik olarak, sanal ortamların toplumdaki artan rolünü göz önünde bulundurarak, çalışma metaverse katılımını anlamak ve geleceği şekillendirmek için değerli bir çerçeve sunar. Ayrıca, sanal dünya ile gerçek dünya arasındaki bağlantının incelenmesi, devam etme niyeti üzerine yeni yaklaşımların geliştirilmesi ve sanal ortamlarda sosyal etkileşimin derinlemesine anlaşılması açısından da katkı sağladığı düşünülmektedir. Pratik açıdan ise, metaverse gibi yeni teknolojilerin özellikle genç tüketiciler arasında nasıl kullanıldığını anlamak, teknoloji kabulü ve kullanıcı davranışları üzerine önemli veriler sağlar. Bu tür araştırmalar, teknoloji öz yeterliliği ve sosyal varlığın kullanıcı deneyimi üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, metaverse platformlarının daha etkili bir şekilde tasarlanmasına katkıda bulunabilir. Sosyal varlık ve teknoloji algılarının, kullanıcıların metaverse'e olan bağlarını güçlendirebileceği ve platformları daha uzun süre kullanma niyetini etkileyebileceği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, pazarlama stratejileri ve kullanıcılara yönelik tutundurma yöntemleri için değerli bilgiler sunmaktadır. Teknoloji öz yeterliliği ve sosyal varlık algısının, bireylerin metaverse deneyimlerine olan bağlanmaları ve sürekli kullanım niyetleri üzerindeki etkisini incelemek, hem psikolojik hem de teknolojik faktörlerin kullanıcı davranışları üzerindeki rolünü derinlemesine anlamaya yardımcı olabilir. Sonuç olarak, bu çalışma, metaverse platformlarını geliştiren işletmelerin kullanıcı odaklı stratejiler geliştirmelerine katkı sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Teknolojik öz yeterlilik, sosyal varlık, metaverse'e bağlanma, metaverse'e devam etme niyeti

Research Article**History**

Received: 27.12.2024

Accepted: 07.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Fatma Demirağ

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Demirağ, F. (2025). Examining the Effects of Technology Self-Efficacy and Social Presence on Metaverse Attachment and Continuation Intention. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 107-126, <https://doi.org/10.30622/tarr.1608295>

* This study was deemed ethically appropriate by our University's Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee at its session dated 27.05.2024 and numbered 290122.

Abstract

This study adopts the technology affordance theory and stimulus-organism-response theory (SOR). Technology affordance theory argues that technology offers users opportunities to perform specific actions. This theory focuses on how users realize the opportunities provided by the design and how they use them. On the other hand, stimulus-organism-response theory explains how environmental stimuli affect the individual and how the organism (individual) responds to these stimuli. A stimulus in the external world (e.g. an advertisement, product design, or website interface) affects an organism (individual). This effect leads to a specific reaction (e.g. a purchase decision, mood change, positive or negative thoughts, etc.). This model provides a psychological and behavioral framework to understand how people respond to environmental factors. In light of these theories, the study examines the effects of technology self-efficacy and social presence on metaverse attachment and intention to continue using metaverse-based virtual platforms. The study was designed based on the quantitative research method. The research design was based on digital games because digital games offer the closest experience to the metaverse world, and young consumers show a strong interest in them. Digital games in the metaverse were shown to university students and participants who wanted to participate in the study experienced these digital games. The research data were collected from 387 university students through a survey. The relationships between the variables were analyzed using the Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) technique. According to the research results, the participants significantly affected their technology self-efficacy, social presence and metaverse attachment. Social presence also affects attachment to the metaverse and continuation intention. In addition, it was determined that attachment to the metaverse affects the intention to continue using metaverse-based virtual platforms. The research also revealed that metaverse attachment and social presence mediate the relationship between technology self-efficacy and continuation intention. It was also found that social presence mediates the relationship between technology self-efficacy and continuation intention. This research provides theoretical and practical insights into consumers' metaverse-based technological self-efficacy, social presence, attachment, and metaverse continuance intention. Theoretically, considering the increasing role of virtual environments in society, the study provides a valuable framework for understanding metaverse participation and shaping the future. In addition, it is thought that examining the connection between the virtual world and the real world contributes to the development of new approaches to continuance intention and an in-depth understanding of social interaction in virtual environments. In practical terms, understanding how new technologies such as the metaverse are used, especially among young consumers, provides important data on technology acceptance and user behavior. Such studies can contribute to the more effective design of metaverse platforms by revealing the effects of technological self-efficacy and social presence on user experience. It is understood that social presence and technology perceptions can strengthen users' attachments to the metaverse and affect their intention to use the platforms for extended periods. These findings provide valuable information for users' marketing strategies and promotional methods. Examining the impact of technology self-efficacy and social presence perception on individuals' commitment to metaverse experiences and continuous usage intentions can help deeply understand the role of psychological and technological factors on user behavior. As a result, this study can contribute to developing user-centered strategies by businesses developing metaverse platforms.

Keywords: Technological self-efficacy, social presence, attachment to the metaverse, intention to continue to metaverse

Introduction

Virtual-based platforms have been critical in individuals' lives in recent years. The Metaverse, which emphasizes interpersonal relationships and offers users an experience using advanced technology and refers to the virtual environment, is a pioneering platform that provides users with a parallel virtual life (Khan et al., 2022: 339).

With the proliferation of Metaverse, technologies such as virtual reality enrich the experience by making users feel more engaged and connected. Metaverse's integration offers users an immersive digital environment in which to interact with the real world. Metaverse brings users together through virtual reality headsets or avatars, merging digital and physical space (Payal et al., 2024: 4).

The Metaverse is conceived in science fiction as a digital environment where technologies such as online gaming platforms, augmented reality, and virtual reality come together. Metaverse is still under development. Although it is in the early stages of implementation, it has the potential to revolutionize the way businesses interact with customers through the virtual and real world (Jung et al. 2024: 1).

With its emergence as a digital platform for user interaction, creation, and commerce, the Metaverse has generated considerable interest among practitioners. This community of connected virtual worlds offers immersive environments for users to explore, interact, and create content (Gil-Cordero et al., 2023: 124). Today, businesses create branded virtual locations, events, and experiences within the Metaverse to engage customers further (Dwivedi et al., 2024: 2). Consumers have slowly started to embrace the inclusion of more immersive and experiential content, such as virtual reality and augmented reality. These new-age technologies are creating opportunities by accelerating digital transformations in various fields. These platforms are used for a variety of purposes, including work, education, and social interaction. Users are actively involved and experiencing these platforms, not just as spectators (Yoon and Nam, 2024: 1).

The amount of time that younger generations spend on social platforms highlights the importance of understanding their digital behaviors and preferences. Participants have integrated technology into their daily lives and use social media platforms for communication, entertainment, information, education, and social interaction. This significant amount of time spent on social media reflects the central role of social media in their lives. It demonstrates their strong dependence on digital platforms for various activities (Oh et al., 2023: 1). This study on participants' intention to continue metaverse is examined within the framework of technology appropriateness theory, which explains human-computer interaction and Stimulus-organism-response theory, which explains that the response of individuals is affected by the stimulus.

Technology Affordance Theory

The concept of affordance was developed by Gibson in 1977 and 1979. It was created and popularized by Norman (1988) with human-computer interaction. The theory is designed to design the utility of an object and the way this utility is transferred to the user. Norman (1998) developed the theory by stating that individuals understand and approach technology differently. Technology appropriateness refers to what an individual with a specific purpose can do with a technology. The usefulness of technology as perceived by users depends on their particular characteristics, purposes, and contexts. Mobile applications propose values to the service provider customer. The customer decides whether or not the proposed values are helpful. The value of a technology is shaped by how users perceive it and how they use it to achieve their goals rather than being intrinsic to the physical object. Therefore, the technology appropriateness theory suggests that the use of mobile apps depends

on users' perceived appropriateness of the app functions and their context-based interactions with the app (Vo-Thanh et al.,2021: 2).

Stimulus-Organism-Response Theory

The Stimulus-Organism-Response (SOR) theory was proposed by Mehrabian and Russell (1974). The theory suggests that consumers' response is influenced by the internal set-up of the organism to a stimulus. The theory has been developed in different studies over the years. Bitner (1992) expanded the SOR framework by including the concept of cognition in the theory. Kim and Lennon (2014) further extended the framework to include reputation/websites, emotion/cognition internal mechanism, and purchase intention as a response. Loureiro et al.(2020) and Ying et al.(2021) advocated for extending the SOR model in imaging by integrating additional features of usability with disruptive technologies such as virtual reality and metaverse. In this context, inspired by existing literature, a SOR framework was developed and tested to investigate consumer behavior patterns in the metaverse (Sun and Guo, 2024: 2).

The term 'stimulus' of SOR theory refers to elements that trigger a person's situational details. In the study, technological self-efficacy and social presence are treated as concepts that adapt to internal mechanisms. 'Organism' describes all internal structures and equipment related to external stimuli, such as perceptions and emotions. In our study, metaverse attachment is the organism. The response element of the SOR shows how a person's behavior depends on internal mechanisms and structures. In this study, the response element is continuance intention (Zhang and Wang, 2023:415).

Research Background and Gaps

The rising presence of metaverse creates a new area of interest for consumer research. Digital platforms with large user bases are distinguishing themselves by offering consumers a variety of virtual experiences and exciting social activities. Younger participants, spend significant time on social and online platforms. Similarly, using virtual spaces and platforms is becoming one of young consumers' most engaging metaverse activities. Participants represent the largest consumer segment of metaverse and stand out as the group that spends the most on technological innovations (statista.com).

When the studies in the literature in the field of metaverse and marketing are examined, Bozkurt et al. (2023), Fokides (2023) on scale development, Liu and Park (2023) on social presence, attitude, and intention, Anwar et al.,(2024) technological self-efficacy metaverse, Yoon and Nam, (2024) metaverse, social presence, and place attachment, behavioral intention in tourism marketing, Sun and Guo, (2024) social presence intention to rejoin, Lee et al.,2024 social identity and social presence intention to use, Mehrotra et al.,(2024) metaverse retailer consumer experience concepts. However, it is seen that research examining the effect of new virtual platforms on the change of consumer attitudes among young participants should be developed (Çelikkol, 2022; Berber, 2023; Kim et al.,2023; Oh et al.,2023; Liu and Park, 2023; Oleksy et al.,2023; Ghali et al.,2024; Yoon and Nam, 2024; Dwivedi et al.,2024). Therefore, although it is seen that interest in marketing and metaverse research has increased in recent years, there is a need for more detailed studies in this field.

In the studies, suggestions were made to fill the theoretical and practitioner research gaps in the field of metaverse and marketing. In the suggestions made for future studies in the studies conducted in the literature; Çelikkol, 2022; Berber, 2023; Sadamali Jayawardena et al.,2023; Kim et al.,2023; Oh et al.,2023; Liu and Park, (2023); Balakrishnan et al.,2024, more research is needed to improve our understanding of how we should use this new platform and to develop positive social relationships and benefit from these relationships. Regarding

this point of view, Erçin Yurcu (2023) stated, metaverse is a subject of research for marketing practitioners and theorists as it is a new platform that is interactive, fast, highly accessible, and interesting. Ghali et al.(2024) stated that the number of studies examining the psychological consequences of metaverse-based social interactions among consumers is relatively low, and more research should be conducted in different cultural contexts/backgrounds. Yoon and Nam (2024), while examining the relationship between metaverse experience and travel decisions, stated that there is a need for studies that address the variables of place attachment, behavioral intention, and usage intention and that participants from different nationalities and cultural backgrounds are needed. Dwivedi et al.(2024) stated that future studies in the field of metaverse should include multi-factor designs. Lee et al.(2024) stated that it would be meaningful to determine the relationship between the social elements of the platform and its presence in future research. Güler and Zeren (2024) stated that metaverse, just like e-commerce or mobile commerce, is a research plane that contains dozens of different research questions that need to be investigated in the future, Sun and Guo (2024) stated that other studies should be conducted by focusing on various areas in future studies where current research focuses on metaverse concerns.

Research Aims and Value

The purpose of this study is to examine the effect of consumers' technological self-efficacy and social assets on metaverse attachment and intention to continue in the metaverse.

- It aims to contribute to the field of marketing and metaverse literature by determining the metaverse uses and results of the technology competencies of consumers who experience metaverse platforms.
- It aims to gain insight into how consumers interact with metaverse platforms and the consequences of this interaction.
- It aims to uncover the motivations that drive their participation in the metaverse.

This research contributes comprehensively to both theory and practice.

The theoretical study using SOR theory will allow us to examine the effects of young consumers' technology self-efficacy towards the metaverse and social presence in the metaverse on metaverse attachment. Second, the relationship between social presence and metaverse engagement on continuance intention is explored. Thirdly, the research enables us to investigate the continuance intentions of metaverse attachment. The findings of this research may contribute to the understanding of consumer behavior in the virtual world in marketing fields. It will contribute to the emerging literature on how customers use metaverse technologies for their benefit. For practitioners, the findings of this research emphasize that social presence and connectedness in the metaverse are essential for understanding consumer behavior. By providing a framework for future studies, the research enhances our understanding of the role of metaverse technologies across different contexts.

Literature Review

Self-Efficacy: self-efficacy, in essence, is the belief in one's ability to perform tasks and achieve specific goals. It influences various aspects of behavior, including motivation, emotions, thoughts, and actions. It is defined as individuals' confidence in managing social interactions effectively (Oh, 2023: 2).

Positivity is closely linked to self-efficacy, which is associated with perseverance, attachment, satisfaction, and engagement. Mobile self-efficacy is defined as the judgment of one's ability to engage in activities such as editing files, transferring data, using e-mail, surfing the Internet, searching for information, understanding information about mobile devices, and using specific mobile services through a mobile device

(Kaynar and Marangoz, 2023: 290). Especially in the field of technology, having a strong sense of self-efficacy related to a particular technology often leads to a greater willingness to take risks and try new things. Individuals with high levels of technology self-efficacy are confident in their skills and abilities to overcome technology-related challenges. Therefore, researchers hypothesize that participants' engagement in activities will have a positive correlation with their perceived technology self-efficacy (Lo et al.,2024: 21).

Social Presence: with the increase in web-based technologies, the concept of social presence has become a frequently used concept (Yoo and Nam, 2024: 2). Social presence is a key element that distinguishes between virtual space and the Metaverse. The term 'social presence' is used to describe the psychological sensation of being present within a computer-mediated system (Chen, 2023: 20). Social presence plays a vital role in influencing users' emotions, behaviors, and attitudes in the context of consumer behavior. Research shows that virtual characters play an essential role in social interactions and are a critical factor in increasing social presence, as they significantly influence people's emotional reactions in virtual environments (Ghali et al.,2024:3).

Due to the enhanced sense of social presence, virtual spaces in the Metaverse can offer users unique communication opportunities. Social presence becomes more salient in the context of virtual activities. The concept of social presence is an important variable that plays a role in user/consumer engagement in the virtual social environment (Yung et al., 2022: 2).

Attachment to Metaverse; Attachment to the metaverse has been identified as an antecedent or mediating factor in consumers' behavioral intentions (Kim and Bae, 2023: 5).

Loyalty is considered an essential construct for understanding customer-brand relationships in marketing. Developing loyalty has a significant impact on the success of marketing service-brand relationships. In addition, attachment is also effective in creating lasting customer relationships (Lee et al.,2024: 2613).

The cognitive, emotional, and behavioral investment made by the consumer in the virtual environment is considered a critical tool to increase users' loyalty and satisfaction. The interaction of consumers with the virtual reality ecosystem represents a crucial strategy to increase loyalty and satisfaction. Consumer engagement is enhanced through engagement that allows one to interact with customers in a virtual world more inclusively and creatively (Pal and Arpnikanondt, 2024: 2).

Attachment to virtual places is a concept that emerged from the metaverse and is considered to be necessary. Virtual spaces can provide the same experiences that cause individuals to connect to real places and perceive them as meaningful. This is a key factor that transforms an indifferent place into a place. Virtual places, like physical places, can foster a strong sense of place identity and attachment. Virtual environments designed to meet specific user needs, such as socializing, entertainment, or work, can foster this kind of addiction, making them an integral part of users' lives (Oleksy et al.,2023: 2). Individuals consciously and intentionally spend time in virtual spaces, creating attachment.

Intention to Continue to Use of Metaverse-based Virtual Platforms

Consumers with a proactive curiosity and predisposition to innovative buying experiences initially intend to research and use metaverse virtual stores. Consumers' digital curiosity and predisposition are essential for using metaverse-based virtual stores (Dwivedi et al., 2024: 5). Once consumers start using virtual platforms, these attitudes lead to long-term behavior. Determining to continue using virtual stores based on the metaverse

implies an attachment. For businesses and platform developers in the metaverse space, it is essential to create positive first impressions to ensure user intent continues (Chakraborty et al.,2024: 4).

Hypotheses

Technological self-efficacy, social presence on attachment to the metaverse

Due to the differences in consumers' technology competencies, their technology adoption behaviors may also differ. It has been stated that consumers with high levels of technological self-efficacy are more likely to perceive and use mobile (Kaynar and Marangoz, 2023: 291).

Social presence is referred to as a sense of being with someone else and is an important driver of user engagement in a virtual social environment. Without a social presence, other users are only perceived as artificial. Social presence influences the perception of virtual actors as vividly simulated and generates positive emotions toward the metaverse (Oh et al.,2023: 2).

Waheed Khan (2022) examined the effect of openness to experience new technologies on the intention to use the metaverse, Anwar et al.(2024) examined the relationship between technological self-efficacy and digital technology, Yoon and Nam (2024) examined the effect of social presence and place attachment on behavioral intention and intention to use, Zarouali (2024) examined the impact of psychological perceptions (social presence) on behavioral intention. Based on the existing literature, hypotheses H1 and H2 were formulated.

H1: Technological self-efficacy affects social presence.

H1A: Attachment to metaverse has a mediating effect in the relationship between technological self-efficacy and intention to continue metaverse.

H1B: Social presence and attachment have a mediating effect on the relationship between technological self-efficacy and intention continuation metaverse.

H1C: Social presence has a mediating effect on the relationship between technological self-efficacy and intention continuation metaverse.

H1D: Social presence has a mediating effect on the relationship between technological self-efficacy and attachment to a metaverse

H2: Technological self-efficacy affects attachment metaverse.

Social presence on attachment to the metaverse, intention to continuation;

Traditional place attachment is negatively related to real-world migration but positively related to willingness to migrate in the metaverse. This is because virtual migration is possible while remaining in one's physical location. People who are more willing to explore different options to discover the possibilities of the metaverse, including using the metaverse in general, express that metaverse connectedness creates a greater willingness to participate (Oleksy et al.,2023: 4).

In the context of online social interaction environments, a substantial body of existing research has emphasized the role of interaction on users' behaviors or attitudes. The capacity for rich interaction enables users to disseminate and exchange their sentiments, dispositions, perceptions, and experiences with others. It can be reasonably deduced that the more interaction occurs, the greater the likelihood of social presence among group members. Moreover, the stronger the perception of social presence, the greater the likelihood of group members forming interpersonal relationships. It can, therefore, be posited that the concept of social presence, as facilitated by the metaverse, will increase the possibility of participation (Lee et al.,2024:2616). Studies; Liu and Park,

(2023) on the effect of social presence on attitude and intention within the framework of the technology acceptance model, Kim et al.,(2023) the effect of social presence on avatar use, Zhang and Wang, (2023) the impact of social presence and interaction on image development and intention to visit, Oleksy et al.,(2023) the effect of attachment on willingness to participate in Metaverse, Oh et al.,(2023) examined the interaction of social presence in metaverse, Lee et al.(2024) examined the effect of social identity and social presence on intention to use, Sun and Guo, (2024) examined the effect of social presence on intention to rejoin and the mediating impact of emotional involvement on the effect of ease of use and usefulness on intention to rejoin. Based on the studies conducted in the literature, hypotheses H3 and H4 were formed.

H3: Social presence affects the attachment metaverse.

H3A: Attachment has a mediating effect on the relationship between social presence and intention continuation metaverse.

H4: Social presence affects continuation intention metaverse.

Attachment to metaverse on intention to continuation

The extant research on virtual environments indicates that social presence can enhance online engagement and influence loyalty intentions. The presence of a real person in virtual reality content facilitates the development of a robust psychological bond through several mechanisms (Balakrishnan et al.,2024:5).

In contrast, virtual reality applications and content with more social presence can be more personal and interactive, making it easier for users to get up to speed with the information provided by marketing systems. The perception of virtual reality applications by a real individual can help users feel more confident about virtual reality information or content, thus increasing their attitudes and attachment toward marketing activities. Higher levels of social presence are therefore key elements of the metaverse environment that need to be present to encourage higher levels of repeat visits for consumers.

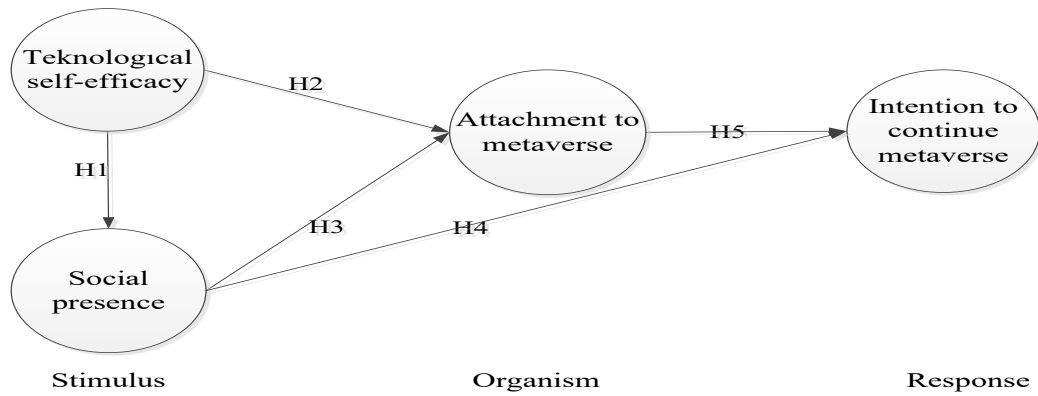
Bousba and Arya, (2022) the effect of engagement on satisfaction; Kim et al.,(2023) aim to examine the impact of actual and persona self congruence on luxury brand loyalty and the effects of luxury brand loyalty on attitudes towards luxury brands and purchase intention of Metaverse users. Shin et al. (2024) examined the impact of experience on intention to use, Kaynar and Marangoz (2023) examined the relationship between self-efficacy and online purchasing, Jo et al.(2023) examined the effect of perceived benefit on intention to continue using, Dwivedi et al.(2024) examined the impact of experience on intention to continue, Balakrishnan et al.(2024) examined the effect of metaverse experience on intention to continue. Based on the studies conducted in the literature, H5 hypotheses were formed.

H5: Attachment affects the intention to continue metaverse.

Methodology

Research Model

Figure 1 below illustrates the research framework of the current study. This study proposes that technological self-efficacy and social presence shape Metaverse attachment and Metaverse continuance intention. It is also hypothesized that social presence will influence the intention to continue using the metaverse. The study suggests that attachment to the metaverse will affect continuance intention.

Figure 1. Research Model

Research Design

The research was designed quantitatively. Digital games in the metaverse were shown to university students. Participants interested in the study and wanted to participate experienced the metaverse digital games.

This study was deemed ethically appropriate by our University's Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee at its session dated 27.05.2024 and numbered .290122.

Sampling and Data Collection

Digital games are said to offer the closest experience to the metaverse world (Berber, 2023: 606). It is a digital environment combining gaming, social interaction, and user-generated content. The Game Metaverse concept has emerged recently (Koç, 2023: 33). The platforms integrate gaming, social interaction, and user-generated content. In these virtual worlds, players can create, play, and monetize their games, fostering a vibrant ecosystem. Businesses can engage customers in various ways, including in-game advertising, branded products, and immersive gaming experiences. These methods allow firms to capitalize on the large user base of players in the Metaverse (Rane et al., 2023: 8).

Younger consumers show a strong interest in digital games. For example, a survey of 5,521 metaverse users playing Minecraft, Fortnite, and Roblox found that they were mainly under 20 (Zhou, 2022). In addition, Zepeto, which has around 15-20 million monthly active users, is primarily popular among users aged 13-21 (Davies and Song, 2022). Therefore, this study uses digital games such as Roblox, Minecraft, Sandbox, Zepeto, Fortnite, and Meta Horizon as the metaverse. While the study's population consists of 1650 undergraduate and 18 graduate students at a university in Turkey. The sample size used in this study was deemed adequate according to the recommendations of Hair et al. (2022) and Kock and Hadaya (2018). The complexity of the structural model does not significantly affect the sample size requirements for the PLS-SEM method. So, The low minimum sample size requirement is a significant reason for the widespread preference for PLS-SEM across various disciplines (Ghasemy et al., 2020). Kock and Hadaya (2018) presented a calculation method with different expected path coefficient levels to determine the minimum sample size for 1%, 5%, and 10% significance levels in the PLS-path model. The present study determined that 209 observations were necessary to ensure significance at the 5% level under the assumption that the minimum (Hair et al., 2022; Kock and Hadaya, 2018). 387 participants were included in the study. Data were collected through questionnaires. Participation in the surveys was voluntary. As a data collection method, a stratified sampling method based on probability was used. A certain number of students from different departments and classes were included in the study at the university where the study was conducted.

Measures

Among the scale expressions used within the scope of the study, technology self-efficacy was adapted from Lo et al. (2024), metaverse attachment was adapted from Ghali et al. (2024), social presence was adapted from Boo and Suh (2024); Ghali et al. (2024) and continuance intention was adapted from Balakrishnan et al. (2024). Each item was measured on a 5-point scale. Scoring ranged from 5 - strongly disagree to 1 - strongly agree.

Data Analysis and Results

Descriptive Statistics

According to Table 1, the participants are undergraduate and graduate students. Participants are aged between 18 and 28 years old and have a Roblox, Minecraft, Sandbox, or Zepeto account. On average, participants spend about 1 to 5 hours every day.

Table 1: Demographic Information

		Frequency	Percent
Gender	Female	220	56,8
	Male	167	43,2
Age	18-28 years old	387	100,0
Education	Graduate	369	95,3
	Postgraduate	18	4,7
Hours spent in the metaverse	Less than 1 hour	67	17,3
	1 to 5 hours	232	59,9
	between 5-10 hours	73	18,9
	10 hours and over	15	3,9
Most used metaverse	Roblox	279	72,1
	Minecraft	46	11,9
	Sandbox	19	4,9
	Zepeto	24	6,2
	Other	19	4,9
Total		387	100,0

No identifiable information was collected to protect the privacy of individuals. Participants' information is summarized in the table 1.

Validity and Reliability

The confirmatory analysis results conducted within the scope of the research are presented in Table 2. In confirmatory factor analysis, factor loadings should be 0.70 and above (Hair et al., 2019). The factor loadings of the variables are 0.70 and above. One expression from the dimensions of social presence, attachment to metaverse, and continuance intention was removed from the analysis because its factor loading was below 0.70. Cronbach states that the alpha should be 0.70 and above (Nunnally and Bernstein, 1994). Cronbach alpha (α) is 0.70 and above. Composite Reliability (CR) and Rho_A values are expected to be 0.70 and above, and Average Variance Extracted (AVE) values are expected to be 0.50 and above (Fornell and Larcker, 1981; Hair et al., 2022; Nunnally and Bernstein 1994). (CR) and Rho_A values are 0.70 and above, and (AVE) values are 0.50 and above (Hair et al.2017). When Table 2 is examined, it is revealed that all values meet the validity and reliability criteria.

Table 2: Measurement Scale's Psychometric Properties

Factor	Items	Loadings	Cronbach's alpha	(rho_a)	(rho_c)	(AVE)
Technological_self-efficacy	VAR00011	0,811				
	VAR00012	0,912				
	VAR00013	0,788				
	VAR00014	0,762	0,839	0,858	0,891	0,673
Social_Presence	VAR00015	0,815				
	VAR00016	0,839				
	VAR00017	0,808				
	VAR00019	0,719	0,810	0,835	0,874	0,635
Attachment_metaverse	VAR00020	0,836				
	VAR00021	0,926				
	VAR00022	0,821	0,826	0,832	0,897	0,744
Intention_continuation	VAR00031	0,954				
	VAR00033	0,960	0,908	0,911	0,956	0,916

In the study, AVE and Henseler et al. (2015) HTMT values are examined within the scope of discriminant validity. When Table 3 is examined, it is seen that the HTMT is less than 0.90 and meets the desired criteria. (Henseler et al.,2016; Hair et al.,2017; Sarstedt et al.,2020).

Table 3: Heterotrait-monotrait ratio (HTMT) – Matrix

	Attachment metaverse	Intention continuation	Social_Presence	Technological_self-efficacy
Attachment metaverse				
Intention continuation	0,750			
Social_Presence	0,823	0,670		
Technological_self-efficacy	0,612	0,471	0,600	

When Table 4 is examined, it is seen that variables other than service provider continuance intention and social presence meet the condition that the relationship between the two constructs is less than 1 and the square root of the explained variance value is greater than the highest correlation value between the dimensions (Hair et al.,2014; Iacobucci et al.,1995). The measurement model has discriminant validity.

Table 4: Fornell-Larcker Criterion

	Attachment metaverse	Intention continuation	Social_Presence	Technological_self-efficacy
Attachment metaverse	0,863			
Intention continuation	0,652	0,957		
Social_Presence	0,680	0,588	0,797	
Technological_self-efficacy	0,521	0,434	0,537	0,820

Structural Model

Table 5 displays the modeled relationships, path coefficients, p-values, VIF, f-square, and t-statistics. Upon analyzing Table 5, H5 ($\beta = 0.469$, $T = 7.120$, $p < 0.01$) confirmed that attachment to metaverse positively affects continuance intention. H3 ($\beta = 0.469$, $T = 13.965$, $p < 0.01$) confirmed that social presence positively

affects attachment to metaverse. H4 ($\beta = 0.269$, $T = 4.787$, $p < 0.01$) confirmed that social presence positively influences continuance intention. H2 ($\beta = 0.219$, $T = 5.650$, $p < 0.01$) confirmed that technological self-efficacy positively affects metaverse attachment. H1 ($\beta = 0.537$, $T = 12.477$, $p < 0.01$) confirmed that technological self-efficacy positively impacts social presence. Furthermore, the explanatory power of these factors is evident when evaluated according to their descriptive power (R^2) values. When R^2 ratios are examined, social presence and technological self-efficacy explain 0.496 of the metaverse attachment rate. 0.464 of the intention to continue in the metaverse is explained by attachment to the metaverse. Similarly, the concept of technological self-efficacy explains 0.288 of the social presence.

Table 5: Path Analysis

	β	VIF	f^2	T	P	Result
H5: Attachment metaverse -> Intention continuation	0,469	1,859	0,220	7,120	0,000	Supported
H3: Social Presence -> Attachment metaverse	0,469	1,405	0,446	13,965	0,000	Supported
H4: Social Presence -> Intention continuation	0,269	1,859	0,073	4,787	0,000	Supported
H2: Technological self-efficacy -> Attachment metaverse	0,219	1,405	0,068	5,650	0,000	Supported
H1: Technological self-efficacy -> Social Presence	0,537	1,000	0,405	12,477	0,000	Supported

In the study, the Bootstrap Method was utilized to test the mediating relationships. The bootstrap method is essential for testing mediating relationships because it calculates confidence intervals and effect sizes more accurately. The bootstrapping of 5,000 subsamples is a well-established statistical technique that ensures the robustness of results and the accuracy of confidence intervals and significance tests. This method is frequently employed in hypothesis testing, especially in complex models such as PLS-SEM, where the conventional assumptions about data distributions may be violated (Hayes, 2013; Preacher and Hayes, 2008; Hair et al., 2014).

To establish a mediating relationship, it is necessary to follow a path from the independent variable to the mediator and from the mediator to the dependent variable. In this study, the mediation hypotheses were constructed as H1A, H1B, H1C, H1D, and H3A. According to Table 6; $\beta = 0.302$, $\beta = 0.145$, $\beta = 0.263$, $\beta = 0.103$, $\beta = 0.141$ ($p < 0.01$).

Table 6: Mediating Effects

Indirect effect results	Specific indirect effects	SD	T	LLCI	ULCI	P values	Result
H1D: Technological self-efficacy -> Social Presence -> Attachment metaverse	0,302	0,034	8,969	0,239	0,37	0,000	Supported
H1C: Technological self-efficacy -> Social Presence -> Intention continuation	0,145	0,034	4,218	0,084	0,217	0,000	Supported
H3A: Social Presence -> Attachment metaverse -> Intention continuation	0,263	0,042	6,322	0,184	0,348	0,000	Supported
H1A: Technological self-efficacy -> Attachment metaverse -> Intention continuation	0,103	0,026	3,969	0,055	0,159	0,000	Supported
H1B: Technological self-efficacy -> Social Presence -> Attachment metaverse -> Intention continuation	0,141	0,026	5,473	0,094	0,198	0,000	Supported

Conclusion and Discussion

The metaverse development is expected to become a crucial marketing tool to drive change by advancing the virtualization of our everyday lives. This study contributes to the growing metaverse and marketing research.

When the study results were analyzed, the H1 hypothesis was supported. Technological self-efficacy metaverse positively affects social presence. The mediating effects of social presence and attachment to the metaverse were confirmed. The H2 hypothesis is supported. Technological self-efficacy positively affects metaverse attachment. The study's results are similar to those of the studies conducted in the literature. In the studies, Anwar et al.(2024) concluded that technological self-efficacy affects digital technology, Kim et al. (2023) concluded that social presence affects avatar use, Waheed Khan (2022) concluded that openness to experience new technologies affects the intention to use metaverse.

Additionally, in the literature (Bandura, 1997; Venkatesh et al., 2003), it is suggested that individuals' confidence and competence in technologies play a decisive role in their decisions to adopt and use these technologies. The results show that new-generation technologies, such as metaverse platforms, are essential in determining the extent to which users can connect to these technologies. It is expected that individuals with high technological self-efficacy will tend to be more willing and successful in connecting to the metaverse, which is consistent with the findings of the research.

Hypotheses H1A, H1B, H1C, and H1D, in which mediating relationships were examined, were also confirmed. Yoon and Nam (2024), in their study investigating metaverse experience and travel decisions, found that social presence and platform engagement have an impact on behavioral intention and intention to use, Sun and Guo (2024) found that social presence has an impact on intention to rejoin and emotional involvement mediate the effect of ease of use and usefulness on intention to rejoin, Kim et al.,(2023) The impact of actual and persona self congruence of metaverse users on luxury brand loyalty and the effect of luxury brand loyalty on attitudes towards luxury brands and purchase intention, Safitri et al.,(2024) SMEs' marketing strategies in virtual worlds as metaverse user experience, customer loyalty, and brand awareness. Based on this result, it is seen that metaverse applications of businesses towards the consumer segment with high technological self-efficacy can improve their behaviors, such as brand, product, firm loyalty, etc. Firms can implement such activities for groups with high technological self-efficacy. Determining the motivations of consumers with different regional/cultural and demographic characteristics towards the virtual world, which is thought to affect businesses in the future, is considered as a difference provided by this research.

Hypothesis H3 and H3A are supported. Social presence has a positive effect on metaverse attachment. Hypothesis H4 is supported. Social presence attachment in the metaverse has a positive effect on the intention to continue with the metaverse. Social presence has an impact on metaverse attachment and continuance intention. The study's results are similar to those of the studies conducted in the literature. Similar to the results of the studies, Liu and Park (2023) found that social presence has an effect on attitude and intention within the framework of the technology acceptance model, Zhang and Wang (2023) found that social presence and interaction affect image development and intention to visit, Oh et al.(2023) found that social presence in metaverse supports interaction in metaverse. Lee et al.(2024) concluded that social identity and social presence impact the intention to use. Social presence is a factor that enables individuals to feel a sense of community and

belonging by interacting with other users in the virtual world. The findings of this study show that social presence affects metaverse connectivity and shapes continuation intention. In virtual environments, people meet the need for not only personal experience but also acceptance and interaction within the community. In this context, a more substantial social presence on metaverse platforms can increase users' commitment to the platform and their desire to continue there. In addition, users' experiences with social interaction significantly shape their intent to remain on a platform. The sense of social presence can enhance users' commitment to the platform and extend their use duration as the interaction level increases. This finding indicates that social experiences in the metaverse boost individuals' time on the platform and their interactions within it. On platforms that emphasize social interactions, such as the metaverse, users' perception of social interaction can elevate their long-term usage decisions and loyalty.

Hypothesis H5 is supported. Attachment to metaverse positively affects the intention to continue metaverse. The results of the study are similar to the results of the studies conducted in the literature. Similar to the results of the research, Bousba and Arya (2022) found that participation affects satisfaction, Balakrishnan et al.(2024) found that metaverse experience affects intention to continue, Dwivedi et al.(2024) found that experience affects intention to continue, Oleksy et al.(2023) found that attachment affects intention to use metaverse, Jet al. al.(2023) found that perceived benefit affects intention to continue using, Mehrotra et al.(2024) found that virtual engagement affects metaverse retailer consumer experience, Shin et al.(2024) found that experience affects intention to use. Attachment refers to how much a customer is connected to a platform and lives there. Attachment and intention to continue metaverse are directly linked to the quality and sustainability of the experience they have on the platform. This finding suggests that the process by which users connect to the metaverse shapes their long-term usage intention, which will strengthen their loyalty to the platform.

The theories discussed in the study support the results obtained in the research. According to technology affordance theory, the opportunities offered by technology, combined with the user's competence and context, lead to certain behaviors. The theory provides a suitable framework for understanding metaverse use. Technological self-efficacy and social presence affect the way users perceive the opportunities offered by the metaverse, allowing them to connect to the metaverse and continue to use these platforms. Stimulus-Organism-Response (S-O-R) Theory, on the other hand, causes a stimulus (S) to affect an individual's internal state or cognitive-emotional organism (O) and lead to a reaction (R). It provides a strong framework for understanding why users connect to these platforms and continue to use them in the context of the metaverse. Technological self-efficacy and social presence act as stimuli (S) that enable users to have positive experiences in the metaverse. These stimuli affect users' decisions to continue to use metaverse platforms (R) through metaverse attachment (O), causing the process to work holistically.

Since today's marketing activities require continuity, this continuity is also important in the metaverse world. In order to compete effectively in the metaverse world, it is necessary to determine the variables that affect continuation intention. This research reveals that the concepts of technological self-efficacy and social presence play a critical role in understanding and strengthening user engagement on metaverse platforms. Social interaction experiences have a significant impact on the time individuals spend on the platform and their engagement with the platform. These findings suggest the integration of social and technological factors to optimize the user experience of digital platforms such as the metaverse.

Theoretical, Managerial, and Economic Implications

This research contributes to marketing-oriented metaverse studies in several ways. The study develops and tests a framework to explain consumers' continuance intentions by bringing together concepts such as metaverse technological self-efficacy, social presence, and metaverse attachment within the framework of SOR theory and technology affordance theory. First, it was observed that technological self-efficacy and social presence in the metaverse of consumer users have a positive impact on engagement. This research makes several contributions to understanding the determination of users' behavior from a metaverse and marketing perspective. It extends existing research on consumer behavior in the context of the metaverse. The findings show how technological self-efficacy and social presence of sites can adopt metaverse virtual technologies to promote metaverse engagement and, consequently, continuation intentions. Further work could be done to identify the context and conditions under which a consumer's continuance intentions are reinforced by technological self-efficacy, social presence, and metaverse attachment. The results are theoretically essential and contribute to the expansion of existing research.

This study identifies several managerial implications for the metaverse and marketing. It reveals that the game-based metaverse helps customers develop a social presence and attachment to the metaverse, influencing their intentions to stay. The study results show that users can more easily switch to metaverse virtual environments. It is seen that building metaverse platforms that give practitioners a sense of social presence will make it easier to attract consumers to virtual platforms. Therefore, practitioners need to determine what kind of social presence they create in the metaverse due to the positive effect of social presence on metaverse engagement and intention to continue. It is recommended that potential users connect to the metaverse more easily. Practitioners should recognize the importance of customer/brand relationships and intentions to continue and strive to foster these relationships. However, they should also consider the importance of interacting with the metaverse. Therefore, by engaging with the customer through the metaverse and encouraging their participation, they can increase brand loyalty and continuance intentions. This is an effective way to enrich the customer experience and build a strong relationship between the customer and the brand by fully utilizing the potential of the metaverse. This effort can provide a competitive advantage and increase customer loyalty across a variety of industries.

Since the metaverse is a rapidly growing digital marketplace, such research can help platform operators make strategic decisions to gain an economic competitive advantage. Increasing social interactions and improving users' technological skills allow platforms to achieve financial gains by ensuring user loyalty and long-term user engagement. In addition, users spending more time in the metaverse and interacting more with the platform can positively affect the platforms' revenue model. Various sources of income can be created from an economic perspective, such as advertising revenues, subscription systems, and content creation opportunities. Economic growth can be achieved as users' interest in metaverse experiences increases.

Limitations of the study and future research opportunities

This research has some limitations that can be suggested for future studies. First, the current research focuses on games in the metaverse. However, other platforms within the metaverse and different experience periods have not yet been examined. Therefore, it is recommended that our research be expanded to include various platforms and experience periods in future studies. Second, the study was conducted in only one country. It was conducted on a specific group (participants studying at a university). No comparison was made by considering the departments or branches at the university. This situation limits the generalizability of the

findings to the general population. Because individuals with different demographic characteristics may have different metaverse experiences, further research in various cultural contexts is recommended, and the model should be tested in other countries where virtualization is increasing. Third, the research used technological self-efficacy, social presence, attachment, and continuation intentions. As a result, future studies should utilize other factors, such as attitude/experience towards the metaverse. Fourth, digital platforms like the metaverse are constantly evolving and changing environments. The research was conducted at a specific point in time. However, participants' continuation intentions and attachment behaviors may change over time. The fact that the research is based on a cross-sectional design may prevent observation of changes that will occur in the long term. Therefore, longitudinal studies are recommended in future studies.

References

- Alkan, N., Tan, A., & Armutcu, B. (2023). A Research on the Evaluation of Metaverse World in Terms of Consumer Purchasing Behaviors, *VI. ASC Fall Congress*, 136-143.
- Anwar, C., Sofyan, H., Ratnaningsih, N., & AM, M. A. (2024). Digital technology practices for vocational teachers in the industrial revolution 4.0: Mediating technology self-efficacy. *Journal of Pedagogical Research*, 8(1), 172-190.
- Balakrishnan, J., Das, R., Alalwan, A. A., Raman, R., & Dwivedi, Y. K. (2024). Informative and peripheral metaverse: Which leads to experience? An investigation from the viewpoint of self-concept. *Computers in Human Behavior*, 156, 108223.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman.
- Berber, Ş. (2023). Metaverse and Businesses: Current Practices-Future Scenarios. *Journal of Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 24(3), 598-631.
- Boo, C., & Suh, A. (2024). Developing scales for assessing metaverse characteristics and testing their utility. *Computers in Human Behavior Reports*, 13, 100366.
- Bousba, Y., & Arya, V. (2022). Let's connect in metaverse. Brand's new destination to increase consumers' affective brand engagement & their satisfaction and advocacy. *Journal of Content Community Communication*, 14, 276-293.
- Bozkurt, S., Gligor, D., Locander, J., & Rather, R. A. (2023). How social media self-efficacy and social anxiety affect customer purchasing from agile brands on social media. *Journal of Research in Interactive Marketing*, (ahead-of-print).
- Chakraborty, D., Polisetty, A., & Rana, N. P. (2024). Consumers' continuance intention towards metaverse-based virtual stores: A multi-study perspective, *Technological Forecasting and Social Change*, 203, 123405.
- Chen, H. J. (2023). Gather in the metaverse: Learning outcomes, virtual presence, and perceptions of high-and low-achieving pre-service teachers of English as a Foreign Language. *Education and Information Technologies*, 1-29.
- Çelikkol, Ş. (2022). Evaluation of the Metaverse World in terms of Consumer Purchasing Behavior. *Istanbul Kent University Journal of Human and Social Sciences*, 3(1), 64-75.
- Davies, C., & Jung-a, S. (2022). Asia's largest metaverse platform Zepeto ramps up global expansion. *Tersedia dalam Talian*: <https://www.ft.com/content/14c88e84-f3c8-485e-a9df-31ead34e48f0>.

- Dwivedi, Y. K., Balakrishnan, J., Mishra, A., De Bock, K. W., & Al-Busaidi, A. S. (2024). The role of embodiment, experience, and self-image expression in creating continuance intention in the metaverse. *Technological Forecasting and Social Change*, 203, 123402.
- Efron, B., & Tibshirani, R. J. (1993). *An Introduction to the Bootstrap*. Chapman & Hall/CRC.
- Erçin Yurcu, M. (2023). Pazarlama ve Dijital Teknolojiler: Uygulama Örnekleri, Sentez ve Araştırma Ajandası in Pazarlamanın Dijital Dönüşümü: Pazarlama 5.0.Fettahoğlu, H. S. (ed), Bilginer Özsaatçı, F. G. (ed) (2023). Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub254>. License: CC-BY-NC 4.0
- Fokides, E. (2023). Development and testing of a scale for examining factors affecting the learning experience in the Metaverse. *Computers & Education: X Reality*, 2.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). *Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error*. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Ghali, Z., Rather, R. A., & Khan, I. (2024). Investigating metaverse marketing-enabled consumers' social presence, attachment, engagement and (re)visit intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103671.
- Ghasemy, M., Teeroovengadam, V., Becker, J.-M., & Ringle, C. M. (2020). This Fast Car Can Move Faster: A Review of PLS-SEM Application in Higher Education Research. *Higher Education*, 79(5), 1045-1069.
- Gil-Cordero, E., Maldonado-López, B., Ledesma-Chaves, P., & García-Guzmán, A. (2024). Do small-and medium-sized companies intend to use the Metaverse as part of their strategy? A behavioral intention analysis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 30(2/3), 421-449.
- Güler, G., & Zeren, D. (2024). Metaverse: Bibliometric Analysis of National Literature. *Academic Sensitivities*, 11(24), 599-623.
- Hair et al. (2017): Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications.
- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L., & Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): An emerging tool in business research. *European Business Review*, 26(2), 106-121.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis* (8th ed.). Cengage Learning.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2022). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)* (3rd ed.). Sage Publications.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. The Guilford Press.
- Henseler, J., Hubona, G., & Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: updated guidelines. *Industrial management & data systems*, 116(1), 2-20.
- Hooper, A. (2008). A multi-temporal InSAR method incorporating both persistent scatterer and small baseline approaches. *Geophysical Research Letters*, 35(16).

<https://www.statista.com/statistics/1295784/metaverse-market-size/>

- Iacobucci, D., Ostrom, A., & Grayson, K. (1995). Distinguishing service quality and customer satisfaction: the voice of the consumer. *Journal of consumer psychology*, 4(3), 277-303.
- Jayawardena, N. S., Thaichon, P., Quach, S., Razaq, A., & Behl, A. (2023). The persuasion effects of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) video advertisements: A conceptual review. *Journal of Business Research*, 160, 113739.
- Jo, H. (2023). Tourism in the digital frontier: A study on user continuance intention in the metaverse. *Information Technology & Tourism*, 25(3), 307-330.
- Jung, T., Cho, J., Han, D. I. D., Ahn, S. J. G., Gupta, M., Gopal, D., ... & Tom Dieck, M. C. (2024). Metaverse for service industries: Future applications, opportunities, challenges and research directions. *Computers in Human Behavior*, 108039.
- Kaynar, K. E., & Marangoz, A. Y. (2023). The Relationship of Consumer Mobile Self-Efficacy and Online Consumer Comments with Online Purchase Intention. *Journal of Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 24(4), 287-309.
- Khan, S. W., Raza, S. H., & Zaman, U. (2022). Remodeling digital marketplace through Metaverse: A multi-path model of consumer neuroticism, parasocial relationships, social media influencers credibility, and openness to Metaverse experience. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 16(3), 337-365.
- Kim, D. Y., Lee, H. K., & Chung, K. (2023). Avatar-mediated experience in the metaverse: The impact of avatar realism on user-avatar relationship. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103382.
- Kim, J., & Bae, J. (2023). Influences of persona self on luxury brand attachment in the Metaverse context. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.
- Kock, N., & Hadaya, P. (2018). Minimum sample size estimation in PLS-SEM: The inverse square root and gamma-exponential methods. *Information systems journal*, 28(1), 227-261.
- Koç, F. N. (2023). *Opportunities and limitations of digital marketing to the metaverse phenomenon: An examination of the textile industry* (Master's thesis, Istanbul Gelisim University Graduate School of Education).
- Lee, M., Min, K. Z. L., & Kim, S. H. (2024). Does the Experience of Using Metaverse Affect the Relationship between Social Identity, Psychological Ownership, and Engagement?
- Liu, H., & Park, K. S. (2024). Exploring the impact of metaverse tourism experiences on actual visit intentions: An integrated model of presence, the Technology Acceptance Model, and the Theory of Planned Behavior. *International Journal of Tourism Research*, 26(1), e2616.
- Lo, F. Y., Su, C. Y., & Chen, C. H. (2024). Identifying Factor Associations Emerging from an Academic Metaverse Event for Scholars in a Postpandemic World: Social Presence and Technology Self-Efficacy in Gather. Town. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 27(1), 19-27.
- Mehrotra, A., Agarwal, R., Khalil, A., Alzeiby, E. A., & Agarwal, V. (2024). Nitty-gritties of customer experience in metaverse retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103876.
- Netemeyer, R. G., Bearden, W. O., & Sharma, S. (2003). *Scaling procedures: Issues and applications*. Sage Publications.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

- Oh, H. J., Kim, J., Chang, J. J., Park, N., & Lee, S. (2023). Social benefits of living in the metaverse: The relationships among social presence, supportive interaction, social self-efficacy, and feelings of loneliness. *Computers in Human Behavior, 139*, 107498.
- Oleksy, T., Wnuk, A., & Lassota, I. (2023). Attachment to real-world places and willingness to migrate to metaverse virtual worlds. *Journal of Environmental Psychology, 92*, 102161.
- Pal, D., & Arpikanondt, C. (2024). The sweet escape to the metaverse: Exploring escapism, anxiety, and virtual place attachment. *Computers in Human Behavior, 150*, 107998.
- Payal, R., Sharma, N., & Dwivedi, Y. K. (2024). Unlocking the impact of brand engagement in the metaverse on Real-World purchase intentions: Analyzing Pre-Adoption behavior in a futuristic technology platform. *Electronic Commerce Research and Applications, 65*, 101381.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). *SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models*. Behavior Research Methods, Instruments, & Computers, 36(4), 717-731.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). *Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models*. Behavior Research Methods, 40(3), 879-891.
- Rane, N., Choudhary, S., & Rane, J. (2023). Metaverse for Enhancing Customer Loyalty: Effective Strategies to Improve Customer Relationship, Service, Engagement, Satisfaction, and Experience. *Service, Engagement, Satisfaction, and Experience*.
- Safitri, A., Husin, N., Arifah, I. D. C., Dewi, R. S., Kharisma, F., & Kautsar, A. (2024). Metaverse User Experience, Customer Engagement, and Brand Awareness Relation as SMEs Marketing Strategies in Virtual Worlds. In *2024 ASU International Conference in Emerging Technologies for Sustainability and Intelligent Systems (1092-1096)*.
- Salvador, F., Rungtusanatham, M. J., & Montanez, J. P. M. (2015). Antecedents of mass customization capability: Direct and interaction effects. *Transactions on Engineering Management, 62*(4), 618-630.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Cheah, J. H., Ting, H., Moisescu, O. I., & Radomir, L. (2020). Structural model robustness checks in PLS-SEM. *Tourism Economics, 26*(4), 531-554.
- Shin, S., Koo, C., Kim, J., & Gursoy, D. (2024). Effects of metaverse experience on behavioral intention of visitors: moderating role of similarity between virtual and real experience. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Sun, H., & Guo, R. (2024). The Effect of Metaverse Concert Characteristics on User Re-Participation Intention: A Combination of the ETAM and the SPICE Model. *International Journal of Human-Computer Interaction, 1-14*.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). *User acceptance of information technology: Toward a unified view*. MIS quarterly, 27(3), 425-478.
- Vo-Thanh, T., Zaman, M., Hasan, R., R., Rather, R. A., Lombardi, R., & Secundo, G. (2021). How a mobile app can become a catalyst for sustainable social business: The case of Too Good To Go. *Technological Forecasting and Social Change, 171*, 120962.
- Yoon, S., & Nam, Y. (2024). Metaverse engagement and Korea travel intentions: Understanding affordances, presence, and place attachment among Brazilian ZEPETO users. *Journal of Destination Marketing & Management, 31*, 100865.

- Yung, R., Le, T. H., Moyle, B., & Arcodia, C. (2022). Towards a typology of virtual events. *Tourism Management, 92*, 104560.
- Zarouali, B. (2024). People's Intentions to Use Metaverse Technology: Investigating the Role of Gratifications and Perceptions. *Presence: Virtual and Augmented Reality*, 1-14.
- Zhang, W., & Wang, Y. (2023). An empirical study of the impact of metaverse storytelling on intentions to visit. *Information Technology & Tourism, 25*(3), 411-432.
- Zhou, L. (2022). Metaverse statistics 2022: Market size, users, and industry growth. Luisa Zhou <https://www.luisazhou.com/blog/metaverse-statistics/>.

Democracy Practices in De Facto States: A TRNC Perspective *De Facto Devletlerde Demokrasi Uygulamaları: KKTC Perspektifi* Ramazan Safa^{1*}

¹ Adam Mickiewicz University, Doctoral School of Social Sciences, Poznan, Poland, <https://ror.org/04ck9y280>, ramsaf1@amu.edu.p, <https://orcid.org/0000-0002-1629-5283>

Adam Mickiewicz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Doktora Okulu, Poznan, Polonya, <https://ror.org/04ck9y280>, ramsaf1@amu.edu.p, <https://orcid.org/0000-0002-1629-5283>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 08.01.2025

Kabul Tarihi: 12.02.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ramazan Safa

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Safa, R. (2025). De Facto Devletlerde Demokrasi Uygulamaları: KKTC Perspektifi. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 127-140. <https://doi.org/10.30622/tarr.1616054>

Öz

Bu çalışma, geniş çapta uluslararası tanınırlığa sahip olmayan de facto devletlerdeki demokratik uygulamaları, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) örneği üzerinden incelemektedir. De facto devletler, sınırlı diplomatik statülerine rağmen siyasi kurumlarını oluşturmakta ve yönetim sistemlerini inşa etmektedir. KKTC, tarihi gelişimi, egemenlik tartışmaları ve Türkiye ile olan özel ilişkileri nedeniyle bu bağlamda dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Araştırma, demokrasi kavramını KKTC'nin kurumsal yapısı, seçim sistemi, vatandaş katılımı ve dış etkenlerin rolü üzerinden değerlendirmektedir. Çalışmada, demokratik normların ne ölçüde korunduğu veya zorluklarla karşı karşıya olduğu analiz edilmiştir. KKTC'nin yarı-başkanlık ve parlamenter sistem unsurlarını içeren hibrit yönetim modeli, çalışmanın temel inceleme alanlarından biridir. Anayasal çerçeve, yasama-yürütme-yargı arasındaki güç dengesi ve demokratik hesap verebilirlik mekanizmaları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle yürütme organının gücü ve yargının bağımsızlığı, demokratikleşme süreci açısından kritik unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Seçim süreçleri ve seçim sistemindeki reformlar, KKTC'deki siyasi temsiliyet açısından büyük önem taşımaktadır. Orantılı temsil esasına dayalı D'Hondt sistemi, parti dinamikleri ve seçmen davranışları üzerindeki etkileri bağlamında analiz edilmiştir. Genel olarak seçimlerin demokratik ilkelere uygun şekilde gerçekleştirildiği görülse de düşük seçim katılımı ve dış müdahale iddiaları siyasi özerklik konusunda endişeler yaratmaktadır. Vatandaş katılımı ve siyasi kurumlara duyulan güven, demokratik yönetişimin sürdürülebilirliği açısından belirleyici unsurlardır. Araştırma, seçmen davranışları, sivil toplum katılımı ve siyasi aktivizm gibi konulara odaklanarak KKTC halkının demokrasiye bakış açısını değerlendirmiştir. Bulgular, özellikle genç seçmenler arasında seçime katılım oranlarının düştüğünü ve siyasi sisteme duyulan güvenin azaldığını göstermektedir. Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. KKTC'nin Türkiye'ye olan ekonomik ve siyasi bağımlılığı, demokratik yönetişim açısından en önemli meydan okumalar arasında yer almaktadır. Türkiye'nin sağladığı ekonomik destek ve siyasi nüfuzu, yerel yönetim kararları ve seçim süreçleri üzerinde etkili olabilmektedir. Bu durum, KKTC'nin demokratik süreçlerinde bağımsızlık ve dış müdahale konularında çeşitli tartışmalara yol açmaktadır. Çalışma, bu bağımlılığın KKTC'nin demokratik gelişimi üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirmekte ve uluslararası meşruiyet arayışlarını tartışmaktadır. Bu araştırma, KKTC özelinde demokrasi ile de facto devlet statüsü arasındaki ilişkiyi ele alarak, uluslararası siyaset ve yönetişim literatürüne katkı sağlamaktadır. Tanınmayan devletlerin demokratik uygulamaları sürdürme çabalarını ve karşılaştıkları engelleri ortaya koyarak, demokratikleşme süreçlerine dair daha geniş bir bakış açısı sunmaktadır. KKTC'nin yaşadığı deneyimler, tanınmamış devletlerin yönetim yapıları ve demokratik reformları konusunda önemli dersler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: De facto devletler, demokrasi, KKTC, yönetişim, egemenlik, siyasi katılım.

Research Article**History**

Received: 08.01.2025

Accepted: 12.02.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Ramazan Safa

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Safa, R. (2025). Democracy Practices in De Facto States: A TRNC Perspective. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 127-140, <https://doi.org/10.30622/tarr.1616054>

Abstract

This paper examines the intricate dynamics of democratic practices within de facto states, with a specific focus on the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC). De facto states, which operate without widespread international recognition, face unique challenges and opportunities in establishing and maintaining democratic governance. Through an in-depth exploration of TRNC's political landscape, including its historical evolution, institutional framework, electoral mechanisms, and citizen participation, this study aims to illuminate the complexities of democracy in contexts marked by contested sovereignty. Drawing on a multidisciplinary approach, the research utilizes primary sources, scholarly literature, and comparative analyses to assess the adherence to democratic norms in the TRNC. Key factors such as sovereignty disputes, external influences, and socio-political dynamics are scrutinized to understand how this shapes the democratic processes within the TRNC. Special attention is given to the role of core institutions, including parliament and judiciary, in steering the state's democratic trajectory. This study also highlights critical issues related to minority rights, civil liberties, and political pluralism, all of which are essential to the functioning of democracy. The study further explores the perceptions of TRNC citizens regarding democracy, offering insights into their levels of political engagement, trust in institutions, and aspirations for the future. By delving into the lived experiences of citizens, the research sheds light on the broader societal implications of democratic governance in the TRNC. It evaluates how public sentiment is influenced by external pressures, such as the significant role played by Türkiye in the TRNC's political and economic spheres, and internal factors, including electoral reforms and governance challenges. The TRNC's democratic framework is analyzed within the context of its hybrid government system, which combines elements of parliamentary and semi-presidential models. The paper details the constitutional and institutional structures that underpin the TRNC's political system, including the distribution of powers among the executive, legislative, and judicial branches. These structures are critical in understanding the democratic resilience and adaptability of a state operating under international ambiguity. This research also considers the broader implications of de facto statehood on democratic practices, contributing to ongoing discussions in international relations and political science. It addresses the ways in which de facto states like the TRNC strive to demonstrate democratic legitimacy to bolster claims of sovereignty, often adopting reforms to align with international democratic standards. By providing a comprehensive case study of the TRNC, the paper offers valuable insights into the intersection of governance, sovereignty, and democracy. It underscores the challenges faced by de facto states in fostering democratic norms while navigating the constraints imposed by limited recognition and external dependencies. Ultimately, this study contributes to a nuanced understanding of how democracy can be practiced and sustained in contexts where statehood itself is contested, offering lessons for broader applications in international governance and conflict resolution.

Keywords: Political Science, De facto states, Democracy, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), Governance, Sovereignty, International recognition

Introduction

The exploration of democratic practices in de facto states, entities with limited or no international recognition, is critical for understanding governance and sovereignty in contested regions. This paper focuses on the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), a de facto state that declared independence in 1983 following a complex history of conflict and political strife. Despite its legal recognition, the TRNC has established its own political institutions and democratic processes, making it a compelling case study for examining the dynamics of democracy under such unique conditions.

TRNC's journey from its historical roots to its current political state provides a rich backdrop for this study. The island of Cyprus, conquered by the Ottoman Empire in 1571, came under British colonial rule in the late nineteenth century. Independence was gained in 1960, but intercommunal violence soon disrupted the power-sharing republic. The 1974 Greek military-backed coup aimed at achieving Enosis (union with Greece) prompted Türkiye to intervene militarily, leading to the island's division. In 1975, the Turkish Federated State of Cyprus (TFSC) was established as a transitional administration. This later led to the unilateral declaration of independence in 1983, forming the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), which remains recognized only by Türkiye.

This paper delves into the TRNC's government system, which exhibits characteristics of both parliamentary and semi-presidential systems. It explores the roles and powers of the president, the assembly, and the judiciary, as well as the administrative structure. Despite its contested status, the TRNC integrates democratic principles into its governance model. Electoral processes and democratic challenges are examined to provide insights into how elections are conducted and the obstacles to achieving a fully democratic system. The study reviews the evolution of the TRNC's election system, including significant changes and their implications for political representation and voter engagement.

The methodology involves comprehensive analysis using primary sources, scholarly literature, and comparative studies. This multi-faceted approach allows for a thorough examination of the TRNC's political landscape, assessing both institutional structures and citizen perspectives.

This research aims to uncover the complexities of democratic practices in the TRNC, evaluate the effectiveness of its political institutions, and understand citizen engagement and perceptions of democracy. These objectives contribute to a deeper understanding of how de facto states navigate the challenges of limited recognition while striving to uphold democratic norms.

The significance of studying the TRNC lies in its potential to inform broader discussions on governance and statehood in de facto states. The findings offer valuable insights into the resilience and adaptability of democratic practices under conditions of international ambiguity. Additionally, the research sheds light on the implications of external influences, such as Türkiye's role in the TRNC, on the sovereignty and democratic development of such states.

In conclusion, this paper provides a detailed exploration of democratic governance in the TRNC, contributing to the broader field of international relations and political science. By examining the institutional and electoral aspects of the TRNC alongside citizen perspectives, the study presents a comprehensive overview of the challenges and prospects for democracy in de facto states.

Institutional Framework

The TRNC, declared on November 15, 1983, continues to exist as a state that has not yet gained broad international recognition. There is no clear consensus on what the government system of the TRNC is. The former

Speaker of the TRNC Assembly, İsmail Bozkurt, described the political structure of the TRNC as a "pure parliamentary system where the President is directly elected by the people" (Bozkurt, 2013). However, a report prepared by the Economic Policy Research Foundation of Türkiye (TEPAV) states that the TRNC is governed by a semi-presidential system (TEPAV, 2013). A similar view was expressed in the 2011 book by Tufan Erhürman, who would later serve as the Prime Minister of the TRNC (Erhürman, 2011).

According to Article 4 of the TRNC Constitution, "The legislative power belongs to the Assembly of the Republic on behalf of the people of the Turkish Republic of Northern Cyprus." The Assembly of the Republic consists of 50 members, elected for five-year terms. The fourth part of the TRNC Constitution is titled "Executive" (KKTC, 1985). This section regulates the duties and powers of the President and the Council of Ministers. The fact that the executive branch has two heads, namely the President and the Council of Ministers, shows parallels with the semi-presidential system of the TRNC's government system (Ustabulut, 2020). The President of the TRNC is elected by the people for a five-year term, and the election is held in two rounds. If no candidate achieves an absolute majority in the first round, the two candidates with the most votes compete in the second round, and the candidate with the most votes is elected President (KKTC, 1985). The method of electing the President alone is not sufficient to determine the government system, as the President can also be elected by the people in parliamentary systems. Therefore, it is necessary to examine the powers and duties of the President to determine the government system of the TRNC.

Article 102 of the TRNC Constitution regulates the powers and duties of the President. The President, as the head of state, represents the unity and integrity of both the state and society. His duties are ensuring the regular conduct of the constitution and public affairs. Article 101 of the Constitution states that the Presidency and party leadership cannot be combined in the same person, indicating that a partisan presidency is not allowed (KKTC, 1985). Additionally, there is no restriction on how many times a person can be elected President. This allows a person to be elected President multiple times, strengthening the President's position (TEPAV, 2013). Although the President does not have political responsibility, he can be charged with "treason" and, in such a case, can be removed from office by the Assembly of the Republic. The President also has the authority to dissolve the Assembly of the Republic in situations where the Council of Ministers cannot be formed (Ustabulut, 2020). This authority is an important element that strengthens the President's position within the executive branch and supports the argument that the TRNC's government system is a semi-presidential system (Erhürman, 2011).

A semi-presidential system is characterized by the strong powers and influence of the President within the executive branch. These powers held by the President indicate that the system implemented in the TRNC is different from a classical parliamentary system. Article 146 of the Constitution gives the President the authority to refer a law to the Constitutional Court for an opinion, further reinforcing the President's active role within the executive branch (KKTC, 1985). In the TRNC, the President also holds the role of negotiator in resolving the Cyprus conflict and carries out the task of managing foreign relations. These two duties of the President do not stem from the Constitution but from conventions, which position the President in a very strong role (TEPAV, 2013).

The legislative body is responsible for making laws, approving the budget, and overseeing the executive branch (KKTC, 1985). These responsibilities are fundamental elements of a democratic system. The relationships between the legislative and executive branches in the TRNC indicate that the government system is semi-presidential. The legislative body's authority to oversee the executive emerges as a necessity of a democratic

governance approach. The judiciary in TRNC is independent, the highest judicial authority is the Supreme Court (Dolunay & Kasap, 2020). The Supreme Court has the authority to make decisions in cases inconsistent with the Constitution. The Supreme Court functions as the Constitutional Court, the Court of Cassation, the Council of State, and, if necessary, the High Court. Additionally, it handles criminal cases and other legal disputes.

The administrative structure of the TRNC is divided into six districts: Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, İskele, and Lefke (Kyrıs, 2013). Each district is headed by a governor appointed by the central government. Public services are organized by ministries responsible for various sectors such as education, health, transportation, and finance, and are overseen by the Council of Ministers. The political landscape of the TRNC includes several parties such as the National Unity Party (Ulusal Birlik Partisi - UBP), the Republican Turkish Party (Cumhuriyetçi Türk Partisi - CTP), the Democratic Party (Demokrat Parti - DP), and the People's Party (Halkın Partisi - HP) (Ulusoy, 2016). These parties represent a broad ideological spectrum and provide an environment where different political views compete. The UBP advocates for strong ties with Türkiye and a two-state solution, while the CTP supports reunification and a bi-zonal, bi-communal federation. The DP occupies the center-right, and the HP emphasizes good governance and anti-corruption (Özgür et al., 2017).

The lack of international recognition of the TRNC hinders the establishment of extensive diplomatic relations (Isachenko, 2008). This situation creates challenges for economic development and international legitimacy. The TRNC maintains its representation internationally through representative offices in various countries, but these offices do not have the status of official embassies or consulates. These limitations restrict the TRNC's access to international trade and aid, making economic independence difficult. The political and economic dependence of the TRNC on Türkiye plays a significant role in shaping internal policies and decisions (Tosun et al., 2020). This dependence can sometimes bring the autonomy of democratic processes into question. Türkiye's influence can be decisive in the TRNC's internal and external policies, which can limit the strength of the country's democratic institutions and practices. While judicial independence is generally maintained, concerns about political interference occasionally arise. This situation poses a significant challenge to the democratic development and economic sustainability of the TRNC.

In conclusion, the government system of the TRNC includes elements similar to both parliamentary and semi-presidential systems. The strong powers and influence of the President within the executive branch led to the characterization of the TRNC's government system as a semi-presidential system. However, the relationships between the legislative and executive branches and the legislative oversight of the executive demonstrate that the TRNC has a democratic governance approach. The challenges regarding international recognition and economic independence can affect the development of democratic processes and institutions.

Electoral Processes and Democratic Challenges

The TRNC's election system, based on the 1976 Election and Referendum Law, uses proportional representation with the d'Hondt method and a 5% threshold for parliamentary representation (Bozkurt, 2013). Recent changes have introduced more flexible voting options, allowing voters to cast ballots for individual candidates or mixed-party preferences. Elections in the TRNC are held in a way that each voter fills a large number of seats determined by population size (Erhürman, 2011). This means that parties will elect MPs based on their vote share. A total of 50 deputies are elected across the country, and these deputies come from six different regions: Nicosia is represented by 16 deputies, Famagusta 13, Kyrenia 10, Guzelyurt 4, Lefke 2 and Iskele 5 deputies

(Bozkurt, 2013). While the D'Hondt method allocates the number of MPs according to the party's vote share, it generally directs voters to vote for a party or ideology.

Significant changes were made to the electoral system in 2017. With the new regulations, voters can cast their votes in different ways (Bozkurt, 2013). Voters can vote for only one party by using a sealed ballot. They can also vote for specific candidates in addition to stamping their party seal with seal plus preference. The mixed voting system allows voters to vote for candidates of different parties (Raftery et al., 2021). While this regulation provides more flexibility to voters, the complexity of preference and mixed voting procedures has been criticized. With the new system, TRNC has become a single electoral district. This means that all voters can vote for all candidates, and voters can choose not only among candidates in their district but also candidates across the country (Duba, 2022). However, this system also has some difficulties and criticisms. Voters may not know the candidates in all regions and therefore may have difficulty in expressing their preferences. The single-region system has partially reduced regionalism; However, preferential voting remains complex.

The 2013, 2018 and 2022 general elections in TRNC allowed an in-depth understanding of the political and social dynamics of the island. Like every parliamentary election held in the TRNC, the general elections held on July 28, 2013 were held according to the 5% election threshold and the D'Hondt system throughout the country. Before the election, the Supreme Electoral Board (YSK) decided to elect 16 deputies from Nicosia district, 13 from Famagusta, 10 from Kyrenia, 6 from Güzelyurt, and 5 from İskele to the Republic Assembly consisting of 50 deputies. In this way, second thresholds or constituency thresholds ranging between 6.25% and 20% were applied, depending on the number of deputies to be elected from the districts (Supreme Electoral Council of the Turkish Republic of Northern Cyprus, n.d.). Five parties participated in the election: United Cyprus Party (BKP), Republican Turkish Party United Forces (CTP/BG), Democratic Party National Forces (DP/UG), Communal Democracy Party (TDP) and National Unity Party (UBP). Additionally, seven independent candidates competed. The turnout rate in the elections was 69.4%. The district with the highest participation rate was Güzelyurt with 75.8%, followed by İskele with 75.3%, Famagusta with 69.7% and Kyrenia with 66.9%. The district with the lowest participation is Nicosia with 66.3%. According to the election results, CTP emerged as the first party in the election, winning 21 out of a total of 50 deputies with a vote rate of 38.3% across the country. UBP won 14 deputies with 27.3% of the votes, DP/UG won 12 deputies with 23.1% of the votes, and TDP won 3 deputies with 7.1% of the votes. BKP, on the other hand, could not enter the Parliament with 4.5% of the votes. For the first time in history, CTP came first in all districts, with 41.7% in Nicosia; 36.1% in Famagusta; 37.4% in Kyrenia; 37.6% in Güzelyurt; and in İskele, it had 32.2% of the votes. UBP was the second party in all districts except İskele (Supreme Electoral Council of the Turkish Republic of Northern Cyprus, n.d.). Since no party could obtain the majority to form a government alone in the early general elections, a CTP/BG and DP/UG Coalition Government was established (Kıbrıs Postası, 2013). During this period, the congress fights within the UBP were punished by the public, and a shift in votes to other right-wing parties was observed. This emphasizes the political consciousness of the TRNC people and their influence on the elections.

The 2018 general elections marked an important moment in the democratic process in the TRNC. In these elections, important issues such as the participation of various political parties and the formation of a coalition government came to the fore. Voter turnout in the 2018 elections was 66.1%, indicating a high level of participation in the political process (Supreme Electoral Council of the Turkish Republic of Northern Cyprus, n.d.). TRNC is divided into certain electoral districts for its Parliament consisting of 50 deputies. The distribution of MPs in the

2018 elections was as follows: Nicosia 16, Famagusta 13, Kyrenia 10, İskele 5, Güzelyurt 4 and Lefke 2 MPs. A total of eight parties participated in the elections, and six of them passed the 5% threshold and were entitled to enter the Parliament. The National Unity Party (UBP) became the first party by winning 21 deputies with 35.5% of the votes, followed by the Republican Turkish Party (CTP) with 12 deputies with 20.9% of the votes, the People's Party (HP) with 9 deputies and 17.0% of the votes. Communal Democracy Party (TDP) followed with 3 deputies with 8.4% of the votes. The Democratic Party (DP) and the Rebirth Party (YDP) also managed to gain 2 seats each (Supreme Electoral Council of the Turkish Republic of Northern Cyprus, n.d.). Since no party could secure a majority on its own, coalition negotiations were held after the election. Since UBP, which received the most support, could not find a partner that would give it a majority in the parliament, a 4-party coalition government was established with the cooperation of CTP, HP, DP and TDP (Altın, 2018). This situation revealed the necessity of a multi-party structure and political compromise in TRNC. The existence of a multi-party structure in the Parliament reflects the diversity of TRNC policies and the inclusiveness of decision-making processes. Election results play an important role in addressing economic and social issues affecting developments in the region and in managing relations with Türkiye. The 2018 general elections were an important indicator of competitive multi-party politics and coalition governments in the TRNC. These elections reflect various factors and social dynamics that shape the democratic structure and political processes of the TRNC.

The January 23, 2022 elections in TRNC were a turning point that pointed to important changes in the political landscape in the country. The center-right UBP emerged as the first party in the elections with 39.6% of the votes and 24 deputies (Supreme Electoral Council of the Turkish Republic of Northern Cyprus, n.d.). After the election, UBP leader Faiz Sucuoğlu stated that they aimed to establish a strong executive government with the support of the people (Bianet, 2022). The centre-left CTP ranked second, winning 18 seats with 31.9% of the votes. After the election, CTP leader Tufan Erhürman gave the message that they would make a harsh opposition (Kanlı, 2022). Among other parties, HP was able to win only 3 seats with a lower than expected vote rate (6.6%) and suffered a major defeat. YDP, on the other hand, gained 2 seats with 6.4% of the votes. Social Democracy Party (TDP), Socialist Liberation Party (TKP) and Independence Path (BY) could not pass the election threshold and enter the Parliament. The January 23, 2022 elections in TRNC were significantly influenced by the Covid-19 pandemic, which led to a low voter turnout of 58%. Concerns about Covid-19 transmission and voting restrictions likely contributed to this reduced participation (Kanlı, 2022). Moreover, widespread pre-election boycott calls by parties and non-governmental organizations further dampened voter engagement, reflecting widespread discontent with the electoral process (Kanlı, 2022). These factors notably impacted the election outcomes, highlighting a pronounced polarization between the right bloc, represented by UBP, and the left bloc, represented by CTP. This polarization underscores the evolving political landscape in TRNC.

The various dynamics and developments presented by the 2013, 2018 and 2022 general elections in TRNC in terms of democratic principles allow an in-depth understanding of the political and social structure of the island. The 2013 elections can be considered a significant political turning point in TRNC. These elections increased competition among political parties and reinforced democratic legitimacy with the high election participation rate. CTP's emergence as the first party in all districts and the subsequent establishment of the CTP/BG and DP/UG coalition demonstrated an important example of political compromise. The 2018 elections showed that multi-party politics in TRNC has deepened, and coalition governments have gained importance. UBP's emergence as the first party with 35.5% of the votes, but the failure of its efforts to form a government

alone and the formation of a four-party coalition is a result of political compromise and diversity. These elections emphasized the democratic maturity and polyphonic political structure of the TRNC. The 2022 elections have shown the effects of political polarization and low voter participation in the TRNC. These elections, which took place with a 58% participation rate due to pandemic conditions and boycott calls, ensured that UBP emerged as the first party with 39.6% of the votes and CTP remained in second place with 31.9% of the votes. These elections clarified the political dynamics between the right and left blocs. Each election period represents important milestones in the democratic development of the island.

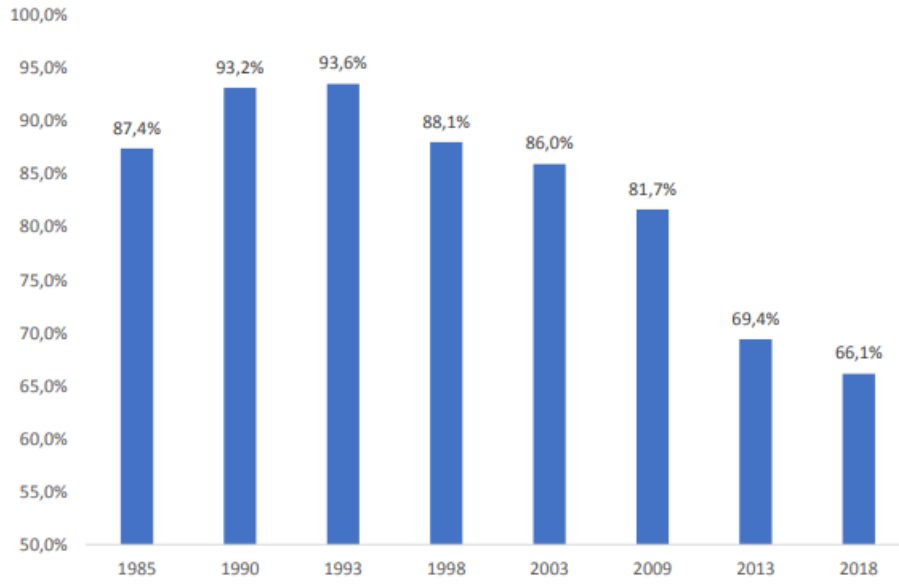
The 2020 Presidential election caused controversy in the political arena with the claim that it was an election that moved away from democratic principles. The winner of the elections was Ersin Tatar, the candidate of the National Unity Party (UBP), who received 51.69% of the valid votes and took office as the fifth President of the TRNC. Independent candidate Mustafa Akıncı completed the election with 48.31% of the votes. The participation rate in the election was 67.29%. The 2020 Presidential election process and results have aroused various repercussions in the country and international platforms. However, various claims have been made about the victory of Ersin Tatar, who was openly supported by Ankara throughout the election process. Many groups claimed that Türkiye intervened in the elections, and a report was prepared by the opposition group on these allegations. The report claimed that Ankara took various steps to support Tatar and made efforts to gain an advantage over Akıncı. The report details various events related to Türkiye's interventions in the Turkish Republic of Northern Cyprus since 2019: Turkish Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu held public meetings in rural areas such as Karpaz without informing the then President Mustafa Akıncı (September 9, 2019), Turkish President Recep Tayyip Erdoğan invited Ersin Tatar and Kudret Özersay to Türkiye. There are important events such as holding a meeting closed to the press (January 10, 2020), Çavuşoğlu using harsh expressions against Akıncı and clearly stating the candidate he supports (February 11, 2020) (Yücel et. al., 2021). In addition, Turkish Vice President Fuat Oktay and UBP candidate Ersin Tatar held a meeting in Maraş under the name of 'Closed Maraş Initiative' and Akıncı was not invited to this meeting (February 15, 2020) (Yücel et. al., 2021). These developments attracted the attention of international observers and led to discussions about the impartiality and transparency of the election process.

Citizen Participation and Political Engagement

The political participation levels of TRNC citizens are measured by various indicators. One of the most obvious indicators of political participation is the participation rate in elections (Pebriyenni et al., 2020). The election participation rate, which was 93.6% in 1985, dropped to 66.1% in 2018. In the 2022 general elections, this rate dropped to the lowest level in history with 58% (Supreme Electoral Council of the Turkish Republic of Northern Cyprus, n.d.). This decline may indicate a decrease in citizens' interest in politics or a weakening of their trust in the political system. In general, political participation in the TRNC was initially high and decreased over time. As participation rate in elections has decreased since 1993, and it can be said that this situation is directly related to the trust of Turkish Cypriots in politics.

Table 1: Voter turnout rates in the TRNC

Democracy Practices in De Facto States: A TRNC Perspective

While democracy is generally viewed positively, there are mixed feelings about trust in political institutions in TRNC. It can be said that some citizens have doubts about the effectiveness of political parties and state institutions (Kanol & Köprülü, 2017). It is seen that in periods when the participation rate in elections is high, the efforts of political parties and candidates to appeal to the public are effective, but this interest decreases over time. It can be said that interest in politics among the young population is low. Young people's participation in politics is of critical importance for the sustainability and future of democracy (Weiss, 2020). Research conducted in TRNC shows that there has been a significant decrease in the political participation levels of young people over the years. Evre's study, conducted in 2007 and 2016 on two different cohort groups aged 15 and 18, revealed that there was a significant decrease in the political participation levels and some forms of participation of young people. A significant decrease has been observed in forms of participation, especially the intention to vote and carrying the symbol of a political party (Evre, 2020). The findings obtained in the study also reveal that young people's voting intentions differ according to age and gender variables. It has been determined that 18-year-old youth have higher voting intentions compared to 15-year-old youth (Evre, 2020). This shows that the participation rates in elections probably will keep decreasing.

There are various factors affecting citizen participation in TRNC. These factors include education level, economic situation, social environment, and political awareness. It can be said that individuals with higher education levels are more interested in political participation (Henn & Foard, 2013). Education makes it easier for individuals to understand and participate in political processes. Individuals who are economically better off are more likely to participate politically. Citizens experiencing economic difficulties generally show less interest in politics (Weiss, 2020). Social factors such as family, friends, and work environments can directly influence individuals' political participation (Henn & Foard, 2013). Individuals in environments where political discussions are intense may be more active. Individuals with a high level of political awareness generally play a more active role in political participation. This awareness requires knowledge about political events and processes. Making political institutions more transparent and accountable will increase citizens' trust.

It can be argued that Türkiye's political and economic influence on the TRNC may negatively affect voting behavior and that concerns about independence and local political will may increase among voters (Ulusoy,

2016). Türkiye's political and economic influence in TRNC is decisive in shaping local policies (Tosun et al., 2020). Türkiye's political and economic influence in the TRNC may be decisive in shaping local policies. TRNC's political leaders and parties can adjust their policies in line with Türkiye's interests to gain and maintain Türkiye's support. This situation increases voters' concerns about Türkiye's direct intervention in TRNC domestic politics, which undermines voters' trust in the political process.

As a result, political participation in the TRNC has decreased over the years, reflecting a decline in public trust and interest in politics. This trend is influenced by various factors, such as socio-economic conditions and broad political relations with Türkiye. Increasing transparency, accountability, and effectiveness in governance can regain citizens' trust and increase political participation.

Challenges to Democratic Governance

In recent years, scholarly research has increasingly focused on the internal dynamics of unrecognized states. A key area of interest is how non-recognition affects the quality of democracy in these states. A consensus among scholars suggests that non-recognition does not necessarily obstruct democratization; some argue it might even promote it. For instance, Caspersen (2012) and Kolstø and Blakkisrud (2012) posit that non-recognition can act as a catalyst for democratization. Political elites in unrecognized states often strive to adhere to international democratic standards to gain recognition, thereby demonstrating their state's worthiness to the global community. Voller (2015) highlights that the international community can leverage the recognition aspirations of these de facto states to enhance democratic practices through intense interaction. Similarly, MacQueen (2015) underscores that the necessity for political elites to resolve internal conflicts and establish political authority within their claimed territories fosters democratization. Beacháin (2012) observes that in Abkhazia, the threat of reintegration with the parent state has encouraged a culture of compromise among political elites and ethnic minorities. Likewise, Kolstø and Blakkisrud (2012) argue that political reforms in de facto states are often driven by the need to consolidate popular support against potential reintegration threats.

Conversely, other scholars contend that non-recognition can impede democratization. Protsyk (2012) notes that in Transnistria, the threat of absorption by the parent state causes political elites to cling to power, with little evidence that democratization leads to recognition. MacQueen (2015) articulates the problem of new states emerging from conflict in environments dominated by ethno-nationalism, resulting in exclusionary, extreme nationalist policies, a powerful executive with military influence, and a lack of both domestic and international accountability. Kolstø (2006) further argues that the absence of membership in international organizations exacerbates the lack of transparency and accountability. Kanol (2015) highlights that the isolation of de facto states forces them to rely on patron states for economic and military resources, which in turn demand political influence, thereby limiting the autonomy of elected elites.

The TRNC's dependence on Türkiye is evident in both economic and military realms. Economically, the TRNC has faced significant challenges due to its non-recognition by the international community. Initially, Turkish Cypriots managed to trade using stamps from the Republic of Cyprus (RoC). However, after switching to TRNC stamps, international restrictions were imposed. In 1994, the European Court of Justice banned trade with the TRNC, forcing Turkish Cypriot products to be exported through Türkiye, further isolating the TRNC economically (Gökçekuş, 2009). The Green Line Regulation in 2004 permitted limited trade with the RoC, but the lack of a comprehensive solution to the Cyprus problem has severely restricted substantial economic development.

Consequently, the TRNC is excluded from the European Union's single market, significantly hampering its economic growth and limiting foreign direct investment primarily to Turkish companies (Gökçekuş, 2009).

Tourism, a critical sector for many economies, has also been adversely affected by non-recognition. The TRNC cannot attract direct flights, stunting its tourism industry. Additionally, the inability to join international tourism organizations further restricts the TRNC's potential for tourism development, compounding its economic isolation (Gökçekuş, 2009). To sustain its economy, the TRNC relies heavily on financial aid from Türkiye. Between 2005 and 2014, Türkiye provided approximately \$2.71 billion in aid, essential for meeting financial obligations, including paying salaries and pensions for civil servants. This financial dependency underscores the TRNC's vulnerability and lack of economic autonomy (Hürriyet, 2015).

Türkiye's intervention led to the stationing of Turkish troops in Northern Cyprus, a presence that continues to this day (Dodd, 2010). The declaration of the TRNC in 1983 was perceived by Greek Cypriots as a secessionist move threatening the existence and sovereignty of the RoC. For Turkish Cypriots, however, Türkiye's military presence is seen as necessary for their security against potential threats from the RoC. This ongoing military presence underscores the TRNC's dependence on Türkiye for defense capabilities, as the TRNC lacks the resources to independently ensure its own security (Ker-Lindsay, 2014).

Despite its dependence on Türkiye, the TRNC demonstrates unique democratic practices as a non-recognized state (Kanol & Köprülü, 2017). Civil society and political actors in the TRNC have actively pushed for greater transparency and accountability. One prominent example is the initiative 'Toparlanıyoruz,' led by Kudret Özersay, which challenged politicians to uphold the rule of law and expose corruption (Haber Kıbrıs, 2012). This initiative reflects the proactive engagement of civil society in promoting democratic norms.

The TRNC has undertaken significant political reforms to enhance its democratic framework. Notable legal reforms include the shift towards a single-district electoral system designed to promote meritocracy, measures to restrict MPs from party-hopping, and enhancements to good governance practices (Yeni Düzen, 2013). These reforms aim to create a more stable and accountable political environment. However, the path to democratization in the TRNC faces several challenges. Economic dependency on Türkiye is a significant obstacle. The financial protocol with Türkiye mandated neoliberal reforms, which faced strong opposition from labor unions, indicating the TRNC's lack of economic independence (Kıbrıs Postası, 2012). Additionally, the influence of Türkiye's ruling AKP party and its Sunni Islamist policies has clashed with the TRNC's secular traditions, leading to increased religious institutions and mandatory religious courses in schools, sparking public debate and opposition from leftist parties and trade unions (Dayıoğlu, 2012). Further complicating the TRNC's democratization efforts is the Drinking Water Supply Project with Türkiye, which has caused political friction over resource management. Disputes over privatization versus local control have highlighted the tensions between Turkish influence and TRNC autonomy (Gündem Kıbrıs, 2016).

Conclusion

This study provides a comprehensive analysis of the democratic practices within the TRNC, a de facto state with unique political and social dynamics due to its lack of widespread international recognition. By examining various facets of TRNC's political landscape, including its historical context, institutional framework, electoral processes, and the role of civil society, the paper sheds light on the complexities of democracy in such a unique geopolitical setting.

The TRNC's historical backdrop has significantly influenced its institutional framework, which blends elements of parliamentary and semi-presidential systems. The strong executive powers of the President, juxtaposed with legislative oversight, reflect a hybrid governance model that attempts to balance authority and democratic accountability.

The electoral system of the TRNC has evolved to enhance democratic representation. Utilizing a proportional representation system based on the d'Hondt method, the TRNC aims to ensure a fair distribution of seats among political parties. Recent reforms have introduced more flexibility for voters, allowing for both party and individual candidate preferences. However, the complexity of these voting procedures has faced criticism, and voter turnout has fluctuated, reflecting varying degrees of public engagement and trust in the political process.

Civil society in the TRNC plays a crucial role in promoting democratic norms and accountability. Initiatives like 'Toparlanıyoruz' demonstrate the proactive engagement of citizens and non-governmental organizations in advocating for transparency and anti-corruption measures. These efforts underscore the dynamic participation of civil society in shaping political discourse and holding public officials accountable.

The TRNC's economic and political dependence on Türkiye presents significant challenges to its democratic development. The financial protocols and external influence from Türkiye, particularly in areas of economic policy and religious education, have at times conflicted with the TRNC's secular traditions and aspirations for greater autonomy. These dependencies complicate the TRNC's efforts to establish a robust and independent democratic governance system.

In conclusion, while the TRNC faces unique challenges due to its de facto status and dependencies, its ongoing efforts in electoral reforms, civil society engagement, and institutional development highlight its commitment to democratic principles. Lastly, seeking broader international engagement and recognition, even if limited, can help the TRNC access more international aid and trade opportunities, with diplomatic efforts aimed at improving relations with other countries and international organizations.

References

- Altiner, G. (2018, January 19). CTP-HP-TDP-DP tamam ama. *Kıbrıs Postası*. Retrieved June 24, 2024, from https://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j160/a31981-CTP-HP-TDP-DP-tamam-ama
- Beacháin, D. Ó. (2012). The dynamics of electoral politics in Abkhazia. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(1), 165–174.
- Bianet. (2022). Ruling party leads in snap elections in Northern Cyprus. Retrieved June 29, 2024, from <https://bianet.org/haber/ruling-party-leads-in-snap-elections-in-northern-cyprus-256662>
- Blakkisrud, H., & Kolstø, P. (2011). From secessionist conflict toward a functioning state: Processes of state-and nation-building in Transnistria. *Post-Soviet Affairs*, 27(2), 178–210.
- Bozkurt, İ. (2014). KKTC'nin siyasi yapısı, çıkmazları ve çözüm önerileri. In S. Tamçelik (Ed.), *2013 Kuzey Kıbrıs geleceğın plânlanması* (pp. 53–94). Ankara: Eko Avrasya Yayınları.
- Caspersen, N. (2012). *Unrecognized states: The struggle for sovereignty in the modern international system*. Cambridge: Polity Press.
- Dayıoğlu, A., & Hatay, M. (2015). *Yearbook of Muslims in Europe* (Vol. 7). Leiden: Brill.
- Dodd, C. (2010). *The history and politics of the Cyprus conflict*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Dolunay, A., & Kasap, F. (2020). Still unrecognized state “Turkish Republic of Northern Cyprus” in the context of the Cyprus negotiations: Status of the TRNC’s court decisions. *Journal of Politics and Law*, 13(3), 1–11. <https://doi.org/10.5539/jpl.v13n3p1>

Duba, G. U. (2022). Seçim sistemleri ve Kuzey Kıbrıs. *Yenidüzen*. Retrieved June 24, 2024, from <https://www.yeniduzen.com/secim-sistemleri-ve-kuzey-kibris-148836h.htm>

Evre, B. (2020). KKTC'deki ergen gençlerin siyasal katılım düzeyleri ve biçimleri: 9 yıllık kohort çalışması. *Turkish Studies*, 15(3), 1865–1888.

Erhürman, T. (2011). *Çare başkanlık sistemi mi? KKTC'de hükümet sistemi tartışmaları ve başkanlık sistemi*. Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.

Gökçekuş, Ö. (2009). A novel approach in calculating the costs of economic isolation. *NEU Journal of Social Sciences*, 2(2), 70–87.

Gündem Kıbrıs. (2016). Su krizi derinleşti. Retrieved June 30, 2024, from <http://www.gundemkibris.com/su-krizi-derinlesti-159991h.htm>

Haber Kıbrıs. (2012). Toparlanıyoruz sokağa indi. Retrieved June 30, 2024, from <http://haberkibris.com/toparlaniyoruz-sokagaindi-2012-07-10.html>

Henn, M., & Foard, N. (2013). Social differentiation in young people's political participation: The impact of social and educational factors on youth political engagement in Britain. *Journal of Youth Studies*, 17(3), 360–380. <https://doi.org/10.1080/13676261.2013.830704>

Hürriyet. (2015, May 1). Türkiye'den KKTC'ye 10 yılda 9 milyar lira. Retrieved June 30, 2024, from <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyeden-kktcye-10-yilda-9-milyar-lira-28891001>

Isachenko, D. (2008). The production of recognized space: Statebuilding practices of Northern Cyprus and Transdnestria. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 2(3), 353–368. <https://doi.org/10.1080/17502970802436353>

Kanlı, Y. (2022, January 27). KKTC seçimleri: Ufukta koalisyon var. *Yetkin Report*. Retrieved from <https://yetkinreport.com/2022/01/27/kktc-secimleri-ufukta-koalisyon-var/>

Kanol, D. (2015). Tutelary democracy in unrecognized states. *EUL Journal of Social Sciences*, 6(1), 62–74.

Kanol, D., & Köprülü, N. (2017). Quality of democracy in unrecognized states: Lessons from Northern Cyprus. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(3), 389–402. <https://doi.org/10.1080/14683857.2017.1279257>

Ker-Lindsay, J. (2014). Understanding state responses to secession. *Peacebuilding*, 2(1), 28–44.

Kolstø, P. (2006). The sustainability and future of unrecognized quasi-states. *Journal of Peace Research*, 43(6), 723–740.

Kolstø, P., & Blakkisrud, H. (2012). De facto states and democracy: The case of Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(1), 141–151.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. (1985). *KKTC Cumhuriyet Meclisi içtüzüğü*. Retrieved June 24, 2024, from <http://www.cm.gov.nc.tr/Bilgi/ictuzukesas1.pdf>

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. (1985). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası*. Retrieved January 10, 2020, from <http://www.cm.gov.nc.tr/Bilgi/Anayasa.pdf>

- Kyris, G. (2013). A model of 'contested' Europeanization: The European Union and the Turkish-Cypriot administration. *Comparative European Politics*, 12(2), 160–183. <https://doi.org/10.1057/cep.2012.39>
- MacQueen, B. (2015). Democratization, elections and the 'de facto state dilemma': Iraq's Kurdistan Regional Government. *Cooperation and Conflict*, 50(4), 423–439.
- Özgür, E., Köprülü, N., & Reuchamps, M. (2017). Drawing Cyprus: Power-sharing, identity and expectations among the next generation in Northern Cyprus. *Mediterranean Politics*, 24(2), 237–259. <https://doi.org/10.1080/13629395.2017.1404720>
- Pebriyenni, Ananda, A., & Gistituati, N. (2020). Impact of political education to the participation of beginner voters in general election. *Proceedings of the International Conference on Educational Sciences and Teacher Profession (ICETeP 2020)*. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200803.060>
- Protsyk, O. (2012). Secession and hybrid regime politics in Transnistria. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(1), 175–182.
- Raftery, A. E., Ševčíková, H., & Silverman, B. W. (2021). The vote package: Single transferable vote and other electoral systems in R. *Cornell University*. <https://doi.org/10.48550/arxiv.2102.05801>
- Supreme Electoral Council of the Turkish Republic of Northern Cyprus. (n.d.). Milletvekilliği seçimleri. Retrieved June 29, 2024, from <http://www.ysk.gov.ct.tr/index.php/milletvekilligi-secim-sonuclari/>
- TEPAV, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. (2013). *KKTC devleti fonksiyonel - kurumsal gözden geçirme çalışması*. Ankara: TEPAV Yayınları.
- Tosun, E., Kırkkaleli, D., & Şafaklı, O. V. (2020). An isolated island economy analysis on the effectiveness of foreign aid: TRNC. *SAGE Open*, 10(2). <https://doi.org/10.1177/2158244020924376>
- Ulusoy, K. (2016). Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus: A thorny relationship. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 40(1), 66–79. <https://doi.org/10.1353/jsa.2016.0017>
- Ustabulut, B. (2020). KKTC'nin hükümet sistemi: Tartışmalar ve çözüm önerileri. *Journal of Economic and Social Research*, 1(1), 47–70.
- Voller, Y. (2015). Contested sovereignty as an opportunity: Understanding democratic transitions in unrecognized states. *Democratization*, 22(4), 610–630.
- Weiss, J. (2020). What is youth political participation? Literature review on youth political participation and political attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>
- Yeni Düzen. (2013, October 8). 'İyi idare yasa önerisi' Resmi Gazete'de. Retrieved June 30, 2024, from <http://www.yeniduzen.com/Haberler/haberler/iyi-idare-yasa-onerisi-resmi-gazetede/8174>
- Yücel, M., Korkmazhan, A., Erönen, O., Atlı, M., Beyatlı, D., & Reynar, T. (2021). *2020 KKTC Cumhurbaşkanlığı seçimi hakkında müdahale raporu* [Intervention Report].

Demokrat Parti Döneminde Asayiş Bağlamında Uyuşturucu Sorunu: Politika, Toplum ve Güvenlik Üzerindeki Etkileri

The Drug Problem in the Context of Law And Order During the Democratic Party Period: Effects on Politics, Society and Security

Lütfi Arslan^{1*}

¹Dr., MEB Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü, Yozgat, Türkiye, <https://ror.org/00jga9g46>, lutfiarслан8@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5844-7732>

Dr., MEB Yozgat Directorate of National Education, Yozgat, Turkey, <https://ror.org/00jga9g46>, lutfiarслан8@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5844-7732>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 14.01.2025

Kabul Tarihi: 12.02.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Lütfi Arslan

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Arslan, L. (2025). Demokrat Parti Döneminde Asayiş Bağlamında Uyuşturucu Sorunu: Politika, Toplum ve Güvenlik Üzerindeki Etkileri. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 141-156. <https://doi.org/10.30622/tarr.1619420>

Öz

XX.Yüzyılın başlarından itibaren uyuşturucu maddeler, uluslararası bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu maddelerin kontrolü, denetimi, üretimi ve ticaretinin engellenmesi amacıyla çeşitli uluslararası toplantılar düzenlenmiş ve önlemler alınmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından ise uyuşturucuyla mücadele, bireysel ve toplumsal yaşamın korunması ile asayişin sağlanması açısından devletlerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Sanayileşmenin hızlanması, kırsal kesimden kentlere yoğun göçlere neden olmuş ve bu durum kentlerde asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkiye, küresel anlamda uyuşturucuyla mücadeleye 23 Ocak 1912 tarihli Lahey Sözleşmesi'ni 1933 yılında kabul ederek başlamıştır. 1936 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi ise bu alanda uluslararası iş birliğinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesine kadar Türkiye, çıkardığı yasalar ve uluslararası taahhütleriyle uyuşturucuyla mücadelede sorumluluklarını yerine getirmiştir. 1 Aralık 1945'te kurulan Demokrat Parti, 1950 yılında iktidara gelmiş ve 27 Mayıs 1960'a kadar ülkeyi yönetmiştir. Bu dönemde Türkiye'de toplumsal, sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda köklü değişimler yaşanmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıllarda Türkiye'de uyuşturucuya bağlı asayiş ve güvenlik sorunları henüz ciddi boyutlara ulaşmamıştır. Ancak 1950'lerden itibaren köyden kente yaşanan göçler, şehirlerin sosyokültürel ve ekonomik yapısını bozmuş ve başta afyon ve eroin olmak üzere çeşitli uyuşturucu maddelerin kullanımında artışa neden olmuştur. Türkiye'nin afyon üretiminde önemli bir konuma bulunması, bu maddelere erişimi kolaylaştırmıştır. Ayrıca Türkiye, uyuşturucu maddelerin Avrupa pazarlarına taşınmasında önemli bir transit güzergâh haline gelmiştir. Uyuşturucu kullanımındaki artış, güvenlik politikalarını, Türk aile yapısını ve toplumsal düzeni olumsuz yönde etkilemiştir. Uyuşturucuyla mücadelede uluslararası sözleşmeler, Türkiye'nin elini güçlendirmiş ve "Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Bağımlılıkla Mücadele Ulusal Politika ve Strateji Planı" çerçevesinde cezalar artırılarak mücadele yoğunlaştırılmıştır. Demokrat Parti döneminde uyuşturucu sorunu, sadece bir sağlık meselesi olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik dengeyi tehdit eden bir olgu olarak ele alınmıştır. ABD'den gelen uzmanların hazırladığı raporlar doğrultusunda emniyet teşkilatının yapısı güçlendirilmiş ve uyuşturucuyla mücadelede teknik destekler sağlanmıştır. Ancak polis teşkilatının yapısında ve güvenlik politikalarında yapılan reformlara rağmen, eğitim ve kaynak eksikliği nedeniyle mücadelenin etkinliği sınırlı kalmıştır. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı tarama modeliyle hazırlanmış olup, Demokrat Parti döneminde (1950-1960) Türkiye'de uyuşturucu kullanımındaki artışı ve bunun toplum üzerindeki etkilerini incelemektedir. Dönemin siyasi atmosferi, ekonomik koşulları ve sosyal yapısı analiz edilerek, uyuşturucuyla mücadeledeki eksiklikler ve devletin bu konudaki tutumu değerlendirilmiştir. Uyuşturucu bağımlılığının toplumsal normlar, aile yapıları ve gençlik üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanmış; ayrıca dönemin güvenlik politikalarının bu soruna başa çıkmadaki rolü incelenmiştir. Makale, Demokrat Parti'nin uyguladığı politikaların sonuçlarını ortaya koyarak, bu dönemde yaşanan uyuşturucu sorunlarının günümüze uzanan etkilerini ele almakta ve gelecekte atılacak adımlar için öneriler sunmaktadır. Demokrat Parti döneminde asayiş olayları bağlamında uyuşturucuyla mücadelenin toplumsal, güvenlik ve politik etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, bu dönemdeki güvenlik politikalarının uyuşturucuyla mücadeledeki rolü değerlendirilmiştir. Ancak, Demokrat Parti iktidarı döneminde asayiş olayları ve uyuşturucuyla mücadele konusunda istatistikî verilerin düzenli olarak kaydedilmemesi ve emniyet teşkilatının arşivlerinin erişime açılmaması, döneme ilişkin verilerin değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. Uyuşturucuyla mücadelede uluslararası iş birliği sağlanmasına rağmen, uyuşturucu pazarları birçok ülkede ekonomik bir faaliyet olarak varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte, bu dönemde devletin uyuşturucu maddelerle mücadelede kendisini en sorumlu otorite olarak görmesi önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Sonuç olarak, bu makale, Demokrat Parti döneminde yaşanan uyuşturucu sorunlarının günümüze yansıyan etkilerini ortaya koyarak, gelecekte etkili bir mücadele stratejisi geliştirilmesi gerekliliğine dikkat çekmekte ve bu alanda atılacak adımlar için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asayiş, Demokrat Parti, Güvenlik Politikaları, Polis Teşkilatı, Uyuşturucuyla Mücadele.

Research Article**History**

Received: 14.01.2025

Accepted: 12.02.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Lütfi Aslan

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Aslan, L. (2025). The Drug Problem in the Context of Law And Order During the Democratic Party Period: Effects on Politics, Society and Security. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 141-156, <https://doi.org/10.30622/tarr.1619420>

Abstract

Since the early 20th century, narcotic substances began to be recognized as an international issue. Various international meetings were held, and measures were taken to control, regulate, and prevent the production, manufacture, and trade of these substances. Following World War II, the fight against drugs became one of the most serious challenges faced by states in protecting individual and societal life and ensuring public order. Rapid industrialization triggered mass migrations from rural areas to cities, leading to the emergence of public order issues in urban areas. Turkey initiated its global fight against drugs by adopting the January 23, 1912 Hague Convention in 1933. The 1936 Geneva Convention further strengthened international cooperation in this struggle. Until the rise of the Democrat Party to power, Turkey fulfilled its international responsibilities in combating drugs through enacted laws. The Democrat Party, founded on December 1, 1945, came to power in 1950 and governed the country until May 27, 1960. During this period, Turkey underwent significant social, economic, and political transformations. When the Democrat Party came to power, drug-related public order and security issues were not yet at serious levels in Turkey. However, starting from the 1950s, rural-to-urban migration disrupted the sociocultural and economic structures of cities, leading to an increase in the use of various narcotic substances, particularly opium and heroin. Turkey's prominent position in opium production further increased the accessibility of such drugs. Additionally, Turkey became a key transit route for the transportation of narcotics to European markets. The rise in drug use negatively impacted security policies, Turkish family structures, and societal order. International conventions on drug control strengthened Turkey's hand in this fight, and under the "National Policy and Strategy Plan on Addictive Substances and Addiction Control," penalties were increased, and efforts were intensified. During the Democrat Party era, the "drug problem" was addressed not only as a health issue but also as a phenomenon threatening social and economic stability. Reports prepared by experts brought from the United States led to the strengthening of the police force's structure, and technical support was provided in the fight against drugs. However, despite significant reforms in the structure of the police force and security policies, a lack of training and resources limited the effectiveness of these efforts. This study, based on a qualitative research model, examines the increase in drug use in Turkey during the Democrat Party era (1950-1960) and its societal impacts. By analyzing the political atmosphere, economic conditions, and social structure of the period, the shortcomings in combating drugs and the state's approach to this issue are evaluated. The negative effects of drug addiction on social norms, family structures, and youth are highlighted, and the role of the era's security policies in addressing this problem is assessed. The article reveals the outcomes of the policies implemented by the Democrat Party, traces the lingering effects of the drug problems from that period to the present day, and offers recommendations for future steps. It is concluded that during the Democrat Party era, the fight against drugs in the context of public order incidents had significant social, security, and political impacts. Additionally, the role of security policies in combating drugs during this period is evaluated. However, the lack of systematic recording of statistical data on public order incidents and drug-related struggles, as well as the inaccessibility of police archives and records, have made it difficult to assess the data from this period. Despite international cooperation in combating drugs, drug markets have unfortunately continued to operate as an economic activity in various countries and societies. Nevertheless, the state's recognition of itself as the primary authority in combating drug-related issues during this period marked an important development. In conclusion, this article highlights the lingering effects of these problems on the present day, emphasizes the need for developing an effective strategy, and offers recommendations for future steps in addressing this issue.

Keywords: Public Order, Democrat Party, Security Policies, Police Organisation, Fight Against Drugs.

Giriş

Yunancadan dünya literatürüne giren “narke (uyku)” teriminden türeyen “narkotik-uyuşturucu madde” deyimini, “sarhoş edici-uyuşturucu, keyif-tutku verici ve tahrik edici bitkisel ve sentetik-yapay maddeler” demektir (Dönmezer, 1981: 391). Uyuşturucu madde kullanımı ve bunun ticaretinin yapılması çok eski devirlere kadar gitmektedir. Mezopotamya’da Sümerler, MÖ. 4000’lerde haşhaş ve kenevir yetiştirerek, bunları şurup, hap ve toz olarak kullanmışlardır. İlk ve orta çağlarda dünyanın çeşitli yerlerinde çeşitli bitkiler kullanılarak sarhoş edici mamuller elde edilmiştir. Avrupa’da yeniçağ ile birlikte ve özellikle sanayi devrimiyle ile bu alanda çok daha önemli gelişmeler olmuştur. Keyif verici maddelerin Napolyon’un Mısır seferi sonucunda Avrupa’ya getirildiği sanılmaktadır. ‘I. ve II. Dünya Savaşı’ ile birlikte dünyada uyuşturucu kullanımı ve ticaretinde büyük artışlar olmuştur (Göktepe, 2020: 635-637).

İlk Türk devletlerinde ve Türk-İslam ülkelerinde uyuşturucu maddelerin kaynağını “kenevir ve haşhaş” gibi bitkiler oluşturmuştur. Osmanlılarda bu bitkiler öncelikle tıp-ecza alanında tercih edilmiştir. “Beng” ismiyle bilinen ‘esrar’ın yanında ‘afyon ve karışımları’, bazı ağrı-sızuların tedavisinde ve hatta öksürükle mücadelede yumuşatıcı olarak kullanılmıştır. Afyon ve kenevirin yurt içinde-dışında alım-satımı ise narh ekonomisi dâhilinde devletin kontrolünde yapılmıştır (Korkmaz, 2020: 243). Ancak bu tür ürünler ve türevleri zaman zaman keyif verici olarak da kullanılmıştır. Esrarın sağlık alanında etkili bir şekilde kullanılması XIX. yüzyılda olmuştur. 1804’de “morfin”in bulunmasıyla ‘kodein’ maddesi izole edilmiş, eczacılıkta morfinin sentezlenmesiyle birlikte eroinde de seri üretime geçilmiştir. Böylece “afyon, esrar ve morfin” gibi maddeler birer sanayi ürünü haline gelmiştir. Uyuşturucu maddelerin kullanımının artmasıyla toplumsal ve ekonomik olarak devlet konuya daha geniş bir çerçevede bakmaya başlamış, uyuşturucu maddeler mücadele edilmesi gereken bir durum olarak değerlendirilmiştir (Göktepe, 2020: 628).

25 Nisan 1864’te “Attarlar ve Kökçüler Nizamnâmesi” çıkarılarak aktarların esrar ve ilişkili ürünler satması yasaklanmıştır (Baytop, 1995: 431-432). XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı afyonu Avrupa’da en çok tercih edilen ürün haline gelince II. Abdülhamit, afyon ekimini teşvik edici uygulamalar başlatmıştır. Morfinin sirke asidiyle etkileşiminden elde edilen “eroin” imalinin özellikle Avrupa devletlerinin ilaç pazarlarında yaygınlık kazanması Osmanlı toplumunun sağlığını olumsuz etkilemeye başlamıştır (Seddon, 2007: 144; Kocacık ve Mat, 2014: 31).

Afyon ve türevlerinin kimya sanayisinin yanı sıra ticari bir meta olarak öneminin artması Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar Osmanlı toplumunu olumsuz yönde etkilemiştir. “Morfin, eroin ve kodein” maddelerinde tiryakileşmenin hızlı bir şekilde artması, toplumda bu maddelere karşı bilinçlendirme çalışmalarını beraberinde getirmiştir. Sağlıklı bir toplum yaratma ideali, devletin denetim görevini ön plana çıkarmıştır. Çeşitli hastanelerde tedavi yöntemleri geliştirilmiştir (BOA, R. 1324-M.1906: 490.88, 26.RA; BOA, R.1328-M.1911: DH.EUM.THR, 22.19-0, 29.Z.; BOA, 26.RA.1324 (20.05.1906): Nu: 490.88). Türkiye’de Cumhuriyete giden süreçte, devletin esnaf ve kahvehaneler başta olmak üzere uyuşturucu maddeleri denetleme iş ve görevinde çok ciddi artışlar meydana gelmiştir. Ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sürecinde denetleme ve kontrol mekanizması sekteye uğramıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında konuyla ilgili çok ciddi sıkıntılar olmasa da ilerleyen yıllarda asayiş ve güvenlik konularındaki yasal düzenlemeler ile birlikte uyuşturucu maddelerle de mücadele edilmiştir (Göktepe, 2020: 635). Türkiye, İkinci Dünya Harbi’ne girmemiş ancak dünyada yaşanan büyük savaşın olumsuz etkileri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu evrede sosyal ve ekonomik problemler toplumda uyuşturucu madde kullanımını artırmıştır. Bu sırada Türkiye savaş sonrasında 1946’da çok partili siyasal hayata

geçmiştir. Bu durum 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesine zemin hazırlamıştır. DP iktidarı döneminde, uyuşturucu ile mücadele genel bir siyaset olmuş, toplum sağlığının korunmasına yönelik çalışmalar hayata geçirilmiştir (Korkmaz, 2013: 1-34).

Bu çalışmanın konusu olan “Demokrat Parti Döneminde Asayiş Bağlamında Uyuşturucu Sorunu” politika, toplum ve güvenlik ekseninde ele alınmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinin araştırmacılara açılmaması, dönemin uyuşturucu operasyonları ve madde kullanımının nitelik ve niceliğiyle ilgili istatistiki verilere doğrudan ulaşılmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, TBMM’ toplantı tutanakları, yerel-ulusal gazeteler ile konuyla ilgili çağdaş çalışmalar ve il bazlı akademik tezlerden elde edilen bilgiler nitel araştırma yöntemiyle değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır. “Uyuşturucu maddelerle mücadele” için çıkarılan kanunlar konunun kronolojik olarak ele alınmasını kolaylaştırmıştır.

I.Uyuşturucuyla Mücadelede Türkiye’nin Uluslararası Yükümlülüklerle Uyumunun

Tarihsel Gelişimi

XX Yüzyıl başlarından itibaren uyuşturucu maddelerin milletlerarası bir mesele olarak görülmeyle başlamasıyla bu maddelerin kontrolü-denetimi, üretim-imal ve ticaretinin engellenmesi için uluslararası boyutta toplantılar yapılmıştır. 1 Şubat 1909’da Şanghay’da “Afyon Konferansı” yapılarak, 12 ülke (Rusya, Almanya, Çin, Portekiz, İran, İngiltere, Avusturya, Tayland, Japonya, Hollanda ve Fransa) tarafından afyon üretimi-ticareti kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Ermaz, 1982: 1061). 23 Ocak 1912’de Lahey’de imzalanan sözleşmeyle uyuşturucuyla mücadelede ciddi bir yere gelinmiştir. Uyuşturucu kullanımı yasaklanmasa bile belirli bir izne bağlanmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi 1933’de kabul etmiştir. Bu sırada, devletlerin sahip olduğu polis-emniyet teşkilatlarının ülkeler arasında iş birliğinin sağlanması için 1914 yılında Monako’da bir toplantı yapılarak, INTERPOL’ün (Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı) temelleri atılmıştır. 1925-1931-1936 Yıllarında yapılan ‘Cenevre Sözleşmeleri’ ile uyuşturucu ile mücadelenin altyapısı oluşturulmuştur (www.interpol.int, 2018).

Dünyada bu gelişmeler olurken Yeni Türk Devleti’nde sağlıklı bir toplum yaratmak amacıyla çeşitli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak “Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti” kurulmuştur (Korkmaz, 2023: 275-276). Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından hazırlanan uyuşturucu maddelerin zararları konusunda uyarıcı broşürler ile halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. “Sihhi Müze Rehberi” adıyla bir dergi bile çıkarılmıştır. Türkiye’de uyuşturucu maddelerin izinsiz veya ruhsatsız olarak üretimi-imali, ithali, ihracı ve her türlü ticaretine fırsat verecek eylemler “765 sayılı Türk Ceza Kanunu”nun 403. maddesiyle 1926’da yasaklanarak, bir suç olarak düzenlenmiştir (Öner, 2010, s. 108). Yeşilay Cemiyeti eroin kullanımının gençler arasında arttığını tespit etmiştir (Vakit, 23 Ekim 1933: 5). “Uyuşturucu Maddelerin Sureti İmâl ve İhzarı ile Tarzı Murakabesi Hakkında 1/79 sayılı Kanun Layihası 1928’den itibaren uygulanmıştır (Hikmet Hamdi, 1928: 30-32). Uyuşturucu maddeler hakkındaki ilk kanun tasarısı TBMM’de 8 Nisan 1928’de kabul edilmiştir (BCA, 1928: 30-18-1-2, 28.20.19). Aynı yıl dışardan gelen uyuşturucu maddelerin eczaneler dışındaki yerlerde alım satımı yasaklanmıştır (BCA, 1928: 30-18-1-1, 29.44.19).

1930’da uyuşturucu maddeler hakkındaki kanun güncellenerek, uluslararası hukukun gereklerine göre yenilenmiştir (BCA, 1930: 30-18-1-2, 10.26.13). Yine 1930’da “Uyuşturucu Maddelerin Üretimini Sınırlanması Konferansı”nda Türkiye’yi ‘İktisat Vekaleti’nden bir heyet temsil etmiştir (BCA, 1930: 30-18-1-2, 12.49.9). 1931’de uyuşturucu madde imal ve ihraç eden fabrika ve imalathanelerin üretim ve satışlarının kontrol edilmesi için ‘Hariciye Vekaleti’nce TBMM’ye kanun tasarısı verilmiş, konu TBMM’de tartışılmıştır (BCA, 1930: 30-18-1-2, 17.10.7). Bunun üzerine aynı sene afyondan imal edilen uyuşturucu maddelerin

tekelleşmesi için bir layiha kabul edilmiştir. “1925 Cenevre Uyuşturucu Maddeler Üretimini Sınırlandırılması Sözleşmesi” 27 Nisan 1932’de Türk Hükümeti’nce onaylanmıştır (BCA, 1932: 30-18-1-2, 28.32.20). Sözleşmeye bağlı olarak, Türkiye’de Hükümetin ilk icraatı İstanbul Eyüp’te uyuşturucu madde imal eden bir imalathaneyi kapatmak olmuştur.

Uyuşturucu maddelerin tek bir yerden alımı-satımı (İnhisarı-tekelleşmesi) için 1933’te kanuni düzenlemelerin hazırlığı devam etmiştir. 1933’de haşhaşın ekim alanı daraltılmış ve afyonun ticari işlemleri “İktisat Vekaletine” devredilmiştir. “Uyuşturucu Maddelerin İnhisarı”na dair “1931 Cenevre ve Lahey Afyon Sözleşmesi” onaylanmıştır. “2313 Sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Yasa” 1933 yılında yürürlüğe girmiş ve çok uzun bir süre yürürlükte kalmıştır. “2313 Sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun ve 3298 Sayılı Uyuşturucu Maddeler” ile alakalı kanunda adı geçen keyif verici maddelerin üretimini yasaklanması, üretimi ve ithal-ihraçlarının izne tabi tutulması hakkında düzenleme yapılmıştır. Türk Ceza Kanunu TCK ile düzenlenen “5237 sayılı Etkin Pişmanlık ve CMK’da yer alan mal varlığına el koyma, tutuklama, adli kontrol, ses kaydının dinlenmesi, gizli soruşturmacı görevlendirilmesi” gibi hallerde uyuşturucu maddelerin kaçakçılığı ve mücadelesinin temel ilkeleri ve ayrıntıları belirlenmiştir (Günel, 1976: 42). 1934’de ilk kez bir markanın uyuşturucu maddelerde tekelleşmesine izin verilmiştir. Bunun için ‘İnhisar İdaresi’ne 2 yüz bin lira tutarında bir para tahsis edilmiştir. Yine İran “soft afyonu”nun kalitesinin tespiti için bu ülkeye bir heyet dahi gönderilmiştir (BCA, 1934: 30-18-1-2, 46.43.20).

1935’den sonra uyuşturucuyla mücadelede farklı bir sürece girilmiştir. Bilimsel toplantılar yoluyla halkın bilinçlendirilmesi sağlanmıştır. Örneğin 1935 “Tıp Kongresi’nde “Nazım Şakir, Şükrü Yusuf ve Şükrü Dilmen”, morfin ve eroin konusunda sunumlar yapmıştır (Çakır, 2021: 109). 1935’de bazı Uzakdoğu ülkelerine afyon ticareti için uzmanlar gönderilmiştir. Eroin kullanımı Avrupa ülkelerinde 1936’dan sonra yaygınlaşmıştır. 26 Haziran 1936’da Cenevre’de “Uyuşturucu Maddeler Gayrimeşru Ticaretinin Meni” toplantısında imzalanan sözleşmeyi Türk Hükümeti de 29 Mayıs 1936’da onaylamıştır (BCA, 1935: 30-18-1-2, 70.97.3). TBMM’de onaylanan “Zararlı İlaçların Gayri Meşru Ticaretinin Men’i Hakkında Sözleşmenin Kabulü Hakkında Kanun” da 1912’den beri dünyada kabul edilen sözleşmelere atıfta bulunularak, kanun metni ‘Milletler Cemiyeti BM’ne üye olan ve olmayan tüm ülkelere birer nüshası gönderilmiştir. Böylece uyuşturucuyla mücadelede tüm ülke ve toplumların duyarlı olmaları sağlanmaya çalışılmıştır (T.C. Resmî Gazete, 31 Mayıs 1937: 3618). “1936 tarihli Cenevre Sözleşmesi”nde uyuşturucu maddelerin imal-ticareti ve alım-satımının dünya genelinde hapis veya kişi hürriyetini kısıtlayıcı cezalarla men edilmesi hakkında ülkelerin gerekli yasal tedbirleri alması kararlaştırılmıştır (Kurt; Kurt, 2007: 16). İlgili sözleşmede;

- 1.Sözleşme hükümlerine giren suçların, özellikle imal, ticaret, alım, satım gibi fiillerin hapis veya hürriyeti bağlayıcı ceza ile cezalandırması için gerekli olan yasal tedbirlerin alınması,
- 2-Sözleşmeye taraf bir devlette başka bir ülke vatandaşının suç işlemesi halinde, bağlı olduğu devletin, suçun kendi ülkesinde işlenmiş gibi suçluyu cezalandırması,
3. Uyuşturucu madde suçu olarak belirlenmiş davranışların diğer şehirlerde işlenmesi durumunda her birinin ayrı bir suç olarak kabulü,
- 4-Başka ülkelerde suç işleyen kişilerin kendi ülkesinde de aynı suçu işlemesi halinde kendisine verilmiş cezanın tekrarı,
5. Uyuşturucu suçundan başka ülkelerde tutuklanmış kişilerin kendi ülkelerince iadelerinin istenmesi durumunda aldıkları cezaların kendi ülkelerinde de tatbik edilmesi.” kararlaştırılmıştır.

27 Mayıs 1937’de kabul edilen “*Zararlı İlaçların Gayri Meşru Ticaretinin Men’i ve Tecziyesi Hakkında Kanun*” ile uyuşturucuyla mücadelede uluslararası kurallar uygulanması konusu, Türkiye’de geçerli olmaya başlamıştır. 1937’ de uyuşturucu maddelerin kaçakçılığının denetimi için Amerika’dan Türkiye’ye uzmanlar gelmiştir (Erdoğan, 2004, s. 12). Bu sırada 26 Haziran 1936 tarihli Cenevre toplantısı kararları kabul edilerek, uyuşturucu maddelerin kullanımının yasaklanması konusunda bir adım daha atılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de toplam 42 kentte ‘haşhaş’ tarımı yapılırken, 1938’de “3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu” ile haşhaş “Toprak Mahsulleri Ofisi”nin tekeline verilmiştir (T.C. Resmî Gazete, 13.07.1938: 3491). Uluslararası sözleşmeler-toplantılar uyarınca, Türk Hükümetleri kabul ettikleri kanunlar ile sürece katkıda bulunmuştur. Uyuşturucu maddelerin bazıları, özellikle ilaç sanayisinde kullanıldığı için uluslararası platformda dolaşimleri çok daha kolay olarak ön plana çıkmıştır. Bu durum uyuşturucuyla mücadeleyi sekteye uğratan önemli bir husus olmuştur. Bu sırada, ecza firmalarının ilaç hammaddelerini temin etmelerinde sıkıntı yaşamamaları için birçok maddenin ithalat-ihracatı kanuni düzenlemelerle düzenlenmiştir.

Türkiye’de bu gelişmeler olurken, dünyada uyuşturucu kullanımı ve bu durumun denetim altına alınmasına yönelik birçok karar alındığı görülmektedir. 1938’de ‘Parakodin’ maddesi uyuşturucu maddeler kapsamına alınmıştır. 1944-1947 arasında “BM İktisadi ve İhtimai Konseyi Uyuşturucu Maddeler Komisyonu” New York’ta birçok toplantı yapmıştır. 1948’de kurulan “Dünya Sağlık Örgütü” tüm devletlere Psikoaktif maddelerin kullanım ve düzenlenmesi hakkında öneri ve destekte bulunma konusunda önemli bir kurum olmuştur. 16 Şubat 1948’de “Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki 23 Ocak 1912 Lahey, 11 Şubat 1925, 19 Şubat 1925, 13 Temmuz 1931 Cenevre, 27 Kasım 1931 Bangok ve 26 Haziran 1936 Cenevre Anlaşma, Sözleşme ve Protokollerini Değiştiren Protokolün Kabul Edilmesine Dair Kanun’u” kabul etmiştir (TBMM ZC., 1948: 152).

“Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey” liderliğinde hazırlanan “*Sentetik Uyuşturucu Maddelerin Denetimi ile İlgili Protokol*” 1948’de imzalanıp, 1949 yılında yürürlüğe konulmuştur. Bununla üye ülkeler zararlı maddeleri ve sentetik ilaçları BM Genel Sekreterliğine bildireceklerdir. İlgili kuruluşlara üye ülkeler ‘toksikomani’ içeren sentetik uyuşturucu maddeleri kontrol altına almayı kabul etmişlerdir (Kurt; Kurt, 2007: 16). 1 Mart 1950’de “Uyuşturucu Maddelerin Milletlerarası Kontrolüne Tabi Tutulmasına Dair Paris Protokolü” onaylanmıştır. Bununla Türkiye uluslararası kurallara titizlikle uymaya devam ettiğini göstermiştir (Çakır, 2021: 123).

II. Demokrat Parti İktidarı’nda Türkiye’nin Uyuşturucuyla Mücadelede Uluslararası Yükümlülüklerine Uyumu ve Yasal Düzenlemeler

7 Ocak 1946’da “Dörtlü Takrir” üyelerince resmen kurulan Demokrat Parti, 1947 kongresinde “Hürriyet Misakı”nı kabul etmiştir. 1949 kongre kararları ise CHP iktidarına toplumsal olaylar konusunda bir ultimatom şeklinde basında karşılık bulmuştur (Akşam, 17 Mayıs 1950: 2; Akşam, 20 Mayıs 1950: 2). 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP, 4.391.694 kişinin oyunu alarak (%55,2 oy oranıyla) tek başına iktidar olmuş, TBMM’de 416 milletvekilliği elde etmiştir. Seçimde CHP ise %39,6 oy oranı ile 69 vekil çıkarıp, 3.148.626 seçmenin oyunu alabilmiştir. Bu seçimde “Nispi Temsil Sistemi” ilk kez kullanılmıştır. 22 Mayıs 1950 günü mecliste yapılan oylamada Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan meclis başkanı olmuştur. Hükümeti kurma görevi Adnan Menderes’e verilmiştir (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950: 1,3; Cumhuriyet, 23 Mayıs 1950: 1-4; Akşam, 5 Mayıs Pazar 1946: 1; Akşam, 17 Mayıs 1950: 2; Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950: 1; Milliyet, 15 Mayıs 1950: 1; Milliyet, 17 Mayıs 1950: 5; Ulus, 17 Mayıs 1950: 1,3; Akşam, 20 Mayıs 1950: 2; Ulus, 3 Mayıs 1950: 5; Vakit, 5 Haziran 1950: 1; Vakit, 5 Haziran 1950: 1; Milliyet, 14 Haziran 1950: 1).

Adnan Menderes, “27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi” ne kadar başbakanlık yapmıştır. 1950’li yıllarda Türkiye tarım ekonomisine dayalı bir ülke konumundaydı. Demokrat Parti iktidarının başlamasıyla kırsal kesime yönelik destek ve yatırımlar artmış, tarımda makineleşmeye geçilmişti (Aslan, 2014: 7-9, 19, 41). Ancak köy halkının refah seviyesinde çok ciddi bir iyileşme mümkün olamamıştır. Nüfusun hızla artması ve kentlere hızlı göçler birçok sosyal-toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Suç oranlarında ani artışlar meydana gelmiştir. Demokrat Parti iktidarında tüm suç unsurları ve uyuşturucuyla mücadelede en etkin kurum emniyet-polis teşkilatı olmuştur (Dikici, 2009: 62; Alıveren, 2006: 17-20). DP’nin parti ve hükümet programında genel asayişin sağlanması ve halkın huzurunun temininde uyuşturucuyla mücadele edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Uluslararası toplantılara üst düzeyde katılımlar olmuştur. “BM ve Avrupa Konseyi”nce benimsenen karar ve yasal düzenlemeler iç hukuk düzenlemelerine temel teşkil etmiştir. 1951 ve 1954’de “*BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi uyuşturucu Maddeler Komisyonu*” toplantılarına Hükümeti temsilen “Dr. Cemalettin Or, Cemal Kiper, İsmail M. Kavadar, Selman Açıvar, Mazhar Özkol, Hüseyin Kunter” başkanlıklarında heyetler katılmıştır (BCA, 1935: 30-18-1-2, 116.26.5; 128.24.18; 135.31.6). “Gümrük İş birliği Konseyi” 1952’de kurulmuştur. “28 Aralık 1953 New York Afyon Protokolü ve Cenevre Uyuşturucu Maddelerin Yasaklanması Sözleşmesi” ile “Hindistan, Türkiye, Yunanistan, İran, Bulgaristan, Yugoslavya ve SSCB” gibi ülkelere haşhaş ekimi ve ticareti serbestliği tanınmıştır. Bu protokol ile ‘haşhaş ve afyon ekimi’ ve bunların ithali-ihracı sınırlandırılmış, dolaşımı denetim altına alınmıştır. Türkiye uyuşturucu kaçakçılığına karşı daha etkili önlemler almayı taahhüt etmiştir. Özellikle “afyon” üretim sıklığı daha sıkı denetlenmeye başlanmıştır (Güngör; Kınacı, 2001: 80). “Lahey ve Cenevre Afyon Sözleşmesi ve Protokolü” ile uyuşturucu maddeye ait sözleşme ve protokolün Türkiye-Almanya arasında tekrar yürürlüğe konulması için mektuplaşmalar olmuştur. Uluslararası mücadelede Türkiye-Almanya ayağındaki sorunlar böylece halledilmeye çalışılmıştır (BCA, 1954: 30-18-1-2, 139.40.10). 1956, 1957’de “BM Dünya Sağlık Teşkilatı”nce uyuşturucu oldukları kabul edilen ve tedbir alınması gereken bazı maddeler “2313 sayılı Uyuşturucu Maddeler Kanunu” hükümlerine tabi tutulmuştur (BCA, 1955: 30-18-1-2, 122.28.16; 145.111.1). “Narkotik Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun”, ile 1956’da narkotik maddelerin kontrolü, kullanımı ve bunlarla ilgili cezai yaptırımlar yeniden düzenlenmiştir. Türkiye’de uyuşturucu ile mücadele ve bu konuda yasal çerçevenin oluşturulması açısından önemli bir adım olmuştur (T.C. Resmî Gazete, 24/6/1933 tarih ve Sayı: 2435, Kanun no: 2313).

Uyuşturucu madde kaçakçılığını önlemek için gerekli tedbirler alınması hakkında İran Hükümetiyle Tahran’da müzakerelerde bulunmak üzere 1959’da Türkiye’den bir heyet gönderilmiştir. Çünkü İran özellikle uzak Doğu uyuşturucu ticaretinde ve bu maddelerin üretiminde önemli bir ülke durumundaydı (BCA, 1959: 30-18-1-2, 153.46.6). Uyuşturucu maddeler ile ilgili bazı anlaşmaları tek bir metin halinde birleştirmek amacıyla New York’ta 1960’ yılında milletlerarası bir konferans düzenlenmiştir. Ancak Türkiye’deki siyasi karışıklıklar bu toplantılarda alınan kararların tam olarak uygulanmasını güçleştirmiştir (BCA, 1960: 30-18-1-2,157.32.16).

“1960 Askerî Müdahalesi” ve bunun getirdiği çeşitli olumsuzluklara rağmen uyuşturucuyla mücadelede Türkiye üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiştir. Küresel anlamda uyuşturucuyla mücadelede en ciddi uluslararası girişim 1961’de olmuştur. Bağımlılık yapan maddelerin tam olarak kontrol altına alınması, denetiminin daha ciddi bir şekilde yapılması ve bu maddelerin kötü amaçlı kullanılması ile kaçakçılığının önüne geçilmesi hususunda ‘Birleşmiş Milletler BM’ tarafından 1961 yılında çok ciddi adımlar atılmıştır. Çünkü özellikle uzak Doğu kökenli bu maddelerle mücadelede toplumsal baskılar hiç olmadığı kadar artmıştır. Önceki sözleşmelerin güncellenmesine ihtiyaç duyulmuştur. “Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi”

tarafından incelenip geliştirilen tüm hükümlerin tek bir metinde bir araya getirilmesi amacıyla toplantılar yapılmıştır. Bu amaçla ilk önce 1961’de Cenevre’de “BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu” ile bu komisyonun “Kaçakçılık Komitesi” tarafından bir toplantı düzenlenmiştir. Yine aynı yıl Tahran’da ‘CENTO Ülkeleri Uyuşturucu Maddeler Konferansı’na Mazhar Özkol başkanlığında bir Türk heyeti katılmıştır (BCA, 1960: 30-18-1-2,159.18.1;160.30.18). Aynı yıl BM tarafından çok daha fazla ülkenin katılımıyla uyuşturucu-uyarıcı maddeler ile mücadelede süreklilik gösterecek bir anlaşma niteliğindeki “1961 Tek Sözleşmesi” imzalanmıştır. Bu sözleşme ilk etapta 40 ülke tarafından imzalanmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi, “27.12.1966 tarih ve 812 sayılı kanun” ve Bakanlar Kurulunun 14.02.1967 tarihli kararıyla onaylamıştır. Bu karar 12.05.1967’de Resmî Gazetede yayımlanmıştır. “1961 Uyuşturucu Maddelere Dair Tek Sözleşmesi, 1971 Psikotrop maddelere Dair Sözleşme, 25.03.1972 tarihli Uyuşturucu Maddelere Dair Tek Sözleşmesinin Tadiline İlişkin Protokol ve 1988 Psikotrop Maddelerin Kaçakçılığına Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” uyuşturucuyla mücadelenin temelini teşkil etmiştir. Özellikle “1961 Tarihli Uyuşturucu Maddelere Dair Tek Sözleşmesi” ile Türkiye uyuşturucuyla mücadelede tam olarak uluslararası alandaki tüm anlaşmalara taraf olmuştur (Türkiye uyuşturucu Raporu, 2021: 17). Ancak Türkiye 1972 tarihli protokolü 26.04.2001 tarihinde gecikmeli olarak onaylamıştır. “Tek Sözleşme” ile tüm dünyada söz konusu maddelerin tıbbi kullanımı, suistimali, bağımlılık potansiyeli vb. kriterler kapsamında sınıflandırılarak ilk kez kontrol altına alınmıştır. Ayrıca sözleşmeye taraf devletlerarasında çıkabilecek ihtilaflar için anlaşmazlığın “Milletler Arası Adalet Divanı”na sevkinin ön görülmesi, hukuki süreçlerde hızlı adımlar atılmasında etkili olmuştur (Kurt; Kurt, 2007: 16).

1971’de Amerika’nın baskısı ile Türkiye’de haşhaş ekimi alanı daraltılarak, dört il’e indirilmiştir. Ancak 1974’te haşhaş ekimi yapan il sayısı yediye çıkarılmıştır (T.C. Resmî Gazete, 1971, Sayı 13937). “1961 tarihli Tek Sözleşmesi” ile uyuşturucu maddelerin sınıflandırılmasında “sentetik psikotropik uyuşturucu maddeler” in bu sınıflandırma dışında bırakılması bu maddenin uluslararası tanımı ve içeriğinin ne olduğu konusunda sorunlara neden olunca yeniden bir düzenleme yapma ihtiyacı hasıl olmuştur. 19 Şubat 1971’de “1971 Psikotrop Maddeler Sözleşmesi” imzalanmış ancak 40 ülke imza şartı hemen sağlanamadığından 1976 yılında ancak yürürlüğe girebilmiştir. Türkiye “Psikotrop Maddeler Sözleşmesi” ni “27.10.1980 tarihli 2326 sayılı Kanun”la onaylamıştır (T.C. Resmî Gazete, 7.3.1981, Sayı 17272). Uyuşturucu maddelerle uluslararası boyutta daha etkin mücadele edebilmek için 1988’de tekrar güncelleme ihtiyacı belirince 19.12.1988 tarihinde “1988 Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Kaçakçılığına Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” imzalanmıştır. Türkiye 34 maddelik bu sözleşmeyi “22.11.1995’de 4136 sayılı yasa” ile kabul etmiştir (T.C. Resmî Gazete, 25.11.1995, Sayı 22474).

III. Demokrat Parti İktidarında Asayiş ve Uyuşturucuyla Mücadele Hadiseleri

Uyuşturucu maddelerle mücadelede Türkiye’nin daha önceki yıllarda taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve toplantı kararları ‘Demokrat Parti DP’ iktidarının işini kolaylaştırmıştır. “Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey” liderliğinde hazırlanan 1948 “Sentetik Uyuşturucu Maddelerin Denetimi ile İlgili Protokol”, 1952 “Gümrük İş birliği Konseyi”, “28 Aralık 1953 New York Afyon Protokolü”, Demokrat Parti iktidarında aynen uygulanmıştır. 1956, 1957’de “BM Dünya Sağlık Teşkilatı’nca uyuşturucu oldukları kabul edilen ve tedbir alınması gereken bazı maddeler “2313 sayılı Uyuşturucu Maddeler Kanunu” hükümlerine tabi tutulmuştur. “1960 New York Konferansı” kararları ve “1961 Tek Sözleşmesi” nin kabulü uluslararası düzeyde uyuşturucuyla mücadelede ülkenin saygınlığının artmasında önemli bir faktör olmuştur. Asayiş ve güvenliğin sağlanması çalışmalarına paralel olarak, Demokrat Parti iktidarında Türkiye’de kişi hak ve özgürlüklerinin artırılması ve korunmasına dair gelişmelerin de önü açılmıştır (Başgil, 2006: 71).

Genel asayişin sağlanması uyuşturucuyla çok etkin bir mücadeleyi gerekli kılmıştır. Asayiş ve halkın huzur ve güveninin temini noktasında emniyet teşkilatı ve jandarma güçleri çok mühim rol oynamıştır. Emniyet teşkilatının yapısal değişikliğinin sağlanması amacıyla Amerika'dan uzman bir isim olan 'Chris Gugaz' getirilmiş ve kendisine konuyla ilgili raporlar hazırlanmıştır. Bu rapor doğrultusunda 1950'de birçok il ve ilçe merkezinde emniyet örgütü kurulmuştur. Polis teşkilatının görevleri, çalışma sistemleri yeniden düzenlenmiştir. "3201 Sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu"yla "Emniyet Genel Müdürlüğü" ne bağlı olarak hizmet verecek olan "Önemli İşler Müdürlüğü" kurulmuştur (Milletimizin Hizmetinde 150 Yıl (1845–1995), 1995, 118). 1952'de "Polis Bakım ve Yardım Sandığı" faaliyete geçirilmiştir (İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü 1923–1973 Çalışmaları, 1973: 74). 11 Mayıs 1953'de "6085 sayılı Seyrüsefer Talimatnamesi" yayınlanarak, polisler arasında uzmanlık alanlarının oluşması sağlanmıştır. Böylece asayiş ve suç olaylarına karşı polisin daha hızlı ve aktif çalışmasının önü açılmıştır. Halkın huzurlu ve sakinçe yaşayabilmesinin kolaylaşması için "3 Temmuz 1950'de Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun Tasarısı" adıyla genel bir af kanunu kabul edilmiştir (Öztürk, 1968: 362).

Toplumun huzurunun temini, kaçakçılık ve uyuşturucuyla mücadelede Demokrat Parti iktidarında birçok kanuni düzenlemelere gidilmiştir. Topluma karşı işlenen suçların en temel kaynaklarından birinin uyuşturucu maddeler olduğu kabul edilmiştir. Uyuşturucu maddelerin yasaklanmasıyla toplumsal suçlara karşı halk korunmuş olacaktır (Nyswander, 1961: 40). Demokrat Parti Dönemi'nde uyuşturucuyla mücadelenin yasal boyutunu 1926 tarihli ve "765 sayılı Kanun" oluşturmuştur. Demokrat Parti Dönemi'nde uyuşturucu suçu işleyenler "765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 403, 404 ve 3038." maddelerine göre yargılanıp cezalandırılmışlardır. 02/06/1941'de 403. Maddenin kapsamı "4055 sayılı Kanun" ile genişletilmişti. Bu kanunun yürürlüğü Demokrat Parti iktidarında da devam etmiştir. Uyuşturucu kullanımı bundan böyle ciddi bir suç olmuştur (Özmen, 2009: 37).

1950'den itibaren Türkiye'de uyuşturucu kullanımı ve kaçakçılığında hızlı bir yükselme yaşanmıştır. Bu dönemde uyuşturucu maddeleri için genel olarak 'beyaz zehir' tabiri kullanılmıştır. Eroin kullanımı ve ticaretinin boyutları ve alınması gereken önlemler için TBMM'de tartışmalar olmuştur. Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger, eroin kaçakçılığı ve imalâtının önlenmesi için alınan tedbirler hakkında bir soru önergesi vermiştir. Dülger soru önergesinde; özellikle İstanbul'da eroin kullanımı ve ticaretinin had safhaya çıktığını, toplumun bundan muzdarip olduğunu, emniyet teşkilatının gerekli önlemleri almada yetersiz kaldığını dile getirmiştir. Adalet Bakanı Halil Özyörük, 07.10.1950 günü TBMM'de söz alarak konuyla ilgili bilgi vermiştir. Bakan Özyörük, beyaz zehir kullanımı ve bunun ticaretinin gerçekten ciddi boyutlara ulaştığını doğrulamıştır. Özyörük, uyuşturucu maddelerin imal ve ihracının "15 Kanunuevvel 1928 tarih ve 1369 sayılı Kanun" hükümlerine bağlı olduğunu, bu sıkıntının Afyon ekimi mevzuatı ve afyon maddesinden çeşitli uyuşturucu madde yapımı konusunda yasal önlemlerin güncellenmediğinden yakınmıştır. "Ham afyon, tıbbî afyon, morfin, eroin ve sairinin ihracı, imali ve istihsalinin memleket dâhilinde satışı ve ticaretinden Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin sorumlu olduğunu, konuyla ilgili bu bakanlıkça gerekli çalışmaların henüz mevcut olmadığını" söylemiştir. Bakan Özyörük, afyon üretimi ve afyon kökenli maddelerin satışı hakkında 3 Temmuz 1932 tarih "2061 sayılı Kanun, 31 Mayıs 1933 tarih ve 2253 sayılı Kanun ile 2113 sayılı Kanun ve 3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu"nun değiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Adalet Bakanının ifade ettiği yasal değişiklikler uluslararası kuruluşlar tarafından alınan önlemler doğrultusunda Türkiye'de zamanla güncellenmiştir. Adalet Bakanı Halil Özyörük, uyuşturucu suçunun özellikle İstanbul'da ani bir yükseliş gösterdiğinin dikkatlerden kaçmadığını dile getirerek, 1945-1950 arasında İstanbul Mahkemelerine yansıyan davaların sayılarını da TBMM'deki konuşmasında vermiştir. Buna göre 1945'te 207, 1946'da 274, 1947'de 223, 1948'de 239, 1949'da 655 ve 1950'nin ilk 6 ayında 304 adet dava mahkemelerde

görülmüştür. Bakan Özyörük, uyuşturucu suçlarına dünya geneli ülkelerde ne çeşit cezalar verildiğine değinmiş, Türkiye’de 403 sayılı Ceza Kanunu’nun ilgili maddelerinde belirtilen cezalarda mutlaka artış yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger tekrar söz alarak, eroin imal eden birçok firmanın bulunduğunu, bunların bu işi sağlık amaçlı olarak yapıyor gördüklerini ancak bu işten özellikle uyuşturucu madde imalinden çok yüksek oranlarda paralar kazandıklarını iddia ederek, kaçakçılık bürolarının ve emniyet teşkilatının bunun takibinde yetersiz kalmalarının diğer firmaları özendirdiğini söylemiştir (TBMMZC, 1950: 496-499).

Uyuşturucuyla mücadelede yasal boşluklar 1951 yılında doldurulmaya çalışılmıştır. “23.03.1950 tarih ve 5621 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu”nun 1,4, 6,7,18 ve 27. Maddeleri değiştirilerek, afyondan elde edilen uyuşturucu maddelerin içindeki oranlar değiştirilmiş, ham afyon ve türevlerinin ticareti ve ihracatın tamamen devlet tekeline alınmış ve afyon ve türevlerinin herhangi bir maddeyle değiştirilmesi yasaklanmıştır (TBMM, 1951: 6-9). “Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu”nda yapılan değişiklikler afyon ekim alanları, denetimi ve ticaretini 1958 yılına kadar bir düzene koymuştur. 1958’de kanunun bazı maddeleri yeniden düzenlenerek, afyon kaçakçılığı konusunda ciddi kısıtlamalar yapılmıştır (TBMMZC., 1959: 674).

Başbakan Adnan Menderes, 6 Mart 1955’te Anadolu Ajansıyla olan bir söyleşisinde uyuşturucu maddeleriyle mücadelede geline noktaı açıklamış ve emniyet mensuplarının bu konudaki çalışmalarından takdirle bahsetmiştir. Uyuşturucu maddelerin üretiminin, ticaretinin ve vatandaşlar tarafından istimalinin önlenmesinde senelerdir süren zorlu bir mücadele verildiğini ve bunun neticesinde bu tehlikenin esaslı bir surette önlenmiş olduğunu söylemiştir. Asayiş ve huzur-emniyetin tesisi gibi önemi büyük bu konuda emniyet çalışanlarının büyük hizmetlerinin olduğunu, bu itibarla teşkilat mensuplarının diğer devlet memurlarından daha fazla mesai sarf ettiklerini dile getirmiştir (BCA, 1955: 030.01.15.82.4).

Genel asayişin sağlanmasında oldukça hassas davranan emniyet-jandarma mensupları görevlerini hakkıyla yerine getirmişlerdir. Bu hususta zehir satıcılarına hiçbir taviz vermeyen polis teşkilatı mensupları başarılı operasyonlar düzenlemişlerdir. Köyden kente göç ile birlikte polis teşkilatının görevlerini yapmaları da zora girmiştir. Artan kent nüfusuna rağmen polis memuru sayısı aynı oranda artmamıştır. 1950 yılında “3.885.865” olan kent nüfusu %359 oranında fazlalaşarak, “10.805.817”ye ulaşmıştır. Polis memuru sayısı ise %13,7 oranında artmıştır (Landau, 1979: 148,149).

Uyuşturucu maddelerin genellikle Suriye üzerinden Türkiye’ye sokulduğu görülmektedir. 1950’li yıllarda Suriye’deki akrabalarını görmeye giden veya Türkiye’deki akrabalarını görmeye gelen kişilerin beraberinde birçok kaçak eşya getirip götürdükleri ayrıca uyuşturucu maddelerin de ülkeye girişinde bundan faydalandığı görülmektedir. Gümrük Kanunu’nda yer alan “huduttan giren bir kimse zati eşyaların yanında götürebilir” maddesi ile pasaport uygulamasındaki değişikliklerin kaçakçılara geniş bir hareket alanı sağlamıştır (Paktaş, 2012: 334). Uyuşturucu maddelerin Türkiye’ye getirilmesinden sonra Irak üzerinden yine çeşitli orta doğu ülkelerine sevkiyat yapıldığı emniyet kayıtları ve yerel gazetelerden görülmektedir. Uyuşturucu maddelerin yanında afyon kaçakçılığının yoğun olarak yapıldığı dikkat çekmektedir. Diyarbakır, Mardin, Adana ve Hatay gibi illerde genel kaçakçılığın yanı sıra uyuşturucu madde satıcılığının da yaygınlaştığı görülmektedir (Milliyet, 14 Haziran 1955: 1,4; Milliyet, 8 Eylül 1955; İstanbul Ekspres, 6 Eylül 1955: 1; İstanbul Ekspres, 8 Eylül 1955: 1. İstiklal, 3 Aralık 1955: 1). 1952 yılının Aralık ayında sadece Diyarbakır’da 83 teneke haşhaş ve 166 kilo afyon ele geçirilmiştir. 1952-1959 arası dönemde Diyarbakırda uyuşturucu operasyonlarında artış görülmüştür (Diyarbakır İçkale, 3 Mart 1952: 1; Diyarbakır İçkale Gazetesi, 26 Kasım 1952: 1; Diyarbakır İçkale Gazetesi, 18 Aralık 1952: 1; Diyarbakır

İçkale Gazetesi, 11 Şubat 1953: 1; Diyarbakır İçkale Gazetesi, 30 Aralık 1959: 1). Diyarbakır, Mardin ve Adıyaman gibi doğu illerinde uyuşturucu madde satıcılığı yanında asayiş olaylarında da artışlar olmuştur. Genellikle yolcu otobüslerinin durdurularak soygunlar yapıldığı görülmektedir. İçişleri Bakanı Namık Gedik, Mardin'e gelip bu soygun olaylarıyla ilgili olarak bazı incelemelerde bulunmuştur (Diyarbakır İçkale, 3 Nisan 1958: 1).

Yerel gazetelerde konuyla ilgili haberlere sıkça rastlanmıştır. Örneğin Diyarbakır'da esrar alıp satan Halil isimdeki kişinin evine yapılan operasyonda 900 gr. esrar bulunmuş, yanındaki "esrar" ile birlikte karakola götürülen bu şahıs buradaki soruşturmadan sonra mahkemeye sevk edilip tutuklanmış, hapis cezası almıştır. Yine Diyarbakır'da sivil polisler tarafından yapılan aramalarda üzerinde 20 parça esrar ile yakalanan bir şahsın harabe çarşıda esnaflık olduğu, esnaflık haricinde bir esrar satıcısı olduğu tespit edilen Ayhan Yılmaz isimdeki şahsın polislerce yakalanıp karakola götürülmüş, mahkemeye sevk edilmiş 5 ay hapis, 300 lira da para cezasına çarptırılmıştır (Diyarbakır İçkale, 3 Mart 1952: 1).

1950'li yıllarda özellikle nüfus yoğunluğu fazla olan veya stratejik yerlerde emniyet mensupları civar illerdeki asayiş olaylarında görev almışlardır. İllerdeki güvenlik güçlerinin yetersizliği bu yöntemi zorunlu kılmıştır. Örneğin İstanbul Emniyeti hem İstanbul'da hem de ona yakın illerde asayiş ve uyuşturucu operasyonları yapmıştır. "Emniyet Genel Müdürlüğü"nce yapılan denetlemelerde "İstanbul Emniyet Müdürlüğü" tarafından İzmit-Gebze'de esrar sattıkları tespit edilen kişiler, suçüstü yakalanmışlar ancak kaçmışlardır. Polisin rutin kontrollerinde yeniden yakalanan Gölcük ilçesi nüfusuna kayıtlı kişiler adli makamlara teslim edilmişlerdir. İzmit Kozluk ve Cedit Mahallelerinde ikamet eden bazı kişilerin esrar sattıkları anlaşılmış ve yakalanmışlardır. Kocaeli cezaevine bazı yöntemlerle uyuşturucu madde sokulması dikkat çekmiştir. "Gölcük Garnizon Komutanlığı"nda askerlik yapan sabıkalı esrar içicisi ve satıcısı şüpheli şahıslara da rastlanmıştır (Tunç, 2016: 392, 393).

1956 yılı ocak ayı içerisinde henüz başında uyuşturucu ile mücadele etmek için "Emniyet Genel Müdürlüğü" tarafından yapılan çalışmalarda "İstanbul Emniyet Müdürlüğü" tarafından İzmit-Gebze'de esrar ticareti yaptıkları belirlenen şüpheliler yapılan operasyonda polisin elinden kaçmışlar ve takip sonucunda Gölcük ilçesinde yakalanıp adliyeye sevk edilmiştir (Azim, 7 Ocak 1956, No: 428). İzmit "İstiklal" gazetesinin 3 Aralık 1955 günü yayınladığı habere göre İzmit'in Kozluk Mahallesi'nde yaşayan ve hamallık yapan bir kişi ile Cedit Mahallesi'nde oturan bir işçi uzunca bir süre takip edilmişler ve uyuşturucu sattıkları anlaşılacak tutuklanmışlardır (İstiklal, 3 Aralık 1955: No: 366). Kocaeli Cezaevi'ne esrar sokmak için ilginç bir yol bulan bir kişi cezaevindeki ağabeyine domates ve biber içine gizlediği 275 gr. Esrarı ulaştırabilmiştir. Ancak polis memurları daha sonra bu durumdan şüphelenince şüpheli şahıs tutuklanmıştır. Gölcük Garnizon komutanlığında askerlik yapan bir kişi esrar içicisi ve satıcısı şüphesiyle takip edilmiş ve bir kahvehanede otururken üzeri aranmıştır. Bu şahsın üzerinde 460 gr. esrar bulunmuştur (İstiklal, 24 Aralık 1957: No: 938). Gölcük, Derince ve Servetiye'de uyuşturucu madde sattıkları ve devamlı olarak bu bölgelerde gezdikleri tespit edilen M.Ö ve N.Ö isimli kişiler yakalanarak gözaltına alınmışlardır. İzmit Bağdat Caddesi'ndeki bir kahvede yapılan aramada da 65 parçadan oluşan bir esrar kutusu ele geçirilmiştir (İstiklal, 25 Eylül 1959, No: 1474).

Demokrat Parti döneminde doğu ve güney doğu illerinde her türlü kaçakçılık faaliyetlerinin yapıldığı görülmektedir. 1950'li yıllarda Urfa'daki uyuşturucu kaçakçılığını önlemek için "emniyet, jandarma ve Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı"nın ilgili birimleri etkin mücadeleler vermiştir. 1951 yılının Nisan-Kasım ayları arasında kaçakçılara yönelik operasyonlarda "çay, kahve, sigara, esrar, tütün, çeşitli gıda ürünleri ve giyim-kuşam ürünleri ile silah ve mühimmatlar" ele geçirilmiştir. Bu operasyonlarda güvenlik güçlerinden şehit olanlar bile

olmuştur. Suruç'un Suriye sınırında olan 'Alizer' köyünde kaçakçılık şüphesiyle H. oğlu C. Suriye'ye geçmek üzereyken gümrük görevlilerince vurularak etkisiz hale getirilmiştir (Tanık, 2019: 261,262).

Türkiye'de 1950'den itibaren özellikle üniversite öğrencileri arasında uyuşturucu kullanım oranı hızla yükselmiştir. Bu yükseliş, dönem itibarıyla düşündüğümüzde, Avrupa ülkelerine kıyasla görece düşük bir seviyeyi ifade etmekle birlikte, gençler arasında uyuşturucu ile ilgili bir ilginin başladığını da ortaya koymuştur. Öğrencilerin uyuşturucu kullanma nedenleri arasında "stres, sosyal baskı, merak ve eğlence arayışı" gibi faktörler öne çıkmıştır. Bu durum, gençlerin psikolojik ve sosyal baskılar altında nasıl bir başa çıkma mekanizması geliştirmeye çalıştığını göstermektedir. Arşiv kaynaklarına göre Türkiye'de 1950 ile 1954 yılları arasında "eroin, esrar, afyon" kullanımının önceki yıllara göre ciddi oranda artış olduğu görülmektedir. Ele geçirilen uyuşturucu maddelerin miktarlarında da yıldan yıla artış olmuştur. Buna göre ele geçirilen uyuşturucu miktarları 1950'de 26 kg, 1951'de 38 kg, 1952'de 176 kg, 1953'de 335 kg. ve 1954 yılında ise 350 kg olmuştur. Buna bağlı suç istatistikleri de değişmiştir. Uyuşturucu kullananların sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Hastanelere tedavi amaçlı gelen hasta sayısı 1950'de 34 iken 1954'de 89 olmuştur (BCA, 30.1.0.0, 116.734.1). Uyuşturucu kaçakçılığı ile ilgili olarak ise "1955'te 268, 1956'da 167 ve 1957'de 197" olay kayıtlara geçmiştir. 1956' da 145, 1957'de 216 ve 1958'de 169 olay meydana gelmiştir (BCA, 30.1.0.0, 69.433.3).

Asayiş olaylarında devletin en önemli mücadele organı polis teşkilatı olmuştur. Demokrat Parti iktidarında polisin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesine önem verilmiştir. Amerika'dan getirilen uzmanların görüşleri doğrultusunda polis teşkilatının yapısında reformlar yapılmıştır. Bu uzmanların görüşleri aynı zamanda uyuşturucuya mücadelede de olumlu etkilemiştir. Amerika ile iş birliği projeleri kapsamında finansal-lojistik destek sağlanmıştır. Amerika, uyuşturucu kaçakçılığında jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'yi desteklemiştir. Ancak eğitim, nüfus artışı ve ekonomik sebepler yüzünden mücadelede istenilen seviyeye gelinebilmiştir. 1950'de 10311 olan polis memuru sayısında bir polise 504 kişi düşerken, 1960'da 11725 polis memuru sayısında bir polise 751 kişi düşmüştür. Fakat polis memuru sayısındaki artış nüfusun genel artış ortalamasına göre zayıf kalmıştır (Demirbaş, 2005: 148-149).

Sonuç

Demokrat Parti, 1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin siyasi hayatında önemli bir yer edinmiştir. 1950'li yılların başında Türkiye'de uyuşturucu kullanımı ve buna bağlı olarak gelişen asayiş, toplumsal-kamusal ve güvenlik sorunları görece sınırlıydı. Bu dönemde, sosyal ve ekonomik değişimlerin yanı sıra uyuşturucu sorunu da gündeme gelmiştir. Demokrat Parti Dönemi, Türkiye'de uyuşturucu kullanımının ilk defa belirgin hale geldiği bir dönem olmuştur. Başta "afyon ve eroin" olmak üzere, çeşitli uyuşturucu maddelerin kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye'nin "afyon" üretiminde önemli bir konumda bulunması, bu tür uyuşturucuların ulaşılabilirliğini artırmıştır. Kullanım oranlarındaki artış, toplumsal sağlık sorunlarını beraberinde getirmiş, yasalar, asayiş olayları ve güvenlik politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle gençler arasında fiziksel ve psikolojik sorunlara yol açmıştır. Bu durum, aile yapısını da olumsuz etkilemiştir. Uyuşturucu ile mücadelede daha etkili politikaların geliştirilmesi ve toplumun bilinçlendirilmesi, bu dönemin en önemli derslerinden biri olarak değerlendirilmelidir. "Uyuşturucu sorunu", sadece bir sağlık meselesi değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik dengeyi tehdit eden bir olgu olarak dikkatle ele alınmalıdır. 1950'lerin sonlarına doğru, özellikle gençler arasında artan uyuşturucu kullanımı dikkat çekmeye başlamıştır. 1960'ların başında üniversite öğrencileri arasında uyuşturucu kullanım oranı %5 civarında olmuştur.

1956 yılında kabul edilen “*Narkotik Maddelerin Kullanılmasına Dair Kanun*”, uyuşturucu kullanımı ve ticareti ile ilgili cezaları artırmış olmasına rağmen bu yasaların uygulanması ve denetimi konusunda eksiklikler giderilememiştir. Uyuşturucuyla mücadele amacıyla polis teşkilatında çeşitli reformlar yapılmış, ancak kaynak yetersizliği ve eğitim eksikliği mücadelenin etkinliğini azaltmıştır. Uyuşturucu sorunu ve bunun yol açtığı hastalıklar sadece bir sağlık meselesi değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik dengeyi tehdit eden bir olgu olarak günümüze kadar gelmiştir.

“1960 Askeri Müdahalesi” ve bunun getirdiği çeşitli olumsuzluklara rağmen uyuşturucuyla mücadelede Türkiye üzerine düşeni yapmıştır. “*1961 Tek Sözleşmesi*” ile Türkiye uyuşturucuyla mücadelede uluslararası anlaşmalara tam olarak taraf olmuştur. Uyuşturucuyla mücadelede uluslararası boyutta mücadele edilmesine rağmen uyuşturucu pazarları çeşitli ülke ve toplumlarda maalesef ekonomik bir faaliyet olarak devam etmiştir. Bu durum uyuşturucu kaçakçılığının terör örgütlerinin de en önemli finans kaynağı durumuna gelmesine yol açmıştır. Böylece DP iktidarının uyuşturucuyla mücadelesi ve genel asayiş sağlamlasında zorluklar yaşanmıştır.

Demokrat Parti iktidarı Döneminde asayiş olayları ve uyuşturucuyla mücadelede istatistiki verilerin düzenli olarak kayıtları tutulmamıştır. “*Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM)*” geç tarihlerde (2011) kurulmuştur. Emniyet teşkilatının arşiv ve kayıtlarının erişime açılmaması dönemle ilgili verilerin değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. “Demokrat Parti İktidarı” döneminde uyuşturucu kullananların toplam nüfusa oranı, uyuşturucu kullanımı nedeniyle yaşanan asayiş olaylarının nitelik ve niceliğiyle ilgili istatistiki sonuçların kayıtları tutulmamıştır. Ancak bu dönemde “uyuşturucu maddelerle mücadele ve asayiş” olaylarında devletin kendisini en sorumlu otorite olarak görmesi çok önemli bir gelişme olmuştur.

Kaynakça

Arşiv ve Resmi Yayınlar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA);

BCA. (1928). 30-18-1-2, 28.20.19.

BCA. (1928). 30-18-1-1, 29.44.19.

BCA. (1930). 30-18-1-2, 10.26.13.

BCA. (1930). 30-18-1-2, 12.49.9.

BCA. (1930). 30-18-1-2, 17.10.7.

BCA. (1932). 30-18-1-2, 28.32.20.

BCA. (1934). 30-18-1-2, 46.43.20.

BCA. (1935). 30-18-1-2, 70.97.3.

BCA. (1935). 30-18-1-2, 116.26.5; 128.24.18; 135.31.6.

BCA. 30.1.0.0, 116.734.1.

BCA. (1954). 30-18-1-2, 139.40.10.

BCA. (1955). 030.01.15.82.4.

BCA. (1955). 30-18-1-2, 122.28.16; 145.111.1.

BCA. (1959). 30-18-1-2, 153.46.6.

BCA. (1960). 30-18-1-2, 157.32.16.

BCA. (1960). 30-18-1-2, 159.18.1; 160.30.18; 30.1.0.0, 69.433.3.

BOA. (26/RA/1324 (20/05/1906). Nr: 490/88 & BOA, 29/Z/1328 (03/01/1911). (DH.EUM.THR.), Nr: 22/19-0,

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, (TBMM ZC);
 TBMMZC. (1948). Dönem 8, Cilt 10, Birleşim 43, s. 152.
 TBMM ZC. (1956). Dönem VI, Bir. 4, s.92-95, 98, 100, 102, 103-119, 126-132, 132-139, 142-148, 148-151, 152-157, 157-168, 174-182, 183-200.
 TBMM ZC. (1950). Dönem IX, Bir. 19, Cilt I, 1950, s. 496-499
 TBMM ZC. (1951). Dönem XI, Bir. 79, Cilt 9, 1951, s. 674.
 T.C. Resmî Gazete. (24/6/1933). Sayı: 2435, Kanun no: 2313.
 T.C. Resmî Gazete. (31 Mayıs 1937). Sayı 3618
 T.C. Resmî Gazete. (13.07.1938). Sayı 3491.
 T.C. Resmî Gazete. (1961). No: 10859.
 T.C. Resmî Gazete. (7.3.1981). No: 17272.
 T.C. Resmî Gazete. (25.11.1995). Sayı 22474.

Eser ve Makaleler

- Alıveren, E. (2006). 40–50 Yıl Önceki İstanbul Emniyeti. *Çağın Polisi Dergisi*, V (58), 17-20.
 Aslan, E. (2014). *Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)* [Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
Azim. (7 Ocak 1956). No: 428.
 Aydemir, Ş. S. (2007). Menderes'in Dramı (1899-1960). İstanbul: Remzi Kitapevi.
 Bakanlar Kurulu. (17 Mayıs 1950). *Milliyet*, s. 5.
 Başbakanın Laiklik Görüşü, Menderes: Ezan Arapça okunabilir, diyor. (5 Haziran 1950). *Vakit*, 1.
 Başgil, A. F. (2006). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*. (2. Baskı), İstanbul: Yağmur Yayınları.
 Bayar'ın Milliyete Beyanatı. (15 Mayıs 1950). *Milliyet*, s.1.
 Baytop, T. (1995). Esrar. *İslam Ansiklopedisi*, 11, İstanbul: TDV, 431-432.
 Bir esrar satıcısı. (3 Mart 1952). *Diyarbakır İçkale*, s. 1.
 Celal Bayar, Dün Bir Basın Toplantısı Yaptı. (15 Mayıs 1950), *Cumhuriyet*, s. 1,3.
 C.H.P. nin Tamimi, Demokrat Partiyi Tebrik. (17 Mayıs 1950). *Akşam*, s. 2.
 Cumhurbaşkanı Dün Kütahya'ya Vasil Oldu. (5 Mayıs Pazar 1946). *Akşam*, s. 1.
 Cumhurbaşkanı Tebrik Töreni. (23 Mayıs 1950). *Akşam*, s. 1, 4.
 Çakır, G. (2021). Türkiye'de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950). *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 5, 105-137.
 Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*. Ankara: İmge Kitapevi.
 Daver, B. (1964). Türk Üniversite Öğrencileri ve Siyaset. *AÜSBF Dergisi*, XIX, 37-46.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000674
 Demirbaş, C. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Polis Teşkilatı. *Polis Dergisi*, XI (43), 147-149.
 Dikici, A. (2009). Demokrat Parti Dönemi İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı. *Akademik Bakış*, III (5), 61-94. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73988>
Diyarbakır İçkale. (26 Kasım 1952). s. 1.
Diyarbakır İçkale, (18 Aralık 1952). s. 1.
Diyarbakır İçkale. (11 gubat 1953). s. 1.

- Dönmezer, S. (1981). *Kriminoloji*. İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Erdinç, F. C. (2004). *Overdese Türkiye: Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erman, S. (1982). Uyuşturucu Maddelere İlişkin Ceza Hükümleri. *İÜFHM Atatürk’e Armağan*, 1 (4), İstanbul, 1061-1080.
- Eroin ve Kokainden Delirenler. (23 Ekim 1933). *Vakit*. s. 5.
- Gökçen, S. (2020). İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 241-264. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1478781>
- Göktepe, K. (2020). Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7 (9), 627-654. <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2020.174>
- Günal, H. Y. (1976). Uyuşturucu Madde Suçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 32 (1), 55-86. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001324
- Güngör, Ş.; Kınacı, A. (2021). *Uyuşturucu ve psiko trop Maddelerle ilgili Suçlar*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Hikmet H. (1928). *Sıhhi Müze Rehberi*. Ankara: Yenigün Matbaası.
- Hükümet kuvvetleri yeni nümayiş teşebbüslerini tamamen önledi. Şehirde tam bir sükûnet var. (8 Eylül 1955). *İstanbul Expres*, s.1
- <http://www.saglik.gov.tr/TR/dosya/1-38990/h/5avrupa.pdf> (12.12.2017).
- İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü 1923–1973 Çalışmaları*, (II. Kitap). (1973). Ankara: Gürsoy Matbaacılık.
- İnönü. (23 Mayıs 1950). *Ulus*, s. 5.
- İrtica. 14 Haziran 1950). *Milliyet*, s.1.
- İsmet İnönü. (20 Mayıs 1950). *Akşam*, s. 2.
- İstiklal*. (3 Aralık 1955). s. 1.
- İstiklal*. (3 Aralık 1955). No: 366.
- İstiklal*. (24 Aralık 1957). No: 938.
- İstiklal*. (25 Eylül 1959). No: 1474.
- Kocacık, E. T.; Mat, A. (2014). İstanbul’da Zehirler ve Zehirlenme Vakaları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XV (2), 21-38. <https://www.researchgate.net/publication/355757868>
- Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66, 241-279. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1184225>
- Korkmaz, E. (2021). Atatürk Dönemi Cumhuriyet Hükümetlerinin Frengi ile Mücadelesi. *Cumhuriyet Erdemdir Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetin Yüzüncü Yılı*, (Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınevi, 271-290
- Korkmaz, E. (2023). Truman Doktrini ve Marshall Planı’nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-34.
- Kurt, Ş.; Kurt, E. (2007). *Uygulamada Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları ve ilgili Mevzuat*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Landau, M. J. (1979). *Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar*, (Çev. Erdinç Baykal). Ankara: Turhan Kitabevi)

- Milletimizin Hizmetinde 150 Yıl (1845–1995)*. (1995). Ankara: EGM Yayını.
- Milliyet*. (8 Eylül 1955). s. 1.
- Nyswander, M. (1961). Neden Toksikoman Olurlar. *Tipta Yenilikler*, 6, 1-11.
- Öner, M. Z. (2010). Türk Ceza Kanunu'nda Uyuşturucu Madde İmal, İthal ve İhraç Suçları. *TBB Dergisi*, 88, 106-150. <https://doi.org/10.58658/kaypod.1335480>
- Özmen, Ö. (2009). *Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları*. [Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]
- Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Pektaş, Ş. (2012). *Menderesli Yıllar: Demokrat Parti Dönemi'nde İşçi Hareketleri*. İstanbul: Fırat Yayınları.
- Seddon, T. (2017). The Regulation of Heroin: Drug Policy and Social Change in Early Twentieth-Century Britain. *International Journal of the Sociology of Law*, 35 (3), 143-156. <https://doi.org/10.17822/omad.2020.174>
- Şağan, A. (2013). *Demokrat Parti Döneminde İktidar-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri (1950-1960)*. [Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi].
- Tanık, İ. H. (2013). *Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)*. [Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Tanör, B. (1998). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toker, M. (1994). *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tunç, B. (2016). *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*. [Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1923–1960*. (1978). Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978.
- Türkiye Uyuşturucu Raporu. (2021)*. Ankara: EGM Yayın Katalog No: 736.
www.interpol.int
- Yağın, H. C. (17 Mayıs 1950). Yeni Bir devir Açılıyor. *Ulus*, s. 1,3.
- Yunan Hükümeti husule gelen zararı tazmin edecektir. (6 Eylül 1955). *İstanbul Expres*, s. 1.
- Zehirli madde kaçakçılığı. (30 Aralık 1959). *Diyarbakır İçkale*, s. 1.

Gaston Bachelard'ı Yorumlamak: Sürrasyonalizmden Yaratıcı Akla Kültürün Geleceği

Interpreting Gaston Bachelard: From Surrealism to Creative Mind - The Future of Culture

Arif Akbaş^{1*}

¹Öğr. Gör. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, <https://ror.org/04f81fm77>, arifakbas@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-8480-4350>

Lecturer Gör. Prof. Dr. Sivas Cumhuriyet University, Yıldızeli Vocational School, Department of Marketing and Advertising, <https://ror.org/04f81fm77>, arifakbas@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-8480-4350>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 02.12.2024

Kabul Tarihi: 13.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Arif Akbaş

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Akbaş, A. (2025). Gaston Bachelard'ı Yorumlamak: Sürrasyonalizmden Yaratıcı Akla Kültürün Geleceği. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 157-176. <https://doi.org/10.30622/tarr.1594916>

Öz

Bu makale, Fransız düşünür Gaston Bachelard'ın temel kavramlarını ve yapıtlarını anlama çabasına odaklanmaktadır. Araştırma, Bachelard'ın sürrasyonalizm yaklaşımını ele alarak, onun perspektifinin kültür üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bachelard'ın felsefi düşüncelerini derinlemesine analiz ederek, sürrasyonalizmin temel kavramlarına odaklanmaktadır. Bachelard'ın algı, imgeleme ve bilgi oluşumu konularındaki özgün görüşlerini açıklığa kavuşturarak, bu düşüncelerin kültürel dönüşüm ile yaratıcı akıl üzerindeki potansiyel etkilerini vurgular. Ayrıca, makalede Bachelard'ın sürrasyonalizmi ile günümüz kültürü arasında kurulan bağlantılar incelenerek, felsefi perspektifin günümüzdeki kültürel gelişmelere nasıl bir katkı sağlayabileceği tartışılmaktadır. Bu sayede, Bachelard'ın düşüncelerinin çağdaş dünyada yaratıcı akıl ve kültür anlayışına nasıl ışık tutabileceği anlaşılır bir şekilde ele alınmaktadır. Bachelard, Fransız tarihsel epistemoloji ekolünün ana temsilcilerinden biridir. Bu yönüyle günümüzdeki birçok entelektüel ve düşünürü etkilemiştir. Bachelard, epistemoloji ve bilim felsefesi alanında yaptığı çalışmalarla modern düşünceye derin bir iz bırakmıştır. Özellikle "bilimsel düşüncenin gelişimi" ve "hayal gücünün poetikası" üzerine odaklanan iki ana teması, onun felsefesini eşsiz kılar. Bachelard, bilimsel bilginin durağan bir birikim süreci olmadığını, aksine, sürekli eski bilgi yapılarının kırılması ve yeni paradigmalara ortaya çıkmasıyla geliştiğini savunur. Kendi görüşünü, "epistemolojik kopuş" kavramıyla ifade eder. Ona göre, bilimde ilerleme, ancak eski dogmaların eleştirel bir biçimde aşılmasıyla mümkündür. Bachelard'ın felsefesi, hayal gücüne ve yaratıcılığa verdiği önemle de dikkat çeker. Bilhassa "Mekânın Poetikası" adlı eserinde, bireyin dünyayı algılayışının sadece rasyonel bilgilerle değil, aynı zamanda duygusal ve hayali deneyimlerle şekillendiğini savunur. Ev, köşe, dolap gibi gündelik mekânların bile insanın bilinçaltında güçlü bir sembolik değeri olduğunu öne sürer. Felsefi yaklaşımı, rasyonalite ile hayal gücünü birbirine karşıt değil, tamamlayıcı unsurlar olarak gören bir düşünce sistemini yansıtır. Bachelard'ın özgün yaklaşımı, hem bilimsel bilginin doğasına ilişkin tartışmalara hem de estetik ve varoluşsal sorulara katkı sunar. Modern epistemolojiyi derinleştiren ve insani deneyimin poetik boyutlarını anlamaya davet eden felsefesi, bilim/ sanat arasında köprü kurma çabası olarak değerlendirilebilir. Söz konusu anlayışıyla, rasyonaliteye romantik bir derinlik katar. Bachelard, modern bilimin epistemolojik temellerini sorgulayan, fenomenolojik yaklaşımla doğayı anlamayı amaçlayan bir filozof olarak kayda değer etkiler yaratmıştır. Bachelard'ın "rüya ve akıl" arasındaki gerilimi vurgulayan düşünceleri, bilimin mantıksal yapısının insan zihninin imgelerle ve soyutlamalarla şekillenen algısal süreçleriyle etkileşimini derinlemesine keşfeder. Onun, bilimin yalnızca doğruyu aramakla kalmayıp, aynı zamanda her bilgi formunun potansiyel yanlışlıklar barındırdığını kabul eden yaklaşımı, bilimsel bilgiye dair geleneksel anlayışa radikal bir eleştiri sunar. Ancak, Bachelard'ın materyalist perspektifi bazen aşırı indirgemeci bir tutum sergileyebilir. Ruhsal/ duygusal durumları deneyimlerin bilince yansımaları olarak ele alırken, bir bakıma zihinsel dinamiklerin bireysel ve toplumsal boyutlarını göz ardı etme riski taşır. Bachelard'ın felsefesi, bilimsel epistemolojiyi insan ruhunun duygusal evreniyle bağdaştırma çabasında başarılı olsa da insan bilgisinin çok yönlülüğünü yeterince derinlemesine kavrayamayabilir. Onun düşünceleri, entelektüel bir meydan okuma sunarak, akıl ve duyguların keşişim noktasındaki bilinç halini sorgular. "Bilim, doğruyu bulmaktan çok yanlışları ortadan kaldırma sürecidir." Bachelard, bilimin bir kesinlik arayışından ziyade, yanlışlıkları düzeltme ve hataları ortadan kaldırma süreci olduğunu vurgular. Onun yaklaşımı, bilimin evrimsel doğasını anlatan bir görüştür. "İnsanlar yalnızca düşünceyle değil, imgelerle de dünyayı keşfeder." Bachelard, bilimin mantıksal akıl yürütme ile sınırlanamayacağını, aynı zamanda hayal gücü ve imgeler aracılığıyla da dünyayı anlama çabasında olduğumuzu belirtir. Bilimin yalnızca rasyonel değil, duygusal ve yaratıcı bir yönünün de olduğunu gösterir. "Gerçek bilgi, her şeyin ötesinde, bilinçli bir hayal gücünün ürünüdür." Filozof, gerçek bilginin sadece somut gözlemler ve deneylerle değil, hayal gücünün katkılarıyla şekillendiğini savunur. Yaratıcı düşünme, bilimin gelişmesinde kritik bir rol oynar. "Zihin, hiçbir zaman tek bir şekilde girmez; her zaman çelişkilerle hareket eder." Bachelard, insan zihninin doğasını çelişkiler içinde olan dinamik bir yapı olarak tanımlar. Zihinsel tekâmülün ve değişimin sürekli bir süreç olduğunu anlatır. "Bilim; gerçeği değil, yalnızca geçici hakikatleri keşfeder."

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Fransız felsefesi, Tarihsel epistemoloji, Sürrasyonalizm, Bilim felsefesi, Şiir ve edebiyat kuramı.

Research Article**History**

Received: 02.12.2024

Accepted: 13.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.**Ethical Statement**

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Arif Akbaş

Complaintsturkisharr@gmail.com**Conflicts of Interest**

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as Akbaş, A. (2025). Interpreting Gaston Bachelard: From Surrealism to Creative Mind - The Future of Culture. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 157-176, <https://doi.org/10.30622/tarr.1594916>**Abstract**

This article focuses on understanding the fundamental concepts and works of the French thinker Gaston Bachelard. The text is written with the aim of comprehending and evaluating the thoughts of philosopher Bachelard. The research addresses Bachelard's approach to sur-rationalism, examining the impact of his perspective on culture. By deeply analyzing Bachelard's philosophical ideas, it emphasizes the core concepts of surrealism. The study elucidates Bachelard's unique views on perception, imagination, and the formation of knowledge, highlighting the potential effects of these ideas on cultural transformation and creative intellect. Moreover, the article examines the connections established between Bachelard's surrealism and contemporary culture, discussing how this philosophical perspective might contribute to today's cultural developments. Through this, the study seeks to articulate how Bachelard's thoughts can shed light on the understanding of creative intellect and culture in the modern world. The article endeavors to explain Bachelard's fundamental ideas through an exploration of his works. Bachelard is one of the primary representatives of the French historical epistemology school. In this regard, he has influenced numerous intellectuals and thinkers of today. Bachelard has left a profound mark on modern thought with his contributions to epistemology and the philosophy of science. His focus on two main themes "the evolution of scientific thought" and "the poetics of imagination"—makes his philosophy unique. Bachelard argues that scientific knowledge is not a static process of accumulation but rather develops through the constant disruption of old knowledge structures and the emergence of new paradigms. He expresses this view through the concept of "epistemological rupture." According to him, progress in science is only possible by critically overcoming old dogmas. Bachelard's philosophy also stands out for its emphasis on imagination and creativity. In particular, in his work *The Poetics of Space*, he argues that an individual's perception of the world is shaped not only by rational knowledge but also by emotional and imaginative experiences. He suggests that even everyday spaces, such as houses, corners, and cupboards, carry profound symbolic value in the subconscious. His philosophical approach reflects a thought system that sees rationality and imagination not as opposing forces but as complementary elements. Bachelard's original approach contributes to debates on both the nature of scientific knowledge, and aesthetic and existential questions. His philosophy, which invites us to understand the poetic dimensions of human experience while deepening modern epistemology, can be seen as an effort to bridge the gap between science and art. Through this understanding, he brings a romantic depth to rationality. Bachelard is a philosopher who has created significant impacts by questioning the epistemological foundations of modern science and seeking to understand nature through a phenomenological approach. His thoughts, which emphasize the tension between "dream and reason," delve deeply into the interaction between the logical structure of science and the perceptual processes of the human mind, shaped by images and abstractions. His approach, which acknowledges that every form of knowledge inherently contains potential errors, offers a radical critique of traditional understandings of scientific knowledge. However, Bachelard's materialist perspective can sometimes exhibit a reductive stance. While he treats spiritual and emotional states as reflections of experiences on consciousness, this approach risks overlooking the individual and social dimensions of mental dynamics. Although Bachelard's philosophy succeeds in linking scientific epistemology with the sensory universe of the human spirit, it may fall short of fully grasping the multifaceted nature of human knowledge. His thoughts present an intellectual challenge by questioning the state of consciousness at the intersection of reason and emotions. "Science is not about finding the truth; it is about eliminating errors." Bachelard emphasizes that science is not a quest for certainty but a process of correcting errors and removing mistakes. His approach reflects a view of science as evolutionary in nature. "Humans discover the world not only through thought but also through images." Bachelard argues that science cannot be confined to logical reasoning alone, suggesting that the effort to understand the world also involves imagination and images. He demonstrates that science has not only a rational but also an emotional and creative dimension. "True knowledge, above all else, is the product of a conscious imagination." The philosopher asserts that true knowledge is shaped not only by concrete observations and experiments but also by contributions from imagination. Creative thinking plays a crucial role in the advancement of science. "The mind never takes a single form; it always moves through contradictions." Bachelard describes the nature of the human mind as a dynamic structure existing amidst contradictions. He explains that intellectual evolution and change are continuous processes. "Science discovers not the truth, but only temporary truths."

Keywords: Philosophy, French philosophy, Historical epistemology, Surrealism, Philosophy of science, Poetry and literary theory.

Giriş

Gaston Bachelard, 20. yüzyılın önde gelen Fransız filozoflarından biri olarak bilinir; epistemoloji, fenomenoloji ve kültürel eleştiri alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur. Bachelard'ın düşünce dünyası, bilim felsefesi ve rasyonalizmin ötesine geçerek, insanın bilgi oluşturma süreçlerini derinlemesine incelemiştir. Bachelard, bilhassa “poetika bilgisi” olarak adlandırılan bir yaklaşım geliştirmiştir. Onun sürrasyonalist bakış açısı, bilim ve sanat arasındaki etkileşime; birbirlerini nasıl zenginleştirebileceğini keşfetmeye odaklanır. Fransız felsefesi içinde, Bachelard'ın etkisi sadece epistemoloji alanında değil, aynı zamanda fenomenolojik yaklaşımlar ve kültürel eleştiri konularında da hissedilir. Bachelard'ın düşünceleri, sadece Fransız düşünce geleneği içinde değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de geniş bir etki yaratmıştır. Zira onun eserleri, felsefe, edebiyat ve sanat alanlarında birçok disiplini etkileyen geniş kapsamlı bir vizyonu yansıtır. Gaston Bachelard'ın hayatı ve düşünceleri günümüze sadece bir pencere açmakla kalmaz, aynı zamanda onun Fransız felsefesi içindeki önemini/ evrensel etkisini vurgular (Chimisso, 2013: 129).

Tarihsel epistemoloji, bilgi oluşturma süreçlerinin tarih boyunca nasıl evrildiğini ve değiştiğini inceleyen bir alan olarak tanımlanabilir. Bachelard'ın tarihsel epistemolojiye getirdiği temel katkılardan biri, bilgi oluşturma süreçlerinin tarih içindeki gelişimini anlamak için fenomenolojik bir yaklaşım benimsemesidir. Onun çalışmaları, bilim ve düşünce tarihini sadece objektif bir ilerleme zinciri olarak değil, aynı zamanda bireylerin zihinsel yapıları, kültürel etkileşimleri/ duygusal deneyimleri üzerinden de anlamaya çalışır. Bachelard'ın “Epistemolojik Kırılma” (*Épistémologique rupture*) kavramı, bilginin devrim niteliğindeki anları ve bu anların mevcut düşünce yapılarını nasıl değiştirdiğini vurgular. Bu kavram, bilimdeki paradigmalarda değişimini anlamak için temel bir araç sağlar. Bachelard ayrıca, bilimdeki ilerlemenin sürekli bir akış yerine, bireylerin bilgiye yaklaşımında meydana gelen “epistemolojik engeller” olarak adlandırdığı zihinsel engellerle kesintili bir süreç olduğunu savunur. Yeni bir bilimsel anlayışa geçmek, mevcut kavramları terk etmeyi gerektirir. Bu da çoğu zaman direnişle karşılaşılır. Onun eserleri, bilgi oluşturma süreçlerini anlamamanın yanı sıra, bilim felsefesi ve epistemoloji alanlarında genel bir yenilikçilik anlayışını da destekler. Bachelard'ın tarihsel epistemolojik yaklaşımı, bilim tarihini, bilgi yapılarını ve düşünsel evrimi anlamak isteyenlere önemli bir çerçeve sunmaktadır (Lecourt, 1975: 100-111).

Sanat ve edebiyatta bir akım olarak tanımlanan sürralizm, rasyonel düşüncenin ötesinde, bilinçdışının ve hayal gücünün serbest bırakılmasını savunan bir harekettir. Bachelard, sürralist akımın sınırlarını genişleten; özgün katkı sunan isimlerden biridir. Gaston Bachelard, alelhusus “poetika bilgisi” (*poétique de la connaissance*) olarak adlandırdığı bir yaklaşım geliştirmiştir. Yaklaşımı, bilgi oluşturma süreçlerini sadece nesnel/ rasyonel bir süreç olarak değil, aynı zamanda insanın duygusal, hayal gücüne dayalı ve deneyimsel boyutlarını da içeren bir süreç olarak ele almaktadır. Bachelard'ın sürrasyonalizmi, bilgi oluşturma süreçlerinin bilincin ötesindeki derin katmanlarını keşfetmeyi amaçlar. Ona göre, gerçek bilgiye ulaşmak için sadece gözlemler ve nesnel gerçekler yeterli değildir; aynı zamanda bireyin iç dünyasının yahut hayal gücünün de dikkate alınması gerekmektedir. Bu düşünce tarzı, sürralist sanatın ve edebiyatın temelini oluşturan rasyonel olmayı, bilinçdışını/ gizemli unsurları vurgular. Bachelard'ın “maddenin tekâmülü” kavramı sürrasyonalist yaklaşımı destekler. Ona göre, insanın bilgi oluşturma süreçlerindeki evrim, maddenin bizzat kendisinin de evrimi anlamına gelir. Bu evrim, sadece bilimin değil, aynı zamanda sanatın ve kültürün gelişimini de etkiler. Onun fikirleri; sürrasyonalizme, bilgi oluşturma süreçlerine duygusal ve hayali boyutlar ekleyen, rasyonel

dünyanın ötesine geçen bir düşünce tarzını temsil eder. Sanat, edebiyat ve felsefe alanlarında derinlemesine bir etki oluşturmuştur (Caws, 2016: 11-14).

Bachelard, bilim felsefesi alanında önemli bir figürdür ve bilgi oluşturma süreçlerini anlamak, bilimsel düşünceyi eleştirmek; bilim ile hayal gücü arasındaki ilişkiyi keşfetmek için yaptığı çalışmalarla tanınır. Bachelard, bilimdeki ilerlemeyi anlamak için epistemolojik kırılma kavramını ortaya koymuştur. Kavram, mevcut bilimsel anlayışın tamamen terkedilip yerine yeni bir düşünce yapısının benimsendiği radikal değişim anlarını ifade eder. Bachelard’a göre, bilim tarihindeki ilerleme bu minvaldeki kırılma noktalarında gerçekleşir. Bachelard’ın bilim felsefesi, materyalizmi benimser ve bilimsel bilginin maddenin evrimiyle birlikte geliştiğini savunur. Bachelard’a göre, bilgi sadece zihinsel bir olgu değil, aynı zamanda maddenin evrimiyle bağlantılıdır. Felsefesinde “madde evrimi” kavramı önemlidir. Bachelard, bilimsel düşüncede objeleştirmenin ve zihinsel blokağların üstesinden gelmeye odaklanmıştır. Ona göre, bilimdeki ilerleme, bilim insanlarının doğayla olan ilişkilerini daima yeniden değerlendirmelerini ve kavramsal engelleri aşmalarını gerektirir. Bachelard’ın maruz düşünceleri, bilimsel bilgiyi anlamamanın ötesine geçerek, bilimsel düşünceyi eleştirme ve analiz etme çabası içerir. Onun felsefi atomizmi, bilimsel kavramların ayrıştırılması ve analizi yoluyla daha derin bir anlayışa ulaşmayı hedefler. Bir manada onun bilim felsefesi, bilimsel düşünceyi daha eleştirel ve derinlemesine anlamaya yönelik yenilikçi bir yaklaşım sunar. Eserleri, bilim felsefesi ve epistemoloji alanında geniş bir etki yaratmıştır. Çeşitli disiplinlerdeki düşünsel evrimi etkilemiştir (Smith, 2016: 15-19).

Bachelard, sadece bilim felsefesi/ epistemolojiyle değil, aynı zamanda şiir ve edebiyat kuramıyla da ilgilenen bir düşünürdü. Poetik eserleri, hususen “poetika bilgisi” olarak adlandırdığı bir yaklaşım üzerine odaklanmaktadır. Bachelard, şiir ve edebiyatın özünde imgeleme ve hayal gücünün olduğunu savunur. Ona göre, edebiyatın temelinde bilinçdışıdaki derinlikleri keşfetmek ve yeni anlam katmak amacıyla kullanılan farklı bir dil vardır. Bachelard, bilgi oluşturma süreçlerini anlamak için poetika bilgisini [*Yu. poiētikē gnōsē*] kullanır. Bu yaklaşım, bilgi oluşturma süreçlerini sadece nesnel ve rasyonel bir şekilde ele almaz; aynı zamanda insanın duygusal, hayal gücüne dayalı deneyimsel boyutlarını da içerir. Bachelard’ın şiir ve edebiyat kuramındaki diğer kavramlarından biri de “madde evrimi”dir. Ona göre, edebi eserlerde kullanılan dil, maddenin evrimini takip eder ve bu evrim, yeni anlamların, metaforların/ imgelemelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bachelard, dilin sadece anlatım aracı olmadığını, aynı zamanda “yaratıcı bir güç” [*Yu. dēmiourgikē dynamis*] olduğunu savunur. Şairin ve yazarın dil kullanımıyla, yeni anlamların, düşüncelerin, duyguların yaratılmasının mümkün olduğunu vurgular. Bachelard’ın poetika bilgisi, rasyonalizmin sınırlarını aşar ve bilimle sanat, düşünceyle duygu arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgular/ aralar. Sadece rasyonel düşünceye değil hayal gücüne ve duygusal deneyime de değer verir. Bachelard’ın şiir ve edebiyat kuramı, dilin yaratıcılığını ve imgelemenin gücünü vurgulayarak, sadece bilim dünyasında bulunmayan, aynı zamanda sanat ve edebiyat alanlarında da önemli bir etki yaratmıştır (Kaplan, 1972: 1-24).

Bachelard, bilginin kültürel bir bağlam içinde oluştuğunu, içinde doğulduğu şekilde evrildiğini savunur. Kültürel arka plan, bireyin düşünce yapılarına mana verir ve bilgi oluşturma süreçlerini etkiler. Bu bağlam dışında kültür, bilginin anlamını ve yorumunu belirler. Bachelard’ın evimizin psikanalizi hakkındaki görüşlerini De Witte, “*Enquête autour d’une déception: La maison rêvée de Gaston Bachelard*” adlı çalışmasında, evin kültürel ve sembolik anlamını inceleyerek, kültürün bireyin yaşadığı mekânlar üzerindeki etkisini ele almıştır (De Witte, 2019: 1-10). Ev, sadece fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda kültürün ve bireyin zihinsel yapılarını

da yansıtan bir semboldür. [Heidegger'in deyişiyile: Dil bizim evimizdir. “*Die Sprache ist das Haus des Seins*”] Bachelard, hayal gücünün kültürle olan etkileşimini irdeler. Hayal gücü, [Arp. *Ālam al-Khayāl*] kültürün oluşumunu etkileyen ve kültürle birlikte evrilen/ devrilen dinamik bir faktördür. Kültür, bireyin hayal dünyasını ve düşünsel yapılarını şekillendirir, aynı zamanda hayal gücü de kültürü etkiler. Bachelard, kültürdeki değişimi ve evrimi anlamak için *epistemolojik kırılma* kavramını icat eder. Yani, kültürdeki temel değişimlerin, bireylerin düşünsel yapılarında radikal bir dönüşümle ilişkili olduğunu savunur. Bachelard'ın kültür üzerine düşünceleri, bilgi oluşturma süreçleri, hayal gücü ve bireyin zihinsel yapıları arasındaki kompleks etkileşimi anlamaya yönelik derinlemesine bir çaba içerir. Düşünceleri, kültürün sadece somut öğelerle değil, aynı zamanda zihinsel ve duygusal boyutlarla da ilişkilendirildiği bir bakış açısını yansıtır (Kronegger, 1985: 160-162).

Bachelard, “yaratıcı akıl” kavramını önemseyen bir filozoftur ve düşüncelerini bilim felsefesi, epistemoloji/ fenomenoloji bağlamında şekillendirmiştir. Bachelard, yaratıcı akıl ile imajinatif düşünce arasında güçlü bir bağlantı olduğunu savunur. Ona göre, yaratıcı akıl, sadece mantıksal ve rasyonel düşünce ile sınırlı değildir; aynı zamanda hayal gücü ile imgelemenin bir ürünüdür. Bachelard, bilgi oluşturma süreçlerinde hayal gücünün önemine vurgu yapar. Yaratıcı akıl, mevcut düşünsel kalıpları aşmayı, yeni perspektifler geliştirmeyi ve bilgi oluşturma sürecini zenginleştirmeyi içerir. Bu bağlamda, hayal gücü, yaratıcı aklın merkezi bir öğesidir. Bachelard'ın “madde evrimi” kavramı, yaratıcı akıl ile birlikte düşünüldüğünde öne çıkar. Ona göre, maddenin evrimi, yaratıcı akıl tarafından şekillendirilir. Yeni bilgiler ve anlamlar, bilimsel/ kültürel gelişimle birlikte ortaya çıkar. Bachelard, bilimsel paradigma değişikliklerini anlamak için “epistemolojik kırılma” kavramını kullanır. Yaratıcı akıl, mevcut bilimsel düşünce yapılarını sarsarak ve yeni bir bakış açısı getirerek bu kırılmaların gerçekleşmesine katkıda bulunabilir. Bachelard'ın yaratıcı akıl üzerine düşünceleri, bilimsel düşünce, kültür, hayal gücü ve duygu arasındaki karmaşık ilişkileri anlamaya yönelik bir çaba içerir. Yaratıcı akıl, sadece bilimsel bilgi üretiminde değil, aynı zamanda sanat, edebiyat ve genel düşünsel evrimde de önemli bir role sahip olarak ele alınır (Perraudin, 2008: 463-479).

Sanat felsefesi bağlamında, Bachelard'ın düşünceleri genellikle “fenomenolojik epistemoloji” [Bilginin doğasını fenomenoloji bağlamında inceleyen bilgi felsefesi dalı anlamına gelir.] olarak adlandırılan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bachelard, sanatı bilhassa edebiyatı, insanın zihnindeki imgelerin ve düşlerin ürünü olarak görür. Ona göre, sanat eserleri, insanın zihninde var olan potansiyel imgeleri ve düşleri ifade eder. Sanat eserleri sadece görsel nesnelere temsil etmez, aynı zamanda içsel dünyamızdaki imgelerin ve düşlerin bir yansımasıdır. Bachelard'ın sanat anlayışı, fenomenolojik bir yaklaşıma sahiptir. Fenomenoloji, deneyimi ve bilincin yapısını anlama çabasında felsefi bir yöntemdir. Bachelard, sanat eserlerinin, bilhassa da edebi eserlerin, fenomenolojik anlayış çerçevesinde incelenmesi gerektiğini savunur. Ona göre, sanat eserleri, bireyin iç dünyasındaki deneyimleri ifade eder. Bachelard'ın önemli bir kavramı, *topoanaliz*dir. *Topoanaliz*, yerbilimsel analiz anlamına gelir ve Bachelard'ın kimileyin edebiyat eserlerini incelerken kullandığı bir kavramdır. Ona göre, mekânlar insan zihninde belirli anlamlarla yüklüdür. Sanat eserlerindeki mekânlar, içsel dünyanın anlamsal yönlerini temsil eder. Bachelard, rüyaların ve hayal gücünün sanat eserlerindeki önemine vurgu yapar. Ona göre, rüyalar ve hayal gücü, insanın içsel dünyasındaki potansiyel imgeleri keşfetmek için kullanılan önemli araçlardır. Sanat eserleri, bu içsel dünyanın zenginliğini ifade eder. Bachelard'ın eserlerinde psikoanalitik unsurlar da bulunmaktadır. Freud'un psikanaliz teorilerine ilgi duyan Bachelard, edebi eserlerdeki

sembollerin ve imgelerin analizini, insanın bilinçaltındaki derin katmanlara ulaşmak için bir araç olarak görür. Filozofun sanat felsefesi; fenomenoloji, psikanaliz ve edebiyat teorisi gibi farklı disiplinlerle bütünleşmiş bir yaklaşım sunar. Onun düşünceleri, insanın içsel dünyasının karmaşıklığını ve sanat eserlerinin bu içsel dünyanın bir yansıması olduğunu vurgular (Keiko, 2009: 1-9).

Bachelard'ın Temel Yapıtları Hakkında Anlamaya Dönük Yorumlar

Bachelard, düşünceleriyle epistemoloji, fenomenoloji ve edebiyat kuramı alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur. Kendine mahsus “*Poetik Düşünce*” (*La Poétique de l'Espace*) ve “*Rüya İmgesi*” (*L'Image de Réve*) gibi temel yapıtlarıyla tanınan filozof, insan zihninin derinliklerine inen, imgelerle dolu bir sanat felsefesi ortaya koymuştur. Temel yapıtları, düşünce dünyasına getirdiği yenilikçi bakış açısıyla dikkat çeker. Bilhassa “*Poetik Düşünce*” ve “*Rüya İmgesi*” gibi eserleri, sanat eserlerini fenomenolojik bir perspektifle ele alarak, insanın iç dünyasının derinliklerinde gezinmeyi amaçlar. Bu yapıtlar, epistemoloji, fenomenoloji ve edebiyat teorisi alanlarında sağlam bir temel oluşturur. Sanatın insan psikolojisi üzerindeki etkilerini keşfetmeye yönelik önemli bir çaba içerir.

Bachelard'ın “*Poetik Düşünce*” adlı eseri, insanın yaşadığı mekânların ve bu mekânların içsel dünyasındaki anlamların bir analizini sunar. Ona göre, ev, barınma, çekim alanları gibi kavramlar, insanın düşünsel evriminde önemli rol oynar. Bu kavramlar sanat eserlerinde önemli semboller olarak karşımıza çıkar. Eserde, Bachelard, mekânların psikolojik etkilerini keşfeder ve bu etkilerin insanın algı, düşünce ile duygularındaki derin değişimlere nasıl yol açtığını inceler. “*Rüya İmgesi*” adlı eseri ise rüyaların ve hayal gücünün insanın yaratıcılığı üzerindeki etkilerini ele alır. Bachelard, rüyaların içsel dünyanın kapılarını açtığını ve sanat eserlerindeki imgelerin bu rüyalardan beslendiğini savunur. Ona göre, rüya ve hayal gücü, insanın içsel dünyasındaki potansiyeli keşfetmek için kullanılan güçlü araçlardır. Temel yapıtları, sanat felsefesine yenilikçi bir bakış açısı getirir ve insanın iç dünyasının derinliklerine inmeyi amaçlar. Onun eserleri, mekânların ve rüyaların insanın psikolojisi üzerindeki etkilerini anlamak için değerli bir çerçeve sunar. Bachelard'ın yapıtları, sanatın sadece dış dünyayı değil, aynı zamanda iç dünyanın zenginliğini de ifade ettiği bir perspektif sunarak, sanatın derinlemesine bir anlayışını ortaya koymaktadır. Yapıtları, günümüzde hala sanat kuramı ve edebiyat eleştirisi alanlarında önemli bir referans kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Bu ilginç ve etkili filozof 30 civarında kitap ile birçok makale yazmıştır. Yazdığı ilk eser 1927 tarihli “*Essai sur la connaissance approchée, thèse principale*” (*Yaklaşık bilgi üzerine deneme, ana tez*) dir. O, ilk tezinde bilimsel bilginin rafine edilme sürecini incelemiştir. Kesin bilimlerde, yaklaşık bilginin rolü; olumsal ve bölünmez olanla karşılaştığında, kesinlik derecesinin zorunlu olarak bir sınıra ulaştığı deneysel bilimlerde tanımlanır. Matematik bilimlerinde olduğu gibi, yine de sınırsız yaklaşıma izin veren aynı zamanda “epistemolojik ve ontolojik ayırmaya” tabi olan matematiksel sonsuzluk, belirsiz rasyonel sayıların sürekliliğini sağlayan her zaman yeni irrasyonel varlıkların yaratılmasına izin verir. Mahir sebeple ancak düzeltilmiş ve geçici bir gerçeğe ulaşabiliriz. Gerçeklik bilgisi, her bir edinimle aşamalı olarak doğrulanır ve bu düzeltme, gerçek epistemolojik gerçekliği oluşturur, çünkü düşünceyi derin dinamizmi içinde ifade eder: “Yakınlaştırma, tamamlanmamış nesneleştirmedir, ancak hem sağduyulu, verimli hem de gerçek anlamda rasyonel nesneleştirmedir. Yetersizliğinin ve ilerlediğinin bilincindedir. Pragmatizm tartışmalarının kıyılarında, gerçeklik ve doğruluk kavramlarına yanlış bir felsefe ile yeni bir anlam yüklenmiştir (Bachelard, 1927, s. 1-5). Söz konusu tezle 1927’de Sorbonne’da Edebiyat Doktoru unvanını almıştır (Barzin, 1962: 341-343).

“*Étude sur l'évolution d'un problème de physique. La propagation thermique dans les solides*” (Bir fizik probleminin evrimi üzerine çalışma. Katılarda termal yayılım) da 18. yüzyıldan itibaren bilimsel kavramların oluşumu, matematik ve deneyimin paralel gelişimini kanıtlanmaktadır. Gerçekten de gözlemlerimiz anlık duyularla ifade edilemez; termal olaylar, duyuşsal algı için ne kadar uygun olmadığına altını çizmektedir. Bu durum, analiz için çok az destek sunan karmaşık değişkenlerden sadece biridir. Fizik başlangıçta “ajanların” bilimi olarak başlamış, ancak daha sonra “çevrelerin” bilimi haline gelmiştir. [Cümledeki “ajanlar”, fiziksel sistemler içinde aktif olarak hareket eden, karar veren ya da belirli bir etkiye sahip olan varlıkları ifade eder. Ajanlar, genellikle bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde, çevrelerinde etki oluşturan özneler ya da etkileyiciler olarak düşünülür.] Bilinen düşüncenin ötesinde, bilimsel düşünce ilişkilerle var olur ve bir olguyu sadece onu bir sisteme dâhil ederek ya da en azından bir yöntemin ilkelerine göre esneterek anlayabiliriz. Isıl yayılımın incelenmesi, bilimsel evrimin hangi noktasında olursa olsun, felsefi ilkeleri önermek zorundadır ve matematiksel fizik sorunu o zaman felsefenin geleneksel sorununa katılır: Gerçeklik akıl yoluyla nasıl analiz edilebilir ki? (Bachelard, 1927: 180-190).

“*La Valeur inductive de la relativité*” genel görelilik teorisinden on dört yıl sonra (1915), Bachelard, Göreliliğin Tümevarım Değeri'ni (1929) yayınlamıştır. Genellikle “*La Déduction relativiste*” (1925) kitabının yazarı Meyerson ile polemige indirgenen çalışma, gerçekte fiziksel gerçekliğin inşası ve araştırılmasının bir yolu olarak matematiğe çoğunlukla tensör hesaplamasına bir övgüdür. Deneyimi en aza indiren ama aynı zamanda yazarın sonradan geliştirdiği pek çok temanın tohumlarını da içeren bu yayınlanmamış kitapta, Bachelard geriye dönüp bakıldığında kendisinin düşünebileceğinden çok daha kehanetkâr görünmektedir. 20. ve 21. yüzyılın büyük fizik teorileri onu haklı çıkarmaya devam etmektedir (Bachelard, 1929: 264). “*Le Pluralisme cohérent de la chimie moderne*” (Modern Kimyanın Tutarlı Çoğulculuğu)nda basit bir kimya tarihi sunmaktan ziyade modern kimyanın ilerlemesi nedeniyle, bu evrimin, iki farklı bakış açısını diyalektik olarak ifade eden fikri çevre boyunca yayılan bir okumasını iyileştirmeyi amaçlamıştır: “Kimyacınn düşüncesi, bir yanda çoğulculuk ile diğer yanda çoğulluğun azaltılmasıdır. Bu da modern kimyadaki son gelişmelerin, epistemolojik düşüncenin, refah aralığını sağladığı anlamına gelir.” Çoğulculuğun arkasında bir kapsamlılık sistemi tanıyabileceğimizi göstermekten ibarettir (Bachelard, 1929: 220).

“*L'Intuition de l'instant: Étude sur la Siloë de Gaston Roupnel*” (Anın sezgisi: Siloë de Gaston Roupnel Üzerine Çalışma), Bachelard'ın Gaston Roupnel'in “Siloë” adlı eseri üzerine yaptığı bir çalışmadır. Kitapta, Bachelard'ın genel olarak fenomenolojik ve epistemolojik yaklaşımlarıyla, özellikle de zaman algısı ve anın sezgisi (intuition de l'instant) üzerine odaklandığı görülebilir. Roupnel'in “Siloë” eseri, Bachelard'ı zamanın doğasını, anın özünü ve anın içsel anlamını anlama konusunda derinlemesine düşünmeye sevk etmiştir. Bachelard'ın eserlerinde, bilgiye ve düşünceye duyulan tutkulu bir ilgi, fenomenolojik/ epistemolojik araştırmalarını yönlendiren temel unsurlardan biridir. Bu çalışma, Roupnel'in eserini ele alarak, anın bilinci, algısı ve bu kavramların düşünsel anlamını anlama çabasını içermektedir. Bachelard'ın genel felsefi yaklaşımlarını yansıtmaktadır (Bachelard, 1932: 127-128). Gaston Bachelard'ın “*Les Intuitions atomistiques: Essai de classification*” (Atomistik Sezgiler: Sınıflandırma makalesi) isimli metni fenomenoloji ve epistemoloji alanlarındaki derinlemesine düşünceyi yansıtan önemli bir eserdir. Makalede, atomistik düşüncenin felsefi ve epistemolojik boyutlarına odaklanarak, bilgi edinme süreçlerini sınıflandırma amacını taşır. Atomistik düşünce, bilginin temel birimlerini anlamak ve bu birimlerin birleşimiyle karmaşıklığı çözümlenmek amacıyla oluşturulan

bir yaklaşımı ifade eder. Bachelard, atomistik düşüncenin sınıflandırılması; bu sınıflandırmanın bilgi teorisine nasıl katkı sağlayabileceği üzerine düşünmekte ve bu düşüncelerini sistemli bir şekilde sunmaktadır. Makale, Bachelard'ın analitik ve kavramsal yaklaşımını sergilerken, aynı zamanda onun epistemolojik görüşlerini/ bilginin temel yapı taşlarını anlama çabasını akademik bir titizlikle ele almaktadır (Bachelard, 1933: 1-17).

“Le Nouvel Esprit scientifique” (Yeni Bilimsel Ruh)da Bachelard, fizikçi Werner Heisenberg'in belirsizlik ilkesine dayanarak determinizm ve indeterminizm sorununu analiz etmektedir. Çalışmalarında bilimde devrim kavramını teorileştirmektedir. Whitehead ve Raymond Ruyer'in eserlerini tartışmaktadır. Eseri, bilim ve bilimsel yöntemlere getirdiği önemli katkılarla bilinen bir yapıttır. Eser, Bachelard'ın bilim anlayışındaki evrimsel değişimi ve modern bilimsel düşünceye getirdiği eleştirileri ele alır. Bachelard, geleneksel bilim anlayışının sınırlamalarını vurgulayarak, bilimsel düşünceyi devrimci bir şekilde ele alır ve bu düşünce biçiminin evrimini inceler. Yazar, bilimdeki klasik determinizm anlayışına karşı gelerek, bilimdeki gelişmelerin radikal bir değişim geçirdiğini ve bilimde yeni bir düşünce tarzının ortaya çıktığını savunur. Kitap, bilimdeki paradigma değişimini ve bilimsel devrimin önemini vurgulayan temel eserlerinden biridir. Bachelard, bilimdeki klasik mantığı terk edip, bilgi oluşturma sürecine daha eleştirel bir bakış açısı getirerek, bilimsel düşünceyi daha özgür ve yaratıcı bir hale dönüştürmeye yönelik kapsamlı bir çerçeve sunar (Bachelard, 1934: 8-10).

“*La Dialectique de la durée*” (Sürenin Diyalektiği) Bachelard'ın 1936'da Boivin tarafından basılan ve 1950'de Presses Universitaire de France tarafından yeniden yayımlanan bir felsefe kitabıdır. Zaman ve ontolojiyle ilgilenir. Bergson'un tezlerini bir ritim analizi anlayışı çerçevesinde ele alır. George Boas tarafından yapılan bir inceleme, çalışmayı “atomistik zaman teorisi” olarak sunmaktadır. Eleştirmen, yapıtını zamanın bir “süreklilik” olarak algılanmasıyla ilgili zorlukların üstesinden gelmek isteyen okurlara tavsiye etmektedir. Kitabı sadece diyalektik bir çalışma değil, psikolojik bir çalışma olarak da nitelendirmektedir. Bachelard'ın burada maddenin zamanla ilişkili dalga teorileriyle ilgilendiği belirtilebilir (Boas, 1937: 137). Kitap; fenomenoloji ve epistemoloji alanlarındaki düşünce sistemini derinlemesine ele alan önemli bir eser olarak bilinir. Bachelard, zamanın doğasını ve bilgi edinme süreçlerindeki zaman algısını inceler. Zamanın bir diyalektik süreç olduğunu öne sürer ve bu diyalektiği, birbirini dışlayan zıtlıklar arasındaki çatışma/ gelişim olarak tanımlar. Zamanın bir süreklilik ve durağanlık arasında gerçekleşen diyalektiği, epistemolojik bir bakış açısıyla ele alınır. Ayrıca, bilgi edinme süreçlerindeki zamanın etkileşimini ve düşünsel evrimi incelerken, bireyin algılamadaki zamanın nasıl şekillendiğini tartışır. Bachelard'ın fenomenolojik yaklaşımını, zamanın ontolojik/ epistemolojik yönlerini birleştirerek, bilgi edinme süreçlerinin karmaşıklığını ve evrimini anlamaya yönelik kapsamlı bir çerçeve sunar. Bachelard'ın eseri, zamanın düşünsel boyutlarını keşfetme ve bu keşiflerin bilgi edinme süreçlerine nasıl etki ettiğini anlama çabasını yansıtan önemli bir felsefi çalışmadır (Bachelard, 1936: 165-170).

Bachelard'ın “*L'Expérience de l'espace dans la physique contemporaine*” (Çağdaş Fizikte Uzay Deneyimi) adlı eseri, fizik ve epistemoloji alanlarında derinleşen düşünceler içeren önemli bir metindir. Bu kitap, çağdaş fizikte uzayın algılanışı ve deneyimi üzerine odaklanarak, fiziksel uzayın epistemolojik anlamını kavramaya yönelik bir çabadır. Bachelard, uzayın bilgi edinme süreçlerindeki rolünü ve modern fizikteki kavramsal değişiklikleri inceler. Eser, fiziksel uzayın sadece bir gözlemsel arka plan olmaktan öte, bilgi yapısının ve kavramsal çerçevenin bir parçası olarak nasıl işlev gördüğünü vurgular. Bachelard, fiziksel uzayın

deneyimsel boyutunu ve bu deneyimin bilimsel düşünce üzerindeki etkilerini derinlemesine ele alır. Çağdaş fizikteki uzay kavramlarının geçmişten nasıl ayrıldığını ve yeni bir düşünce biçiminin nasıl ortaya çıktığını anlamaya yönelir. Andığımız çalışma Bachelard'ın bilimsel düşünce ve uzayın epistemolojisi üzerine çeşitli düşüncelerini birleştiren, çağdaş fizikteki uzayın akan evrimini anlatan önemli bir eserdir (Bachelard, 1937: 75).

“La Formation de l'esprit scientifique: Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective” (Bilimsel Aklın Oluşumu: Nesnel bilginin psikanalizine katkısı)nda Bachelard, modernliğin, bilim öncesi bir düşünce tarzından gerçek anlamda bilimsel zihniyete geçişin izlerini taşıdığını argüman etmektedir. Söz konusu evrim, Bachelard'ın epistemolojik engeller olarak tanımladığı zorlukların farkında olunması ve bu engellerin aşılması ile mümkün olmuştur. Mütakip aşma süreci, deneyimin rasyonel bir şekilde inşa edilmesine olanak tanımıştır. Bu, uzun bir düşünsel gelişim süreci sonucunda elde edilmiş olup, ampirik bir gerçeğin sadece doğrudan gözlemlenmesinden öteye geçerek, fiziksel olgunun soyutlanmasına ve matematikleştirilmesine yol açmıştır. Bachelard'a göre bilim, uzun bir süre boyunca felç eden insan doğasında var olan önyargılardan kaçmanın tek yoludur. Bachelard, eserleri boyunca, Aydınlanma Çağı'nın simyacıları ve bilim adamlarının çalışmalarından alıntılar yaparak, dönemde karşılaşılan çeşitli engellere vurgu yapmaktadır (Bachelard, 1938: 10-15). Bachelard'a göre, gerçek bilimsel ruh öncelikle bilgi araştırması ve talebi içeren bir tutumda ortaya çıkar: ‘Soru olmadan bilimsel bilgi olamaz. Sessiz geçilemez, hiçbir şey verilemez. Onun inşası sorularla gerçekleşir.’ Bachelard'ın eserleri, bilimsel düşüncelerin nasıl inşa edildiğini ve bunların çözüm koşullarının nasıl oluşturulduğunu gösterir. “Nesnel bilginin psikanalizine katkısı” başlıklı bu temel çalışma, bilimsel yaklaşımın gerçek değerlendirmesini açıklamanın yanı sıra, aynı zamanda bilim tarihine ve kavramlara dair önemli bir düşünsel derinlik sunar. Bachelard'ın eserleri, bilim ve psikanaliz arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik sağlam bir çaba içinde, epistemolojiye/ bilimsel düşünce süreçlerine getirdiği yenilikçi perspektifleriyle bilim literatüründe önemli bir yer edinmiştir (Bachelard, 1938: 1-5).

“La Psychanalyse du feu” (Ateşin Psikanalizi), Gaston Bachelard'ın felsefe ve psikanaliz üzerine yazdığı bir makaledir. Makalenin yazım tarihi 11 Aralık 1937'de tamamlanmış ve 1938'de yayımlanmıştır. Bachelard psikanalizden, çoğunlukla da Jung'dan esinlenmiştir. Bilginin psikanalizini kurmaya çalışmıştır. Gaston Bachelard'a göre insan “önce hayal eder, sonra görür”. Rüyalar ve mitler dört unsura göre sınıflandırılır: hava, su, ateş, toprak. Burada ağırlıklı olarak “ateş” unsuru yer almaktadır. Bu element insan zihninin kimyasında önemli bir rol oynamaktadır. Aynı yıl yayınlanan *The Formation of the Scientific Mind*'de Bachelard, hayal gücünü bilimsel bilginin önünde bir engel olarak görse de onu sanatsal yaratımın verimli bir kaynağı haline getirmiştir. Kitap; Ateş ve saygı: Prometheus kompleksi, Empedokles kompleksi, Novalis kompleksi, Cinselleştirilmiş ateş, Ateşin kimyası: Sahte bir problemin hikâyesi, Hoffmann kompleksi, İdealleştirilmiş ateş: Ateş ve saflık olmak üzere VII bölümden oluşur. Bachelard ilk olarak bilimsel nesnellik üzerine bir düşünce sunmaktadır. Yöntem “zihni birincil kanıtın verdiği narsisizmden koparmaktan” ibarettir: Daha baştan yanılıyoruz çünkü “kendimizin nesnel olduğuna inanmamız için bir nesneden bahsetmemiz yeterlidir.” Şeyleri yavaş yavaş temel gerçekleri içinde kavramak için kendimizi sorgusuz sualsiz inançlardan kurtarmalıyız. Yazara göre “şiir ile bilimin eksenleri başlangıçta terstir”: Şiir, insan faaliyetinin zıt kutbu olan bilimden farklı olarak bir hayal meselesidir. Ateş hakkında hayal kurmak bu unsurun tüm belirsizliğini vurgulamayı mümkün kılmıştır: Yanmanın farkında olmak soğumaktır, yoğunluğu hissetmek ise onu azaltmaktır. “Ateşle bağlantılı

tüm kompleksler acı vericidir: Ateşi alın ya da kendinizi ateşe verin, kompleksi takip edin.” Prometheus veya Empedokles’in bu acı verici belirsizlikleri yalnızca yaratıcı hayaller yok edebilir, çünkü hayal gücü, psikişik üretimin, verimli ve pozitif özgürlüğün tam da gücüdür (Bachelard, 1938: 7-180).

Bachelard’ın “La Psychanalyse du feu” (Ateşin Psikanalizi) adlı eseri, psikoanalitik yaklaşımını fenomenoloji ve metaforlar aracılığıyla ateşin sembolizmi üzerinden ele alarak, insanın bilinçaltında ateşle ilişkilendirilen derin imgeleri/ anlamları keşfeder. Bachelard, ateşi sadece fiziksel olgu olarak değil, aynı zamanda sembolik anlam taşıyan bir arketip olarak ele alır. Bu eserde Bachelard, ateşi sadece kimyasal bir reaksiyon olarak değil, aynı zamanda insanın ruhsal dünyasında tetiklediği imgeler ve anlamlar bağlamında inceler. Ateşin çeşitli yönleri üzerinden yapılan analizler, Bachelard’ın psikoanalitik yaklaşımının karmaşıklığını ortaya koyar. Bachelard, ateş anlamlarını derinlemesine çözümleyerek, çocukluktan başlayarak insanın yaşamındaki ateşin nasıl bir arketip olarak işlev gördüğünü açıklar. Eserde ateş, sadece fiziksel ısınma ve ışık kaynağı olmanın ötesinde, içsel bir huzur/ değişim arayışının sembolüdür. Aynı zamanda, ateşin yaratıcı ve yıkıcı güçlerini, ev içindeki atmosferi nasıl etkilediğini; sanat eserlerinde nasıl yansıtıldığını da ele alır. Bachelard, ateşi çeşitli kültürel ve sanatsal bağlamlarda ele alarak, insanın bilinçaltındaki ateşle ilgili imgelerin nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Bachelard, sadece ateşin fiziksel özellikleri üzerinden değil, aynı zamanda ateşin çağrıştırdığı düşünsel ve duygusal katmanları ele alarak, ateşin insan kültüründeki derin etkileşimini anlamak için kapsamlı bir psikoanalitik bakış sunar (Bachelard, 1939: 522).

Bachelard’ın “Lautréamont” adlı eseri, Fransız yazar Isidore Ducasse’nin, takma adıyla Comte de Lautréamont’un eserleri üzerine bir incelemedir. Bachelard, eserinde Lautréamont’un özgün ve çarpıcı dilini, çağının ötesindeki etkileyici yahut sıra dışı sanatsal anlayışını ele almaktadır. “Lautréamont”, Bachelard’ın analitik düşünce tarzını sanat ve edebiyat alanına uyguladığı ilk örnektir. Ducasse’nin eserlerini derinlemesine incelerken, onun fantastik dünyasını, simgelerini ve metaforlarını açığa çıkarır. Bu analizde, bilinçaltının derinliklerine inen Bachelard, Lautréamont’un eserlerindeki imgelerin/ sembollerin özgünlüğünü vurgular. Ayrıca, Bachelard eserinde, sanat ve edebiyatın insan zihninde nasıl yeni düşünsel alanlar açabileceğini, hayal gücünün nasıl tetiklenebileceğini tartışır. Onun bakış açısı, sanatın ve edebiyatın insanın düşünsel evrenini nasıl genişletebileceği/ derinleştirebileceği konusunda zengin bir düşünce sunar. Bachelard’ın “Lautréamont” eseri, sanat ve edebiyatın zengin/ karmaşık dünyasına duyduğu derin ilgiyi yansıtan bir analizdir. Bu eser, okuyucuya Lautréamont’un eserlerinin ötesinde bir anlam dünyası sunarak, düşünsel keşiflere davet eder (Bachelard, 1939: 7-9).

Bachelard’ın “La Philosophie du Non: Essai d’une Philosophie du Nouvel Esprit Scientifique” (Hayır Felsefesi: Yeni bilimsel ruhun felsefesi üzerine makale) adlı eseri, bilim felsefesi ve bilim anlayışındaki temel değişimlere odaklanan etkileyici bir çalışmadır.¹ Bachelard, bu eserinde, bilim dünyasında geleneksel düşünce kalıplarına meydan okuyarak, yeni bir bilim anlayışının kapılarını aralar. Eserde, Bachelard, bilimsel düşüncede “non” kavramını merkeze alarak, bilimdeki olumsuzluk ve reddetme süreçlerini inceler. Geleneksel bilim

¹ “La Philosophie du Non” başlığındaki Non kelimesi, Fransızcadada “Hayır” anlamına gelir ve Bachelard’ın bilimsel düşüncenin ilerleyişini açıklarken vurguladığı diyalektik karşıtlığı ifade eder. Ancak eserin Türkçeye “Yok Felsefesi” olarak çevrilmesi, “Non”un sadece bir olumsuzluk bildirdiği yönünde bir yorum içerir. Oysa “Hayır” kelimesi, yalnızca bir yokluğu değil, aynı zamanda eleştirel bir reddedişi ve yeni bir bilimsel anlayışa kapı aralamayı ifade eder. Bu bağlamda, “Yok” yerine “Hayır” tercih edilseydi, Bachelard’ın bilimsel ilerlemede reddedişin ve çelişkili düşüncenin rolüne yaptığı vurgu daha doğrudan yansıtılabilirdi.

anlayışının sınırlarını zorlayarak, bilimdeki evrimi ele alır ve bilginin nasıl inşa edildiğini, değiştiğini/ geliştiğini anlamaya çalışır. Bachelard, “*La Philosophie du Non*”da, bilimdeki devrimci değişiklikleri anlamak için pozitivist düşünceyi sorgular ve bilimsel bilginin oluşturulmasında rol oynayan önyargıların/ varsayımların etkilerini analiz eder. Bu eser, bilim felsefesi alanında önemli bir dönemeç olarak kabul edilir ve bilimdeki evrimin epistemolojik boyutlarını derinlemesine irdeleyen bir yapı taşı temsil eder. Gaston Bachelard'ın “*La Philosophie du Non*”, bilim felsefesine getirdiği yenilikçi bakış açısı ve geleneksel düşünce kalıplarını sorgulayarak ortaya koyduğu düşünsel derinlikle, bilim anlayışındaki temel değişimleri eleştirel bir perspektiften ele almaktadır (Bachelard, 1940: 6-10).

Gaston Bachelard'ın “*L'Eau et les rêves: Essai sur l'imagination de la matière*” (*Su ve Rüyalarda: Maddenin Hayal Gücü Üzerine Deneme*) eseri, fenomenolojik ve psikoanalitik yaklaşımlarını bir araya getirerek, suyun insan hayal gücündeki derin etkilerini inceler. Eser, suyun sembolik ve metaforik anlamlarını keşfederken, madde ile hayal arasındaki ilişkileri derinlemesine ele alır. Bachelard, suyu fiziksel varlık olarak değil, aynı zamanda sembolik anlam taşıyan bir element olarak ele alır. Suyun insan düşüncesinde uyandırdığı duyguları ve hayal gücündeki etkilerini, rüyalar, mitoloji/ edebiyat örnekleri üzerinden inceler. Eser, suyun içsel derinlikleri, akışı, durgunluğu ve değişkenliği aracılığıyla insanın psikolojik dünyasındaki yankılarını detaylı bir şekilde irdeleyerek, suyun çağrıştırdığı imgelerin insan zihninde nasıl şekillendiğini açıklar. “*L'Eau et les rêves*”, Bachelard'ın önceki eserlerindeki epistemolojik analizlerinden farklı olarak, doğanın ve maddenin insanın düşünsel evrimine nasıl etki ettiğini vurgular. Su, Bachelard'ın eserinde sadece bir fiziksel varlık değil, aynı zamanda hayal gücünün kaynağı ve simgesi olarak ele alınır. Gaston Bachelard'ın “*L'Eau et les rêves*”, suyun insanın düşünsel dünyasındaki zengin ve derin etkilerini ortaya koyarak, madde ile hayal arasındaki etkileşimleri inceler. Suyun sembolizmi üzerinden hayal gücünün sınırlarını genişletir (Bachelard, 1941: 250-252). Suyu ve onun gizemlerini dinleyen Gaston Bachelard, okuyucusunu edebi/ psikolojik bir meditasyona sürüklemektedir. Bu çalışma filozofun elementler üzerine yazdığı eserlerin ikincisidir.

Bachelard'ın “*L'Air et les Songes: Essai sur l'imagination du mouvement*” (*Hava ve Düşler: Hareketin Hayal Gücü Üzerine Deneme*) eseri, fenomenolojik ve poetik yaklaşımlarını bir araya getirerek, havanın insan hayal gücündeki rolünü detaylı bir şekilde inceler. Eser, fiziksel varlık olarak havayı değil, aynı zamanda sembolik anlam taşıyan bir element olarak ele alır. Hareketin hayal gücündeki etkilerini keşfeder. Bachelard, havanın fiziksel özelliklerinden ziyade, insan zihninde uyandırdığı imgeleri, çağrışımları ve duyguları analiz eder. Havanın hareketi, rüzgârın esintisi, atmosferin değişimi gibi unsurları ele alarak, bu fenomenlerin insanın düşünce dünyasında nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Eser, havanın insanın iç dünyasına etkisi üzerinden, rüyalar, mitoloji ve edebiyat örnekleri aracılığıyla poetik bir anlatı sunar. Bachelard, “*L'Air et les Songes*”da, doğanın insanın hayal gücündeki etkilerini sadece epistemolojik açıdan değil, aynı zamanda poetik bir perspektifle ele alır. Havayı, rüyalarda, düşlerde ve hayal gücünün derinliklerinde yankı uyandıran bir unsurla birleştirerek, insanın doğa ile kurduğu sembolik ilişkiyi keşfeder. Bu yazılar havanın insanın hayal dünyasındaki zengin etkilerini anlamaya yönelik bir poetik araştırmadır. Eser, doğanın insanın içsel dünyasına nasıl dokunduğunu ve hayal gücünün bu etkileşimle nasıl zenginleştiğini derinlemesine inceleyerek, fiziksel/ sembolik düzeyde bir keşif sunar (Bachelard, 1943: 10). Bu çalışma filozofun elementler üzerine yazdığı eserlerin üçüncüsüdür. Bachelard, 1938 tarihli *Ateşin Psikanalizi*'nden edebi imgeleri dört unsura göre sınıflandırmaya karar vermiştir. Bachelard, *Su ve Düşler*'deki (1942) ateş ve sudan sonra havayı incelemiştir.

William Blake, Rainer Maria Rilke, Friedrich Nietzsche ve Honoré de Balzac'ın da aralarında bulunduğu “hava” unsurundan/ heceden ilham alan yazar; şairlerin çalışmalarını analiz etmektedir. Eser, bilim felsefesi üzerine yaptığı çalışmalardan sonra edebi imgelerle ilgilenen Bachelard'ın şiirsel yöneliminin devamı niteliğindedir.

Bachelard'ın “*La Terre et les Rêveries du Repos*” (*Toprak ve Dinlenme Rüyalari*) eseri, doğa ve insan arasındaki derin bağı keşfetmeye yönelik bir denemedir. Bachelard, toprağın ve doğanın insanın iç dünyasındaki etkilerini incelerken; dinlenme ile içsel huzurun simgesi olarak toprakla kurulan ilişkiyi araştırır. Eserde, Bachelard, toprağın insan üzerindeki etkilerini yerleşim, istirahat ve güven gibi kavramlar üzerinden analiz eder. Toprak, insanın temel ihtiyaçlarından biri olan istirahatle ilişkilendirilir ve bu bağlamda toprak, bir tür içsel güven ve huzur kaynağı olarak algılanır. Bachelard, toprağın güven veren dokusunu, yerleşim yerlerindeki sabitliği ve dinlendirici etkilerini irdeleyerek, insanın doğayla kurduğu duygusal bağa odaklanır. “*La Terre et les Rêveries du Repos*”, Bachelard'ın diğer eserlerindeki gibi, fenomenolojik ve poetik bir bakış açısı sunar. Toprak, eserde sadece bir fiziksel öge olarak değil, aynı zamanda insanın düşünsel ve duygusal evreninde yarattığı imgelerle birlikte ele alınır. Bachelard, toprağın çağrıştırdığı rüyalar, mitoloji ve edebiyat örnekleri üzerinden, doğa ile insan arasındaki zengin etkileşimi açığa çıkarır. Bachelard'ın “*La Terre et les Rêveries du Repos*” eseri, toprakla kurulan derin ve sembolik bağı inceleyen, insanın doğayla iç içe geçmiş duygusal/ hayal dünyasına odaklanan bir eserdir. Bachelard'ın poetik üslubu, doğa ve insan arasındaki bu özel ilişkiyi anlama çabasını zenginleştirir (Bachelard, 1946: 380). Bachelard, toprak ve dinlenme hayalleri ile köklenme/ yakınlık rüyalarını analiz etmektedir. Toprağı “yeraltında yaşayan bir dinlenme imgesi olarak” incelemektedir. Maddi yakınlık hayalleri, hayal gücünü, büyük sığınak imgelerini geniş bir şekilde inceleyerek içeriye girmeye nasıl çabaladığını ortaya çıkarmaktadır. Filozof, “tartışmalı” yakınlık içinde, neşeli yüzeyin altında çalkalanmış maddeyi çağrıştıran kesitleri inceler. “Gecenin hayal edilmesi”, nesneye hayal etmeyen öznenin tonalizasyonunu sokar. Kalıcı sayfalarla, çok sayıda ölümlerle, ustaca içgörülerle dolu bu eser, ruhun bilinçaltı temellerinin bir toplamını oluşturur. Kablolar açıldığında cihaz açılır ve cihaz kapanır. Soyut spekülasyonlardan ve odalardan uzak, psikanalize geniş/ sağlam bir alan açmakla kalmayıp, aynı zamanda dünyanın, benliğin karalaması olarak edebi özellikle şiirsel etkinliğe tam değer kazandırır.

“*La Terre et les Rêveries de la volonté*” (*Dünya ve İradenin Hayalleri*) kitabında; Hayali enerjiliğin diyalektiği: Dirençli dünya, Keskin irade ve sert malzemeler: Aletlerin agresif doğası, Sertlik metaforları, Hamur, Yumuşaklık meseleleri: Çamurun değerlenmesi, Demircinin dinamik lirizmi, Kaya, Taşlaştıran Hayal, Metalizm ve Mineralizm, Kristaller: Kristal Hayal, Çiy ve İnci, Yerçekimi Psikolojisi konularını incelemektedir. Kitap iki bölüm halinde, maddenin tasavvuruna, felsefenin ve simyayla devam eden eski bilimlerin her şeyin temeline yerleştirdiği dört maddi unsurun tasavvuruna ayrılan dördüncü çalışmadır. Daha önceki kitaplarında da ateş, su, hava görüntüleri sınıflandırılıp derinleştirilmeye çalışılmıştır. Geriye dünyanın görüntülerini inceleme görevi kalmaktadır. Bachelard, maddenin hayal gücünü ana araştırma konusu haline getiren ilk kişidir. Dokuz büyük eseri, birkaç dile çevrilerek eleştirilere kalıcı bir etki bırakmıştır. Dünya ve İradenin Hayalleri ile Bachelard, Jung'a yakınlaşır. Kitap, bir değil birden fazla yöntemin bulunduğunu ve “yeni eleştiri” olarak adlandırılacak olanın bundan ilham alacağını doğrulamaktadır (Bachelard, 1948: 1-17).

“*Le Rationalisme appliqué*” (*Uygulamalı Rasyonalizm*) kitabı; Diyalogda Felsefe, Rasyonalizmi öğretmek ve rasyonalizmi öğretmek, Rasyonalizm ve korrasyonalizm, kanıt işçilerinin birliği, Kendini

entelektüel olarak gözetlemek, Devam eden kimlik, Ortak bilgi ve bilimsel bilgi, Bölgesel rasyonalizmler, Elektrik rasyonalizmi, Mekanik rasyonalizm ve mekanizma, Piezo-elektrik: Elektriksel rasyonalizm ve mekanik rasyonalizmin ikiliği şeklinde on bölümden oluşmaktadır. Rasyonalizm işlevsel felsefedir, bir işlemler felsefesidir, daha doğrusu operatörler felsefesidir. Varoluşsal bir felsefe değildir. Rasyonalizm bir varlığın bireyselliğine nüfuz etme iddiasında değildir. İlişkiler kurmaktan başka bir şey düşünmeye başlamaz (Bachelard, 1949: 216). “*Paysages: Étude pour quinze burins d’Albert Flocon*” (Manzaralar: Albert Flocon tarafından on beş keski için yapılan çalışma) Fransız gravürücü Albert Flocon’a adanmış bir yapıttır. Bu sanatçı Filozof Bachelard’ın arkadaşıdır. Sanat ve geometri arasındaki ilişki konusunda tutkulu olan eserler yazmıştır (Bachelard, 1950: 1-2). “*L’Activité rationaliste de la physique contemporaine*” (Çağdaş Fiziğin Rasyonalist Etkinliği)nde; tarihsel tekrarlar vardır: Epistemoloji ve bilim tarihi böyledir. Tarihsel gelişimde dalga-parçacık diyalektiği, Hareket ve filozoflar, Basit görüntüler ve karmaşık matematik, Çağdaş bilimde parçacık kavramı, Temel taneciklerin çeşitliliği, Enerjinin rasyonalizmi, Fotoelektrik etki, Foton, Spin ve magneton, Operatörler, Dalga mekaniğinin sezgileri, Parçacık ve dalga ikiliği konuları incelenmiştir. Bilimsel düşüncenin güncel sorunları üzerine düşünen filozof, bir yol ayrımında bulunmaktadır: Düşünme çabası, bilimlerin yenilenmiş bir felsefeyle bütünleşmesine mi hizmet etmelidir, yoksa felsefenin derinlemesine bilimsel düşünceyle bütünleşmesine mi? Yoksa bazı filozofların ve bazı akademisyenlerin zaten kabul ettiği, bazen de arzu ettiği ayrılmanın tamamlanmasına izin mi verecektir? Ancak seçimini zar zor yapmış, gücünü bilimsel kültüre bağlı yenilikçi felsefi hayata adamaya ancak karar vermişti ki, en çelişkili tavsiyeyi almıştır: ‘Kesin olun’, diyen teknisyen; ‘gereksiz ayrıntılara yer yok’ diyense filozof: ‘kesin ve titiz olun’ der matematikçi; Psikolog, tüm bu matematiğin günlük dile çevrildiğini söylemektedir; Göreliliğin, kuantum mekaniğinin, dalga mekaniğinin özünü anlamamızı sağlayın, demektedir ortak yaşam deneycisi, bu disiplinlerden hiçbirinin ortak yaşam üzerinde en ufak bir etkisinin olmadığını düşünmeden! Felsefe tarihçisi, bilim adamlarının herhangi bir metafizik doğrulamadan kaçınmak için meraklı ve semptomatik bir titizliğe sahip olduklarını hesaba katmadan, bize çağdaş bilim felsefesini hangi felsefe ekolüne bağlamamız gerektiğini söyleyin demektedir (Bachelard, 1951: 1-7).

Bachelard’ın 21 Ekim 1951 ile 30 Haziran 1962’de arasında Louis Guillaume’ye yazdığı sekiz mektup, filozofun zamanının şairleriyle sürdürdüğü ilişkileri sıcak bir şekilde göstermektedir. “*Lettres à Louis Guillaume; 1951-1962*” (Louis Guillaume’ye Mektuplar 1951 – 1962) bir yandan Bachelard’ın olağanüstü bir alımlama gücüne sahip bir şiirde nasıl bulunduğunu, hayal gücü üzerine araştırmalarına devam etmek için kapsamlı bir gelişme sürecinin bulunduğunu göstermektedir. Aynı zamanda şair için, kendisini içgörüsüyle okuyabilecek ve yaratıcı yaklaşımda daha ileri götürebilecek üst düzey bir muhatap bulmanın arttığını vurgulamaktadır (Bachelard, 2009: 1-3). Bachelard’ın “*Le Matérialisme Rationnel*” (Rasyonel Materyalizm) adlı eseri oldukça spesifik bir alana yönelmiştir. Bachelard’ın 1953 tarihli epistemoloji çalışması olan “*Rasyonel Materyalizm*”, dönüşümlerin ve maddi yaratımların bilimi olarak sınırlandırılmış kimyayı incelemektedir. Bu bilimin ortaya çıkışının gürültülü sorgulamasıyla başlayan eser, Bachelard’ın hayal gücünün oyununu ve bilincin dışında sembollerini tespit ettiği simya ya da kozmolojide yapmak zorunda olduğu kopuşu vurgular. Sonuç olarak, eğer ne yapacağınızı bilmiyorsanız, aradığınız şeyi bulamayacaksınız. Bachelard, bu çalışmasında iki bölgesel rasyonalizm arasındaki tarihsel bir karşılaşmayı ele alır. İki farklı teorik ve ayrı prosedürün birleştirilmesinin şartlarını açıklığa kavuşturmaya çalışır. Amacı, kimyayı disipline etmek ve onu

kontrol etmek için enerji olarak kullanılabilir hale getirmektir. Eser, sunumun bir özeti ve tamamen yeni bir kritik bölümle devam etmektedir. Tabloyu incelemeye başlamadan önce not etmeniz gereken önemli bir nokta ise şudur: “Tekrarlayın, simya hiçbir şekilde kimyayı hazırlamaz; engeller.” Rasyonel Materyalizm (1953), simyadan metafizik yoluyla çağdaş bilime, madde fenomenine ilişkin dikkat çekici bir araştırmadan oluşmaktadır. Bachelard’ın bu çalışması, petrol hakkında sağlam bir bilgiye sahip olmanızı bekleyebilir, ancak bunu yapmak için artık çok geç olduğunu belirtir. Bu nedenle, tablonun analizinin, indeksin ve kaynakça ile birlikte sunulan bu yeni baskının, Gaston Bachelard’ın en son epistemoloji çalışmasının incelenmesini kolaylaştırdığını unutmamak önemlidir (Bachelard, 1953: 8-10).

Bachelard’ın “*La Poétique de l’espace*” (*Mekânın Poetikası*) adlı eseri, edebiyat, fenomenoloji ve psikanaliz alanlarını bir araya getirerek, insanın içsel dünyasındaki mekân algısını derinlemesine keşfeder (Bachelard, 2023, s. 5-7). Eser, mekânın sadece fiziksel bir gerçeklik değil, aynı zamanda insanın duygusal ve hayal gücü açısından zengin anlamlar taşıdığını savunur. Bachelard, ev, yuva, köşe, çekmece gibi günlük yaşamda karşılaşılan mekân öğelerini inceler ve bu öğelerin insan psikolojisi üzerindeki etkilerini araştırır. Eser, insanların iç dünyasındaki mekânsal imgeleri nasıl inşa ettiğini, bu imgelerin bellek ve duygu ile nasıl etkileşimde bulunduğunu analiz eder. Bachelard, mekânın sadece somut bir çerçeve olmadığını, aynı zamanda içsel düşünce ve hayal gücünün bir yansıması olduğunu ileri sürer. Eserde, mekânın poetiği üzerinden dilin ve imgelerin gücüne vurgu yapılır. Bachelard, dilin mekânı nasıl şekillendirdiğini, kelimelerin ve sembollerin mekânsal imgeleri nasıl zenginleştirdiğini ele alır. Mekânın poetikası, insanların yaşadıkları mekânları nasıl anlamlandırdıkları ve bu mekânlarda nasıl duygusal bağlar kurduklarıyla ilgili derinlemesine bir anlayış sunar. Bachelard’ın edebi ve felsefi yaklaşımının bir örneği olarak, mekânın insan deneyimindeki önemini vurgular. Eser, okuyuculara, sıradan mekânların bile derin anlamlar barındırabileceği, içsel dünyanın mekânsal imgelerle nasıl şekillendiği konusunda düşünmeye yönlendirir (Bachelard, 1957: 3-19). Kitap sanatla ilgili önemli bir eser olarak değerlendirilmektedir. Yorumcular Bachelard’ın görüşlerini filozof Martin Heidegger’inkilerle karşılaştırmışlardır. Bachelard, fenomenoloji yöntemini mimarlık üzerine uygular ve analizini sözde kökenlere dayandırmaz. Aydınlanmadaki mimarlık düşüncesi yerine, mimari mekânlarda ve bu mekânların doğadaki bağlamlarında yaşanan deneyimlere odaklanır. Bilhassa düzyazıda, şiirde, hayatta ve edebi eserlerde binalara yönelik kişisel/ duygusal tepkilere dikkat çeker. Bu bağlamda, çatı katı, kiler, çekmece gibi mekânsal türler özel bir ilgiyle incelenir. Bachelard, mimarları, çalışmalarını soyut gerekçeler yerine, bu mekânlarda yaşanacak deneyimlere dayandırmaya ve bu deneyimleri etkilemeye dolaylı olarak teşvik eder. Yaklaşımı mimarlığın sadece fiziksel yapılar değil, aynı zamanda insanların duygusal ve zihinsel dünyalarını etkileyen deneyimler yaratma potansiyeli olduğunu vurgular. Böylece, mimarlık insanların içsel dünyalarını şekillendiren bir sanat ve deneyim olarak ele alınır. Bachelard’ın bu perspektifi, mimarlığın estetik ve duygusal boyutlarına odaklanarak, mekânın içinde yaşanan deneyimleri anlamak/ değerlendirmek için yeni bir bakış açısı sunar. “Bazen geleceğin evi geçmişin tüm evlerinden daha iyi inşa edilmiş, daha hafif/ daha büyük olur. Böylece rüyadaki evin görüntüsü çocukluk evinin görüntüsüne zıt olur... Belki daha sonra, her zaman daha sonra, hatta çok daha sonra yaşayacağımız ve aslında bunu başarmaya vaktimiz olmayacak bir evle ilgili birkaç hayalimizi saklamak bizim için iyi bir şeydir. Doğduğumuz evle simetrik bir ilişki içinde olan nihai bir ev bizi hayallere değil, ciddi, hüzünlü düşüncelere sürüklerdi. Kesinlik halinde yaşamaktansa geçicilik halinde yaşamak daha iyidir” (Bachelard, 1957: 61).

“*La Poétique de la rêverie*” (*Reverie'nin Şiiri*) Bachelard'ın yazdığı bir şiir kitabıdır. Kitap, Hayallere dalma, Kelimelerin hayalperesti, Hayal kurmayla ilgili hayaller, “Animus” “Anima”, Çocuklukla ilgili hayaller, Rüya görenin “cogito”su, Hayal ve evren kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmı Jules Laforgue'den “Yöntem, benden ne istiyorsun? Bilinçdışının meyvesini yediğimi çok iyi biliyorsun” alıntısıyla başlamıştır. Şiirsel hayal gücüne ayrılmış önceki kitapları tamamlayan yeni bir kitapta, fenomenolojik yöntemin bu tür araştırmalara sunduğu ilgiyi vurgulamaya çalışmaktadır. Fenomenoloji prensiplerini takip ederek, şiirsel imgelere hayran kalan bir öznenin farkındalığını öne çıkarma meselesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Modern *Fenomenoloji*'nin, *Psyche*'nin tüm fenomenlerine eklemek istediği bu farkındalık, bize genellikle yalnızca şüpheli bir nesnellığe, yalnızca geçici bir nesnellığe sahip olan görüntülere kalıcı bir öznel değer veriyormuş gibi görünmektedir. Fenomenolojik yöntem, bizi bir şairin verdiği imge hakkında sistematik olarak kendimize, farkındalıkta netlik çabasına dönmeye zorlayarak şairin yaratıcı bilinciyle iletişim kurma girişimine yönlendirir. Yeni şiirsel görüntü- basit bir görüntü! - böylece oldukça basit şekilde bilincin mutlak bir kaynağı/ kökeni haline gelir. Büyük keşif zamanlarında şiirsel bir imge, dünyanın tohumu olabilir. Şairin hayalinde hayal edilen bir evrenin tohumu olabilir. Şairin yarattığı bu dünyanın önündeki merak, farkındalığı tüm saflığıyla açığa çıkarır. Şüphesiz, bilinç daha büyük başarılar vaat etmektedir. Giderek daha iyi koordine edilen çalışmalara verildikçe daha da güçlü bir şekilde oluşturulmuştur. Özellikle rasyonellik bilinci, fenomenolog için zor bir sorun teşkil eden kalıcılık erdemine sahiptir: Ona göre bu, bilincin hakikatler zincirine nasıl bağlandığını söyleme meselesidir. Aksine, yalıtılmış bir görüntüye açılmasıyla, hayal eden bilincin -en azından ilk bakışta- daha az sorumluluğu vardır. Aynı imgelerle ilişkili olarak ele alınan yaratıcı bilinç, fenomenolojik doktrinlerin temel pedagojisi için temalar sağlayabilir” (Bachelard, 1960: 1). Şiirsel imgelerle ilgili fenomenolojik gereksinim de basittir: Bu, onların özgün erdemlerini vurgulamak, özgünlüklerinin gerçek varlığını kavramak ve böylece hayal gücünün dikkate değer ruhsal üretkenliğinden yararlanmak anlamına gelir. Bununla birlikte, şiirsel bir imgenin psikik bir kökene sahip olması gerekliliği, eğer en köklü arketipler üzerinde etkili olan çeşitlemelerde bir özgünlük erdemi bulamazsak, aşırı derecede katı olacaktır. Fenomenologlar olarak merak psikolojisini derinleştirmek istediğimizden harika bir görüntünün en ufak bir değişimi, araştırmalarımızı iyileştirmemize hizmet etmektedir. Yeni bir şeyin inceliği kökenleri canlandırır, yeniler ve hayrete düşmenin neşesini katlar. Şiirde hayrete bir de konuşma sevinci eklenir. Bu neşeyi mutlak olumluluğuyla ele almalıyız. Dilin yeni varlığı olarak ortaya çıkan şiirsel imge, ortak bir metafor tarzında, bastırılmış içgüdüleri serbest bırakmak için açılan bir vanaya hiçbir şekilde benzetilemez. Şiirsel imge, bilinci öyle bir ışıkla aydınlatır ki, bilinçdışı öncüllerini aramak boşunadır. En azından fenomenoloji, şiirsel imgeyi kendi varlığında, öncül bir varlıktan kopuş içinde, konuşmanın olumlu fethi olarak ele almakta haklıdır. Psikanalisti dinleseydik, şiiri görkemli bir “Söz Sürçmesi” olarak tanımlayabilirdik. Fakat insan kendini yüceltmekle yanılmaz. Şiir, konuşmanın kaderlerinden biridir. Dil farkındalığını şiir düzeyinde arındırmaya çalışarak, yeni konuşmanın, fikir ve duyguları ifade etmekle sınırlı olmayan, bir gelecek kurmaya çalışan konuşma adamına dokunduğumuz izlenimini edinmekteyizdir. Görünüşe göre şiirsel imge, yeniliğiyle dilin geleceğinin kapılarını aralamaktadır (Bachelard, 1960: 2-3).

Buna bağlı olarak, şiirsel imgeleri incelemek için fenomenolojik yöntemi kullandığımızda, bize otomatik olarak psikanalize tabi tutulduğumuz ve psikoanalitik kültürle ilgili eski meşguliyetlerimizi temiz bir vicdanla bastırabileceğimiz gibi görünmektedir. Fenomenologlar olarak tercihlerimizden, yani edebi beğeniyi alışkanlıklara dönüştüren tercihlerden kurtulduğumuzu hissedebiliriz. Fenomenolojinin güncel olaylara verdiği

ayrıcalık nedeniyle şairin bize sunduğu yeni imgeleri çok memnuniyetle karşıladık. İmge mevcuttu, içimizde mevcuttu, onu şairin ruhunda hazırlayabilecek tüm geçmişten kopmuştu. Şairin “karmaşıklıkları” hakkında endişelenmeden, onun yaşam öyküsüne dalmadan, bir şairden diğerine, büyük şairden küçük bir şaire geçmekte özgürdük. Sistematik olarak özgürdük, onun anlamını ortaya çıkararak basit bir imge fırsatıydık. Çeşitlerinin zenginliği sayesinde şiirsel değer hep kazanmıştır. Dolayısıyla fenomenolojik yöntem, görüntüdeki en ufak değişikliğin kökenindeki tüm bilinci vurgulamamızı gerektiriyordu. Başka bir şeyi düşünürken şiir okumazsın. Şiirsel bir imge yenilendiğinde, yalnızca bir özelliğinde, temel bir naiflik ortaya çıkar. Bize şiirlerin saf algısını veren şey, sistematik olarak uyandırılan bu saflıktır. Aktif hayal gücü üzerine çalışmalarımızda bu nedenle fenomenolojiyi bir naiflik okulu olarak takip edeceğiz (Bachelard, 1960: 4).

Bachelard’ın “La Flamme d’une Chandelle” (Bir Mumun Alevi) adlı eseri, Fransız filozofun fenomenolojik bir yaklaşımla günlük yaşamın anlamını ve insan psikolojisinin derinliklerini keşfettiği önemli bir metindir. Bachelard, eserinde insanın iç dünyasına yönelik detaylı bir analiz sunarak, günlük nesnelere sembolizmine odaklanır. Kitap, temelde insanın günlük hayattaki basit nesnelere olan ilişkisini inceler. Hele bir mumun alevi üzerinden yapılan bu analiz, insanın duyularını, algılarını ve belleğini nasıl etkilediğini anlamak için derinlemesine bir bakış sunar. Bachelard, günlük nesnelere içsel dünyamız üzerindeki etkilerini açıklarken, nesnelere kolektif bilinçaltında nasıl sembolik anlamlar kazandığını araştırır. Psikolojinin yanı sıra fenomenoloji ve sembolizm gibi felsefi akımlara da atıflarda bulunulur. Bachelard, insanın iç dünyasındaki evrimi ve bu evrimin günlük nesnelere olan ilişkilerini ele alarak, insanın duyularını/ düşünce süreçlerinin nasıl şekillendiğini anlamak için derinlemesine bir çaba harcar. “La Flamme d’une Chandelle”, Bachelard’ın eserlerinde sıkça görülen poetik ve lirik üslubunu da içerir. Bu, okuyucunun soyut kavramları anlaması ve içselleştirmesi için eseri daha çekici kılar. Günlük yaşamın basit unsurlarının insan psikolojisi üzerindeki derin etkilerini anlamak isteyenler için zengin bir kaynaktır (Bachelard, 1961: 1-12). Filozofun bu çalışması, “rüya görenin hayallerinin yalnız bir alevin tefekküründe yenilenmesini” incelemektedir. Ama aynı zamanda Strindberg’den, Trakl ve Novalis’ten alıntılarla, nesnelere karşısında hayal gücünün kuvveti, hayallerde zihnin uyanışı ve son olarak düşüncenin gücü ile onun saçmalıkları üzerinde durmaktadır. Kitap; Mumların geçmişi, Mum hayalperestinin yalnızlığı, Alevlerin dikeyliği, Bitki yaşamında alevin şiirsel görüntüleri, Lambanın ışığı bölümlerinden oluşmaktadır. “Basit hayallere dair bu küçük kitapta, aşırı bilgi yüklemekten, kendimizi araştırma yönteminin birliğine hapsedmeden, bir dizi kısa bölümde, hayal kurmanın rüya göreni derin düşüncelere daldığında nasıl yenileyeceğini söylemek ister. Yalnız bir alevin sıcaklığını düşlemektedir. Dünyada hayal uyandıran nesnelere arasında yer alan alev, imgelerin en büyük operatörlerinden biridir. Alev bizi hayal etmeye zorlar. Alev karşısında rüya gördüğümüz anda algıladığımız şey, hayal ettiğimizin yanında hiçbir şey değildir. Alev, metafor ve imge değerini meditasyonun çok çeşitli alanlarında taşır. Hayatı ifade eden fiillerden birinin öznesi olarak alınması bu fiile ekstra bir canlılık kazandırdığı görülmektedir. Genellemelere koşan filozof bunu dogmatik bir sükûnetle doğrular: Yaratılıştaki hayat denen şey, tüm formlarda ve tüm varlıklarda, tek/ aynı ruhla yani tek bir alevdir” (Bachelard, 1961: 1) “Tüm görüntüler arasında, alevin görüntüleri- en karmaşık olduğu kadar naif hem bilge hem de çılgın- şiirsel bir işaret taşımaktadır. Her alevi hayal eden potansiyel bir şairdir. Alevin önündeki herhangi bir hayal, hayran olunan bir hayaldir. Her alev rüyası gören birincil bir hayalleme durumundadır. Bu temel hayranlığın kökleri uzak geçmişimize dayanmaktadır. Aleviye karşı doğal hayranlığımız vardır, diyebiliriz ki: Doğuştan gelen bir hayranlıktır bu. Alev, her zaman görülenin

ötesinde bir şey olan görme zevkinin vurgulanmasını belirler. Bizi bakmaya zorlar” (Bachelard, 1961: 2). Bachelard'ın ölümünden sonra; “Hayal Kurma Hakkı” (1970), “Rasyonalist Bağlılık” (1972), “Epistemoloji” (1972), “Çalışmalar” (1972) ve “Ateşin Poetiğinden Parçalar” (1972) beş çalışması daha yayımlanmıştır.

Sonuç

Bachelard'ın Fransız epistemolojisi içindeki yeri olağan üstüdür. Bachelard, epistemolojik yapılandırıcılığın çağdaş savunucuları tarafından, bilhassa Jean-Louis Le Moigne'in öncüsü olarak kabul edilir. Eşsiz kariyerinde, cinsiyetler ve işlevler arasındaki ayrımın çok belirgin bir çağ olduğundan birçok farklı konularla da ilgilenmiştir. Cinsiyetçi stereotiplere karşı çıkarak feminist görüşleri dahi kızı üzerinden değerlendirmeler yaparken savunmuştur. O toplumsal ekolojiye de duyarlı bir filozoftur. Alman felsefesi ile Hegel diyalektiği üzerinden ilişkilidir. Bachelard, psikoanalitik Freud'un (bilinçsiz, sansür, rüya, libido) anlayışlarını kendi epistemolojisi içinde (nesnel bilginin psikanalizi olarak düşünülür) yeniden yorumlamaktadır. Freud'un eserlerinden (örneğin, “Bilinç ve Bilinçdışı” ile “Toplum ve Ailedeki Cinsellik”) alınan temel kavramları ele alırken, Bachelard, bu kavramları kendi düşünsel çerçevesinde değerlendirir. Genellikle orijinal bir bakış açısı sunar. Bachelard, Freud'dan ziyade Charles Baudouin, Françoise Dolto, Marie Bonaparte ve C. G. Jung gibi diğer düşünürlerin fikirlerinden de etkilenmiştir. Jung'un analitik psikoloji düşüncesini eserlerine entegre etmiştir. Bu, Bachelard'ın insan psikolojisi, bilinçaltı ve sembolizm konularında geniş bir perspektife sahip olduğunu gösterir. “Bilimsel Aklın Oluşumu” ve “Ateşin Psikanalizi” gibi eserlerinde, Bachelard, insanın düşünsel evrimini anlamak için sadece Freud'un değil, aynı zamanda diğer psikoanalitik düşünürlerin ve psikoloji alanındaki önemli isimlerin katkılarını da kullanır. Psikoanalitik çerçevesini genişleterek, insanın zihinsel süreçlerini daha kapsamlı bir şekilde açıklanmasına yardımcı olur. Pedagoji Bachelard'ın felsefesinde merkezi bir yere sahiptir. Ona göre filozof her şeyden önce “bir bilgelik öğretmenidir.” Cehalet ihmal değildir. O zamana kadar hata ve zorluk, üstesinden gelinmek yerine kaçınılması gereken bir engeldir. Sorunları ortadan kaldırmak için kullanılan deterministik bilim olmalıdır. Bachelard, bilgiye erişimi engelleyen metodolojik, felsefi ve psikolojik engelleri Bilimsel Aklın Oluşumu kitabında toplayıp sınıflandırmaktadır. Kendine özgü olan bir ret pedagojisi oluşturmuştur. Fakat engel ve rota kavramlarının yaratılması ancak öğrencinin öğrenmesini destekleyen bir eğitim deneyimi sayesinde mümkündür. Sorunlar hakkında düşünmek ve dirençli olmak için çalışmayı önermiştir. Temel eseri Yeni Bilimsel Ruh'ta Bachelard ampirizm ile rasyonalizm arasındaki tartışmanın ötesine geçip, tıpkı bazen karşı çıktığı yazar Karl Popper gibi tavır almaktadır. Epistemolojiden sonra ve 1937'den itibaren hayalin ona ilham verdiği çağrışımlara kapılır. [Mum Alevi] Daha sonra hayal kurmanın tatlılığı için yalvarır ve ona göre imgelerin dünyasına ait olmamız, dünyaya ait olmamızdan daha güçlüdür, varlığımızı daha kurucu niteliktedir. Fikirlerin şiirselliğin derinlemesine incelenmesine kendini adanmıştır. 1954'te şiirle ilgili hâlâ meşhur olan ve “Uyanık Uyuyan” başlıklı bir konferans vermiştir. Bachelard, Lautréamont'a kendi adını taşıyan bir kitap yazmış ve burada şiir teorisini geliştirmiştir. Projesini metapoetik olarak adlandırıp kurmuştur. Bu çalışmada arzu, güç ve yükseliş gibi Nietzscheci kavramları da ele almıştır.

Bachelard, bilim camiasında epistemoloji, fenomenoloji ve psikoloji alanlarında yaptığı çalışmalarla tanınır. Bachelard'ın eserlerinden biri olan “*La Poétique de l'Espace*” (*Mekânın Poetikası*), dört temel öge olan ateş, hava, su ve toprak üzerindeki düşüncelerini içerir. Bu dört öge [Osm. anâsır-ı erbaa], Bachelard'ın epistemolojik ve poetik yaklaşımında önemli bir rol oynar. Bachelard, düşünsel evrim ve bilgi oluşumu

konularında derinlemesine bir analiz sunar. Ona göre, insan zihninin temel yapı taşlarından biri olan dört öge, insanın düşünce süreçlerini ve algısını şekillendirir. Her bir öge, farklı sembolik anlamlar taşır ve insanın iç dünyasında farklı duygusal/ düşünsel tepkilere yol açar. Ateş, Bachelard'ın eserlerinde sıkça vurgulanan bir ögedir. Alevin dinamizmi, hareketi ve enerjisi, insanın içsel yaşamında canlılığı temsil eder. Ateş, insanın hayal gücünü ateşler, coşkulu düşünceleri teşvik eder ve yaratıcılığı körükler. Bachelard, ateşi psikoanalitik bir sembol olarak da ele alır, insanın iç dünyasında tutkuların ve isteklerin nasıl alevlendiğini açıklar. Hava, Bachelard'ın dört ögesinin bir diğer önemli unsurudur. Hava, özgürlük, genişleme ve değişimle ilişkilidir. Havanın mekanik öğeleri düşünceyi serbest bırakır ve insanın sınırları aşmasına olanak tanır. Bachelard, rüyaların ve hayallerin hava ögesiyle nasıl bağlantılı olduğunu inceler. İnsanın içsel serüvenini anlamaya çalışır. Su, Bachelard'ın eserlerinde stabilite, derinlik ve bilinçdışı ile bağlantılıdır. Su ögesi, insanın ruhsal derinliklerine inmesine ve gizli duygularını keşfetmesine olanak tanır. Bachelard, suyun berraklığı ve derinliği ile insanın iç dünyasındaki karmaşıklığı açıklar. Toprak, dayanıklılık, güvenilirlik ve somut gerçeklikle ilişkilidir. Toprak, insanın yaşamında sağlam bir temel oluşturur ve gerçeklikle bağlantı kurmada önemli bir rol oynar. Bachelard, toprağın sabitliği ve güvenilirliği üzerinden insanın günlük yaşamındaki deneyimlerini anlamaya çalışır. Bachelard'ın dört öge üzerine yazdığı eserleri, insanın içsel dünyasını anlamaya yönelik derinlemesine bir çaba içerir. Bu ögeler, Bachelard'ın epistemolojik ve poetik perspektifinden bakıldığında, insanın algıları, duyguları/ düşünsel süreçleri üzerinde önemli etkileri olduğunu gösterir.

Jacques Derrida, onun “metafor” kavramını değerlendirmiştir: “Bachelard bu noktada geleneğe sadıktır; metafor ona ne basit bir şekilde ne de zorunlu olarak bilimsel veya felsefi bilgiye bir engel teşkil ediyor gibi görünmemektedir, yeniden üretir” (Derrida, 1972: 309) Bununla birlikte, ikiliği mucidine göre, tüm felsefi gelenek her zaman metaforik sürece hâkim olmak, onu rasyonelleştirmek, onu tesadüfi ve hassas bir alan haline getirmek istemiştir. Saf anlaşılabilirlik, böylece Derrida, Platoncu yapısökümün çalışması çerçevesinde Bachelard'ın metapoetik projesini eleştirmeye koyulmuştur. Bu yazı, Bachelard'ın sürrasyonalist yaklaşımını ve yaratıcı akıl ile kültür arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, onun düşünsel mirasının günümüz kültürüne nasıl bir rehberlik sağlayabileceğini ele almıştır.

Bachelard'ın sürrasyonalizmle ilişkisi, onun poetik ve lirik yaklaşımını vurgular. Eserlerinde, duygusal deneyimlerin ve hayal gücünün bilgi oluşumunda nasıl merkezi bir rol oynadığını ortaya koyar. Sürrasyonalizm, gerçeküstücülük ile bağlantılı olarak rasyonel sınırları aşmayı ve bilinci sarsmayı amaçlar. Bachelard, sürrasyonalizmi, bilimsel olguların ötesine geçen poetik bir bakış açısı olarak ele alır. İnsanın zihnindeki mekânlarla duygusal bağlarını keşfeder. Bu makalede Bachelard'ın eserlerinin günümüz kültürüne nasıl bir rehberlik sağlayabileceğine odaklanılmıştır. Onun poetik ve sürrasyonalist bakış açısı, günümüz bilgi/ teknoloji çağında duygu, hayal gücü ya da yaratıcılığın önemini açıklamaktadır. Kültürün geleceğini şekillendiren etmenler arasında yaratıcı akıl ve poetik düşünceye olan ihtiyaç, Bachelard'ın düşünceleri üzerinden incelenebilmektedir. Sonuç olarak, Bachelard'ın düşünce dünyası üzerinden; kültür, yaratıcılık ve bilgi oluşumu gibi temel konular bir araya getirilip yorumlanabilir. Bachelard'ın sürrasyonalist perspektifiyle yaratıcı akıl arasındaki derin bağlantıyı kavramak, onun eserlerinin günümüz dünyasında nasıl önemli bir rehberlik kaynağı olabileceğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça | References

- Bachelard, G. (1927). *Essai sur la connaissance approchée, thèse principale*. Paris: Vrin.
- Bachelard, G. (2023). *Mekanın poetikası* (A. Tùmertekin, Çev.). İstanbul: Minotor Kitap.
- Bachelard, G. (1927). *Étude sur l'évolution d'un problème de physique: La propagation thermique dans les solides*. Paris: Vrin.
- Bachelard, G. (1929). *La valeur inductive de la relativité*. Paris: Vrin.
- Bachelard, G. (1929). *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*. Paris: Vrin.
- Bachelard, G. (1932). *L'intuition de l'instant: Étude sur la Siloë de Gaston Roupnel*. Paris: Stock.
- Bachelard, G. (1933). *Les intuitions atomistiques: Essai de classification*. Paris: Boivin.
- Bachelard, G. (1934). *Le nouvel esprit scientifique*. Paris: Alcan.
- Bachelard, G. (1936). *La dialectique de la durée*. Paris: Boivin.
- Bachelard, G. (1937). *L'expérience de l'espace dans la physique contemporaine*. Paris: Alcan.
- Bachelard, G. (1938). *La formation de l'esprit scientifique: Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*. Paris: Vrin.
- Bachelard, G. (1938). *La psychanalyse du feu*. Paris: Gallimard.
- Bachelard, G. (1939). La psychanalyse du feu [Kitap incelemesi]. *Revue de Métaphysique et de Morale*, 46, 522.
- Bachelard, G. (1939). *Lautréamont*. Paris: José Corti.
- Bachelard, G. (1940). *La philosophie du non: Essai d'une philosophie du nouvel esprit scientifique*. Paris: PUF.
- Bachelard, G. (1941). *L'eau et les rêves: Essai sur l'imagination de la matière*. Paris: José Corti.
- Bachelard, G. (1943). *L'air et les songes: Essai sur l'imagination du mouvement*. Paris: José Corti.
- Bachelard, G. (1946). *La terre et les rêveries du repos*. Paris: José Corti.
- Bachelard, G. (1948). *La terre et les rêveries de la volonté*. Paris: José Corti.
- Bachelard, G. (1949). *Le rationalisme appliqué*. Paris: PUF.
- Bachelard, G. (1950). *Paysages: Étude pour quinze burins d'Albert Flocon*. Paris: PUF.
- Bachelard, G. (1951). *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*. Paris: PUF.
- Bachelard, G. (1953). *Le matérialisme rationnel*. Paris: PUF.
- Bachelard, G. (1957). *La poésie de l'espace*. Paris: PUF.
- Bachelard, G. (1960). *La poésie de la rêverie*. Paris: PUF.

- Bachelard, G. (1961). *La flamme d'une chandelle*. Paris: PUF.
- Bachelard, G. (2009). *Lettres à Louis Guillaume (1951-1962)*. Paris: La Part Commune.
- Barzin, M. (1962). Éloge de Gaston Bachelard. *Bulletins de l'Académie Royale de Belgique*, 48(1), 341-343.
- Boas, G. (1937). La dialectique de la durée [Kitap incelemesi]. *The Journal of Philosophy*, 34(5), 137.
- Caws, M. A. (2016). *Surrealism and the literary imagination: A study of Breton and Bachelard* (Vol. 12). Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Chimisso, C. (2013). *Gaston Bachelard: Critic of science and the imagination*. Routledge.
- De Witte, M. (2019). Enquête autour d'une déception: La maison rêvée de Gaston Bachelard. Erişim tarihi: 3 Ocak 2024, <https://gastonbachelard.org/enquete-autour-dune-deception-la-maison-revee-de-gaston-bachelard/>
- Derrida, J. (1972). *Marges – de la philosophie: La mythologie blanche: La métaphore dans le texte philosophique*. Paris: Minuit.
- Kaplan, E. K. (1972). Gaston Bachelard's philosophy of imagination: An introduction. *Philosophy and Phenomenological Research*, 33(1), 1-24.
- Keiko, H. (2009). Bachelard's theory of time: Missing link between science and art. *Aesthetics Online*, 13, 1-9.
- Kronegger, M. (1985). [Review of the book *Gaston Bachelard*, by R. C. Smith]. *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 39(2), 160-162. <https://doi.org/10.2307/1347341>
- Lecourt, D. (1975). *The historical epistemology of Gaston Bachelard*. French & European Publications.
- Perraudin, J. F. (2008). A non-Bergsonian Bachelard. *Continental Philosophy Review*, 41(4), 463-479.
- Smith, R. C. (2016). *Gaston Bachelard, revised and updated: Philosopher of science and imagination*. State University of New York Press.

Giyilebilir Sağlık Teknolojilerinin ve Mobil Sağlık Uygulamalarının İş Sağlığı ve Güvenliğine Etkisi

*The Impact of Wearable Health Technologies and Mobile Health Applications on Occupational Health and Safety**

Ahmet Çabuk^{1*} Gizem Doğa Ünyılmaz² – Esra Aykanat³ -Kübra Can⁴
Melis Çavdar⁵ - Yağmur Sude Bala⁶ -Betül Şeker⁷ -Saadet Karakuş⁸ -Serap Tepe⁹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Eskipazar Meslek Yüksekokulu, Karabük, Türkiye, <https://ror.org/04wy7gp54>, ahmetcabuk.tr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5302-1847>

² Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, gizemdogau@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-7602-0960>

³ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, 2203010055@ogrenci.sbu.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0004-9903-5816>

⁴ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, 2203010026@ogrenci.sbu.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0003-9538-1685>

⁵ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, meliscavdar01@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-9202-5443>

⁶ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, yağmursudebala@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-7263-5283>

⁷ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, betulagan1616@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-1353-7083>

⁸ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, karakussaadet@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6326-5941>

⁹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, <https://ror.org/03k7bde87>, serap.tepe@sbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9723-6049>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 10.12.2024

Kabul Tarihi: 20.02.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve nihai yazılım ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkeler uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ahmet Çabuk

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Çabuk, A.-Doğa Ünyılmaz, G.-Aykanat, E.-Can, K.-Çavdar, M.-Bala, Y.S.-Şeker, B.-Karakuş, S.-Tepe, S. (2025). Giyilebilir Sağlık Teknolojilerinin ve Mobil Sağlık Uygulamalarının İş Sağlığı ve Güvenliğine Etkisi. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 177-188. <https://doi.org/10.30622/tarr.1598468>

Etik Kurul İzni

Etik onay, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından verilmiş olup 28.11.2024 tarihli ve 14/ 39 numaralıdır.

Öz

İş sağlığı ve güvenliği alanında önemli bir dönüşüm yaratma potansiyeline sahip olan giyilebilir sağlık teknolojileri ve mobil sağlık uygulamaları hem çalışanların sağlık durumunu izleme hem de iş yerindeki risklerin yönetilmesi açısından birçok avantaj sunmaktadır. Giyilebilir cihazlar, kalp atış hızı, kan basıncı, stres seviyeleri gibi verileri sürekli izleyerek çalışanların sağlık durumlarını gerçek zamanlı olarak takip etmeye yardımcı olmaktadır. Bu izleme erken teşhis ve müdahale için kritik öneme sahiptir. Giyilebilir teknolojiler, özellikle tehlikeli iş alanlarında çalışanların durumunu izleyerek, potansiyel kazaları önleme noktasında yardımcıdır. Mobil uygulamalar, çalışanlara iş sağlığı ve güvenliği konularında eğitim ve bilgi sağlamak için etkili bir araçtır. Çalışanlar, uygulamalar aracılığıyla güncel sağlık bilgilerine ve güvenlik prosedürlerine erişebilir. Ayrıca mobil uygulamalar, çalışanların iş yerindeki potansiyel tehlikeleri raporlamasını kolaylaştırmaktadır. Bu geri bildirim, iş güvenliği önlemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunur. Bunun yanı sıra mobil sağlık uygulamaları, çalışanların mental sağlıklarını destekleyen kaynaklar sunarak, iş yerinde stres yönetimi ve psikolojik dayanıklılığı artırabilmektedir. Bu teknolojilerin benimsenmesi, iş yerlerinde sağlık ve güvenliğin önemini artırabilir ve daha sağlıklı bir iş kültürü oluşturabilir. Toplanan sağlık verileri, iş yerindeki riskleri daha iyi analiz etmeyi ve önleyici stratejiler geliştirmeyi mümkün kılar. Ancak, bu teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için uygun altyapının oluşturulması, çalışanların eğitilmesi ve veri güvenliğine dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada giyilebilir sağlık teknolojileri ve mobil sağlık uygulamalarının iş sağlığı ve güvenliğe etkisini inceleme adına literatür taraması yapılmış ve iş güvenliği uzmanları ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek veriler toplanmıştır. Toplanan veriler, içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Temalar, katılımcıların verdikleri yanıtlar doğrultusunda belirlenmiştir. Bulgular, mobil sağlık uygulamaları ve giyilebilir teknolojilerin iş sağlığı ve güvenliği açısından büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Sonuçlar mobil sağlık uygulamalarının ve giyilebilir teknolojilerinin çalışanların fiziksel, psikolojik ve sosyal iyilik halinin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde olumlu katkı yapacağı yönündedir. Ancak, elde edilen sonuçlara göre bu alanda mahremiyet endişeleri, demografik farklılıklar ve teknolojinin yaygınlaşma sürecindeki eksiklikler gibi zorluklar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal-Beşerî ve İdari Bilimler, Giyilebilir Sağlık Teknolojileri, Mobil Sağlık Uygulamaları, İş Sağlığı, İş Güvenliği

Research Article

History

Received: 10.12.2024

Accepted: 20.02.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Ahmet Çabuk

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Çabuk, A.-Doğa Ünyılmaz, G.-Aykanat, E.-Can, K.-Çavdar, M.-Bala, Y.S.-Şeker, B.-Karakuş, S.-Tepe, S. (2025). The Impact of Wearable Health Technologies and Mobile Health Applications on Occupational Health and Safety. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 177-188, <https://doi.org/10.30622/tarr.1598468>

Ethics committee approval

Ethical approval was granted by the Ethics Committee of Health Sciences University, Hamidiye Scientific Research Ethics Committee, dated 28.11.2024, with the number 14/39.

Abstract

Wearable health technologies and mobile health applications have significant potential to transform the field of occupational health and safety, offering numerous advantages in monitoring employee health and managing workplace risks. Wearable devices continuously track vital signs such as heart rate, blood pressure, and stress levels, enabling real-time monitoring of employees' health statuses. This continuous monitoring is critical for early diagnosis and intervention. Moreover, wearable technologies assist in preventing potential accidents by monitoring the conditions of workers, particularly in hazardous work environments. Mobile applications serve as effective tools for providing employees with education and information regarding occupational health and safety. Through these applications, employees can access up-to-date health information and safety protocols. Additionally, mobile applications facilitate the reporting of potential hazards in the workplace, thereby contributing to the enhancement of occupational safety measures. Furthermore, mobile health applications offer resources that support employees' mental health, thereby improving stress management and psychological resilience within the workplace. The adoption of these technologies can elevate the importance of health and safety in work environments, fostering a healthier workplace culture. The collected health data allows for better analysis of workplace risks and the development of preventive strategies. However, effective utilization of these technologies necessitates the establishment of appropriate infrastructure, employee training, and attention to data security. This study conducted a literature review to examine the impact of wearable health technologies and mobile health applications on occupational health and safety. Additionally, semi-structured interviews were carried out with occupational safety experts to gather data. The collected data were analyzed using content analysis methodology, and themes were determined based on the responses provided by the participants.

Keywords: Social-Humanities and Administrative Sciences, Wearable Health Technologies, Mobile Health Applications, Occupational Health, Occupational Safety

Giriş

Mobil sağlık uygulamaları ve giyilebilir sağlık teknolojileri sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesini sağlamaktadır (Demirci, 2018). Gelişen ve gelişmekte olan bu uygulamalar yaşam kalitesinin şekillendirilmesine ve bireysel ölçüme imkân vererek sağlık durumunun hem bireyin kendisi hem de sağlık çalışanı tarafından takibini sağlamaktadır (Aydan & Aydan, 2016). Bireyin kendisini izlemesine (fiziksel, davranışsal, biyolojik, çevresel vb.), sağlığını yönetmesine ve testler uygulamasına, farkındalığının artmasına (Özdemir, 2023), hastaneden randevu almaya, psikolojik eğitimlerin uygulanması ve iyilik halinin geliştirilmesine, hasta-sağlık çalışanı arasında ilişkinin güçlenmesine, hastalıkların takip edilmesine imkân veren ve elektronik cihazlar üzerinden kullanılabilir mobil sağlık uygulamaları hem sağlık çalışanlarının hastalarını takip etmesine hem de kişinin kendi sağlığını takip etmesine imkân vermektedir (Demir & Türkan Arslan, 2017). Hem üreticiler hem de tüketiciler için cazip fırsatlar sunan giyilebilir teknolojiler (Erkılıç & Yalcın, 2020) özellikle güvenlik ve sağlık alanında bireyin stres, tansiyon, ateş, nabız gibi sağlık verilerinin kayıt ve takibi ile hem hastanın hem de sağlık sunucularının (sağlık çalışanı/birimi/kuruluşu) ulaşmasını sağlamaktadır (Kılıç & Tosun, 2021).

İş kazaları ve meslek hastalıklarının çalışanın sağlığının olumsuz etkilemesinin (yaralanma ve ölüm) yanında işyerinde verimin düşmesi, üretimin azalması, maliyetlerin artması ve işletmenin itibar kaybetmesi, denetimlerin artması gibi sonuçları olmaktadır (Ertaş, 2023; Svrtoka et al., 2021). İş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin amacı iş kazası ve meslek hastalıklarına neden olan tehlike ve tehlikelerden kaynaklı risklerin önlenmesi veya sınırlandırılmasıdır. Bu amaçla iş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri kapsamında işveren/işveren vekili sorumluluğunda iş sağlığı ve güvenliği profesyonelleri (iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi, diğer sağlık uzmanı, iş güvenliği teknikeri) tarafından risk değerlendirmesi, acil durum planı, çalışma ortamı gözetimi, sağlık gözetimi, iş sağlığı ve güvenliği eğitimi gibi temel çalışmaların yanında Endüstri 4.0 devriminin parçası olan teknolojilerden (akıllı donanım ve yazılım araçları) yararlanılmaktadır. İş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve geliştirilmesi için izleme, destekleme, eğitim ve takip için kullanılan teknolojiler fizyolojik parametreler, çevre koşulları ve çalışan davranışlarının davranışı gibi konularda bilgiler toplanmasına imkân vermektedir (Svrtoka et al., 2020). Bu teknolojiler ile çalışma ortamı ve çalışanın sağlık gözetimi anlık olarak takip edilerek gerçek zamanlı ve güvenilir veriler elde edilmektedir (Maltseva, 2020). Çalışanların fiziksel eforunun takip edilmesi, yorgunluk durumları ve sıcaklığa maruziyetinin izlenmesi, tehlikelerin tespit edilmesi vb. çalışanların iş kazası geçirmesine ve meslek hastalığına tutulmasına neden olan faktörlerin azaltılmasına, kas-iskelet sistemi bozukluklarının izlenerek ve önlenmesine, hareket kalıplarının izlenmesi ve çalışanlara geri bildirim sağlanmasıyla ergonomi iyileştirilebilmesine olanak vermektedir (Patel et al., 2022).

Bu makalede, giyilebilir sağlık teknolojilerinin ve mobil sağlık uygulamalarının iş sağlığı ve güvenliğine olan etkileri, mülakat tekniği kullanılarak incelenecektir.

Literatür

Tüm mesleklerde çalışanların fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden tam iyilik hallerinin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, çalışma şartları ve ortamından kaynaklı olarak çalışanların sağlıklarını yitirmesinin engellenmesi, çalışma esnasında yapılan iş ve süreçlerden kaynaklı sağlığını olumsuz faktörlerden korunmaları, fizyolojik ve psikolojik yapılarına uygun işe yerleştirilmeleri ve bunun sürdürülmesi iş sağlığının

amacıdır. Çalışanların sağlığının korunması geliştirilmesi için çalışma ortamı koşulları ve yapılan işten kaynaklı etkilenmelerin önlenmesi önceliklidir. Bu kapsamda işe giriş muayenesi, periyodik sağlık muayenesi, bağışıklama çalışmaları, sağlıkla ilgili tüm kayıtların tutulması ve saklanması, eğitim, yıllık sağlık değerlendirmesi, iş hijyeni, işe dönüş muayeneleri, çalışma ortamı koşullarının takibi, kişisel maruziyet ölçümleri ve değerlendirmeler vb. iş sağlığı kapsamında çalışanın sağlığının korunması ve geliştirilmesi için yapılan çalışmalardır (ÇSGB, 2010).

İş yeri ekosistemini oluşturan tüm canlı ve cansız varlıkların sağlık ve güvenliğinin korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla planlama, uygulama, kontrol etme adımlarını içeren uygulamalar iş sağlığı ve güvenliği olarak tanımlanmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği tüm mesleklerde çalışanların sağlık, güvenlik ve refahının sağlanması için en yüksek düzeyde fiziksel, psikolojik ve sosyal iyilik halini korur ve geliştirilmesini amaçlar (Muhanga, 2025). İş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliği kapsamında yapılan çalışmalarla iş kazası ve meslek hastalıklarına neden olan tehlike ile tehlikeden kaynaklı risklerin alınacak önlem ve uygulanacak sınırlandırma ile ortadan kaldırılmakta veya kontrol altına alınmaktadır. İş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin yerine getirilmesinde sorumluluk işverende olup hizmetler konusunda iş sağlığı ve güvenliği profesyoneli (iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi, diğer sağlık personeli, iş güvenliği teknikeri) sorumlulukları ve yükümlülükleri çerçevesinde işverene rehberlik yapmakta ve görevlerini yerine getirmektedir.

İş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi iş yerlerinde işverene iş sağlığı ve güvenliği kapsamında rehberlik yapmaktadır. Bu görevi yerine getirirken gözetim, denetleme, takip, eğitim gibi temel dört işlevi esas almaktadır (Yönetmelik 28512: 2873). Üreticilerin uyarılabilir ve duyarlı makineler olarak sürekli değişen talebi daha verimli şekilde karşılamasını sağlamak olan büyük veri, nesnelerin interneti, siber-fiziksel sistem, kobotlar, yapay zeka, simülasyon gibi teknolojik kategorileri ifade eden Endüstri 4.0 (Badri et al., 2018) ile iş yerlerinde sağlık ve güvenliğin sağlanması için (Svertoka et al., 2020) dört temel işlevi (gözetim, denetleme, takip, eğitim) gerçekleştirmek için modern giyilebilir cihazlar kullanılmaktadır (Svertoka et al., 2021).

İnsan etkileşim cihazı ve veri toplama cihazları olarak iki formata sahip olan giyilebilir sağlık teknolojileri alıcı ve diğer teknolojilerin takı, kıyafet, gözlük, ayakkabı, bot, eldiven vb. taşınan, takılan ve giyilen teknolojiler olarak tanımlanmaktadır (Aydan & Aydan, 2016; Erol & Eraslan, 2024; Kong et al., 2019; Turgut et al., 2023). İş yerlerinde fiziksel ve zihinsel kaza risklerini ortadan kaldırmak veya azaltmak için birçok görevi yerine getiren giyilebilir cihazlar iş yerlerinde aktif olarak kullanılan umut verici bir çözüm olarak görülmektedir (Svertoka et al., 2021). Giyilebilir cihazlar izleme (fitness takip cihazı, akıllı yüzük, akıllı gözlük, vücuda takılan bant ve sensörler, akıllı giysi, implante edilebilir giyilen cihazlar ile çalışanların hayati parametrelerinin izlenmesi ve kontrolü, iş yerinde çevresel parametrelerin izlenmesi), destekleme (dış iskelet, ağır nesnelerin kaldırılması esnasında vücudun pozisyonunun takip edilmesi için kullanılan yama, giyilebilir robot ile çalışanların fiziksel kapasitesinin artırılması, çalışanlar arasında iletişimin kolaylaştırılması, bilgi yönetiminin basitleştirilmesi, endüstriyel tasarım yapılması), eğitim (akıllı gözlük, kask ile çalışan eğitimi), takip (akıllı bileklik, akıllı kıyafet, akıllı bot, dijital adımsayar ile çalışanların konum parametrelerinin izlenmesi, hareket eden makinelerin çarpmasının önlenmesi, tüm üretim sürecinin kapsamlı resminin oluşturulması) işlevleri için aktif olarak kullanılmaktadır (Aksüt et al., 2024; Antolín et al., 2017; Chan et al., 2012; Chen & Kamara, 2011; Chu et al., 2014; Khakurel et al., 2018; Kritzer et al., 2015; Ometov et al., 2017; Pantelopoulos & Bourbakis, 2010; Roda-Sanchez et al., 2018; Soh et al., 2015; Tsow et al., 2009).

Çalışanların sağlıklarını izlemek ve iş kazalarını önlemek amacıyla iş yerlerinde giderek daha fazla kullanılan giyilebilir sağlık teknolojileri çalışanların biyometrik verilerini gerçek zamanlı olarak izlemektedir. Giyilebilir cihazlar, kullanıcıları hakkında veri algıladığı, işlediği ve ilettiği için, günümüzün diğer tüm teknolojilerinden daha fazla kişisel olarak tanımlanabilir bilgi üretir. Bu veriler, kullanıcının konumu, aktivitesi, hareketi ve hayati belirtilerini içerir ve bunlar iş sağlığı ve güvenliği profesyonelleri tarafından analiz edilerek potansiyel riskler belirlenmekte ve önlenmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

Tıbbi sensörler, ağ hizmetleri, mobil bilgi işlemleri ve sağlık hizmetlerindeki iletişim teknolojilerini kapsayan terim olan mobil sağlık (mSağlık), mobil cihazlarla desteklenen ve bireye sanal ortamda hizmet sunan tıbbi ve halk sağlığı uygulamalarıdır. Mevcut sağlık sisteminin etkinliğini ve işlevini artıran bu uygulamalarla hastaya ilişkin verilerin toplanması ve yönetilmesinde taraflar (hasta, hasta yakınları, sağlıklı bireyler, sağlık çalışanları, sağlık hizmeti sunucuları, medikal alanda çalışan çağrı merkezleri, geri ödeme kurumları, bakım ve huzur evleri, ilaç ve tıbbi cihaz firmaları vd.) anlık ve hızlı şekilde hareket edilebilmektedir (Doğan & Doğan, 2022; Oguz, 2017; Tezcan, 2016).

Mobil sağlık uygulamaları, kullanıcıların sağlık bakımlarını takip etmelerini, tedavi ölçümleri yapmalarını ve sağlıklı yaşam biçimlerini sürdürmelerini sağlayan teknolojik araçlardır (Güler & Can, 2022; Kopmaz & Arslanoğlu, 2018). Günlük aktivite, kronik hastalık yönetimi, rapor ve tahlil sonuçları takip, ilaç takibi, randevu oluşturmak vb. için Türkiye’de yaygın olarak kullanılan mSağlık uygulamaları arasında Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS), İlaç Takip Sistemi, E-Nabız bulunmaktadır ayrıca bunlara ek olarak e-Devlet kapısı üzerinden de hizmetlere ulaşılabilmektedir. (Cisse & Yılmaz, 2022; Yayla & Çizmeci, 2022).

Uzaktan izleme, sağlık bilgilerine erişim ve kişisel sağlık takibini kolaylaştıran mobil sağlık (mSağlık) uygulamaları (Zeytun et al., 2024) iş yerlerinde denetim, sağlık gözetimi ve risk değerlendirmesi çalışmalarında kullanılmakta olup (Yıldırım & Üstündağ, 2022) özellikle kadın hastaları ve doğum, gebelik, kadın sağlığı alanlarında faydalıdır (Demir Yıldırım et al., 2023).

Mobil sağlık uygulamaları, çalışanların sağlık verilerini izlemek ve yönetmek için kullanılan araçlardır. Bu uygulamalar, iş yerinde sağlık risklerinin izlenmesi, hastalıkların erken teşhisi ve sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmaktadır. Özellikle yüksek riskli işlerde, mobil uygulamalar iş güvenliği açısından büyük fayda sağlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada mülakat tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. Araştırma kapsamında, iş sağlığı ve güvenliği alanında deneyimli 8 uzmanla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Mülakat soruları, giyilebilir sağlık teknolojileri ve mobil sağlık uygulamalarının iş güvenliği üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Mülakatlar, yüz yüze ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Veriler, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

1. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, akademisyen ve farklı sektörlerde iş güvenliği uzmanı olarak görev yapan 8 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların mesleki tecrübeleri 5 ila 15 yıl arasında değişmektedir.

2. Veri Toplama Aracı

Yarı yapılandırılmış mülakat formu, katılımcıların görüşlerini derinlemesine anlamak için kullanılmıştır. Formda yer alan sorular, literatüre dayalı olarak hazırlanmıştır.

3. Veri Analizi

Toplanan veriler, içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Temalar, katılımcıların verdikleri yanıtlar doğrultusunda belirlenmiştir.

Bulgular

Bu çalışmanın bulguları, mobil sağlık uygulamaları ve giyilebilir sağlık teknolojilerinin iş güvenliği üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yapılan katılımcı görüşmeleri sonucunda elde edilen verilere dayanmaktadır. Katılımcıların verdikleri cevaplar üzerinden belirli temalar ve eğilimler ortaya çıkmıştır.

Mobil Sağlık Uygulamalarının İş Güvenliği Üzerindeki Etkileri

Katılımcıların çoğu mobil sağlık uygulamalarının iş güvenliği açısından faydalı olduğunu belirtmiştir. Öne çıkan bulgular şunlardır:

Kullanım Kolaylığı ve İş Güvenliği: Katılımcılar (X1, X3, X4) mobil sağlık uygulamalarının iş kazalarını azaltma potansiyeline sahip olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle X3, bu uygulamaların iş kazalarını minimuma indirdiğini, X4 ise uzaktan veri takibinin iş güvenliği açısından önemini belirtmiştir.

Mahremiyet Endişeleri: X5, mobil sağlık uygulamalarının faydalarına rağmen kişisel mahremiyet üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiş, bu dengenin kurulması gerektiğini savunmuştur. X8 ise ruhsatlı mobil sağlık hizmetlerinin daha kaliteli olduğunu belirtmiştir.

Demografik Zorluklar: Mobil sağlık uygulamalarının kullanımı konusunda yaş grupları arasında zorluklar olduğu gözlemlenmiştir. X1, 60 yaş üstü vatandaşların uygulamaları kullanırken zorlandıklarını belirtmiştir. Bu bulgu, dijital okuryazarlık ve yaşa bağlı kullanım sorunlarını ortaya koymaktadır.

Giyilebilir Sağlık Teknolojilerinin İş Güvenliği Üzerindeki Etkileri

Giyilebilir sağlık teknolojileri de katılımcılar tarafından iş güvenliği açısından önemli bulunmuştur. Bu teknolojilerin iş yerinde çeşitli entegrasyonlar ile daha güvenli bir çalışma ortamı sağladığı vurgulanmıştır:

Anlık Veri Sağlama ve Müdahale: X1 ve X3 gibi katılımcılar, bu teknolojilerin iş kazalarını önleme ve anlık veri sağlama açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir. X1, özellikle yangın gibi acil durumlarda kullanılan akıllı gözlüklerin ve bilekliklerin çalışanları koruduğunu ifade etmiştir.

Teknolojinin Yaygınlığı ve Kullanım Alanları: X6 ve X5, çalıştıkları yerlerde bu tür teknolojilerin henüz yaygın olmadığını belirtmiştir. X7, özellikle ergonomik bozuklukların önlenmesi amacıyla kullanılan titreten cihazları örnek vererek, bu teknolojilerin ofis ortamında faydalı olduğunu vurgulamıştır.

Yaygınlık ve Gelişme Potansiyeli: Katılımcılar, Türkiye'de bu teknolojilerin yaygınlaşma sürecinde olduğunu, ancak istenen seviyeye henüz ulaşılmadığını düşünmektedirler. X1, özellikle devlet politikalarının giyilebilir teknolojilere dair düzenlemeler oluşturması gerektiğini savunmuştur.

Mobil Sağlık Uygulamaları ve Giyilebilir Teknolojilerin Entegrasyonu

Mobil sağlık uygulamaları ile giyilebilir sağlık teknolojilerinin bütünleşmiş kullanımı, iş güvenliği açısından daha geniş bir koruma sağlayabilir. X1, forklift kullanımı gibi riskli işlerde bileklik sensörleri ile iş güvenliğinin artırılacağını belirtmiştir. X3, sanal gerçeklik gözlükleri ile iş kazalarının önceden öğrenilebileceğini ifade etmiştir. X5 ve X6, uzaktan sağlık durumunu izleyebilme özelliğinin tehlikeleri önceden tespit etmede faydalı olduğunu dile getirmişlerdir.

Zaman Tasarrufu ve Pratiklik

Mobil sağlık uygulamalarının zaman tasarrufu sağladığı konusunda katılımcılar hem fikirdir. X1, acil bir durumda hızlı yardım çağırma olanağı sağladığını belirtmiş, X3 ise verilerin hızlı erişimi sayesinde zaman kazandığını ifade etmiştir.

Mülakatlardan elde edilen bulgular, giyilebilir sağlık teknolojileri ve mobil sağlık uygulamalarının iş güvenliğine olan olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Katılımcıların büyük bir kısmı, bu teknolojilerin iş kazalarını azaltmada etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, çalışanların sağlık durumlarının anlık olarak izlenmesinin, iş yerinde güvenlik kültürünün gelişmesine katkıda bulunduğu ifade edilmiştir.

Tartışma

Bu çalışma, mobil sağlık uygulamaları ve giyilebilir sağlık teknolojilerinin iş güvenliği üzerindeki etkilerini incelemek üzere yapılan mülakat bulgularını değerlendirmektedir. Bulgular, bu teknolojilerin iş güvenliğini artırmada önemli rol oynadığını, ancak bazı zorluklarla karşılaşıldığını göstermektedir. Tartışma bölümünde bu bulgular, mevcut literatürle ilişkilendirilerek analiz edilmiş ve öneriler sunulmuştur.

Mobil Sağlık Uygulamalarının İş Güvenliği Üzerindeki Etkileri

Sağlık ve güvenliğin korunması, iyileştirilmesi, geliştirilmesi, sağlıklı ve güvende yaşanması konusunda teşvik edilmesine kullanılan mobil sağlık uygulamaları erişilebilirliği artırması ve uzaktan izlemeye (Atalay et al., 2022; Çillioğlu Karademir & Akça, 2022; Tsow et al., 2009; Zeytun et al., 2024) imkân vermesi yönüyle iş sağlığı ve güvenliği için önemli faydalar sunmaktadır. Mobil sağlık uygulamalarının iş güvenliğine sağladığı katkılar, kullanım kolaylığı ve hızlı müdahale olanakları üzerinden öne çıkmaktadır. Katılımcıların (X1, X3, X4) ifadeleri, literatürde de desteklenmektedir. İş yerinde kullanılan uygulamalar çalışanların sağlığını ve güvenliğini olumsuz etkileyecek iş kazaları ve meslek hastalıklarına neden olan tehlike ve risklerin önlenmesi veya sınırlandırılması, sayılarının ve zararlarının azaltılması için veri kullanımı, risk değerlendirmesi yapılması, kaza- olay raporlaması vb. işlevler sunmaktadır (Yıldırım & Üstündağ, 2022). Özellikle iş kazası riskinin yüksek olduğu sektörlerde, çalışanların sağlık durumlarının anlık olarak izlenmesi sayesinde önleyici müdahaleler yapılabilmektedir. Bununla birlikte, X5'in belirttiği mahremiyet endişeleri önemli bir soruna işaret etmektedir. Literatüre göre, dijital sağlık çözümleri her ne kadar faydalı olsa da kişisel verilerin korunması ve mahremiyet konularında hassasiyetler ortaya çıkmaktadır (Aydoğdu, 2022; Chu et al., 2014; Eke et al., 2018). Bu durum, teknolojinin kabulünü ve yaygın kullanımını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, uygulama geliştiricileri ve işverenlerin mahremiyet endişelerini giderecek politikalar geliştirmesi gerektiği önerilmektedir.

Demografik Farklılıklar ve Kullanım Sorunları

Mobil sağlık uygulamalarının yaşlı çalışanlar tarafından kullanımında zorluk yaşandığı gözlemlenmiştir (X1). Bu bulgu, literatürde dijital okuryazarlığın yaşa bağlı olarak değiştiğini gösteren araştırmalarla örtüşmektedir. Mobil sağlık programları yaşlıların sağlık bakımında önemli avantajlar sunmakla birlikte, bu grup için kullanımda zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar fiziksel- bilişsel engeller, gizlilik ve güvenlik endişesi, mali endişe, güven ve öz- yeterlilik eksikliği, psikolojik engellerdir (Cisse & Yılmaz, 2022; Kırca et al., 2021). Bu temel engeller yaşlıların dijital okur-yazarlığının düşük olmasına ve teknolojiyi yetkin ve etkili kullanmasına engel olmaktadır (Arıcı & Bayram, 2021; Demir Erbil & Hazer, 2021; Demir & Türkan Arslan, 2017; Kopmaz & Arslanoğlu, 2018; Saçıkara et al., 2024). Dijital sağlık erişiminde ve kullanımında eşitsizliklerin iş sağlığı ve güvenliği açısından giderilmesi için yaşa özel eğitim programlarının düzenlenmesi, terapi yapılması, iş yerinde bulunan farklı yaş gurupları arasında dayanışmanın teşvik edilmesi, eğitim ve

terapilere katılımın teşvik edilmesi ve desteklenmesi, proje ve müdahalelerinin yapılması, kullanıcı dostu programların geliştirilmesi, mahremiyet ve gizliliğin korunmasına yönelik planlamalar yapılması gerekmektedir (Ekinci et al., 2021; Maltseva, 2020; Ometov et al., 2017; Soh et al., 2015). Eğitim ve müdahaleler sonucunda yaşlı birey tarafından mobil sağlık uygulamalarının kullanılması yaşlı bireyin kendini özgür ve güvenli hissetmesine, sağlığını takip etmesine, sağlık profesyonellerinin yaşlı bireyin sağlığını ve güvenliğini takip etmesi, koruması ve geliştirmesi için çalışmaları planlamasına ve gerçekleştirmesini imkân verecektir. Bu durum hem iş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasına hem de toplum sağlığının gelişmesine katkı sunacaktır.

Giyilebilir Sağlık Teknolojilerinin İş Güvenliği Üzerindeki Etkileri

Mülakat sonuçları, giyilebilir sağlık teknolojilerinin iş kazalarını önleme ve iş yerindeki güvenliği artırma açısından faydalı olduğunu, iş verimini artırdığını, çalışanların fiziksel refahını göstermiştir. X1 ve X3'ün vurguladığı gibi, yangın veya acil durumlarda anlık veri sağlayan cihazlar hayati öneme sahiptir. Literatürde de giyilebilir teknolojiler çeşitli sektörlerde iş sağlığı ve güvenliğinin etkinliğinin artmasına katkı sunduğu belirtilmektedir. Bu teknoloji ile acil durumlarda gerçek zamanlı veri sağlamakta, ortam ölçümlerini anlık ve doğru vermekte, potansiyel müdahale süresinin kısılmasına imkân vermekte, çalışanı korumaya yardım etmekte, yaşam kalitesini artırmasını sağlamaktadır (Aksüt et al., 2024; Antolín et al., 2017; Çulhagil Kır & Yıldırım, 2023; Demirci, 2018; Erkilic & Yalçın, 2020; Erol & Eraslan, 2024; Khakurel et al., 2018; Patel et al., 2022; Tsow et al., 2009). Ancak, X6 ve X5'in bu teknolojilerin yaygın kullanılmadığına dair ifadeleri, Türkiye'de giyilebilir teknolojilerin henüz gelişim aşamasında olduğunu göstermektedir. Literatürde de gelişmekte olan ülkelerde teknolojik adaptasyonun yavaş ilerlediği ve kamu politikalarının bu süreci hızlandırabileceği ifade edilmektedir (Çulhagil Kır & Yıldırım, 2023). Bu doğrultuda, devlet desteği ve iş yerlerinde farkındalık kampanyaları önem arz etmektedir.

Entegrasyon ve Çok Yönlü Koruma

Mobil sağlık uygulamaları ile giyilebilir teknolojilerin entegrasyonu, iş güvenliği açısından geniş kapsamlı bir koruma sağlayabilir. X1 ve X3, sanal gerçeklik ve sensörlü bilekliklerin kullanıldığı durumlarda iş kazalarının önemli ölçüde azaldığını belirtmiştir. Bu bulgu, bütünleşmiş çözümlerin çalışan güvenliğini artırdığına dair literatürle de uyumludur (Aydan & Aydan, 2016; Eryaman & Akun, 2023; Kahraman & Yürüten Özdemir, 2022; Sezgin, 2016). Ancak, bu entegrasyonun başarılı olabilmesi için altyapı yatırımlarının ve eğitimlerin artırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Zaman Tasarrufu ve Verimlilik

X1 ve X3'ün mobil sağlık uygulamalarının zaman tasarrufu sağladığı yönündeki ifadeleri, iş süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik önemli bir katkıyı ortaya koymaktadır. Literatürde, veriye hızlı erişimin iş kazalarına müdahale süresini kısalttığı ve işletmelerin verimliliğini artırdığı gösterilmiştir (Akbolat et al., 2019; Demir & Türkan Arslan, 2017; Kopmaz & Arslanoğlu, 2018; Zeytun et al., 2024). Ancak, bu süreçlerin sürdürülebilir olması için kullanıcı dostu tasarımlar ve düzenli güncellemeler önemlidir.

Sonuç

Bulgular, mobil sağlık uygulamaları ve giyilebilir teknolojilerin iş sağlığı ve güvenliği açısından büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Mobil sağlık uygulamaların ve giyilebilir teknolojilerin iş yerlerinde çalışanların fiziksel, psikolojik ve sosyal iyilik halinin korunması, iyileştirmesi ve geliştirmesi

yönünde olumlu katkı yapacağı yönündedir. Ancak, mahremiyet endişeleri, demografik farklılıklar ve teknolojinin yaygınlaşma sürecindeki eksiklikler gibi zorluklar bulunmaktadır. Bu doğrultuda, politika yapımcıların ve işverenlerin şu adımları atmaları önerilmektedir:

- Mahremiyet Düzenlemeleri: Mobil sağlık uygulamalarının ve giyilebilir teknolojilerin mahremiyet konusunda güven vermesi sağlanmalıdır.

- Yaşa Özel Eğitim Programları: Dijital okuryazarlık düzeyini artırmak için yaşlı çalışanlara yönelik eğitimler düzenlenmelidir.

- Kamu ve Özel Sektör İş Birliği: Teknolojinin yaygınlaşmasını teşvik edecek düzenlemeler ve teşvikler uygulanmalıdır.

- Entegre Çözümler: Mobil ve giyilebilir teknolojilerin bütünsel kullanımı desteklenmeli, işletmeler bu konuda teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak, iş güvenliğinde dijital çözümler giderek önem kazanmaktadır. Mobil sağlık uygulamaları ve giyilebilir teknolojilerin etkin ve yaygın kullanımı hem iş kazalarını önleyecek hem de iş yerinde güvenlik kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)

Yazar-1 (%12)- Yazar-2 (%11)

Yazar-3 (%11)- Yazar-4 (%11) Yazar-5 (%11)- Yazar-6 (%11)Yazar-7 (%11)- Yazar-8(%11) Yazar-9 (%11)

Veri Toplanması (CRediT 2)

Yazar-1 (%12)- Yazar-2 (%11)

Yazar-3 (%11)- Yazar-4 (%11) Yazar-5 (%11)- Yazar-6 (%11)Yazar-7 (%11)- Yazar-8(%11) Yazar-9 (%11)

Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)

Yazar-1 (%12)- Yazar-2 (%11)

Yazar-3 (%11)- Yazar-4 (%11) Yazar-5 (%11)- Yazar-6 (%11)Yazar-7 (%11)- Yazar-8(%11) Yazar-9 (%11)

Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)

Yazar-1 (%12)- Yazar-2 (%11)

Yazar-3 (%11)- Yazar-4 (%11) Yazar-5 (%11)- Yazar-6 (%11)Yazar-7 (%11)- Yazar-8 (%11) Yazar-9 (%11)

Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)

Yazar-1 (%12)- Yazar-2 (%11)

Yazar-3 (%11)- Yazar-4 (%11) Yazar-5 (%11)- Yazar-6 (%11)Yazar-7 (%11)- Yazar-8 (%11) Yazar-9 (%11)

Etik Kurul İzni

Etik onay, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından verilmiş olup 28.11.2024 tarihli ve 14/ 39 numaralıdır.

Kaynakça | References

Aksüt, G., Eren, T., & Alakaş, H. M. (2024). Using wearable technological devices to improve workplace health and safety: An assessment on a sector base with multi-criteria decision-making methods. *Ain Shams Engineering Journal*, 15(2), 102423. <https://doi.org/10.1016/j.asej.2023.102423>

Antolín, D., Medrano, N., Calvo, B., & Pérez, F. (2017). A Wearable Wireless Sensor Network for Indoor Smart Environment Monitoring in Safety Applications. *Sensors*, 17(2), 365. <https://doi.org/10.3390/s17020365>

- Aydan, S., & Aydan, M. (2016). Sağlık Hizmetlerinde Bireysel Ölçüm ve Giyilebilir Teknoloji: Olası Katkıları, Güncel Durum ve Öneriler. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), 325–342.
- Badri, A., Boudreau-Trudel, B., & Souissi, A. S. (2018). Occupational health and safety in the industry 4.0 era: A cause for major concern? *Safety Science*, 109, 403–411. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.06.012>
- Chan, M., Estève, D., Fourniols, J.-Y., Escriba, C., & Campo, E. (2012). Smart wearable systems: Current status and future challenges. *Artificial Intelligence in Medicine*, 56(3), 137–156. <https://doi.org/10.1016/j.artmed.2012.09.003>
- Chen, Y., & Kamara, J. M. (2011). A framework for using mobile computing for information management on construction sites. *Automation in Construction*, 20(7), 776–788. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2011.01.002>
- Chu, G., Hong, J., Jeong, D.-H., Kim, D., Kim, S., Jeong, S., & Choo, J. (2014). The experiments of wearable robot for carrying heavy-weight objects of shipbuilding works. 2014 IEEE International Conference on Automation Science and Engineering (CASE), 978–983. <https://doi.org/10.1109/CoASE.2014.6899445>
- Cissé, I. T., & Yılmaz, Ö. (2022). Yaşlıları Günlük Yaşamlarında Destekleyici Mobil Sağlık Uygulaması Geliştirilmesi. *European Journal of Science and Technology*. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1083647>
- Çalışma Yaşamında Sağlık Gözetimi Rehberi (2010). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara
- Demir, H., & Türkan Arslan, E. (2017). Mobil Sağlık Uygulamalarının Hastanelerde Kullanılabilirliği: Hastane Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 71–83. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.400161>
- Demir Yıldırım, A., Yılmaz Esencan, T., Güder, A., & Daştan, K. (2023). Ebelik Alanında Kullanılan Mobil Sağlık Uygulamaları. *Karya Journal of Health Science*, 4(2), 174–178. <https://doi.org/10.52831/kjhs.1177753>
- Demirci, Ş. (2018). Giyilebilir Teknolojilerin Sağlık Hizmetlerine ve Sağlık Hizmet Kullanıcılarına Etkileri. *Anemon Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 985–992. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/39085/377427>
- Doğan, A., & Doğan, R. (2022). Cerrahi Hasta Güvenliğinin Sağlanmasında Mobil Uygulamalar. In Y. Ü. Dal (Ed.), *Cerrahide Hasta Güvenliği* (pp. 86–90). Türkiye Klinikleri.
- Erkılıç, C. E., & Yalcın, A. (2020). Evaluation of the wearable technology market within the scope of digital health technologies. *Gazi Journal of Economics and Business*, 6(3). <https://doi.org/10.30855/gjeb.2020.6.3.006>
- Erol, M., & Eraslan, E. (2024). Nesnelerin İnterneti, Uygulama Alanları ve İş Sağlığı ve Güvenliği İle Etkileşimi. *Journal of Turkish Operations Management*, 8(1), 73–89. <https://doi.org/10.56554/jtom.1258262>
- Güler, O., & Can, Ö. (2022). QuaVita: Sağlıklı Yaşam Mobil Uygulaması. *European Journal of Science and Technology*. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1216686>
- Khakurel, J., Melkas, H., & Porras, J. (2018). Tapping into the wearable device revolution in the work environment: a systematic review. *Information Technology & People*, 31(3), 791–818. <https://doi.org/10.1108/ITP-03-2017-0076>
- İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik (2013). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 20 Temmuz 2013 Tarihli ve 28713 Sayılı Resmî Gazete
- İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik (2013). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 29 Aralık 2012 Tarihli ve 28512 Sayılı Resmî Gazete
- Kılıç, T., & Tosun, N. (2021). Akıllı Sağlık Ekosistemi Ve Güncel Uygulama Örnekleri. *İşletme Bilimi Dergisi*, 9(3), 543–564. <https://doi.org/10.22139/jobs.1019007>
- Kong, X. T. R., Luo, H., Huang, G. Q., & Yang, X. (2019). Industrial wearable system: the human-centric empowering technology in Industry 4.0. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 30(8), 2853–2869. <https://doi.org/10.1007/s10845-018-1416-9>

Kopmaz, B., & Arslanoğlu, A. (2018). Mobile health and smart health applications. *Health Care Academician Journal*, 5(4), 251. <https://doi.org/10.5455/sad.13-1543239549>

Kritzler, M., Bäckman, M., Tenfält, A., & Michahelles, F. (2015). Wearable technology as a solution for workplace safety. *Proceedings of the 14th International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia*, 213–217. <https://doi.org/10.1145/2836041.2836062>

Maltseva, K. (2020). Wearables in the workplace: The brave new world of employee engagement. *Business Horizons*, 63(4), 493–505. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2020.03.007>

Muhanga, M. (2025). Occupational Health: Introduction. In *International Encyclopedia of Public Health* (pp. 216–223). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-99967-0.00314-8>

Oguz, M. (2017). Information Security Requirements of Customized Mobile Health Applications. *Health Care Academician Journal*, 4(2), 110. <https://doi.org/10.5455/sad.13-1493676116>

Ometov, A., Bezzateev, S. V., Kannisto, J., Harju, J., Andreev, S., & Koucheryavy, Y. (2017). Facilitating the Delegation of Use for Private Devices in the Era of the Internet of Wearable Things. *IEEE Internet of Things Journal*, 4(4), 843–854. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2016.2593898>

Özdemir, N. (2023). Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığının Takibinde Mobil Sağlık Uygulamalarının Kullanımı. In Hale UYAR HAZAR (Ed.), *Sağlık & Bilim 2023: Hemşirelik- IV* (1st ed., pp. 169–170). Efe Akademik Yayıncılık.

Pantelopoulos, A., & Bourbakis, N. G. (2010). A Survey on Wearable Sensor-Based Systems for Health Monitoring and Prognosis. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews)*, 40(1), 1–12. <https://doi.org/10.1109/TSMCC.2009.2032660>

Patel, V., Chesmore, A., Legner, C. M., & Pandey, S. (2022). Trends in Workplace Wearable Technologies and Connected-Worker Solutions for Next-Generation Occupational Safety, Health, and Productivity. *Advanced Intelligent Systems*, 4(1). <https://doi.org/10.1002/aisy.202100099>

Roda-Sanchez, L., Garrido-Hidalgo, C., Hortelano, D., Olivares, T., & Ruiz, M. C. (2018). OperABLE: An IoT-Based Wearable to Improve Efficiency and Smart Worker Care Services in Industry 4.0. *Journal of Sensors*, 2018, 1–12. <https://doi.org/10.1155/2018/6272793>

Soh, P. J., Vandenbosch, G. A. E., Mercuri, M., & Schreurs, D. M. M.-P. (2015). Wearable Wireless Health Monitoring: Current Developments, Challenges, and Future Trends. *IEEE Microwave Magazine*, 16(4), 55–70. <https://doi.org/10.1109/MMM.2015.2394021>

Svertoka, E., Rusu-Casandra, A., & Marghescu, I. (2020). State-of-the-Art of Industrial Wearables: A Systematic Review. 2020 13th International Conference on Communications (COMM), 411–415. <https://doi.org/10.1109/COMM48946.2020.9141982>

Svertoka, E., Saafi, S., Rusu-Casandra, A., Burget, R., Marghescu, I., Hosek, J., & Ometov, A. (2021). Wearables for Industrial Work Safety: A Survey. *Sensors*, 21(11), 3844. <https://doi.org/10.3390/s21113844>

Tezcan, C. (2016). Sağlığa Yenilikçi Bir Bakış Açısı: Mobil Sağlık (E. Ç. E. K. D. Dicle, Ed.). TUISAD.

Tsow, F., Forzani, E., Rai, A., Wang, R., Tsui, R., Mastroianni, S., Knobbe, C., Gandolfi, A. J., & Tao, N. J. (2009). A Wearable and Wireless Sensor System for Real-Time Monitoring of Toxic Environmental Volatile Organic Compounds. *IEEE Sensors Journal*, 9(12), 1734–1740. <https://doi.org/10.1109/JSEN.2009.2030747>

Turgut, Z. N., Danişan, T., Güven, E., & Eren, T. (2023). Yaşlı bireyler için giyilebilir teknolojilerinin kullanımı ve değerlendirilmesi. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 8(3), 167–178. <https://doi.org/10.46578/humder.1327118>

Yayla, E. N., & izmece, B. (2022). T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Mobil Sağlık Uygulamalarının Bilinirlięine Yönelik Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13(33), 254–270. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.897754>

Yıldırım, S., & Üstündağ, Z. (2022). İř Sağlığı ve Güvenliğine Yönelik Geliştirilen Akıllı Telefon Uygulamalarının İncelenmesi. OHS ACADEMY, 5(2), 140–164. <https://doi.org/10.38213/ohsacademy.1128560>

Zeytun, Ő., Keskin, B., & Aslan, Y. (2024). Mobil Sağlık Uygulamalarının Toplum Tarafından Benimsenme Durumunun Değerlendirilmesi. ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1426818>

Behçet Necatigil'in Mektuplarına Yansıyan Şiir Dünyası *The World of Poetry Reflected in Behçet Necatigil's Letters*

Ali Algül^{1*}

¹ Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ağrı, Türkiye, <https://ror.org/054y2mb78>, a.algul@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-3657-7111>

Assoc.Prof. Dr, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature, Department of Modern Turkish Literature, Ağrı, Türkiye, <https://ror.org/054y2mb78>, a.algul@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-3657-7111>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 09.02.2025

Kabul Tarihi: 11.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ali Algül

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Algül, A. (2025). Behçet Necatigil'in Mektuplarına Yansıyan Şiir Dünyası. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 189-201. <https://doi.org/10.30622/tarr.1636485>

Öz

Cumhuriyet döneminin başta gelen şairleri arasında yer alan Behçet Necatigil (1916-1979), erken yaşlarında şiir yazmaya başlar. İlk şiiri 1935'te çıkar. Şiire başlamasında okuduğu okullarda derslerine giren öğretmenlerin dönemin popüler şairleri olması da etkili olur. Ortaokul yıllarında Zeki Ömer Defne'den dersler alırken üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde okuduğu yıllarında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ali Nihat Tarlan'dan edebiyat dersleri alır. Almanya'ya da genç yaşlarında gitmesi ve Almancaya hâkim olması kendisine yeni bir kaynak daha açar. Avusturyalı şair Rainer Maria Rilke'den esinlenmesini bilir. Bunların yanında divan edebiyatından da yararlanır. Beslendiği bu kaynaklara sürekli okumayı ve kendisini geliştirmeyi de ekleyerek taze kalan bir şiir anlayışına ulaşır. Şiir sanatının ilk döneminde Garip akımın etkisi altında eserler verir. Kapalı Çarşı (1945) adlı yapıtı bu etkinin en açık kanıtı durumundadır. Sanatında arayışını devam ettirir. 1950'lere denk gelen ikinci dönemi ise sonraki dönemine geçiş için bir köprü görevi yapar. Son devresi ise, kendini mistik bir şair olarak tanımladığı, 1963'ten ölümüne kadar geçen süredir. Bağımsız ve özgün bir şair olarak Türk edebiyat tarihine geçmeyi başaran Behçet Necatigil, şiirlerinde yalnızlık, aşk, yazgı, yaşlılık, aile, ölüm gibi birçok konuyu temalaştırır. Bu konular içinde orta sınıf insanın yaşamına ayırdığı şiirleri ağırlıktadır. Orta sınıf insanların yaşamları üzerine yoğunlaşmasına karşın şiirini siyasetten uzak tutmaya çalışır. Bunda da başarılı olur. Behçet Necatigil şiirin dışında radyo oyunları yazar, antolojiler hazırlar ve çeviriler de yapar. Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü adında bir araştırma kitabı da yazarak Türk edebiyatına büyük bir katkı yapar. Behçet Necatigil tüm çalışmalarının yanında mektuplar da kaleme alır. Yaşamı boyunca yüzlerce mektup yazar. Mektuplarını çoğunlukla yakın çevresine yazdığı için iç dünyasını rahat rahat dışa vurur ve samimi olmayı da başarır. Yaptıklarını anlattığı gibi yapamadıklarını da anlattığı mektuplarında onlarca konuya değinir. İlk mektuplarından son mektuplarına kadar edebiyat hep öne çıkan konu olarak kendini gösterir. Edebiyatın yanında öğretmen olması nedeniyle eğitim konusu dikkat çeker. Edebiyatın ve eğitimin dışında çeviri, antoloji, yayınevleri, ailesi, yakın arkadaş çevresi, ekonomik sıkıntıları, yaşadığı kentler, umutları, umutsuzları mektuplarına yansır. Behçet Necatigil'in mektuplarında şiir diğer konulara göre özel bir yere sahiptir. Şiirin tanımı, özellikleri, kendisinin şiir yazdığı yerler, şiir yazma süreçleri, şiire bakış açısı ve şiirin dili olmak üzere şiir, mektupların sayfalarının vazgeçilmezi olarak ortaya çıkar. Kendisine göre iyi şiirin ve kötü şiirin ne olduğunu açıklar. Şiirle birlikte şair de Behçet Necatigil'in mektuplarına girer. Şairin yaşamına odaklanır. Bir şair olarak şairin özelliklerini, yaşadığı sıkıntıları konu edinir. Türkiye'de şairlerin hem çalışmak hem de sanat yapmak zorunda kalmalarını duygularını da katarak eleştirel bir biçimde dile getirir. Şiir dışındaki işler yüzünden şiir yazmak için zaman bulamaması Behçet Necatigil'i üzer. Buna karşın başta öğretmenlik ve çeviri faaliyetleri olmak üzere farklı işlerden de vazgeçemez. Bunların yanında şiir kitaplarının basılması gibi konular üzerinde samimi duygularını dile getirir. Behçet Necatigil mektuplarında sık sık şiir alıntılarını da yapar. Bu şiir alıntılarının içeriğini mektubu yazarken ki psikolojik durumu belirler. Bazen kendi şiirini bazen de başka bir şairin şiirini kullanır. Behçet Necatigil'in 1930'lardan 1970'lerin sonuna kadar geçen sürede yazdığı mektuplarında edebiyat karşık olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada Behçet Necatigil'in mektuplarında geçen şiirle ilgili düşünceleri nitel araştırma yöntemine göre ele alınmaktadır. Öncelikle Necatigil'in şiir tanımlarından yola çıkılarak ele aldığı konular yoğunluk derecesine göre sıraya konulup irdelenmektedir. Bu bağlamda çeşitli kaynaklarla da beslenen çalışmada Behçet Necatigil'in mektuplarına yansıyan şiir dünyası açıklığa kavuşturulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Yeni Türk Edebiyatı, Cumhuriyet dönemi, mektup, şiir, şair.

Research Article**History**

Received: 09.02.2025

Accepted: 11.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.**Ethical Statement**

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Ali Algül

Complaintsturkisharr@gmail.com**Conflicts of Interest**

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as Algül, Al. (2025). The World of Poetry Reflected in Behçet Necatigil's Letters. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 189-201, <https://doi.org/10.30622/tarr.1636485>**Abstract**

Behçet Necatigil (1916-1979), one of the leading poets of the Republican period, began writing poetry at an early age. His first poem was published in 1935. The fact that his teachers at the schools he attended were popular poets of the period also played a role in his starting to write poetry. While he took lessons from Zeki Ömer Defne in his middle school years, he took literature lessons from Ahmet Hamdi Tanpınar and Ali Nihat Tarlan during his university years at the Turkish Language and Literature Department. Furthermore, going to Germany at a young age and mastering the German language opened up a new resource for him. He knew how to draw inspiration from the Austrian poet Rainer Maria Rilke. In addition to these, he also benefited from divan literature. By adding continuous reading and self-development to these sources that feed him, he reached a fresh understanding of poetry. In the first period of his poetry, he produced works under the influence of the Garip movement. His work *Kapalı Çarşı* (1945) is the clearest evidence of this influence. He continued his search in his art. His second period, which coincides with the 1950s, serves as a bridge to the transition to his next period. His last period is the period from 1963 until his death, in which he defined himself as a mystic poet. Behçet Necatigil, who managed to enter the history of Turkish literature as an independent and original poet, thematizes many subjects such as loneliness, love, fate, old age, family, and death in his poems. Among these subjects, the poems he devoted to the lives of middle-class people are predominant. Although he focuses on the lives of middle-class people, he tries to keep his poetry away from politics. And he succeeds in this. In addition to poetry, Behçet Necatigil wrote radio plays, prepared anthologies and did translations. He also made a great contribution to Turkish literature by writing a research book called *Dictionary of Names in Our Literature*. Behçet Necatigil also wrote letters in addition to all his works. He wrote hundreds of letters throughout his life. Since he wrote mostly to his close circle, he can easily express his inner world and manage to be sincere. He touches on dozens of subjects in his letters, where he tells what he could do as well as what he could not do. From his first letters to his last letters, literature always shows itself as a prominent subject. In addition to literature, the subject of education draws attention as he was a teacher. Apart from literature and education, translation, anthology, publishing houses, family, close circle of friends, economic difficulties, cities he lived in, hopes, and hopelessness are reflected in his letters. Poetry has a special place in Behçet Necatigil's letters compared to other subjects. Poetry, including the definition of poetry, its characteristics, places where he wrote poetry, poetry writing processes, his perspective on poetry and the language of poetry, emerges as an indispensable part of the pages of the letters. He explains what good poetry and bad poetry are according to him. Along with poetry, the poet also enters Behçet Necatigil's letters. He focuses on the poet's life. He discusses the poet's characteristics and the difficulties he experienced as a poet. He critically expresses the fact that poets in Turkey have to both work and make art, including his feelings. Behçet Necatigil gets upset that he cannot find time to write poetry due to jobs other than poetry. On the other hand, he cannot give up on other jobs, especially teaching and translation activities. In addition to these, he expresses his sincere feelings on issues such as the publication of poetry books. Behçet Necatigil frequently quotes poetry in his letters. The contents of these poetry quotes are determined by the psychological state in which he wrote the letter. Sometimes he uses his own poetry and sometimes another poet's poetry. In the letters that Behçet Necatigil wrote from the 1930s to the end of the 1970s, literature is discussed in a mixed manner. In this study, Behçet Necatigil's thoughts on poetry in his letters are discussed according to the qualitative research method. First of all, the topics he deals with are listed and examined according to their intensity, based on Necatigil's definitions of poetry. In this context, the study, which also feeds on various sources, clarifies the world of poetry reflected in Behçet Necatigil's letters.

Keywords: Department of Modern Turkish Literature, Republican period, letter, poem, poet.

Giriş

Cumhuriyet dönemi öğretmen şairlerinden olan Behçet Necatigil, 1916'da dünyaya gelir. İstanbul ve Kastamonu gibi farklı kentlerde ve okullarda okuyarak ilkokulu, ortaokulu ve lise eğitimini tamamlar. Almanya'ya da giden Behçet Necatigil, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü birincilikle bitirerek yüksek öğretimini tamamlar. Kars, Zonguldak ve İstanbul gibi farklı illerde öğretmenlik yapar. 1972'de de emekli olur. Behçet Necatigil çok çalışkan bir insan profili çizer. Kendisini sürekli geliştirmenin yanında şiir çevirileri yapmış, antolojiler hazırlamış ve radyo oyunları da yazmıştır. 1979'da kanser olan Necatigil, memleketin parası boşa gitmesin diye yurtdışına gönderilmesine karşı çıkar (Pulur, 1979). 13 Aralık 1979'da da hayatını kaybeder.

Behçet Necatigil'in yazıyla, şiirle ilgilenmesi ergenlik yıllarında başlar. Ortaokul yıllarında öğretmenlerinden biri şair Zeki Ömer Defne'dir. Bir şairin öğrencisi olması onun için büyük bir şans olur. Behçet Necatigil'in ilk şiiri "Gece ve Yas" adıyla 1935'te *Varlık* dergisinde çıkar. Öğretmen olarak gittiği Anadolu'daki illerde de şiir yazmaya ve yayımlamaya devam eder. İlk şiir kitabını ise şiire başlama yaşına göre oldukça geç diyebileceğimiz bir tarihte yayımlar. Necatigil'in ilk yapıtı *Kapalı Çarşı* 1945'te biter. 1946'da da piyasaya sürülür. Bu şiir kitabında Garip akımının etkisi açıktır (Sazyek, 1996, s. 318). Hatta şair hece ölçülü şiirlerini bile kitabına koymaz. Garip akımının yoğun bir biçimde izindedir. Türk şiir tarihinde Ziya Osman Saba, Cahit Külebi'yle birlikte adını duyurması da bu yıllarda olur (Tanpınar, 1977, s. 118). Şiirini geliştirmeye devam eden Behçet Necatigil, yabancı şairleri de yakından takip eder. Bu şairler içerisinde Rainer Maria Rilke öne çıkar. Behçet Necatigil kendine gönderilen mektuptaki genç şair Haluk Aker'in şiirlerini beğenmediğini vurguladıktan sonra şu ifadeleri kullanır: "Gel de Rilke'yi hatırlama, şiir ne zaman yazılır, acılar-anılar arasından bir şiirin ilk dizesi nasıl doğar?" (2021, s. 197)¹. Bu da göstermektedir ki Behçet Necatigil Rilke'yi bir rehber olarak kabul etmektedir. Onun *M. L. Brigge'nin Notları* adlı yapıtını da Türkçeye çevirir. Bu çeviri de Necatigil'in Rilke'ye ne kadar hâkim olduğunu göstermesi bakımından dikkat çeker.

Behçet Necatigil 1948'lerde Garip şiirinden uzaklaşmaya ve onu eleştirmeye başlar (Sazyek, 1996, s. 324). Bu eleştirilerinden yaklaşık on yıl sonra, 1950'lerin sonuna doğru, kendi sanatında ikinci dönemine girer. Önce 1958'de *Arada* ve iki yıl sonra da, 1960'ta, *Dar Çağ* adlı şiir kitabını yayımlar. Artık bundan sonra şiirinde tevekküle dayalı yazgı öne çıkar (Gezer, 2022, s. 180). Son dönemine ise, kendi deyimiyle hikmete ermesine, *Yaz Dönemi* adıyla 1963'te çıkan yapıtıyla girer. Kendi kendini yaratan bir şair olarak tarihe geçmeyi başarır: "Necatigil, şiirimizde kendi ustalığını kendisi yaratmış bir sanatçıdır. Onun sanatını benimseyenler, hiç çıkmaza girdiklerinin farkına varmışlar ve onun ardından gitmemekte bulmuşlardır kurtuluşu" (Pazarkaya, 2016, s. 262). Böylece takipçisi de olmayan birine şaire dönüşür.

Behçet Necatigil uzun şiir yaşamında onlarca konuyu temalaştırmasını bilir. Bu konular içinde; aile, ev, yalnızlık, aşk, kentleşme, yazgı, ölüm, yaşlılık gibi konular öne çıkarken toplumun orta sınıfını oluşturan insanlar şiirinin merkezinde yer alır ve konu olarak da yalnızlık öne çıkar: "(...) şiirinin karakteristiğini yapan tüm bir şekil ve dil inkârı içinde, insanın tek kaderi gibi gördüğü ve sessizce razı olduğu bir yalnızlık hissini anlatır" (Tanpınar, 1977, s. 118). Bu alıntı da yalnızlığın Necatigil'de ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Gerçek yaşamında da yalnızlığı yaşar: "Birisi olsun da ne olursa, nasıl olursa olsun" (2021, s. 26). O kadar yoğunken ve İstanbul'da yaşarken ve de onlarca arkadaşı varken Necatigil'in yalnızlığa düşmesinin nedeni insanlarda samimiyet bulamamasıyla ilgilidir. Sanatın olabilir olanı yansıtmaya olduğunu söyleyen Aristoteles, *Poetika* adlı kitabında

¹ Behçet Necatigil'in eserlerinden yapılan alıntılarda yalnızca tarih ve sayfa numarası verilmektedir.

şairlerin karakterlerinin şiirlerini de belirlediğini vurgular (2003, s. 26). Bu nedenle Behçet Necatigil'in de kendini şiirine yansıtması kabul edilebilir bir durumdur.

Behçet Necatigil 1976'da arkadaşı Sabit Kemal'e yazdığı mektupta mistik bir şiir işçisi olarak görür kendini (2021, s. 264). Bu ifadeleri de son geldiği noktayı özetlemektedir. Daha sonra Lütfi Özkök'e yazdığı mektubunda ise kendi kuşağını açıklar: "Bizim neslin boş, cahil bir nesil olmadığı küçümsemelere inat ergeç anlaşılacaktır. (...) İşte böyle Lütfeciğim, kardeşim, bunlar bizim çetin savaşlarımızın pahada hafif, yükte ağır mükâfatlarıdır. Ama biz yüke bakıyoruz, yüklü olmak gibi var mı?" (2023, s. 281). Bu iyi niyetli çalışmaları sonucunda kendisinin kalıcı olmayı başardığını belirtir: "Ben daha sağım. Şiirler yazdım. Beğenenler takdir ettiler, beğenmeyenler kötilediler. (...) Velhasıl biz de şairlikte teselli aradık ve denebilir ki bulduk, buluyoruz" (2021, s. 207). Bu sözleri şiir sanatında zor günler geçirmiş olsa da şairliğinden memnun olduğunu kanıtlar.

1. Behçet Necatigil'e Göre Şiir

Yaşamını edebiyata adayan Behçet Necatigil'in mektuplarında şiir önemli yer tutar. Şiirin tanımından başlayarak iyisini, kötüsünü açıklar. Kuşkusuz diğer edebiyat türleri gibi şiirin de tek bir tanımı söz konusu değildir. Şiirin tanımı akımlara, şairlere, zamana, ülkelere, farklı toplumsal gruplar göre değişiklik göstermektedir (Şevki, 2008, s. 274). Dünyada genel olarak görülen bu durum Türk edebiyatında da yaşanır: "Örneğin bizde eskiden 'Vezinli kafiyeli sözdür' diye tanımlanırdı şiir, o günün şiiri de bu tanıma uyardı. Neylersiniz ki bu sanat boyuna biçim değiştirmiştir, başka başka görünüşlerle çıkmıştır karşımıza, hiçbir tanıma sığmamıştır" (Anday, 2002a, s. 233). Yine de şiirin bir tanımını yapacak olursak şöyle bir tanım yapılabilir: "Şiir gerek içerik, öz, gerekse söze dönüştürme, sunuluş açısından özgün, etkilemeye, duygulandırmaya yönelik, yaratı niteliği taşıyan bir söz sanatı ürünüdür" (Aksan, 1995, s. 8). Bir şair olarak Behçet Necatigil mektuplarında farklı zamanlarda farklı tanımlar yapar. İlk şiir tanımı şöyledir: "İçe çekilmelerden gelen bir iç çekme, ve... okuyanı kendine çekiş" (2021, s. 258). Görüldüğü gibi Necatigil burada şiirin hem şairin iç dünyasından geldiği hem de okuyanı etkilediği üzerinde durmaktadır. Diğer bir tanımı ise şu şekildedir: "Şiir, yoğunlaştırmadır, biçim titizliğidir" (2021, s. 262). Bu kez önceki tanımından farklı bir tanım yapmıştır. Burada dikkati şiirin üzerine çeker. Böylece hem okuru etkilemesine hem de şiirin yapısına vurgu yapması nedeniyle birbirini tamamlayan iki tanım yaptığını görülür. Behçet Necatigil şiirin ne olduğunu söylediği gibi ne olmadığını da söyler: "Şiir ne nutuktur, ne protesto, ne politika" (2021, s. 262). Bu vurgusuyla Ahmet Haşim gibi şiirin siyasetten uzak olması gerektiğini açıkça vurgular. Şiirde amaç yine şiirin kendisidir. Bu nedenle şiirde farklı bakış açıları ve öznellik egemendir. Necatigil'e göre şiir bir zevk işidir: "(...) bu iş en sonunda zevke dayanır, bir anlayış meselesidir" (2021, s. 213). Bu nedenle tek bir şiir zevkenden söz edilemez.

Yazılan her şiir iyi şiir değildir. Kötü şiirler de bulunmaktadır. Bu gerçeği kabul eden Behçet Necatigil, iyi ve kötü şiirin temel özellikleri üzerine kafa yorar. Bu konuda farklı mektuplarında farklı düşünceler dile getirir. Ona göre iyi şiirden anlaşılması gereken söyleyiş şekli, şiir tekniği, sözcüklerin seçimi ve kusursuz biçim anlaşılmalıdır. Konu çok önemli değildir (2021, s. 252). Bu açıklamasından sonra ise şiirin içinde insanın olmasının gerekliliği üzerinde durur. Şiirde insanın bulunmasının güzelliği için şart olduğunu vurgular (2021, s. 262). İçinde insanın olduğu şiiri beğenir, onu olumlu bulur. Bir diğer mektubunda ise güzel şiirin kendini gösterdiğini vurgular (2021, s. 252). Bir sanat yapıtının güzel sayılması için antik Yunan'dan bu yana orantılı olması (Aristoteles, 2003, s. 34) ve organik bir bütünlüğe sahip olması beklenir. Bu tarihsel ve sanatsal gerçeğin bilincinde olan Behçet Necatigil, iyi bir şiirin okuyucuyu heyecanlandırdığını (2023, s. 278), iç ve dış yapısının uyumlu olduğunu belirtir (2021, s. 234). Böyle bir denge olmazsa şiir başarılı kabul edilmez: "(...) İnsanda, yüreği

koz kabuğunda gibi, oyulma ve çürüyüş başlar” (2021, s. 234). Bu ifadeler de iç ve dış dengenin önemini ortaya çıkarır. Necatigil güzel şiirden söz ederken durağan bir şiire de karşı çıkar. Kendini sürekli tazeleyen bir şiiri savunur (2021, s. 177). Bu nedenle onun için iyi şiir, aynı zamanda yenilenen, değişen, gelişen şiirdir.

Şairler her zaman güzel şiir yazamaz. Bazı şairler, birçok kötü şiirim var diyen² Cemal Süreya gibi, kötü şiirlerini açıkça dile getirir. Behçet Necatigil de kötü şiiri olduğunu kabul eder, kötü şiirin genel özelliklerine değinir. İlk olarak şunları söyler: “Kötü nesir lâfi uzatır, kötü şiirde ise bu uzatış daha da sırtır, göze batar. Beş altı başarısız mısra böyle ardarda geldi mi daha ne beklenir o şiirden?” (2021, s. 215). Sözlerinin devamında biraz daha ayrıntıya girer. Kötü şiirin insanı sarsmadığını, etkilemediği, şaşırtmadığını (2001, s. 216) da belirtir. Bu vurgusu şiirde çarpıcılığı, etkileyiciliği savunduğunu gösterir. Necatigil'e göre kötü şiirin ortaya çıkma nedenlerinden biri şudur: “(...) düşünce lirizmi, duygu lirizmi aleyhine gelirse şiir, acemi ellerde çok katlaşıp, tatsızlaşır” (2021, s. 257). Bu sözler de acemi şairlerin nasıl bir hataya düşerek kötü şiir yarattıklarını gösterir.

Behçet Necatigil mektuplarında konu edindiği soyut ve somut şiir konusuna tek boyutlu yaklaşmaz. Soyut şiir II. Yeni akımıyla Türkiye’de öne çıkar. Hatta somut şiiri ezip geçer. II. Yeni şairlerinden Turgut Uyar’a göre şiir demek soyut şiir demektir: “Şiir tepeden tırnağa bir soyutlama işlemidir” (Uyar, 1969, s. 13). Turgut Uyar’la benzer düşünceleri ileri süren Behçet Necatigil, Erdal Öz’e yazdığı mektubunda soyut ve somut şiir konusuna değinir. Somut şiirin iyice zayıfladığını söyler: “Günümüzde de yüzde yüz somut şiir zaten yok. Kalmadı. Ama soyut derken somutun, aşırı ağırlıklar altında ezilmesine, büsbütün görünmez olmasına da gönlüm elvermiyor” (2023, s. 272). Bu vurgusuyla soyut şiirdeki aşırılığa karşı olduğunu ortaya koyar. Sözlerinin devamında somut şiirle soyut şiirin ne olduğunun ayrıtısına girer: “(...) somut; çokluk, doğal, yalın, hattâ basitte bırakıyor sanatı. Bir şeyin, düz yoldan olduğu gibi anlatımı bir saptama olarak kalıyor. Soyutlamalarda buna çeşitli yorum imkânları ekleniyor; zihin testleri giriyor; zekâ, karanlıkları çözebildiği, oyunları, kaçırımları kavrayabildiği oranda iki katlı zevk alıyor elindeki eserden” (2023, s. 272). Sonra somut ve soyut şiirin okuyucularının kim olduğunu açıklar: “(...) Bugün artık kimin için yazdığımıza bakar. Orta okuyucu içine somut; beğenisi incelmış gelişmiş sanatçı ortamları içine soyut. Çünkü somut; çokluk, doğal, yalın, hatta basitte bırakıyor sanatı” (2023, s. 272). Necatigil soyut şiirle ilgili şunları da dile getirir: “Soyut şiir bile yazsak, sanırım, okuyanda bir yaşantı birliği duygusunu yaratmamız gerekir. Sadece soyut düşkünlüğü bir nevi zekâ cambazlığı olmuyor mu?” (2021, s. 230). Bu ifadeleriyle soyut şiirin de eleştirilecek yönlerinin olduğunu belirtir.

Şiir çağından beslenmelidir. Bakış açıları değişince şiirin hem diliyle hem de ahenk unsurlarıyla değiştiği görülmektedir. Geçmiş çağların şiiriyle yirminci yüzyılın şiirini karşılaştırdığımız zaman uyağın egemenlik alanının iyice daraldığı görülmektedir (İnce, 2011, s. 109). Behçet Necatigil bu gerçeğin bilincindedir. Uyağın devrini tamamladığını düşünür. Kendisine gönderilen şiirin eleştirisini yaparken şunları söyler: “(...) Kafiyeye taassup derecesinde bağlılığımızın sizi birtakım -herhalde önleyemediğiniz zorlamalara götürdüğünü sanıyorum. Kafiyeye bu ısrar, dilinizi yeni olmaktan da mahrum ediyor” (2021, s. 212). Böylece çağdaş şiirin yanında olduğunu gösterir. Sözlerinin devamında şiir dilinin de değiştiğini, eski sözcükler yüzünden iyi olabilecek birçok şiirin kötüleştiğini vurgular (2021, s. 212-213). Bu nedenle ona göre yeni sözcüklerle şiir yazılmalıdır. Behçet Necatigil kendisine şiirini gönderene yalınlaşan Türkçe kullanmamasının yanlış olduğunu vurguladıktan sonra yeni dili takip etmemesinin kendisini üzdüğünü de söyler (2021, s. 213). Bu görüşlerine karşın ilerleyen yıllarda Necatigil’de bir gerileme söz konusu olur. Bazı yeni Türkçe sözcükleri kullanmak istemez. Necatigil bu eyleminin nedenini şöyle belirtti: “ ‘Özgürlük, barış, bağımsızlık, devrim... gibi sözcükler yok şiirlerinizde.’ diyorsun. Yok,

² Bkz. Süreya, 2002, s. 116.

olmaz da! Bu gibi güncel ve moda ve politik kavramların öz - şiire bir şey ekleyeceğini sanmıyorum” (2021, s. 262). Bu ifadeleri siyasetten kaçmasıyla da yakından ilgilidir. Sabit Kemal Bayıldırın’a yazdığı mektubunda şairliğinin politik bir yönünün olmadığını vurgular. Bir gün Yüksel Pazarkaya’nın kendisine ülkemizin en sosyalist şairi dediğini (2021, s. 264) ve tepki gösterdiğini belirtir.

Behçet Necatigil mektuplarında az olmakla beraber Türk şiirinin tarihsel gelişimine de değinir. Divan şiirinin son doruk noktası olan Şeyh Galip, dönemindeki şairleri de etkilemeyi başarmıştır (Şahin, 2020, s. 187). Şeyh Galip’in bu önemini bilen Behçet Necatigil, ondan sonra kayda değer şair çıkaramayan divan şiirinin Yahya Kemal’le de artık tarihe karıştığını söyler: “(...) Divan şiirinde artık varılabilecek son başarılarla kendisinin eriştiğini hatırlatmıştı. Onun gibi, meselâ ruh, vuzuh, ışıkların raksı, hulya, his.. daha daha pek çok kelimenin peşindeki imajların sırf bu kelimeler yüzünden bir daha dirilebileceğini sanmıyorum. Bunların çoğunu Yahya Kemal eskitti” (2021, s. 213). Divan şiiriyle ilgili şunları da vurgular: “Divan şiirimizin işçiliği, kuyumculuğu bir soyutlama idi. Orada, kelimeler arasındaki gizli atkılar, çağrışımları görebildiğimizce tadına varıyorduk o şiirin” (2023, s. 272). Behçet Necatigil’e göre divan şiiri artık ömrünü tamamlamıştır: “Eprimiş, lime lime kumaşlardan yeni kostümler yapılabilir mi?” (2021, s. 213). Günümüz şairlerinden Özdemir İnce divan şiirinin ortadan kalkmasıyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Divan şiirini Tanzimat ya da Cumhuriyet öldürmedi, kendi kendine ölüp gitti. Tıpkı bir çölde yiten ırmak gibi. Çünkü kalkerleşmiş, kömürleşmiş Osmanlı düzenini temsil ediyordu, bu nedenle kendisi de kemikleşmişti” (İnce, 2016, s. 114). Bu ifadeler de her sanatın bir dönemi olduğunu ve ortaya çıktığı dönemin şartları değişince kendisinin de ya değiştiğini ya da ortadan kalktığını göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi şiirine mektuplarında sınırlı bir biçimde değinen Behçet Necatigil’e göre en büyük Türk şairi Nazım Hikmet’tir: “Dağlarca; Nâzım bir, o iki, dokunulmazlığı olan şairlerdir. Ama gene de Dağlarca’ya karşı çıkan yazılar yok değil” (2023, s. 300). Kendisine göre en büyük Türk şairini işaret ettikten sonra yaşadığı dönemin okuruna da değinir. Necatigil’e (2021) göre günümüzde şiir yazmak iyice güçleşmiş, şiirin düzeyinin yükselmesine paralel olarak okurun niteliği de artmıştır. Bu nedenlerden ötürü okur her şiiri hemen beğenmez hâle gelir (s. 215). Ayrıca okur artık zor inanır: “Okuyucuyu inandırmak kolay değildir, uzun bir süre gerekir” (2021, s. 258). Bu durumun nedeni de yükselen eğitim düzeyiyle ortaya çıkan bilinçli okurdur.

2. Behçet Necatigil’e Göre Şair ve Kendi Şairliği

Behçet Necatigil’in mektuplarında şair önemli yer tutar. Hem genel olarak şair üzerinde durur hem de kendi şairliğinin derinliklerine girer. İlk olarak şairin başta gelen işinin yazmak olduğunu belirtir (2005, s. 25). Çünkü şiir ek iş olarak yapılamaz. Şair tüm zamanını şiire vermelidir. Çünkü şiir ondan tüm yaşamını ister (Anday, 2001, ss. 44-45). Bu ifadeler de şairin tüm zamanını şiire ayırmasını belirtmektedir. Behçet Necatigil şairin ne yaptığı üzerinde de durur: “Her şair, ufacık iğneleriyle, işlerinin ehli ve âşığı terzilerin yaptıklarını kendi alanında yapmakla görevli” (2023, s. 277). Bu görevini de sözcüklerle yapar. Bu çabalarıyla kendi şairliğini yaratır. Geleceğini de garantiye alır (2021, s. 257). Necatigil Hidayet Karakuş’a yazdığı mektupta da şairin verdiği mücadeleye ve sonunda elinde kalana değinir: “Siz bu şerefli çizgiden sonra kötü şiir yazamazsınız, geçti, bu şans ve savaşı sürdürmek olmalı işiniz. Ellerde ne kalıyor şiirden gayri?” (2023, s. 278). Yazmak yetmez sadece. Goethe’ye göre yaratıcı bir işçilikle uğraşan şair yapıtlarıyla güven de vermelidir (akt., Hauser, 1984, s.120). Görüldüğü gibi şair yazdıklarıyla şiirle birlikte inandırıcı da olmalıdır.

Toplumlar varlıklarını sürdürebilmek için bir değişim ve devinim durumunda olmak zorundadır. Durağan toplumun geleceği olamaz. Çünkü durağanlık ve donukluk toplumları çürümeye götürür (Anday, 1994a, s. 107). Toplumun bir parçası olan şair de çağa ayak uydurmalıdır: “Elbette şair yaşadığı ortamı inkâr etmez” (2021, s.

262) diyen Behçet Necatigil, aynı zamanda şairin sahip olduğu duyguları yeni şiir formatında da vermek zorunda olduğunu vurgular: “(...) Yalnız bütün mesele, bunu yeni biçimlerde verebilmek!” (2021, s. 212). Bu vurgudan sonra dönemine ayak uyduramayan şairlerin edebiyat dünyasında kalamayacaklarını, şiirlerinin basılmayacağını (2021, s. 211) belirtir. Necatigil'in bu sözlerinde samimi olduğunu yaptıkları kanıtlar. Kendini sürekli geliştiren bir şairdir. Bu nedenle şair olup tanındıktan sonra bile Almanya'ya gitmek istediğini söyler: “Önce doğrudan Stuttgart'a gelsem, bir süre, yabancılığımı hafifletebilirim her halde. Gezme tozma düşündüğüm yok” (2021, s. 153). Sözlerine Alman şiiri üzerinde bilgisini artırmak istediğini de ekler. Çünkü bir şair kendini geliştirdikçe bakış açısını da değiştirecektir.

Şair kendini hazır hissettiği zaman şiirlerini yazar. Şiir yazmanın planlı bir zamanı, yaşı söz konusu değildir. Kışın kar bazan yağar bazen de yağmaz diyen Necatigil'e göre her zaman şairler şiir yazamaz: “Şiirlerimiz içimizde birikmiş buharlardır da rastlanmayabilir soğuk hava bölgelerine; su olup, kar olup, dolu olup düşemeyebilir topraklara; ama biz -ancak biz- biliriz dolu ve yüklü olduğumuzu. Belki vakti gelmemiştir, eşref saat uzaktır henüz ve beklemek gerekir” (2021, s. 215). Bu durumlar da şiir yazmanın şiirin kendisi gibi özel bir durum olduğunu ortaya koyar. Ona göre şiir yazmada şairin yaşı da önemli değildir: “Yaşın bir önemi olduğunu sanmıyorum” (2021, s. 215). Bu nedenle yazma işi şairin kendi dünyasına bağlıdır. Bu konuda Arthur Rimbaud ilginç bir örnektir. Genç yaşlarında şiir dünyasında büyük işler yapan Rimbaud, on dokuz yaşından sonra şiir yazmayı bırakır (Hauser, 1984, s. 373). Bu eylemi de şairlikteki can alıcı ya da altın zaman diyebileceğimiz bir anı vurgulamaktadır. Konuyu az daha açacak olursak şairlerin yaşam boyu şiir yazmaları onların her dönem iyi şiir yazdıkları anlamına gelmemektir. Hayatlarının bir anında kendilerini şair yapacak olan altın sözün peşinde koşar (Şevki, 2008, s. 275) ve en iyi şiirlerini yazar.

Şair eleştiriye açık olmalıdır. Her şair eleştirilerden kendi anlayışına göre yararlanır. Behçet Necatigil şiirleri üzerine yapılan olumsuz eleştirilerin hemen şairi doğru bildiklerinden uzaklaştıramayacağını belirtir: “Birisi şiirimize kötü demiştir; bu böyle diye kendimizi verdiğimizizi, bizden gizli veya aşikâr bazı şeyler koparmış olduğunu bildiğimiz bu şiir karşısında derhal tavrı mı değiştirmeliyiz?” (2021, s. 209). Sözlerinin süreğinde şairlerin direneceğini vurgulayıp şiirin sonuçlarının kendilerini bağlayacağını belirtir. Diğer yandan da, kabul edilen bir gerçektir ki, şair yeteneği ölçüsünde eser verir. Birçok şair her konuda şiir yazamaz (Eluard, 1984, s. 140). Yeteneği onu bir yönüyle üstün yaparken diğer yandan da sınırlar. Böylece şairin kafasındakiyle ortaya koyduğu şiir farklı olabilir. Ayrıca başkalarının beğenisinin de şairi yanıltacağı bir gerçektir. Necatigil başkalarının övgüsünü almak için şiir yazmanın karşısındadır. Böyle bir eylemin şairleri yalnızca iteceğini söyler: “(...) kopan alkışlar karşısında kendimizi bayağı sanatçı sandık” (2021, s. 58). Bu ifadeler de şiirin sadece şiir için yapılmasını savunduğunu göstermektedir.

Behçet Necatigil mektuplarında *kendi şairliğine* de değinir. Psikolojik özelliklerini verir. Kendisi oldukça nazik ve içten bir şairdir. Salâh Bırsel'e göndermekte geç kaldığı şiiri için şunları yazar: “Çok utanıyorum, sana verdiğim sözü tutamadım. Biliyorsun, bir sözlük çıkmazına saplandım, hep onunla uğraşıyorum şimdi okullar da açıldı, vaktim daha da azaldı” (2023, s. 303). Alçak gönüllü de bir şairdir. Muzaffer Uyguner'e yazdığı mektubunda bu yönünü şöyle gösterir: “*Sait Faik/Bütün Eserleri, 9. Kitap*'ı gönderdin. Himmetin var olsun! Değerli ithafında beni 'üstad', kendini 'şakird' yapmışsın; o alanda ben senin nice üstadın olurum ki, şiirde dahi el'an çömezlikten öteye geçememişimdir!” (2023, s. 293). Bu açık sözlülüğünün yanında yeteneklerinin de bilincindedir. Sabit Kemal Bayıldırın'a 4/5 Ocak 1977'de yazdığı mektubunda kendisinin Atatürk şiiri yazabilecek bir şair olarak görmediğini söyler: “Atatürk (ya da millî şiir) benim işim, benim harcım değildi,

biliyorum” (2023, s. 300). Sözlerini de şöyle bitirir: “Evet, ‘Kişi, noksânını bilmek gibi irfan olmaz!’” (2023, s. 300). Bu ifadeleri de bir yandan içtenliğini gösterirken diğer yandan da zorlama şiir yazmaya karşı olduğunu gösterir. Fakat Atatürk üzerine şiirleri³ olduğu gibi antoloji⁴ de hazırlar.

Behçet Necatigil’in yaşamında şiir çok önemli bir yerdedir. Şiirin bu önemini şöyle belirtir: “(...) ben şiir için yaşadım, yaşadım” (2021, s. 197). Şiiri kendi istediği için yazdığını söyler: “Yazıyorsam tembih ve sipariş edildiği için... yazmıyorum. İçimden geliyor” (2005, s. 25). Bu nedenle olsa gerek, oyunlar yazmış olsa da yazar olarak değil de sadece şair olarak anılmak ister (2021, s. 181). Aziz Dost Gülten Akın’a başlıklı mektubunda da varlığını şiirle kanıtlar: “Yılbaşı kartınız ‘Var mısınız, nerelerdesiniz?’ diye soruyordu. Vardık, hep olmak istedik, varız, dostların olduğu yerde, yani şiirde. Güvenilir dostluklarla birlikte. Dünyanın hâyihüyu içinde. İnsan şiir yazıyorsa ve yazdığı en azından biraz yakınsa şiire, olmadığından nasıl söz edilebilir?” (2023, s. 276). Benzer düşüncelerini Tahir Alangu’ya verdiği yanıtta da dile getirir (2021, s. 53). Görüldüğü gibi kendisini şairlik yaşama bağlar, sevindirir. Bir başka mektubunda da şiirin dışında her şeyi boşladığını söyler: “Rahatımı kaçırarak –şiirden gayri- her düşünceye boş verdim” (2005, s. 15). Bulduğu her fırsatta, her yerde şiir yazmak ister. Arkadaşlarıyla yemekte olduğu bir günde oradan uzaklaşıp Gençlik Parkı’nın bir kenarında şiir yazmak istediğini belirtir (2005, s. 38). Bu ifadeleri de sürekli şiir düşündüğünü gösterir.

Şiir sanatında kalıcı olacağı düşünülen Behçet Necatigil için şairin şiirde başarılı olması şu anlama gelir: “Ve sonra, başarı, sırsıklam olmalardadır. Bir gerçeği, bir alınyazısını fena halde emmelerde” (2021, s. 258). Bir şairin başarılı olmasının somut göstergelerinden bir de kalıcı olmaktır. Bu nedenle döneminde yaşayanların eleştirilerini pek ciddiye almaz: “Yaşıtlarımızın, kuşaktaşlarımızın övgüleri çok kısa ömürlü oluyor, sonradan ne diyecekler, biz ona bakalım!” (2021, s. 197). Bu ifadeleri de Necatigil’in geçici yargıları ciddiye almadığını gösterir. Ona göre şairliğin kalıcılığı günlük tartışmalarından ayrı düşünülmelidir.

Behçet Necatigil mektuplarında kendi şiirlerinin eleştirisini de yapar. Beğenmediği şiirlerini nedenleriyle birlikte açıklar. “İç Yapı” adlı şiiri hakkında düşünceleri sorulunca şu ifadeleri kullanır: “‘İç Yapı’ şiirini, son yıllardaki görüşüme uygun olarak, türlü yorumlara açık, ön ve arka planları bir arada düşündürecek biçimde kurabilseydim iyi olacaktı” (2021, s. 234). Bazı şiirlerini ise yoğunluğundan ötürü gerekli ilgiyi gösteremediği için beğenmez ve Kamuran Şipal’e yazdığı 1969 tarihli mektubunda da o gittikten sonra yalnızca üç tane şiir kaleme aldığını ama onları da beğenmediğini söyler (2021, s. 145). Zaman zaman da mektuplarında şiirini açıklama gereği duyar: “(...) ‘Sevincin sesi çekmiyor’ dizesinde ‘sesi’ sözcüğü iki anlamadır: Hem bir deyim olarak ‘sesi çıkmamak’, hem de daktilo makinasında S harfinin bozukluğu nedeniyle ‘Sevinç’ sözcüğünü tam olarak yazamıyorsunuz. — Sevinç, bir yandan da bir kız adı olarak düşünülmeli tabii” (2021, s. 244). Bu tutumu başka mektuplarında görürüz.⁵

Behçet Necatigil mektuplarında şiir yazarken çektiği sıkıntıları da konu edinir. Şiir yazmaya zaman bulamamaktan yakınır. Oktay Rifat’a yazdığı mektubunda etrafının hep bir şeylerle çevrili olduğunu söyledikten sonra sözlerine şöyle devam eder: “Ah, elimde imkân olsa da, para kazanmak hırsını bırakıp boş zamanlarımı şiire versem de iyi eserler yazabilsem! Nerde bizde o talih!” (2021, s. 83). Birden çok işle uğraşan Necatigil, Salah Birsal’e (bkz. 2021, s. 96) ve Kamuran Şipal’e (bkz. 2021, s. 135) yazdığı mektuplarında da yine çok yoğun olmaktan yakınır. Fakat zaman zaman da şiir dışı işlere girmekten kendisini alamadığını belirtir: “Bu işler uzun

³ 1960’ta Varlık Yayınları arasında çıkan *Dar Çağ* adlı kitabında Atatürk’le ilgili altı tane şiir yazdığı görülmektedir.

⁴ Behçet Necatigil, *Atatürk Şiirleri Antolojisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

⁵ Bkz, Necatigil, 2021, s. 246.

zaman işi, bol malzeme işi, kütüphanelerde inceleme işi! Eksiklerimi biliyor, bir daha bu gibi şeylere girişmeyeyim diyor, ama yine de hatır kıramıyor veya üç beş kuruşun cazibesine kaptırıyorum kendimi” (2021, s. 96). Bu nedenle şiire yoğunlaşmadığını düşünür.

3. Şiiri İç Dünyasının Aracı Olarak Kullanması

Behçet Necatigil mektuplarında zaman zaman ruh haline uygun şiir alıntılarını yaparak şiiri iç dünyasını yansıtmak için bir araç olarak kullanır. Arkadaşı Necati Zekeriyâ'ya yazdığı mektupta yoklukla varlık arasında sıkıştığını vurgularken Tanpınar'dan şiir alıntılar: “Şiir üzerine, insanın sebepsiz yalnızlıkları üzerine yazdıklarında seninle ortak görüşlerdeyiz. Şiirde kırk yılımı bu hiçlik duygusuyla savaşa yatırdım. Çağdışı diyebilirsiniz bana. *'Ne içindeyim zamanın / Ne de büsbütün dışında'*. Ve sanat çoğul değil, tekil çabalar galiba” (2021, s. 253). Behçet Necatigil bu sözleriyle kalıcı olup olmamayı merak ettiğini de gösterir.

Kötümser olduğu bir anda Tahir Alangu'ya yazdığı mektubunda ise şu dizelere yer verir: “Şair, *'Müptelâ-yı derd olan diller devadan geçtiler'* demiş. Geçtiler elbette, elbette geçtiler. Çünkü onlar harici değil bâtı, başkalarına değil kendilerini sever oldular âdetâ. Bizimkisi de öyle. Ta kendisi. Neyi istediğimi, niçin istediğimi bilmiyorum” (2021, s. 26). Ne istediğini bilmemesi yalnızlığının da bir sonucu olabilir. Necatigil benzer bir biçimde öğretmenlik yıllarında bunaldığı zamanlarda şiire başvurur: “Şimdi yine yokuşları tırmanmağa başladım. Yine dersler. Gündüzleri gümbür gümbür: *'Meyhane mukassî görünür taşradan amma. Bir başka ferah, başka letafet var içinde'* beytini okuyor, Nedim'in bu, ve bunun diğer sahalarda devamı olan beyit ve gazelleriyle bir haftadır (...)” (2021, s. 44). Bu yaptığı alıntı şiirle aslında öğretmenliğin uzaktan iyi gözüktüğünü sananlara bu işin görüldüğü gibi olmadığını, sıkıntıları olduğunu söylemek ister.

Behçet Necatigil gelecek için kaygı duyar. Gelecekle ilgili kötümser duygularını açıklarken şair Suphi Taşhan (1921-1962)'dan alıntı yapar: “*'Bahar beklediğimi getirmedî- Bahar yine gelir.'* Boşver, yaşın ne ehemmiyeti var? Görecek günler var daha. (...) İstikbalden daima endişe duyuyum” (2021, s. 52). Karamsarlığını bu şekilde ortaya koyduktan sonra ulaşamayacağı, bir daha gidemeyeceğini düşündüğü yerleri söylerken de şiir alıntısından yararlanır. Psikolojisine uygun şiir söylemeyi Almanya'ya gideceği sıralarda da söyler. Baki'den şiir alıntısı yapar (bkz. 2021, s. 153). İçinde bulunduğu andan memnun olmadığını gösterir.

Tahir Alangu'ya verdiği sözü tutamayınca Necatigil yine ruh hâlini açıklarken şiirden yararlanır, çaresizliğini Fuzûlî'nin şiiriyle dışa vurur: “Sana tezin için çarçabuk cevap vermem lâzımdı. Veremedim. Affet. Burada öyle bir atalet içindeyim ki *'Men kimem, saki olan kimdir mey-i sahba nedir?'* Yanında olsaydım ne yapar, eder sana yardımda bulunurdum” (2021, s. 47). Necatigil Prof. Dr. Wilfrid Brands'a da verdiği sözü yerine getiremeyince de Ahmet Paşa'dan şiir alıntılar, duyduğu pişmanlığı açıklar: “Şimdi bu kadar ağır bir vefasızlığın utancı altında daha fazla ezilmemek için bu satırları yazıyor ve dâmen-i müsâmahânıza sığınmak istiyorum. Ahmet Paşa'nın dediği gibi: *'Kul hatâ etse n'ola / aff-ı şehinşâh hani?'* -- Bazı şeyler için iyi niyet yeterli değil. Zamanında, yerinde karar vermek ise, benim nâdiren sefâsını sürdüğüm bir bahtiyarlık” (2021, s. 242). Başka bir zaman yine sözünü yerine getiremeyince bu kez şiir alıntısı yapmak yerine kendi şiirindeki ruh halinde olduğunu söyler: “(...) cevabı üç aydır ertelediğimi hatırladım. Nasıl oldu, oldu! Neler girdi araya, girmiştir bazı şeyler Hastalık gibi. 'Teyel' şiirindeki ruhsal durum gibi, ne bileyim hepsi” (2021, s. 183). Görüldüğü gibi Behçet Necatigil bu kez şiiri doğrudan almak yerine psikolojisine uygun konusunu paylaşır.

Behçet Necatigil hayatı akışına bıraktığı zaman ise Orhan Veli'ye başvurur. Kamuran Şipal'e yazdığı 1967 tarihli mektubunda o anki durumunu şöyle açıklar: “Ben kendi âlemimdeyim, yani bildiğin ve gittikçe daralan çemberimde. Zaman zaman bir aydınlık düşüyor bu karanlık çembere; bir şeyler hatırlıyor, ben buraya galiba

eskiden de gelmiştim, diye düşünüyorum” (2021, s. 140). Sonrasında önce kendi şiiri “Yatır”dan alıntı yapar. Peşinden de Orhan Veli’nin “Eskiler Alıyorum” şiirinden şu dizeleri alır: “*Eskiler alıyorum. Eskiler verip musikiler alıyorum. Musiki ruhun gıdasıdır. Musikiye bayılıyorum.*” Kurtulamıyorum, siparişler veriyorlar” (...)) (2021, s. 140). Bu eylemiyle Necatigil zaman zaman şiiri zevk için değil de ruh hali için kullandığını gösterir.

Behçet Necatigil keyifli olduğu zamanlarda ise iyimser şiir alıntıları yapar. Asım Bezirci’ye yazdığı mektubunda onun çalışkanlığını ifade ederken şiirden yararlanmasını bilir: “Çalışkanlığına hayranım. *İkinci Yeni Olayı* adlı kitabını alınca bu hayranlığı yeniden duydum. Üzerinde durulmaya değmez şeyleri dahi kendine dert edinmen, bir kavga adamı olman bir mutluluktur. Çünkü bu tepkiler, eserler kazandırıyor sana. *‘Asiyabın biz ününde değiliz, unundayız!’* demiş bir eski şair” (2021, s. 239). Necatigil Necati Cumalı’ya yazdığı mektubunda da iyimser bir şiirden yararlanır: “İzmir’de açacağın yeni şube için başarılar dilerim. İşini ilerletişin çok iyi. Dağlarca’nın dediği gibi: *‘Yeni vücutlar verir/Yeni elbiseler giymek’*” (2023, s. 296). Bu örnekler de edebiyat dünyasında tanınan iki kişiye olumlu düşüncelerini olumlu anlam içeren şiir alıntılarıyla vermesini bildiğini gösterir.

Behçet Necatigil mektuplarında psikolojik durumlarının dışında o an içinde bulunduğu mekâna göre de şiir kullanır. Bu ya kendi şiiri olur ya da başka bir şairin olur. Tuna ırmağının yanından geçerken şu dizeleri söyler: “*Yelesi kabarmış atlarla değil / Kötü bir trenle geçtik Tuna’yı*”⁶ (20). Sonra bulunduğu yeri anlatmaya devam eder: “Tuna, suları çamur içinde berbat bir nehirdi. Hiç de herkesin üzerine düştüğü bir Tuna’yı karşımda bulamıyordum. Nehir sayısız fakat çok zarif bataklıklar husule getirmişti” (2021, s. 20). Bu tutumunu sonraki yıllarda geliştirir. Şiirlerini yazdığı mekânları sıkça konu edinir. Bu yerler bazen kahveler, bazen bir semt, bazen de kendi evi olur. Necatigil kahveler için şöyle der: “Öyledir, çok sapa halk kahvelerinde çok oturdum ve şiir, zaman zaman oralarda buldu beni, düştü peşime. Düşmek dedim de: kimi zaman denk düştü gönlümce” (2021, s. 271). “Yersiz” şiirini yazdığı yeri şu şekilde açıklar: “Şipal’le beraber yaz ayları haftada bir gittiğimiz, bütün bir öğleden sonramızı dolduran, mezarlığa nâzır, sur dışı Mevlânakapı kahvesinde yazıldı 1965 sonbaharı” (2021, s. 116). Bazı şiirlerinin ise konusu doğrudan kahvelerdir. Bu şiirleri belirttiğine göre şunlardır: “‘Ay Doğar Kahve’ (*Divançe*, 1965), ‘Eylemsiz Berber’ şiirinin ilk dörtlüğü (*İki Başına Yürümek*, 1968), ‘Elif’ (*Çevre*, 1951)...” (2021, s. 116).⁷ Yakından tanıdığı olan Oktay Akbal da onun kahvelere sık gidişine değinerek şu ifadeleri kullanır: “Kahvelerde, pastanelerde Behçet de sessiz, içine çekilmiş haliyle yanı başımızda olurdu. Kendine göre özellikleri vardı” (Akbal, 1977, s. 30). O yıllarda kahvelerin sanata etkisi bakımından bu ifadeler dikkat çekicidir. Kendi evlerinde yazdığı şiirlerine de örnekler verir: “*Kareler ve Aklar* kitabındaki ‘Sinanpaşa’ şiiri bu evde yazılmış şiirlerden biridir” (2021, s. 122). Bu tutumuyla şiir yazdığı yerleri de önemseydiğini gösterir.

Necatigil zaman zaman da mektuplarında şiir kitaplarına girer. Şiir kitabını nasıl düzenlediğini açıklar: “Çevre şiirindeki beyitlerden beşini bölüm başı yaptım. ‘Yârin mendili nakışlı, okşadım ellerimle’ Birinci bölüm. Buraya aşk şiirleri girdi. ‘Göz göz üzerimde çevrenin bakışı’ İkinci bölüm. Burada çevre, muhit manasına olduğu için aşktan ayrıldık, realitelere geçtik (...)” (2021, s. 75). Sonra da çıkaracağı şiir kitabını tanıtır: “‘*Dar Çağ*’dan sonraki şiirlerin bir kısmı; ancak aşk ve çevresi konusundakiler. Ağustos sonunda çıkmış olacaktır. Adı geçen sene konmuştu: ‘*Yaz Dönemi*’. Gerçi *Dönem* dergisi çıkacak ekimde. Ama onlara karşı ayıp olduğunu bile bile bu

⁶ Kemalettin Kamu’nun “Tuna” şiirinden yapılan alıntı.

⁷ Bazı oyunlarını da kahvelerde yazmıştır: “Ünlü (!) ‘Yıldızlara Bakmak’ oyununu Aksaray’da (şimdi yıkılmış, eski) meyhaneler pasajının arkasındaki bir esnaf kahvesinde bir öğle sonrayem (28 Kasım 1963). - - ‘Üç Turunçlar’ oyunu 15/16 ağustos 1964’te Şişhane kahvesinde yazılmaya başlandı, ‘Gece Aşevi’ oyunu ise 23 Temmuz 1965 günü Davutpaşa Lisesi’nin karşısındaki çok eski mahalle kahvesinde...” (2021, s. 116).

isimden vazgeçemedim doğrusu” (2021, s. 98). Bu sözleri de verdiği karardan kolay kolay dönmediğini vurgulamış olur.

Yazılan şiirler kitaplaşmayı da bekler. Fakat kitabın bastırılması demek para demektir. Sanayileşememiş, kentlileşme sıkıntıları yaşayan Türkiye’de şairler yapıtlarıyla hayatlarını geçindiremezler. Georg Lucaks sermayenin sanat eserlerinden kâr edeceğini göremezse onları basmak istemeyeceğini söyler (akt., İnce, 2011, s. 15). Türkiye’de edebiyatçılar kitaplarından yaşamını geçindirecek kadar para kazanamayınca hem çalışıp hem de edebiyat yapmak zorunda kalırlar. Türk edebiyatçısının ne yazık ki belini bu ekonomik sıkıntılar kırar. Mehmet Rauf’a İsmet İnönü maaş bağlamak zorunda kalır. Orhan Veli de öldüğünde beş parasızdır. Yakın arkadaşı Melih Cevdet bu durumu açıklar⁸. Birçoğu gibi Necatigil de bir işte çalışmasına karşın kitaplarını bastırırken zorlanır: “Fazla param olsa, küçük, müçük ikinci mecmua-i eş’arımı da çıkarırdım, bekliyorum” (2021, s. 207). Hatta daha fazla parası olsa arkadaşının şiirlerini de bastırmak ister (bkz. 2021, s. 50). Necatigil öğretmenliğin yanında çeviri yapmak, oyun yazarlığı, antoloji hazırlamak gibi işler de yapmak zorunda kalır.

Parayı denkleştirdiği zaman Behçet Necatigil şiir kitapları için ilk adresinin Varlık Yayınları olduğunu söyler: “Yazmaya bakarım ben, ve Tanrı, Yaşar Nabi Bey’e ömür bağışladıkça, *Varlık*’tır benim yerim” (2023, s. 302). Yaşar Nabi’ye duyduğu yakınlığa karşın şiir kitapların basılması biraz zordur: “(...) Bizim şiir kitabının çıkacağı yok” (2021, s. 68). O yıllarda şairin bol olduğu, yayınevlerinin ise az olduğu gerçeği ortaya çıkar: “Attilâ İlhan’ın ‘Yolcu Abbas’ını basmaktan derhal vazgeçti. Benim birkaç kötü şiirim varmış. Hem iki rakiple karşı karşıyayım. Ceyhun Atuf’la Cumalı da kitaplarını yolladılar. Basılmasını istiyorlar. Bir de ben, etti mi üç. Bu durumda patron kendini bütün bütün naza çekiyor” (2021, s. 68). Sonunda şiir kitabını bastırmasını bilir: “(...) Sana yazmayalı burada daha başka mühim şeyler oldu. Başta Y. Nabi Bey’in bizim şiir kitabını basmaya karar verşi (...)” (2021, s. 71). Her ne kadar Varlık Yayınları’na bağlı kalsa da Ataç Kitabevi de yapıtlarını basar (2021, s. 98). Kitaplarını yayımlanması sırasında yaşadıklarını bu şekilde veren Necatigil, şair olarak kolay bir yaşam sürmediğini gösterir.

Sonuç

Cumhuriyet devrinin tek başına yürüyen şairleri arasında bulunan Behçet Necatigil, özgün bir şair olarak tarihteki yerini almasını bilir. Özgünlüğe ulaşmasında eğitim alırken dönemin popüler şairlerinden ders görmesiyle birlikte sürekli okuması, kendini geliştirmesi ve başarılı şiirleri etkili olmuştur. Behçet Necatigil yaşamı boyunca şiirle birlikte radyo oyunlarına, çevirilere, antolojilere de zaman ayırarak meşguliyetle dolu bir ömür sürer. Bunlar içinde de şair kimliğiyle öne çıkar.

Mektupların verdiği rahatlıkla şairler iç dünyalarını samimi bir biçimde dile getirirler. Behçet Necatigil üzerine yapılan bu çalışmada da bu samimiyete ulaşılmıştır. Behçet Necatigil çok yakın çevresine ve kendisinden şiir yorumları, değerlendirmeleri isteyenlere yazdığı mektuplarıyla şiirle ilgili iç dünyasını dışa yansıtmasını başarılı bir biçimde yapar. Şiir sevgisi mektuplarında açıkça görülür. Şiiri her şeyin üzerinde tutar. Bu sevgisi de

⁸ Melih Cevdet bu konuda ilk olarak Orhan Veli’nin yoksulluktan ötürü Cahit Sıtkı’nın tek odalı evinde yaşamak zorunda kaldığını söyler: “Cahit evlenip gidince bu tek odalı evi Orhan Veli tuttu. Gözümün önündedir, dik dörtgen bir odaydı, duvarları yer yer çatlamıştı bu odanın, sokak kapısından başka, içerde tuvalete açılan bir kapısı daha vardı, (...) Eşyaya gelince, Orhan Veli’nin çok eşyası yoktu, bir somya, bir küçük masa, bir iskemle” (Anday, 1978, s. 54). Melih Cevdet bir başka yazısında ise elbiselerine değinir: “Benim bildiğim, öldüğü zaman ayağındaki pantolon yırtıktı. Yırtık pantolonla şık olunmaz. Bu da onun suçu değildi” (Anday, 1984, s. 114). Melih Cevdet Orhan Veli’nin elbiselerini satmak zorunda kaldığı durumları da açıklar (bkz. Anday, 1994a, s. 419).

yaşam boyu sürer. Şiirin nasıl yazılacağı, iyisi, kötüsü üzerinde durur. Şairlerin ilk olarak estetiği dikkate almalarını ister. Sonra politik unsurlara teslim olmamalarına vurgu yapar. Şiirin çağın anlayışına ve diline uygun olmasını ister. Bu vurgusu da oldukça yerinde ve doğrudur. Nasıl ki dil yaşayan bir canlıysa dilden beslenen edebiyat da canlı olmak zorundadır. Behçet Necatigil şiir sanatında bu düşüncelerine kendisi de uyar. Çağın şiirini yazar. Dilde yeni sözcükleri savunan Behçet Necatigil'in mektuplarında zaman zaman çelişkiye düştüğü de görülmektedir. Bir dönem öztürkçe sözcükleri savunup şiirlerinde kullanırken 1970'lerde bu konuda bir gerileme yaşar. Bazı sözcükleri politik bulduğu için şiirlerinde kullanmaz.

Behçet Necatigil mektuplarında şairlere çeşitli açılardan yaklaşır. İlk olarak şairin çok çalışması üzerinde durur. Şairin siparişe değil sanatın gerçeğine göre şiir yazmasını savunur. Türkiye'de birçok şair edebiyatın yanında hayatlarını kazanmak için bir işte çalışmak zorunda kalırlar. Behçet Necatigil de çalışmak zorunda olanlardandır. Bu yoğunluk kendisini şiirle ilgilenmekten zaman zaman uzak bırakır. Bu nedenle Behçet Necatigil mektuplarında yapıt yaratanların ekonomik özgürlüklerinin de olması gerektiğini savunur. Yoksa sanatçı sanatına daha az zaman ayırmak zorunda kalmaya devam edecektir.

Behçet Necatigil sürekli şiiri düşünen bir şair olarak yazdığı mektuplarında ruh haline ve mektubun konusuna göre şiir alıntıları yapar. Bu alıntı şiirler kendinin de olabilir başka bir şairin de olabilir. Böylece mektupları tekdüze olmaktan uzaklaşır, renklenir ve okuru sıkımaz. Yarattığı bu samimi dille yazar-okur arasında bir köprü kurar. Bu eylemiyle de mektup yazacaklara ilham vermeyi başardığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akbal, O. (1977). *Şair dostlarım*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Aksan, D. (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Anday, M. C. (1978). *Yasak*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Anday, M. C. (1984). *Açıklığa doğru*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Anday, M. C. (1994a). *İmge ormanları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Anday, M. C. (1994b). *Geleceği yaşamak*. İstanbul: Adam yayınları.
- Anday, M. C. (2002a). *Felsefesiz yaşamak*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Aritoteles. (2003). *Poetika*. (Çeviren: Samih Rifat), İstanbul: K Kitaplığı.
- Eluard, P. (1984). *Ozan ve gölgesi*. (Çeviren: Özdemir İnce). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Gezer, A. (2022). "Behçet Necatigil'in Şiirinde Bir İnşa Unsuru Olarak Dil Bilgisi Terimlerinin Kullanılması" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 11/1, s. 179-196
- Hauser, A. (1984). *Sanatın toplumsal tarihi*. (Çeviren: Yıldız Gölönü), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnce, Ö. (2011). *Şiir ve gerçeklik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- İnce, Ö. (2016). *Edebiyat ve siyaset olarak hayat*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Necatigil, B. (2005). *Serin mavi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Necatigil, B. (2021). *Mektuplar*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Necatigil, B. (2023). *Şiirinizin tadına geç vardım* (Hazırlayan: Serenad Demirhan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Pazarkaya, Y. (2016). *Unutulmak isteyen şair Behçet Necatigil 100 yaşında*. İstanbul: Sözcükler.
- Pulur, H. (1979). "Olaylar ve İnsanlar", *Hürriyet*. 02.12.1979.

Sazyek, H. (1996). *Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde garip hareketi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şahin, M. (2020). "18. Yüzyıl Musul Şairlerinden Basîrî ve Dîvânî", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no.28.

Şevki, A. (2008). *Şiir ve yorum*. Ankara: Kül Sanat Yayıncılık

Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat üzerine makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uyar, T. (1969). "Turgut Uyar ile (söyleşi)", *Güney*, Kasım s. 8.

Kâbüsnâme ve Siyâsetnâme Örneğinde Kur'an'a Referanslar ve Yorum Yöntemleri References to the Quran and Interpretation Methods in the Example of Qabusname and Siyâsetnâme

Mensure Sönmez^{1*} - Hatice Teber²

¹ Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye, <https://ror.org/03tg3eb07>, mensuresonmez@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1082-9886>
Re. Ass., Bursa Uludağ University, Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and Rhetoric, Bursa, Turkey, <https://ror.org/03tg3eb07>, mensuresonmez@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1082-9886>

² Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, haticeteber@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4517-0698>
Assist. Prof., Akdeniz University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir, Antalya, Turkey, <https://ror.org/01m59r132>, haticeteber@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4517-0698>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 18.11.2024
Kabul Tarihi: 21.02.2025
Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Mensure Sönmez – Hatice Teber

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Sönmez, M. – Teber, H. (2025). Kâbüsnâme ve Siyâsetnâme Örneğinde Kur'an'a Referanslar ve Yorum Yöntemleri. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 202-212. <https://doi.org/10.30622/tarr.1587555>

Öz

Siyâsetnâmeler, genellikle tebaanın savaşta ve barışta sosyal, siyasal ve ekonomik refahını sağlamak için, devlet yöneticilerinin sahip olmaları gereken erdem ve ilkeler gibi konuları ele alan nasihat/mevize türü eserlerdir. Dinî ve toplumsal birçok sahada teşekkül eden ilimlere kaynaklık eden siyâsetnâmeler her devirde dönemin siyasi ve sosyo-kültürel ortamından bağımsız olmaksızın halkın ihtiyaçları dikkate alınarak yazılmıştır. Dönemlerinin idari, ekonomik ve ahlaki aksaklıklarına çözüm arayan, nasihatlerde bulunan bu kıymetli eserler hem yazıldıkları dönemde hem de asırlarca toplum ve bireyler üzerinde kültürel ve ahlaki boyutta etkilerini göstermişler ve göstermeye devam etmektedirler. Özellikle İran ve Hint edebiyatlarında siyâsetnâme türü eserlerin yazımı oldukça erken dönemlere kadar uzanmaktadır. Mâverâünnehir coğrafyasında da İslam öncesi dönemden başlayarak, Selçuklular dönemi ve İslam sonrası dönemde çeşitli siyâsetnâmeler kaleme alınmıştır. Bu eserler genellikle devlet yönetimi ve idaresi ile ilgili tecrübeleri, idarecilerin hasletlerini ve erdemlerini, devletin düzenini ve dengesini, prensiplerini içerir. Siyâsetnâmeler, sadece siyasi liderler için değil, aynı zamanda geniş kitlelere yönetim ilkelerini ve adaletin önemini anlatmak ve toplumları aydınlatıp öğüt vermek için yazılmıştır. İslam düşünce tarihi boyunca yazılan dinî, siyasi ve edebî metinlerin hemen hemen tamamında ortaya konulan görüşlerin Kur'an'dan meşruiyet aradığına tanık olunmuştur. Süfîler, devlet yöneticileri, siyasi mezhep taraftarları ya da yöneticilere va'zu nasihat veren siyâsetnâme türü eser sahipleri görüşlerinin Kur'an'a dayandığını açıklamak ve yaklaşımlarını ayetlerle temellendirmek için Kur'an'a başvurmuşlardır. İlahî mesaja referans verme anlayışı aynı zamanda Kur'an'ı yorumlama ve bir çeşit te'vil etme gayretine imkân vermiştir. Çalışmada Büyük Selçuklu devletinde önemli bir yeri olan veziri Azam Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) Sultan Melikşah'ın isteği üzerine sistematik bir şekilde kaleme aldığı Sıyerü'l-Mülük/ Siyâsetnâmesi'nde ve aynı dönemde yazılmış Emir Unsûr'l-Me'âli Keykâvus b. İskender'in (ö. 475/1082'den sonra) bir siyâsetnâme modelinde telif ettiği, İlyasoğlu Mercimek Ahmet (ö. 835'ten sonra/1431-32'den sonra) tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilen Kâbüsnâme isimli eserinde geçen ayet-i kerimelerin kullanılmasındaki gaye ve yorum yöntemleri üzerinde durulmuştur. Bir tür nasihatnâme eseri olan siyâsetnâmeler, dinî metinler olmadıkları halde kendilerine devlet yöneticileri, umera ve tebaa nezdinde dinî bir meşruiyet kazanmak için ayetlere başvurmuştur. Örnek olarak kullanılan ayetler bazen konu ile ilgili doğrudan insicamlı bir durum sergileyebilmektedir. Buradaki asıl amaç, Kur'an'ın otoritesinden istifade etmektir. Ayrıca bu durum ayetleri anlamada, konu ile bağdaştırmada ve te'vil etmede insan aklına tanınan özgürlük olarak yorumlanabilir. Siyâsetnâmelerde ayetlerin kullanılması, siyasi otorite için ahlaki ve dinî bir dayanak oluşturarak idareci ve uygulamalarının meşruiyet kazanmasını sağlaması, adaletin sağlanması ve sosyal barış ve huzurun korunmasında rehberlik etmesi, istişareyi teşvik ederek demokratik bir yönetim anlayışını desteklemesi ve ahlaki ve dinî değerler bakımından bilinçlenmeyi sağlaması açısından önemlidir. Bu sebepler, ayetlerin sadece birer referans olmadığını aynı zamanda idarecilere ve topluma yol gösterici olduğunu gösterir. Siyâsetnâme yazımı hem dinî hem de toplumsal bir sorumluluğun ifadesidir.

Anahtar Kelimeler: Nasihatnâme, Siyâsetnâme, Kâbüsnâme, Nizâmülmülk, İlyasoğlu Mercimek Ahmet.

Research Article

History

Received: 18.11.2024

Accepted: 21.02.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Mensure Sönmez - Hatice Teber

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Sönmez, M. – Teber, H. (2025). References to the Quran and Interpretation Methods in the Example of Qabusname and Siyâsetnâme. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 202-212, <https://doi.org/10.30622/tarr.1587555>

Abstract

Siyâsetnâmes are generally works of advice/mevize type that deal with subjects such as virtues and principles that state administrators should have in order to ensure the social, political and economic well-being of their subjects in war and peace. Siyâsetnâmes, which are the source of sciences formed in many religious and social fields, have been written in every period, taking into account the needs of the people without being independent of the political and socio-cultural environment of the period. These valuable works, which seek solutions to the administrative, economic and moral deficiencies of their periods and provide advice, have shown and continue to show their cultural and moral effects on societies and individuals both in the period they were written and for centuries. Especially in Iranian and Indian literature, the writing of works of the type of sista dates back to very early periods. In the geography of Transoxiana, various sistanames were written starting from the pre-Islamic period, during the Seljuk period and in the post-Islamic period. These works generally include experiences related to state administration and management, the characteristics and virtues of administrators, the order and balance of the state, and its principles. Sisetnames were written not only for political leaders, but also to explain the principles of administration and the importance of justice to the masses, and to enlighten and advise societies. It has been witnessed that the views expressed in almost all religious, political and literary texts written throughout the history of Islamic thought sought legitimacy from the Quran. Sufis, state administrators, supporters of political sects or authors of works in the genre of siyâsetnâmes who gave sermons to administrators resorted to the Quran to explain that their views were based on the Quran and to base their approaches on verses. The understanding of referencing the divine message also allowed for an effort to interpret the Quran and to interpret it in a way. This study focuses on the purpose and interpretation methods of the verses used in the Siyerü'l-Mülûk/Siyâsetnâmesi, which was written systematically by the Grand Vizier Nizâmülmülk (d. 485/1092) who had an important place in the Great Seljuk State upon the request of Sultan Melikşah, and in the work called Kâbusnâme, which was written in the same period and compiled in the model of a siyâsetnâme by Emir Unsûru'l-Me'âlî Keykâvus b. İskender (d. after 475/1082) and translated from Persian to Turkish by İlyasoğlu Mercimek Ahmet (d. after 835/1431-32). The siyâsetnâmes, which are a type of advice-book, resorted to verses in order to gain religious legitimacy in the eyes of state administrators, umera and subjects, although they were not religious texts. The verses used as examples may sometimes not exhibit a directly coherent situation regarding the subject. The main purpose here is to benefit from the authority of the Quran. In addition, this situation can be interpreted as the freedom granted to the human mind in understanding the verses, associating them with the subject and interpreting them. The use of verses in political treatises is important in terms of providing a moral and religious basis for political authority and ensuring legitimacy for administrators and their practices, providing guidance in ensuring justice and preserving social peace and tranquility, supporting a democratic management approach by encouraging consultation and providing awareness in terms of moral and religious values. These reasons show that the verses are not only references but also guide administrators and society. Writing a political treatise is an expression of both a religious and social responsibility.

Keywords: Nasihatnâme, Siyâsetnâme, Qabusname, Nizamulmulk, Ilyasoglu Mercimek Ahmet.

Giriş

Her kültürde güzel ahlâklı bireylerin oluşturduğu bir topluma ulaşma idealiyle yazılmış öğüt verici türde eserler mevcuttur. Amacı fert ve toplumu eğiterek birlikte yaşayan insanlar arasında dirlik ve düzeni sağlamak olan nasihatnâme türü eserlerin yazılmasında en önemli rolü ilahi dinlerin ve ahlak felsefecilerinin ortaya koyduğu ilkeler üstlenmektedir (Pala, 2006: 32/409).

Siyâsetnâmeler, genellikle tebaanın savaşta ve barışta sosyal, siyasi ve ekonomik refahını sağlamak için, devlet yöneticilerinin sahip olmaları gereken erdem ve ilkeler gibi konuları ele alan nasihat/mevize türü eserlerdir (Levend,1998: 128; Adalıoğlu, 2009: 37/304; Canatan, 2014: 6). Dinî ve toplumsal birçok sahada teşekkül eden ilimlere kaynaklık eden siyâsetnâmeler, başta hükümdar ve devlet yöneticilerine siyaset sanatı hakkında öğüt ve bilgi veren eserler olsalar da bazılarında ibadet, tasavvuf ve görgü kuralları gibi farklı konular üzerinde de durulmaktadır (Uğur, 2001: 4). Bu tür eserler, her devirde dönemin siyasi ve sosyokültürel ortamından bağımsız olmaksızın halkın ihtiyaçları dikkate alınarak yazılmıştır (Severcan, 2013: 2/ 433).

Batı kültüründe Eflâtun'un (ö. MÖ 348-347) Devlet adlı eseri ve Aristo'nun (ö. MÖ 322) kitapları dışında İslami literatürde bu geleneğin ilk izlerini, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in risaleti süresince sahabe ile yapmış olduğu istişarelerde bulmak mümkündür (Tirmizî, 1996: 35). Devletlerin İslami ilkeler ile sistematik bir yapıya kavuşmasından sonra söz konusu gelenek yazılı bir formatta olmasa da sözlü olarak kayıtlara geçmiştir (Severcan, 2013: 2/433-434)¹. Daha sonra İslam tarihinde bu alandaki ilk siyaset bilimcinin İbnü'l-Mukaffa' (ö. 759) olduğu kabul edilmektedir. Siyâsetnâme türü eserlere verilebilecek ilk örnek, Halife Mansûr'a yazılmış çeşitli toplumsal alanlarda aksaklıklar ve bunların çözümüne ilişkin tavsiyelerini içeren "Risâletü's-Şahâbe (Risâletü's-Siyâse, Risâletü'l-Hâşimiyye)" adlı eseridir (Durmuş, 2000: 21/130-134).

Türkler İslam'ı benimsemeleri ile birlikte kendi kültür ve ananelerinin de bir kısmını yeni dinlerine taşımışlar ya da küçük değişikliklerle İslam ile bağdaştırmışlardır. Bu anlayışla Türk töresinde kutsal sayılan devletin sürekliliğini sağlamak gayesi ve Müslüman olduktan sonra da ilahî mesajı yaymak maksadıyla en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini belirten, devlet erkânına, reayaya sağduyulu davranmalarını öğütleyen resmi ya da popüler eserler yazılmıştır. Balasagun'lu Yûsuf Has Hâcib'in (ö.1077) Karahanlı Türkçesi'yle yazarak Kâşgar'da Uluğ Buğra Han'a sunduğu "Kutadgu Bilig", siyâsetnâme türünde yazılan eserlere ideal bir örnek sayılır(Cemal & Kafkasyalı, 2016: 28).

Tarih boyunca müslüman düşünürler ve yöneticiler tarafından tasavvuf perspektifinden kaleme alınan pek çok siyâsetnâme vardır. Siyâsetnâme müellifleri eserlerinde kendi ideal devlet anlayışlarını ortaya koyarak, kâmil insanların oluşturduğu erdemli toplumlar meydana getirmeyi hedeflemişlerdir. Bu sebeple hükümdar ve yöneticilere ahlaki sorumluluklarını hatırlatmış, yönetilenlerin refah ve mutluluklarını sağlamaları için askeri ve siyasi stratejilerin yanında çeşitli öğütler sunmuşlardır (Atmaca, 2000: 366; Aydın, 2017: 6/ 3113).

Bir siyasetçi ve etik teorisyeni Mâverdi'nin (ö.1058) "el-Ahkâmü's-sultâniyye"² adlı eserinde siyaset ve devlet idaresi konusu nazarî olarak ele alınmış; ancak onun diğer eserleri devlet adamlarına nasihat tarzında pratik bilgiler sunmuştur. Bu eserler padişahlar ve vezirler için ayrı ayrı eserler olabildiği gibi Nasihatü'l-Mülûk ve'l-Vüzerâ gibi tek bir eser içerisinde farklı siyâsetnâmeler de yer alabilmiştir (Levend, 1988: 10/168).

Büyük Selçuklular hükümdarı Sultan Melikşah döneminde Vezir Nizamülmülk'ün (ö.1092) "Siyâsetnâme" ve Gazzâlî'nin (ö.1111) Sultan Muhammed Tapar'a sunduğu "Nasihatü'l-Mülûk" ve Emîr

¹ Hz. Ali'nin o dönemde Mısır valisi olan Malik el-Eşter'e yazdığı ve görevinde uyması gereken kuralları kaydettiği mektubu, bunun ilk örneği olarak ifade edilmektedir. Bkz. eş-Şerif er-Radi,(2009).*Hz. Ali / Nehcü'l Belağa Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri.* 269-270.

Keykâvus 'un (ö.1082'den sonra) "Kâbüsnâme"si gibi Osmanlı yönetimi boyunca da özellikle buhran dönemlerinde artarak devam eden siyâsetnâme geleneği, birçok önemli kaynak eserin ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Bu eserlere Lütfî Paşa'nın (ö.1563) "Âsafnâme"si, Âli Mustafa Efendi'nin (ö.1600) "Nüşatü's-Selâtin"i, IV. Murat devri Osmanlı mütefekkeri Koçi Bey'in (ö. Yak.1650) "Risâle-i Koçi Bey"i, Kâtip Çelebi'nin (ö.1657) "Düsturü'l-Amel li-İslâhî'l-Halel"i, Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın (ö.1717) "Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ"sı örnek olarak verilebilir. Bu eserler dışında yine "Kitab-ı Müstetab" gibi müellifi belli olmayan anonim tarzda yazılı siyâsetnâmeler de telif edilmiştir. Dönemlerinin idari, ekonomik ve ahlaki aksaklıklarına çözüm arayan, nasihatlerde bulunan bu kıymetli eserler hem yazıldıkları dönemde hem de asırlarca toplum ve bireyler üzerinde kültürel ve ahlaki boyutta etkilerini göstermişler ve göstermeye de devam etmektedirler (Babelanı, 2016: 135).

Siyâsetnâmelerin muhtevasını genel olarak yöneticiler ile reaya ilişkisini belirleyen siyaset, devletin yönetimi ve toplumun sosyal bütünleşmesini sağlayan ahlak kuralları oluşturmuştur (Adalıoğlu, 2004: 5/3). Nizâmülmülk'ün "Hükümdarın vatanında bir kargaşa baş gösterince din de bundan zarar görerek bozgunculara ve dinî eğrilere gün doğar. Keza dinde bir fesat vücuda gelirse memlekette nizam kalmaz ve dahi mayası bozuklar palazlanarak padişahın itibarını sarsarlar; kalpler kararır sapkınlık ayyuka çıkar ve asiler galebe çalar." şeklinde belirttiği gibi din ve devlet birbirlerinin ayrılmazlarıdır (Nizâmülmülk, 2009: 78). Hükümdarlar ve devlet yöneticilerine hitaben yazılmış olan bu eserlerde, devletin bekası ve halkın güvenliğini ilgilendiren konular, "Din nasihatıdır" (Buhârî, 1422/2000: "İman", 42; Kuşeyrî, 1991: "İman", 56), hadis-i şerifi gereğince hakkı tavsiye eden bir üslup ile kaleme alınmıştır. Dolayısıyla gayesi yöneticiler ile muhataplarını sadakate, hakka ve ahlâklı davranışlara sevk eden eserlerin dinî metinlere sıkça referans vermeleri beklenen bir olgudur. Bu metinlerin başında da Kur'an-ı Kerim'den ayetler, Sünnet-i nebevî'den hadisler ile yine bu iki kaynağa dayalı sözlü ve yazılı geleneğe ait müçtehit, müfessir ve muhaddislerin yorumları gelmektedir. Ayrıca konuyla ilgili verilen tavsiyeleri zenginleştiren ibret verici hikayeler, şiirler, darb-ı meseller, hikmetli sözler ve tarihi olaylara da yer verilir (Dinçer, 2018: 37).

1. Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülûk)

Nizâmülmülk'ün (ö. 1092) "Siyerü'l-mülûk" adlı meşhur eseri, Selçuklular döneminde Farsça yazılmış bir siyâsetnâme örneğidir. Dönemin meşhur Vezir-i Azamı Nizâmülmülk, Sultan Melikşah için devlet kurumlarının teşekkülü, işleyişi, aksayan yönleri, alınacak önlemler ve kurumlara etkinlik kazandırmak için gereken düzenlemeleri içeren bir eser yazması istendiğinde, bu talebi yerine getirmiştir. Bu eser, Melikşah'ın ülkeyi en iyi şekilde yönetebilmesi, din ve dünya işlerinde gerekli tedbirleri alması, kendi yaşam ilkelerini, siyasi, toplumsal ve dinî davranışlarını düzenleyebilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Eser, elli bir bölümden oluşmuş ve bu türde telif edilen örnekler içerisinde sistematige sahip önemli bir eser olarak dikkat çekmiştir (Adalıoğlu, 2009: 37/305).

Çalışmada kaynak olarak çevirisini Mehmet Taha Ayar'ın yaptığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları serisinde yer alan "Siyerü'l-Mülûk/Siyâsetnâme" eseri kullanılacaktır.

2. Kâbusnâme

Kâbusnâme müellifi Keykâvus b. İskender (ö. 1082 civarı), İran'ın Taberistan ve Gurgân eyaletlerinde hüküm süren Ziyârî hânedanına mensup, dönemin şartlarına göre eğitilmiş bir şahsiyettir. Nasihatnâme tarzında kaydedilen kitap, bir önsöz ve kırk dört bölümden meydana gelmektedir. Eserin dikkat çeken yönü ise, Moğol istilâsı öncesi tarihsel süreç için İslâm medeniyeti tarihi kaynakları arasında sayılmasıdır. Özellikle bu dönemin

sosyopolitik, iktisadî, ilmî, hukukî durumu, eğitim öğretim, sanat ve meslekleri hakkında güvenilir malumata sahip olduğu ifade edilmiştir (Kurtuluş, 2022: 25/356). Eserin diğer bir niteliği ise üzerinde çalışmış olduğumuz Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme'si ile aynı dönemde kaleme alınması ve İran edebiyatının önemli bir unsuru olmasıdır. Kitapta işlenen konular, diğer nasihat kitapları gibi yalnızca müellif yorumları ile sınırlı kalmayıp, ayet ve hadisler ile hikmetli sözlerden çokça alıntı yapılarak yazılmıştır. Kâbusnâme'nin yazılma amacı, müellifinin mukaddimesinde de belirttiği üzere yöneticilere, tebaaya ve okuyucuya hem tarihten ders vermek hem de tıptan hukuka birçok konuda ilmi birikim ve dinî- irfanî bir zihniyet kazandırmaktır.

Çalışmada Osmanlı Padişahı II. Murat'ın emri ile İlyasoğlu Mercimek Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiş olan Kâbusnâme'nin Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser serisinden çıkan kitabı esas alınacaktır (Keykâvus, t.y.)

3. Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülûk) ve Kâbusnâme'deki Kur'an Referansları

Siyâsetnâmelerde, idarecilerin sahip olması gereken vasıflar, iktidarın meşruiyeti, sosyal ilişkiler, ahlâk ve adaletin sağlanması, istişare, toplum huzuru gibi konularla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'den sıkça referans alınmaktadır (Dinçer, 2018: 33; Yazar, 2019, 23/897). Siyâsetnâme müellifleri eserlerinde farklı farklı ayetleri kullanmakla birlikte, sıklıkla kullandıkları ayetler de vardır. Örneğin; toplumda sözü dinlenenleri, üst düzey idarecileri ifade eden Ülü'l-Emr ifadesinin geçtiği “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ülü'lemre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Rasûlü'ne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.” (Nisâ 4/59) ayetinde belirtildiği gibi (Nizamülmülk, 2009). Ayetin siyâsetnâmeler açısından en önemli kısmı “ülü'l emr” ifadesidir. Farklı dinî ekol ve mezhepler ülü'l emrin kim olduğu ve ona itaatın sınırları hususunda farklı görüşlerini ortaya koymaktadır (Türcan, 2012: 42/295-297; Öztürk, 2000: 79-98).

Nizâmülmülk'ün de eserinde kullandığı ayetleri genellikle devletin yönetimini doğrudan ilgilendiren konulara açıklık getirebilmek için dinî referans olarak verdiğini görebiliyoruz. Örneğin “Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır.” (Maide 5/51) ayetini örnek vererek Müslüman nüfusun Yahûdî ve Hristiyanlar ile Mecûsiler ve hatta Hanefî ve Şafîi geleneğin dışında kalan batınî ve râfîzî unsurların dahi idaresine verilemeyeceği kanaatini Kur'an'a referansla açıklamıştır (Nizâmülmülk, 2009: 233,237). Kur'an ilimleri ile meşgul olanlara imtiyaz sağlanmasının devletin uzun ömürlü olmasına vesile olacağını bildirmiştir (Nizâmülmülk, 2009: 206). Hükümdarlara din ve şeriat işlerinin dikkatle araştırılmasını şiddetle salık vermiş, mümkün olduğu kadar tefsir ve hadis ile meşgul olmalarını tavsiye etmiştir (Nizâmülmülk, 2009: 77).

Siyâsetnâmelerde genelde anlatılan konuyu açıklamak, desteklemek ve dinî temellere dayandırmak için kullanılan ayetlerin tamamı değil de sadece konuyla ilgili kısımları zikredilmiştir (Atik & Sarıcaoğlu, 2023: 9/325). Siyâsetnâme müellifleri üzerinde durdukları konuları açıklamak için ya referans aldıkları ayetlerin te'vilini yaparak tavsiyede bulunurlar ya da kendi tavsiyelerine destek olacak ayetleri örnek olarak verirler (Dinçer, 2018:36). Kullanılan ayet ve hadisler aynı zamanda dinî dayanak olmaları sebebiyle siyasi otoritenin meşruiyet kazanmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'e yapılan referansların tarihsel olaylarla da tutarlılık içerisinde olması son derece önemlidir (Koç, 2003: 6/167). Burada örnek olarak kullanılan ayetlerin bağlamlarına dikkat edilmelidir. Burada örnek olarak kullanılan ayetlerin bağlamlarına dikkat edilmelidir (Gözel, 2021: 736; Yazar, 2019: 23/ 891-909).

Siyâsetnâmelerde verilen öğüt ve tavsiyeler genelde birbirlerine benzese de müellifin içinde bulunduğu bölgedeki barış ve huzur ortamı, ilmi gelenek ve siyasi kimlikler ifade tarzlarında farklılıklar ortaya çıkarabilmektedir (Evkuran, 2019: 132; Keskin, 2022: 67). Mesela Nizâmülmülk eserinde 30 yıllık vezirlik deneyimiyle daha çok siyasi argümanları kullanırken, başka bir siyâsetnâme müellifi dinî argümanlara yönelebilmektedir (Yazar,2019: 23/896).

Çalışmada üzerinde durulan iki siyâsetnâmedeki benzer konular ile ilgili başlıklar seçilerek ayetler üzerinde durulacaktır.

3.1.Adaleti Tesis Etmek

Siyâsetnâmelerde genel olarak bireyler arası sosyal ilişkilerde ve toplumun düzeninin sağlanmasında adalet, temel ilke kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "Allah, adaletle davranmanızı emreder" (Nahl 16/90) şeklinde sıkça tekrar edilen adalet vurgusu, toplum ve bireyler için önemli bir ilahi emirdir. Dolayısıyla toplumu yönetenlerin bu ilkeye sadık kalması birey ve toplumun güven ve huzuru için vazgeçilmezdir. İslam siyaset ahlâkının dayandığı ve siyâsetnâmelerin en temel konularından biri adalet ilkesidir. Siyâsetnâmelerde, adaletin anlamı ve nasıl ortaya çıkacağı konusunda Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in hadislerinde ve İslami gelenekte ifadesini bulan bir anlayış hakimdir.

Arapça "adâlet" kelimesinin "eşitlik, denklik, dengeli olma ve eşit muamele etme" gibi anlamları vardır (İsfahânî, 2010: 680). Kur'an-ı Kerim'de de "denk tutmak" (Mâide 5/95), "karşılık vermede eşit davranmak" Mâide 5/8; Nahl 16/90), "eşit muamele etmek" (Nisâ 4/129, Şûrâ 42/15) manalarında kullanılmıştır. Terim olarak ise adalet "her konuda farzları yerine getirmek, zulmü terk etmek, hakkı sahibine vermek" (Ebû Hayyân, 2001: 5/513) ve "hakkı sahibine eda etmek" (Tûnisî, 2000: 13/205) şeklinde tarif edilmiştir.

Yüce Allah, "peygamberlerin kitap ve teraziyile birlikte gönderilmesinin insanlar arasında adaleti tesis için olduğunu" (Hadid 57/25) ve "adaleti, iyilik yapmayı emrettiğini, her türlü ahlâksızlığı, kötülüğü ve azgınlığı yasakladığını" (Nahl 16/90) bildirmiş; "müminlerin kendilerinin, anne-babalarının ve akrabalarının aleyhine de olsa adaleti ayakta tutmalarını" (Nisâ 4/135), "insanlar arasında hüküm verdiklerinde adaletle hükmetmelerini" (Nisâ 4/58; Mâide 5/42) emretmiştir. Adalet kelimesinin zıttı zulümdür. Allah'ın hükmü adaleti, onun zıttı zulmü temsil etmektedir (Çağrırcı & Dönmez & Gümüş & Karaman 2003:2/278-279). Nitekim Kur'an'da "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenlerin zalim" oldukları bildirilmektedir (Mâide 5/45).

Peygamberlerin en önemli görevlerinden biri, yeryüzünde ilâhî nizamın gereği olarak sosyal dengelerin korunmasını, fitne ve zulmün kaldırılmasını, hak ve adâletin ikame edilmesini sağlamaktır (Hadid, 57/25). Toplumda ve yönetimde adâleti tesis etmek semâvî dinlerin temel esaslarından biridir. Son ilahi mesaj da kendisinden önceki kitaplar gibi hak ve adâlet temelli bir sosyal düzenin teminini insanın sorumluluğuna tevdi etmiştir. Bu nedenle toplumu idare eden yöneticiler raiyyetlerinde yaşayan insanların irade ve tercihlerini dikkate alarak kamu ve bireysel hakları garanti altına almalıdır (Nisa, 4/135). İslâm tarihi boyunca mütefekkirler, müfessirler ve muhaddisler tüm toplumları bireysel ve siyasi yönden aralarında adaleti temin etmeye çağırıştır. Devlet başkanı veya yöneticilerin toplumun iktisâdî, sosyal ve her türlü işleri ile ilgili durumlarda adâletli davranmalarını dinî ve insanî bir sorumluluk olarak adedmişlerdir.

Nizamülmülk, Siyâsetnâme'sinin 7. Faslında âmiller, kadılar ve muhtesiplerin atanıp işlerinde denetlenmesi konusunda Kur'an'dan referanslar getirerek Allah'ın yeryüzünü adaletle yarattığı (Rahman, 55/7) ve yaratılmışların en şerefli olan insanın da alemdeki bu hassas dengenin farkında olarak âdil olması gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca müellif, Hz. Peygamber'in (s.a.v) dünyanın izzetinin adaletten geçtiğine dair

söylediği hadis-i şerifi kaydederek, hükümdarlığa en çok yakışan davranışın kalbinde adaleti barındırmak olduğunu belirterek, hükümdarın evinde dindarların ve alimlerin huzur içinde yaşadığı, adamlarının Allah korkusu taşıyan Müslümanlar ve vicdan sahibi kişiler olduğu vurgulanmıştır (Nizâmülmülk, 2009: 64). Konuyu daha da açıklıkla ifade etmek için de “Allah, hak olarak Kitab’ı ve mizanı indirendir...” (Şûra 42/17) ayetini delil olarak sunmuştur. Eserinin farklı bölümlerinde de adalet vurgusu yapan Nizâmülmülk “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adâletle hükmet...” (Sâd 38/26) ayetini de zikretmiştir (Nizâmülmülk, 2009: 187).

3.2. İdarede İstişare

İstişare, bazı kişilerin diğerlerine müracaat ederek bir görüşün ortaya çıkarılması sürecidir (İsfahânî, 2010: 570). Bu süreç daha kapsamlı ve adil kararların alınmasına yardımcı olur (Atik & Sarıcaoğlu, 2023: 336). Siyâsetnâme yazarları da özellikle devlet idarecilerinin istişareye önem vermeleri gerektiğini ayetlerden örnekler sunarak hatırlatmışlardır.

İstişareye katılanların sayısı arttıkça istişare sonucu ortaya çıkacak fikrin isabet gücü de artacaktır. Nizâmülmülk’e göre bir iş yapılırken hikmet ve tecrübe sahibi kimseler, yaşlılar ve farklı ülke ve kültürleri tanıyan kişilerle istişare etmek faydalı olacaktır (Nizâmülmülk, 2009: 128-129). Nizâmülmülk, bir idarecinin iyi yetişmiş ve konu hakkında bilgisi de olsa, kararlarını vermeden önce alimler ile istişare edilmesi gerektiğini söyler. Bu durumda “Akıl akıldan üstündür.” sözünde hatırlatıldığı gibi isabetli karar verme ihtimali artacaktır. İdarecilerin ehil olan insanlarla istişareden kaçınmaması ve bu konuda çekingen davranmamalarının gerekliliğine Hz. Muhammed (s.a.v.) örnek verilmiştir. Hz. Muhammed’in vahiy olarak peygamberlikle görevlendirilmesi ve pek çok gayb bilgisi ve erdeme sahip olmasına rağmen Allah’ın Hz. Muhammed’e “İş hakkında onlarla meşveret et” (Âl-i İmran 3/159) ayetindeki emri örnek verilmiştir. Hz. Peygamber’e bile bu tavsiye ediliyorsa herkesin istişare etmesi gereklidir (Nizâmülmülk, 2009:79). Hz. Peygamber de hakkında vahiy bulunmayan konularda ashabıyla istişarede bulunmuştur (Buhârî, 1422/2000: “İtisâm bi kitâbillâh”, 28; Tirmizî, 1996:“Fiten”, 78).

Kabûsnâme’de de işlerin istişare ile yapılmasının öneminden bahsedilir. Tek gözle görmenin iki gözle görmekten farklı olduğu, hasta olan doktorun bile şifa bulma konusunda başka bir doktora ihtiyacı olduğu örnekleri verilir. “İş hakkında onlarla meşveret et” (Âl-i İmran 3/159) ayeti delil getirilerek Allah’ın istişareyi farz kıldığı ve Hz. Peygamber’in de ashabıyla istişare ettiği vurgulanır (Keykâvus, t.y.: 57).

İstişare sadece bir karar alma yöntemi değil, aynı zamanda birlikte yaşamayı, iş birliğini ve sosyal dayanışmayı teşvik eden önemli bir süreçtir. Bu nedenle, pek çok kültürde ve inanç sisteminde istişareye büyük önem verilmektedir.

3.3. İdarede Liyakat

Emanetin ehline verilmesi ifadesi, bir güven ve sorumluluğun, ilgili konuda donanımlı ve güvenilir kişilere teslim edilmesi anlamına gelir. Bu prensip dinî, ahlaki ve sosyal açıdan önemlidir. Çünkü maddi ya da manevi değer ve emanetlere doğru şekilde sahip çıkmak emanetin doğru bir şekilde korunmasını, emanetin amacına uygun bir şekilde kullanılmasını, herkese kendi yetkinliğine göre sorumluluk verilmesini, güven ilişkilerinin gelişmesini, yaşanabilecek hataların önlenmesini sağlayacaktır.

Bireyler arasında güveni sağlamak ve toplulukların sağlam temeller üzerinde devamını sağlamak için siyâsetnâmelerde de özellikle devlet idaresi gibi kutsal bir emanetin ehil kişilere verilmesi hususu üzerinde

önemle durulmuştur. Devlet kademelerinin liyakatli ve ehil olmayan kişilere verilmemesinin her bakımdan bütün topluma ve devlete zararı dokunacaktır (Atik & Sarıcaoğlu, 2023: 330).

Konuyla ilgili olarak Nizâmülmülk eserinde idarecilerin ahirette kendilerine emanet edilenlerden dolayı sorguya çekileceklerini bu nedenle sorumluluklarını dikkatle yerine getirmelerinin önemini hatırlatmaktadır (Nizâmülmülk, 2009: 53,70).

Keykâvus da eserinin farklı bölümlerde adalet üzerinde durmuş, devletin bekası ve toplum huzurunun sağlanabilmesi için devlet işlerinde görevlendirileceklerin güvenilir olma ve liyâkat esasına dikkat edilerek seçilmesinin önemini “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder...” (Nisâ 4/58), ” Ey insanlar adaleti titizlikle ayakta tutun” (Nisâ 4/135), “Hiç o (hayır getirmeyen kimse) adaletle emreden ve kendisi dosdoğru bir yol üzerinde bulunan kişi ile bir olur mu?” (Nahl 16/90) ayetlerini örnek vererek açıklamıştır (Keykâvus, t.y. : 1/27).

Emanetin ehline verilmesi ilkesi, bireylerin ve toplulukların güvenliği, refahı ve gelişimi için kritik bir öneme sahiptir. Bu ilke, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde, sorumluluk ve yetkinlik dengesinin sağlanmasına yardımcı olur.

3.4. İdarecilerin Vasıfları

Siyâsetnâmelerde bir idarecinin sahip olması gereken vasıflar üzerinde önemle durulur. Hükümdarların sahip olması gereken vasıflardan biri şefkat ve merhamet sahibi olmasıdır. İnsanlara karşı şefkatli davranmak dostların artmasını ve düşmanların azalmasını sağlar. “Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır.” (Mü’minûn 23/96) ayeti bunu en güzel şekilde açıklamaktadır (Sühreverdi, 2008: 64-65).

Keykâvus bu konuyla ilgili ana-babaya iyi muameleye değinerek “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger...” mealindeki İsrâ 17/23-24. ayetlerine atıfta bulunur (Keykâvus, t.y. : 1/100).

İdarecilerin yerine göre affedici olmaları onlarda bulunması gereken vasıflardan biridir. Nizâmülmülk, Âl-i İmrân 3/134 “Öfkelerini tutanlar ve affedenler” ayetine atıf yaparak memurların yaptıkları hatalar sebebiyle hemen azarlanmadan önce uyarılmaları gerektiği üzerinde durarak verdiği bir misalle tavsiyede bulunur (Nizâmülmülk, 2009: 104-105).

Keykâvus da bu bahiste, Allah’ın, Hz. Muhammed’e hitabı olan ayeti örnek göstererek “...Sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için bağışlanma dile...” (Âl-i İmrân 3/159) ayetini örnek vererek güzel söz ve hilm ile davranmanın üstünlüğünü işaret eder (Keykâvus, t.y.: 1/57).

Sabırlı olmak, fevri davranmamak bir devlet adamının en önemli vasıflarındandır. İdarecilerin aceleci olmamasıyla ilgili izahatlarda bulunan Nizâmülmülk, “Allah’ın izni ile ne kadar küçük kıtalar büyük kıtalara galip gelmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir.” (Bakara 2/250) ayetini zikrederek aceleciliğin zayıfların meziyeti olduğunu ifade eder. Nizâmülmülk, hükümdarın bir konuda doğru hüküm verebilmek için “...Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.” (Hucurât 49/6) ayeti gereği bilginin doğruluğunu araştırması gerektiğini vurgular (Nizâmülmülk, 2009: 111).

Kabüsnâme’de yapılan işlerin sabırla yapılması, acele edilmemesi tavsiye edilir. Keykâvus bezginliği ikinci cahillik, sabrı ise ikinci akıllılık olarak tanımlamaktadır. Keykâvus’a göre acelecilik bir hastalığa bunların

ilacı da sabır göstermektir. Allah, Kur'an-ı Kerim'de insandaki acelecilik vasfından şöyle bahseder: “İnsan çok aceleci yaratılmıştır.” (Enbiya 21/37; Keykâvus, t.y.:1/539).

Siyâsetnâmelerde devlet adamlarının sahip olması gereken en önemli özelliklerden birinin dürüstlük olduğu belirtilirken emanete ihanet etmemenin gerekliliği de insanî erdem olarak zikredilir. Nizâmülmülk de bu konuyla ilgili; “...en yakın akrabayı uyar.” (Şuarâ 26/214) ayetini örnek göstermiştir Nizâmülmülk, 2009: 52).

Yöneticilerde bulunması gereken önemli vasıflardan biri de cömertlik ve müsrif olmamaktır. Cömert olmanın saltanatı uzatacağına ve devlet adamlarının yardımsever olmasının gerekliliğine ve israftan sakınmaya vurgu yapılır. Bu hususta devlet adamlarının cömert olmalarının tebaasıyla arasının iyi olmasını sağlayacağını ifade eden Keykâvus “Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”(Bakara 2/195) ayetini referans almıştır. Keykâvus, Allah'ın cimrilik ve müsrifliği yasakladığı ayetlere (A'râf 7/31, En'âm 6/141) atıfta bulunarak israftan kaçınılması gerektiği vurgusunu yapar (Keykâvus, t.y.:1/ 110, 164, 238)

Sonuç

Çalışmada aynı dönem siyâsetnâme yazarlarından Büyük Selçuklu devleti Veziri Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesi'nde ve Keykâvus b. İskender'in Kâbusnâme'sinde geçen bazı ayetlerin kullanılmasındaki gaye ve yorum yöntemleri üzerinde durulmuştur.

Siyâsetnâmeler, tarih boyunca farklı dönemlerde yazılmıştır ve her biri kendi döneminin siyasi, sosyal ve kültürel bağlamını yansıtır. Bu eserler, yöneticilere ve siyasetçilere rehberlik etmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Bir tür nasihatnâme eseri olan siyâsetnâmeler dinî metinler olmadıkları halde devlet yöneticileri, umera ve tebâa nezdinde dinî bir meşruiyet kazanmak için ayetlere başvurmuştur. Örnek olarak kullanılan ayetler bazen konu ile ilgili doğrudan insicamlı bir durum sergileyebilmektedir. Buradaki temel amaç Kur'an'ın otoritesinden istifade etmektir. Ayrıca bu durum ayetleri anlamada, konu ile bağdaştırmada ve te'vil etmede insan aklına tanınan özgürlük olarak yorumlanabilir.

Siyâsetnâmelerde ayetlerin kullanılması, siyasi otorite için ahlaki ve dinî bir dayanak oluşturarak idareci ve uygulamalarının meşruiyet kazanmasını sağlaması, adaletin sağlanması ve sosyal barış ve huzurun korunmasında rehberlik etmesi, istişareyi teşvik ederek demokratik bir yönetim anlayışını desteklemesi ve ahlaki ve dinî değerler bakımından bilinçlenmeyi sağlaması açısından önemlidir.

Bu sebepler, ayetlerin sadece birer referans olmadığını aynı zamanda idarecilere ve topluma yol gösterici olduğunu gösterir. Siyâsetnâme yazımı hem dinî hem de toplumsal bir sorumluluğun ifadesidir.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)

Kaynakça | References

- Adaloğlu, H. H. (2004). Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 ss.1-22.
- Adaloğlu, H. H. (2009). Siyâsetnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C.37) 305. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Atik, K. & Sarıcaoğlu M. E. (2023). Osmanlı Siyâsetnâmelerinde Kur'an Ayetlerinin Kullanılışı (16-18. yüzyıllar). *Kesit Akademi Dergisi* 9 /37 ss.320-345.
- Atmaca, V. (2000). Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler I. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/ (Prof.Dr. Şaban Kuzgun Armağanı) ss.357-370.
- Aydın, F. (2017). İslam Ahlâk Düşüncesinde Erdemler: Şehrezûrî Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, 6/5, ss.3100-3121.
- Babelanı, F. N. (2016) *Siyâsetnâme ve Kâbüsnâme'lerin Mukayesesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buhârî. (1422/2000). *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîh*, (thk. Muhammed Zuheyr b. Nasırı'n-Nâsır). Beyrut: Dâru Tevkî'n-Necat.
- Canatan, K. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyâsetnâme Geleneği*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çağrıncı, M. & Dönmez, İ. K. & Gümüş, S. & Karaman, H. (2003). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yay.
- Diñçer, Ö. (2018). *Siyâsetnâmeleri Yeniden Okumak*. İstanbul: Klasik Yay.
- Durmuş, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C.21) 130-134. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ebû Hayyân, el-Endelüsî. (2001). *el-Bahrü'l-muhît*. (thk. eş-Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid). Beyrut: Dâru'lKütübi'l-İlmiyye.
- Evkuran, M. (2019). *Çağdaş Sorunlar ve Kelam*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Gözel, A. (2021). Siyâsetnâmelerdeki Ahlakî Tavrın Dinî Referansları, II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS-2021). "*Din, Ahlak ve Hukuk*" Tebliğ Kitabı. Ankara: Son Çağ Yay.
- İsfahânî, R. (2010). *el-Müfredâtu fî garîbi'l-Kur'an*. (Çev. Abdalbaki Güneş). İstanbul: Çıra Yay.
- Jamal, G. & Kafkasyalı, M. S. (2016). *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yay.
- Keskin, M. (2022). *İlk Dönem Siyasi ve İtikadi Mezheplerin İnsan Fiilleri ve İhtiyar Anlayışı: Mar'aşî'nin Risale-i Müncie Örneği*. Ankara: İlahiyat Yay.
- Keykâvus b. İskender. (t.y.) *Kâbüsnâme*. (Çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmet, Haz. Atilla Özkırmımlı). İstanbul: Tercüman 1001 Eser.
- Koç, M. A. (2003). 53/Necm Suresinin Tefsirinde Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine, *İslâmiyât*, 6/ (Siyaset ve Ahlak özel sayısı) ss.167-171. Ankara.
- Kurtuluş, R. (2022). Keykâvus b. İskender. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C.25) 356. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Levend, A. S. (1988). Siyaset-nameler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1962*. Ankara:Türk Dil Kurumu Yay.

- Levend, A. S. (1998). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Müslim. (1991) *Sahîh-i Müslim*. (thk. Muhammed Fuat Abdülbakî). Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Nizâmülmülk, b. İshâk et-Tüsî.(2009). *Siyerü'l-Mülûk/Siyâsetnâme*. (Çev. Mehmet Taha Ayar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Öztürk, M. (2000). İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: 'Ulu'l-Emr' Kavramı Örneği. *İslamiyat*. 3 ss. 79-98.
- Pala, İ. (2006). Nasihatnâm. *TDV İslam Ansiklopedisi (C.32)* 409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Severcan, Ş. (2013). Necmeddin Dâye'nin Siyâsetnâmesinde Sultan-Din-Devlet. *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce*. Konya.
- Sühreverdi, Ebu'n-Necib. (2008) *Nehcü's-süluk fî siyaseti'l-müluk: Yönetenlerin Yönetimi*, (ed. Çığır Doğu Zorlu). İstanbul:İlgi Kültür Sanat.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasen. (2009). *Hiz. Ali / Nehcü'l-Belağa Hiz. Ali'ninKonuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*. (Çev. Prof. Dr. Adnan Demircan). Ankara: Beyan Yay.
- Tirmizî. (1996). *el-Câmiu's-Sahîh*. (thk. Beşşar Avvad Maruf). Beyrut, Darü'l Garbi'l İslâmî.
- Tünisî, Muhammed et-Tâhir. (2000). *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî.
- Türcan, T. (2012). Ülü'l-Emr. *TDV İslam Ansiklopedisi (C.42)* 295-297. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uğur, A. (2001). *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, İstanbul: M.E.B Yay.
- Yazar, N. (2019). Ayet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi: Siyâsetnâmelere Yansımalar. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 ss. 891-909.

Muhibban Dergisindeki Şiirlerde Tasavvufi Muhteva* Sufi Content in the Poems in Muhibban Magazine

Ömer Dilmen^{1*} – Hamit Altındağ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, <https://ror.org/04xk0dc21>, omerdilmen@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7671-2571>

Assist. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, <https://ror.org/04xk0dc21>, omerdilmen@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7671-2571>

² Yüksek Lisans, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur, Türkiye, <https://ror.org/04xk0dc21>, hmt_altindag@outlook.com, <https://orcid.org/0009-0000-0207-2735>

Graduate student, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Sciences, Burdur, Turkey, <https://ror.org/04xk0dc21>, hmt_altindag@outlook.com, <https://orcid.org/0009-0000-0207-2735>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 30.12.2024
Kabul Tarihi: 11.03.2025
Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Hamit Altındağ – Ömer Dilmen

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Dilmen, Ö.-Altındağ, H. (2025). Muhibban Dergisindeki Şiirlerde Tasavvufi Muhteva. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 213-238. <https://doi.org/10.30622/tarr.1609864>

* Bu makale, Hamit Altındağ'ın Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri anabilim dalında hazırlamakta olduğu "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Dergi: Muhibban ve Tasavvuf Çizgisi" yüksek lisans tezine dayanılarak hazırlanmıştır.

Öz

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektâşi tekkelerinin kapatılması, Bektâşilik üzerinde derin bir etki bırakmış, bu olaylar Bektâşi topluluğunun tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu süreç, Bektâşi topluluğunun yeniden yapılanmasına ve geleneklerini farklı biçimlerde devam ettirmeye yönelik arayışlarına neden olmuştur. Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki özgürlükçü ortam ise Bektâşi topluluğuna, düşüncelerini ifade edebilecekleri yeni fırsatlar sunarak bu yeniden yapılanma sürecini daha da hızlandırmıştır. Bu dönemde yaygınlaşan kazanan yayın çalışmaları toplulukların seslerini duyurmada önemli rol oynamıştır. Ceride-i Süfiyye, Tasavvuf, Hikmet, Mekârimü'l-Ahlâk ve Muhibbân dönemin tasavvufi içerikli önemli dergileridir. Bu dönemde ortaya çıkan Muhibban dergisi, yalnızca Alevi-Bektâşi kültürü ve edebiyatı üzerine yayın yapan bir mecca olmakla kalmamış, aynı zamanda bu topluluğun sesi olmuştur. Alevi-Bektâşi edebiyatının ilk önemli eserlerinden biri olan Muhibban dergisi hem edebî metinler hem de kültürel miras açısından dikkate değer bir birikimi kayıt altına almıştır. Muhibban dergisi, yalnızca Bektâşi düşüncesini ve felsefesini savunan bir mecca olmamış, aynı zamanda tasavvufun insani ve ahlaki değerlerini topluma yaymayı hedeflemiştir. Tarikatların değişen toplumsal koşullara uyum sağlaması gerektiğini vurgulayan dergi, özellikle Bektâşi çevrelerin resmî olarak tanınması ve toplumsal itibar kazanması için mücadele etmiştir. Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar (1871-1955) liderliğinde çıkarılan Muhibban hem Bektâşilik hem de diğer tasavvufî yapılar üzerindeki eleştirilere karşı durarak, bu yapıları ahlaki ve insani gelişimin temel unsurları olarak tanıtmaya çabası gütmüştür. Dergi, edebî içerik açısından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Şiirlerden makalelere, biyografilerden yemek tariflerine kadar geniş bir yelpazede yayın yapan Muhibban, okuyucularına farklı türlerde metinler sunmuştur. Derginin II. Abdülhamid idaresine karşı tutumu muhalif bir kimlik kazanmasına sebep olmuştur. Ayrıca, dergi sosyal hayatla güçlü bir bağ kurarak güncel olaylar ve tartışmalara dair önemli bilgiler sağlamıştır. Bu özelliğiyle dergi, yalnızca Bektâşi topluluğu için değil, Osmanlı toplumunun son dönemlerindeki entelektüel atmosferin anlaşılması açısından da değerli bir kaynak olmuştur. Muhibban dergisinin bir diğer önemli özelliği, sadece yazılı eserler yayımlamakla sınırlı kalmaması, aynı zamanda Bektâşi müziğinin önemli unsurlarından biri olan nefeslerin notalarını da içermesidir. Bu durum, Bektâşi kültür mirasının yalnızca korunmasını değil, aynı zamanda sistemli bir biçimde gelecek nesillere aktarılmasını mümkün kılmıştır. Bu özelliğiyle dergi, Osmanlı tasavvufî kültürünün hem yazılı hem de işitsel bir boyut kazandığı nadir kaynaklardan biri olmuştur. Bu çalışmada dergide geçen şiirlerin tasavvufî içerik olan analizinin yapılması hedeflenmiştir. Muhibban dergisinin tüm sayıları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve toplamda 38 şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerden 28'inin tasavvufî içerik taşıdığı belirlenmiştir. Şiirlerde sıklıkla ele alınan konular arasında Hz. Ali, ehl-i beyt, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik gibi Bektâşiliğin temel unsurları bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, Allah inancı, tevhid, Hz. Muhammed (s.a.s.), dervişlik, şeriat-tarikat-marifet-hakikat, hicâb (perde) ve muhabbet ve aşk gibi temel tasavvufî temalar da derginin dikkat çeken içeriği arasındadır. Ayrıca, şiirlerde ele alınan konular arasında varlık-yokluk, irfan, insan sevgisi, tasavvuf, Kur'ân-ı Kerim, Abdülkâdir Geylânî, ibadetler, evliya-mürşid, kalp, abdal, nefis ve cihâz-ı tarikat gibi tasavvufî temalar da bulunmaktadır. Bu çalışma, Muhibban dergisinde yayımlanan şiirlerin tasavvufî muhtevasını analiz ederek, derginin II. Meşrutiyet dönemi entelektüel ortamındaki yerini ve Bektâşilik açısından önemini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada elde edilen bulguların, dönemin tasavvuf yayıncılığına ve Bektâşi kültürüne dair geniş bir perspektif sunarak, Bektâşilik ve tasavvuf çalışmaları için önemli bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Muhibban, Bektâşilik, Nefes, Şiir, II. Meşrutiyet.

Research Article**History**

Received: 30.12.2024

Accepted: 11.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.**Ethical Statement**

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Hamit Altındağ-Ömer Dilmen

Complaintsturkisharr@gmail.com**Conflicts of Interest**

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as Dilmen, Ö.-Altındağ, H. (2025). Sufi Content in the Poems in Muhibban Magazine. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 213-238, <https://doi.org/10.30622/tarr.1609864>

* This article is based on Hamit Altındağ's master's thesis "A Magazine in the Second Constitutional Monarchy Period: Muhibban and the Sufi Line" based on his master's thesis.

Abstract

In 1826, the abolition of the Janissary Corps and the closure of Bektâşhi lodges had a profound impact on Bektashism, and these events became one of the important turning points in the history of the Bektashi community. This process caused the Bektashi community to restructure and seek to continue its traditions in different ways. The libertarian environment during the Tanzimat and Constitutional Monarchy periods further accelerated this restructuring process by providing the Bektashi community with new opportunities to express their thoughts. Publications, which became widespread in this period, played an important role in making the voices of the communities heard. Ceride-i Sûfiyye, Tasavvuf, Hikmet, Mekarimü'l-Ahlak and Muhibban were important journals of the period with Sufi content. Muhibban, which emerged in this period, was not only a medium that published on Alevi-Bektashi culture and literature, but also the voice of this community. Muhibban, one of the first important works of Alevi-Bektashi literature, recorded a remarkable accumulation in terms of both literary texts and cultural heritage. Muhibban magazine was not only a medium that defended Bektashi thought and philosophy, but also aimed to spread the humanitarian and moral values of Sufism to the society. Emphasising the need for tariqas to adapt to changing social conditions, the magazine fought for the official recognition and social prestige of Bektashi circles. Published under the leadership of Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar (1871-1955), Muhibban stood against criticism of both Bektashism and other mystical structures and endeavoured to promote these structures as fundamental elements of moral and human development. The journal has a very rich structure in terms of literary content. From poems to articles, from biographies to recipes, Muhibban offered its readers a wide range of texts in different genres. The magazine's attitude towards the administration of Abdülhamid II led it to gain an oppositional identity. In addition, the magazine established a strong connection with social life and provided important information on current events and debates. With this feature, the journal was a valuable source not only for the Bektashi community but also for understanding the intellectual atmosphere in the late Ottoman society. Another important feature of the journal Muhibban is that it was not only limited to publishing written works, but also included the sheet music of the breaths, one of the important elements of Bektashi music. This made it possible not only to preserve the Bektâşhi cultural heritage but also to systematically transmit it to future generations. With this feature, the magazine has been one of the rare sources where Ottoman Sufi culture gained both a written and an aural dimension. In this study, it is aimed to analyse the poems in the magazine with Sufi content. All issues of Muhibban were analysed in detail and a total of 38 poems were identified. It was determined that 28 of these poems have mystical content. Among the subjects frequently discussed in the poems are the basic elements of Bektâşîsizm such as Hz. Ali, Ahl-i beyt, Hacı Bektâş-ı Velî and Bektashism. In addition to these, basic Sufi themes such as belief in God, tawhid, Prophet Muhammad (s), dervishism, shari'at-tariqat-marif-haqiqat, hijâb (veil) and love and affection are among the noteworthy contents of the journal. In addition, there are Sufi themes such as existence-existence, wisdom, human love, Sufism, Qur'an al-kerim, Abdülkâdir Geylânî, worships, awliya-murshid, heart, abdal, nafs and jihâz-ı tariqat. By analysing the Sufi content of the poems published in Muhibban magazine, this study aims to reveal the place of the magazine in the intellectual environment of the Second Constitutional Monarchy period and its importance for Bektashism. It can be said that the findings of the study provide a broad perspective on the Sufi publishing and Bektâşhi culture of the period and constitute an important ground for the study of Bektashism and Sufism.

Keywords: Sufism, Muhibban, Bektashism, Nefes, Poetry, II. Constitutionalism.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlayan Batılılaşma sürecinin yayın dünyasındaki ilk etkisi, 1795'te İstanbul'da yayınlanan *Le Bulletin de Nouvelles* gazetesi ile başlamıştır. II. Mahmut döneminde 1831'de *Takvîm-i Vekâyi* ilk resmi Türkçe gazete olarak yayımlanmıştır. Gazetenin amacı halkı devletin yasaları ve uygulamaları hakkında bilgilendirmektir (Karabulut, 2016, s. 52). 1840'ta Churchill'in (1804-1869) İstanbul'da kurduğu, Osmanlı Devleti'nin sonlarında ilk İngilizce yayınlardan biri olan *Cerîde-i Havâdis*, yarı resmi bir gazete olarak ekonomik ve politik haberler sunmuştur.

İlk bağımsız Türkçe gazete *Tercümân-ı Ahvâl* 1860'ta Âgâh Efendi (1832-1885) ve İbrahim Şinâsi (1826-1871) tarafından yayımlanmıştır. 1862'de Şinâsi'nin çıkardığı *Tasvîr-i Efkâr*, cesur yayın politikaları ile dikkat çekmiştir. Namık Kemal (1840-1888) ve Ebuzziya Tevfik'in (1849-1913) çıkardığı *İbret* gazetesi de aynı dönemin önemli yayınlardan biridir. Bu süreçte matbaaların sayısı hızla artmış, 1893-1907 yılları arasında 199'a, 1908-1917 yılları arasında ise 368'e ulaşmıştır. Matbaaların artması, basın yayın hayatının yaygınlaşmasına ve bunun bir sonucu olarak da polemiklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Karabulut, 2016, s. 52-53).

20.yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde yalnızca siyasî değil, sosyal ve kültürel alanlarda önemli değişimler yaşanmıştır. Okur-yazarlık oranı önceki yıllara göre artış göstermiş, bu durum toplumda yaygınlaştıkça Fransızca eğitim, piyano çalmak, gazete ve dergileri takip etmek gibi kültürel etkinliklere katılım artmıştır. Sosyal faaliyetlere olan ilgi artmış, dernek ve cemiyetlerin sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır (Tolan, 2022, s. 3).

II. Abdülhamid döneminde, yayın faaliyetleri daha da artış göstermiştir. Bunun sonucu olarak dergi ve gazete yayıncılığı Anadolu'da yaygınlaşmıştır. Bu dönemde *Servet-i Fünûn* (1891), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Çocuk Bahçesi* (1905), *İctihâd* (1904), *Âşîyan* (1908), *Sırât-ı Müstakîm* (1908), *Beyânü'l Hak* (1908), *Ceride -i Sûfiyye* (1909), *Muhibban* (1909), *Mekârimü'l Ahlâk* (1908), *Hikmet* (1910), *el-Medâris* (1913), *Ceride-i İlmiyye* (1914), *Cihân-ı İslâm* (1914) ve *Mahfil* (1920) gibi çeşitli alanlarda birçok dergi çıkarılmıştır. Ancak bu yayınların çoğunun uzun süre devam edemediği, kısa bir süre sonra yayından kaldırıldığı görülmüştür (Demir, 2016, s. 84).

Bu dönem dergi ve gazeteleri, genel olarak siyasî araç olarak da kullanılmıştır. Özellikle siyasî partiler ve gruplar, bu yayınlar üzerinden toplumsal tabanlarını genişletmeye ve desteklerini artırmaya çalışmıştır. Gazetelere ve dergilere üye olanlar, farklı görüş ve ideolojiler çevresinde toplanmış, yayınlar bu şekilde toplumda yayılma fırsatı bulmuştur (Demir, 2016, s. 81-83).

Gruplaşmalar bu dönemdeki yayınlar aracılığıyla daha görünür hale gelmiş, II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte özgürlükler artmış ve farklı kesimler yayın organlarını kullanarak daha geniş kitlelere seslerini duyurmuşlardır. Ancak bazı yayınların bazen hükümet aleyhine yazılar kaleme aldıkları, ya da farklı siyasî gruplarla birlikte hareket ettikleri için kapatıldığı da bilinmektedir (Demir, 2016, s. 84).

Eğitim alanındaki gelişmeler de yayıncılığın yaygınlaşmasını desteklemiştir. Okulların ve eğitim kurumlarının sayılarındaki artış, özellikle öğrenciler arasında okuma alışkanlığını teşvik etmiş ve bu da dergi ve gazetelere olan talebi artırmıştır (Demir, 2016, s. 81-84). Sonuç olarak, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde sosyal ve kültürel değişimler, yayıncılık politikalarının yaygınlaşmasına ve çeşitlenmesine yol açmıştır. Dergi ve gazeteler, siyasî, toplumsal ve kültürel tartışmaların merkezi haline gelmiş; bazı yayınlarda İslâmiyet ve tasavvuf savunularak dinî düşüncenin toplumda olumlu algı oluşturması hedeflenmiş, böylece dinî ve tasavvufî grupların tanıtım ve tebliğ faaliyetlerine katkı sağlanmıştır. Bu süreçte yayıncılık, toplumun

zenginliklerini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda bu değişimlere yön veren önemli bir güç olmuştur (Tolan, 2022, s. 3-4).

19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu, giderek kapsamlı bir modernleşme sürecine girmiştir. Geleneksel yapılar ve kurumlar yerini modern ve seküler yapılara bırakırken, tarikatlar da eski güçlü ve işlevsel konumlarını kaybetmeye başlamıştır. Devletin ekonomik müdahaleleri karşısında tarikatların özerkliği ve sosyo-ekonomik bağımsızlıkları büyük ölçüde etkilenmiştir (Işık, 2016b, s. 400-401). Bu reform süreciyle karşı karşıya kalan tarikatlar, yeni sistemi anlamaya ve ona uyum sağlamaya çalışmış; gazeteler, cemiyetler ve bazı modern kurumlar kurarak varlıklarını koruma çabasına girmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü atmosferinde ortaya çıkan *Muhibban* dergisi, bu sürecin doğal bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Dergi, tasavvuf ve tarikatlara, özellikle Bektâşîlik üzerine yöneltilen sosyal, kültürel, dinî ve felsefî eleştirilerle mücadele etmiştir. *Muhibban*, sadece tarikatları savunmakla kalmamış, aynı zamanda onların modern dünyada ahlaki ve insani gelişimin en önemli kurumları olduğunu da vurgulamıştır. Tarikatlar, tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi, modern insanın yüksek erdem ve olgunluğa ulaşması için gerekli kurumlar olarak sunulmuştur. Dergi, tarikatların yeni cemiyet hayatında meşru bir yer edinmelerini ve eski itibarlarını yeniden kazanmalarını amaçlamıştır (Işık, 2016b, s. 402-409).

Tarikatların, sosyo-kültürel bir hamle yaparak dergiler çıkarıp kendilerini savunma ve tasavvuf kültürünü topluma yayma çalışmaları, Osmanlı modernleşme sürecinde yaşanan değişimlerin bir yansımasıdır. Bu dönemde, özellikle II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü atmosferinde kurulan *Muhibban* dergisi, tarikatların bu mücadelesinin önemli bir örneğidir. Dergi, dönemin sosyal ve siyasî gelişmeleri karşısında kardeşlik, birliktelik ve insaniyet gibi evrensel değerlere vurgu yapmış; dil, din ve ırk ayrımı yapılmaması gerektiğini savunmuştur. Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar Bey (1871-1955) 1936 tarihli bir mektubunda *Muhibban*'ı, "*taassup ve münaflıklığa karşı neşriyat yapmak*" amacıyla kurduğunu ifade etmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte *Muhibbân*'ı çıkarmak üzere faaliyete geçmiştir. Ayrıca Muhtar, dergiyi çıkarabilmek için gerekli sermayeyi sağlamak amacıyla Beyazıt'ta ticarî bir sergi de açmıştır (Muhtar, "Mukaddime", s. 1). Bir yazısında, "*...Rahmetü'l-âlemin olan Allah ile kul arasına kimse giremeyeceğine iman eden sahib-i imtiyazı bu meseleden dolayı gazetesini on gün kadar çıkarmayıp derece-i kadrini alenen izhar eder. Yaşasın kıyamete kadar ahkâmı bâki olan şeriat-ı Muhammediye hadimleri. Yaşasın umum insanların sebeb-i selameti olan insaniyet yani maarif taraftarı. Zaman-ı cehalete gitsin cehalet. Mahvolsun dinsizliğe badi olan taassup*" (Muhtar, 1909, s. 13) diyerek, taassub ve cehaletle mücadele azminde olduğunu belirtmiştir.

Muhibban, genel olarak tüm tarikatlara kucaklayıcı bir yaklaşım sergilese de özellikle Bektâşîliğe öncelik veren ve Bektâşî çevrelerin yayın hayatını sürdüren bir görünümde olmuştur. *Muhibban* dergisi, Bektâşî nefeslerinin yazılı olarak ilk kez notaya dökülüp gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir kültürel miras niteliğindedir (Ayas, 2020, s. 395-396).

Hacıbeyzade Ahmet Muhtar Bey'in farklı tarikatlarla irtibatlı bir kişilik olması, onun Bektâşîliği savunmasında ve Bektâşî çevrelerin resmî olarak yeniden tanınması için verdiği mücadelede önemli bir rol oynamıştır. *Muhibban*'da, sadece Bektâşîliğin değil, diğer tasavvufî çevrelerin de savunması amaçlanmış; onların modern toplumda meşru bir zemine kavuşması hedeflenmiştir. Dergi, devlet nezdinde yasaklı bir tarikat olması sebebiyle Bektâşîlik üzerine odaklanmış ve onun itibar kazanması için mücadele etmiştir. Çünkü Bektâşîlik, Sünni anlayıştan uzaklaşıp Şîî ve Hurûfî etkilerle farklı bir doktrin geliştirdiğinden, Osmanlı'nın Sünni İslam politikalarıyla da çatışmıştır. Yeniçerilerle olan güçlü bağı nedeniyle tarikat, merkezi otoriteye tehdit olarak

algılanmış ve 1826'daki Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından II. Mahmud döneminde yasaklanarak tekkeleri kapatılmıştır. Tarikatın geçmişteki siyasi etkisi ve sünni anlayıştan uzak yapısı, devletin tarikatlar üzerindeki kontrolünü artırma çabasıyla birleşince, Bektaşilik üzerindeki baskılar devam etmiştir. *Muhibban*'ın bu yaklaşımı derginin Bektaşilik için önemini gözler önüne sermiştir (Işık, 2016a, s. 86-88).

Muhibban Dergisi, II. Meşrutiyet döneminin önemli yayınlarından biri olarak, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki sosyal, dinî ve siyasî gelişmelere ışık tutan bir kaynak niteliği taşır. Aynı zamanda dergi, oldukça zengin ve renkli bir içeriğe sahip olup, makaleler, şiirler, denemeler, eleştiriler, biyografiler, arzuhaller, mektuplar, yemek ve tatlı tarifleri, yarışmalar, müzik notaları, çeşitli duyuru ve haberlerle okuyucularına hitap etmektedir. Tasavvufî bir dergi olmasına rağmen, sosyal hayatın farklı noktalarına da değinmiş, sigara kâğıdından fabrika aletlerine, ziraî ve mutfak gereçlerine kadar pek çok farklı ürün temin edilebilen ilanlara yer vermiş, ayrıca çeşitli yarışmalar, kitap tanıtımları ve Bektaşî nefeslerinin müzik notaları da dergide kendine yer bulmuştur. Bu unsurlar, derginin sosyal hayatla güçlü bir iletişimi olduğunu göstermektedir (Kalenderoğlu, 2021, s. 342-343).

Bu çalışmada Bektaşî tarikatının fikriyatını ön plana çıkaran *Muhibban* dergisinde yayımlanan şiirlerdeki tasavvufî konuların neler olduğu, hangi konuların daha ön planda tutulduğu tespit edilmeye ve içerik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Şiirlerin tespitinde İslamcı Dergiler Projesi platformunda yer alan *Muhibban* dergisinin orijinal sayılarından ve Fahri Maden'in (2016) *Bir Tasavvuf Dergisi Muhibban* adlı eserinden faydalanılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında dergideki şiirlerin içerik analizine yönelik herhangi bir çalışma olmadığı görülmüş, bu eksikliği gidermek üzere bu çalışma yapılmış ve alana katkı sağlanmak istenmiştir. Tespit edilen 38 şiir incelenmiş ve tasavvufî içeriğe sahip 28 şiirde yer alan tasavvufî unsurlar değerlendirilmiştir.

***Muhibban* Dergisindeki Tasavvufî Unsurlar**

Muhibban dergisi, Osmanlı Devleti'nin sonlarında özellikle tasavvufî düşüncüyü yaygınlaştırma ve halkla buluşturma amacı gütmüş önemli bir yayın organıdır. Derginin edebi ve manevi içeriği, Bektaşilik gibi tasavvufî öğretilerin derin izlerini taşır ve bu öğretiler şiirler, nefesler ve makaleler aracılığıyla okuyuculara aktarılmıştır. Tasavvufun temel ilkelerinden olan Allah'a yakınlık, aşk, muhabbet ve insanın manevi yolculuğu, dergide sıkça vurgulanan temalar arasında yer almaktadır. *Muhibban*'da, özellikle Hz. Ali (k.v.), Ehl-i Beyt, Hacı Bektaş-ı Velî gibi önemli şahsiyetler üzerinden, tasavvufun insan ruhu üzerindeki etkilerini derinlemesine işlenmiştir. Bu konuların yanı sıra tevhid, derviş, insan, şeriat-tarikat-marifet-hakikat, kalp, ibadet, mürşid, nefis, hicâb, varlık-yokluk, cihâz-ı tarikat, abdal, irfan gibi konulara da şiirlerde temas edilmiştir.

Dergideki tasavvufî unsurlar, bireyin içsel yolculuğunun yanı sıra toplumsal düzeyde de manevi değerlerin güçlenmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Hz. Ali'nin yüceliği, Ehl-i Beyt'e olan sevgi ve bağlılık, Hacı Bektaş-ı Velî'nin öğretileri gibi önemli konulara sıkça temas edilmiş ve manevi rehberliğin önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Tasavvufun, bireyin içsel dünyasını şekillendiren ve onu daha derin bir maneviyatla tanıştıran bir yolculuk olduğu düşüncesi, dergideki şiir ve nefeslerde kendini açıkça göstermektedir. Ayrıca, mürşid gibi manevi eğitim almış kişilerin rehberliğinde, bireylerin nefsinin terbiye etmeleri ve Allah'a yakınlaşmaları gerektiği öğretilmek istenmiştir.

Hz. Ali (k.v.)

Muhibban'da yer alan nefes ve şiirlerde genişçe ele alınan konulardan biri Hz. Ali (k.v.)'dir. Bektaşî tarikatı, silsile olarak Hz. Ali aracılığı ile Hz. Peygamber'e dayandırılmaktadır. (Ocak, 1992, s. 264). Bu sebeple dergideki nefes ve şiirlerde Hz. Ali'ye geniş yer verilmiştir.

Hız. Ali, İslam tarihinde Hız. Muhammed (s.a.s.)'e olan yakınlığı, ilk Müslümanlardan oluşu, İslam'ın yayılmasındaki kritik rolü, hilafeti ve derin ilmî birikimi ile önemli bir yere sahiptir (Yıldırım, 2009, s.41-42; Fırlalı, 2009, s. 241). Tasavvufun başlangıç döneminde sùfilerin Hız. Ali ve ehl-i beyt vurgusunun somut olarak belirgin olduğu kesin değildir. Ancak tasavvuf düşüncesinin sistemleşmesi, geniş halk kitlelerine ulaşması ile birlikte velâyet düşüncesi bağlamında Hız. Ali'nin ismi ön plana çıkmıştır. Bunun sonucunda da sùfilerin dinî yorumunu ifade eden "Ulûhiyet-Nübüvvet-Velâyet" üçlemesinde Hız. Ali velâyeti temsil konumuna yerleşmiş ve "şah-ı velâyet", "sultânü'l-evliyâ" lakapları ile anılmaya başlanmıştır (Çift, 2014, s. 46; Özköse, 2020, s. 420-421). Bektâşiler için On İki İmam, özellikle velayet sıfatıyla önemli bir yere sahiptir. İlk İmam olarak Hız. Ali kabul edilir ve imametinin onun hakkı olduğuna ve Şia'da olduğuna gibi, Hız. Peygamber'in Hız. Ali 'yi Gadir-i Hum'da meşru halife olarak tayin ettiğine inanılır (Büyükçelebi, 2019, s. 43).

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Velâyetnâmesinin başlangıcında "...kutupların kutbu akıl sahiplerinin dayanağı, velilerin sultanı, Allah'ın kapısının erbabının övüncü, seçkinlerin delili ve yakın nurlarının beşiği ve şeriat hazinesinin bilgilerinin kâşifi ve tarikat pirinin hidayete ulaştırıcısı ve hakikat remizlerinin özünün sahibi, "lev keşefe" sırrının sahibi, zincir (selâsil) ve kapıları açanın (Ali'nin) nesli," şeklinde Hacı Bektâş-ı Velî'nin nesebinin Hız. Ali'ye ulaştığı belirtilmektedir (Hacı Bektâş-ı Velî, 2009, s. 3). Yine Bektâşilikte Hacı Bektâş-ı Velî'nin tarikat silsilesiyle ilgili olarak "Bayrak, fitil ve lokma Hacı Bektâş-ı Velî'ye kimden kaldı?" diye sorulduğunda, kişinin "O gün silah günüydü, o günde emanetler Hız. Ali'ye ulaştı. O da İmam Hasan'a teslim etti. İmam Hasan'da Hüseyin'e ulaştırdı ve İmam Hüseyin de Kâbe'yi Mükerrreme'ye giderken Veysel Karanî'ye erişti. Ondan da Şeyh Hasan Basri'ye erişti, ondan Habib Acemî'ye ulaştı ve ondan da Davut Tai'ye erişti ve ondan da Hacı Bektâş-ı Velî'ye erişti." (Bekki ve Yalçın, 2019, s. 38-39) diyerek cevap vermesi gerektiği belirtilmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî kendisini tanımlarken: "Ben, âlemlerin Rabb'inin arslanı, Kevser sunanın nesli ve o velayetin özü, müminlerin emîri Ali'nin sırrıyım" diyerek Hız. Ali'yi tanımlamaktadır. Aynı zamanda Velâyetnâme eserinde, Hız. Ali'den "velayet kutbu, âlemlerin Rabbinin arslanı, Kevser sunan, müminlerin emiri Aliyyü'l-Murtazâ" (Bekki ve Yalçın, s. 38-39) şeklinde bahsedilmektedir.

İslam geleneğinde Hız. Peygamber'in "Ehl-i Beyt'im" ifadesiyle onurlandırılan Hız. Ali ve Hız. Fatıma'nın ailesi, Bektâşilikte kutsal kabul edilmiş ve yaşamları örnek alınmıştır. Ehl-i Beyt büyük sevgi ve bağlılıkla anılmış, yüzyıllar boyunca dualarda, şiirlerde, ağıtlarda ve taziye törenlerinde yer almış ve özellikle Hız. Ali efsanelerde kahramanlık ve erdem sembolü olarak tasvir edilmiştir (Demirci, 2006, s. 50-79).

Muhibban'da Hız. Ali ile ilgili pek çok şiire yer verilmiştir. "Aynayı tutdum yüzüme / Ali göründü gözüme / Nazar kaldım ben özüme / Ali göründü gözüme" (Nefes, 1919, s. 4) diye başlayan bir nefeste yazar kendisini Hız. Ali ile özdeşleştirerek insanlığın başlangıcından bu tarafa insanın serüvenine ait bazı temel konuları Hız. Ali ile eşleştirmiş ve bahsi geçen konular ne olursa olsun nihayetinde "Ali göründü gözüme" dizesi ile konuyu bitirmiştir. Kendini görmesi, Hız. Âdem'e ilm-i esmânın öğretilmesi, evrenin dönmesi, Hız. İsa'nın Ruhullah olması, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Rahman, Rahîm isimlerinin tecellisi gibi konular Hız. Ali ile eşleştirilerek ele alınmıştır.

"Tarikat içinde şems ve kamersin / Hakikat içinde zât ve kemâlin / İstemem cenneti göster cemâlin / Kul Himmet'in geçdi serden yâ Ali" (Nefes, 1919, s. 4; Maden, 2016, s. 288) diye Kul Himmeti'ye ait nefeste Hız. Ali aracılığı ile Allah aşkının istendiği, muhabbetinin onun kanalı ile geldiği belirtilmiş, âşıklara yol gösterenin, zorda kalanlara yardım edenin, tarikatte ve hakikatte önder olanın Hız. Ali olduğu vurgulanmıştır.

Hiz. Ali ile ilgili şiirlerden biri de ikinci yılın yedi-sekizinci¹ sayısında, Bahariye Mevlevihânesi şeyhlerinden Şeyh Nazif Dede'ye (1794-1861) aittir. “*Nûr-ı hidayet sırrı velâyet mecrâ-yı hikmet-i hacele-i Ali'dir / Tab-ı şerîat bâb-ı hakikat mücellâ-yı vahdet Ali'dir / Şehr-i ulûmun bâb-ı fütûhu rûhumun ruhu hacele-i Ali'dir*” (Dede, 1911, s. 155) dizeleriyle şiirine başlayan Nazif Dede, Hiz. Ali 'yi hidâyet nuru, velâyet sırrı, hikmet kaynağı, şerîat yolu, hakikat kapısı, vahdetin tecelli yeri, ilimler şehrinin açan kapı, Allah'ın aslanı, paha biçilmez nur, vefa kaynağı, gönül güzelliği, cömertlik ve kudretin kaynağı, muhabbet, şecâat, kerâmet ve letâfetin özü, inayet kulesi, saadet hazinesi, izzet parıltısı gibi özelliklerin sahibi olarak nitelemiş ve aynı zamanda onun neşe ve mutluluk kaynağı olduğunu ifade etmiştir.

Birinci yılın yedinci sayısında Çelebizâde Şemsî² “Es-selâm” isimli şiirinde Hiz. Ali'nin yüceliğini geniş bir perspektifle ele almıştır. “*Esselâm ey rûz-i nevrûz İmâm-ı Haydarî / Esselâm ey bû-yı dîlcû-yi abîr ve anberî*” (Şemsî, 1910, 1/7, s. 50) diye başlayan şiirde Hiz. Ali, nevrûz gününün imamı, gönülleri ferahlatan misk ve amber kokusu, hayat ve kâinatın neşe kaynağı, mevsimlerin sevinci, dinin rengi, dünyanın parlayan güneşi, Allah'ın kelamının sırrı, Mesih'in nefesi, Resulullah'ın Mirac'ının sırrı, güller, çiçekler, laleler ve bütün canlıların çılgınca âşık olduğu kişi gibi betimlemelerle ele alınmıştır. Varlık sahasındaki bütün varlıklarla Hiz. Ali'nin irtibatla olduğu şiirin genel karakterini yansıtmaktadır.

Muhibban'da üçüncü yılın birinci sayısında İbnü'l-Rıfat Samih Bey'e (1874-1932) ait bir nefeste Hiz. Ali ve ehl-i beyt sevgisi birlikte ele alınmıştır. “*Ezelden âşıkım ben, Muhammed Mustafa'ya / Fedâ olun hayatım bütün âl-i abâya / Acır bî-şübhe ânlar bu rûh-ı bî-nevâya / Kabul etsin erenler kul oldum Mürtezâ'ya*” (Samih Bey, 1918, s. 2; Maden, 2016, s. 254) diye başlayan şiirde İbnü'l-Rıfat, Hiz. Peygamber'e olan aşkını, ehl-i beyt için fedâ-yı cânı ve Hiz. Ali'nin manevi terbiyesinde olduğunu hatırlatmıştır.

“*Mâyesi aşk u muhabbetle muhammer kemterim / Ben muhibb-i hakîpâ-yı hândan-ı Haydarım*” (Ziya Efendi, 1918, s. 5) dizeleri ile başlayan üçüncü yılın ikinci sayısında yer alan nefeste Şeyh Baba Mehmet Ziya Efendi,³ Hiz. Ali'nin ayağının tozuna dahi muhabbeti olduğunu ifade etmiştir. Üçüncü yılın dördüncü sayısında yazarı belli olmayan bir şiirde de Hiz. Ali'nin rehber olduğu; “*Hay erenler çün bu sırrı dinledim / Huzur-ı mürşide erdim bu gece / Mürşidim Muhammed bildim yolumu / Rehberim Ali'dir bildim Şâhımı*” dizelerinde belirtilmiştir (Nefes, 1919, s. 5).

1. Ehl-i Beyt

“Ev halkı” anlamına gelen ehl-i beyt ifadesi, Hiz. Peygamber'in ailesi ve soyu manasına gelmektedir. *Muhibban*'da ehl-i beyte dair pek çok şiire yer verilmiştir. “*Ezelden âşıkım ben, Muhammed Mustafa'ya / Fedâ olsun hayatım bütün âl-i abâya / Acır bî-şübhe anlar bu rûh-ı bî-nevâya / Kabul etsin erenler kul oldum Mürtezâ'ya*” (Samih Bey, 1918, s. 2-3) mısraları ile başlayan, üçüncü yılın birinci sayısındaki bir nefeste Hiz. Peygamber aşkı, bütün hayatın âl-i abâya feda edilmesi, bu fedayı anlamayanların şaire acımaları ve Hiz. Ali'ye bağlı olmanın önemi ifade edilmiştir. Nefesin devamında Hiz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehadeti ve bunun verdiği acı ve ızdıraba temas edilmiş, ehl-i beytin başına gelen sıkıntıların namaz, oruç gibi ibadetleri dahi unutturduğu ve Hiz. Ali ile mahşerdeki karşılaşmanın hüznünlü olacağı vurgulanmıştır.

¹ 7 ve 8. Sayılar birlikte çıkarılmıştır.

² Fahri Maden'in “*Bir Tasavvuf Dergisi Muhibban*” eserindeki bilgilere göre hukuk fakültesi mezunlarından ve dâhiliye matbuatı tercümanlarından. Muharrem ayı münasebetiyle *Muhibban*'da 2. yılın 1. sayısında “*Mersiye-i İmam Masum*” adlı şiirine yer verilen Çelebizâde Şemseddin'in bende-i bendegân-ı mevlâna olduğu mersiye'nin sonunda yazmaktadır. *Muhibban*'da yirmi yaşında iken tanzim ettiği “*Kaside-i Nevruz-ı Firuz*” u 1. Yılın 2. sayısında, ayrıca Hiz. Peygambere yazmış olduğu “*Müntehib-i Tahmis*” adlı şiirleri de 2. Yılın 7-8. sayılarında yayımlanmıştır.

³ Şeyh Baba Mehmet Ziya Efendi hakkında bilgiler bulunmamaktadır.

Üçüncü yılın ikinci sayısında; “*Mazhar-ı zât-ı tahliyât-ı sübhandır / Ali Vâkıf her biz rumûz ser kara'indir Ali / Mü'minin kalbinde feyz-i nûr-ı îmândır Ali / Fâtıma gencine-i mihr-i tecellâdır bilin / Fâtıma Hatûn muharremgâh-ı mevlâdır bilin / Fâtıma mihmân-ı beytullah-ı ulyâdır bilin*” dizeleriyle başlayan ve on iki imamın farklı yönleri ile övüldüğü “*Eydan*” başlıklı bir şiirde Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin’den övgü ile bahsedilmiştir. Hz. Ali, insanın arınmasında, karanlıktaki sırların açığa çıkartılmasında ve müminin kalbindeki iman nurunun artmasında önemli bir rehberdir. Hz. Fâtıma, güneş gibi insanları aydınlatan, onlara muhabbeti taşıyan bir hazine aynı zamanda Allah sevgisinin tecelli ettiği bir mahal ve Allah’ın en yüce evinde de misafirdir. Hz. Hasan açıkça Allah’ın razı olduğu bir yaratılışa sahip yegâne şahıftır. Hz. Hüseyin, Hz. Ali’nin sırlarına vakıf Kerbelâ şehididir. Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır, Cafer-i Sâdık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhamed Tâkî, Ali Nâkî, Hasan Askerî, Muhammed Mehdî Hz. Ali’nin yolunun sancaktarıdır. Sâdık ve vefâlı olmak parıldayan ve yol gösteren bu on iki imamı en kıymetli görmenin işaretidir (Eydan, 1918, s. 6).

Üçüncü yılın ikinci sayısında yer alan bir başka nefeste Mehmet Ziya Efendi, Hz. Ali’nin ayağının tozunu sevdiğini, gönlündeki ışığın Hz. Muhammed’in feyzinden kaynaklandığını, Hz. Hüseyin’e olan sevgisinin baş tacı olduğunu ve ehl-i beyt aşkıyla ağlamasının arşa çıktığını belirterek ehl-i beyt sevgisini; “*Mâyesi aşk u muhabbetle muhammer kemterim / Ben muhibb-i hakipâ-yı hândan-ı Haydarım / Şeyâ-i âl alî-i hâss-ı ümmet-i Peygamberim / Ben muhibb-i hakipâ-yı handân-ı Haydarım / Sâye-i feyz-i Muhammed'dir gönülde şu'le bâr / Ben Hüseyiniyim bu haslet-i nâsiyemde âşikâr / Medd-i âhım ehl-i beyt aşkıyla tâ arşa çıkâr*” dizeleriyle ortaya koymuştur (Ziya Efendi, 1918, s. 5).

Muhibban’da ikinci yılın birinci sayısında Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesi ile ilgili Çelebizâde H. Şemseddin’in “*Mersiye-i İmam Ma’sum*” adlı meşhur bir mersiyesine yer verilmiştir. Mersiye, Arapça “*resâ*” kelimesinden türeyen ve bir ölünün ardından onun iyiliklerini anarak ağlamak anlamını taşıyan bir terimdir. Çoğulu “*merâsi*” olan bu sözcük, terim olarak ölümler için yazılan ağıtları ifade eder. Özellikle padişahlar, vezirler, din büyükleri ve önemli şahsiyetlerin ölümüne duyulan derin üzüntü ve yasın, şiirsel bir dille dile getirilmesi olarak bilinir. Din büyükleri ve Kerbelâ şehitlerinin trajik hikayeleri de bu türde yer bulur, bu hadiseler çoğu zaman abartılarak anlatılır ve halkı sabra, metanete davet eder (Maden, 2013, s. 151-152).

“*Teşne lebler ki bugün kan ile galtân oldu / Bu gece arsa geh-i Kerb-ü belâ kan oldu / Bu gece kabr-i Nebî muhît-i ahzân oldu / Ki Hüseyin bin Ali bu gece kurban oldu*” (Şemseddin, 1911, s. 107-108; Maden, 2016, s. 193-194) dizeleri ile başlayan mersiyede Hz. Hüseyin’in şehadeti ve bundan duyulan üzüntü çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur. Yukarıdaki dizelerde susamış dudakların bugün kanla boyandığı, yer ve göğün Kerbelâ’dan dolayı kan ile dolduğu, Nebî’nin kabrinin büyük bir hüznle çevrildiği ve bu gece Hz. Hüseyin’in Allah yolunda kurban olduğu belirtilmiştir. Mersiye’nin devamında Hz. Hüseyin’in şehadeti farklı betimlemelerle ele alınmıştır: Furkan’ın (Kur’ân-ı Kerim), düşman topluluğunu parçaladığı, Hz. Muhammed’in (Tâhâ) soyundan gelenlerin alçaltıcı kılıçlarının hiddetli olduğu, Hz. Fâtıma’nın ciğerpâresi Hüseyin’in başının gövdesinden ayrılmasından dolayı ruhunun yaralı bir kuş gibi titrediği ve Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da düşman grubunu “daha dün Hz. Peygamber dünyayı terk etti ve siz onun ailesine kinle dolmuşsunuz, siz bu ilahi dinle şeref kazandınız, adınız izzetle anılır oldu, bu güzellikler neticesinde mi siz şiddete başvurur oldunuz” diye uyardığı belirtilmiştir.

Mersiye’nin devamında Şemseddin Efendi, Hz. Hüseyin’in dilinden Kur’ân’a bağlılığını, âyetlerin kendisini nurlandırdığını ve temizlediğini, sıdk içinde oluşunda Kur’ân’ın etkili olduğunu “*Hak Te’ala beni Kur’an ile tescil ediyor / Âyete nûr ve tahâret beni tecbil ediyor / Zatımı, mevki’imi, hâsılı tafzil ediyor / Sıdk-ı tasrihime vâhid ise furkan oldu*” dizelerinde belirtmiştir. Devamındaki dizelerde Hz. Hüseyin, soyunun güzelliğinden bahsetmiş ve

“*Hangi kâfir sizi izlâle şitâbân oldu*” (Şemseddin, 1911, s. 107-108; Maden, 2016, s. 193-194) dizesi ile bu güzelliklere sahip bir kişiye saldırmak için hangi kâfirin süratle saptırdığı sorusunu sormuştur. Düşmanın içinde bulunduğu küfür ile firavun olduğu belirtilmiş ve muhterem annesine yapılan zulümlerden bahsedilmiştir. Hz. Hüseyin kendi nefsi için hayır talebinde bulunmayı bilmediğini, bir Müslümanı öldürmek gibi büyük günaha meyletmeyeceğini belirtmiş, kendi canını almalarını ancak ailesine, peygamber çocuklarına zarar verilmemesini istemiştir Hakk’ın sevdiğinin serveri böyle söyler iken düşman bütün şiddeti ile saldırmış ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere pek çok Müslümanın kanına girmiştir. Devam eden dizelerde Hz. Hüseyin’in mübarek başının kesilmesi, yanındakilerin nasıl katledildiği konularına temas edilmiş ve meleklerin ağladığı, her tarafta bu katliama karşı tepkilerin, ağlayışların olduğu, hayır ve şerri yaratanın Allah olduğu, Allah’ın zulme rıza göstermediği vurgulanmış, soyu kesik bir topluluk tarafından İslam’ın kiblesinin yıkıldığı, Hz. Peygamber’in ruhunun bu olaydan dolayı ateşle yoğrulduğu belirtilmiştir (Şemseddin, 1911, s. 107-108; Maden, 2016, s. 193-194). Çelebizade H. Şemseddin mersiyesini “*Hubb-i Rahman gibidir âl-i Muhammed hevesi / Sabit ol emr-i muhabbette bırak piş-ü pesi / Hanedan-ı Nebvî uğruna can ver Şemsi / Ki bize irs-i Nebi “ıtratün (soy) ve Kur’ânün” oldu*” (Şemseddin, 1911, s. 107-108; Maden, 2016, s. 193-194) dizeleri ile bitirmiştir. Bu dizelerde ehl-i beyt sevgisinin Rahman’ın sevgisi olduğunu, ehl-i beyt sevgisinde geri adım atmadan sabit kalmasının gereğini, Hz. Peygamber’in ailesi için can vermeyi ve “Kur’ân ve âlemdir” diye Nebi’nin bize bıraktığı bu mirasına sahip çıkmanın gereğini ifade etmiştir.

Üçüncü yılın dördüncü sayısında “*Tavâfin kabuldür abdâl dediler / Dediler dediler sersem dediler*” (Nefes, 1918, s. 5; Maden, 2016, s. 281) nakaratının yer aldığı bir nefes, Hz. Ali ve ehl-i beyti sevmek anlamına gelen tevellâ ifadesi ile başlamış ve kırklar meclisi, Hızır’ın arşa götürdüğü yolculuk ve Kerbelâ konuları gündeme getirilmiş, bunların neticesinde insanoğlunun Yezidliğin görülmesi; “*Hızır elim aldı arşa götürdü / Ol sâ’atde Kerbelâ’ya getirdi / İnsan oğlu Yezidliğin gördün mü / Dediler dediler sersem dediler*” dizeleriyle ifade edilmiştir. Burada “Yezidlik” Hz. Hüseyin’in karşısında olan Yezid’i ve onun katı yönetimini temsil etmektedir. Yezid, İslam dünyasında özellikle Şiilik’te zulmü, adaletsizliği ve yozlaşmış yönetimi simgelemiştir (Yılmaz, 2016, s. 97-100). Bu Nefeste Şair, “Yezidlik” üzerinden insanoğlunun kötü taraflarını sorgulamaktadır. Yezid’in zulmü, insanın içindeki kötü ve adaletsiz yönleri bir gönderme olarak değerlendirilebilir.

Nefesin devamında miraç gecelerinin manevi açıdan güzelliği, meleklerin secdeye varışları, Hz. Ali’nin atının üzerindeki gidişi, on sekiz bin âlemin görülmesi konularına temas edildikten sonra, bu manevi yolun sırlarla dolu olduğu, Hz. Muhammed’in nûr olduğu, aşk ve muhabbetle gafletten uyanışın gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik

Muhibban’daki şiirlerin önemli bir konu başlığı da Hacı Bektâş-ı Velî’dir (ö. 669/1271 [?]). Hacı Bektâş-ı Velî, Bektâşilik tarikatının kurucusu kabul edilir. *Muhibban’daki* yayımlanan bir nefeste 16. yüzyılda yaşayan Hasan Dede (ö. 1005/1596) Hacı Bektâş-ı Velî’ye bağlılığını dile getirmiştir. Hasan Dedenin, derginin üçüncü yılının dördüncü sayısında Eşrefoğlu’na cevap olarak yazdığı bir nefeste yolunun birlik yolu olduğunu, hakikate dair haberlerin böyle manevi bir yolla elde edildiğini “*Eşrefoğlu al haberi bahçe biziz gül bizdedir / Biz ol Mevlânın kuluyuz yetmiş iki dil bizdedir / Arı vardır uçub gezer acıyı tatludan sezer / Münker olan bizden kaçır arı biziz gül bizdedir*” dizeleriyle söyledikten sonra sözü Hacı Bektâş-ı Velî’ye getirir ve tekkelerin hizmetinde olduğunu, Hacı Bektâş-ı Velî’nin bendesi olduğunu ve tarikat erkânına bağlı olduğunu “*tekyelerin koçağıyız / Hacı Bektaş köçeğıyiz âyin-i erkân yol bizdedir / Kuldur "Hasan Dede" kuldur ma'nâyı söyleyen dildir / Elif Hakk'a doğru yoldur cim arasak dal bizdedir*” (Nefes, 1919, s. 4-5; Maden, 2016, s. 280-281) sözleriyle ifade eder.

Birinci yılın altıncı sayısında Hafız Süleyman Cemâli'ye⁴ ait bir şiirde ebrar olan kulların manevi feyzinden istifade edildiği, aşkın etkisi ile vuslata erildiği, iyi insanların düşüncelerinden etkilenildiği ifade edilmiş ve Hacı Bektâş-ı Velî tasavvufu en büyük kutup, manevi anlamında en yüksek mertebe demek olan “Kutbü'l-Aktâb” ifadesi ile “*Mekteb-i aşkda temâşâ-yı visâlimle günül / Zümre-i ra'nâdaki efkâra bakdım ağladım / Der ki Pir anda Süleyman cezbe-i sadr ile / Kutbü'l-aktab Hazret-i Hünkâr'a bakdım ağladım*” (Cemali, 1910, s. 47; Maden, 2016, s. 141) dizeleriyle yâd edilmiştir.

Üçüncü yılın üçüncü sayısında Edirneli Âgâh Baba'nın dervişi Rıfat Celâl'in⁵ “*Hazret-i Hünkâr-ı Velî'ye*” başlıklı şiirinde Hacı Bektâş-ı Velî'den büyük bir övgü ile bahsedilmiştir. Neslinin güzelliği, imanı kuvvetlendirmesi gibi hususlara temas edilmiş ve Hünkâr'ın yolundan olmayanların gaflette oldukları, kendilerine fayda vermeyen insanlara hizmet ettikleri ve dergâhın aydınlattığı yoldan uzak oldukları belirtilmiştir. “Men aref” sırrına erenler ve tevellâyî⁶ bilenlerin doğru yolda oldukları, küfürden uzak kaldıkları ifade edilmiştir. Bektâşilik nedir sorusuna da “sükût” diye cevap verilmiş, kurtuluşa ermek için bu manevi yolda çile çekenlere, bu yolun hakikatini bilmeyen zâhirde kalan kişilerin lânet okuması yerilmiş, manevi yolda olanların yolun erkânına uygun zikir, vird görevlerini yaptıkları belirtilmiştir. Şiirin sonunda da Hacı Bektâş-ı Velî'nin yolunun darağacında ölmek gibi zorluklarla örülü olsa da aşkın meşk edildiği yer olduğu, o kapıda bulunmanın sonsuz nimete ulaşmada kıymetli olduğu ifade edilmiştir (Celâl, 1918, s. 6; Maden, 2016, s. 274). Şiirin bir kısmı şöyledir; “*Sen ey nesl-i güzîn-i murtazâ hünkâr-ı âli şân / Olur meydân-ı dergâhın kuvvâ bahşende-i îmân / Derinden devr olanlar ruher ve vâdi-i gaflettir / Gezerler devr-i ebvâb eyleyib beyhûde hidmetdir / Çerâğın tahtına yüz sürmeyenler ey veliyullah / Birer i'mâ-yı mâder-zâde benzer bi-haya her gâh / Senin teslim ve tîğ bendine mazhar olan cânlar / Kapılmaz seyl-i cerkâbe cihânda kopsa tufânlar / Alanlar men aref dersin me'al-i Hakk'a aghadır / Tevellâyî bilenler küfürden elbet münezzehdir*” (Celâl, 1918, s. 6).

2. Allah İnancı ve Tevhid Bahsi

Allah inancı, ilâhî kaynaklı dinler için en temel iman esasıdır. Dinin ana meselesi, kulun Allah'la ilişkisidir. Diğer din ilimleri alanlarında olduğu gibi tasavvuf ilminde de Allah inancı merkezi öneme sahiptir. Bu konu gerek nesir türündeki eserlerde gerekse nazım türündeki eserlerde farklı yönleri ile ele alınmıştır. Sûfiler Allah inancı, Allah sevgisi, tevhid gibi Allah'la ilişkili konuları çeşitli şekillerde ele almışlardır. Bunlardan birinde Rıza Tevfik, (1868-1949)⁷ üçüncü yılın dördüncü sayısında “Hikmet-i Sufiye” adlı şiirinde sûfilerin, dünyayı ve içindekileri küçük görseler bile her insanın Hakk'ın bir yansıması olduğuna inandıklarını “*Çünkü bildik mü'minin kalbinde beytullah var / Niçün izzet etmedik o beyte kim Allah var / Her ne var, âdemde var. Ademden iste Hakk'ı sen! / Olma iblis-i şakî, âdemde "Sırrullah" var!*” (Tevfik, 1919, s. 2) dizeleriyle ifade etmiştir. Bu inancı her müminin kalbi Allah'ın bir evidir diyerek vurgulamakta ve her insana bu yüzden izzetle yaklaşılması gerektiğini öğütlemektedir.

⁴ Muhibbânda “*Halkapûş*” ünvanını kullanmıştır. Birinci yılın altıncı sayısında “*Düşüm aşk pazarına pazara baktım ağladım*” mısralarıyla başlayan şiiri yayımlanmıştır. Kimliği hakkında yeterli bilgiye ulaşamamıştır.

⁵ Edirneli Âgâh Babanın evlatlarından olduğu belirtilmiştir. Üçüncü yılın üçüncü sayısında “*Hazret-i Hünkâr-ı Velî'ye*” isminde bir şiiri yayımlanmıştır. Haklarında yeterli bilgiye ulaşamamıştır.

⁶ “*Men aref*” sırrı, kişinin nefisini görerek ilahi hakikate ulaşmasını ve böylece Rabbini bilmesini ifade etmektedir. “*Tevella*” ise, Hz. Peygamberin ailesini ve ailesinin soyundan gelenleri sevmek anlamına gelmektedir.

⁷ Rıza Tevfik, 1868 yılında Yarbay Tevfik Efendi'nin oğlu olarak doğmuş, tıbbiye eğitimini tamamladıktan sonra siyasete atılmış, 1907'de İttihat ve Terakki Partisi'ne katılıp daha sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni kurmuş ve 1949'da vefat etmiştir; aynı zamanda tasavvufu ilgili birçok şiir ve yazısı *Muhibban* dergisinde yayımlanmış, bunlar arasında Şeyh İbrahim Efendi'nin kasidesinin şerhi, meşhur bir Nefes ve “*Tasavvuf Hakkında*” adlı yazısı da bulunmaktadır.

Muhibban dergisinde yayımlanan şiirlerde Allah inancı, Allah sevgisi, Allah katında sevilen bir kul olma, tevhid gibi konular ele alınmıştır. Dergide yer verilen bir gazelde insan, dünyada –ki burası aşk meydanıdır– Mecnûn gibi merkezine Allah’ı anarak ona hayranlık içinde dolaşır durmaktadır. Dünyada bedenle kayıtlı cisiminden kurtulup varlık hırkasından kurtularak bekâ âleminde sultan olduğu ikinci yılın yedi-sekiz sayılarında; “*Bi tehâşi deşt-i aşk-i Allah'da cevân eylerim / Bir nazarla halime Mecnûnu hayrân eylerim / Çâk edübcism-i ademden hırka-i hestîyi ben / Kendimi mülk-i bekâ tahtında Sultan eylerim*” (Mevlevî, 1911, s. 155; Maden, 2016, s. 241) dizeleriyle ifade edilmiştir. Ruhun hakiki tevhide ulaşması hayal, sohbet ve aşk meclisinde olması ile mümkündür. İnsan aşkın bir delili olarak, kendini önemsiz görmeli, mahviyyet içinde olmalı ki, sevdiği için kendini kurban etmiş olsun.

Muhibban'da üçüncü yılın dördüncü sayısında “*Hikmeti Sufiye*” başlığı altında mü'min bir kulda bulunmaması gereken en önemli iki vasıf (Allah'a şirk koşma, halka zarar verme) Arapça bir şiirle dile getirilmiş ve mü'min için affedilmeyecek günah olan şirk konusunda uyarı yapılmış ve yine kul hakkı yemeye sebep olan davranışlardan kaçınmanın gerekliliği vurgulanmıştır (Tevfik, 1919, s. 2).

Birinci yılın yedinci sayısındaki “*Tevhid*” başlıklı şiirde, her ibadetin ve her zaman ruhunun “Allah'tan başka ilah yoktur, özlenecek yegâne varlık odur, Allah birdir” hükmünce olduğu, tevhidi konu edinen şiirin başlangıç kısmında şöyle ifade edilmiştir: “*Ruhudur her ibadetin her gâh / Vahdehû lâ ilâhe illâ ah*” (Rüşdi, 1910, s. 50). İlmin o yüce manasına ulaşmanın zorluğu, hikmetin yüce gayesi, inanılacak, bağlanılacak en yüksek inanç esasları yalnızca Allah'ın birliğini, ondan başka ilah olmadığını hatırlatır. İşte bu vahdet sırrına ulaşan insanlar ve cinler uyanıktırlar. İnsanın temiz ve saf olan iç dünyasının sınırsız genişliği, her varlığın varlıkta yokluk hali, zikrin sınırsız âlem için en büyük feyiz kaynağı olduğu Allah'ın birliğinin bir işaretidir. Kelime-i tevhidin sonundaki âh ifadesi, ruhun kuvvetinin tevhiddeki yansımasıdır. Tevhid insanda her an bir bahaneyle Hakk'a taparcasına, aşk ile tecelli eder ve bu hoş söz ile (“*Vahdehû la ilâhe illallâh âh*”) vaktini geçirir.

3. Hz. Muhammed (s.a.s.)

Edebiyatımızda Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ilgili çeşitli edebi türler ortaya çıkmıştır. Örneğin, “*Na't, Mevlid, Esmâ-ı Nebî, Mîracnâme, Siyer, Mucizât-ı Nebî, Gazavât-ı Resûl, Şemâil, Hilye-i Şerif, Şefaatinâme, Ahlaku'n-Nebî, Muhammediye, Hicretnâme ve Kırk Hadis*” (Erzen, 2019, s. 63). Bu edebî türler çerçevesinde pek çok eser yazılmıştır.

Tasavvuf edebiyatında manevi yolculukta Hz. Peygamber'in örnek ahlakı yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Hakikati Muhammediye, tasavvuf literatüründe, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in varlık âlemindeki hakikati veya ruhani özü olarak anılan kavramdır. Bu kavram, peygamberin sadece tarihî bir şahsiyet değil, aynı zamanda yaratılışın başlangıcında ilahî nur olarak var olan bir hakikat olduğunu ifade eder (Demirci, 2024).

Muhibban'da ikinci yılın yedi-sekizinci sayısında yazarı belli olmayan bir şiirde Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Mirac'a çıkışı, Allah'a iki yay arası mesafe kadar yaklaştığı, hiçbir peygamberin ulaşamadığı bir yakınlıkla Allah'a vuslatının gerçekleştiği “*Muhammed'in diğer yok dahil olmuş kab-ı kayseyne / Haremghâh-ı visâle "Ahmedi" تنها alib mevlâ / Bugün sultan-ı zîşân risâlet-i fahr-i kevneynin / Bugün zibende-i çeşm-i ümem olmakla / Gürûh-ı enbiyâdan girmedir bir ferd mâbeyne / O halvet oldu mahsûs-ı hazret-i Sultan kevneyne*” (Mi'râc-ı Sultan-ı Enbiya, 1911, s. 153; Maden, 2016, s. 239) sözleriyle belirtilmiştir.

“*Ezelden âşıkım ben, Muhammed Mustafa'ya / Fedâ olsun hayatım bütün âl-i abâyâ / Acır bî-şübhe ânlar bu rûh-ı bî-nevâyâ / Kabul etsin erenler kul oldum Mürtazâyâ*” (Samih Bey, 1918, s. 2; Maden, 2016, s. 254) mısralarıyla başlayan bir başka şiirde Hz. Muhammed'e olan sevginin tezahüründen ve bu sevginin ehl-i beyt

sevgisini ve bir ismi de Murtazâ olan Hz. Ali'nin sevgisini gerektirdiği ele alınmıştır (Samih Bey, 1918, s. 2; Maden, 2016, s. 254). Beste ve güftesi Hâşimî Dergâhı postnişini Mehmet Ziya Efendi'ye ait başka şiirlerde de Hz. Ali'nin sevgisinin olduğu yerde mutlaka Hz. Muhammed'in sevgisinin olmasının gerekliliği; “*Mâyesi aşk u muhabbetle muhammer kemterim / Ben muhibb-i hakipâ-yı hândan-ı Haydarım / Şeya'-i âl alî-i hâss-ı ümmet-i Peygamberim / Ben muhibb-i hakipâ-yı handân-ı Haydarım / Sâye-i feyz-i Muhammed'dir gönülde şu'le bâr / Ben Hüseyiniyim bu haslet-i nâsiyemde âşikâr / Medd-i âhım ehl-i beyt aşkıyla tâ arşa çıkâr*” dizeleriyle ifade edilmiştir (Ziya Efendi, 2018, s. 5; Maden, 2016, s. 266).

H. Şemseddîn tarafından Fuzûlî'nin Hz. Peygamber'i öven ve derginin ikinci yılının yedi-sekizinci sayısında yayımlanan şu şiirine tahmis yapılmıştır. “*Tû şehâ hayr-ı halâ'ik-i ba'lû hasbî / Şeref dûde-i âdem be-kemâl-i nisbî / Reyşe-i nahl-i hayâ, meyve-i şâh-ı edebî / Ey vücûdun eseri hilkat-ı eşyâ sebebi / Nebî-i evvel-i vakt ki bi'l-fi'l gerekmezdi nebî / Râh-ı nâyâfte hergiz bî-yakîn tû şenî / Bude-i hükm tû ve fermân-ı hüdâ her dû yeni / Mehter ve bihter-i âlem zişer tâ melekî*” (H. Şemseddîn, 1911, s. 154).

Fuzûlî, şiirinde Hz. Peygamber'in varlıkların yaratılma sebebi ve peygamberlik görevi herhangi bir kula verilmeden önce de peygamber olduğunu belirtmiştir. Burada aynı zamanda “*Sen olmasaydın, ben felekleri yaratmazdım*” (Aclûnî, 2000, II, s. 192) kudsi hadisine de bir gönderme vardır. Şiirin devamında Fuzûlî, Hz. Peygamber'in yaşadığı Mekke toplumunda insanlar nezdinde önemli bir konumda ve diğer peygamberlerin en seçkini olduğunu vurgulamış, onun ulaştığı manevi makama herhangi bir peygamberin ulaşamadığını, onun soyundan gelmesi yönüyle Hz. Âdem'in bununla övündüğünü ve onun en önemli halefinin Hz. Peygamber olduğunu belirtmiştir. Ana-babasını Hz. Peygamber'in yolunda fedaya hazır olduğunu belirten Fuzûlî, şiirini Hz. Peygamber'in kendisini kapısından kovmaması, bağışlaması talebi ile bitirmiştir (Tarlan, 1981).

H. Şemseddin Fuzûlî'nin şiirine yaptığı tahmise Hz. Peygamber'i insanların en hayırlısı olarak niteleyerek başlamış, onun insanlar için onur kaynağı ve en büyük edep örneği olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber olmadan yola koyulmanın, yolda olmanın bir anlamı yoktur. Çünkü rehber odur. O, Allah'ın emrine göre hareket etmektedir. Kıskançlık, iki yüzlülük, ihanet gibi kötü huylardan uzak durmak gerekir. Peygamberlerin yıldızlar gibi olduğu yerde Hz. Peygamber dolunay gibidir ve kötü huylardan kurtulmada insanlara rehberlik yapar ve bu üstün vasıfları onun kibirlenmesine sebep olmaz. Onu diller övgü ile anlatır, Kur'an-ı Kerim onu över ve herhangi bir sadef onun gibi eşsiz bir inciye yetiştiremez içinde. Kıyamet günü şefaate edecek olan odur ki, onun şefaati ile inananlar horlanmaktan kurtulurlar. Allah'ın azametini kuların anlaması mümkün değildir, mü'minin müşrikten üstün olduğu Hz. Peygamber'in bildirmesi iledir ve ister mümin olsun ister isyankâr hepsi onun şefaatine erişmek istemektedir (Şemseddin, 1911; Maden, 2016).

4. Derviş

Muhibban'daki şiirlerde ele alınan konulardan biri de derviştir. Rıza Tefvîk'in üçüncü yılın birinci sayısında kapak sayfasında dervişle ilgili “*Gel derviş evrâdi çıkar koynundan*” mısraıyla başlayan nefesi yer almıştır. Ona göre derviş, sadece günlük virdini, duasını yapan kişi değildir. Çünkü sırrına erilmeden yapılan şekli ibadet, dua vs. insan için faydalı değildir. İnsan âlemin göz bebeği olan varlıktır. Kötülüğün simgesi olan şeytan insanlığın atası Âdem'e secde etmeyerek onun yüceliğini kabul etmek istememiştir. Çünkü Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır (Buhârî, İsti'zân, 1). Allah'ın kudretinin nişanesi olan insanda Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın sırrı gözükmüş ve o insanın yaptığı ibadet irfanını artırmıştır. Allah “*Yere sığmam, göğe sığmam, mü'min kulumun kalbine sığarım*” (Aclûnî, 2000, II, s. 229) buyurduğu insanın gönlüne misafirdir, yoksa hacıların ziyaret ettiği Kâbe'nin dört duvarı arasında değildir. Pişmanlık yaşamamak için Allah'ın nazar kıldığı gönlü imar etmek, onu

kırmamak gerekir. Şiirin son kısmına Rıza Tefvik kendine şöyle seslenir: “*Hey (Rıza) yorulma gurbet illerde / Gayret-i cehl ile kalma yollarda / Beyhûde dolaştık kumlu çöllerde / Gönül semtine de biraz sapsana.*” (Tevfik, 1918, s. 1; Maden, s. 253). Dünyanın bir gurbet olduğunu kendine hatırlatan Rıza Tefvik, cehalet batağına saplanıp Hakk yoldan ayrılmamayı tembihler ve dünyada boş yere geçen zamana hayıflanır ve gönülün güzelleştirilmesine vurgu yapar.

Muhibban'da üçüncü yılın beşinci sayısında “*Hep sendedir*” başlıklı ve “*Derviş beri gel! Yabana gitme! / Her ne arıyorsan, inan sendedir, / Nefsine beyhude eziyet etme, / Ka'be ise maksûd Rahman sendedir...*” (Hep sendedir Nefes” 1919, s. 5-6) dizeleriyle başlayan bir nefeste ise derviş karakteri farklı yönleri ile aktarılmıştır: Kendi varlığının hakikatinden habersiz olan, “*Kendini tanıyan Rabbini tanır*” (Hücvîrî, 1982, s. 310) sözü gereğince kendini tanımayı başaramamış, kendine yabancı kalmış dervişin aradığı hakikat aslında kendisindedir. Gönül Hakk'ın nazargahı olduğu için maksadı Allah olanın Kâbe'si öncelikli olarak gönüldür. Dervişin Hakk'ı bulacağı yer geçici dünya hayatının içindekiler değildir. Hakk'ı isteyen eğer manasını anlarsa onu Kur'ân'da bulur. Şüphelerden kurtulup apaçık olan sırra erişmek için ârif olmak gerekir. Dervişin evren kitabında güneş ile zerre arasındaki farkı idrak edebilmesi için gönül gözü ile görmesi gerekir. Hayır ve şerri yapabilme potansiyeli olan derviş için şeytan önemli bir imtihan sebebidir. Dervişin Hakk'ın nazar kıldığı insan olabilmesi için benliğini terk etmesi gerekir. Manevi coşkunluğun sonucu olarak söylenen sözleri gündeme getirmek irfan için yeterli değildir, dervişin kendindeki irfana ulaşması gerekir. İnsanın Hakk ile arasındaki en büyük perde nefsidir. Nefis perdesi ortadan kalkınca derviş, karanlıktan aydınlığa çıkmış olur. Derviş kadere iman edendir. Atası Hz. Âdem'in serüvenini düşünerek Allah'a isyan etmez. Allah'tan başkasından da derdine çare aramaz ve kendi nefsinin yapabileceği kötülüklerin farkındadır. Derviş, aşk şarabını tadararak içindeki sevgiliye ulaşabilme idrakinde olan âşik adayıdır. Câhil ise, Allah'ın dışındakilere Hakk diye bakarak ömrünü boş yere tüketen kişidir. İşte derviş geçici dünya güzelliklerinden kendini kurtarmış, bekâ âleminde fayda sağlayacak şeylerle meşgul olmandır. Derviş, kendi içindeki sonsuzluk ummanının idrakinde olup, dış dünyadakilerin zerre misali olduğunu idrak eden kimsedir. Derviş, Allah'ın kâinatın merkezinde insanın yarattığının farkındadır ve bütün varlıkların efendisi olarak yaratıldığının idrakindedir. Rıza Tefvik nefesin sonunda kendine hitap ederek Hakk'ı inkâr etmenin imkânsız olduğunu, sevgilinin yüzünün perdeli olduğunu, sırların kendine açıldığını ve Allah'ın âlemde merkezi varlık olarak insanı yarattığı belirterek tamamlamaktadır: “*Hey Rızâ, takat yok Hakk'ı inkâra / Sen mahrem imişsin didâr-ı yâra / Şimdi agâh oldum sırr-ı esrâra / Âlemi yarâdân vicdân sendedir*” (Hep Sendedir Nefes, 1919, s. 5-6; Maden, 2016, s. 290).

5. İnsan

Muhibban'daki şiirlerde ele alınan konulardan biri de insandır. Birinci yılın on birinci sayısında, “*Cihanda ben de insanım diyenden / Uluvv-i himmet isterler azizim / Er oldum, ehl-i vicdanım diyenden / Evet! Ciddiyet isterler azizim*” (Hak, 1910, s. 92-93; Maden, 2016, s. 178-179) şeklinde başlayan şiirde insanın sahip olması özelliklere yer verilmiştir. İnsan, himmeti yüksek ve ciddiyetle vicdan ehli olmalı, korkak ve hain olmamalıdır. İnsan, kendisine emanet verilendir, emaneti korumalıdır, gözü açık olmalı, şuursuz davranışlardan kaçınmalı ve güzel işler yapmak için güçlü bir niyete sahip olmalıdır. Zamanını iyi değerlendirmeli, kimsenin arkasından konuşmamalı ve kardeşlik hukukuna riayet etmelidir.

Şiirin devamındaki, “*Yakışmaz merd-i meydâna cibânet / Er ol hakkı gözet, etme hıyanet / Verildi gerçi insana emanet / Fakat emniyet isterler azizim*” ifadelerine göre insan mahviyet sahibi olmalı, sözünde durmalı, vefakâr, tevekkül ve tefekkür ehli olmalıdır. Ümitvar olan insan, hırstan kendini arındırıp kanaat ehli olmalıdır.

İnsanlara yumuşaklıkla muamele etmeli, âdil olmalı, riyadan kaçınmalı, dünya ehli olmamalıdır. İnsan cömert olmalı, söyledikleri ile yaptıkları birbirine uyumlu olmalı, cimri olmamalıdır. Hayrı tercih etmeli, görünüşe aldanmamalı, öze önem vermelidir. İnsan güler yüzlü olmalı, güzel davranışları ile dostluğunu göstermelidir. Cihad ehli ve tabiatındaki güzelliği devam ettirerek Allah'ın sevdiği kulları arasına girmelidir. Dünyanın bir safa yeri olmadığını bilmeli ve manevi zevke ulaşmak için hakiki kul olmayı başarmalıdır. Allah'ın türlü güzelliklerle yarattığı insan, diğer insanlara, varlıklara eziyet etmemeli, verdiği hükümler hikmete uygun olmalıdır. Nihayetinde Allah'ın isimlerinin tecellisini okuyabilirse insan, kalp aynası açılır, temizlenir, himmete nail olur. Özetle insanın manevi olgunluğa erişmek için ahlaki erdemler ve içsel arınma ile Allah'a yakınlaşması, dünyaya bağlılıktan sıyrılıp, hakikati ve hikmeti gören bir kalp aynasına sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır (Hak, 1910, s. 92-93; Maden, 2016, s. 178-179).

6. Şeriat-Tarikat- Marifet-Hakikat

Tasavvufta şeriat, tarikat, marifet ve hakikat dört kapı olarak nitelendirilmiştir. Tasavvuf edebiyatında “dört kapı ve kırk makam” kavramı önemli bir yer tutar. Bu dört kapı ve kırk makam daha çok İslam'ın irfanî boyutunu ifade eder (Gazâlî, 2012). Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271 [?]) *Makâlât* adlı eserini “dört kapı ve kırk makam”ı açıklamak için yazmıştır. Dört kapı, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kavramları, tasavvufî bir çerçevede birbirini tamamlayan ve insanın manevi gelişimini ifade eden aşamalar olarak ele alınmıştır. Şeriat, İslam'ın temel hukuki ve ahlaki kurallarını ifade ederken, tarikat, bu kuralların uygulanmasına yönelik içsel bir yolculuğu simgelemektedir. Marifet, Allah'ı tanıma ve insanın içsel bilgeliğe ulaşma sürecidir ve hakikat ise bu bilgelik ve aşkın nihai gerçeğe ulaşmayı, Allah'ın sıfatlarını derinlemesine idrak etmeyi ifade etmektedir. Kırk makamı ise tasavvufî bir olgunlaşma süreci olarak anlatmıştır. Başlangıçta İslam, ihsan, iman gibi temel kavramlarla başlayan bu yolculuk, sabır, şükür, aşk, fakr gibi manevi değerlerle ilerler. Ardından, fena, beka, huzur gibi içsel değişimler yaşanır, nihayetinde marifet, tevhid ve hakikat gibi en yüksek manevi anlayışlara ulaşılır. Bu makamlar, bireyin Allah'a yakınlaşmasını, benliğinden sıyrılmasını ve ilahi gerçekleri keşfetmesini sağlar. Dört kapıdan girilerek kat edilecek kırk adet merdiven basamağı kırk makam olarak tarif etmiştir. Bu basamakların on'u şeriatla, on'u tarikatla, on'u marifette ve on'u da hakikattedir (Sağır, 2012, s. 20-23).

Şeriat, tarikat, marifet, hakikat konularına *Muhibban*'da çeşitli şiirlerde, nefeslerde temas edilmiştir. Üçüncü yılın üçüncü sayısında Fehmi'ye ait Rıza Tefvîk Efendi'ye hitaben yazılan bir nefeste “*Şeirattan öte tarikat varmış / Gidenden anladım o da pek darmış / Cümlesi mâsivâ esası yazmış / Hakk erenlerinden görüp sorsak â / Şeriat köprüdür tarikat bir yol / Bunlardan atla da Hakk'a vâsıl ol*” (Fehmi, 1918, s. 6; Maden, 2016, s. 274) dizeleri ile dinin zâhirî tarafını belirten şeriatın başlangıç noktası olduğu, tarikat ile belli bir mesafe gidildiği ancak amacın Hakk'a ulaşmak olduğu belirtilmiştir. Hakikate giden yolun şeriatla başladığı, tarikatla devam ettiği belirtildikten sonra nefsi anlamaya, onu tanımaya dikkat çekilmiş ve hakikate giden yolda Allah dostlarının rehberliği hatırlatılmıştır. Nefesin devamında insanın önüne nûrânî ve zulmânî perdelerin çekildiği ve insanın bu perdelerden kurtularak hakikate ulaşabileceği telkin edilmiştir.

7. Kalp

Kalp/ gönül tasavvufun en temel konularından biridir. Sûfilere göre bilgi kaynağı olarak değerlendirilen kalp, tasavvufta tasfiye-i kalp, kalb-i selîm gibi kavramlarla insanın temizlemesi, arındırması gereken bir merkez olarak kabul edilir (Uludağ, 2025).

Tasfiye-i kalp kavramı, tasavvufta insanın içsel arınma yoluyla Allah'a yakınlaşmasını ve hakikate erişimini ifade eder. Kur'an'da bu kavram “temizlemek” ve “arındırmak” anlamındaki tathîr ve tezkiye terimleriyle

ifade edilmiştir. Peygamberlerin ve sâlih kulların Allah tarafından seçilmiş ve temizlenmiş oldukları belirtilirken, insanların da kendi iradeleriyle nefislerini kötülüklerden arındırmaları gerektiği vurgulanır (Uludağ, 2025). Gazzâlî, bu arınma sürecini bir ayna örneğiyle açıklamış, kalplerin saf ve temiz bir hale getirilerek hakikati yansıtır hale gelmesinin önemine işaret etmiştir. Tasavvufta nazârî akıl (düşünce yoluyla bilgiye ulaşma) ile tasfiye (manevî arınma yoluyla bilgiye ulaşma) yollarının ikisi de değerli kabul edilmekle birlikte, tasfiye yolunun daha berrak bir bilgiye erişim sağladığı düşünülmektedir (Gazâlî, 2012).

“Kalb-i selim” ise dünya hayatının geçici ve aldatici arzularından uzak, Allah’a tam bir teslimiyetle yönelmiş, saf ve arınmış bir kalbi ifade eder. Bu kalp, Allah’ın her şeyden yakın olduğunu idrak eder ve yalnızca O’na yönelir. Kalb-i selim, insanın içindeki her türlü dünyevi hırs ve emelden arınmış, ilahi rızayı kazanma amacı güden bir kalp olarak tanımlanır. Peygamber Efendimiz’in “Allah’ım! Senden dinde sebat isterim. Doğru söyleyen bir dil ve kalb-i selim dilerim” duası, bu kalbin en önemli özelliğini, Allah’a olan yakınlık ve içsel huzur arayışını vurgular (Doymaz, 2023).

Tasavvufta kalp Allah’ın kulda nazar ettiği mekândır. Bir kudsî hadiste “*Ben yere sığmam, göğe sığmam. Mü’min kulunun kalbine sığarım*” (Aclûnî, 2000, II, s. 229) buyrulmuştur. Hakk’ın tecelli yeri olan kalbin temiz olması hususu pek çok sufi tarafından dile getirilmiştir. Şemseddîn-i Sivâsî bir gazelinde “*Sür çıkar ağıyâr-ı dilden tâ tecelli ede Hak / Padişah konmaz saraya hâne mâmûr olmadan*” (Çakıcı, 2020, s. 10) dizeleri ile Allah’ın nazar edeceği bir kalbin temiz olmasının gerekliliği dile getirmiştir.

Tasavvufî anlayışta “kalp” kelimesi, insan idrakinin, Allah ile irtibat halindeki şuur, vicdan ve hislerin merkezi olarak tanımlanır. Sûfilere göre kalp, Allah’ın evidir ve yalnızca O’na adanmalıdır. Kalbin, insanın hakikatine en yakın olan ve Allah’ın tecellilerinin en mükemmel şekilde ortaya çıktığı yer olduğuna inanılır. Kalp, ilahi bilgilerin ve keşiflerin kaynağı olan manevi inceliklere mazhar olduğu için, ilahi hitabın adresi ve Allah’ın isim ve sıfatlarının en mükemmel şekilde tezahür ettiği bir merkezdir. Aynı zamanda, ilim, bilgi ve marîfetin kaynağı olan parlak ve soyut bir cevherdir. Bu nedenle, kalp, ilim, keşif ve marîfetin merkezi kabul edilir (Gazâlî, 2012, s. 17-20). Hz. Ömer’in “*Kalbin Rabbimi gördü*” (Gazâlî, 2012, s. 17-20) ifadesi, tasavvuf ehli için kalbin, Allah’a perde olmaksızın erişimin kaynağı olduğunu gösterir. Tasavvufta “rü’yet” (Uludağ, 2024), Allah’ın dünya ve ahirette görülüp görülemeyeceğine dair tartışmalarla ilgilidir. Sûfiler açısından Allah’ı görmek, biyolojik gözle değil, “kalp gözü” ile mümkün olur. Kalp gözüyle görmek, Allah’ın isim ve sıfatlarının tecellilerini algılamaktır. Sûfilerin “Allah’ı görüyoruz” ifadesi, O’nun zatını değil, kudretinin eserlerini görme anlamında değerlendirilir (Gürbüz, 2022). Bu da tasavvufta kalbin öneminin göstergesidir.

Tasavvufa göre insan fiilleri, beden fiilleri ve kalbin fiilleri olarak ikiye ayrılır. Bedenin fiilleri zâhirî ameller, kalbin fiilleri ise batınî amellerdir. Bedenin fiilleri olan şer’î hükümler (farz, haram, mekruh, mubah gibi) tasavvufta kalpteki fiillere de uygulanmış (tövbe, sevgi, niyet, tevekkül, şükür gibi) ve bunlara batınî hükümler adı verilmiştir (Doymaz, 2023). Kalbin fiillerinin beden fiillerinden daha üstün olduğu konusunda âlimler hemfikirlerdir. ... *Kur’ân-ı Kerîm’de selim kalbin ve Allah’a gönül vermenin vurgulanması, Hadislerde ise “Vücutta bir et parçası vardır; o iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur, bu et parçası kalbdır”, “Allah sizin şeklinize ve malınıza değil kalbinize bakar”* denilmesi, söz konusu görüş birliğinin dayandığı delillerdir (Gazâlî, 2012, s. 15-30).

“*Gel derviş evrâdı çıkar koynundan / Hidâyet vermemiş o kitab sana / Kalbini hatm etmiş ulu Yarâdân / İçinden gelmemiş bir hitâb sana*” (Tevfik, 1918, s. 1). Rıza Tevfik’e ait bu dizelerde hakikatinden habersiz bir şekilde yapılan virdlerin sahibi olan dervişin kalbinin Allah tarafından mühürlendiği ve Allah’la kurulması gereken

kulluk ilişkisinin taklitten uzak hakikat üzere kurulmasının gereği belirtilmiştir. “Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı” (Buhârî, 1989, s. 45) hadisinden esinlenerek, Allah’ın kudretinin evrende yansıdığı ve rahmetinin bir göstergesi olarak Kur’ân-ı Kerîm’i gönderdiği ifade edilmiştir. Ayrıca, en önemli ibadetlerden biri olan hacım, Allah’ın evi kabul edilen Kâbe’yi ziyaret ederek O’na yakınlaşma anlamı taşıdığı gibi, Allah’ın insanın kalbine de baktığını ifade ederek gönül kazanmanın önemine dikkat çekmiştir. Allah’ı tanıyarak (Mârifetullah) yapılan ibadetler, hakiki anlamda yapılan ibadetlerdir (Tevfik, 1918, s. 1).

8. İbadetler

İbadet dinin üç ana bölümünden (iman, ibadet ve ahlak) biridir. *Muhibban*’da yer alan şiirlerde, nefeslerde ibadet konusuna da temas edilmiştir. Üçüncü yılın birinci sayısında Rıza Tevfik’in “*Gel derviş evrâdi çıkar koynundan*” dizesiyle başlayan nefeste “*Âdem sûretinde Rahman göründü / Kudreti nutkunda ayân göründü / Cemâlinde sîrr-ı Kur’an göründü / İbadet irfandır, Hakka tapsana*” ifadeleri yer almaktadır (Tevfik, 1918, s. 1; Maden, 2016, s. 253). Rıza Tevfik Bey’in bu dizeleri, insanın maddi varlığının ötesinde manevi bir boyuta işaret etmiştir. Şair, insanın yaradılışındaki derin anlamı, “*Âdem sûretinde Rahman göründü*” ifadesiyle, insanın Allah’ın yansıması olduğunu vurgulamıştır. Kudretin, insanın sözcüklerinde ve iradesinde görünmesi, insanın kendisini Hakk’a adanması gerektiğini ifade etmiştir. Kur’ân’ın sırrı, insanın içsel bilgisini ve hikmetini bulmasıdır. Sonuçta, gerçek ibadet, sadece ritüel değil, aynı zamanda derin bir içsel bilgi ve Hakk’a olan bağlılıkla gerçekleştirilebileceği ve ibadetin irfânî gelişim için önemi vurgulanırken (Tevfik, 1918; Maden, 2016) Rif’at Samih Bey’in *Muhibban*’da üçüncü yılın birinci sayısında yayımladığı “*Gehî nisyân edersem nola savm ü salâtı / Unuttum ehl-i beytin gamından kâ’inâtı / Olur elbet müsâdif negâh-ı iltifatı / Ali’nin rûz-ı mahşerde hazîn bir âşinâyâ*” (Samih Bey, 1918, s. 2) mısralarında namaz ve oruç ibadetleri eğer unutulursa bunun sebebinin ehl-i beytin acısını, hüznünü düşünmek olduğu, bu hüznü yaşayanların mahşer yerinde Hz. Ali ile tanış olacakları ve böylece büyük bir lütfâ ulaşacakları belirtilmiştir. Ehl-i beytin çektiği sıkıntıların, acıların büyüklüğünü ifade etmek, bu acıların namaz, oruç gibi en önemli ibadetleri unutturacak derecede olduğunu belirtmek adına abartılı bir dille ehl-i beytin çektiği acılara temas edilmiştir.

9. Evliya-Mürşid

Muhibban’da üçüncü yılın dördüncü sayısında; “*Hay erenler çün bu sırrı dinledim / Huzur-ı mürşide erdim bu gece / Mürşidim Muhammed bildim yolumu / Rehberim Ali’dir bildim Şâhımı / Tiğ bend ile bağladılar belimi / Evliyâ erkânın gördüm bu gece / Erenler râhına eyledim iman / Kalmadı gönlümde şekk ile güman*” (Nefes, 1919, s. 5; Maden, 2016, s. 281) dizeleriyle başlayan nefeste, mürşid-i kâmil, ârif, insân-ı kâmil, velî ve şeyh gibi manevi eğitimini tamamlamış kişilerin, mürşidin sır sahibi olduğu ve bu sırrın ondan öğrenildiği vurgulanmıştır. En büyük mürşidin Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu, ardından Hz. Ali’nin rehberliğinin geldiği, tığbend adı verilen kuşakla tarikata giriş yapıldığı ve evliyâ erkânına göre manevi bir yola girildiği ifade edilmiştir. Erenler yolunun manevi erdiriciliği, dervişin gönlünde hiçbir şüphe ve tereddüt bırakmadan imanın merkezine ulaşmasını sağlar. Yezid ve Mervan gibi kişiler, bu manevi güzelliklerden habersizdirler. Ayrıca, gece ibadetinin manevi gelişimdeki önemi vurgulanmış ve tüm varlığını Hakk’a adayan kişinin, O’nun cemâlini göreceği ifade edilmiştir (Nefes, 1919, s. 5; Maden, 2016, s. 281).

10. Muhabbet-Aşk

Muhabbet, İslam düşüncesinde sevginin en derin ve manevi boyutunu ifade eden bir kavramdır. Aşk kavramı ise ilk dönemlerde Allah sevgisini ifade etmek için pek kullanılmamış, daha çok “hub” ve “muhabbet” terimleri tercih edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde Allah sevgisi, peygamber sevgisi ve müminler

arasındaki sevgi övülmüş; dünyevi tutkulara aşırı bağlanma ise eleştirilmiştir. Tasavvufta muhabbet, kulun Allah'a duyduğu saf sevgi ve yakınlık olarak değerlendirilmiş, bu sevgi bazen aşk derecesine ulaşarak ibadetin önüne geçmiş ve bir vecd hali doğurmuştur. Sûfîler muhabbeti, ilahi hakikate ermenin ve fena mertebesine ulaşmanın bir yolu olarak görmüş, sevginin insanı Allah'a yaklaştıran en üstün duygu olduğunu vurgulamışlardır (Uludağ, 2025).

Muhibban'daki nefeslerde yer alan konulardan biri de aşktır. Üçüncü yılın üçüncü sayısında yazarı belli olmayan Bir nefeste Allah ile muhabbetin doyumsuz olduğu, muhabbetten kaçanın âşık kabul edilmeyeceği belirtilmiş ve söz Yezid'e getirilmiştir. "*Yezid oklamakla çerâğ dinlenmez Hû*" dizesi ile sürekli kötülükle meşgul olmanın insana fayda vermediği ve insan için asıl olanın aşk, muhabbet olduğu vurgulanmıştır (Nefes, 1918, s. 4).

Hafız Süleyman Cemâlî, bir şiirinde aşk pazarından ve gamlara karşı aşkın çare olduğundan bahsetmiş, varlıklardan medet umduğunu lakin evrenin Allah tarafından kuşatıldığını fark ederek ağladığını belirtmiştir. Cümle varlıkların Hakk'ın iradesi ile ayakta durduğunu, Hakk'ın ilmine vakıf oldukça da sırları gördüğünü ve ağladığını ifade etmiş, aşkı bahşeden Mevla'ya da şükürlerini; "*Düşdüm aşk pazarına bakdım ağladım pazara / Mazhar oldum kârına ol kara yakdım ağladım / Gam metâ'nı kimde varsa talibem ben aşk ile / Lütî der elbet deyu her vare bakdım ağladım*" dizeleriyle başlayan şiirinde sunmuştur (Cemali, 1910, s. 47; Maden, 2016, s. 141).

11. Nefs

Nefs, sözlükte "ruh, can, hayat, zat, insan, hevâ ve heves" gibi anlamlara gelir ve Kur'an'da hem "ruh" (el-En'âm 6/93) hem de "öz varlık" (Âl-i İmrân 3/28, 30) olarak kullanılmıştır. Nefsin, kötülüğü emreden (Yûsuf 12/53), kendini kınayan (el-Kıyâme 75/2) ve huzura eren (el-Fecr 89/27) gibi farklı dereceleri olduğu belirtilmiştir. Ruh ile nefsin aynı olup olmadığı da tartışılmıştır (Uludağ, 2025).

Muhibban'da yer alan nefeslerde nefsinin bilmenin, tanımanın önemi ve nefsi tanımada Allah dostlarının rehberliği hatırlatılmıştır. Üçüncü yılın üçüncü sayısında Fehmi'ye ait bir nefeste "*Hakikat bunlardan sonra bulunur / Nefsini anlamak en kısa yoldur / Senden sana belki yakındır onur / Hakk erenlerinden görüb sorsan â.*" (Fehmi, 1918, s. 6; Maden, 2016, s. 274) dizeleriye nefsi anlamının en kısa yol olduğu bildirilmiş, bunu elde edebilmek içinde Hakk erenlerine işaret edilmiş, onlara tabi olmanın hakikati bulma ve anlama yolunda olmazsa olmaz olduğu vurgulanmıştır. Üçüncü yılın beşinci sayısında "*Hep Sendedir*" başlıklı bir başka nefeste "*Derviş beri gel! Yabana gitme!.. / Her ne arıyorsan, inan sendedir, / Nefsine beyhude eziyet etme, / Ka'be ise maksûd Rahman sendedir*" (Nefes, 1921, s. 4; Maden, 2016, s. 288) denilerek, dergâha çağrılan dervişe, dışarıda aradığı her şeyin aslında kendi içindekiler olduğu, nefesine zarar vermek yerine içsel arayışını sürdürmesi gerektiği ve manevi huzurun Ka'be'de değil, kendi içinde bulunacağı öğütlenmektedir. Nefes'in devamında da "*Nefsimi evvela çıkar aradan, / Bir renge boyanma, akdan, karadan / Gönlünde berk urur nuru yaradan / Zulmette dolaşma, yezdân sendedir*" ("Nefes", 1921, s. 4; Maden, 2016, s. 288) denilerek, kişinin içsel arınma süreciyle nefsinin aşarak, dışsal etkilerden bağımsız bir şekilde, kalbinde Yaratan'ın nurunun ortaya çıkacağı ve gerçek ilahi gücün kendisinde olduğu ifade edilmektedir.

12. Hicab (Perde)

Hicab, tasavvufta, insan ile Hakk arasındaki engelleri ve perdeleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Sûfîler, bu perdeyi Allah'ın tecellilerine engel olan her şey olarak görür ve sâlikin Hakk ile birliğe ermesinde bu engelleri aşması gerektiğine inanırlar. Hicab, genel olarak nefis, benlik, dünya, ibadet, sevap, hatta bazen Allah'ın kendisi gibi çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Hicabın, sâlikin dünyevi arzular, nefsi istekler, aşırı ibadet gibi faktörlerden oluştuğu düşünülür. Bununla birlikte, bazı sûfîlere göre, daha üst düzeydeki hicaplar,

Allah'ın nuru ve hakikatının açığa çıkmasına engel olan ilâhî sırlardır (Uludağ, 2025). Aynı zamanda Hicab, tasavvufun önemli konularından biridir. Hicab ve setr kavramlarıyla ifade edilen “perde” (hicab) Arapça'da pek çok anlam taşır. Kapı ve pencere gibi açıklıklara karşı örtülen ve güneş, rüzgâr gibi dış etkenlerin içeri girmesine engel olan görünüm, yüz örtüsü, betonarme duvar, müzik aletlerinde ses aralığı, bir sesin derecesi, makam, ahenk, gibi anlamları vardır (Çelebi, 2024). Ayrıca bir nesnenin görülmesine engel olan şey, göze inen ve görmeyi engelleyen örtü ya da doğruyu görmeye mâni olan, iki yeri birbirinden ayıran şey manasına da gelir. Tasavvufta perde kavramı, hakikate ulaşma yolundaki engeller ve manevi perdelenmeyi temsil eder. Hakk ile kul arasındaki bu perdeler, insanın nefesine, dünya ve maddî varlıklara olan bağlılığıyla oluşur. Nefis ve dünya sevgisi, kalpte manevi hakikatlerin açığa çıkmasını engelleyen birer perde olarak kabul edilir. Sûfiler, bu perdeleri aşmak için nefis terbiyesi ve zühd yollarına girer, kalplerini saflaştırmaya çalışırlar. Perdenin kalkması, insanın hakikatle doğrudan temasa geçmesi, yani Hakk ile buluşması anlamına gelir. Bu durumda, perde kalktığında kul, hakikatin tüm berraklığı ile müşahade etmeye başlar (Dilmen, 2021, s. 53-54).

Tasavvufta insan ile Hakk arasındaki engeller perde olarak nitelenir. Bu perdelerin çokluğu Hakk ile uzaklığı ifade eder. Hakikate ulaşmak isteyen bu perdelerden kurtulması gerekir. Perdeler günaha, kötülüğe dair zulmânî olabileceği gibi, yapılan ibadetler ve güzellikler neticesinde gerçekleştirilen bazı davranışlarla nûrânî şekilde de olabilir. *Muhibban'da* üçüncü yılın üçüncü sayısında geçen bir nefeste zikirlerin ve cezbelere nûrânî perde oldukları hatırlatılmış, bu perdeler ortadan kalkmadıkça Hakk'a ulaşamayacağı, öğünmek, yapmış olmak gibi niyetlerle sevap peşinde koşmanın zararlı olacağı ve bu zorlu manevi yolculukta bir rehberin varlığının önemi şu dizelerde ifade edilmiştir; “*Önünde engel çok aklını topla / Uzakda arama kendini yokla / Nurâni hicâbdan gözünü sakla / Hakk erenlerinden görüb sorsak â*” (Fehmi, 1918, s. 6).

Aynı şiirde, zamanda tasavvufi bir yolculukta akıl ve nefsin engellerini aşmak için insanın içsel bir uyanış yaşaması gerektiği anlatılmaktadır. Nurâni hicâb (manevi perde) ile engellenen gözlerin, gerçek bilgiyi ve hikmeti yalnızca Hakk erenlerinden (manevî rehberlerden) alabileceğini belirtilmiştir. Nefesin devamında “*Zikirler cezbelere nurâni hicâb / Sidreden öteye geçemez kitâb / Yük alma sırtına olsa da sevâb / Hakk erenlerinden görüb sorsak â*” (Fehmi, 1918, s. 6) denilerek, zikir ve cezbelere manevi bir engel olan nurâni hicâbı (perdeyi) aşarak yüksek manevi derecelere ulaşmak için, insanın yalnızca Hakk erenlerinden (manevi rehberlerden) doğru bilgi alması gerektiği vurgulanmaktadır; kitap ve sevap gibi dışsal öğelerin, bu yüksek derecelere geçişte yetersiz kalacağı belirtilir.

13. Varlık-Yokluk

Tasavvufta varlık iddiasında bulunmak kötü görülmüştür. Manevi yolculukta olana yakışan yokluğa talip olmasıdır. Her şeyin Allah tarafından yaratıldığını unutup, malına, mülküne, makamına, bilgisine, çevresine, güzelliğine güvenip gurura, kibre kapılan kişilere varlık, benlik sahibi denir (Uludağ, 2025). Zira insan kendi varlığından sıyrıldıkça Hakk'a yaklaşmaktadır. İnsanın varlık iddiasında bulunmasındaki temel dürtü nefsidir. Nefs ise insan ile Rabbi arasındaki en büyük perdedir (Komisyon, 2006). *Muhibban'da* üçüncü yılın üçüncü sayısında yer alan nefeste “*Dosta perde çeken senin varlığın / En büyük günâhın bence sağlığın / Var olmak istersen yokluğa sığın / Hakk erenlerinden görüb sorsak â*” dizelerinde en büyük dost olan Hakk ile insan arasında perde bulunmasının sebebinin insanın benlik iddiasında bulunması olduğu belirtilmiş ve bu iddianın da en büyük günahlardan olduğu ifade edilmiştir. Şiire göre bu en büyük günahın kurtuluşun anahtarı ise yokluğa sığınmaktır. Yokluğun öğrenilmesi de ancak insana rehberlik yapacak bir Allah dostunun rehberliği ile gerçekleşir (Fehmi, 1918, s. 6; Maden, 2016, s. 274).

"Pir Sultan"ım Hakk'a niyaz ederim / Erenler râhına doğru giderim / Külli varım Hakk'a tefvîz ederim / Hakk'ın cemâlin gördüm bu gece". Üçüncü yılın dördüncü sayısında geçen yazarı belli olmayan bu nefeste ise Hakk'ın cemâlini görme şerefine ulaşmanın yolu, bütün varlığın Hakk'a teslim edilmesi olarak belirtilmiştir (Nefes, 1919, s. 5; Maden, 2016, s. 281).

Muhibban'da, ikinci yılın yedi ve sekiz sayısında geçen, *Mahvi'l-Mevlevî'ye*⁸ ait bir gazelde varlık hırkasını parçalayıp atanın Allah'ın katında sultan olacağı, bu dereceye ulaşmanın birliğe ereceği, Allah'ın dergâhında canını kurban edeceği; "Bi tehâşi deşt-i aşk-i Allah'da cevlân eylerim / Bir nazarla halime Mecnûnu hayrân eylerim / Çâk edüb cism-i ademden hırka-i hestîyi ben / Kendimi mülk-i bekâ tahtında Sultan eylerim" (Mevlevî, 1911, s. 155; Maden, 2016, s. 241) dizelerinde belirtilmiştir. Varlık iddiasından çıkmak, yokluk sahibi olmak dünyaya gelmekle beden kaydına giren insanın manevi yükselişi için önemli görülmüştür (Mevlevî, 1911, s. 155; Maden, 2016, s. 241).

14. Cihaz-ı tarîkat: Tığbend, Teslim taşı ve Hırka

Cihâz-ı tarîkat, tarîkatlarda kullanılan araç ve gereçleri ifade eden Arapça bir terimdir. Bu cihazlar, sâlikin manevi eğitiminde kullanılan sembolik eşyalardır. Tarîkatlarda genellikle kullanılan cihazlar arasında başa giyilen tâc, imâme, destâr, hırka, keşkül, asâ, teber, seccâde, post, na'leyn, sancak, davul, ney gibi çeşitli öğeler bulunur. Bu eşyalar, sıradan objeler olmanın ötesinde manevi anlamlar taşır ve şeyh tarafından özel bir merasimle kutsanarak sâlikin manevi gelişiminde önemli bir rol oynar (Cebecioğlu, 2014, s. 103).

Muhibban'daki şiirlerde dikkat çeken bir konu da tarîkat cihazlarıdır. Tarîkat cihazlarının en çok önem verildiği tarîkatlardan biri de Bektâşilik'tir. Tarîkat cihazları, tarîkat erkânında sembolik anlam içermektedir. Bektâşilikte önemli görülen tığbend ve teslim taşına şiirlerde yer verilmiştir (Nefes, 1919, s. 5, Maden, 2016, s. 281). Dergide üçüncü yılın dördüncü sayısında yazarı belli olmayan bir nefeste "Rehberim Ali'dir bildim Şâhımı / Tığ bend ile bağladılar belimi / Evliyâ erkânın gördüm bu gece" (Nefes, 1919, s. 5) denilerek, bir dervişin, manevî bir yolculuk sonunda, Hz. Ali'yi rehber kabul etmesi ve evliya makamının sırlarına erişmesi anlatılmaktadır.

Tığbend bele sarılan kuşağın adıdır (Dilmen, 2020, s. 163). Tığbend, tasavvufta önemli bir sembol olarak kabul edilir. Sembolik olarak tığbend; teslimiyet, bağlılık, disiplin ve manevi otoriteye olan itaat gibi değerleri temsil eder. Bir dervişin bu tığbendi kuşanması, "nefsini bağlama" anlamına gelir ve dünya ile olan bağlardan kurtulma sürecini simgeler. Bu süreç, dervişin manevi yolculuğunun bir aşaması olarak, dünyevi arzularından ve maddi âlemden sıyrılmayı, daha yüksek bir bilince ulaşmayı hedefler. Tığbendin bağlanması, aynı zamanda müridin mürşidine tam bir teslimiyetle bağlılığı kabul ettiğini sembolize eder. Bazı tasavvufî öğretilerde tığbend, nefsi terbiye etme ve benlikten arınma yolunda çekilen çileleri, sabrı ve azmi de temsil eder (Erol, 2021, s. 662). Teslim taşı ise, "Bektâşilerin göğüslerinde taşıdıkları el ayası büyüklüğünde, on iki köşeli teslim ve tevekkül alâmeti olarak kullanılan taşır" (Dilmen, 2020, s. 173). Üçüncü yılın üçüncü sayısında Derviş Rıfat Celâl'in Hazret-i Hünkâr-ı Velî'ye adlı şiirinde "Senin teslim ve tığ bendine mazhar olan cânlar / Kapılmaz seyl-i cerkâbe cihânda kopsa tufânlar" (Celâl, 1918, s. 6; Maden, 2016, s. 274) denilerek, ruhen Hünkâr-ı Velî'ye bağlı olanların, dünya fırtınaları ve afetleri ne kadar şiddetli olursa olsun hiçbir tehlikeye kapılmayacakları ifade edilmektedir.

İkinci yılın yedi-sekiz sayısında *Mahvi'l-Mevlevî'ye* ait bir gazelde "Çâk edüb cism-i ademden hırka-i hestîyi ben / Kendimi mülk-i bekâ tahtında Sultan eylerim" (Mahvi'l-Mevlevî, 1911, s. 155; Maden, 2016, s. 241) denilerek, geçici varlık (hestî) hırkasını çıkararak nefsinin arındırıldığını ve böylece sonsuzluk (bekâ) makamında kendini sultan olarak bulduğunu ifade etmektedir.

⁸ *Muhibban'da*, 2. yılın 7-8 sayısında Gazel'ine yer verilmiş fakat kim olduğu hakkında bilgi yer almamaktadır.

15. Abdal

Tasavvufta Allah katında kıymetli bir yerde olmayı ifade eden Abdal kavramı, veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için mânevi müsaade verilmiş kişiler, gayb erenleri anlamına gelmektedir (Uludağ, 2024). Abdal kavramı, tasavvuf klasiklerinin çoğunda kendisine yer bulamamış veya çok az yer bulmuş bir kavramdır. Zamanla Allah'ın dünyanın düzenini sağlamakla görevlendirdiği kimseler olarak kabul gören ricâlî'l-gayb kavramı ile bütünleştirilerek Abdal kavramı tasavvufi zümrelerde kullanılır hale gelmiştir. Anadolu'da Abdal lakabının Bektâşîler için önemli görülen zâtlar tarafından kullanılması (Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Kumral Abdal vs.) bu kavramın Bektâşî çevrelerce daha çok benimsenmesine ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Râfiziler gibi ehl-i sünnet dışı zümreler için kullanılan bu kavram Bektâşîlik tarikatının bu zümrelerle ilişkisi neticesinde Bektâşî kavramı ile aynı anlamda kullanılır hale gelmiştir (Uludağ, 2024).

Muhibban'da üçüncü yılın dördüncü sayısında yazarı belli olmayan bir nefeste abdalın özelliklerinden bahsedilmiş ve ilmin sırrına eren kişi olarak nitelenen abdalın yanında Hz. Muhammed'in nûru olduğu; "*Mi'raç geceleri erkân görülür / Ol demde melekler secdeye varur / Anda hep dilekler kabul olunur / Dediler dediler sersem dediler / Alim doldola binmiş süvârdır / On sekiz bin âlem mevcûd görünür / Sersem Abdal" derki bu yolum sırdır / İlim sırdır Muhammed dahî nurdur / Aşkla mubabbet şem'an uyandır / Dediler dediler sersem dediler*" dizeleriyle belirtilmiştir (Nefes, 1919, s. 5; Maden, 2016, s. 281).

16. İrfan

Muhibban'daki şiiir ve nefeslerde yer alan önemli bir konu da irfandır. İrfan, bilmek, anlamak, sezgi, tecrübe ve manevi yolla elde edilen bilgidir. İrfana, ilm-i ledün, ilm-i Rabbânî de denir. Allah tarafından verilen bilgi olması yönü ile vehbidir ve bir mürşidin rehberliğinde böyle bir bilgi insana gelir (Uludağ, 2025). Bir nefeste, küfür ile dinin, şüphe ile yakînin ayrı olmadıkları, bunları yaratanın Allah olduğu, işte birbirine zıt olan bu hususların yaratıcısını görmenin ise irfan olduğu; "*Ayrı ma'nâ verme küfr ile dine / Varub gelme şaşkın, şekk ve yakîne / Arifsen agâh ol sırr-ı mübîne / Vesvesen küfürdür, imân sendedir*" (Hep Sendedir Nefes, 1919, s. 5-6; Maden, 2016, s. 290) dizelerinde belirtilmiştir. Nefesin devamında insanın benliğinden kurtulması, yanlış anlamaya müsait sözleri terketmesi, hayatın ayrıntılı konuları içinde boğulmaktan kurtularak olaylara üst perdeden bakmasının irfan olduğu; "*Cilve etsin dersen kemâliyle Hak / Çıkıp benliğinden, bir kendine bak / Ene-Hak sözünü dilinden bırak / Lafâ kulak verme! İrfân sendedir*" dizelerinde belirtilmiştir (Hep Sendedir Nefes, 1919, s. 5-6; Maden, 2016, s. 290).

Muhibban'da üçüncü yılın birinci sayısında Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye (ö. 1065/1655) ait olan *Sûret-i Manzûme* yayımlanmıştır. Bu manzumede tasavvuf; "*Tasavvuf arif olmaktır, hakîmen âdetullâha / Tasavvuf cümle ehl-i derde dermân olmağa derler* (Tevfik, 1918, s. 4; Maden, 2016, s. 256) dizelerinde ârif olmaktır şeklinde tarif etmiştir. Seyr u sülûkünü tamamlayan sâliklere mürşid-i kâmil, şeyh, velî gibi isimlerin yanında ârif ismi de verilmektedir.

17. Tasavvuf

Tasavvufun tarifi ile ilgili literatürde, klasik kaynaklarda pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Ancak 17. yüzyılda yaşayan Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin (ö. 1065/1655) manzum tasavvuf tarifi zamanla çok yaygınlaşmış ve tasavvufun konu edildiği eserlerde, dergilerde kendisine yer bulmuştur. *Muhibban*'da da üçüncü yılın birinci sayısında bu tarife yer verilmiştir. Bu tarifte tasavvuf çok farklı yönü ile ele alınmıştır. Bu tarifte temas edilen ana konuları şöyle sıralayabiliriz: Tasavvuf başlangıçta canı terketmek, sonda ise Hakk'ın katında sultan olmak; kişinin, tarikat kapısında kendi varlığından geçerek hakîkatte manevi sırlara erişerek sultan olması; toprak

ve sudan meydana gelen bedeninin arzu ve isteklerinden kurtulmak, aşk ateşi ile yanıp Hakk'ın nurunun ışığı ile aydınlanmak; varlıktan geçerek İslam'dan ve imandan ayrılmamak; hikmetlere vâkıf olarak ârif olmak, hizmete talip olup dertlilere derman olmak; Allah'ın isimlerini zikrederek manevi kapıları açmak, nefsi islah edip ruhu hâkim kılmak, söylediklerini hal olarak yaşamak ve sözleri ile âb-ı hayat gibi insanlara fayda sağlamak, rüya ilminin inceliklerini bilmek ve gönülde Hakk'ın sırrına ermek, Hakk'ın tecellileri karşısında kendinden geçmek ve ilahi sırlar karşısında hayrette olmak, kalpten masivallahı çıkarmak ve orayı Allah'a layık hale getirmek, her nefeste varlıkları gözetmek ve halka hizmetkâr olmak, herkesin halinden anlamak, derdine deva olmak, istikamet üzere olarak Kur'ân ve sünnete sarılmak ve başkalarının mağfîretine aracı olmak, bütün Kur'ân ayetlerinin hükmüne vakıf ve razı olmak, Hakk'a ulaşmak ve vuslatın tadına varmak, her zaman Hakk'ın gördüğünü bilmek ve ona göre hareket etmek, Hakk'ı bilmek, Hakk'ın varlığından yok olmak, Hakk'ın ateşi ile varlığı yakmak ve onun nuru ile aydınlanmak, bütün âlemlerin sırrına ulaşmak, halkı Hakk'a çağırarak, ölmeden evvel ölmek, tevhid-i zât mertebesinde fâni olmak, suffe ehli gibi olmak, cânî sevgiliye verip kurtulmak, şeriata sınıksız sarılarak hakikate ulaşmak (Tevfik, 1918). Dergide yer alan Sûret-i Manzûme'nin bir kısmı; *“Bidâyetde tasavvuf, sûfî, bi-can olmağa derler / Nihayette gönül tahtında sultân olmağa derler / Tarikatta ibarettir tasavvuf mahv-ı suretten / Hakikatte sarây-ı sırda mihmân olmağa derler / Bu âb u gül libâsından, tasavvuf âri olmaktadır / Tasavvuf cism-i safî, nûr-i Yezdân olmağa derler / Tasavvufda şerâ'it nâme-i hestiyi devirmektir / Tasavvuf ehl-i şer' u ehl-i imân olmağa derler”* (Tevfik, 1918, s. 4).

18. Abdülkâdir Geylânî

Muhibban'da ikinci yılın beşinci sayısında Kâdirlik tarikatı ve Abdülkâdir-i Geylânî'yi (ö. 561/1166) konu edinen, bir şiire yer verilmiştir. Üsküdarlı Mevlevî Tal'at Bey'in⁹ Şeyh Osman şemsi Efendi'ye (1814-1893) hitaben yazdığı şiirde onun Kâdirî tarikatından feyz aldığı, Allah'ın güzelliklerine nail olduğu, lâhût âlemine ansızın çıkınca evliyanın saf ruhları ile karşılaştığı, nur yüzlü, hâl ehli olduğu, hem cömert hem de çok feyizli bir mürşid olduğu, gizli dostlarına eserler yazdığı, onun bu ruh güzelliğinden Abdülkâdir-i Geylânî'nin hoşnut olduğu, elli yıl mürşid-i kâmillik görevini yaptığını, tarikat büyüklerinin sırlarını anlattığını, sohbetinin Veysel Karani'nin sohbeti gibi etkili olduğunu ve nihayetinde bu dünyadan göçtüğünü; *“Eyledi hoşnûd rûh-ı pâk Abdülkadiri / Bunca demler himmet-i pîrânesin etdi ricâ / Elli yıl seccâde-i irşâdda oldu mukîm / Eyledi telkîn esrâr-ı tarik-i kibriyâ / Sohbetinden feyz alanlar ol üveysi-i müşrik / Oldular hep vâsıl-ı Hak nârın hubb-ı sevâ / Etdiler kurb (ebu'd-derdâ) da tevdi-i türâb / Necaş-i pâkin nakl edüb baş üzere erbâb-ı vefâ / Sırrını takdîs ede her dem Hüdâ ve teda'fûr / Eyleye kabrin mutâf-ı kudsiyân subh u mesâ / Rihletinde Mevlevî Tal'at dedi tarihini / Eyledi Osman Efendi azm-i dergâh-ı beka”* dizelerinde ifade etmiştir (Tal'at, 1329/1911; Maden, 2016).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde, özellikle II. Meşrutiyet döneminde, gazete ve dergilerin sosyo-kültürel ve siyasî alanlardaki etkisi büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde yayıncılık, sadece bir haberleşme aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal, siyasî ve dinî ideolojilerin şekillendirilmesi ve yaygınlaştırılması için kullanılan güçlü bir platform haline gelmiştir. *Muhibban* dergisi de bu bağlamda dönemin en dikkat çekici tasavvufi yayınlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Eğitim alanındaki gelişmeler ve matbaa sayılarındaki artış, dergi ve gazetelerin yaygınlaşmasını hızlandırmış, bu süreç yayıncılığın toplumsal değişimdeki rolünü daha da pekiştirmiştir. Modernleşme hareketleriyle birlikte, tarikatlar ve tasavvufi kurumlar da değişen toplumsal yapılar karşısında kendilerini yeniden

⁹ *Muhibban*'da Üsküdarlı ve Mevlevî tarikatı mensubu olduğu bildirilmektedir.

tanımlamak zorunda kalmıştır. Kadim tarikatlar, devletin modernleşme politikalarına uyum sağlama çabasıyla cemiyetler, gazeteler ve dergiler aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır. *Muhibban* dergisi bu sürecin önemli bir örneği olarak, tarikatların toplumsal meşruiyetlerini koruma ve modernleşen dünyada yer bulma çabalarının bir yansımasıdır.

Muhibban dergisi aynı zamanda, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında, farklı tarikatların kendilerini ifade etme aracı olarak önemli bir rol oynamıştır. Tarikatların siyasî ve dinî arenada itibar kazanması için verdiği mücadele, dönemin toplumsal ve siyasî gelişmeleriyle iç içe geçmiş, bu süreçte bir platform olarak işlev görmüştür. Ancak bu süreçte *Muhibban*, yalnızca Bektâşîlik ve diğer tarikatların savunucusu olmakla kalmamış, toplumsal huzuru ve insanî erdemleri yücelterek geniş kitlelere hitap etmeyi de başarmıştır.

Bu bağlamda, *Muhibban* dergisi tasavvufî geleneğin modern Osmanlı toplumunda nasıl bir rol oynadığına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Özellikle tarikatların modernleşme karşısındaki tutumunu, toplumsal meşruiyet kazanma çabalarını ve dinî hoşgörüyle şekillenen bir toplumsal düzen arzularını anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Derginin şiirleri de bu sürecin tasavvufî yönünü ortaya koyarak, dinî düşüncenin edebi bir üslupla nasıl ifade edildiğini göstermiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada incelenen *Muhibban* dergisi ve içerisinde yer alan tasavvufî içerikli şiirler genel tasavvufî konulara temas etse de özel de Bektâşîlik tarikatının düşünce dünyasını ortaya koyması yönü ile önemlidir. Şiirlerde genellikle Hz. Ali, ehl-i Beyt, Bektâşîlik, Hacı Bektâş-ı Velî ekseninde şiirlerin yer alması ve başta derginin sahibi ve başyazarı Ahmet Muhtar (1871-1955) olmak üzere, Mehmet Ali Hilmi Dede (1842-1907), Şeyh Nazif Dede Efendi (1794-1861), Er Baba, Eşref Baba, Hasan Dede gibi yazar kadrosunun çoğunluğunun Bektâşî kökenli olması, Bektâşîlikle ilgili ana konuların okuyucuya ulaştırılması düşüncesinin bir yansıması olarak görülebilir.

Aynı zamanda şiirlerde ele alınan Allah inancı, tevhid, Hz. Muhammed, kalp, mürşid, insan, derviş, tasavvuf, ibadet gibi konular Bektâşîlik tarikatının aslında bütün tarikatlarda ortak olan unsurları da önemli gördüğünün bir göstergesi olarak anlaşılabilir. İslâm dininin manevi yorumu olarak nitelendirilebilecek olan tarikat kurumunda Allah inancı ve peygamber inancı iki temel unsurdur. Bu iki temel unsura ilave olarak ibadetlerin varlığı canlı bir dinî hayatın göstergesidir. Ayrıca Hz. Ali'nin silsileleri Hz. Peygamber'e ulaşan tarikatların çoğunda Hz. Peygamber'den sonra gelmesi yönüyle, onun pek çok tarikat nezdinde öncelikli bir yere sahip olduğunu gösterir. *Muhibban*'da yer alan şiirlere bu açıdan bakıldığında her tarikatta ortak olan temel inançların varlığının yanında, Bektâşîlik tarikatını diğerlerinden ayıran bazı konulara daha fazla yer verildiği söylenebilir.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)

Kaynakça

- Aclûnî, G. b. M. (2000). *Keşfu'l-hafâ ve muzilü'l-ilbâs 'ammâ's-tehere mine'l-ahâdis 'alâ elsineti'n-nâs* (Cilt 1-2). Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis.
- Ayas, O. G. (2020). Bir antropolojik özelleştirme örneği olarak Vahit Lütfi Salcı'nın Alevi müziği çalışmaları. *Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi*, 96, 385-410 <https://doi.org/10.34189/hbv.96.017>
- Bekki, S. ve Yalçın, E. (2019). Bazı fütüvvetnameler ve şecerenameler Hz. Ali. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 90, 25-46 <https://doi.org/10.34189/hbv.90.003>
- el-Buhârî, M. b. İ. (1422/2002). *El-Câmiu'l-muhtasar (Sahîhu'l-Buhârî)*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsri'n-Nâsır, Dâru't-Tavki'n-Necât.
- Büyükcölebi, H. (2019). *Anadolu Aleviliği ve Bektâşilik ilişkisi*. (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Otto Yayınları.
- Çakıcı, M. M. (2020). *Şemseddîn-i Sivâsî'nin Gülşen-Âbâd mesnevisinde tasavvufî unsur olarak çiçekler* (Yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü.
- Çelebi, İ. Hicab. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicab>
- Çift, S. (2014). Tasavvuf geleneğinde Hz. Ali ve ehl-i beyt. *Din ve Hayat*, 23, 44-47.
- Demir, K. (2016). Osmanlı'da dergiciliğin doğuşu ve gelişimi (1849-1923). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 71-112
- Demirci, A. (2006). *Hız. Ali – Hız. Fatıma kızları ve kız torunlarının Alevi – Bektâşi Türk kültüründeki yeri*. (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Demirci, M. Hakikat-i Muhammediyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakikat-i-muhammediyye>
- Dilmen, Ö. (2020). *Turuk-ı aliyede cihâz-ı tarikat*. İlahiyat Yayınları.
- Dilmen, Ö. (2021). Yunus Emre'nin Divân'ında perde metaforu. *Bilim Armonisi*, 4(2), 78-91. <https://doi.org/10.37215/bilar.956808>
- Doymaz, C. T. (2023). Kalb-i Selim. *Diyanet Dergisi*, 389, 12-19 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/did>
- Erol, E. C. (2021). Tarikat Eşyalarında Süsleme ve Sembolizm Üzerine Bir Deneme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 100, 621-654 <https://doi.org/10.34189/hbv.100.035>

- Erzen, M. H. (2019). Şemseddin-i Sivâsî Divânı'nda Hazret-i Muhammed. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(3), 61-78
- Fığlalı, E. R. (2009). Alevi Bektâşî teolojisinin temel taşı: Alevi Bektâşî inançlarında Hz. Ali. Ocak, A. Y. (Ed.), *Geçmişten günümüze Alevi Bektâşî kültürü* (ss. 241-267). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gazâlî, E. H. (2012). *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*. A. Serdaroğlu (Çev.). İstanbul: Huzur Yayınları.
- Gürbüz, S. A. (2022). Tasavvuf düşüncesinde kalbin rü'yeti. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 174-192 <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1029867>
- Hacı Bektâş-ı Velî. (2009). *Velâyetnâme*. S.N. Ergun (Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hücvîrî, A. b. O. C. (1982). *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat bilgisi)*. S. Uludağ (Çev.). Dergâh Yayınları.
- Işık, Z. (2016a). Muhibban Dergisi'nin II. Abdülhamit'e karşı siyasî muhalefeti'nin mahiyeti. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(12), 83-104 <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9960>
- Işık, Z. (2016b). Muhibban Dergisi'nin 20. yüzyıl başlarında tarikatları savunma ve itibar kazandırma çabaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(30), 399-427 <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.285731>
- İDP, İslamcı Dergiler Projesi. (n.d.). idp.org.tr/. Erişim 16 Eylül 2024, <https://idp.org.tr/>
- Kalenderoğlu, M. (2021). Muhibbân dergisinin II. Meşrutiyet Dönemi sosyal hadiselerine yaklaşımı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 99, 341-368 <https://doi.org/10.34189/hbv.99.015>
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıldaki değişim süreci, sosyal ve kültürel durum. *Mecmua: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 49-65 <https://dergipark.org.tr/tr/indir/makale-dosyası/274309>
- Komasyon. (2006). *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kalem Yayınları.
- Maden, F. (2013). Muhibban dergisinde Alevilik-Bektâşîlik ile ilgili yazılar, şiirler ve haberler. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 6, 125-173
- Maden, F. (2016). *Bir Tasavvuf Dergisi Muhibban* (1. basım). İstanbul: Roza Yayınevi.
- Özköse, K. (2020). Tasavvuf literatüründe Hz. Ali algısı. A. Aksu (Ed.), *Hız. Ali* (ss. 407-423). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (2. basım). İstanbul: MEB Yayınları.
- Sağır, S. (2012). *Hacı Bektâş-ı Velî- Makâlât-giriş-şekil bilgisi-dizin*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Erzurum.

Sarı, F. (2017). Tasavvufi öğretilerde aşk ve onun anlamı. *Tasavvuf Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 45-59.

Tarlan, A. N. (1981). *Fuzûlî Divanı şerhi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Tolan, Y. B. (2022). *Osmanlı Devleti'nin son döneminde yayınlanan tasavvufi bir dergi: Mekârimü'l Ahlâk* (Yüksek Lisans Tezi). Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı. Şırnak.

Uludağ, S. Adem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adem--yokluk>

Uludağ, S. Abdal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Ekim 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdal#1-tasavvuf>

Uludağ, S. Hicab. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruyet>

Uludağ, S. Kalp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalb--kalp>

Uludağ, S. Mârifet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet>

Uludağ, S. Muhabbet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdal#1-tasavvuf>

Uludağ, S. Nefis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruyet>

Uludağ, S. Rü'yet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Ekim 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruyet>

Uludağ, S. Tasfiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ekim 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasfiye>

Yıldırım, A. (2009). Tasavvufi Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivayetler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 41-58

Yılmaz, M. (2016). *Klasik Türk Edebiyatında Kerbelâ Hadisesi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul.

Yolcu, N. (1998). II. Meşrutiyet'te Yayınlanan Bektâşilikle İlgili Bir Dergi; "Muhibbân". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 7, 37-44.

Sürelî Yayınlar

Muhibbân Dergisi. (Yıl 1: 7, 9, 11. sayılar; Yıl 2: 1, 7-8. sayılar; Yıl 3: 1, 2, 3, 4, 5. sayılar).

Bey, T. (1911). Tarih bî Nazırı. *Muhibbân*, 2 (5), 137-144.

Celâl, DR (1918). Hazret-i Hünkâr-ı Velî'ye. *Muhibbân*, 3 (3), 1-8.

Cemali, HHS (1910). Düştüm Aşk Pazarına. *Muhibbân*, 1 (6), 49-56.

Dede, Ş. N. (1911). Şi'ir-i Âli. *Muhibbân*, 2 (7-8), 153-162.

Eydan. (1918). *Muhibbân*, 3 (2), 1-8.

Fehmi. (1918). Nefes. *Muhibbân*, 3 (3), 1-8.

Hep Sendedir. Nefes. (1921). *Muhibbân*, 3 (5), 1-8.

Mevlevî-Mahvi'l. (1911). Gazel. *Muhibbân*, 2 (7-8), 153-162.

Mi'râc-ı Sultan-ı Enbiya. (1911). *Muhibbân*, 2 (7-8), 153-162.

Muhibbü'l-Hak. (1910). Şi'ir. *Muhibbân*, 1 (11), 90-96.

Nefes. (1919). *Muhibbân*, 3 (4), 1-8.

Rüşdi, H. (1910). Tevhid. *Muhibbân*, 1 (7), 49-56.

Samih, RB (1918). Nefes. *Muhibbân*, 3 (1), 1-8.

Şemseddin, Ç. (1910). Mersiye-i İmâm-ı Mâsûm. *Muhibbân*, 2 (1), 105-112.

Şemseddin, H. (1911). Müntehib-i Tahmis. *Muhibbân*, 2 (7-8), 153-162.

Şevki. (1910). Sohbet-i rindânedi. *Muhibbân*, 1 (9), 73-80.

Tevfik, R. (1918). Nefes. *Muhibbân*, 3 (1), 1-8.

Tevfik, R. (1918). Sûret-i Manzûme. *Muhibbân*, 3 (1), 1-8.

Tevfik, R. (1919). Hikmet-i Sufiye. *Muhibbân*, 3 (4), 1-8.

Ziya, ME (1918). Nefes. *Muhibbân*, 3 (2), 1-8.

Caferîlerin Dinî Pratiklerinde Mûsikînin Yeri (Kars İli Örneği) *The Place of Music in the Religious Practices of Jafari (The Case of Kars Province)*

Tolgay Ünlükaya^{1*} – Mehmet Tıraşcı²

¹ Eğitim Görevlisi, Diyanet Akademisi, Kocaeli, Türkiye, <https://ror.org/007x4cq57>, talhaunlukaya3668@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-1822-1076>

Education Officer, Religious Academy, Kocaeli, Türkiye, <https://ror.org/007x4cq57>, talhaunlukaya3668@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-1822-1076>

² Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği, Ankara, Türkiye, <https://ror.org/05ryem72>, mtiraschi@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7047-8136>

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, State Conservatory of Turkish Music, Turkish Music, Ankara, Türkiye, <https://ror.org/05ryem72>, mtiraschi@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7047-8136>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.01.2025

Kabul Tarihi: 31.01.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı kòrleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Tolgay Ünlükaya-Mehmet Tıraşcı

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Ünlükaya, T.-Tıraşcı, M. (2025). Caferîlerin Dinî Pratiklerinde Mûsikînin Yeri (Kars İli Örneği). *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 239-257. <https://doi.org/10.30622/tarr.1611475>

Öz

Türk din mûsikîsi sahasındaki akademik çalışmalara bakıldığında, bunların geçen otuz-kırk senelik bir zamana rast geldiği görülmektedir. Bu araştırmalarda öncelikle cami mûsikîsine dair incelemelere ağırlık verilmekle birlikte, tekke mûsikîsi sahasındaki araştırmaların son dönemlerde sayıca arttığı da dikkat çekmektedir. Buna rağmen ülkemizde Şiilik ve onun bir kolu olan Caferîlikte uygulanmakta olan dinî mûsikî uygulamaları, herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Literatürdeki bu eksiklikten yola çıkılmak suretiyle bu araştırmada, Kars ilinde yaşamını sürdüren Caferîlerin dinî mûsikî geleneklerini incelemek amaç olarak belirlenmiştir. Ülkemizde yaşayan Caferîlerin önemli bir kısmının Kars menşeli olması veya buradaki dinî önderleri kendilerine rehber edindirmeleri, çalışmanın örnekleminin Kars olarak seçilmesine sebep olmuştur. Literatürdeki yazılı kaynakların oldukça sınırlı olması sebebiyle, ilgili konu hakkında Ehl-i Beyt Demeği Başkanı Mir Kasım Erdem ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Caferîlerin dinî ritüel, merasim ve törenleri hakkında bilgi alınmış ve bunlar içerisinde dinî mûsikîye konu olabilecek hususlara dair bulgulara ulaşılmıştır. Caferîlerin dinî mûsikîye konu olabilecek türden dinî merasimlerinin bir kısmının Anadolu Sünnî geleneği ile benzer olduğu görülmekle birlikte, özellikle Şiilik düşüncesi etrafında bazı farklı uygulamalara rastlanmıştır. Bu bağlamda makalede özellikle bu farklı uygulamalar üzerinde durulmuştur. Örneğin; geleneksel din anlayışı içerisinde Sünnîler tarafından kutsal kabul edilen kandiller ve bayramlara Caferîlerin ilâveler yaptıkları, bu hususun da farklı uygulamalara konu olduğu göze çarpan unsurlardandır. Ayrıca ezan, kâmet gibi cami mûsikîsi icrasına konu olan sahada Caferîlerin yine birtakım ilâveler yaptıkları görülmüştür. Ülkemizde yaşayan Caferîlerin sayıca Kars ilinde fazlaca olması ve başka şehirlere buradan göç veren Caferîlerin buradaki geleneklerini devam ettirmeye çalıştıkları makalemizde tespit edilen hususlardandır. Caferîlerin, önemli gün ve gecelerde gerek evlerinde gerek camilerde gerekse de sokaklarda dinî mûsikî eserlerini, dualarını, ağıtlarını ve mersiyelerini okudukları görülmektedir. Bu çalışmada bahsedilen hususlara ait araştırmalar yapılacak, buna ilâveten örnek teşkil etmesi için Caferîlerin uygulamakta oldukları Türk din mûsikîsi formları incelenerek, bu icralara dair birer eser notası çalışmaya dahil edilecektir. Esasen tespit edilen eserlerin sayısı yirminin üzerindedir. Fakat bu çalışmanın bir makale formatı ile sınırlı olması neticesinde her formdan yalnız birer örnek verilecek, kalan eserler ise devam eden tez çalışmamızda sunulmak üzere mahfuz tutulacaktır. Caferîlerin dinî mûsikî icralarında uşşak, kürdî, hicâz ve çârgâh (Arel-Ezgi-Uzdilek nazariyesindeki basit çârgâh) makamlarını kullandıkları görülmüştür. Caferîler, tavir ve üslûp olarak kendilerine has, matem havasında mûsikî uygulamaları yaptıkları ile dikkat çekmektedir. Herhangi bir çalgı (enstrüman) kullanılmadan yapılan bu icralara yansıyan matem havası hususunun özellikle Caferîlikte oldukça öne çıkan Kerbelâ ve Ehl-i Beyt'in maruz kaldığı acıların etkisi olduğu düşünülmektedir. Notaları aşağıda verilecek olan örnek eserlerde görüleceği üzere nağme yapısı oldukça basit ve bir oktavı bazen dörtlü veya beşlileri aşmayacak şekilde çeşniler barındırmaktadır. Bu açıdan daha kapalı bir kültür ögesi izlenimi uyandırmaktadır. Bununla beraber dinî mûsikî icralarının, kişinin yalnız kendi istediği şekilde serbest olarak yapıldığı da söylenemez. Bunun en önemli sebeplerinin başında da Caferî din adamlarının eğitim gördükleri zaman içerisinde bu dinî mûsikî eserlerini meşk ederek edindirmeleri gelmektedir. Özel bir mûsikî eğitimi bulunmamakla birlikte bu din adamları, geleneksel hale gelen icraları ve bu geleneğe yansıyan icra üslûbunu eğitimleri sırasında almaktadırlar. Elde ettiğimiz icra örneklerinden yola çıkarak Caferîlere has dinî mûsikî geleneği hakkında bazı fikirler öne sürülebilmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türk Din Mûsikîsi, Caferîlik, Mevlid, Mersiye, Sinezen, Ezan.

Research Article**History**

Received: 01.01.2025

Accepted: 31.01.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.**Ethical Statement**

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Tolgay Ünlükaya-Mehmet Tıraşçı

Complaintsturkisharr@gmail.com**Conflicts of Interest**

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite asÜnlükaya, T.-Tıraşçı, M. (2025). The Place of Music in the Religious Practices of Jafari (The Case of Kars Province). *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 239-257, <https://doi.org/10.30622/tarr.1611475>**Abstract**

When we look at the academic studies in the field of Turkish religious music, it is seen that they have coincided with the last thirty to forty years. Although these studies mainly focus on mosque music, it is noteworthy that the number of studies in the field of Tekke music has increased recently. However, the religious music practices of Shiism and its branch, Ja'farism, in our country have not been the subject of any study. Based on this gap in the literature, the aim of this study is to examine the religious music traditions of the Ja'fari living in Kars. The fact that a significant proportion of the Ja'fari living in our country originate from Kars, or follow the religious leaders here, has led to the selection of Kars as the sample for the study. Since the written sources in the literature are quite limited, interviews were conducted with Mir Kasım Erdem, the President of the Ahl al-Bayt Association. As a result of the interviews, information was obtained about the religious rituals, ceremonies and celebrations of the Ja'faris, and findings were made about the themes that could be the subject of religious music. Although it can be seen that some of the religious ceremonies of the Ja'faris that can be the subject of religious music are similar to the Anatolian Sunni tradition, some different practices were found, especially around the idea of Shiism. It is in this context that these different practices will be highlighted in this article. For example, it is noteworthy that the Ja'faris have made additions to the Kandils and festivals that are considered sacred by Sunnis within the traditional understanding of religion, and that this issue is also subject to different practices. Furthermore, it has been observed that the Ja'faris have made some additions to the performance of mosque music, such as the adhan and the iqama. The fact that the number of Ja'faris in our country is high in the province of Kars, and that the Ja'faris who have migrated from here to other cities are trying to continue their traditions here, is one of the findings identified in our article. It is also one of the other findings of this study that the Ja'fari people recite religious music, prayers, laments and elegies in their homes, mosques and streets on important days and nights. In addition to the issues mentioned in this study, the types of Turkish religious music practiced by the Ja'faris were analysed as an example, and the notes of a work related to these performances were included in the study. In fact, the number of works identified is more than twenty. However, as this study is limited to the format of an article, only one example from each genre has been given, and the remaining works have been reserved for presentation in our ongoing thesis study. It was observed that Ja'faris use ussak, kurdi, hicaz and çarğah (the basic çarğah in the Arel-Ezgi-Uzdilek theory) maqams in their religious music performances. When their performances are analysed, one of the other findings of the study is that they perform music in the mood of mourning, which is unique to them in terms of attitude and style. It is believed that the mourning mood reflected in these performances, without the use of any instrument, is the effect of the suffering of Karbala and the Ahl al-Bayt, which are particularly prominent in Ja'fariism. As can be seen from the examples given below, the melodic structures are quite simple and contain variations that do not exceed an octave, sometimes quartets or quintets. In this respect, it gives the impression of a more closed cultural element. On the other hand, it cannot be said that religious music is performed freely according to individual wishes. One of the most important reasons for this is that Ja'fari clerics acquire these religious musical works by learning them during their education. Although there is no special musical training, these clerics are exposed to traditional performances and the style of performance reflected in this tradition during their training. Although it can be seen that the performance examples we have are from more recent periods, it is also possible to formulate some ideas about the Ja'fari religious music tradition on the basis of these works.

Keywords: Turkish Religious Music, Ja'fariism, Mawlid, Marsiya, Sinezen, Adhan.

Giriş

Toplumunu bir araya getiren en mühim hususların başında insan ilişkisi ve etkileşimleri gelmektedir. İnsanlar, dünyaya geldikleri günden itibaren hayatlarının sonuna dek diğer insanlar ile iletişim halinde olmuşlar, kimi zaman onlardan etkilenmiş kimi zaman da onları etkilemişlerdir. İnsanların, bir toplumdaki etkilenip, o toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde davranış geliştirmelerine “sosyal davranış” denilmektedir (Demirkaya, 2012: 7). Sosyal davranışlar, belirli bir hedefe ilişkin organize olan amaçlı davranışlar olarak ifade edilmektedir (Arslantürk, 2010: 16). Bu nedenle insan üzerinden harekete geçen tüm sosyal bilim alanlarının, bireyleri belirli bir hedefe yönlendirmeleri ve belirli amaçlar kapsamında bütünleştiren nedenleri bilmek adına araştırmalar gerçekleştirmeleri gerekmektedir (Arslantürk, 2010: 19). Anadolu toplumunun kimliğini oluşturan mühim bağlardan birinin de tasavvuf ve tarikatlar ile mezhepler olduğunu düşünürsek, bu sahadaki sosyal araştırmaların önem arz ettiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır. İşte Anadolu’da hala varlığını devam ettiren ve Anadolu kimliğinin bir parçası olan mezheplerden biri de Caferîliktir.

Türkiye’de “Ehl-i Sünnet” olarak adlandırılan ve yaygın olarak kabul gören dört mezhebin dışında, Şii mezhebine mensup olan kişiler de mevcuttur. Genel olarak Caferîler olarak bilinmekte olan bu kişiler, Türk-Azerî kökene sahip olup, ağırlıklı bir şekilde Iğdır ve Kars şehirlerinden Türkiye Cumhuriyeti’nin farklı bölgelerine yerleşmiş durumdadırlar. Ortaya çıkış itibariyle kapalı bir toplum niteliğine sahip olan Caferîlerde ibadet, inanç ve bilhassa sosyal ilişki ve etkileşimlerde kapalılığı görebilmek mümkündür. Ancak son yıllarda yaşanmış olan bazı olgular nedeniyle bahsedilen mezhebe bağlı olan kişilerde sosyal yaşam, ibadet, inanç ve dinî mûsikî geleneğine ilişkin davranış ve tutumlarda değişimler gözlenmektedir. Bu nedenle, insanların içerisinde yer aldıkları çevre, bağlı oldukları mezheple alakalı bakış, inanç ve davranışların dönüşüm ve değişiminde etkili bir faktör şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, genel olarak Caferîler ve özelde Türkiye Caferîlerine dair yazılmış çalışmalardan hareketle Kars Caferîlerinin dinî mûsikî geleneklerini etkileyen faktörler ve dinî mûsikî türlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle Kars Caferîlerinin dinî mûsikî uygulamalarına dair bilgiler, Kars Caferîleri Ehl-i Beyt Derneği Başkanı Mir Kasım Erdem’le yapılan röportaja dayandırılmıştır. Yazılı kaynakların yetersiz olması, elde edilen bulguların daha çok mülakat yoluyla elde edilmesi gerekliliğini doğurmuştur.

1. Caferîlik ve Türkiye Caferîleri

Şia, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefat etmesinin ardından devlet yönetiminin Hz. Ali’ye ve Hz. Ali’nin soyundan gelen kişilere ait olduğu fikri etrafında bir araya gelen farklı grupların ortak ismi olarak ifade edilmektedir. Şii alimleri arasında yer alan Şeyh Müfid, kaleme almış olduğu bir eseri içerisinde Şia’nın tanımlanmasını; “Hz. Peygamber’in vefatının ardından Hz. Ali’nin imametini kabul eden taraftar kitlesine verilen isim” şeklinde dile getirmiştir (Özden, 2019: 21). Farklı şubelere ayrılan Şia’nın en fazla müntesibi olan kolu ise Caferîliktir. Bazı kaynaklarda Caferîlik yerine “İsnaaşeriyye” ve “İmâmiyye” isimleri de kullanılmıştır (Onat, 2019: 183-214). Şia mezhebinin, gulat fırkaları da dahil olacak şekilde birçok fırkası mevcuttur. Ancak günümüzde Şia denildiği zaman umumiyetle Caferîlik akla gelmektedir. Cafer Sadık’ın, İmamiyye Şia’sının fıkıhta imamı olmasından hareketle bu zümre Caferîyye şeklinde anılmıştır. (Karaman, 1993: Cilt:7,s.6).

Caferîler İran başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yaşamaktadırlar. Türkiye Caferîleri esasen Kuzey Doğu çevresinde meskûn bulunmakla birlikte yakın dönemlerden itibaren bazı göç hareketleri ile beraber ülkenin pek çok bölgesine dağılmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşamını sürdüren Caferîlerin nüfuslarına

yönelik kesin bir rakam belirtmek güçtür. Bazı araştırma ve çalışmalarda bu nüfusun 300 bine yakın olduğu ifade edilse de bu sayının 1 ila 1,5 milyon arasında olduğu da söylenmektedir (Üzüm, 1993: 350).

Türkiye Caferîlerinin yoğun olarak yaşamını sürdürdükleri şehirler arasında Kars yer almaktadır. Kars ve civarında yaşamını sürdüren Caferîlerin bir bölümü 1918 ile 1925 nüfus mübadelesinin ardından Ermenistan'dan gelmiş olan kişilerden meydana gelmektedir. Kars'ta yaşamını sürdüren bireyler genel manada, etnik ve dinî açıdan dört kategoride ele alınmaktadır: Türkmenler (Alevîler), Terekemeler (Sünnî Azerîler), Caferîler (Azerî Türkler) ve Sünnîler (Kürtler ve yerliler) (Doğan, 2018: 114).

Türkiye Caferîlerinin Kars ve Iğdır şehirleri haricinde toplu olarak yaşamlarını sürdürdükleri kentlerden bir tanesi de İstanbul şehridir (Türkdoğan, 2006: 387). İstanbul, günümüz Caferîlerinin tüm faaliyetlerinin merkez noktası haline gelmiştir. Bilhassa yayın ve basın organlarının neredeyse tümü İstanbul şehrinde yer almaktadır. Caferîler tarafınca eğitim ve kültüre yönelik faaliyetler çoğunlukla buradan yürütülmektedir. Üzüm, İstanbul şehrinde Caferî camilerinin sayısının yirminin üzerinde olduğunu ifade ederken (Üzüm, 1993: 351), Türkdoğan irili ufaklı 15 kadar caminin var olduğunu belirtmektedir (Türkdoğan, 2006: 387). 2006'da Abdülkadir Yeler, gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmasında İstanbul'da Caferîlere ait olan camilerin sayısının otuz beş kadar olduğunu belirtmiştir (Yeler, 2006: 32).

2. Caferîlikte Dinî Mûsikîyi Etkileyen Faktörler

Din mûsikî, birtakım ibadetler esnasında, ibadetlerin rûkunlarından kabul edilmemek şartıyla insanların dinî duygularını pekiştirmek için de bir araçtır. Bu misyonu sebebiyle dinî düşünceye etki eden pek çok amil, dinî mûsikîyi de etkilemiştir. Bayramlar, kandiller ve diğer önemli dinî gün ve gecelerde bahsedilen hususu aktarmada dinî mûsikî nasıl etkili olmuşsa, Caferîlikte de benzer bir durum söz konusudur. Bu bağlamda Caferîlikteki bayramlar ve kandiller aşağıda ele alınarak haklarında kısa bilgiler verilecek, aynı şekilde konu olarak dinî mûsikîye kaynaklık teşkil eden olaylar ve önemli kişiler üzerinde durulacaktır.

2.1. Bayramlar

Caferîler, Peygamberin doğumu, İmamların doğumu, Gadir Bayramı, Kurban Bayramı ve Fıtır yani Ramazan Bayramı gibi günleri bayram olarak kutlamaktadırlar. Caferî mezhebine mensup bireyler, bayramlarını Sünnîler gibi ay takvimine göre belirlemektedir. Ancak, fakihler arasındaki yorum farklılıkları ve fetvalarında esas aldıkları Ayetullah Sistani'nin görüşleri doğrultusunda, Sünnîlerin aksine hilalin dünyanın herhangi bir yerinde görülmesinden ziyade, yalnızca kendi yaşadıkları bölgede gözlemlenmesini esas alırlar.¹ Bu durum, Caferîlerin bayram kutlamalarını Sünnî topluma kıyasla bir gün önce ya da bir gün sonra gerçekleştirmelerine neden olabilmektedir. (Doğan, 2018: 140).

Caferîler, zilhicce ayının on sekizini Gadir bayramı olarak kutlamaktadırlar. Bahsedilen tarihte Hz. Peygamber'in Gadir-i hum'da Hz. Ali'yi imam olarak tayin etmiş olduğuna inanmaktadırlar.

Caferîlerin bayram ritüellerinde Sünnîlerden farklı bir mûsikî uygulaması bulunmamaktadır. Sünnîlerde olduğu gibi namaz ve kıraatlerde nağmeli icralar yapılmaktadır. Farklı bir durum görülmediğinden buna dair örnek verilmemiştir.

2.2. Kandiller, Kutsal Gün ve Geceler

İslam topluluğunda geleneksel bir hale gelmiş olan beş kandil gecesine mevuttur. Bunlar Berat, Miraç, Regaip, Kadir Gecesi ve Mevlid kandilleri olarak bilinmektedir. Kandil gecelerinin tespit edilmesi ay takvimi baz alınarak gerçekleştirilmektedir. Caferîlikte "Ehya Geceleri" şeklinde isimlendirilen Ramazan Ayının son on

¹ Mir Kasım Erdem, "Röportaj" 07.11.2024

gününe ayrı bir önem verilmektedir. Caferîler, Ehya Gecelerini cami ve evlerde ibadet ile geçirmeye çaba göstermektedirler.² Bilhassa Ramazan Ayının on dokuzuncu, yirmi birinci ve yirmi üçüncü geceleri, Caferî camilerinde kalabalık cemaatin katılımı ile ihya edilmektedir. Katılım Kadir Gecesi'nde olan kalabalık kadar olmasa bile Berat, Miraç, Regaip ve Mevlid kandilleri de camilerde program hazırlanmakta olan kandil geceleridir (Doğan, 2018: 141).

Muharrem ayının ilk on gününde Kars ilinde yaşayan Caferîler oldukça karanlık ve kederli bir hale bürünürler. Bu zaman diliminde insanlar cami ve evlerde ilâhi, mersiye, mevlid ve sinezen³ türü eserler okurlar. Ayrıca Caferî imamları (ahuntlar) da bazı evlere ziyarette bulunarak bu eserleri buralarda icra ederler.⁴ Özellikle Kербela hadisesi konu olduğunda duygu halinin en üst seviyede olması ve bu olayın Caferîlikte bir yas halini ortaya koyması, icraların da aynı hissi yansıtmasına önyak olmaktadır.⁵ Bu eserlerden bazı örnekler aşağıda ilgili bölümde ele alınmıştır.

2.3. Şahıslar ve Olaylar

Caferîlikte dinî mûsikîyi etkileyen faktörlerin başında önemli bazı şahıslar ve Ehl-i Beyt mensubu bazı kimseler gelmektedir. Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Hz. Fatıma'nın türlü eziyetlere maruz kalması ve Hz. Hüseyin'le birlikte Ehl-i Beyt mensubu pek çok kişinin Kербela'da şehit edilmesi Caferîlerin dinî mûsikî geleneğini etkileyen önemli olaylardandır. Bu husus sosyal hayatın bir gereğidir. Nasıl ki tasavvufî akımlarda öne çıkan ve müntesiplerince sevilen önemli kişiler, icrayı besleyen edebiyata ve dinî mûsikîye kaynaklık teşkil ediyorsa, Ehl-i Beyt mensuplarının hayatlarına dair izler de Caferîlerin edebiyat ve dinî mûsikîlerinin önde gelen konularından olmuştur. Bu bağlamda Caferîler bilhassa Ehl-i Beyt konulu mersiye, ilâhi ve sinezen türü eserler kaleme alarak icra etmişlerdir.

3. Caferîliğe Has Dinî Mûsikîde Temel Özellikler ve Formlar

3.1. İcranın Ana Teması ve Çalgı Kullanımı

Caferîliğe has dinî mûsikî formlarının en önemli karakteristik özelliği Ehl-i Beyt merkezli olması ve Ehl-i Beyt'in yaşadığı acıların yansıtılması sebebiyle genellikle hüznü bir temaya sahip olmasıdır. Bunun temelini Kербela olayı ve on iki imamdan on birinin şehit edilmesi gibi trajik olaylar oluşturur. Caferî kültüründe bu acılar, yalnızca tarihte yaşanmış olaylar olarak değil, bugün bile günlük yaşamın ve ibadetlerin bir parçası olarak hissedilmeye devam eder. Bu olay, Hz. Hüseyin ve ailesinin maruz kaldığı zulüm, açlık ve susuzluk gibi durumlarla birleşerek Caferîlerin ibadetlerinde ve özel günlerinde etkisini sürdürür. Mir Kasım Erdem'e göre Caferîler, su içerken bile Yezid'e lanet edip Hz. Hüseyin'e selam gönderen bir inanç topluluğudur. Bu güçlü sembolizm, Caferîlerin dinî törenlerindeki tüm ritüellere damgasını vurur. Cenaze namazlarında, özellikle genç yaşta hayatını kaybeden kişiler için Hz. Hüseyin'in mersiyeleri okunur. Bu gelenek, kaybın verdiği acıyı Hz. Hüseyin'in çektiği sıkıntılarla ilişkilendirerek teselli bulmayı sağlar. Caferîliğe has dinî mûsikîsinin sahip olduğu bu tema sebebiyle düğünlerde dahi mersiye okunmaktadır. Bu uygulama, mutluluk anlarını bile Kербela'nın hüznüyle yoğurmayı ve bu duygusal bağlantıyı her zaman canlı tutmayı amaçlar.

² Bu durumun Hz. Peygamberin, Kadir gecesinin Ramazan Ayının son on gününde aranmasını tavsiye etmesinden kaynaklandığı akla gelmektedir.

³ Caferîlerde bir dinî mûsikî formu olup, aşağıda ele alınacaktır.

⁴ Mir Kasım Erdem, "Röportaj" 10.07.2023.

⁵ Mir Kasım Erdem, "Röportaj" 10.07.2023.

Kars Caferîlerinin dinî mûsikî icraları büyük oranda yalnızca insan sesine dayanmakta olup sinezen formunda buna ilaveten göğse vurularak tutulan ritimden de söz edilebilir. Dolayısıyla bu icralarda herhangi bir enstrüman kullanılmamaktadır.⁶

3.2. Caferî Din Adamlarının Dinî Mûsikî Eğitimi

Caferî mezhebine mensup din adamları, yalnızca dinî ilimlerde değil aynı zamanda dinî mûsikî ve edebiyatta da yetkinlik kazanmayı önemli bir gereklilik olarak görürler. İmamlık görevine hazırlanan kimseler, güzel bir sesle ilâhi, mersiye ve kaside okuyabilme yeteneğine sahip olmalıdır. Bu durum, Caferîler için hem ibadetlerde hem de kültürel bağlamda önemli bir yer tutar. Caferî din adamlarının eğitim sürecinde İran'ın Erdebil şehri, bu alanda önemli bir merkezi role sahiptir. Erdebil, meddahlar, mersiyehanlar ve dinî mûsikî icracılarının yetiştiği en önemli yerlerden biridir. Burada konservatuvar tarzında okullar ve usta-çırak ilişkisiyle devam eden meşk eğitim sistemleri bulunur. Eğitim süreci sadece okulda alınan derslerden ibaret değildir; öğrenciler, üstatların yanında diz çökerek pratik yapar ve geleneksel yöntemlerle Caferî öğretilerini edinirler. Erdebil dışında, İran'ın Kum şehri ve Azerbaycan da bu alanda öne çıkan eğitim merkezlerindedir. Ayrıca Kars ve çevresinde de bu eğitimi almış ve bilgisini aktaran birçok Caferî din adamı bulunmaktadır. Eğitim, genellikle babadan oğula geçen bir gelenek şeklinde sürdürülmektedir.⁷

Caferîlikte dinî mûsikî eğitimi, yazı ve icra olmak üzere iki temel boyutta ele alınır. Yazı boyutunda şiir, mersiye ve kaside türündeki metinler bulunmaktadır. İcra boyutunda ise bu eserler meddahlar, mersiyehanlar ve din adamları tarafından seslendirilir. Dolayısıyla bu alanlarda yetkinlik kazanmak isteyen bir kişi hem yazılı edebiyatı anlamalı hem de icra kabiliyetine sahip olmalıdır. Caferîliğe has dinî mûsikî icrasında güzel ses, en önemli kriterlerden biri olarak kabul edilir. Özellikle Azerbaycan lehçesinin doğru ve etkili bir şekilde kullanılması, bir meddah ya da mersiyehanın başarısını doğrudan etkileyen faktörlerden biridir. Azerbaycan ve Erdebil bölgeleri, bu özel sese ve lehçeye hâkim icracıların yetişmesi açısından zengin bir kültürel altyapıya sahiptir.⁸

3.3. Caferîlikte Dinî Mûsikî Formları

Kars Caferî dinî mûsikî geleneğinde icra edilen başlıca formlar; mersiye, sinezen, ilâhi ve mevlid olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ezan, kamet ve tesbihat gibi cami merkezli uygulamalar da nağmeyle icra edilmeleri sebebiyle bu başlık altında ele alınmıştır.

3.3.1. Mersiye

“Mersiye Arapça, “resa” kökünden gelip Arap, Fars ve Türk edebiyatında özellikle ölenin veya kaybedilen değerlerin ardından onu öven ve kaybının üzüntüsünü terennüm eden şiirlerin genel adı” olarak tanımlanmaktadır. Klasik mersiyelerde üç ana bölüm vardır. Bunlar ölen kişinin yitirilmesinden duyulan acı ve üzüntünün dile getirildiği ağlama bölümü (nedb, nevh), erdemlerinin anlatıldığı övgü bölümü (te'bin) ve duyulan acılara katlanmanın tavsiye edildiği (sabır, aza) bölümdür” (Toprak, 2004, s.215). Türk din mûsikisinde ise mersiye bu kabilden şiirleri gerek besteli gerekse irticalen okunması anlamına gelmektedir. (Akdoğan, 2010, s. 267;Çakır, 2021, s. 136)

Caferîlerde dinî mûsikîsi denildiği zaman akla ilk gelen form mersiyedir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, hayatını kaybeden bir kişinin ardından duyulmakta olan üzüntü ve acının davranışlara yansması mersiye olarak ifade edilmektedir. Kerbela olayı da bütün İslam ümmeti için hüznün ve acının kaynağı

⁶ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

⁷ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

⁸ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

şeklinde nitelendirilmektedir. Caferîler için Hz. Hüseyin'in Kerbela'da uğramış olduğu saldırı ve yanındaki kişiler ile şehadeti, mezhep mensupları adına daha özel bir mana ifade etmektedir. Bu nedenle Hz. Hüseyin'in ölüm yıldönümü olarak kabul edilen 10 Muharremde Caferîler üzüntü ve acılarını davranışlarına, okudukları eser ve mersiyelere yansıtmaktadırlar. Mersiyeler din adamları ve mersiyehanlar tarafından okunur ve bir usûl ile ölçülendirilse de icrasında serbest bir üslûp tercih edilir.⁹ Günümüze kadar yazılmış ve okunmuş mersiyelerin sayısını tam olarak belirleyebilmek mümkün değildir. Çünkü bu gelenek İslam tarihi boyunca farklı coğrafyalarda ve dillerde devam etse de kayıt altına alınmamış, bu sebeple de büyük bir çoğunluğu unutulup gitmiştir. Muhtemeldir ki bu çalışmada Kars Caferîlerinin özellikle özel gün ve gecelerinde tercih ettikleri ve farklı makamlarda icra ettikleri mersiyelerin büyük bölümü ilk kez tarafımızdan notaya alınmıştır. Tespit ettiğimiz mersiyelerin tamamının¹⁰, makalenin amacı ve boyutunu aşacağı düşüncesiyle, örnek olması açısından yalnızca bir tanesi verilmiştir.

---

⁹ Mir Kasım Erdem, "Röportaj" 10.07.2023.

¹⁰ Bu mersiyeler ve diğer derlenen eserler, hazırlanan tez çalışmasında sunulacaktır.

UŞŞAK MERSİYE

Vesiyyet

Güfte: Muhammedi Vilayi
Beste: Anonim
Kaynak kişi: Seyyid Peyman
Boradigahi

Sofyan

Si ze e di rem bir ve siy yet Ke fe ne bu no ker bü ken de
E le ki me za re goy du lar Be de ni me tor pağ dö ken de
Be de ni me tor pağ tö ken de Ev vel o ku yun su suz a ğa mın
ro ze si ni E ş i dim Hü seyn vay se si ni E ş i dim Hü seyn vay
se si ni Bir az ke fe ne goyun a ğa mın tür be ti ni
Ya dı za sa lın kür be ti ni ti Ya dı za sa lın kür be ti ni
Hü seyn Vay
Hü seyn Vay

Size edirem bir vesiyyet
Kefene bu nokeri bükende
Ele ki mezare koydular
Bedenime torpağ tökende

Başına kara şal bağlının
Kefene bakıb dil dağlının
Kefeni olan köhne esir
Yaralı Hüseyne ağlının

Başa çatıb ömrüm ezaya
Gelib üreyim hey neveye
Kefenim içinde dönderin
Menim üzümü Kerbelaya

Evvel okuyun susuz ağamın rozesini
Eşidim Hüseyin vay sesini
Bir az kefeni koyun ağamın türbetini
Yadıza salın kürbetini

Erbab o gece mene ola mehman gelecek
Yanıma leb etşan gelecek
Tek goymuyacağ bilirem o gün nokerini
Başına çeker ellerini

Gebirim daşına yazıla Hüseyin ağlını
Ağanın ürek dağlını
Gebrimde de men gerib ağama ağlıyaram
Ağama eza saklıyaram
Hüseyin vay ,Hüseyin vay

Hüseyin vay ,Hüseyin vay

Hüseyin vay ,Hüseyin vay

* Aşağıda linki verilen kayıttan okunduğu gibi notaya alınmıştır.
<https://youtu.be/C4LhGB5MEq4?si=gec-GiKcSZmO6zEz>

3.3.2. Sinezen

Kars Caferîlerinin dinî mûsikî geleneklerinde önemli yeri olan formlardan biri de sinezendir.¹¹ Sinezen kelimesi Farsça “göğüs” anlamına gelen “sine” ve “vurmak” anlamına gelen “zen” ekinden oluşmaktadır. Sinezen, belirli bir ritm ve usûl kalıbı içerisinde icra edilen eserleri tanımlayan bir dinî mûsikî formudur. Bu bağlamda sinezenin bir ilâhi türü olduğu ifade edilebilir.¹² Bu form, özellikle Kerbela olayı gibi tematik içeriklere odaklanan

¹¹ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

¹² İlâhi, dinî-tasavvufî duyguların dile getirildiği şiirlerin usullü bir şekilde bestelenmesi ile meydana gelen Türk din mûsikîsi formudur. Yapısı itibarıyla pek çok biçime sahip olsa da genel olarak ilâhiler için oluşturulan malum kalıplar vardır. Bu açıdan Türk din mûsikîsindeki pek çok formun esasen ilâhinin bir alt türü olduğu ifade edilebilir. İlâhi çeşitleri ve biçimleri için bkz. (Toptaş, 2023, s. 82-85)

Caferî dinî mûsikî geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu düzen, sinezenleri hem yapısal hem de icra tarzı açısından farklı bir noktaya taşımaktadır (Turmuş, 2018, s. 38.). Mersiyelerden farklı olarak sinezenlerin icrasına yer yer dinleyiciler de iştirak etmektedir ve gerek Türkçe gerek Farsça sinezen formunda eserler Caferîler tarafından icra edilmektedir.¹³ Aşağıda bu formun örneklerinden biri yer almaktadır:

KÜRDÎ SİNEZEN

Yıkılıp Abbasım Nehri Fırat Üste

Sofyan

Beste: Meçhul

Güfte: Meçhul

Kaynak: Seyyid Muhammed Amuli

Yı kı lıp Ab ba sım neh ri Fı rat üs te
Be lim sını dı Zey nep e lem dar öl dü
Bo ya nıp tı ga ne ve fa lı ser da rın
Li va yi gur a ne e lem dar öl dü

Yıkılıp Abbas'ım nehri Fırat üste
Belim sındı Zeynep elemdar öldü
Boyanıptı gane vefalı serdarın
Livayı gurane vefadar öldü.

Yaralı eslanım şehidi guranım
Ümidi tıflanım cevanim laylay
Uca boy serdarım veziri dermanım
Vefalı gemğarım ebelfezlim vay.

Özüne der eyle heyali kızları
Denen deydi peykan su meşgin deldi
Size hatir geçdi iki gol bir gözden
Meni goydu yalnız felek dinceldi.

Dededim ayan gardaş gedirsen eğyame
Dedi sen get Huseyn Rugeyye'n ağlar
Dedim onda getsem seni goysam تنها
Çığanda can lebden gözün kim bağlar.

Deyir esğır yatsın yatıp perçem darım
Yaralı ezası galıp Zehra'de
Ateşinнен yansa dudağların emsin
Deyiler düşmenler su yoğ deryade.

* Aşağıda linki verilen kayıttan okunduğu gibi notaya alınmıştır.
https://www.youtube.com/watch?v=VcuZRleiJ9w&list=RDGMEM_5GnWnHeQ9-L-u6wWUs8dg&index=1

3.2.3. Mevlid

Sözlükte “doğum yeri ve zamanı” anlamına gelen mevlid kelimesi, İslâm kültüründe özellikle Hz. Peygamber'in doğumunu, bu vesileyle yapılan törenleri ve yazılan eserleri ifade etmek için kullanılır. (Akdoğan,

¹³ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

2010, s. 214) Kars Caferîlerinde Dahi Almasov¹⁴ tarafından yazılmış mevlid eserleri icra edilegelmektedir. Bu eser, yukarıda zikredilen önemli gün ve gecelerdeki dinî ritüellerde icra edilmektedir.¹⁵ Aşağıda Kars Caferîlerinin kullandığı bazı mevlid örnekleri yer almaktadır. Örnek olarak verilen üç mevlid bölümü, hicâz, çârgâh¹⁶ ve uşşâk makamlarındadır. Aşağıdaki notalar, 05.07.2023 tarihinde yapılan Kars Caferîlerinin mevlid organizasyonunda, Rahimov Rahil Rezaoğlu'nun icrasından kayda alınarak notaya aktarılmıştır.

CAFERÎ MEVLÎD-İ ŞERÎFİ Güneş Tek Doğ İçimde

Güfte: Dahi ALMASOV
Kaynak: Rahimov Rahil Rezaoğlu

A dın la yük se lib kerg ol du â lem ren gi töv hi de

Sa na can lar fe da ey kâ i na tın feh ri Meh mu dum

Do lan bir pak cöv her tek ka nım da can ta pım bel ke

Meger â lem de öl mez lik de yil mi tek ce mek su dum

Sönen ulduz kimi Sönen ulduz ki mi Nefsim çeker dünya ni heç doymaz

Güneş tek doğ içim de nu ra dönsün küll i möv cü dum

Güneş Tek Doğ İçimde (Hicâz)

Adınla yükselib, kerk oldu alem rengi-Tövhide,
Sana canlar fada, ey kâinatın fehri Mehmudum!
Dolan bir pak cövher tek kanımda, can tapım belke,
Meger alemde ölmezlik deyilmi tekce meksudum?
Sönen ulduz kimi, nefsim çeker dünyanı, heç doymaz
Güneş tek doğ içimde, nura dönsün külli-mövcudum.
Menimçün gelmisen dünyaye, bundan başka bir söz yoh

¹⁴ Dahi Almasov, 20 Ağustos 1964 yılında Bakü'nün Hovsan köyünde dünyaya gelmiştir. 1972-1983 yılları arasında cumhuriyetin kör çocuklara yönelik orta yatılı ortaokulunda eğitim görmüş ve 1990 yılında Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinden mezun olmuştur. Almasov, zaman zaman süreli yayınlarda şiirler yazmaya devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

¹⁵ Mir Kasım Erdem, "Röportaj" 10.07.2023.

¹⁶ Fırlan Tezeden Gel güfteli mevlid bölümünde icra edilen makam geleneksel çârgâh makamı anlayışı değil, Arel-Ezgi-Uzdilek nazari sistemindeki basit çârgâh dizisine uygun olarak tasnif edilmiştir.

Ki, her mövlud gününde tezelensin ruhi mövludum.
Cehalet vadisinde çeşmeyi-rehmet deyib, yalnız
Bu on sekkiz min etşane seni behş etdi me'budum.
Şefaet şövkü sende, mehrü ülfet, merhemet sende,
Bu sonsuz ne'mete heyran kesildi ekli-mehdudum.
Ezel sen, sonra sensen, son da sensen, cem'e sığmaz tek!
Eded kanunu har oldu, tükendi her ne me'dudum.
Sen ölsen, eşk öler, yoh, yoh, doğuldun her müvehhidle,
Cavansan vehy tek, ey "şeyyebetni suretu Hud"um.
Alıb "inna fetehna" ve' Dinî, dövranı dönderdin;
Gelince dönderer dövranı bir de şanlı Möv'udum.
Nezer salsan o gün, ey nuri-alem, Dahiye bir an,
Şehid me'racı eyler erşi-hekke kelbi-mes'udum.

CAFERÎ MEVLÎD-İ ŞERÎFİ

Fırlan Tezeden Gel

Güfte: Dâhi Almasov
Kaynak: Rahimov Rahil Rezaoğlu

Dün ya do la nır ba şı na fir lan te ze den gel

Kal sam çı ka ram kar şı na fir lan te ze den gel

Ca hil li ği miz zul met e dib nur lu sa ba hı

Tut maz mıy dı ru hu mun na le vü a hı

Yağ dır ya ğı şın bel ke yu sun bun ca gü na hı

Can ver ram o göz ya şı na fir lan te ze den gel

Dün ya do la nır ba şı na fir lan te ze den gel

Kal sam çı ka ram kar şı na fir lan te ze den gel

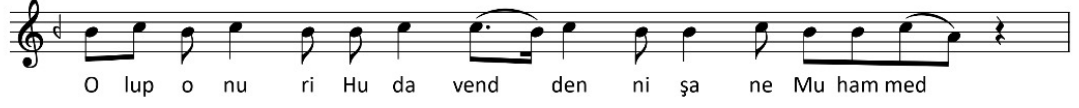
Fırlan Tezeden Gel (Çârgâh)

Dünya, dolanım başına, fırlan, tezeden gel.
Galsam, çiharam karşına, fırlan, tezeden gel!
Cahilliyimiz zülmet edib murlu sabahı.
Tutmazmı bizi rubumuzun nalevü ahı?
Yağdır yağışın, belke yusun bunca günahı,
Can verram o göz yaşına, fırlan, tezeden gel!
Dünya, dolanım başına, fırlan, tezeden gel,
Galsam, çiharam karşına, fırlan, tezeden gel!
Elden ele düşdün, dolanıb, oldun oyuncak.
Zövk almadı senden feket onlar da doyunca.
Esrarını tapmak diledim ömr boyunca,
Sirr açmağa sirdaşına fırlan, tezeden gel!
Dünya, dolanım başına, fırlan, tezeden gel,
Galsam, çiharam karşına, fırlan, tezeden gel!
Halk etdi Hudavend seni “kaf” ile “nun”dan,
Heyretde kalıb cümle nezer sahibi bundan.
Zatındaki hikmetleri gör, dönme yolundan,
Dön esline, yaddaşına, fırlan, tezeden gel!
Dünya, dolanım başına, fırlan, tezeden gel,
Galsam, çiharam karşına, fırlan, tezeden gel!
Men istediğim ehde vefa sende tapılmaz,
Cövrün görünür, zövkü sefa sende tapılmaz,
Allahdan olan derde deva sende tapılmaz,
Erz etmeye nekkaşına fırlan, tezeden gel!
Dünya, dolanım başına, fırlan, tezeden gel,
Galsam, çiharam karşına, fırlan, tezeden gel!
Heyrinle şerin şamü seher misli yarışdı,
Çoh tiftl sene naz eleyib, pir barışdı.
Kimler, neler efsane olub, hake karışdı.
Bah torpağına, daşına, fırlan, tezeden gel!
Dünya, dolanım başına, fırlan, tezeden gel,
Galsam, çiharam karşına, fırlan, tezeden gel!
Akilleri divane edib, derde yetirdin,
Çoh merdin elin dameni-namerde yetirdin.
Her dahi ki, gördün, gözüne perde yetirdin,
Bah bir işine, yaşına, fırlan, tezeden gel!
Dünya, dolanım başına, fırlan, tezeden gel,
Galsam, çiharam karşına, fırlan, tezeden gel

CAFERÎ MEVLÎD-İ ŞERÎFİ

Hakikat Nişanesi

Güfte: Dahi ALMASOV
Kaynak: Rahimov Rahil Rezaoğlu

Hakikat Nişanesi (Uşşak)

Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammed,
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammed!
Hira dağında ona bir nida yetişdi Hudaden,
Deyişdi halı cahanın o pak, ülvi nidaden.
Nicate yetdi beşer nesli mö'cüzüyle beladen,
Sığarmı erze, beyane, dile, dahane Muhemmed!
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammad,
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammed!
Kenarda kalmadı bir dem vücudu dehr keminden,
Ne geldi başına naehl keslerin siteminden!
Alanda töfheyi-Perverdigarı ruhül-eminden,
Yetişdi bir teze gencineyi-nihane Muhemmed!
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammed
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammed!
Burake eyleşerek feth kıldı erzü semanı,
Seyahet eyledi bir lehze içre erşi-Hudanı.
Nebiler içre gören var mı böyle zövkü sefanı,
Vücudi-pak ile can verdi asimane Muhemmed!
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammed,
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammed!
Tutanda Mekkeni başdan-başa samumi-adavat.
Medine şehrına din nuru ile verdi şerafet.
Kitabi-tarihe zer het ile yazıldı bu hicret,
Getirdi gerdişi-çarhi-zamanı cana Muhemmed
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammad,
Nişane verdi hekiket yolun cahana Muhammad!
Eliyyü Fatime vesliydi ömr bağına zinet,
Huda o bağı behişt gülleriyle verdi teravet.
Öpüb Hesenle Hüseyni, bilerdi baisi-ne'mat.
Feda deyerdi özün her iki cevane Muhemmed!
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammad,
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammad!
Keçirdi leşkeri-İslamı Bedrden o dilaver,
Ühüd sualını Hendek cavabı etdi münevver.
Alındı Gel'eyi-Heyber, kayıtdı Mekkeye server,
Zefer libası geyindirdi "Kun fekan"e Muhemmed!
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammed,
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammed!
edayi-hecc kılıb, oldu kerk nuri-bekaye,

Vida hitabı ile çekdi hett rahi-fenaya.
Gefesde dözmedi vehdet kuşu, ucaldı semaye,
Getirdi kövnü mekân ehlini feğane Muhammed!
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammed,
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammed!
Bu neğme ateşi-eşkin şirin ezabıdır, ey dil,
Ezabe teşne olan Dahinin kitabıdır, ey dil.
İnan ki, nameyi-e'malının sevabıdır, ey dil,
Çeken zaman seni mehşerde imtehan Muhammed!
Olub o nuri-Hudavendden nişane Muhammed,
Nişane verdi hekiket yolun cahane Muhammed!”

3.3.4. Ezan-Kamet ve Tesbihat

Ezan, İslam toplumlarında namaz vakitlerini duyurmanın yanı sıra dinî bir kimlik ve birlik sembolüdür. Caferî mezhebinde ezanın hem içerik hem de icra açısından kendine özgü farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar, mezhebin inanç yapısını ve tarihini yansıtan ayrıntılar barındırır. Caferî mezhebinde ezanın içeriği, Hz. Muhammed döneminde okunduğuna inanılan şekilde korunmaktadır.¹⁷ Bu ezanda, Ehl-i Sünnet mezheplerinden farklı olarak iki önemli ek veya çıkarılma dikkat çeker.

Bunlardan ilki; “Şahadet ederim ki Ali müminlerin emiridir.” ifadesidir. Caferilikte, Hz. Muhammed’in Gadir-i Hum günü Hz. Ali’ye biat alınmasını (Fığlalı, 1996, s. 279-280) istemesi üzerine Hz. Bilal’in ezan sırasında bu cümleyi eklediğine inanılır. Caferîlere göre, Hz. Peygamber bu ifadeyi onaylamış ve ezanın bir parçası olarak kabul etmiştir. Diğer fark; “Namaz amellerin en hayırlısıdır.” ifadesidir. Bu cümle, Caferîlere göre Hz. Ömer döneminde ezandan çıkarılmıştır. Hz. Ömer’in, bu ifadenin insanları cihattan alıkoyduğu düşüncesiyle bu değişikliği yaptığına inanılır. Ancak Caferîler, ezanı bu cümleyi de içerir şekilde okumaya devam etmektedir.¹⁸

Caferî ezanı, farklı bölgelerde kültürel ve dilsel özelliklere uygun şekilde okunmaktadır. Arap Şiiiler, Arap mûsikî tavrına göre; Farslar, kendi tavırlarına göre ezan okurken, Azerbaycan ve Türkiye’nin Kars bölgesinde, ezan bu bölgelerin tarz ve üslûbu ile icra edilmektedir. Bu tavrın temelinde “Müezzin Zade” adı verilen meşhur bir üstat yer almaktadır. Müezzin Zade, yaklaşık 70 yıl önce Tahran’da okuduğu ezanla bir döneme damga vurmuştur. Mir Kasım Erdem bu ezanın kaydedildiğini ve günümüzde Fransa’da bir müzede muhafaza edildiğini ifade etmektedir. Müezzin Zade’nin üç oğlu da meddahlık yaparak bu geleneği sürdürmüş ve onların tarzı tüm Şii dünyasında benimsenmiştir. Günümüzde Caferî camilerinde bu kişinin tarzına sadık kalınarak uşşâk makamında ezan okunmaktadır.¹⁹

Mir Kasım Erdem’in bahsettiği Caferîlerin okuduğu ezanın sözleri şu şekildedir;

“*Allahu-u ekber (x2) - Eşhedü en la ilahe illellah (x2) - Eşhedü enne Muhammeden Resulullah (x2) - Eşhedü enne Aliyyen veliyullah (x2) - Eşhedü enne Aliyyen Hucetullah (x2) - Hayye alessalah (x2) - Hayye ale-l felah (x2) - Hayye ale hayr-il amel (x2)- Allah-u ekber (x2) - La ilahe illellah*”

¹⁷ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

¹⁸ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

¹⁹ Mir Kasım Erdem, “Röportaj” 10.07.2023.

CAFERÎ EZANI

Al la hu ek ber Al la hu ek ber

Al la hu ek ber Al la hu ek ber

Eş he dü el la i la he il lal lah

Eş he dü el la i la he il lal lah

Eş he dü en ne mu ham me der ra sü lul lah

Eş he dü en ne mu ham me der ra sü lul lah

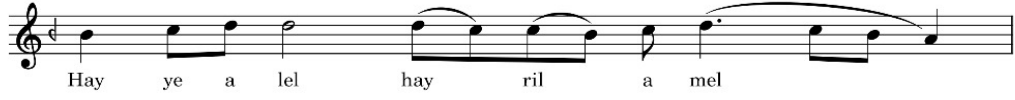
Eş he dü en ne a liy yen huc ce tul lah

Eş he dü en ne a liy yen ve liy yul lah

Hay ye a les sa lâ ti Hay ye a les sa lâh

Hay ye a lel fe lâ hi Hay ye a lel fe lâh

2

ALLAHU EKBER ALLAHU EKBER
EŞHEDÜ EN LÂ İLÂHE İLLELLAH
EŞHEDÜ ENNE MUHAMMEDEN RESULULLAH
EŞHEDÜ ENNE ALİYYEN HUCETULLAH
EŞHEDÜ ENNE ALİYYEN VELİYYULLAH
HAYYE ALE-Ş ŞALAH
HAYYE ALE-L FELAH
HAYYE ALE-L HAYRİL AMEL
ALLAHU EKBER ALLAHU EKBER
LÂ İLÂHE İLLELLAH

* Aşağıda linki verilen kayıttan okunduğu gibi notaya alınmıştır.
<https://www.youtube.com/watch?v=YBZnqwLLDPY&t=61s>

Caferîlikte kamet getirme uygulamaları da ezana benzer şekilde farklılık gösterir. Kamette yer alan sözler ezanda olduğu gibi ikişer kez okunur, fakat sonunda “Lâ ilâhe illallah” bir kez söylenir ve “Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah”dan sonra “Eşhedü enne Aliyyen Veliyyullah” sözleri eklenir. Ayrıca, kamet sonrası okunan dua da dikkat çekicidir. Caferîler, namaz sonrası “ferec duası” adı verilen bir dua okuyarak manevi huzur ve kurtuluş temennisinde bulunurlar.

Caferîlikte namaz sonrası yapılan tesbihat, Sünnîlerin uygulamasından farklıdır. Bu farklılıklar arasında en belirgin olanlardan biri, namaz sonrasında okunan ilave ayetler ve yapılan dualardır. Örneğin, Kars'taki Caferîler, namaz sırasında selam verdikten sonra Ahzab Suresi'nin 56. ayeti olan “İnnallahe ve melaiketehu yusallune alen nebiyyi, ya eyyuhellezine amenu sallu aleyhi ve sellimu teslima” ayetini okur ve ardından topluca salavat getirirler. Bu uygulama, namazın manevi boyutuna ve Hz. Muhammed'e duyulan saygıya vurgu yapmaktadır. Tespih çekme uygulamaları da Caferî mezhebinde farklı bir şekilde gerçekleştirilir. Sünnî mezheplerin sırasının aksine, Caferîler tespihte önce “Allahu Ekber”, ardından “Elhamdülillah”, en son ise “Sübhanallah” diyerek tesbih çekerler. Tüm bu uygulamaları yaparken makamsal olarak yine kendilerine has ağırlıklı bir tarzda hüseyini ve uşşak makamlarında ağırlıklı olarak kıraatlerini icra ederler.

Sonuç

Bu çalışma, Kars'ta yaşayan Caferîlerin dinî mûsikî geleneklerine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Araştırma, ağırlıklı olarak Kars Ehl-i Beyt Derneği Başkanı Mir Kasım Erdem ile yapılan röportajlara ve İran ile Azerbaycan'dan elde edilen çeşitli sesli, görüntülü ve yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Ayrıca, tez kapsamında gerçekleştirilen kapsamlı bir kaynak taraması da bu bilgilerin derlenmesine katkı sağlamıştır. Soru-cevap formatında yürütülen görüşmeler neticesinde elde edilen veriler, Kars'ta yaşayan Caferî topluluğunun dinî mûsikî pratikleri ve gelenekleri hakkında ayrıntılı bir çerçeve sunmuştur.

Caferîlerin, diğer mezheplerden farklı olan birkaç önemli gün ve geceyi daha ihya ettikleri ve bu gecelerin Caferîlerin dinî mûsikî geleneklerini yaşatmada önemli olduğu tespit edilmiştir. Diğer mezheplerden farklı olarak kutlanan önemli gün ve gecelerden ilki Muharrem ayının ilk on günüdür. Muharrem ayının ilk on gününde camilerde ve evlerde insanların mersiye, sinezen ve mevlid türü eserler okudukları gözlemlenmiştir. Ayrıca Muharrem ayının ilk on gününde camilerde sürekli olarak ilâhilerin okunduğu görülmüştür. Muharrem ayında ve Gadir-i Hum bayramında Caferîlerin çeşitli yürüyüşler gerçekleştirdikleri ve bu esnada yukarıda sözü edilen eser formlardan özellikle sinezen ve mersiyeler okudukları gözlemlenmiştir.

Caferîler için önemli olan gecelerden bir diğeri ise Kadir Gecesi'dir. Caferîlerin, Ramazan ayının on dokuzuncu, yirmi birinci ve yirmi üçüncü gecelerinde yaşanmış olan olayları camilerde anlattıkları, belirtilen gecelerde Caferî camilerinde, serbest formda usûlsüz bir şekilde hûzi makamı²⁰ altyapılı olarak uşşak makamında cevşen-i kebîr okudukları ve yine ardından mersiye okudukları tespit edilmiş ve bunlar kayıt altına alınmıştır.

Sözü edilen eserler daha ziyade din adamları (ahuntlar), mersiyehanlar ve meddâhlar tarafından herhangi bir mûsikî enstrümanı kullanılmadan icra edilmektedir. Eser sayısı hakkında net bir bilgi vermek mümkün değildir çünkü geçmişten günümüze farklı coğrafyalarda, farklı dillerde binlerce eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden yirmi beş kadarı tespit edilerek notaya alınmış olsa da makalenin amacına hizmet etmesi için mevlid, sinezen, mersiye ve Caferî ezanı notaya alınarak yalnızca birer örnek sunulmuştur. Bu eserlerden bir kısmının güftekârı ve bestekârı bilinmekle birlikte bestelerin çoğu anonimdir. Eserler genellikle uşşak makamı içerisinde hüseyinî geçkisi kullanılarak icra edilir. Bununla birlikte kürdî ve hicâz makamları da yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak eserin icrasında her zaman belli bir makama bağlı kalınmamaktadır. Okuyucu yaşadığı duygu yoğunluğu sebebiyle birçok farklı makamsal geçki yapabilmektedir. Eserlerin çoğu usûle bağlı olmadan icra edilmekle birlikte, coşkulu ve toplu icra edilen eserlerde sofyan usûlü tercih edilmektedir.

²⁰ Hûzi Türk müziğinde kullanılan birleşik makam. Uşşak makamının temel dizisine Çârgâh beşlisinin eklenmesiyle meydana getirilmiştir. Karar sesi düğâh (la), güçlü sesi çârgâh (do) ve nevâ (re)'dir.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%45)-Yazar-2 (%55)

Kaynakça

- Akdoğan B. (2010). *Türk Din Musikisi Dersleri*. 1. Basım. Ankara. Bilge Ajans & Matbaa.
- Arslantürk Z. (2010). *Uygulamalı Sosyal Araştırma: Kavramlar-Metotlar-Teknikler-Bilgisayar Uygulamaları*. İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Çakır A. (2021). “Tekke Musikisi”. *Türk Din Musikisi El Kitabı (ed. Ahmet Hakkı Turabi)*. Ankara. Grafiker Yayınları.
- Demirkaya H. (2012). *Bireysel ve Örgütsel Boyutlarıyla Sosyal Davranış*. Basım. Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- Doğan H. (2018). *Caferîlik, Kars Caferîlerinde dinî İnanç ve Sosyal Hayat*. Bursa, Emin Yayınları.
- Fırlalı E. R. (1996). “Gâdir-i Hum” *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 13, s. 279-280). İstanbul, TDV Yayınları.
- Karaman H. (1993). “Caferîyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 7, s. 4-10). İstanbul, TDV Yayınları.
- Onat H. (2019). “İmamiyye Şiası”, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat- Sönmez Kutlu. Ankara, Grafiker Yayınları.
- Özden MZ. (2019). “Şeyh Müfid’in Evâ’ilü’l Makâlât Fî’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât Adlı Eserinin Mezhepler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans Tezi), İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İğdır.
- Toprak M. F. (2004). “Mersiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara, TDV Yayınları.
- Toptaş Ç. (2023). “İlâhi”. *Türk Din Mûsikîsi*. Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türkdoğan O. (2006). *Alevi Bektaşî Kimliği- Sosyo-Antropolojik Araştırma-*. İstanbul, Timaş Yayınları.
- Üzüm İ. (1993). “İnanç Esasları Açısından Türkiye’de Caferîlik”, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turmuş Y. 2018. “Caferîlikte Mersiye ve Sinezen”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yeler A. (2006). “Türk Toplumunda Caferîler (İstanbul Halkalı Örneği)”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraat Farklılıklarının Sarf ve Nahiv Yönünden İncelenmesi (Âl-i İmrân Sûresi Özelinde)*

In Abû Ja'far al-Nahhâs' s I'râb al-Qur'ân An Analysis of Qir'ât Variations in Terms of Morphology and Syntax (A Case Study of Sûrat Âl 'Imrân)*

Süleyman Aykut^{1*} – Yasin Pişgin²

¹ Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, suleymanaykut@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6002-8329>
Lecturer, Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Qur'ân Recitation and Qir'ât Studies, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, suleymanaykut@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6002-8329>

² Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye, <https://ror.org/04xk0dc21>, ypisgin@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9337-2863>
Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Burdur, Türkiye, <https://ror.org/04xk0dc21>, ypisgin@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9337-2863>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 13.11.2024
Kabul Tarihi: 17.03.2025
Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı kòrleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmamın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Süleyman Aykut – Yasin Pişgin

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Aykut, S.-Pişgin, Y. (2025). Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraat Farklılıklarının Sarf ve Nahiv Yönünden İncelenmesi (Âl-i İmrân Sûresi Özelinde). *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 258-274. <https://doi.org/10.30622/tarr.1582179>

* Bu çalışma Prof. Dr. Yasin Pişgin danışmanlığında 14/07/2017 tarihinde sunduğumuz Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraat İlimi Açısından Değerlendirilmesi başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Öz

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İslam ilim dünyasının önemli bir şahsiyetidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen hicri 270 (883) yılında Mısır'da dünyaya gelmiş ve orada yetişmiştir. Üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan Nehhâs, ilmi faaliyetlerini de yine burada sürdürmüştür. Ailesi bakırcılık mesleğiyle uğraştığı için "Nehhâs" ve "Saffâr" gibi lakaplarla tanınmıştır. Eğitime Mısır'da başlamış ve dönemin en ünlü alimlerinden dersler almıştır. Nehhâs, gençlik yıllarında ilmi birikimini artırmak amacıyla yalnızca doğup büyüdüğü Mısır ile sınırlı kalmamış, Bağdat, Küfe, Enbâr ve Filistin'in Remle şehri gibi dönemin önemli ilim merkezlerine seyahat etmiştir. Bu seyahatler ona, en seçkin alimlerinden istifade etme fırsatı tanımış ve bu süreç, kıraat, Arap dili ve diğer İslâmî ilimlerdeki bilgisini derinleştirerek ilmi bakış açısının olgunlaşmasını sağlamıştır. Nehhâs'ın ilmi yolculuğu sırasında, kıraat ilminde Verş'in kıraatını öğreten Bekir b. Sehl ed-Dimyâti gibi önemli alimlerden ders almasının yanı sıra, dil ilminin önde gelen isimlerinden Müberred, Sa'leb ve Niftaveyh gibi büyük âlimlerden de eğitim görmüştür. Bu tecrübeler, onun kıraatlerin dilbilimsel analizine olan ilgisini derinleştirerek ileride yazacağı *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserine sağlam bir temel hazırlamıştır. Kur'an-ı Kerim, dil bilimleri açısından en güvenilir kaynak olarak kabul edilir ve kıraatler, sarf ve nahiv ilimlerinin kurallarını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Sarf ve nahiv ilimleri, kelimelerin kökeni ve cümledeki işlevlerini belirleyerek kıraat farklılıklarını bu kurullarla ilişkilendirirken, kıraat ilmi de sahih okuma biçimlerini tespit etmek için sarf ve nahiv ilmine başvurmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, kıraat, sarf ve nahiv arasındaki güçlü bağı ortaya koymakta ve bu üç disiplin, Kur'an'ın doğru anlaşılmasında birbirini tamamlayan bilimsel unsurlar olarak işlev görmektedir. Bu makale, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde Âl-i İmrân Sûresi bağlamında kıraat farklılıklarını sarf ve nahiv açısından incelemektedir. Çalışma, bu farklılıkların i'râb, cümle yapısı ve kelime işlevleri üzerindeki etkilerini analiz etmekte ve Arap dili ile Kur'an ilimlerinde bu farklılıkların yerini tartışmaktadır. Nehhâs, kıraatleri yalnızca rivâyet etmekle kalmamış, gramatik ve anlamsal yönleriyle değerlendirerek anlam bütünlüğüne uygun tercihlerde de bulunmuştur. Eserde müellifin mütevâtir ve şâz kıraatler arasındaki ayrımına ve kıraatlerin Arap dili ile tefsir arasındaki bağlantılarına çokça yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda eserde yer alan kıraat konularıyla ilgili meseleler irdelenmiş; metin analiz yöntemiyle fiil kipleri, özne-fiil uyumu, kelime türetme kalıpları ve gramatik farklılıkların mercek altına alınmıştır. Aynı zamanda araştırmada, kıraat farklılıklarının tarihsel gelişimi, Arap dili üzerindeki etkileri ve anlam dünyasına katkıları da değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışma, kıraat farklılıklarının Arap dili ve Kur'an ilimlerindeki önemini anlamak isteyen araştırmacılar için kapsamlı bir kaynak sunmakta ve Nehhâs'ın kıraatlere yaklaşımını, dilbilimsel ve anlamsal yönleriyle ele alarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Nehhâs'ın İslâmî ilimler alanındaki en değerli katkılarından biri, *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseridir. Eserin temel özelliği, kıraatlerin sarf ve nahivle ilişkisini göstererek bu iki ilmin kurallarını kıraat farklılıklarıyla temellendirmesidir. Bunun yanında, Nehhâs'ın elliden fazla eser telif ettiği bilinmektedir. Bu eserler, kıraat ve dil ilimlerinin yanı sıra, hadis, fıkıh ve diğer İslâmî bilim dallarında kapsamlı incelemeler sunmaktadır. Bu çeşitlilik, onun bilimsel bakış açısını zenginleştirmiş ve çok yönlü bir alim olarak tanınmasını sağlamıştır. Ayrıca, Nehhâs'ın kıraat farklılıklarını dilbilimsel bir perspektifle ele alması, onu ve eserini, Kur'an'ın i'râbına ve tefsir ilmine yönelik çalışmalarda önemli bir konuma taşımaktadır. "İ'râbu'l-Kur'ân", kıraatlerin yalnızca rivâyet boyutunu değil, dilbilimsel bağlantılarını da açıklayarak Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlayan temel kaynaklardan biri olmuştur. Nehhâs'ın bu eseri, kıraat ve dil biliminin birbirini nasıl tamamladığını ortaya koyarak sonraki araştırmalara da ışık tutmaktadır. Sonuç olarak, Ebû Ca'fer en-Nehhâs kıraat ve dil ilimleri alanında derinlemesine çalışmalar yapan ve bunları *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinde birleştiren mahir bir müfessir olarak tanınmıştır. O, eserinde kıraat ve dil ilimlerinin birbirini tamamlayarak nasıl bir bütünlük oluşturduğunu ortaya koymuş; böylece hem Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlamış hem de sonraki nesillere değerli bir miras bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'ân, Tefsir, İ'râb, Sarf, Nahiv.

Research Article

History

Received: 13.11.2024

Accepted: 17.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Süleyman Aykut – Yasin Pişgin

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Aykut, S.-Pişgin, Y. (2025). In Abū Ja'far al-Nahhās's I'rāb al-Qur'ān An Analysis of Qirā'āt Variations in Terms of Morphology and Syntax (A Case Study of Sūrat Āl 'Imrān). *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 258-274, <https://doi.org/10.30622/tarr.1582179>

* This study is based on the master's thesis titled An Analysis of Sūrat Āl 'Imrān in Terms of Qur'ānic Recitation in Abū Ja'far al-Nahhās' I'rāb al-Qur'ān, which was submitted under the supervision of Prof. Dr. Yasin Pişgin on 14/07/2017.

Abstract

Abū Ja'far al-Nahhās is a significant figure in the Islamic scholarly tradition. While his exact date of birth remains uncertain, he was likely born in Egypt around 270 AH (883 CE) and received his early education there. Having lived between the late third and early fourth centuries AH, Nahhās pursued his academic endeavors primarily in Egypt. Due to his family's engagement in the coppersmithing trade, he became known by the epithets "Nahhās" and "Saffār." His education began in Egypt under some of the most renowned scholars of his time. However, in his youth, Nahhās sought to expand his scholarly knowledge beyond his birthplace, traveling to major intellectual centers such as Baghdad, Kufa, Anbār, and Ramla in Palestine. These journeys afforded him the opportunity to study under leading scholars, thereby deepening his expertise in Qur'ānic recitation (qirā'āt), Arabic linguistics, and other Islamic sciences, which helped him refine his scholarly perspective. During his academic journey, he studied the recitation of Warsh under prominent scholars such as Bakr b. Sahl al-Dimyāfī and received instruction in Arabic linguistics from distinguished figures like al-Mubarrad, Tha'lab, and Niftawayh. These experiences strengthened his interest in the linguistic analysis of qirā'āt and laid the foundation for his seminal work, *I'rāb al-Qur'ān*. The Qur'ān is considered the most authoritative source in linguistic studies, and the various qirā'āt play a crucial role in shaping the principles of morphology (şarf) and syntax (naḥw). While these linguistic disciplines establish the origins and syntactic functions of words, correlating qirā'āt differences with linguistic rules, the science of qirā'āt, in turn, relies on morphology and syntax to verify authentic recitation forms. This mutual interaction underscores the strong connection between qirā'āt, morphology, and syntax, demonstrating how these three disciplines function as complementary elements in ensuring a precise understanding of the Qur'ān. This article examines the morphological and syntactic aspects of qirā'āt variations in Sūrat Āl 'Imrān as analyzed in *I'rāb al-Qur'ān* by Abū Ja'far al-Nahhās. The study investigates how these variations influence grammatical parsing (i'rāb), sentence structures, and word functions while situating them within the broader context of Arabic linguistics and Qur'ānic studies. Nahhās did not merely transmit different qirā'āt; he also evaluated them grammatically and semantically, making interpretative choices aligned with textual coherence. His work extensively distinguishes between mutawātir and şādhhdh recitations, highlighting the connections between qirā'āt, Arabic linguistics, and tafsīr. In this regard, the article scrutinizes key qirā'āt-related discussions in *I'rāb al-Qur'ān* through text analysis methodology, focusing on verb forms, subject-verb agreement, word derivation patterns, and grammatical variations. Additionally, the study assesses the historical evolution of qirā'āt variations, their impact on Arabic linguistics, and their contributions to the broader semantic framework. By exploring these dimensions, this research serves as a comprehensive resource for scholars seeking to understand the significance of qirā'āt variations in Arabic and Qur'ānic sciences, thereby offering a valuable contribution to the literature by examining Nahhās's approach from both linguistic and semantic perspectives. One of Nahhās's most notable contributions to Islamic scholarship is his *I'rāb al-Qur'ān*, which systematically demonstrates the relationship between qirā'āt and linguistic rules, particularly in morphology and syntax. Additionally, he is known to have authored over fifty works covering a wide range of Islamic disciplines, including qirā'āt, linguistics, ḥadīth, and fiqh. This extensive scholarly output enriched his intellectual perspective and solidified his reputation as a versatile scholar. Furthermore, Nahhās's approach to qirā'āt from a linguistic perspective has positioned both him and his work as crucial references in Qur'ānic grammatical analysis and tafsīr studies. "I'rāb al-Qur'ān" not only documents the transmission of qirā'āt but also elucidates their linguistic implications, thereby serving as a fundamental resource for comprehending the Qur'ān accurately. By illustrating the interplay between qirā'āt and linguistic sciences, Nahhās's work continues to inform contemporary research in these fields. In conclusion, Abū Ja'far al-Nahhās is recognized as a distinguished exegete and linguist who conducted in-depth studies in qirā'āt and linguistic sciences, integrating them into his seminal work, *I'rāb al-Qur'ān*. Through this work, he effectively demonstrated how these disciplines complement one another, thereby facilitating a more accurate interpretation of the Qur'ān and leaving a valuable scholarly legacy for future generations.

Keywords: Qirā'āt, Nahhās, I'rāb al-Qur'ān, Tafsīr, I'rāb, Şarf, Naḥw.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in anlam ve dil yapısı, kıraat, sarf, nahiv ve i'râb disiplinleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Kıraatlerin muteber oluşunda, bir kıraatin Arap diline uygunluk şartının bulunması, kıraat ilmini bu dil bilimleriyle doğrudan bağlantılı hale getirmektedir. Kıraat ilmi, farklı okuma vecihlerini incelerken aynı zamanda bu kıraatlerin sarf ve nahiv kurallarına etkisini de gözler önüne sermekte, Kur'ân'ın dil yapısındaki çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır. İ'râb ise ayetlerdeki kelimelerin cümledeki konumunu ve taşıdıkları anlamı netleştirmesi yönüyle Kur'ân'ın gramatik yapısını daha belirgin hale getiren bir unsurdur. Bu dört ilim, tefsir ilminin Arap dili kapsamındaki en önemli dayanakları olarak öne çıkmaktadır.

Bu makalede, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın kıraat farklılıklarını sarf ve nahiv açısından nasıl değerlendirdiği ele alınmış ve bu farklılıkların i'râb üzerindeki etkileri incelenmiştir. Kıraat, sarf, nahiv ve i'râb arasındaki yakın ilişki dolayısıyla, bu ilimlerin mahiyetine de makalenin giriş bölümünde kısaca değinilmiştir.

Kıraat, “karac – قرأ” kökünden türemiş bir terim olup, “okumak, tilâvet etmek” anlamına gelen semâi bir mastardır.(Zürkânî, 1/412; Birişik, 2002, 25/425; Ünal, 2002, 1) İstilahtaki anlamı üzerine birbirine yakın tarifler yapılmıştır. En yaygın tanıma göre kıraat ilmi, “Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, nakledenlere nisbet ederek bilmektir” şeklinde ifade edilmiştir.(Karaçam, 2014, 61) Bu ilmin temeli, Arap yarımadasındaki farklı lehçeler ile Hz. Peygamber'in ümmetine verdiği “Yedi Harf”(Demirci, 12 Ekim 2024, 2/175-177) ruhsatına dayanmaktadır.(Tirmizî, 1996, 5/58) Kur'ân'ın bu farklı lehçelerle okunabilmesi, Müslüman toplumlar arasında kıraat farklılıklarının da korunarak aktarılmasına vesile olmuştur. Böylece kıraat ilmi, Kur'ân metninin zengin dil yapısını ve anlam dünyasını ortaya koymada önemli bir rol üstlenmiştir.(Birişik, 2002, 25/425)

Hz. Ebû Bekir döneminde cemedilen Kur'ân, Hz. Osman devrinde çoğaltılarak çeşitli beldelere muallim sahâbilerle gönderilmiştir. Sahâbe, kıraat vecihlerini Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde insanlara öğretmiş; böylece her belde, kendisine gönderilen mushafın ihtiva ettiği kıraatleri muhafaza etmiştir. Hz. Osman'ın çoğalttığı mushafın Kureyş lehçesinde istinsah edilmesi, kıraat farklılıklarını sınırlandırmaya yönelik bir tedbir olarak değerlendirilse de asıl hedefin mushaf hattında yazım birliği sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü çoğaltılan mushafın harekesiz ve noktasız yazılması, resm-i hatta uyan kıraat vecihlerinin korunmasına da imkân tanımıştır. Ayrıca mushafın yanında görevlendirilen sahâbiler, Hz. Peygamber'den öğrendikleri kıraatleri o beldeledeki insanlara aktarmış ve bu kıraatler zamanla o bölgelerde yaygın hale gelmiştir. Böylece resm-i Osmânî'ye uyan kıraat farklılıkları muhafaza edilmiş ve kıraat ilminin sonraki nesillere aktarımında temel bir ölçüt haline gelmiştir.(Karaçam, 2014, 55, 61-62)

Zamanla kıraat âlimlerinin farklı bölgelere yayılmasıyla, imamların ilmî seviyelerine göre çeşitli vasıflarla birbirlerinden ayrılması gerekli hale gelmiştir. Bu süreçte, yetkin âlimler kıraat ilmini geliştirirken, ehliyetsiz kişilerin ortaya çıkmasıyla mütevâtir olmayan kıraatler de yaygınlaşmış ve kıraat alanında Müslümanlar arasında ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Bu noktada kıraat âlimleri ve imamlar, sahih ve meşhur kıraatleri, şâz ve merdûd kıraatlerden ayıracak usuller oluşturmuşlardır.

Böylece kıraat ilmi, yazılı hale gelene dek hafızlar ve âlimler tarafından kesintisiz şekilde aktarılmış; hicri birinci yüzyılın sonlarına doğru kıraatlerin senetleri, rivayetleri ve vecihleri tespit edilip kayda geçirilmeye başlanmıştır.(İbnü'l-Cezerî, ts., 2/274; Karaçam, 2014, 62-63)

Kıraatler, isnad durumuna göre altı ana sınıfta değerlendirilmektedir:

1.Mütevâtir Kıraatler: Yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan büyük bir topluluğun aynı özelliğe sahip olan başka bir topluluktan naklettiği kıraatlerdir. Kırâat-i Seb'a tasnifindeki yedi imam, Nâfi' (ö. 169/785),

İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) bu grupta kabul edilir.(Zerkeşi, 1376/1957, 1/318)

2.Meşhur Kıraatler: Senedi sağlam, Arap dil bilgisi kurallarına ve Mushaf-ı Osmanî hattına uygun, ancak tevâtür seviyesine ulaşmamış kıraatlerdir. Bunlar arasında kırâat-i aşere tasnifinde mevcut olan üç imam, Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halef (ö. 229/844) yer alır.(İbnü'l-Cezerî, 1420/1999, 27-29; Süyûtî, 1394/1974, 1/264; Karaçam, 2014, 65)

3.Âhâd Kıraatler: Sahih senetle nakledilmiş olmakla birlikte, Mushaf hattına veya gramer kurallarına uymayan kıraatlerdir.(Ünal, 2002, 73; Pehlivan, 2015, 62) Süyûtî (ö. 911/1505) bu kıraatleri şöhret şartına ulaşmayan kıraatler olarak tanımlamıştır.(Süyûtî, 1394/1974, 1/264)

Şâz Kıraatler: Senedi zayıf veya güvenilir olmayan kıraatlerdir. Senedindeki kopukluk veya râvinin güvenilirliğinin eksik olması nedeniyle, mushaf hattına veya Arapça dil bilgisine uysa bile sahih kabul edilmemiştir.(Süyûtî, 1394/1974, 1/264; Ünal, 2002, 74)

4.Mevzû Kıraatler: Senedi olmayan rivayetlerden oluşur ve yalnızca okuyan kişiye isnat edilir; dolayısıyla geçerli kabul edilmez.(Karaçam, 2014, 67)

5.Müdreç Kıraatler: Ayetlerin tefsir edici okunuşlarıyla kıraat olarak algılanmış ve sahâbîlerden aktarılmış ifadelerdir.(Karaçam, 2014, 61-67)

Görüldüğü üzere kıraatler genel olarak mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevzû ve müdreç olarak sınıflandırılmışlardır.(İşeri, 2022, 471-489) Kıraat ilminin gelişimiyle birlikte, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) kaleme aldığı *Kitâbü's-Seb'a* eseri, kıraat ilminin tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu eserde, sahih kıraatlerin yedili tasnifi ilk kez yapılmıştır. İbn Mücâhid, Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam gibi merkezlerde kabul gören kıraat imamlarını eserine dâhil etmiştir.(Râfî, 2005, 39-40; Karaçam, 2018, 245-246) Daha sonra İbn Mihrân en-Nisâbü'rî (ö. 381/992), *el-Ğaye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* adlı eserinde bu yedi kıraate üç sahih kıraat daha ilave etmiş(Nisâbü'rî, 1405/1985, 127) ve kıraatlerin sayısını ona çıkarmıştır.(Nisâbü'rî, 1405/1985, 37, 121, 129; Birışık, 2002, 25/425-432; Eroğlu, 1999, 20/199-200) Kıraat öğretiminde onlu tasnifi bir tarik olarak benimseyen isim ise İbnü'l-Cezerî'dir (ö. 833/1429). Onun *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Takribü'n-Neşr* gibi eserleri, kıraat eğitiminde seb'a tariki yerine aşere tariki anlayışını yerleştirmiştir.(İbn Mücâhid, 1400/1980, 88-102; Nisâbü'rî, 1405/1985, 37, 121, 129)

Bazı alimler yedi kıraati "mütevâtir", buna eklenen üç kıraati "meşhûr" olarak kabul etmişse de(İbn Cinnî, 1998, 1/22-23) genel kanaat, on kıraatin de mütevâtir olduğu yönündedir.(İbnü'l-Cezerî, ts., 1/44-46) Bu kıraatler, "kırâat-i aşere" adıyla yaygınlaşmıştır.(İbnü'l-Cezerî, 1420/1999, 18) Zamanla, kıraat ilminin farklı coğrafyalarda gelişmesiyle dört kıraat imamı daha zikredilir olmuştur. Ancak, on kıraatin dışında kalan tüm kıraatler şâz olarak kabul edilmiştir.(İbnü'l-Cezerî, ts., 1/44-46; Nüveyrî, 2003, 1/4) Zira bu kıraatler, bazı sahih okuyuşlar içerse de sened, Arap dili veya mushafa uygunluk açısından tam olarak gerekli kriterleri karşılayamamaktadır. Şâz kıraatler tefsir açısından pek çok müfessir tarafından değerli görülmüş, nitekim Nehhâs da eserinde yalnızca aşere kıraatinde yer alan imamların okuyuşlarına değil, bunların dışında kalan şâz kıraatlere de geniş yer vermiştir. Onun kıraatlere yaklaşımını daha iyi anlamak için yaşadığı dönemin kıraat tasnif anlayışını göz önünde bulundurmak gerekir. Her ne kadar İbn Mücâhid ile aynı dönemde yaşamış olsa da kıraatlerin sayısal tasnifinin yaygınlaşmadığı bir zamanı temsil etmektedir. Bununla birlikte, eserine bakıldığında yalnızca yedili ve onlu tasnifte yer alan mütevâtir kıraatleri değil, birçok şâz kıraati de zikrettiği görülmektedir.

Nehhâs, kıraatler hakkındaki görüşünü ortaya koyarken, genel kabul gören, toplumun benimsediği ve icma ile nakledilen kıraatlerin doğrudan Hz. Peygamber'e dayandığını vurgulamakta ve bunlar arasında bir üstünlük sıralaması yapmanın doğru olmadığını açıkça belirtmektedir.(Nehhâs, 1421, 5/143) Onun bu görüşü mütevâtir kıraatleri doğrudan Hz. Peygamber'e dayanan güvenilir okumalar olarak kabul ettiğini de ortaya koymaktadır.

Kıraat ilmi ve Nehhâs'ın kıraatlere bakışı ile ilgili bu ayrıntıların ardından, sarf, nahiv ve i'râb disiplinleri bağlamında konuya ışık tutacak bazı temel noktalar kısaca ele alınmıştır.

Sarf, kelimelerin şekil ve türeme özelliklerini inceleyen bir dilbilgisi alanıdır. Kelimenin istenilen anlama uygun bir forma getirilmesine ise "tasrif" denir.(İbnü'l-Hâcib, 1415/1995, 2/76; Süyûtî, 1424/2004, 90; Talü, 1998, 8) Bir dildeki kök ve eklerin kullanımını, bu unsurların birbirleriyle ilişkisini, isim ve fiil köklerini, yapım ve çekim eklerini, sözcük türlerini, türetme biçimlerini ve kök, ek, gövde gibi temel kavramları ele alır. Müfred kelimelerin çekimleri de sarfın alanına girer ve bunun sonucu olarak farklı kelimeler ve farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır.(Cürcânî, 1407/1987, 26) Bu anlamda sarf, cümlenin i'râbını dolaylı olarak etkiler.

Nahiv, Arap dilinde cümle yapısını, kelimelerin cümledeki konumlarını ve aralarındaki ilişkileri mebnîlik ve mu'râblık açısından inceleyen bir disiplindir. Bu ilim dalı, kelimelerin cümledeki fonksiyonlarına bağlı olarak aldığı hâlleri belirler ve kelime sonlarındaki hareke değişimlerini inceler.(İnanç, 2016, 26; Çörtü, 1995, 41; Talü, 1998, 171) Bu yönüyle i'râbı doğrudan etkiler.

İ'râb ise, Sözlükte bir şeyin tanımlanması veya açıklanması anlamında olup;(İbn Manzûr, 1414/1993, 1/588; Güneş, 2015, 766) ıstılahta, "etkileyen unsurların değişmesi nedeniyle, lafzen veya takdire, kelimelerin sonlarında meydana gelen değişiklik" olarak tarif edilmektedir.(Cürcânî, 1403/1983, 31) Arapça, çekimli bir dil olması sebebiyle kelimeler (ref', nasb, cer gibi) farklı i'râb halleri alırlar. Bu açıdan i'râb bir metnin doğru anlaşılmasını sağlayan bir disiplindir. Bu yönüyle i'râb, nahiv ilmiyle iç içe ya da onun bir parçası gibi durmakta, kelimelerin yapı ve türevlerini tespit etme açısından ise sarf ilmi ile ilişkili olduğu görülmektedir.(Boz vd., 2022, 25-26)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın incelediğimiz *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri, kıraat vecihlerinin i'râb, sarf ve nahiv kuralları ile ilişkisini açıklayan önemli bir çalışmadır. Nehhâs, eserinde Kur'ân âyetlerini gramatik ve morfolojik olarak analiz ederken, kıraat farklılıklarının cümledeki i'râb, kelime yapısı ve anlam üzerindeki etkilerini detaylıca ele almıştır. Eserde, kelimelerin türevleri ile cümledeki gramatik yapıları, kıraat farklılıkları çerçevesinde incelenmiştir.

Makalede sırasıyla müellif ve eseri tanıtılmış, ardından müellifin Âl-i İmrân sûresindeki kıraat-sarf-nahiv ilişkisi bağlamında yaptığı bazı analizleri kıraat ilmi açısından değerlendirilmiştir.

1. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus el-Murâdî, en-Nahvî el-Mısırî'dir. Ebû Ca'fer,(Nehhâs, 1429, 7) Nehhâs,(Kıftî, 1406/1982, 1/136-139; Süyûtî, 1/362) İbnü'l-Murâdî,(Dâvûdî, 1/68) İbni'n-Nehhâs(İbn Hayr el-İşbîlî, 1419/1998, 42, 45, 57, 58, 169) ve Saffâr(İbnü'l-Enbârî, 1405/1985, 217; Nehhâs, 1405/1985, 1/9) lakaplarıyla tanınır. "Nehhâs" lakabı bakırcılıkla,(Güneş, 2015, "Nehhâs", 1154) "Saffâr" lakabı ise pirinç işçiliğiyle(Güneş, 2015, "Saffâr", 679) ilişkilidir ve bu lakapların, ailesinin bakırcılık mesleğiyle uğraşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kendisi, Yemen kökenli Murâd kabilesine mensup olduğu için Murâdî nisbesiyle de anılmıştır.(Eroğlu, 2006, 32/542-543)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın doğum yılı tam olarak bilinmemekle birlikte, hicrî üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında yaşadığı belirtilmektedir. Kaynaklarda, yaklaşık 270/883 yılında Mısır'da doğduğu

ve burada ilim tahsil ettiği ifade edilmektedir. Yine kaynaklara göre, Nehhâs hayatını Mısır'da tamamlamış ve yaklaşık 68 yıllık ömrü boyunca birçok hacimli ve değerli eser ortaya koymuştur. Eserlerinin çokluğu ve kapsamlılığı, onun uzun bir ömür yaşadığı izlenimini uyandırmaktadır.(İbn Hallikân, 1900, 1/99-100; Eroğlu, 2006, 32/542-543)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, ilim tahsilinin ilk dönemlerini büyüdüğü ve İslam'ın ilim ve kültür merkezi haline gelen Mısır'da yapmıştır. O dönemde İslam ilim dünyasında bir cazibe merkezi haline gelen Mısır'a farklı bölgelerden birçok hadis, tefsir, şiir, nesir ve lügat gibi çeşitli ilim dallarında tanınmış âlimler gelerek ders vermişlerdir. Nehhâs, Mısır'da Muhammed b. el-Velîd (ö. 298/910), Muhammed b. Yahya el-Yezîdî (ö. 202/817), Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ez-Zeynûrî (ö. 289/901) ve Ali b. Süleyman el-Ahfeş (ö. 316/928) gibi dönemin önemli âlimlerinden ders almıştır.(Güney, 2015, 161)

O dönemde ilim taliplerinin ilgi gösterdiği en önemli merkezlerden biri de Bağdat'tır. Nehhâs, Mısır'da aldığı ilimle yetinmeyerek, hocası Muhammed b. el-Velîd'in (ö. 298/910) teşvikiyle ilim için Bağdat'a seyahat etmiştir. Bağdat'ta el-Müberred (ö. 286/900) ve Sa'leb (ö. 291/904) gibi dönemin ünlü dil âlimleri ders vermektedir. Ancak kaynaklar, Nehhâs'ın el-Müberred ile doğrudan görüşemediğini fakat onun ilim halkasında bulunan diğer âlimlerden ders aldığını belirtmektedir.(Nehhâs, 1405/1985, 1/10-12)

Bağdat'ta, Nehhâs'ın hocaları arasında Ömer b. İsmail b. Ebî Gaylân (ö. 309/921), Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed el-Fâriyâbî (ö. 301/913), Hüseyin b. Ömer ibn-i Ebi'l-Ahvas (ö. 300/912) ve Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Bağavî el-Hâfız (ö. 317/929) yer almaktadır. Ayrıca Arap dili, edebiyatı ve kıraat âlimi Niftaveyh (ö. 323/935) de onun Bağdat'taki hocaları arasındadır.(Safedi, 1420/2000, 7/237; Nehhâs, 1405/1985, 1/11, 16-17)

Bağdat dönüşünde Nehhâs, Irak'ın bazı ilim merkezlerine de uğramış ve oralarda da çeşitli meşhur hocalardan ders alma imkânı bulmuştur. Kûfe'de Ebi'l-Hasen Muhammed İbnü'l-Hasen b. Semâ'a, Enbâr'da Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Dâvûd el-Enbârî ve Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed es-Semmân, Filistin'in Remle şehrinde İbrâhim el-Bağdâdî ve Gazze'de Hasan b. Ferec gibi âlimlerden istifade etmiştir. Bu hocalar, özellikle tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında Nehhâs'ın kendisini geliştirmesine katkı sağlamıştır.(Nehhâs, 1405/1985, 1/17; Güney, 2015, 58-159)

Kıraat ilmi konusunda Nehhâs'ın Mısır'daki hocaları arasında, Nâfi'nin râvisi Verş'in kıraatini öğreten Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî (ö. 289/901) bulunmaktadır. Ayrıca, kıraat ilmi alanında ders aldığı diğer hocaları arasında Ebu'l-Hasen b. Şenebûz (ö. 328/939), Ebû Bekir ed-Dâcûnî (ö. 324/935), Ebû Bekir b. Yusuf (ö. 337/948) ve Hasan b. Ğuleyb (ö. 290/903) de yer almaktadır. Bunların yanı sıra Nehhâs'ın hocaları arasında Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933), Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923), İbn Keysân (ö. 320/932), Muhammed b. Ca'fer b. A'yan (ö. 293/906), İbn-i Rüstem Ahmed b. Muhammed et-Taberî, Ebû Bekir Ahmed b. Şagîr el-Bağdâdî (ö. 317/929), Ebû Bekir b. el-Haddâd (ö. 344/955), Muhammed b. el-Velîd b. Vellâd (ö. 332/943) gibi âlimlerin de isimleri geçmektedir. Nehhâs'ın ilim yolculukları sırasında karşılaştığı kıraat âlimlerinden aldığı dersler, onun daha sonra nahiv alanında ortaya çıkan ihtilafları ele aldığı önemli eserler kaleme almasına zemin hazırlamıştır. Irak'tan döndükten sonra tekrar Mısır'a yerleşmiş ve burada ilimle meşgul olmaya devam etmiştir. Mısır'da hadis, fıkıh ve İslami ilimlerde tanınmış üstatlardan ders almayı sürdürerek bu alanlarda da kendini geliştirmiştir.(Nehhâs, 1405/1985, 1/17; İbn Mâkûlâ, 1411/1990, 7/286; Zehebî, 1405/1985, 17/401; Süyûtî, 1/362; Aykut, 2017, 12-17)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İslam ilim geleneğinde, özellikle Kur'ân ilimleri sahasında önemli bir yere sahip bir âlim olarak tanınmaktadır. Onun akîdevî görüşleri, ehli sünnet ve'l-cemaat çizgisine sıkı sıkıya bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlılık gerek eserlerinde yer alan açıklamalarda gerekse Kur'ân'ın ahkâmına dair

yaptığı yorumlarda net bir şekilde görülmektedir. Ebû Ca'fer, Allah'ın sıfatları ve isimleri konusunda ehli sünnetin temel kabulü olan; Allah'ın sıfatlarının ve isimlerinin Kur'an ve sünnetle sabit bir hakikat olduğu anlayışını benimsemiş ve bu görüşünü eserlerinde açıkça ifade etmiştir.(Nehhâs, 1421, 1/177, 4/141, 5/55-60)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın eserlerinde; ahiret gününe, cennet ve cehennem hakikatine, rızık ve şefaata gibi önemli inanç esaslarına dair görüşleri, onun ehli sünnet anlayışına uygun bir çerçevede düşündüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, *İ'râbu'l-Kur'an* adlı eserinde özellikle kıyamette Allah'ı görmek, kader, şefaata, kabir azabı, havz, mizan, deccal, recm, Allah'ın her gecenin yarısından sonra veya kalan üçte birinde (semaya) inmesi ve hesabın hak oluşu, cehennem ile cennetin yaratılmış ve fani olmadığı gibi konulara yer vermiştir. Ayrıca kıyamet gününde müminlerin Allah ile aralarında bir tercüman olmadan konuşacakları gibi inanç esaslarına ilişkin hadisleri savunarak bu meseleleri inkâr edenlere cevaplar vermesi, onun ehli sünnet çizgisindeki yerini teyit etmektedir.(Nehhâs, 1421, 5/55-60)

Sadece *İ'râbu'l-Kur'an*'a değil, başka eserlerine de bu görüşlerini yansıtan Nehhâs, İslam toplumu için örnek alınması gereken sahâbe ve râşid halifelere yönelik büyük bir hürmet göstermiştir. O, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi İslam tarihinin en önemli şahsiyetleri hakkında övgü dolu sözler sarf etmiş, onların İslam ümmeti için liderliklerini açıkça ifade etmiştir. Bunun yanı sıra sahabenin ümmet için rehber niteliği taşıdığına dair açıklamaları, onun sahabe sevgisini ve ehli sünnet akidesine olan bağlılığını da göstermektedir. Ayrıca, Hz. Osman'ın Kur'an'ı cemetme hususundaki üstün başarısı ve faziletine dair beyanları, onun sahabe-i kiramin İslam'daki yerine ve önemine verdiği değeri ortaya koymaktadır.(Nehhâs, 1430/2009, 1/35)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın akîdevî görüşleri, Kur'an ahkâmına olan bağlılığı ve ehli sünnetin temel esaslarını benimseyip savunması nedeniyle, ehli sünnet çizgisinde olduğu açıkça görülmektedir. Onun eserlerinde yer alan görüşler ve İslam inanç esaslarına dair yaptığı açıklamalar, yalnızca bir âlimin kişisel yorumlarını barındırmanın ötesinde, İslam ümmeti için bir rehber niteliği taşımaktadır. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, akîdevî meselelere yaklaşımıyla yalnızca kendi dönemine değil, sonraki kuşaklara da İslam'ın özüne uygun bir anlayış bırakmıştır.(Nehhâs, 1421, 1/177, 2/63, 4/141, 5/165)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Kur'an ilimleri ve Arap dili üzerine yazdığı elliye aşkın eseriyle dikkat çekmektedir. Eserlerinde Kur'an'ın anlamı, kıraat, nâsih-mensûh ve tefsir gibi konuları irdelemiş, Arap dilinin gramer yapıları ve edebî özellikleri üzerine önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, fıkıh ve hadis alanlarında da eserler vermiştir. Nehhâs'ın çalışmaları, dilbilim ve Kur'an ilimleri arasındaki etkileşimi vurgulayan önemli bir kaynak teşkil etmektedir.(Aykut, 2017, 20-23)

Nehhâs, Hicrî 338 (M. 950) yılında, 5 Zilhicce cumartesi günü vefat etmiştir. Kaynaklarda, Nil Nehri kıyısında şiir vezinlerini incelediği sırada, nehrin suyunun çekilmesi için büyü yaptığına inanan bir kişi tarafından nehre itilip boğularak hayatını kaybettiği anlatılmaktadır.(Safedî, 1420/2000, 7/238; Eroğlu, 2006, 32/542-543) Ancak bazı kaynaklar, bu trajik olayın dönemin yönetimi tarafından planlanmış bir komplo olabileceğini de ileri sürmüşlerdir.(Güney, 2015, 161)

2. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'an* Adlı Eseri

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'an* isimli eseri, kıraat, sarf ve nahiv ilimleri açısından önemli bir başvuru kaynağıdır. Kur'an âyetlerini dilbilimsel açıdan analiz eden bu eser, farklı kıraatlerin dil yapıları üzerindeki etkilerini de incelemektedir. Nehhâs, özellikle Basra ve Kûfe dil ekollerinin nahiv ve kıraat anlayışlarını karşılaştırarak kıraat vecihlerini anlamlandırmaya çalışmıştır. Eserin üslubu, kullanılan teknik terimler ve kaynak çeşitliliği, müellifin derin dil bilgisini ve titiz analiz yeteneğini yansıtmaktadır.

Bu araştırmada Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinin bir ta'likli ve iki farklı tahkikli baskısına ulaşılmıştır.(Nehhâs, 1405/1985; Nehhâs, 1421; Nehhâs, 1429) Bu eser, önceki dönemde yazılmış eserlerden derlediği malumatları bir araya getirmesiyle dikkati çekmektedir. Ancak Nehhâs, bu çalışmasıyla daha önce yazılmış olan eserleri hem içerik hem de kapsam açısından geliştiren bir bakış açısı ortaya koymuş ve bu yönüyle Arap dil bilimi ve kıraat ilminde büyük bir miras bırakmıştır. Bu sebeple Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri, nahiv imamlarının seleflerinden yaptığı nakillerle temayüz eden ve elimize ulaşan basılmış en eski eserlerden biri olarak zikredilmektedir. Nahhâs, şeyhlerinden veya kendisinden önceki âlimlerden edindiği bilgileri derleyerek, dil âlimlerinin sözlerini bu eserde bir araya getirmiştir. Eser, bu yönüyle, sahip olduğu ilmî derinlik ve zenginlik açısından bize ulaşan ilk eser olarak da kabul edilmektedir.(Nehhâs, 1421, 1/4)

Eserin en temel özelliği, sarf ve nahiv ilmi ile ilgili farklılıkları kıraatlerle; kıraatlerle ilgili farklılıkları da sarf ve nahiv ilmi ile açıklayıp delillendirmesidir. Bu eser, Kur'ân dilinin zenginliğini ve dilbilimsel inceliklerini bir arada sunarak, sarf ve nahiv gibi disiplinlerle kıraat ilmi arasındaki bağlantıyı güçlü bir şekilde ortaya koymuş ve bu yönüyle de Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına önemli bir katkı sunmuştur. Nehhâs, eserinde önceki dönem âlimlerinin görüşlerini derleyip sistematik bir şekilde ele almış ve bu sayede, kaybolmuş birçok eserin içeriğine dair değerli bilgiler sağlamıştır. Eser bu açıdan da ansiklopedik bir özellik gösterir. O, kıraat vecihlerini ele alırken yer yer tercihlerini belirtmekte, bazen de çeşitli görüşleri tarafsız bir şekilde sunarak herhangi bir tercih yapmamaktadır.

2.1. Kıraat, Sarf ve Nahiv İlişkisi

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kelâmı olması hasebiyle, dil bilimleri açısından en güvenilir metin olarak kabul edilmektedir (Bayram, 2022, 101) ve bu sebeple Kur'ân kıraatleri, sarf ve nahiv ilimlerinin kurallarını belirlemede önemli bir delil kaynağı olmuştur. Arap dilinin yapısını anlamada ve kelimelerin kökleri ve cümledeki işlevlerinin tespitini yapan sarf ve nahiv ilimleri, kendi kurallarının kapsamlı, tutarlı ve sağlam temellere dayandığını göstermek için kıraat farklılıklarına müracaat ederken, kıraat ilmi de sahih kıraatlerin tespitinde ve kıraatler arasındaki tercih süreçlerinde bu ilimlerin kurallarına başvurmaktadır.(İnanç, 2016, 185) Bu karşılıklı ilişki, kıraat ile sarf ve nahiv ilimleri arasındaki bağın ne kadar kuvvetli olduğunu ortaya koymakta ve bu üç disiplin, Kur'ân'ın anlaşılmasında birbirini tamamlayan ilmî unsurlar olarak işlev görmektedir.

2.2. Âl-İmrân Sûresi

Âl-i İmrân Sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in üçüncü sûresi olup, Medine döneminde indirilmiştir ve 200 âyetten oluşur. Otuz üçüncü âyette geçen "Âl-i İmrân" ifadesi, sûreye isim olmuştur. Ayrıca Emân, Kenz, Tayyibe, İstiğfar, Mücadele ve Ma'niyye gibi adlarla da anılmaktadır. Mushaf sırasında kendisinden hemen önce yer alan Bakara Sûresiyle birlikte, "çifte güller" anlamına gelen(Işık, 1989, 2/307) "Zehrâvân"(Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, 38/41,75,155) veya "Zehrâveyn"(Kâsım b. Sellâm, 1995, 235) olarak isimlendirilmişlerdir. Bakara Sûresi'nde Yahudilikle ilgili meseleler ele alınırken, Âl-i İmrân'da Hristiyanlık üzerinde durulmuş, Hz. İsa'nın yaratılışıyla Hz. Âdem arasındaki benzerliğe işaret edilmiştir.(Âl-i İmrân 3/59) Ayrıca, İmrân ailesinin Allah tarafından alemlere üstün kılınan peygamber ailelerinden biri olduğu, Hz. Meryem'in annesinin duası, Hz. Zekeriyâ'nın Hz. Yahyâ ile, Hz. Meryem'in ise Hz. İsa ile müjdelenmesi, Hz. Meryem'in iffetinin vurgulanması, Hz. İsa'nın mucizevî doğumu, peygamber oluşu ve getirdiği mucizeler anlatılmakta; Allah'ın birliği vurgulanmaktadır.(Âl-i İmrân 33/50)

Sûre, dinin üç temel unsuruna dikkat çeker; vahiy kitabı, peygamber ve mâbed. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'ân'ın vahiy yoluyla indiği, ayrıca Kâbe'nin kutsallığına vurgu yapılarak İslâm'ın bu

unsurları içeren bağımsız bir din olarak tamamlandığı ifade edilmektedir.(Âl-i İmrân 3/3-4, 44, 96, 144) Müslümanlar, iyiliği teşvik eden, kötülüğü engelleyen ve Allah'a inanan bir ümmet olarak övülmekte; bu özelliklerin devamı hâlinde üstünlüklerinin süreceği belirtilmektedir.(Âl-i İmrân 3/110) Uhud Savaşı'ndan sonra nazil olmaya başlayan sûre, savaşın zorlu tecrübelerinden alınacak ahlaki derslere ve sabrın önemine de değinir. Özellikle Allah'a mutlak bağlılık, Müslüman topluluğa yönelik önemli bir ahlaki ders olarak açıklanmaktadır.(Âl-i İmrân 3/120-172)

Sûrenin fazileti üzerine de rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerde, Hz. Peygamber'in sûrenin son on âyetini okuduğu,(Taberânî, ts., 11/422) Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin kıyamet günü ateşe karşı koruyacağı, sûrenin son on âyetini okuyup üzerinde düşünmeyenlerin ise kendilerine yazık etmiş olacakları ifade edilmiştir.(Işık, 1989, 2/309)

2.3. Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Yönüyle Değerlendirilmesi

Bu bölümde, Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'an* adlı eserinde Âl-i İmrân sûresi bağlamında ele aldığı kıraat farklılıkları analiz edilmiştir. Nehhâs, kıraat konularını özel bir başlık altında değil, mushaftaki ayet tertibine göre işlemiş; gerektiğinde farklı okuyuş biçimlerine dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda, Nehhâs'ın kıraat farklılıklarına dair eserde yer alan açıklamaları, kelimelerin yapıları ve cümledeki işlevleri bağlamında kıraatlerin i'râb ve anlam üzerindeki etkilerini kapsamaktadır.

Müellif, eserinde kıraat farklılıklarını çeşitli açılardan değerlendirmiş olmakla birlikte, bu makalede yalnızca sarf ve nahiv yönleriyle ilgili kısımlar ele alınarak gereksiz ayrıntılardan kaçınılması ve konunun daha sade sunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, eserde geçen örnekler aktarılmış, kıraat farklılıkları sarf ve nahiv yönüyle ele alınarak kıraat imamlarının okuma biçimleri üzerinden dilbilimsel analizler yapılmıştır.

2.4. Sarf Yönüyle Kıraat Farklılıkları

Sarf, kelimelerin şekil ve türeme özelliklerini incelerken, dil morfolojisi kök ve eklerin işlevi, isim-fiil kökleri, yapım ve çekim ekleri gibi dilin yapısal unsurlarıyla ilgilenir. Bu bölümde, Nehhâs'ın eserinde yer alan ve müzekker-müennes, gaib-muhatap, malum-meçhul gibi fiillerdeki sîga değişimleriyle oluşan kıraat farklılıkları arasından bazı örnekler incelenmiş olup konunun genişlemesini önlemek amacıyla makaleye alınamayan diğer örnekler dipnotta belirtilmiştir.

10. Âyet: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا أَوْلَادَهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا (Âl-i İmrân 3/10)

Nehhâs bu ayette geçen üçüncü şahıs gâibe ve müennes formunda olan نُغْنِي kelimesini, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin (ö. 73/692) بُغْنِي şeklinde yani müzekker üçüncü şahıs gâib olarak okuduğunu aktarmaktadır.(Nehhâs, 1421, 1/145)

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Arapça'da tekil halleri müzekker olan akılsız varlıkların çoğulları gerçekte dişil bir kelime olmadıkları halde müennes olarak değerlendirilir. Bu nedenle âyette geçen مَال kelimesinin çoğulu olan أَمْوَال kelimesi de aynı yapıda bir çoğul olduğundan hakiki müennes sayılmaz.

Nehhâs'a göre, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin bu kelimeyi لَنْ بُغْنِي şeklinde okuması iki gerekçeye dayanmaktadır: İlki, yukarıda da zikredildiği üzere أَمْوَال kelimesinin gerçek bir müennes tekilden türememiş olması; ikincisi ise fiil ile failin arasının zamirle ayrılmış olmasıdır. Yani cümlenin fiili olan بُغْنِي ifadesi ile fa'il olan أَمْوَالَهُمْ lafzının arası عَنْ harf-i cerrine bitişmiş olan هُمْ muttasıl zamiri ile ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer yandan Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû Hâtim'in (ö. 255/869) bu kelimeyi ayette geçtiği üzere لَنْ نُغْنِي şeklinde 'ت' harfiyle, müennes formda okunmasını daha güzel bulduğunu ve Fetih Sûresi'nin 11. âyetindeki شَعَلْنَا

أَمْوَالُنَا ifadesini de bu kıraate delil olarak sunduğunu nakletmektedir. Bu örnek de incelendiğinde شَعَلْنَا lafzındaki müenneslik alameti olan 'tâ' harfinin, yine أَمْوَالٌ kelimesi için kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte شَعَلْنَا شَعَلْنَا örneğinde diğer âyetten farklı olarak, fiille fa'il arasını ayıran "câr-mecrûr" olmadığı, sadece شَعَلْنَا kelimesinin sonundaki bitişik (نَا) zamirinin bir ayırıştırıcı işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Ebû Hâtim bu örneği vererek akılsız çoğulların müennes formda kullanımını Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir ayetiyle desteklemiş ve buna bağlı olarak müennes formdaki kullanımın tercih edilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

187. Âyet: اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْفُرُونَ "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı." (Âl-i İmrân 3/187)

Bu âyetteki تَكْفُرُونَ ve تَبَيِّنَهُ kelimelerinde, kıraat farklılıklarına bağlı olarak ikinci çoğul şahıs (muhatap-cemî) ya da üçüncü şahıs (gâib) sîgalarıyla okunmak üzere iki farklı kıraat bulunmaktadır. Kıraat imamlarının çoğu, âyetin hitap sîgasıyla (ت harfiyle) okunmasını tercih etmiştir. (İbnü'l-Cezerî, ts., 2/246) Bu durumda âyet, doğrudan Ehl-i kitaba hitap etmekte ve muhatap bir ifade taşımaktadır.

Nehhâs, bu kıraat farklılıklarını تَبَيِّنَهُ kelimesi üzerinden ele alır ve Ebû Amr ile Âsım'ın bu kelimeyi gâib sîgasıyla, yani 'yâ' harfi ile تَبَيِّنَهُ şeklinde okuduklarını nakleder. Nehhâs belirtmemiştir ama bu kıraat Âsım'ın râvisi Ebû Bekir Şu'be'ye aittir. (İbn Mücâhid, 1400/1980, 221; İbn Hâleveyh, 1413/1992, 1/125; Mekkî b. Ebî Tâlib, 1401/1981, 1/371) Fiilin üçüncü şahıs kipinde (gâib sîgasında) olması, ifadenin doğrudan hitap yerine dolaylı bir anlatımla aktarılmasını sağlamaktadır. Bu okuyuşa göre mana: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu insanlara kesinlikle açıklamaları, onu gizlememeleri" için sağlam söz almıştı." şeklinde olmaktadır. Nehhâs, gâib sîgasını tercih eden kıraat imamlarının gerekçesini: لأنهم غيب والهاء كناية عن أهل الكتاب "Çünkü onlar (burada bulunmayan bir topluluktur) ve 'ه' harfi, Ehl-i kitap'tan kinayedir." Sözleriyle açıklar. Bu ifadeyle Nehhâs, fiilin gâib sîgasında kıraat edilmesinin, Ehl-i kitabın geçmişte yaşamış bir topluluk olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. (Nehhâs, 1421, 1/193)

21. Âyet: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!" (Âl-i İmrân 3/21)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, âyette geçen يَقْتُلُونَ fiilini, kıraat imamlarından Hamza b. Habîb'in (ö. 156/773) يَقَاتِلُونَ (Dâni, 2015, 309) şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Bu kelimenin kökleri bağlamında, med harfi olan 'in ziyadesi, ي harfinin zammesi ve ت harfinin kesresiyle okunan يَقَاتِلُونَ ifadesi, savaş ve çarpışma anlamındaki الْقِتَالُ mastarından türemiştir. Hamza'nın tercih ettiği bu okuyuşa karşılık, diğer kıraat imamları, med harfi olmadan, ي harfinin fethası ve ت harfinin zammesiyle يَقْتُلُونَ şeklinde okumuşlardır. Bu kelime ise, öldürme ve cinayet anlamlarını içeren الْقَتْلُ mastarından türemiştir. (İbn Zencele, 158)

Nehhâs'a göre, Hamza'nın يَقَاتِلُونَ kıraati, fiilin karşılıklı bir mücadele veya çarpışmayı ifade etmesi bakımından âyetin bağlamındaki anlama oldukça uzaktır. Bu sebeple Nehhâs, bu kıraati وهو وجه بعيد جدًا (gerçekten uzak bir vecih) ifadesiyle değerlendirir. Hamza kıraatinde, fiilin karşılıklı bir savaş anlamı taşıdığı görülmektedir. Oysa âyet, Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin, peygamberleri haksız yere öldürmeleri gibi büyük bir cinayeti gözler önüne sermektedir. Bu yüzden Nehhâs, müşâreke (karşılıklı) anlamı içeren يَقَاتِلُونَ kıraatinin, âyetin bağlamından uzak düştüğünü ifade ederek anlam bütünlüğüne daha uygun olan يَقْتُلُونَ kıraatinin tercih edilmesi gerektiğini vurgular. (Nehhâs, 1421, 1/149)

Nehhâs, Hamza'nın kıraatindeki karşılıklı savaş anlamının âyetin bağlamına uygun olmadığını belirtmek amacıyla Ebû'l-Âliye'nin (ö. 90/709) şu sözlerini delil olarak nakletmiştir: "İsrailoğullarına peygamberler

gönderildi ve onları Allah'a çağırdılar; ancak İsrailoğulları peygamberlerini öldürdü. Daha sonra müminlerden bazıları onları İslam'a davet ettiğinde, onları da katlettiler. Âyetin nüzül sebebi budur." Görüldüğü üzere Nehhâs, Hamza kıraatini, âyetin anlam bütünlüğüne ve nüzul sebebine uymadığı gerekçesiyle eleştirmekte ve buna dayalı olarak mütevâtir kıraatler arasında tercihte bulunmaktadır.

Böylece onun, kıraat farklılıklarını yalnızca aktarmakla kalmadığı, aynı zamanda metnin bağlamını esas alan kıraatleri savunduğu ve bu çerçevede mütevâtir kıraatler arasında tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır.(Nehhâs, 1421, 1/149) Nitekim Nehhâs, kıraat vecihlerini değerlendirirken yalnızca rivayet nakliyle yetinmemekte, dilbilimsel ve anlam açısından tutarlılığı da göz önünde bulundurmaktadır. Kıraat tercihlerini belirlerken gramer yapısına uygunluk, âyetin bağlamına uyumluluk ve anlam açıklığı gibi kriterleri esas almakta ve bazı kıraatlerin semantik tutarlılığını sorgulamaktadır. Hamza'nın يُقَاتِلُونَ kıraatinin âyetin anlam bağlamına uzak olduğunu belirterek يُقَاتِلُونَ kıraatinin daha uygun olduğunu ifade etmesi de bunun bir örneğidir. Bu yöntem aynı zamanda, onun kıraat farklılıklarını dilbilimsel bir perspektifle değerlendiren bir müfessir ve dilbilimci olduğunu ortaya koymaktadır.

2.5. Nahiv Yönüyle Kıraat Farklılıkları

Nahiv, kelimenin cümledeki konumunu ve bu konuma bağlı olarak aldığı i'râb durumunu inceleyen bir ilim dalıdır. Diğer bir ifadeyle, kelimenin sonundaki hareketlerin durumuyla ilgilenir. Yani mu'rab (sonu değişen) kelimelerin sonlarının durumunu, mebni (sonu değişmeyen) kelimelerin cümledeki yerlerini (mahalli i'râbını) öğreten ilimdir.(İbn Cinnî, ts., 1/35; Cürçânî, 1403/1983, 240; İnanç, 2016, 26) Bu başlık altında Nehhâs'ın eserinde kıraat-nahiv ilişkisi çerçevesinde ele alınan Âli-i İmrân sûresine dair örnekler incelenmiştir.

15. Âyet: *فَلْأُوذِبْنِكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ دَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ* "De ki: "Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır." Allah, kullarını hakkıyla görendir."(Â-i İmrân 3/15)

Bu âyette, *جَنَّاتٌ* kelimesinin i'râb durumu ve kıraatlerde farklı şekillerde okunması Nehhâs tarafından ele alınmıştır.(Nehhâs, 1421, 1/147) Nehhâs, *جَنَّاتٌ* kelimesinin merfu durumda olmasının, bu kelimenin mübtedâ ya da sıfat konumunda bulunmasından kaynaklandığını ifade eder. Ayrıca, Ebû Hâtim'in, *جَنَّاتٌ* kelimesinin *بِخَيْرٍ* kelimesine bedel olarak mecrûr biçimde *جَنَّاتٍ* şeklinde okunmasının câiz olduğunu ve bu kıraati Ya'kûb'dan işittiğini aktardığını nakleder. Nehhâs, İbn Keysân'ın (ö. 320/932) da *جَنَّاتٌ* kelimesinin hem bedel yoluyla mecrûr hem de fiilin tekrar edilmesi yoluyla mansûb okunmasının mümkün olduğunu belirttiğini de eklemektedir.

Bu durumda kıraatlerin i'râb üzerindeki etkisi şöyle açıklanabilir:

Mecrûr (خفض) Olarak Okunması: *جَنَّاتٌ* kelimesi, *بِخَيْرٍ* kelimesine bedel olarak mecrûr, yani kesre ile okunabilir. Bedel, kendisinden önceki kelimeyi açıklayıp pekiştiren ve i'râb açısından ona uyan bir yapıdır. Bu nedenle *جَنَّاتٌ* kelimesi *بِخَيْرٍ* kelimesine uyar ve mecrûr olarak okunur, böylece anlamda da bir açıklık sağlanır. Bu kıraat, cümlelerin yapısal bütünlüğünü koruyarak cennetlerin Allah katında muttakilere vaat edilen hayırlardan biri olduğunu vurgulamaktadır.

Mansûb (نصب) Olarak Okunması: İbn Keysân *جَنَّاتٌ* kelimesinin mansûb olarak okunmasının, cümlede fiilin tekrar edilerek anlamın pekiştirilmesi yoluyla gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu durumda fiilin zımnî olarak tekrarlandığı varsayılır ve *جَنَّاتٌ* kelimesi bu tekrarlanan fiilin nesnesi olarak mansûb olur. Böyle bir okumada, Allah'ın müttakilere cennet vaat etmesi *بِخَيْرٍ* kelimesine atfedilmeksizin vurgulanmış ve cümlede anlam daha doğrudan bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır.

Şu kadarı var ki, mecrûr okuyuş biçimi aşere kıraati içerisinde bulunmamakta ve şâz kabul edilmektedir. Mansûb kıraat ise şazlar arasında dahi yer almamakta olup, daha çok bir nahiv ihtimali olarak zikredildiği düşünülebilir. Bu okunuş farklılıkları, Nehhâs'ın eserinde geçtiği gibi bazı önemli tefsir kaynaklarında da kaydedilmiştir.(Zeccâc, 1408/1988, 1/384; Mekki b. Ebî Tâlib, 1405, 1/151; Zemahşeri, 1407/1987, 1/343; Râzî, 1420, 7/164; Ebû Hayyân, 2000/1420, 3/55; Âlûsî, 1415, 2/98) Ancak, bu mecrûr kıraatin şâz olduğuna dair bilgi, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) yalnızca şâz kıraatleri kayıt altına aldığı eserinde de yer almaktadır.(İbn Hâleveyh, 1934, 26)

79. Âyet: مَا كَانَ لِنَشْرِ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ "Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara "Allah'ı bırakıp bana kul olun" demesi düşünülemez. Aksine "Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince rabbın halis kulları olun!" der."(Âl-i İmrân 3/79)

Nehhâs, bu âyette kıraat-nahiv ilişkisi çerçevesinde, normalde mansûb okunması gereken bir fiilin merfû olarak okunduğu bir durumu ele almıştır. Âyette geçen يَقُولُ fiili, Mahbûb'un Ebû Amr'dan naklen يَقُولُ şeklinde merfû okunduğunu belirtir.(Nehhâs, 1421, 1/167) Bu kıraat farklılığı, fiilin nasb veya ref' haliyle okunmasının dilsel yapı üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Nehhâs, bu yapıyı şu şekilde açıklar: Âyetin ilk kısmındaki يُؤْتِيَهُ fiili, kendisinden önce gelen أَنْ edatı nedeniyle mansûb hâlde bulunmaktadır. Devamında gelen ثُمَّ يَقُولُ cümlesindeki ثُمَّ, bir atıf harfi olduğundan يَقُولُ fiilini يُؤْتِيَهُ fiiline bağlayarak bu fiilin de mansûb kalmasını sağlar. Ancak Nehhâs tarafından Ebû Amr'ın kıraatinde يَقُولُ fiilinin merfû olarak okunduğu aktarılmaktadır. Bu merfû okuyuş, ثُمَّ يَقُولُ ifadesinin yeni bir cümle başlangıcı olarak değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Böylece, يَقُولُ fiili, önceki fiilden bağımsız bir fiil olarak kabul edilir ve kendi başına yeni bir anlam oluşturur. Nehhâs, bu kıraat farklılıkları içinde, يَقُولُ ثُمَّ ifadesinin nasb hâlinde okunmasını daha uygun bulur; çünkü nasb hâli, fiilin أَنْ ile ilişkisini koruyarak cümlenin içindeki akışı sağlamaktadır. Bu açıklaması, âyette yer alan fiillerin kıraat farklarına göre hangi gramatikal hâlleri aldığını göstermekte ve bu kıraatlerin nahiv yapısı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.(Nehhâs, 1421, 1/167)

178. Âyet: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُطَمِّئُ لَهُمْ خَيْرٌ لَأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُطَمِّئُ لَهُمْ لِيَزِدُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

"İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır."(Âl-i İmrân 3/178)

Nehhâs, 180. âyetin tefsiri bağlamında وَلَا يَحْسَبَنَّ ile إِنَّمَا نُطَمِّئُ ifadelerini detaylı şekilde ele almış ve bu ifadeler üzerindeki kıraat farklarını incelemiştir. Başta Medîne ehli olmak üzere, kıraat imamlarının büyük çoğunluğunun, âyette geçen وَلَا يَحْسَبَنَّ kelimesini 'ي' harfiyle kıraat ettiklerini, Hamza'nın ise her iki geçtiği yerde kelimeyi 'ت' harfiyle okuduğunu belirtmiştir. Nehhâs ayrıca Ebû Hâtim'in, Hamza'nın bu kıraatini, lahn (yanlış okuma) olarak değerlendirdiğini ve bazı âlimlerin de bu görüşü benimsemiş olduklarını ifade etmektedir. Buna göre Ebû Hâtim, Ahfeş'in اِنْ شَكْلِيْنَ şeklinde okuduğunu belirtmiş ve bu okumanın kaderciler tarafından kendi görüşlerine delil olarak kabul edildiğini Ahfeş'in de bir kaderci olduğunu vurgulamıştır. Nehhâs bu noktada Ebû Hâtim'den nakille, Ahfeş'in اِنْ شَكْلِيْنَ لَأَنْفُسِهِمْ ve خَيْرٌ لِيَزِدُوا إِثْمًا ifadeleri üzerindeki takdim-te'hîr şeklindeki kıraatine de değinmiş ve onun اِنْ شَكْلِيْنَ لَأَنْفُسِهِمْ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّمَا نُطَمِّئُ لَهُمْ لِيَزِدُوا إِثْمًا şeklinde okuyuşunu aktarmıştır.(Nehhâs, 1421, 1/190)

Ayrıca Nehhâs bu âyette geçen اِنْ شَكْلِيْنَ kelimesindeki kıraat farklılığına da temas etmektedir. Buna göre Nâfi'in kıraatinin, اِنْ شَكْلِيْنَ ifadesinin iki mef'ûlün yerine geçecek şekilde takdir edilmiş bir okuyuş olduğunu belirtir. Buradaki حَسِبَ fiili, iki mef'ûl alabilen ve aldığı bu mef'ûlleri nasb eden bir yapıya sahiptir.(Süyûtî, 2000, 184; Râcîhî, 2010,

224; Akdağ, 1997, 385-386) Cümlede bu fiilden sonra gelen اِنَّ ifadesi, الَّذِينَ kelimesinin bedeli konumundadır. Ebû İshâk da اِنَّ اَمْ اَنْمَلِي ifadesinin sarîh mastar takdirinin اِمْلاءَنَا şeklinde olduğunu ve anlamın اِمْلاءَنَا لِذٰلِكَ كَفَرُوْا خَيْرًا لِاَنْفُسِهِمْ اِمْلاءَنَا şeklinde ortaya çıktığını belirtir. Bu da “Kâfirler, onlara mühlet vermemizin kendileri için bir hayır olduğunu sanmasınlar” anlamını taşımaktadır.

Ayrıca Nehhâs, Kisâi ve Ferrâ'nın (v. 207/822), Hamza'nın اِنَّمَا şeklindeki kesreli okuyuşunun ancak tekrar şartına bağlı olarak câiz olabileceğini savunduklarını (Ferrâ, 1/248) ve bunun اِنَّمَا اَمْ اَنْمَلِي لَهُمْ şeklinde bir tekrar ile okunabileceğini aktarmaktadır. Aynı zamanda, bu kıraati tercih eden Kisâi ve Ferrâ'nın حَسِبَ fiilini, muhatap 'ت' si ile اِنَّمَا اَمْ اَنْمَلِي şeklinde okuduklarını da belirtir. Bu tekrarlama nedeniyle اِنَّمَا fiili amel etmemekte, dolayısıyla cümlede isti'nâf yapısı oluşmaktadır. Çünkü اِنَّ ifadesiyle yeni bir cümle başlamakta olup, bu yapı gereği اِنَّ lafzının hemzesinin اِنَّ şeklinde kesre ile okunması zorunlu hâle gelmektedir.

Netice itibariyle Nehhâs, başta belirttiği Yahyâ b. Vessâb'ın, her iki اِنَّ kelimesinin de اِنَّ şeklinde kesre ile okunabileceği görüşünü, bahsin sonunda tekrar dile getirmekte ve bu kıraat şeklini güzel bulduğunu ifade etmektedir. (Nehhâs, 1421, 1/190)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde kıraat farklılıklarının dilbilimsel analizi ele alınmaktadır. Nehhâs, kıraatleri sarf ve nahiv açısından detaylı bir şekilde inceleyerek, Kur'ân'ın dil yapısına dair kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur. Bu yaklaşım, Kur'ân'ın gramatik yönünü anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak oluşturmaktadır. Makale boyunca verilen örnekler de bu tespiti teyit etmektedir. Bu çalışmanın, kıraat farklılıklarını dilbilimsel analizler ışığında ele almak isteyen araştırmacılar ile Nehhâs ve “İ'râbu'l-Kur'ân” üzerine çalışan akademisyenler için önemli bir referans noktası olması beklenmektedir.

Sonuç

Bu makalede, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde, Âl-i İmrân Sûresi özelinde kıraat farklılıklarının nahiv ve sarf yönünden etkileri incelenmiş; müellifin hayatı ve eseri hakkında araştırmacılar için yol gösterici bilgiler sunulmuştur. Elde edilen bulgular, kıraat farklılıklarının yalnızca fonetik çeşitlilikten ibaret olmadığını, aynı zamanda Kur'ân âyetlerinin dil yapısı ve anlamına doğrudan etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, sarf açısından fiil kökenleri, vezin çeşitliliği ve kipler; nahiv açısından ise özne-fiil uyumu, cümle dizilimi ve fail-mef'ûl ilişkileri ele alınmıştır. Ayrıca fiillerin çekimleri ve türevlerinin kıraatle bağlantısı incelenmiş, cümledeki farklı kullanımları ve bu kullanımların anlam üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Böylece kıraat farklılıklarının dil yapısına etkisi ve sarf-nahiv disiplinleriyle ilişkisi somut örneklerle gösterilmiştir.

Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinin en temel özelliği, kıraat farklılıklarının anlam üzerindeki etkilerini sarf ve nahiv ilmiyle ilişkilendirerek açıklamasıdır. Bu yaklaşımın, kıraat ilmi ile dilbilimsel disiplinler arasındaki bağı güçlendirdiği ve Kur'ân'ın anlam zenginliğinin daha iyi kavranmasına imkân tanıdığı tespit edilmiştir.

Nehhâs, bu eserde önceki âlimlerin görüşlerini derlemiş ve sistematik bir şekilde ele almıştır. Bu yaklaşım, kaybolmuş birçok eserin içeriği hakkında değerli bilgiler sunmakta ve eserin ansiklopedik bir nitelik kazanmasını sağlamaktadır. Bu nedenle eser, nahiv imamlarının seleflerinden aktardıkları bilgilerle zenginleşmiş ve günümüze ulaşan en eski eserlerden biri olarak önemli bir yere sahip olmuştur.

Nehhâs, kıraat vecihlerini ele alırken bazen tercihlerde bulunmuş, bazen de farklı görüşleri tarafsız bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Bu yaklaşım, eserin akademik titizliğini ve objektifliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Nehhâs'ın kıraat anlayışı değerlendirildiğinde, mütevâtir kıraatleri doğrudan Hz. Peygamber'e dayanan güvenilir okumalar olarak kabul ettiği ve bunlar arasında bir üstünlük sıralaması yapmanın doğru olmadığını düşündüğü görülmektedir. Bununla birlikte, Nehhâs, kıraatlerin dilbilimsel doğruluğu, ayetin nüzul sebebiyle uyumu ve anlam bütünlüğü gibi unsurları dikkate alarak, mütevâtir bir kıraat dahi olsa, ayetin bağlamına ve tefsirine ters düşen kıraatleri eleştirmekten geri durmadığı gözlemlenmiştir. Nehhâs'ın bu tutumunun, herhangi bir kıraat ekolünü taassup derecesinde savunmaktan ziyade, kıraatler arasında tercihini dilbilimsel ve mantıksal tutarlılığa dayandırarak, anlamı daha açık ve doğru bir şekilde ifade eden kıraatlere yönelme arzusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Nehhâs'ın yaşadığı dönemde, çağdaşı İbn Mücâhid'in ortaya koyduğu ve yedili tasnif üzerine yazdığı *Kitâbü's-seb'a* isimli eser, kıraatlerin sınıflandırılmasında önemli bir ilk adım olmasına rağmen, o dönemde henüz geniş çapta kabul görüp yaygınlaşmış değildi. Onlu tasnif ise, Nehhâs'tan yaklaşık elli üç yıl sonra vefat eden İbn Mihrân tarafından kaleme alınmıştır. Nehhâs, eserinde aşere kıraat imamlarının isimlerine sıkça atıfta bulunmuş ve neredeyse tüm kıraat tevcihlerinde bu isimleri referans göstermiştir. Bu durum, aşere kıraat imamlarının sayısal bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan önce dahi tefsir ilminin temel kaynaklarında öne çıktığını ve İslam dünyasında mütevâtir kıraatler olarak kabul edilip benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, Nehhâs'ın kıraatlere yaklaşımında yalnızca mütevâtir kıraatlerin güvenilirliğini vurgulamakla kalmadığı, aynı zamanda şâz kıraatleri de tefsir açısından önemli bir kaynak olarak ele aldığı görülmüştür.

Sonuç olarak, Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri, Kur'ân'ın i'râbına dair kaleme alınmış en kıymetli ilmî miraslardan biri olup, müellifinin kıraat ve nahiv bilgisini incelemek isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Derin ilmî içeriği ve sistematik yaklaşımıyla yalnızca kendi döneminde değil, sonraki nesiller için de değerini korumuş, tarihin önemli eserleri arasında yerini alarak ilmî mirasın seçkin eserlerinden biri olmuştur.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)

Kaynakça | References

Ahmed b. Hanbel, E. A. (2001). *el-Müsned* (Ş. el-'Arna'ût, 'Â. Muşşid vd., Thk.) (1. bs., 50 Cilt). Mu'essesetu'r-Risâle.

Akdağ, H. (1997). *Arap Dili Dilbilgisi*. Tekin Kitabevi Yayınları.

Âlûsî, Ş. M. (1415). *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî* (A. Abdu'l-Bârî Atıyye, Thk.) (1. bs.). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Aykut, S. (2017). *Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Süresinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayram, E. (2022). *Dilde Firavunculuk ve Selâme Mûsa*. İlahiyat Kitap.

- Birişik, A. (2002). Kıraat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 425-432). TDV Yayınları.
- Boz, N., Karataş, Y., & Araz, Y. (2022). Arap Gramerinde İrâb Olgusu ve Tarihi Gelişimi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 23-44.
- Cürcânî, E. A. (1987). *el-Miftâh fi's-sarf* (A. Tevfik Ahmed, Thk.) (1. bs.). Müessesetü'r-Risâle.
- Cürcânî, E. A. (1983). *et-Ta'rifât* (1. bs.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çörtü, M. (1995). *Arapça Dil Bilgisi Sarf*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Dâni, E. A. O. (2015). *et-Teysîr fi'l-kirâ'âti's-seb'* (H. Hamûd Sâlim eş-Şağdelî, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Endelüs.
- Dâvûdî, Ş. M. (t.y.). *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Demirci, M. (2024, 12 Ekim). el-AHRUFÜ'S-SEB'A. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-ahrufus-seba>
- Ebü Hayyân, E. M. (2000). *el-Bahrü'l-muhît*. Dârü'l-Fikr.
- Eroğlu, A. (1999). İbn Mihrân en-Nisâbüri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 20, ss. 199-200). TDV Yayınları.
- Eroğlu, M. (2006). Nehhâs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 542-543). TDV Yayınları.
- Ferrâ, Y. Z. (t.y.). *Me'âni'l-Kur'ân* (A. Yusuf en-Necâtî vd., Thk.). Dârü'l-Masriyye li't-te'lif ve't-tercüme.
- Güneş, K. (2015). *el-Mu'cemü'l-'Arabî Arapça Türkçe Sözlük*. Mektep Yayınları.
- Güney, F. (2015). Ebü Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı Eserleri ve Me'ani'l-Kur'an'ı. *G.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7).
- Işık, E. (1989). Âl-i İmrân Sûresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 307-309). TDV Yayınları.
- İbn Cinnî, E. O. (t.y.). *el-Hasâis* (4. bs., 4 Cilt). Hey'etü'l-Masriyyeti'l-âmmeti li'l-kitâb.
- İbn Cinnî, E. O. (1998). *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kirâ'âti ve'l-îzâhi anhâ* (M. Abdülkadir Atâ, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hâleveyh. (1934). *Muhtesar fi Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Cem'iyetü'l-Müteşarrîkine'l-Almâniyye.
- İbn Hâleveyh, E. A. (1992). *İ'râbu'l-kirâ'âti's-seb' ve 'ilelühâ* (A. el-'Useymîn, Thk.) (1. bs.). Mektebetü'l-Hâncî.
- İbn Hallikân, E. Ş. (1900). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zemân* (İ. Abbas, Thk.) (7 Cilt). Dâru Sâdir.
- İbn Hayr el-İşbilî, E. B. M. (1998). *el-Fehrese* (M. Fuâd Mansûr, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Mâkûlâ, E. N. A. (1990). *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* (N. el-Abbâs, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, C. (1993). *Lisânü'l-'Arab* (3. bs., 15 Cilt). Dâru Sâdr.
- İbn Mücâhid, E. B. A. (1980). *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâ'ât* (Ş. Dayf, Thk.) (2. bs.). Dârü'l-Me'ârif.
- İbn Zencele, A. M. (t.y.). *Hucetü'l-kirâ'ât* (S. el-Efğânî, Thk.). Dâru'r-Risâle.
- İbnü'l-Cezerî, E. Ş. M. (1999). *Muncidu'l-Mukri'in ve Mürşidu't-Tâlibîn* (1. bs.). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. E. M. (t.y.). *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr* (A. Muhammed ed-Dabbâ', Thk.). Matba'atü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ.

- İbnü'l-Enbârî, E. K. A. (1985). *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'* (İ. es-Sâmerâî, Thk.). Mektebetü'l-Menâr.
- İbnü'l-Hâcib, C. (1995). *eş-Şâfiye fî 'İlmi't-Tasrîfi me'ahe'l-Vâfiye Nazmu's-Şâfiye* (H. Ahmed Osmân, Thk.) (1. bs.). Mektebetü'l-Mekkiyye.
- İnanç, Y. (2016). *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (1. bs.). İFAV Yayınları.
- İşeri, Y. (2022). Sıhhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Olarak Değerlendirilmesi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26(2). <https://doi.org/10.18505/cuid.1073516>
- Karaçam, İ. (2014). *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (28. bs.). İFAV Yayınları.
- Karaçam, İ. (2018). *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati* (6. bs.). İFAV Yayınları.
- Kâsım b. Sellâm, E. U. (1995). *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* (M. el-Atiyye vd., Thk.) (1. bs.). Dâru İbn Kesîr.
- Kıfî, E. C. A. (1982). *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât* (M. Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Thk.) (1. bs.). Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, E. M. (1981). *el-Kesf'an vücûhi'l-kırâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ* (M. Ramazan, Thk.) (2. bs.). Müessesetü'r-Risâle.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, E. M. (1405). *Müşkilü i'râbi'l-Kurân*. Müessesetü'r-Risâle.
- Nehhâs, E. C. A. (2009). *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitâbillahi Azze ve Celle* (S. İbrahim el-Lâhim, Thk.) (1. bs.). Dâru'l-Âsime li'n-neşr ve't-tevzi'.
- Nehhâs, E. C. A. (1421). *İ'râbu'l-Kur'ân* (A. Halil İbrahim, Thk.) (1. bs.). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nehhâs, E. C. A. (1429). *İ'râbu'l-Kur'ân* (H. el-Ali, Thk.) (2. bs.). Dâru'l-Ma'rife.
- Nehhâs, E. C. A. (1985). *İ'râbu'l-Kur'ân* (Z. Gâzî Zâhid, Thk.) (2. bs.). Âlemü'l-kütüb.
- Nîsâbü'rî, E. B. A. (1985). *el-Ğâye fî'l-kırâ'ati'l-aşer* (M. Ğiyâs el-Canbâz, Thk.) (1. bs.). Dâru's-şevâf.
- Nüveyrî, M. E. K. (2003). *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'ati'l-'aşr* (M. Muhammed Sürûr, Thk.) (1. bs., 2 Cilt). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Pehlivan, A. (2015, 14-16 Mayıs). Hamid b. Abdul Fettah El-Paluvî'nin Hayatı, Zübdetü'l-irfan Adlı Eseri ve Kıraat İlmindeki Yeri [Bildiri]. *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ.
- Râcihî, A. (2010). *Tatbîku'n-nahvî*. Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye. http://archive.org/details/Heliopolis1957_gmail_20180503_1537
- Râfîi, M. S. (2005). *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-Nebeviyye* (8. bs.). Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî.
- Râzî, F. (1420). *Mefâtihu'l-Ğayb* (3. bs.). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Safedî, S. H. (2000). *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (A. el-Arna'ût & M. Türkî, Thk.) (29 Cilt). Dâru İhyâi't-Turâs.
- Süyûtî, C. A. (t.y.). *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât* (M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Thk.). Mektebetü'l-Asriyye.
- Süyûtî, C. A. (2004). *Mu'cemu Mekâlidi'l-'ulûmi fî'l-hudûdi ve'r-rusûmi* (M. İbrahim Ubâde, Thk.) (1. bs.). Mektebetü'l-Âdâb.
- Süyûtî, E. C. (1974). *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Thk.) (4 Cilt). el-Hey'etü'l-Masriyyeti'l-âmmeti li'l-kitâb.
- Süyûtî, E. C. A. (2000). *el-Behcetü'l-mardiyye (Şerhü's-Süyûtî 'alâ Elfiyye)*. Dârü's-Selâm.
- Taberânî, S. A. (t.y.). *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (H. Abdülmecid es-Selefi, Thk.) (2. bs., 25 Cilt). Mektebetü İbn Teymiyye.

- Talü, M. (1998). *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahv'e Giriş*. Milsan Basın Yayın A.Ş.
- Tirmizî, E. İ. M. (1996). *Câmi'u'l-kebîr - Sünenü't-Tirmizî* (B. Avvâd Ma'rûf, Thk.) (1. bs., 6 Cilt). Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ünal, M. (2002a). *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, M. (2002b). *Kur'an'ın anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri.
- Zeccâc, E. İ. (1988). *Meani'l-Kur'an ve i'râbuhu* (A. Abduh Şelebî, Thk.). Âlemü'l-kütüb.
- Zehebî, E. A. Ş. M. (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Ş. el-Arnaût vd., Thk.) (3. bs., 25 Cilt). Müessesetü'r-Risâle.
- Zemahşerî, M. Ö. (1987). *el-Keşşâf* (3. bs.). Dâru'r-Reyyân l'it-turâs - Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zerkeşî, E. A. B. (1957). *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an* (M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Thk.) (1. bs., 4 Cilt). Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Zürkânî, M. A. (t.y.). *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an* (3. bs., 2 Cilt). Matbaatu 'İsa'l-bâbiyyi'l-Halebîyyi ve Şürakâihî.

السخرية في المجموعة القصصية: وفاة الرجل الميت ونقطة إلى الجحيم
Irony in the story collection: Dead Man's Death and Point to Hell
Öykü koleksiyonunda ironi: Ölü Adamın Ölümü ve Cehenneme Nokta

Bouache Hacina^{1*}

¹Dr. M'hamed Bougara University, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Boumerdes, Algeria, <https://ror.org/02dveg925>, h.bouache@univ-boumerdes.dz, <https://orcid.org/0009-0002-5644-7912>

Dr. M'hamed Bougara Üniversitesi, Edebiyat ve Diller Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Boumerdes, Cezayir, <https://ror.org/02dveg925>, h.bouache@univ-boumerdes.dz, <https://orcid.org/0009-0002-5644-7912>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 23.02.2025

Kabul Tarihi: 20.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bouache Hacina

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Hacina, B. (2025). Öykü koleksiyonunda ironi: Ölü Adamın Ölümü ve Cehenneme Nokta. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 275-284. <https://doi.org/10.30622/tarr.1645335>

Öz

Saïd Boutagine, çağdaş Cezayir edebiyat sahnesinin en önde gelen yaratıcı seslerinden biridir. Yazıları, onları incelenmeye ve analiz edilmeye değer bir edebi fenomen haline getiren benzersiz bir özgüllükle karakterize edilir. Bu nedenle, geleneksel biçimleri aşan ve çoklu seviyeleri ve örtüşen dokuları ile anlatı yazımında yeni bir vizyon oluşturan, ciddiyet ve ironiyi, gerçekçilik ve sembolizmi birleştiren, bilinçli ve derin bir okuma gerektiren karmaşık bir metin dokusu yaratan modernist bir yazı modelini temsil ettikleri için metinlerini tanımlamak ve incelemek önemlidir. Bu makale, Cezayirli yazar Saïd Boutagine'in metinlerindeki ironiyi incelemeyi ve ironinin teknik ve anlamsal boyutlarını analiz ederken, ironinin kullanım mekanizmalarını ve metinlerindeki çeşitli tezahürlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca ironinin yazarın edebi söyleminde yerine getirdiği eleştirel ve toplumsal işlevleri tespit etmeyi ve ironinin kültürel ve toplumsal bağlamla ilişkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşmak için ironi kavramını ve edebi metinlerdeki biçimlerini tanımlayarak başladık. Retorik bir araç olarak ironi, görünen ve içsel olan arasındaki çelişkiyi göstermeye dayanır ve paradoks, iki durum veya durum arasındaki çelişkiye atıfta bulunan, görünen anlamla çelişen örtük bir anlam yaratan ve paradoksun ironik anlamı üretmek için bir mekanizma görevi gördüğü ironi ve paradoks arasında tamamlayıcı bir ilişki üreten eleştirel bir terimdir. Bu nedenle, bu çalışmada iki öykü derlemesinde ironinin retorik kullanımı analiz edilmiştir: *Cehenneme Bir Nokta* ve *Ölü Bir Adamın Ölümü* adlı iki öykü derlemesinde ironinin retorik kullanımı, hicivsel metnin inşasında merkezi bir retorik araç olarak ironiye odaklanılarak incelenmiştir: İlk eksen, iki öykü derlemesinin başlıklarını analiz etmektir: Boutagine'in iki koleksiyonun başlıklarını formüle ederken ironiyi nasıl kullandığını ve görünen anlam ile derin anlam arasında nasıl bir çelişki yarattığını, sosyal gerçekliğe yönelik eleştirel ve hicivsel bir vizyon oluşturan bir çelişkiyi araştırdık. İkinci tema, paradoksların iki düzeyde tezahür ettiği karakterlerle ilgilidir: - İçsel paradokslar: Bunlar karakterlerin kendi benlikleriyle olan psikolojik çatışmalarını yansıtır. Dış paradokslar: İroni, utandırma ve eleştiri için bir araç ve yazarın eleştirel alaycılık kullanımı yoluyla toplumdaki çelişkileri ve krizleri ortaya çıkarmanın bir yoluydu. Üçüncü temaya gelince, araştırma dil düzeyinde dilsel paradoks veya paradoksa odaklandı ve paradoks yaratmak için kullanılan retorik araçları ortaya çıkardı: benzer kelimelerin ve farklı anlamların manipülasyonu, çift anlamlı ifadelerin kullanımı ve gerçek hayattaki çelişkileri vurgulamak için sözel çelişkilerin kullanımı. Paradoksun anlatı metinlerinde eleştirel şoka neden olmak ve okuyucunun hikâyenin temalarını anlamasını derinleştirmek için nasıl kullanıldığını vurguladık. Ayrıca, öykü derlemesindeki başlıkların çağrışımlarının nasıl ironi ile yüklü olduğunu gösterdik ve anlamların manipülasyonunu vurguladık ve iki öykü derlemesinin başlıklarındaki ironi alanlarını izledik ve kullanım tekniklerini analiz ettik. Metinleri incelemek ve içlerindeki ironi yöntemlerini analiz etmek için analitik yaklaşıma ve bu ironinin ürettiği bağlamı ve sosyal ve kültürel çağrışımlarını anlamak için kültürel eleştirel yaklaşıma dayanarak çalışma örnekleminde ironi ile ilişkili üslup fenomenlerini izledik. Sonuç olarak araştırmayı, Butaginin'in metninde ironinin çok sayıda tezahürünün olduğu ve yazarın, kelime dağarcığını manipüle etmesine ve okuyucunun beklenti ufkunu kıran zıt anlamlara göre düzenlemesine olanak tanıyan dil ustalığına sahip olduğu için bu yöntemleri kullanmadaki ustalığını ortaya koyan bir dizi bulguyla sonuçlandırdık. Ironiyi çeşitli biçimleriyle kullanması, derin olanla görünen arasındaki sürekli gerilimin ve kendini sadeliğe ve gülmeye borçlu olan yaratıcı güzelliğin önemini vurgular. Butaginin'in metinlerinde ironinin birden fazla rolü yerine getirdiği sonucuna vardık; bir yandan ideolojik bilincin ve sistemin sorunlarının aşılmasına katkıda bulunurken, diğer yandan yazarın ironisi kapsamlı bir dünya ve benlik vizyonu ile ilişkili olduğundan, özgün yaratıcı metinler üreten benliğin aşılması içinde özgülürleşmiştir.

Anahtar kelimeler: ironi, alaycılık, örtük, ölü adamın ölümü, cehenneme işaret, Saïd Boutagine.

Research Article**History**

Received: 23.02.2025

Accepted: 20.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.**Ethical Statement**

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Bouache Hacina

Complaintsturkisharr@gmail.com**Conflicts of Interest**

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as Hacina, B. (2025). Irony in the story collection: Dead Man's Death and Point to Hell. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 275-184, <https://doi.org/10.30622/tarr.1645335>**Abstract**

Saïd Boutagine is one of the most prominent creative voices on the contemporary Algerian literary scene. His writings are characterized by a unique specificity that makes them a literary phenomenon worthy of study and analysis. It is therefore important to identify and study their texts as they represent a modernist model of writing that transcends traditional forms and constitutes a new vision in narrative writing with its multiple levels and overlapping textures, combining seriousness and irony, realism and symbolism, creating a complex textual texture that requires a conscious and deep reading. This article aims to examine irony in the texts of the Algerian writer Saïd Boutagine and to reveal the mechanisms of its use and its various manifestations in his texts, while analyzing the technical and semantic dimensions of irony. It also aims to identify the critical and social functions that irony performs in the author's literary discourse and to analyze its relationship with the cultural and social context. To achieve these aims, we started by defining the concept of irony and its forms in literary texts. Irony as a rhetorical device is based on showing the contradiction between the apparent and the intrinsic, and paradox is a critical term that refers to the contradiction between two states or situations, creating an implicit meaning that contradicts the apparent meaning and producing a complementary relationship between irony and paradox, where paradox acts as a mechanism to produce ironic meaning. Therefore, this study analyzes the rhetorical use of irony in two collections of short stories: A Point to Hell and Death of a Dead Man, focusing on irony as a central rhetorical device in the construction of the satirical text: External paradoxes: Irony was a tool for shaming and criticism and a way of revealing contradictions and crises in society through the author's use of critical sarcasm. As for the third theme, the research focused on linguistic paradox or paradox at the linguistic level, revealing the rhetorical devices used to create paradox: the manipulation of similar words and different meanings, the use of double entendres, and the use of verbal contradictions to highlight real-life contradictions. We highlighted how paradox is used in narrative texts to cause critical shock and deepen the reader's understanding of the story's themes. We also showed how the connotations of the titles in the story collection are loaded with irony and highlighted the manipulation of meanings and traced the sites of irony in the titles of the two story collections and analyzed the techniques of their use. We traced the stylistic phenomena associated with irony in the study sample, relying on the analytical approach to examine the texts and analyze the methods of irony in them, and the cultural critical approach to understand the context in which this irony is produced and its social and cultural connotations. The first axis was to analyze the titles of the two collections of stories: We explored how Boutagine uses irony in formulating the titles of the two collections and how it creates a contradiction between apparent meaning and deep meaning, a contradiction that constitutes a critical and satirical vision of social reality. The second theme concerns characters in which paradoxes are manifested on two levels: - Inner paradoxes: These reflect the characters' psychological conflicts with their own selves. Consequently, we concluded the research with a series of findings that reveal that there are numerous manifestations of irony in Butaghini's text and the author's mastery in using these methods, as he possesses a mastery of language that allows him to manipulate vocabulary and organize it according to contrasting meanings that break the reader's horizon of expectation. His use of irony in its various forms emphasizes the importance of the constant tension between the profound and the apparent, and the creative beauty that lends itself to simplicity and laughter. We conclude that irony in Butaginian's texts fulfills more than one role: on the one hand, it contributes to the transcendence of ideological consciousness and the problems of the system, and on the other hand, since the author's irony is related to a comprehensive vision of the world and the self, it is liberated in the transcendence of the self that produces original creative texts.

Keywords: Irony, sarcasm, implied, dead man's death, point to hell, happy butagin.

الملخص:

يُعد السعيد بوطاجين من أبرز الأصوات الإبداعية في المشهد الأدبي الجزائري المعاصر، حيث تميزت كتاباته بخصوصية فريدة جعلت منها ظاهرة أدبية تستحق الدراسة والتحليل لذا كان من الأهمية الوقوف على نصوصه ودراساتها، كونها تمثل نموذجاً للكتابة الحداثية التي تتجاوز الأشكال التقليدية، وتؤسس لرؤية جديدة في الكتابة السردية بتعدد مستوياتها وتداخل أنساقها، إذ تجمع بين الجدية والسخرية، وبين الواقعية والرمزية، مما يخلق نسيجاً نصياً معقداً يتطلب قراءة واعية وعميقة.

يهدف هذا المقال، إلى دراسة السخرية في نصوص الكاتب الجزائري السعيد بوطاجين وتحليل أبعادها الفنية والدلالية، مع الكشف عن آليات توظيفها وتجلياتها المختلفة في نصوصه. كما يهدف إلى تبيان الوظائف النقدية والاجتماعية التي تؤديها السخرية في خطابه الأدبي، وتحليل علاقتها بالسياق الثقافي والاجتماعي.

منهجية الدراسة:

لتحقيق هذه الأهداف، انطلقنا من تحديد مفهوم السخرية وأشكالها في النص الأدبي فالسخرية بوصفها أداة سردية تقوم على إظهار التناقض بين الظاهر والباطن، والمفارقة كمصطلح نقدي يشير إلى التعارض بين موقفين أو حالتين، مما يخلق معنى ضمناً يناقض المعنى الظاهر وتنتج علاقة تكاملية بين السخرية والمفارقة، حيث تعمل المفارقة كألية لإنتاج المعنى الساخر.

وعليه، تناولت هذه الدراسة بالتحليل، توظيف مفارقة السخرية في المجموعتين القصصيتين: **نقطة إلى الجحيم** و**وفاة الرجل الميت**، حيث ركزت بشكل خاص، على المفارقة كأداة محورية في بناء النص الساخر وقد اعتمدت الدراسة في التحليل على ثلاثة محاور رئيسية:

تمثل **المحور الأول** في تحليل عناوين المجموعتين القصصيتين حيث:

استكشفتنا كيفية توظيف بوطاجين للمفارقة في صياغة عناوين المجموعتين، وكيف خلق تناقضاً بين المعنى الظاهري والمعنى العميق، هذا التناقض الذي يؤسس لرؤية نقدية ساخرة تجاه الواقع الاجتماعي.

أما **المحور الثاني** فتناولنا فيه الشخصيات التي تجلت فيها المفارقات على مستويين:

-المفارقات الداخلية: التي تعكس الصراع النفسي للشخصيات مع ذاتها

-المفارقات الخارجية: التي تجسد تصادم الشخصيات مع واقعها الاجتماعي فكانت السخرية أداة للإجراج والنقد وطريقة لفضح التناقضات

والأزمات في المجتمع من خلال استخدام الكاتب للتهكم النقدي.

وأما **المحور الثالث** فوقف فيه البحث على المفارقة اللغوية أو المفارقة على مستوى اللغة وكشف عن الأدوات البلاغية المستخدمة في خلق المفارقة: كالتلاعب بتشابه الألفاظ واختلاف المعاني، واستخدام التعبيرات ذات المعاني المزدوجة وتوظيف المتناقضات اللفظية لإبراز التناقضات الواقعية وأبرزنا كيف تُوظف المفارقة في النصوص السردية لإحداث الصدمة النقدية وتعميق فهم القارئ لموضوعات القصة.

كما بيّنا كيف أن دلالات العناوين في المجموعة القصصية كانت مشحونة بالسخرية، وأبرزت التلاعب بالمعاني ورصدنا مواطن السخرية فيها وقدمنا تحليلاً لتقنيات توظيفها.

وقد استندنا في ذلك إلى آلية التحليل لدراسة النصوص، وقراءة أساليب السخرية فيها، والمنهج النقدي الثقافي لفهم السياق الذي تنتج فيه هذه السخرية ودلالاتها الاجتماعية والثقافية لرصد الظواهر الأسلوبية المرتبطة بالسخرية في عينة الدراسة.

وفي الأخير ختمنا البحث بمجموعة من النتائج التي توصلنا من خلالها، إلى أن مظاهر السخرية تعددت في النص البوطاجيني وكشفت عن براعته في توظيف هذه الأساليب فالكاتب يملك ناصية اللغة، ما سمح له بالتلاعب بمفرداتها وترتيبها وفق تضاد معاني تكسر أفق توقع القارئ. كما أن توظيفه للمفارقة بأشكالها المختلفة، خلق توتراً بين المعنى العميق والمعنى الظاهر، وبين الجمال الإبداعي الذي يتلاءم مع أوجه البساطة والضحك. وتوصلنا إلى أن السخرية في النصوص البوطاجينية حققت أدواراً متعددة، حيث إنها من جهة أسهمت في تجاوز الوعي الإيديولوجي ومشاكل النظام وتحررت من جهة أخرى ضمن سمو ذات أنتجت نصوصاً إبداعية متميزة، إذ تتصل سخرية الكاتب برؤية شاملة للعالم والذات.

الكلمات المفتاحية: المفارقة، السخرية، المضمّر، وفاة الرجل الميت، نقطة إلى الجحيم، السعيد بوطاجين.

مقدمة

لقد تمكن الكاتب السعيد بوطاجين من تجاوز رتبة الأدب بكتاباته الإبداعية الساخرة ليخلق لنصوصه قارئاً فاعلاً مشاركاً لنصوصه، وبناء عليه أردنا من خلال هذه الدراسة الموسومة بـ **بلاغة السخرية في المجموعتين القصصيتين: وفاة الرجل الميت ونقطة إلى الجحيم**، لاستقراء فحواها، ونحاول تفكيكها بالإجابة عن الإشكالية الآتية: فيم تجلّت بلاغة السخرية في المجموعتين القصصيتين؟ كيف أسهمت المفارقات في تشكيل دلالاتها؟ وما هي أهم مضامين هاتين المجموعتين.

يعد فن السخرية كسائر الفنون الأدبية طريقاً للتعبير عن قضايا اجتماعية، فالبعض يراها رديفاً للخطاب الجاد لما تحويه وتعالجه من قضايا تتعلق بالفرد والمجتمع، فهي بمثابة وسيلة لتمرير الجوانب الانتقادية والقصورات المجتمعية، إنما تتعلق برسائل توقظ الفرد وتوعيه، وطريق للتعبير عن معائب الفرد والمجتمع (رادم أبو قاسم، 2022/01/22).

إنّ السخرية في الأدب العربي قديمة قدم الفنون الأدبية، حيث تعود أصولها إلى ما قبل الإسلام مروراً بالعصور الإسلامية الأولى حتى تطورها اللافت في العصر العباسي شعراً ونثراً.

ولقد خصص الأدباء الذين كتبوا في السخرية جزءاً هاماً في كتبهم، لجمع النوادر والطرق الساخرة التي عالجت بجرأة أمور السياسية والدين والمجتمع، ونجد ذلك مثلاً في قصائد ابن الرومي وأبي نواس وغيرهما في الشعر، وكتاب البخلاء للجاحظ الذي يعد أهم الساخرين في تاريخ الأدب (كامل رياض، دون سنة).

أما إذا تحدثنا عن السخرية في الأدب الحديث فإننا سنجد لها حضوراً بشكل لافت في بداية القرن العشرين، حيث برع الكثير من الكتاب في الكتابة الساخرة، إن في الأدب الغربي أو العربي.

1. مفاهيم أولية:

1.1 مفهوم السخرية:

يتفق عديد الدارسين والباحثين على أنه يصعب ضبط مفهوم جامع وشامل لمصطلح السخرية، فرغم كثرة استخدام لفظ السخرية وجريانها على الألسنة وورودها في القرآن الكريم في أكثر من إحدى عشر آية إلا أنها لم تحظ بتعريف اصطلاحى جامع مانع (مساعدة بن سعد صحبان الذبياني، 1431 هـ، ص:39). وسنحاول أن نقف على بعض التعريفات التي جاءت في النقد العربي والعربي.

أ- في النقد الغربي:

إن صعوبة تحديد مفهوم شامل لمصطلح «السخرية» ليس فقط في النقد العربي وإنما أيضاً في النقد الغربي، إذ يتداخل هذا المصطلح مع مفاهيم أخرى كالهجاء والفكاهة والتهمك والمفارقة في الثقافة العربية، وكذلك ظل في الثقافة الغربية متعدد الملولات يختلف من ناقد إلى آخر، ومن بلد إلى آخر، إنها ميدان شاسع حدوده غير موضوعة بدقة والكلمات داخله خادعة (ناصف خضرة، 2018، ص:12).

جاء مفهوم السخرية في الأدب الغربي من الكلمة اليونانية «Eirônia» وكلمة «Irony» نسبة إلى شخصية في الملهة اليونانية «أبيرون» (Eirôn)، ولقد عرفها فيليب هامون (Philippe Hamon) بقوله «إنّ السخرية وظيفة أداة تواصلية وقيية تضع الحقيقة الأدبية محل استفهام دائم، هي ترجمة لتوتر عاصف وخطاب يعري الأعصاب والاختلالات، وسيلتها في ذلك المبالغات والتشويهات» (رمصيص محمد، 2022، ص:42). وهي من الأساليب المثيرة للضحك.

ولقد ربطها أرسطو بالملهة حيث يرى أنّ «الملهة هي تنويه بالقبائح والعيوب التي ترمي إلى إثارة السخرية والضحك تنبيهها منها بالنقائص البشرية وتقويماً لا عوجاج فيها (خطاب عبد الحميد، 2006، ص:30).

أما الفيلسوف (ديكارتر Discart) فإنه يعتبر السخرية أو الاستهزاء نوع من الفرح ممزوج بالكره يأتي، من أننا نلمس عيباً صغيراً في شخص تعتقد أنه يستحق مثل هذا العيب في قلبنا كره لهذا العيب، وفرح أن نراه عند ذلك الذي يستحقه، وحين هذا بغتة فإن مفاجأة التعجب تكون سبباً في أننا ننفر ضاحكين (رشيد علاء، 2022، ص: 23-27).

ويرى كيركيجار (Kierkegaard) أنّ السخرية في جوهرها هي الكشف عن المتناقضات الموجودة حتماً في حياة الفرد والتي تثير الضحك حين نكتشفها، فحيث توجد حياة يوجد التناقض وحيث يوجد تناقض يكون المضحك موجوداً (زيتون محمد، 2013، ص:37). فالسخرية لدى كيركيجار طاقة يفترضها التفاعل الوجودي ذاته.

ولقد اكتسب المصطلح مع بداية القرن التاسع عشر، معاني جديدة أضيفت إلى معاني المصطلحات الفلسفية عندما انتقلت إلى مجال البلاغة والأدب، يقول رينيه ويلييك في هذا الصدد إن أول من أدخل مصطلح (السخرية) في مجال الأدب هو (فريدريك شيلجل Friedrich Schlegel) والسخرية عنده هي «إدراك الحقيقة إنّ العالم في جوهره ينطوي على تناقض (زيتون محمد، 2013، ص:37)، إنّها «وعي جلي بالفوضى الكاملة اللانهائية وهي وعي بالذات بدرجة عالية لأن السخرية عنده محاكاة ساخرة، وهي الهزل الغامض الذي يحاول أن يرتفع فوق إبداع الإنسان وفضيلته ونبوغ» (دي-سي ميوك، 1997، ص:15)، إنّ السخرية عند (شلجل) حسب هذا التعريف هي «الفوضى» تتجاوز كل الأنظمة لتكون في أعلى قمة النظام «حيث تعمل على تفعيل الزخم الإبداعي لدى الإنسان واستثارتته عن طريق السخر منه، ومن ثم تحفيزه على تجاوز منجزاته باستمرار» (عبد الرزاق بن دحمان نجم سانة، 2021، ص:415) وهذا ما يخلق دينامية تجعل السخرية تنتفخ على عدة تأويلات.

ب- في النقد العربي:

لقد عرفت السخرية في الثقافة العربية منذ القدم، وهي من الفنون الأدبية القديمة الممتدة من الإبداعات الحديثة والمعاصرة، ونجد الكثير من المهتمين بهذا الفن في العصر الحديث حاولوا ضبط هذه الظاهرة الأدبية بتعريفات مختلفة، يقول شوقي ضيف "السخرية أرقى أنواع الفكاهة لما تحتاج إلى ذكاء وخفاء، وهي ذلك أداة دقيقة في أيدي الفلاسفة الذين يهزؤون بالعقائد والخرافات، يستخدمها الساسة للذكاكية بخصوصهم وهي حينئذ تكون تهكما إذ يلمس صاحبها لمسا دقيقاً" (شوقي ضيف، 2004، ص: 10) فهو يرى أن اللذع والتهكم والتقريع من ألوان السخرية.

إنها طريقة "فنية أدبية ذكية ليقة في الإبانة عن أداء ومواقف برؤية خاصة وبصيغة فنية متميزة، وهي أسلوب نقدي مضحك هازئ هادف، وتعبير عن انفعال معين كعدم الرضا بتناقضات الحياة وتصرفات الناس، وكشف عن الحسرة والمرارة بطرق غير مباشرة، بعيدا عن العاطفة الجامحة والانفعال الحاد، قصد الإصلاح والتقويم والتغيير نحو الأحسن، وطلباً للتفتيش عن الألام المكبوتة" (بوحام محمد ناصر، 2004، ص: 32) يعني أن هدف السخرية هو التعبير بأسلوب نقدي لجوانب جادة في الحياة، يهدف إلى الإصلاح وتهذيب الفرد والتعبير عن الألام بشيء من الهزل والضحك للتفتيش عن الفرد. إنها «الهزء بشيء ما لا ينسجم مع القناعة العقلية ولا يستقيم مع المفاهيم المنتظمة في عرف الفرد والجماعة» (عكاري سوزان، 1994، ص: 24) هي باختصار تهدف إلى التقويم عن طريق نقد الأفعال والتصرفات غير الحسنة وفي معرض حديثنا عن السخرية نجد عديد المصطلحات تتقاطع في معناها مع مصطلح السخرية ومن بينها نجد مصطلح المفارقة.

ج-السخرية والمفارقة:

أثار مصطلح المفارقة كثيراً من الالتباس عند الدارسين، وذلك بسبب اضطراب المفهوم بين النقادين الغربي والعربي على حد سواء، وهذا راجع إلى أن المصطلح شديد التعقيد، فلم يعرف الأدب العربي القديم السخرية لفظاً مع أنها وردت في كتابات القدامى بمعاني مختلفة مثل (التعريض والتورية، مخالفة الظاهر...) ومع أنها تمتد إلى عصور الأدب القديم إلا إنها «تستعصي على التعريف الواحد الذي يجمع مفاهيم الأدباء والنقاد لها أو يضم كل أنواعها ودرجاتها، ناهيك عن أساليبها وأثرها في العمل الأدبي ومن هنا فإنه لا غرابة البتة إذا رأينا تعريفاتها تتعدد وتتباين، ولا غرابة أيضاً إذ بقي مفهوم النقاد لها غامضاً متعدداً أو غير مستقر» (خالد سليمان، 1991، ص: 57) فمفهوم المفارقة غير ثابت وغير مستقر، إذ أنه يتغير بتغير العصر وتغير الفكر، يقول دي سي ميوك (D.C.Muecke) "يمكن تشبيه مفهوم المفارقة في وقت من الأوقات بسفينة ألقت مراسيها لكن الرياح والتيارات وهي قوى متغيرة ودائمة تسحبها رويداً عن مراسيها" (دي-سي ميوك، 1993، ص: 129). إن المصطلح يستعصي على التعريف الواحد الجامع.

يعد مصطلح المفارقة ترجمة عن المصطلحين الغربيين "Paradox" و "Irony" وهما يفيدان "التعبير عن موقف ما غير ما يستلزمه ذلك الموقف، كأن نقول للمسيء تهكماً أحسنت، أو نقول للمخطئ يا للبراعة، وتعني المفارقة أيضاً حدوث ما لا يتوقع" (أحمد محمد وسي، 2005، ص: 67). هي إذن، الحديث سخرية أو ضد ما نتوقع سماعه أنها "قول شيء بطريقة تستثير لا تفسيراً واحداً، بل سلسلة لا تنتهي من التفسيرات المتغيرة" (دي-سي ميوك، 1997، ص: 42-43).

وفي ما يخص العلاقة بين السخرية والمفارقة نجد الكثير من الباحثين ممن يستعمل المفارقة عوضاً عن السخرية، حيث إن "ما يغلب على هؤلاء الذين استعملوا مفهوم المفارقة Paradox كبديل عن مفهوم السخرية Ironie هو اعتمادهم على ثقافة إنجليزية" (الزموري محمد، 2007، ص: 12). ومرد هذا الخلط ربما هو عدم دقة الترجمة أيضاً، فالسخرية ليست مرادفة للمفارقة، إذ إن المفارقة "لا تعني الهجوم على نحو ما تغعله السخرية وإنما تأتي هذه الأخيرة، لتقف على الحقائق كما هي وتفرع بعضها ببعض، دون أن تتمكن إحداها من أن تزيج الأخرى لتتبع وحدها على عرش الظاهر والباطن معا" (الزموري محمد، 2007، ص: 12) لكن ما يجمعهما هو أن المفارقة تستدعي السخرية وتدل عليها.

ومما جاء في تعريف المفارقة عند الباحثين والنقاد العرب، نذكر تعريف ناصر شبانة بقول "يمكن القول بادناً إن المفارقة انحراف لغوي يؤدي بالبنية إلى أن تكون مراوغة وغير مستقرة ومتعددة الدلالات وهي بهذا المعنى تمنح القارئ صلاحيات أوسع" (شبانة ناصر، 2002، ص: 46) بمعنى تمنح القارئ مجالاً أوسع للتأويل.

وتعرفها نبيلة إبراهيم بقولها "إنها لعبة لغوية ماهرة وذكية بين طرفين، صانع المفارقة وقارئها على نحو يقم فيه صانع المفارقة النص بطريقة تستثير القارئ وتدعوه إلى رفض معناه الحرفي وذلك لصالح المعنى الخفي، الذي غالباً ما يكون المعنى الضد، وهو في أثناء ذلك يجعل اللغّة ترتطم بعضها ببعض بحيث لا يهدأ للقارئ بال إلا بعد أن يصل إلى المعنى الذي يرتضيه يستقر عنده" (إبراهيم نبيلة، دون سنة، ص: 198) إذ يسعى القارئ إلى الكشف عن المعنى المضمّر الذي تخفيه المفارقة، فالنص يحتوي على مستويين من التعبير: المستوى السطحي (الظاهر) والمستوى الكامن الذي لم يصرح به إذ "ينشأ تعقيد المفارقة نتيجة لعملية شكلها encoding وحلها decoding، ذلك أنها تشتمل على دال واحد ومدلولين اثنين، الأول حرفي ظاهر وجلي، والثاني متعلق بالمغزى موحى به خفي (قاسم سبزا، 1982، ص: 144) ولا يمكن إدراك المفارقة إلا من خلال إدراك التعارض أو التناقض بين الحقائق على المستوى الشكلي للنص، فالمقارنة مبنية على مبدأ التناقض.

د-السخرية:

ينهض هذا النوع من المفارقة على مواقف متناقضة لما ينتظره المتلقي، حيث يفارق الملفوظ معناه المباشر، إنها مفارقة المواقف التي تنتج المسابقة بين ما يقوله الإنسان وما يفعله، بين ما يصبو إليه وما يتحقق في استقلال عن رغبة بفعل القدر، أو فعل موقف لا دخل له فيه" وهذا يعني مفارقة اللفظ لمعناه الحقيقي، **جاء في نقطة إلى الجحيم**، "وأصحاب القلم؟ الشعراء والكتاب وسلاتهم المثقفون؟ المفكرون؟ ألم ترهم في جهة ما؟ (...).

رفع عنهم القلم يا سيدي أجابه الحمار مختزلاً، ثم أضاف وهو يتباهى بأذنيه الذكيتين، رأيتهم في الصفوف الأولى بوجوه صفراء وشعر أغير أشعث، وكان الذباب يطاردهم لاعتناً الجميع، الحق أقول يا صاحبة المجد والرفعة سمعتهم يقرأون القصائد و يتناقشون في جيلة، ولا أحد يسمع أحد أو يستمع إلى أحد، كانوا مثل الذباب، يحاولون طرد الذباب فلا يقدر، فاتهم الوقت كان عليهم أن يفعلوا ذلك من قبل قرون من الآن" (بوطاجين السعيد، 2018، ص 125) إن هذا المقطع مشحون بكثير من السخرية من الطبقة المثقفة (الشعراء المفكرون والكتاب والذين أسند الكاتب مهمة السرد والحديث عنهم لشخصية الحمار وربما ما يخفيه هذا المقطع هو الحالة المزرية التي وصل إليها المثقف في الجزائر من تهيمش وإقصاء.

وجاء في "وفاة الرجل الميت" قوله "كقطع من الحديد الصدئ تسقط الأحلام في صدره أحلام مسنة ناخ فيها النذل الخرافي والخواء، وثمة قرب رأسه سماء قديمة أصفر وجهها، وشمس طفلة مشلولة عيناها خضراوان وقلبها ناعس" (السعيد بوطاجين، 2000، ص:19) لقد جمع هذا المقطع تراكيب متناقضة وغير منطقية تتم عن سخرية لاذعة من الوضع المزري.

أشكال السخرية في الأدب

2. بلاغة السخرية ومفارقة الدلالة في المجموعة القصصية: وفاة الرجل الميت ونقطة إلى الجحيم.

1.2 تجلي المفارقة على مستوى العنوان الرئيسي:

أ- عنوان نقطة إلى الجحيم:

تعد العتبات المحيطة بالنص، أول لقاء مادي بين الكاتب والقارئ الذي تراه استراتيجيات الكتابة على حسه وحده الإبداعيين الذين يشفان عن أفعال قرآنية تتعامل إيجابيا مع هذه العتبات، وذلك من خلال ما تقترحه تلك الفراءات من اجتهادات وتأويلات وتنظيرات تزيد من غنى تلك العتبات، وتفتح آفاقا متعددة للحوار النقدي (أشهبون عبد المالك، 2005، ص:48). فكل عتبة يفترض أن تخلق وضعية تواصلية بين المؤلف والمتلقي عبر الرسالة التي يراد تبليغها، يقول (فيليب لوجون Philippe Lejeune) "إن ميثاق قراءة كتاب ليس مرهونا فقط بالعلامات التي تصاحب الكتابة نفسها إنما أيضا من خلال مجموع المعلومات التي تصاحب، نستجليها من النصوص الموازية" (PHILIPPE Lejeune, 1996, p41)، فلم يعد مجرد ملحق إضافي معزول عن الكل الروائي.

يمثل العنوان الخارجي الذي يوجد وسط الغلاف الأساسي، أهم عناصر النص الموازي ومن أهم ملحقاته الأساسية، إذ يقوم "بتقديم العمل الإبداعي والتعريف به وتوسيمه دلالة وبناء وتصورا، إنه بمثابة بطاقة ضيافة (visit card) للنص" (حمداوي جميل، 2020، ص:51). فالعلاقة بين العنوان والنص علاقة شاملة لا تقف عند بعض الجزئيات "بل تتجاوزها إلى حد تشكيل كيان متكامل من جوانب متعددة، إن العنوان هو الوسيلة الأولى لإثارة شهية القراءة" (الأعرج واسيني، 1997، ص:50) إنه مفتاح الولوج إلى النص.

إن عناوين الأعمال القصصية للسعيد بوطاجين مثيرة ولافتة للانتباه، حيث تجعل القارئ/ المتلقي من أول وهلة مشدوها حائرا أمام الصياغة الغريبة والبناء المتناقض لأركانها، فحين يصادف القارئ عنوانا كـ "نقطة إلى الجحيم" أو "وفاة الرجل الميت"، فإنه يتبادر إلى ذهنه الكثير من التساؤلات، حول هدف الكاتب من هذا البناء؟ ولم اختار أسلوب المفارقة والتناقض في بناء هذه العناوين، وربما هذه التساؤلات هي ما كان يسعى إليه الكاتب فمن بين وظائف العنوان لفت انتباه وإغراء المتلقي ليلج إلى عالم النص ليجيبه عن أسئلته ويزيح حيرته.

يعدّ عنوان "نقطة إلى الجحيم" عنوانا جديلاً، نظرا لتركيبه الغريب، حيث جمع بين وحدات معجمية لا تتواءم دلاليا، إذ الأصل في اللغة العربية أن نقول: نقطة إلى السطر، والمقصود أن الكلام انتهى معناه، لكن ما يقدمه الكاتب في عنوان نقطة إلى الجحيم، مفارق ومغاير لما يعرفه القارئ/ المتلقي، وهنا يمكن القول إن مثل هذا التركيب يخفي دلالة تتم عن النظرة التشاؤمية والسوداوية للكاتب، والجحيم يعبر عن ألمه ومعاناته في المجتمع الفاسد، يقول "الواقع كان أكبر من الكابوس، شينا كالموت" (بوطاجين السعيد، 2018، ص:124) فهو يعتبر الواقع المضني والموت سيان، يقول "كُتبت هذه القصص من سياقات مخصوصة في ظروف نفسية متأزمة كالعادة وذلك لتوفر كل الشروط الموضوعية لهذا الإحساس بالقرع العام من المحيط والعلامة والموضوعات الميتة" (بوطاجين السعيد، 2018، ص:38).

إن هذا المقطع يخفي الكثير من السوداوية والتشاؤم، مما جعل الكاتب يتمرد على الأوضاع المزرية بالجوء إلى السخرية من المجتمع وأفراده، يقول: "الموت لا يحتاج إليك أيها الشيء، لأنك ولدت ميتا وميتا عشت تتظاهر بالإيمان الجحيم وأنت مجرد جثة، مجرد مسودة لا قيمة لها في جغرافيا الخلق تبدأ من بهيمة ضالة في أرض الرب" (السعيد بوطاجين، 2018، ص:38) إن النظرة التشاؤمية جعلت الكاتب يختار النهاية السبئية، لأنه يعلم أن جحيم الموت لا يفرق كثيرا عن جحيم الحياة، وهذا الأمر يثير دهشة القارئ وفضوله ليقرا النص ويستكشف الدواعي التي أدت السارد إلى أن يختار الجحيم.

كما يمكن أن نؤول العنوان على أنه تحذير للقارئ، حيث إن الكاتب أتبع كلمة "نقطة" بفاصلة مكتوبة لوحدها، ليأتي تحتها شبه جملة "إلى الجحيم"، وكأن الكاتب يبيّن القارئ إلى الفراغ الموجود بعد الفاصلة، ويبيّنّه إلى أن بعد هذه الفاصلة يوجد الجحيم، يقول السارد "أتعبنا الفقر والمرض والحزن وكثرة الجنائز التي لا تنتهي، ما أن ندفن حزنا يأتي حزن أكبر منه، الأحزان عندنا لا تنتهي أبداً لا مكان للسعادة في هذا الحي كأننا ملعونون من بداية الخليقة" (السعيد بوطاجين، 2018، ص: 87) إن العنوان يظهر دلالات عميقة تدعو القارئ من خلال الإيحاء والإضمار إلى ولوج عالم النص ليكتشف ذلك الجحيم، فلقد اختزل الكاتب الواقع في العنوان المسكوك بالدلالات المضمرّة والفارقة.

ب- عنوان: وفاة الرجل الميت:

يثير عنوان المجموعة القصصية "وفاة الرجل الميت" الكثير من الجدل. حيث يصدم القارئ من وهلة لكن المفارقة الموجودة على مستوى وحداته حيث جمع الكاتب بين وحدات لغوية متناقضة شكلت لنا دلالة مفارقة ومناقضة للمنطق، فلفظة الوفاة تعني الموت، والكاتب استطاع أن يحدث مفارقة بإسناده فعل الموت إلى رجل هو في الأصل متوفى، حيث جمع بين لفظتين تنتميان إلى حقل دلالي واحد جعلهما يقعان على الرجل نفسه وهذا ما خلق مفارقة تثير دهشة وحيرة القارئ، مما يدفعه لولوج عالم القصص والبحث عما يضمّره العنوان من دلالات وأيضاً البحث عن هذا الرجل المتوفى مرتين، وفعلاً تجسد العنوان في حياة شخصية "عبد الرحيم طارق" الذي حكم عليه بالإعدام ظلماً وجوراً، جاء في المتن على لسان عبد الرحيم "أنا من عواصم الموتى التي تنير الطرقات للمكفوفين" (السعيد بوطاجين، 2000، ص: 69). فالشخصية تعترف بأنها كانت من عواصم الموتى وهو اعتراف بالواقع المرير الذي كان يعيشه الفرد، يقول "أمنيّتي الأخيرة يا سيدي هي الموت" (السعيد بوطاجين، 2000، ص: 69) إنه إعلان عن موت معنويّ بسبب الخيبات والمعاناة.

لقد عمل الكاتب على خرق المألوف في التركيب اللغوي وابتدع تركيباً غريباً غير مألوف، خلق تناقضاً وتناقضاً في الدلالة، وهو ما يجعل المتلقي يندش ويضحك في آن واحد، أو يتصور أنّ الكاتب غير منطقي في تفكيره، ويأخذ الفضول لقراءة النص حتى يزيج حيرته ودهشته، ويعرف سبب هذا الخرق.

وما أن يلج القارئ عالم القصص، حتى يكتشف عوالمها، ويكتشف أنّ شخصياتها قتلها القهر والظلم واليأس في مجتمع فاسد، جاء على لسان شخصية السارد "في مدينة العميان ساروا من فوقهم البرد ومن تحتهم البرد، وفي أيديهم قلوبهم، وكانت مدينة العميان مسترخية على ظهرها مثل عروس في حفل أبيض وفتاحة ساقها للغرباء، ظل رأسها في الوحل وفمها ذو الشفاة الكبيرة يتسلى بالأناشيد الرثة. قال عبد الوالول لأصدقائه: هذا النعش الفسيح يسمى المدينة" (السعيد بوطاجين، 2000، ص: 08).

لقد غدت المدينة بمثابة نعش للشخصيات، وكأنها فعلاً أجساد بلا أرواح جاء على لسان السارد: "تراعت له الشوارع سباطا طويلة تضم أناساً لهم آمال وديعة وبطاقات وطنية جداً، أجسادهم من الحطب وفي أعماقهم يعوي القمر. تصوروا حياة لا يوجد فيها مصطلح العباد (السعيد بوطاجين، 2000، ص: 67). إنّ الشخصيات في القصص تعيش اغتراباً نفسياً روحياً، أصبحت تائهة في عالمها.

2.2 الكوميديا السوداء والشخصيات:

يعد عنصر الشخصية من العناصر المهمة والأساسية في أي عمل سردي إذ من الصعب إبعاد هذا العنصر عن المتون السردية أو تغييره، وذلك لارتباط الشخصية بالحدث الذي يتجسد عن طريقها ومن خلالها، وتتفاوت نسبة الحضور حسب نوع العمل إن كان رواية أو قصة أو قصة قصيرة. إن المجموعتين القصصيتين لا تزخران بالكثير من الشخصيات، إذ إنّ القصة القصيرة لا تحتاج إلى شخصيات كثيرة كالرواية. لقد كانت الشخصية في **قصص السعيد بوطاجين** وسيلة وسبباً لنقد المجتمع وفضح الواقع المرير وتعريفه، لذا نجده ينتقي الشخصيات بعناية حتى تجسّد نظرتة ورؤيته للمجتمع وقيمه.

تواجه المتلقي في أعمال **السعيد بوطاجين** شخصيات مبنية على المفارقة والتناقض، ونوع من الكوميديا السوداء، سواء على مستوى الاسم أو على مستوى الأفعال، حيث شحنها الكاتب بدلالات تثير الضحك والسخرية تارة والهزأ والتهمك تارة أخرى، وكثيراً ما يجرّد شخصياته من الأسماء ويكتفي بمواصفاتها الجسمانية، أو نعتها بألقاب اجتماعية سياسية مثل (الزعيم، المدير العام، الخال، الأب، جلالته...) تكاد تغيب الأسماء عنها، والشخصية تقدّمها ببطاقتها الدلالية المبنية على المفارقة، جاء في (نقطة إلى الجحيم) "نزل الزعيم الأكبر إلى المدينة الفاضلة بعد سنين من سعال حاد أصبح له ذيل وأنياب، لاحظ أنها امتلأت بذباب أزرق غزا الواجهات العمشاء والمحال التجارية والحلوى واللبان والمساجد ووجه الشعب العزيز الذي تقافى في حبه والثناء على كسله الحميد" (بوطاجين السعيد، 2018، ص: 05). يعبر، هذا المقطع عن الكثير من السخرية، فبالنظر إلى لفظة "الزعيم الأكبر"، فإنّ القارئ ينتظر وصفاً يليق بالزعامة، إلا أنّ السارد يكسر أفق توقّعه ويفاجئه بتقديم مناقض "أصبح له ذيل وأنياب" "كسول" كذلك نجده قدّم باقي الشخصيات، بأسلوب ساخر يثير الضحك، مع أن ما تضمّره دلالات هذه المقاطع ليس مجرد موقف مثير للضحك، إنّما هو انتقاد لاذع للواقع كما يراه الكاتب، يقول في إحدى

لقاءاته: "أكتب بمنطق وأسقط كتاباتي على واقعي، لست معنيا بما يقوله **كافكا** و**دوستوفسكي**، أنا أستقي شخصياتي من واقعي ومن محيطي الضيق الذي قد لا يزيد عن 50 مترا لذلك أعطي شخصيات أعمالي بطاقات دلالية وأركز فيها على إبراز بُعدها الإنساني" (ينظر، هدى ط، 2018، د.ص).
 إن معظم شخصياته وبكل تناقضاتها، تمثل أبعادا إنسانية واجتماعية تنقل هم الكاتب وأيديولوجياته بشكل لا منطقي وساخر، يقول "ولا يمكنني أن أكون منطقيًا، وأقيم علاقة طيبة مع مجتمع عابث وسريالي، وذهب إلى الجحيم، وأحدث هنا على المجتمع العربي والإنساني عموماً، أنا لا أتق في الأنظمة السياسية ككل، وكلما سمعت مسؤولاً يتحدث، أقول هو يكذب بشكل جيد، أنا أسخر منه بشكل جيد أيضاً" (هدى ط، 2018، د.ص).
 يقول في هذا المقام ساخرًا من رجال السياسة "فكر جلالته أربعين سنة في طريقة الانتقام من العائلة الكبيرة التي تزامت على الكراسي الفاخرة ولم تهض من شدة البطنة، وإذ نظر إلى هيئته في المرأة لاحظ أنه حطام لا تنقصه سوى حفرة تليق بمقامه ومكارم أخلاقه، لم يتأثر لمظهره الخرب، وبعد سنة أخرى استدعى الوزراء إلى اجتماع طارئ لتقييم الوضع في عام أكحل، كان أصغرهم قد تجاوز سبلهم السبعين بسبع سنين وسبع دقائق" (بوطاجين السعيد، 2018، ص:40).

لقد اتخذ الكاتب من الشخصية إحدى السبل لنقد الواقع ويعدها محوراً لنقل صورة عنه ولا يروم عبر مفارقة الشخصية إثارة الضحك بقدر ما يروم الاحتجاج عن الواقع وانتقاده ورفض ما يمارسه الساسة من انتهازية وفساد من أجل المصالح الشخصية ومن مثال ذلك ما جسده شخصياً "الأمير الصغير" في مجموعة نقطة إلى الجحيم "جلس ابن الشخصية المهمة جداً على الأريكة المواجهة للمكتب الفاخر، وضع رجلاً على رجل، أشعل سيجارة، وأخرج الملف المكون من عدة شهادات قال إنه لا يملك سواها إلى حد الساعة، لكنها كافية شهادة الميلاد، شهادة السوابق العدلية، شهادة الجنسية، شهادة السنة الثالثة ابتدائي" (بوطاجين السعيد، 2018، ص:15).

يبرز هذا المقطع استغلال المسؤولين مناصبهم لمصالح شخصية، وبيّن أنهم غير مؤهلين، لم يكن لديهم أية مؤهلات تسمح بتولي مناصب أو الحصول على وظائف، إلا أنهم يستغلون السلطة للوصول إلى مآربهم، لذا نجد الكاتب يسخر من هذه الفئة وينتقدها بقوله: "عبثاً حاول وزير الحفر والمهلات قراءة الإشارة المنقحة والمزيدة، بدت له غريبة عن النواميس كانت لغتها فصيحة وسليمة فلم يفهما كما لم يفهما شيئاً من قبل، ومن بعد حاول أن يتهجى كلماتها أن يفككها ببطء شديد اللهجة، أن يستوعب ما تقوله العبارات الشاذة لكنه لم يفلح، كان أمياً جملة وتفصيلاً وهكذا قرر ركن سيارته أمام باب المستشفى قبل أن يأمر العبيد بالتخلص من الإشارة الجديدة نهائياً، بانتظار أن يتعلم القراءة والكتابة بعد أجيال لن تأتي أبداً" (بوطاجين السعيد، 2018، ص:97).
 يركز هذا النوع من المفارقة الساخرة "على النظرة إلى العالم إما أن تكون صريحة جداً حد بلوغها درجة السخرية الحادة، أو لا مبالية جداً لدرجة تثير الضحك غير أنها في الحالتين تضرر خلفها كماً هائلاً من الألم والوجع لا يخفت وإنما يتضاعف ويزداد" (بشير سليمان، 2019، د.ص).
 إن الشخصيات في أعمال **السعيد بوطاجين** مثقلة بالدلالات الرمزية، وقد تجلى ذلك على مستوى الشخصيات التي تحمل أسماء مفارقة لبطاعتها الدلالية، ويمكن أن نمثل لها من المجموعة القصصية "وفاة الرجل الميت بشخصية (الوالو) التي تحمل بطاقة اسمية غريبة تثير الدهشة لدى المتلقي لتركيبتها اللغوية المتناقض عبد+والو ولفظه عبد في العادة تسند إلى "قوة كبيرة تستطيع أن تستعبد أو يقبل الناس بعبوديتهم لها: مثال عبد الجبار عبد القهار عبد القادر" (بوزيدة عبد القادر، 2022، د.ص). لكن الكاتب أسند اللفظة إلى لفظة مناقضة للقوة (والو).

ولو عدنا إلى متن القصص سنكتشف سبب لجوء الكاتب لهذا الاسم، حيث تجسد شخصية عبد والو الواقع الفارغ من الحياة والمليء بالخيبات واللامعنى، يقول الكاتب "في عيني عبد والو الوديعتين، وفي ذاكرته المحشوة بالذكريات يتململ الزمن الذي لم يمتلكه، يحاول جاهداً أن ينسى جزئيات الليالي التي لا تشبه شيئاً... والذات المثقوبة تتسلى بترتيب الأيام التي سقطت من التقويم الزمني، ويرى نفسه قطعة من رصيف منسي (...). أنا هرم من الكتابة إذن أنا موجود، هذه لحظتي وهذا غدي" (السعيد بوطاجين، 2000، ص:12).

إن وصف "ذات الشخصية بهذا العمق وهذه السخرية اللاذعة، يبيّن قدرة الكتابة على استشراف المستقبل وتنبؤ ما سيحدث (...). والواقع يثبت أن الذات تعيش في عصر معقد ومركب، فلن يكون وصفها بأسلوب مألوف، ولأن الأدب يساير تفاصيل هذه الذات ويعبر عن آلامها كما أمالها فطرية أن يواجهها بنفس التعقيد وكلما كان الكاتب ساخرًا كلما كان أسلوبه أكثر دلالة وتعبيراً" (طعام حفيظة، 2013، د.ص).

وقد تناول الأسلوب الساخر في المجموعتين القصصيتين (وفاة الرجل الميت ونقطة إلى الجحيم) حتى الجانب الجسماني (الفيزيولوجي) للشخصيات خاصة عندما يتعلق الأمر بشخصيات ذات سلطة والتي ينظر إليها الكاتب على أنها سبب الفساد والقهر والظلم لذا نجده يصفها بكثير من التهكم والسخرية اللاذعة "تساءل مدير الخير : بطن فاتي، عينان مكورتان، أنف أظس وجنتان قرمزيّتان وشوارب فرت من العصر الإنكشاري، ولم يكن لدينا بما فيه الكفاية" (السعيد بوطاجين، 2000، ص:15) وفي مجموعة نقطة إلى الجحيم يقول "نزل الزعيم الأكبر إلى المدينة الفاضلة بعد سنتين من سعال حاد، أصبح له ذيل وأنياب" (بوطاجين السعيد، 2018، ص:05). إن استراتيجية المفارقة التي اعتمدها الكاتب في المجموعتين القصصيتين أضفت على نصوص المجموعتين "البوسات مفارقةً، ظاهراً هزلياً مضحكاً، وضامراً جاء مبعك، والمفارقة هي استراتيجية الإحباط واللامبالاة وخيبة الأمل، ولكنها في الوقت نفسه تنطوي على جانب إيجابي، فقد ننظر إليها على أنها سلاح الضحك الذي يتولد عن التوتر الحاد والضغط الذي لابد أن ينفجر" (بشير سليمان، 2019، د.ص).

3.2 المفارقة على مستوى اللغة (السخرية اللغوية):

تتميز المجموعتان القصصيتان وفاة الرجل الميت، ونقطة إلى الجحيم، بكونها "قصص لغوية بامتياز، فاللغة فيها ترتفع على مستوى العادة وتتحول إلى مادة أولية تشكل عالم القصص وتطبعه بطابع خاص، وجمالية مختلفة" (طعام حفيظة، 2013، د.ص). فاللغة هي القناة التي تخلق العلاقة بين التواصلية مع المتلقي، وتعد المقصود فيها مخالفاً للمعنى الظاهر، وينشأ هذا النمط من كون الدال يؤدي مدلولين متناقضين" (غاري فيصل، 2006، ص:195). وهو ما يصنع المفارقة.

إن القارئ لقصص "السعيد بوطاجين" يجد أن بناءها اللغوي يَمُّ عن الكثير من المفارقة والتناقض، إذ تصادفنا تراكيب لغوية متنافرة دلاليًا مما يستدعي الضحك أو التهكم ويمكن نعت هذا التركيب بمفارقة الأضداد والتناظر، ويتجلى هذا النمط كثيراً في المجموعتين القصصيتين اللتين بين أيدينا، جاء في وفاة الرجل الميت: هراء... هراء، ثلج أزرق، جمل للذبح... ألفاظ هاربة... موسيقى كاظمة... فتيات للكرءاء... عمال للإهانة... والليالي الوثنية الصاخبة تترقوص حول النفس الهاربة من كراريس خير أمة أخرجت للناس" (السعيد بوطاجين، 2000، ص:28). يجمع هذا المقطع بين متناقضات ومتناقضات دلالية فلا وجود لثلج أزرق، ولا جمل تباع ولا أمطار يابسة ولا روايح مكشّرة... إلخ، إلا أنّ الكاتب يضمّر دلالات تعبر عن الواقع بكلّ تناقضاته وكل نقائصه ومساوئه.

فإسناد النعوت إلى أسماء لا تقبلها منطقياً، خلق تناقضاً دلاليًا في ظاهره، لكنّ المضمّر منها أريد بها انتقاد الوضع الذي آل إليه المجتمع، يقول السارد في وفاة الرجل الميت "على الرصيف الضيق بعثرت أشجار بائسة ورخوة شدّت إلى الأرض بجذور واهية وراء المسجد استقرت قمامة مزدهرة تستحق وسام الشرف، قمامة حلوة تألقت فيها جماعات الجرذان والقطط الميؤوس منها، هناك تحققت فكرة تناسخ الأوساخ، حزبان من سلالتين عربيتين متضادتين جمعهما هدف نبيل فتصالحا" (السعيد بوطاجين، 2000، ص:29). إن ما يميز هذه المفارقة اللفظية أن النقد المقصود في كثير من الأحيان يكون غير واضح للقارئ، إذ يمنحه الكاتب فرصة التأويل والبحث عن المضمّر غير المعلن عنه (الطاهري بديعة، 2015، ص:42)، جاء في مقطع آخر في وفاة الرجل الميت "ما أجمل دم العصاة يا جلالتة، إنها رائعة للغاية، لكن... منذ أيام لم نعد نراها، منذ قتل إبليس لعنه الله وأدخله فسيح جناته، الناس تبدلوا، وأقبيتنا أصبحت فارغة. فارغة تماماً، هل تقدر درجة بؤسنا؟ ... لا تظن أننا نستطيع العيش بعمل آخر، رحماك يا قاهر الأعداء والمنحرفين" والأمثلة كثيرة من القصص حيث إن الكاتب تبنى في معظم المتون هذا الأسلوب في تقديم الشخصيات والأحداث، أسلوب يستقرّ عدداً لا نهائياً من التأويلات المختلفة.

الخاتمة:

من خلال قراءتنا للمجموعتين القصصيتين وفاة الرجل الميت ونقطة إلى الجحيم يمكن القول إنّ الكاتب السعيد بوطاجين حاول من خلال مجموعته القصصية، أن يرسم لنا الواقع من وجهة نظره مستنداً إلى المفارقة والسخرية، مزاجاً بين الفكاهة السوداء والسخرية المرة أحياناً وبين السخرية السوداء المضحكة أحياناً أخرى، لينتج للقارئ نصوصاً متفردة ومتميزة، تبرز سمات الكتابة عند السعيد بوطاجين.

- يتميز النص البوطاجيني بتعدد مستوياته وتداخل أنساقه، إذ يجمع بين الجدية والسخرية، وبين الواقعية والرمزية، مما يخلق نسيجاً نصياً معقداً يتطلب قراءة واعية وعميقة، تتجلى خصوصية هذا النص في مستويات متعددة، بدءاً من المستوى اللغوي الذي يتميز بكثافة دلالية عالية وتوظيف مبتكر للغة، مروراً بالمستوى الأسلوبي الذي يعتمد على المفارقة والسخرية كأدوات فنية أساسية.

- يشكل البعد الفكري والأيدولوجي محوراً أساسياً في النص البوطاجيني، حيث يقدم رؤية نقدية عميقة للواقع الاجتماعي والسياسي والثقافي، تتجلى هذه الرؤية من خلال تشريح دقيق للظواهر الاجتماعية ونقد لاذع للمؤسسات والسلطة بمختلف تجلياتها. - يتميز النص البوطاجيني ببعد فلسفي عميق يتجلى في معالجته لقضايا الهوية والانتماء والوجود الإنساني.

تمثل إشكالية التلقي تحدياً خاصاً في دراسة النص البوطاجيني، إذ يتطلب فهمه وتأويله معرفة عميقة بالسباق الثقافي والفكري الذي ينتمي إليه

الكاتب.

قائمة المصادر والمراجع:

أبو قاسم، ر. (2022). السخرية لغتها أشكالها ودوافعها. ديوان العرب. تم الاسترجاع من www.diwanalarab.com بتاريخ 22 يناير 2022 .

كامل رياض، السخرية في أدب محمد علي طه، من موقع الحوار المتمدن www.mahwar.orf/s.asp

الذبياني، م. ب. س. ص. (2010). السخرية في شعر عبد الله البردوني (رسالة ماجستير، جامعة أم القرى).

خضرة، ن. (2018). السخرية في النصر الأندلسي: رسالة التوابع والزوابع لابن شهيد الأندلسي أنموذجاً (أطروحة دكتوراه، جامعة محمد

بوضياف، المسيلة).

محمد، ر. (2022). شعرية السخرية في قصص نيكولاي غوغول: مجموعة المعطف والأنف نموذجاً. الرافد. تم الاسترجاع من www.arrafid.ae بتاريخ 15 يناير 2022.

خطاب، ع. ح. (2006). الضحك بين الدلالة السيكولوجية والدلالة الاستيطيقية (ط1). ديوان المطبوعات الجزائرية. رشيد، ع. (2022). عن السخرية من منظورات فلسفات الأخلاق. الجمهورية، ص: 23-27. تم الاسترجاع من www.Aljumhoriva.com بتاريخ 11 يناير 2022.

زيتون، م. (2013، أكتوبر). السخرية الفلسفية: من الجوار السقراطي إلى الجدل الهيجلي. مجلة نزوى، (76). ميوك، د. س. (1997). المفارقة وصفاتها. في ع. و. لؤلؤة (مترجم)، موسوعة المصطلح النقدي دار المأمون. سائة، ع. ا. ب. د. ن. (2021). السخرية وفق مشروع محمد العمري: دراسة تحليلية نقدية. مجلة الإبراهيمي للآداب والعلوم الإنسانية، (1)2.

ضيف، ش. (2004). الفكاهة في مصر (ط3). دار المعارف..
بوحمام، م. ن. (2004). السخرية في الأدب الجزائري الحديث 1925-1962 (ط1). جمعية التراث غرداية.
عكاري، س. (1994). السخرية في سرح انطون غندور (ط1). المؤسسة الحديثة للكتاب.
سليمان، خ. (1991). نظرية المفارقة. مجلة أبحاث اليرموك، (9)2.
ميوك، د. س. (1993). موسوعة المصطلح النقدي. ع. و. لؤلؤة (مترجم)، (ط1)، المؤسسة العربية للدراسات والبحوث والنشر. مج4. لبنان.

وسي، أ. م. (2005). الانزياح من منظور الدراسات الاسلوبية، (ط1)، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والبحوث للنشر، بيروت. الزموري، م. (2007). شعرية السخرية في القصة القصيرة: الوظائف التداولية للخطاب. إشراف مجموعة من الباحثين. كلية الآداب والعلوم الإنسانية.

شبانة، ن. (2002). المفارقة في الشعر العربي الحديث (ط1). المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
إبراهيم، ن. (د.ت). فن القص في النظرية والتطبيق. مكتبة غريب.
سيزا، ق. (1982). المفارقة في النص العربي المعاصر. مجلة فصول، مجموعة: 2 عدد: (2).
أشهبون، ع. ا. (2005). عتبات الكتابة الرواية العربية (ط1). دار الحوار للنشر والتوزيع. سوريا.
حؤامداوي، ج. (2020). سيميوطيقا العنوان (ط2). دار الريف للطبع والنشر الإلكتروني. المملكة المغربية.
الأعرج، و. (1997، يناير). مدارات الشرق: بنيات التفكك والاختراق. مجلة نزوى، (9).
بوطاجين، ا. (2018). نقطة إلى الجحيم. الجزائر تقرأ.
بوطاجين، ا. (2000). وفاة الرجل الميت. منشورات اختلاف.
هدى. ط. (2018) مسابقة الجزائر تقرأ - كشف عن وجه مشرق للرواية الجزائرية. جريدة النصر، نشر بتاريخ 14 تشرين 2 نوفمبر 2018

من موقع www.annasonline.com
بشير، س. (2019، أغسطس 4). المفارقة الساخرة في أعمال سعيد بوطاجين: السردية، قراءة في السخرية الاجتماعية والسياسية. جريدة الشعب. تم الاسترجاع من www.ech-chaab.com

بوزيدة، ع. ا. (2022، يناير 25). المفارقة في بعض قصص السعيد بوطاجين. تم الاسترجاع من www.benhedouga.com
طعام، ح. (2013، ديسمبر). المؤلف واللامؤلف في تركيب الساخر: قراءة في وفاة الرجل الميت. مجلة هوامش الثقافية. تم الاسترجاع من www.haoimiche.blogspot.com/2013/12/blog-spot_9471.html

غاري، ف. (2006). أنماط المفارقة وآليات تكوينها في مجموعة السنيما لنزار عبد الستار. مجلة التربية والعلم، (4)13.
الطاهري ب. (2015). السخرية في نماذج الكتابة القصصية النسائية المغربية. المؤتمر النقدي 18 بعنوان: (القصة القصيرة في الوطن العربي بين المحاكاة والأصالة. جامعة جرش. الوراق للنشر والتوزيع. (ط1) عمان.

باللغة الأجنبية:

Lejeune, P. (1996). Moi aussi. Ed. seuil.P: 41

The Influence of the Level of Administrators Discipline, The Level of Teachers Exemplary Behavior and The Level of Peer Students Religiosity on The Level of Students Morality at Islamic Boarding School

Yöneticilerin Disiplin Düzeyinin, Öğretmenlerin Örnek Davranış Düzeyinin ve Akran Öğrencilerin Dindarlık Düzeyinin İslam Yatılı Okullarındaki Öğrencilerin Ahlak Düzeyine Etkisi

Satna Deswandari^{1*} - Trisni Utami² – Yuyun Sunesti³

¹ Master of Sociology Program, Sebelas Maret University, Indonesia, <https://ror.org/021hq5q33>, satnadeswandari@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-6702-8044>

Sosyoloji Yüksek Lisans Programı, Sebelas Maret Üniversitesi, Endonezya, <https://ror.org/021hq5q33>, satnadeswandari@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-6702-8044>

² Trisni Utami, Master of Sociology Program, Sebelas Maret University, Indonesia, <https://ror.org/021hq5q33>, trisniutami@staff.uns.ac.id, <https://orcid.org/0009-0006-6529-7898>

Sosyoloji Yüksek Lisans Programı, Sebelas Maret Üniversitesi, Endonezya, <https://ror.org/021hq5q33>, trisniutami@staff.uns.ac.id, <https://orcid.org/0009-0006-6529-7898>

³ Master of Sociology Program, Sebelas Maret University, Indonesia, <https://ror.org/021hq5q33>, yuyun_sunesti@staff.uns.ac.id, <https://orcid.org/0000-0002-3239-8952>

Sosyoloji Yüksek Lisans Programı, Sebelas Maret Üniversitesi, Endonezya, <https://ror.org/021hq5q33>, yuyun_sunesti@staff.uns.ac.id, <https://orcid.org/0000-0002-3239-8952>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 13.12.2024
Kabul Tarihi: 20.02.2025
Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Satna Deswandari-Trisni Utami-Yuyun Sunesti.

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Deswandari, S.-Utami, T.-Sunesti, Y. (2025). Yöneticilerin Disiplin Düzeyinin, Öğretmenlerin Örnek Davranış Düzeyinin ve Akran Öğrencilerin Dindarlık Düzeyinin İslam Yatılı Okullarındaki Öğrencilerin Ahlak Düzeyine Etkisi. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 285-301, <https://doi.org/10.30622/tarr.1600591>

Öz

Bu araştırma, ahlaki eğitim ya da karakter eğitimi veya ahlak eğitiminin yeniden canlandırılması ihtiyacını yeniden inceleyen dünya genelindeki eğitimin varlığından hareketle hazırlanmıştır. Ahlakın kendisi oluşturulabilir ve insanları iyi ahlak sahibi yapmaya çalışılabilir. Endonezya'daki eğitim kurumlarından biri olan yatılı İslami okullara dayalı İslami Liseler ahlaki eğitimden ayrı tutulamaz. Öğrencilerin sahip olduğu ahlak düzeyi, günlük yaşam faaliyetlerini gerçekleştirdikleri çevrenin etkisinden ayrı tutulamaz. Çeşitli unsurlar öğrencilerde oluşan ahlakı etkileyebilir. Bu çalışmanın amacı, yöneticilerin disiplin düzeyinin, öğretmenlerin örnek davranış düzeyinin ve akran öğrencilerin dindarlık düzeyinin Surakarta Aliyah Al-Muayyad yatılı İslam okulundaki öğrencilerin ahlak düzeyi üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu çalışmada anket yöntemi ile nicel bir yaklaşım kullanılmıştır. Çalışmanın evreni 225 öğrencidir ve tabakalı rastgele örnekleme tekniği kullanılarak 83 öğrenciden oluşan bir örneklem alınmıştır. Veriler anketler aracılığıyla toplanmış, mülakatlar ve gözlemlerle desteklenmiştir. Toplanan veriler normallik testi, çoklu doğrusallık testi ve değişen varyans testi gibi önkoşul testlerine tabi tutulmuş, ardından çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, test edilen değişkenlerin yüksek bir kategori gösterdiğini, yani yöneticilerin disiplin düzeyi değişkeninin %67,5, öğretmenlerin örnek davranış düzeyi değişkeninin %98,8, akran öğrencilerin dindarlık düzeyi değişkeninin %83,1 ve öğrencilerin ahlak düzeyi değişkeninin %77,1 olduğunu göstermiştir. T-testi ve F-testi sonuçlarına göre, dört değişken arasında 0.000 veya 0.05'ten küçük bir anlamlılıkla anlamlı bir etki vardır. R2 testi sonuçları da Yatılı Bölge Ortaokulu'ndaki öğrencilerin ahlak düzeyi değişkeninin %60,8'inin yöneticilerin disiplin düzeyi, öğretmenlerin örnek davranış düzeyi ve akran öğrencilerin dindarlık düzeyi değişkenleri tarafından açıklanabildiğini, %39,2'lik farkın ise bu çalışmada incelenmeyen diğer değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Bu çalışmadaki teorik çıkarım, veri analizi sonuçlarının Albert Bandura'nın Sosyal Öğrenme Teorisi (1972), Albert Bandura'nın Modelleme Teorisi (1977), Glock & Stark'ın Dindarlık Teorisi (1969) ve Emile Durkheim'in Ahlak Eğitimi Teorisi (1990) ile uygunluğudur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Ahlak, Dindarlık, Öğretmen Örneği, Yatılı Okul, Öğrenci

Research Article**History**

Received: 13.12.2024

Accepted: 20.02.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Satna Deswandari-Trisni Utami-Yuyun Sunesti.

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Deswandari, S.-Utami, T.-Sunesti, Y. (2025). The Influence Of The Level Of Administrators Discipline, The Level Of Teachers Exemplary Behavior And The Level Of Peer Students Religiosity On The Level Of Students Morality At Islamic Boarding School. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 285-301, <https://doi.org/10.30622/tarr.1600591>

Abstract

This research is motivated by the existence of education throughout the world which is currently re-examining the need for moral education or character education or morality education to be revived. Morality itself can be formed and attempted to bring people to have good morals. Islamic Senior High Schools based on Islamic Boarding Schools as one of the educational institutions in Indonesia cannot be separated from moral education. The level of morality possessed by students cannot be separated from the influence of the surrounding environment where they carry out their daily life activities. Various aspects can influence the morality formed in students. The purpose of this study is to analyze the influence of the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity on the level of students morality at Islamic Boarding School Madrasah Aliyah Al-Muayyad Surakarta. This study uses a quantitative approach with a survey method. The population of the study was 225 students and a sample of 83 students was taken using the stratified random sampling technique. Data were collected through questionnaires and supported by interviews and observations. The collected data were subjected to prerequisite tests, namely the normality test, multicollinearity test, and heteroscedasticity test, then analyzed using multiple linear regression analysis. The results of the study showed that the variables tested showed a high category, namely the variable of the level of administrators discipline of 67.5%, the variable of the level of teachers exemplary behavior of 98.8%, the variable of the level of peer students religiosity of 83.1% and the variable of the level of students morality of 77.1%. Based on the results of the t-test and F-test, there is a significant influence between the four variables with a significance of 0.000 or less than 0.05. The results of R² test also show that 60.8% of the variable of the level of students morality at Islamic Boarding School can be explained by the variable of the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity, while the difference of 39.2% is explained by other variables not examined in this study. The theoretical implication in this study is the suitability between the results of data analysis with Albert Bandura's Social Learning Theory (1972), Albert Bandura's Modeling Theory (1977), Glock & Stark's Religiosity Theory (1969), and Emile Durkheim's Moral Education Theory (1990).

Keywords: Education, Morality, Religiosity, Teacher Example, Boarding School, Students

Introduction

Sustainable Development Goals (SDGs) aim to end poverty, preserve all aspects that make the earth habitable, and ensure that peace and prosperity are enjoyed by all, now and in the future (Aji & Kartono, 2022). The 4th goal is related to quality education, namely "ensuring inclusive and equitable quality education and promoting lifelong learning opportunities for all".

One effort to realize quality education can be made by instilling moral education in schools. Education around the world is now also reexamining the need for moral education or character education or morality education to be revived. This is not only felt by the Indonesian nation and society but also by developed countries. Even in industrialized countries where moral ties are becoming looser, their people are beginning to feel the need for a revival of moral education which has recently begun to be neglected (Zuriah, 2017).

The level of students morality in the world is usually measured through research that evaluates ethical behavior, moral values, and perceptions of social issues among young people. One indicator of morality, namely students' attitudes towards tolerance, diversity, and discrimination, is also an important part of measuring morality among young people. According to a survey by the (Pew Research Center, 2020), in European countries such as Sweden, the Netherlands, and Germany, more than 80% of students aged 15-24 support equal rights for the LGBTQ+ community. However, in Middle Eastern countries and parts of Africa, the level of support for LGBTQ+ rights is much lower, below 20%. Regarding attitudes towards racial discrimination, 65% of students in the United States stated that racial discrimination is a major problem that still needs to be addressed, while in Japan, the figure is lower, around 40%.

Indonesia itself, as a country with cultural, religious, and ethnic diversity, views tolerance as an important aspect of student morality. However, students' attitudes towards diversity still face challenges, especially related to religious issues and cultural differences. According to the Religious Harmony Index Report by the (Ministry of Religion Indonesia, 2022), the attitude of tolerance among Indonesian students is still generally good, but several studies have found an increase in intolerance in several regions. A survey of high school students in West Java and Jakarta showed that around 25-30% of students do not fully support the rights of religious or ethnic minority groups. In addition, based on data from the (Ministry of Women's Empowerment and Child Protection Indonesia, 2020), around 41% of students in Indonesia have experienced bullying, either directly or online.

Education in Indonesia is inseparable from the existence of Islamic Boarding Schools, considering that Islamic Boarding Schools are one of the oldest and most influential educational institutions in the development of national education. Based on the latest data (Ministry of Religion Indonesia, 2022), the number of Islamic Boarding Schools in Indonesia continues to increase from year to year. Until 2022, there were more than 27,722 Islamic Boarding Schools throughout Indonesia.

Islamic Boarding Schools in Indonesia are not free from issues. According to a report by the Indonesian Child Protection Commission, there has been an increase in cases of violence at Islamic Boarding Schools, with more than 15 reports of violence and bullying received each year. In 2021, there were more than 20 cases reported. Cases of violence at Islamic Boarding Schools in Indonesia have become a serious concern in recent years. Although many Islamic Boarding Schools function as places of education and moral development, several incidents of violence have been reported that indicate problems in the educational environment. This needs special attention.

Islamic Boarding School-based Madrasah Aliyah as one of the educational institutions in Indonesia cannot be separated from moral education. The morality of students refers to (Novayanty, 2021) who states that there are five moral indicators that must be formed and possessed by a student in order to be said to be a moral student. The five indicators include discipline in obeying the rules, concern in helping others, politeness, honesty, and responsibility. Novayanty's statement is a requirement that must be possessed by a moral Islamic Boarding School student.

(Tafsir, 2013) Our current education system still produces graduates who are selfish, prone to violence, dishonest, socially insensitive, and even corrupt. Failing to embody true humanity despite holding official positions. If we look at the concept of the morality of Islamic Boarding School students, associated with what was put forward by Tafsir, it turns out that there is a gap in the morality that must be possessed.

(Mastiyah, 2018) stated that religiosity can be used as a factor that can explain various things, especially human attitudes and behaviors, including a person's morality. In this study, it can be seen that the dimensions of belief and appreciation influence ritual behavior (worship), social behavior, and behavior to avoid negative things. According to (Reza, 2013), studies show that many Madrasah Aliyah students tend to have moderate religiosity based on statistical data.

A group of people also argue that morality can be formed and attempted to bring people to have good morals. This opinion is widely followed today, especially by education experts in Indonesia. The central figure in formal educational institutions or schools is the teacher. According to a research by (Sutisna, Deni, & al, 2019), teachers should strive to be role models, examples, and reflections of true character. The Ministry of Education and Culture conducted a survey on teachers' attitudes and behaviors towards students from various ethnic and religious backgrounds. The survey involved hundreds of schools across Indonesia. The report noted that 10% of teachers admitted to having treated students differently based on their ethnic background, and many students reported feeling discriminated against in terms of assessment and attention in the classroom (Ministry of Education and Culture Indonesia, 2020). The findings from Sutisna's research show that there is a gap regarding teacher exemplary behavior.

In addition to the teacher's exemplary behavior, Islamic Boarding School administrators also have an important role, namely as parents of students when they are in the Islamic Boarding School environment. (Mahfudhiyah, 2022) in his research stated that Islamic Boarding School administrators have a role in fostering the morals of students, including as educators and mentors of students, as parents of students, and as leaders of student worship. This role must be carried out by Islamic Boarding School administrators with discipline, otherwise it will greatly affect the behavior of students. Research related to the level of discipline of Islamic Boarding School administrators in (Amrulloh & Umam, 2018) shows that the discipline of administrators is relatively poor, this is shown by the percentage results of 32.40%. This percentage reflects the proportion of administrators who demonstrated adequate discipline, suggesting that the majority lacked proper disciplinary practices.

MA Al-Muayyad Surakarta is a school based on Islamic Boarding School. Students of Islamic Boarding Schools, especially Al-Muayyad Surakarta Islamic Boarding School, must be able to have morality in accordance with the goals aspired to by the Islamic Boarding School. The level of morality possessed by students cannot be separated from the influence of the surrounding environment where they carry out their daily life activities. Various aspects can influence the morality formed in students. These aspects include the level of

administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity. Based on the explanation above, the researcher is interested in studying "The Influence of the Level of Administrators Discipline, the Level of Teachers Exemplary Behavior and the Level of Peer Students Religiosity on the Level of Students Morality at Islamic Boarding School". And equipped with an analysis of Albert Bandura's Social Learning Theory (1972), Albert Bandura's Modeling Theory (1977), Glock & Stark's Theory of Religiosity (1969), and Emile Durkheim's Moral Education Theory (1990).

Theoretical Studies

The level of morality possessed by the students is inseparable from the influence of the surrounding environment where they carry out their daily activities. Various aspects can influence the morality formed in the students. These aspects include the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity. Discipline is a person's obedience in following regulations or rules according to the right time (Arikunto, 1980). According to Abdullah, discipline is a way of establishing and following applicable regulations (Abdullah, 2013). So it can be interpreted that discipline is a person's obedience in following applicable regulations and on time.

The administrator of an Islamic Boarding School is a person entrusted by the caretaker to help run the school and care for the students (Ningsih, 2019). According to Amrulloh & Umuna, level of administrators discipline refers to their compliance with school regulations and punctuality in fulfilling their responsibilities (Amrulloh & Umam, 2018). Teachers exemplary behavior, according (Karso, 2019) the practice of instilling morals through respectful speech, attitudes, and actions that students can emulate. (Benny & Riyanti, 2019) further explain that teacher exemplary behavior involves teachers acting as role models through positive actions and attitudes. In summary, teacher exemplary behavior is the display of respect and good conduct by teachers, serving as a model for students and the broader school community.

Related to the variable of the level of religiosity of peer students, religiosity is an individual difference in terms of a person's interest in a particular religion which includes the level of belief, religious practice, experience, religious knowledge, and behavioral consequences according to religious commands (Prasetyo & Riyanti, 2019). Stark & Glock put forward the opinion that religiosity is the extent of knowledge, level of belief in religious teachings, and appreciation of religious values that are internalized in the persistence of implementing religious teachings (Mastiyah, 2018). So, religiosity can be interpreted as an individual difference in terms of a person's interest in a particular religion which includes the level of belief, religious practice, religious knowledge, and behavioral consequences according to religious teachings.

Peer students at Islamic Boarding School is defined as someone who studies religious knowledge, monotheism, fiqh, tasawuf, and morals at Islamic Boarding Schools (Azizah, 2021). Anah also expressed her opinion regarding santri, namely a Muslim who follows and obeys the teachings of *kiai* and studies at Islamic Boarding Schools (Anah, 2021). So, peer students at Islamic Boarding can be interpreted as someone who studies at an Islamic Boarding School. As for peer students, they are students who interact and carry out daily activities with their peers

Morality according to (Poespoprodjo, 1999) is the quality in human actions that indicates whether the action is right or wrong. In the context of students, (Novayanty, 2021) identifies five key indicators of morality: discipline in obeying rules, concern for helping others, politeness, honesty, and responsibility. These indicators

are essential for students in Islamic Boarding Schools to be considered moral individuals. Therefore, morality in students can be understood as the embodiment of these five values in their actions.

Method

This study is a quantitative approach study, using a survey method with an explanatory research type. According to (Sugiyono, 2017) explanatory research is a study that explains the position between the variables studied and the relationship between one variable and another through testing the formulated hypothesis. This study aims to see the influence of the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity on the level of students morality at Islamic Boarding Schools. This study took place in Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta, Central Java, Indonesia.

The population in this study were students of grades X, XI, and XII from 9 classes totaling 225 students. The sample in this study was taken from 83 respondents using stratified random sampling technique. This study was conducted at MA Al-Muayyad Surakarta, where there are three classes, namely X, XI, and XII. Each class has three classes, so the total of all classes is 9. The independent variables in this study are the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity, while the dependent variable in this study is the level of students morality .

There are both primary and secondary data sources used in this study. The primary data were obtained using a questionnaire. A questionnaire is a set of specific questions that are arranged completely and systematically. The answers to these questions can also be classified according to certain categories systematically so that quantitative comparisons are possible. The questions in this research questionnaire were arranged using a Likert scale. Primary data in this study are also supported by the results of interviews and observations that function as a complement to the questionnaire method which is the main data collection method. In addition, the study collected secondary data from books, archives, and journals.

The instrument tests conducted are reliability and validity tests. Reliability tests are the extent to which measurement results using the same object will produce the same data (Sugiyono, 2017). While validity tests are a degree of accuracy of an instrument. A questionnaire is declared valid if the questionnaire questions can reveal something that is measured by the questionnaire (Ghozali, 2011).

The data obtained were then tested for classical assumptions. The purpose of the classical assumption test is to determine whether the variables used in this study are feasible or not. The classical assumption tests used are the normality test, multicollinearity test, and heteroscedasticity test. The normality test is to test whether, in the regression model, the interfering variables or residuals have a normal distribution. Good and feasible data in research are those that have a normal distribution. The multicollinearity test is to test whether the regression model finds a correlation between independent variables or free variables. Also, the heteroscedasticity test aims to test whether in the regression model there is inequality of variance from the residuals of one observation to another.

After conducting the classical assumption test, data analysis was carried out using the technique multiple linear regression analysis is a data analysis technique used to predict unknown data values. This analysis is used when the dependent variable is influenced by various independent variable. Multiple linear regression analysis from the t-test (partial test) and R^2 test (coefficient of determination). The t-test aims to determine whether or not there is a partial direction given by the independent variable (X) to the dependent variable (Y). The

determination coefficient test is used to determine what percentage of influence variable X has simultaneously on variable Y.

Results And Discussion

1.1 Results

This research was conducted at Madrasah Aliyah Al-Muayyad Surakarta, which is located in the center city of Surakarta, Indonesia. Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta, as an educational institution with Islamic characteristics, needs to consider the expectations of students, parents of students, foundations, institutions that utilize madrasa graduates, and the community in formulating its vision. The vision is "The realization of a madrasah education that is friendly to religious, dignified, literate students, superior in achievement, loves the environment, is skilled in entrepreneurship, and becomes a world reference in the integration of knowledge and technology."

Based on student data from Madrasah Aliyah Al-Muayyad Surakarta, the number of students based on gender is as follows:

Table 4.1. Composition of the Number of Students Based on Gender

Gender	
Male	130
Female	107
Amount	237

Source: Madrasah Aliyah Al-Muayyad Data, 2024

Based on the primary data obtained, the gender of the respondents is presented in the SPSS statistical test is as follows:

Table 4.2 Respondent Description Based on Gender

Gender	Frequency	Percentage (%)
Male	43	51.8%
Female	40	48.2%
Amount	83	100%

Source: Primary Data Analysis, 2024

Based on the results of the statistical test of the respondent gender category, it was obtained that of the 83 respondents in this study, 43 were male and 40 were female. So the number of respondents is almost the same between males and females with only a difference of 3.

Based on the primary data obtained, the ages of respondents presented in the SPSS statistical test are as follows:

Table 4.3 Respondent Description Based on Age

Age	Frequency	Percentage (%)
14 years	1	1.2%
15 years	28	33.7%
16 years	14	16.9%
17 years	33	39.8%
18 years	7	8.4%
Amount	83	100%

Source: Primary Data Analysis, 2024

Based on the results of the statistical test of the respondent's age category, it was obtained that out of 83 respondents in this study, there were 5 age variations. 1 respondent was 14 years old, 28 respondents were 15 years old, 14 respondents were 16 years old, 33 respondents were 17 years old and 7 respondents were 18 years old.

Based on the primary data obtained, the classes presented in the SPSS statistical test are as follows:

Table 4.4 Respondent Description Based on Class

Class	Frequency	Percentage (%)
Class X	32	38.6%
Grade XI	25	30.1%
Grade XII	26	31.3%
Amount	83	100%

Source: Primary Data Analysis, 2024

Based on the results of the statistical test of the respondent age category, it was obtained that of the 83 respondents in this study consisted of 3 classes, namely class X, XI, and XII. 32 respondents were class X, 25 respondents were class XI and 26 respondents were class XII.

The following is a categorization of the variables in this study, as follows:

Table 4.5 Category Level of Administrators Discipline Variable

Category	Range	Frequency	Percentage
Low	<16	0	0%
Medium	16 – 25	27	32.5%
High	>25	56	67.5%
Total		83	100%

Source: Primary Data Analysis, 2024

As can be seen from the table above, the level of administrators discipline is categorized as high, as stated by respondents at 67.5%.

Table 4.6 Category Level of Teachers Exemplary Behavior Variable

Category	Range	Frequency	Percentage
Low	<16	0	0%
Medium	16 – 25	1	1.2%
High	>25	82	98.8%
Total		83	100%

Source: Primary Data Analysis, 2024

As can be seen from the table above, the level of teachers exemplary behavior is included in the high category, as stated by respondents at 98.8%.

Table 4.7 Category Level of of Peer Students Religiosity Variable

Category	Range	Frequency	Percentage
Low	<19	1	1.2%
Medium	19-29	13	15.7%
High	>29	69	83.1%
Total		83	100%

Source: Primary Data Analysis, 2024

As can be seen from the table above, the level of peer students religiosity is included in the high category, as stated by respondents at 83.1%.

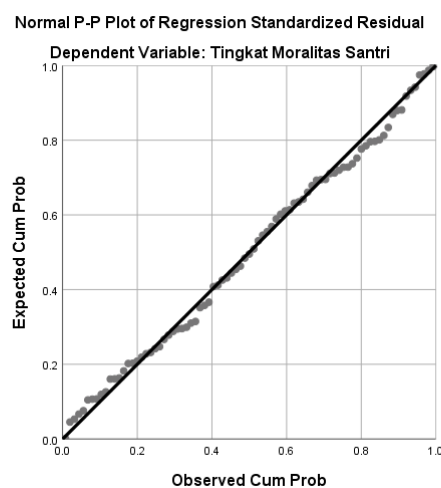
Table 4.8 Category Level of Students Morality Variable

Category	Range	Frequency	Percentage
Low	<19	0	0%
Medium	19-29	19	22,9%
High	>29	64	77,1%
Total		83	100%

Source: Primary Data Analysis, 2024

As can be seen from the table above, the level of students morality is included in the high category, as stated by respondents at 77,1%.

The data analysis of this study was carried out using normality test, linearity test, multicollinearity test, t-test, F test, and R² test. The analysis used SPSS assistance. In this study, the normality test used the P-P Plot approach and the Kolmogorov-Smirnov statistical test. Based on the data processing that has been carried out, the results of the normality test are shown as follows:

Figure 4.1 Normal Curve P-Plot

Source: Primary Data Analysis, 2024

Based on Figure 4.1 above, it can be concluded that in the normal P-P Plot graph, the points are seen to be spread around the diagonal line and the spread is not too far or wide so that the graph shows that the regression model meets the normality assumption and is suitable for use.

This study also uses the non-parametric method of one sample Kolmogorov-Smirnov (one sample KS). If the KS value is significant then the residual is not normal, but if KS is not significant then the residual is normally distributed (Ghozali, 2012:174). If the significance is more than 0.05 then the residual is normally distributed.

Table 4.9 Kolmogorov Smirnov Test Results

No.	Test	Sig.	Critical Limit	Decision
1.	One-Sample Kolmogorov Smirnov Test	0.200	0.05	Normal

Source: Primary Data Analysis, 2024

Based on Table 4.9 above, the results of the Kolmogorov-Smirnov test are seen from the significance value of 0.200, meaning that it can be concluded that the residuals are normally distributed.

Multicollinearity test aims to test whether the regression model finds a correlation between independent variables. It can be seen from the tolerance value and its opposite, Variance Inflation Factor (VIF). If the tolerance value < 0.10 or $=$ VIF value > 10 , it indicates multicollinearity (Ghozali, 2006:91). The results of the VIF and tolerance tests from the regression model in this study can be seen in Table 4.25.

Table 4.10 Multicollinearity Test Results

No.	Independent Variables	Tolerance	VIF
1.	Level of Discipline Administrators	0.666	1,501
2.	Level of Teachers Exemplary Behavior	0.645	1,550
3.	Level of Peer Students Religiosity	0.953	1,050

Source: Primary Data Analysis, 2024

The results of Table 4.10 above the calculation of the Variance Inflation Factor (VIF) value show that the VIF value of the level of administrators discipline is 1.501, the VIF value of the level of teachers exemplary behavior is 1.550, the VIF value of the level of peer students religiosity is 1.050. This shows that there is not a single independent variable that has a VIF value of more than 10. So, it can be concluded that there is no multicollinearity between the independent variables in the regression model. The calculation results also show the tolerance value of each variable, namely the level of administrators discipline of 0.666, the level of teachers exemplary behavior of 0.645, and the level of peer students religiosity is 0.953. This means that there are no independent variables that have a tolerance value of less than 0.1. So, according to the tolerance value, there is no multicollinearity in the regression model.

The heteroscedasticity test using the Glejser test is if the significance value (Sig.) is greater than 0.05, then the conclusion is that there is no symptom of heteroscedasticity in the regression model. Conversely, if the significance value (Sig.) is less than 0.05, then the conclusion is that there is a symptom of heteroscedasticity in

the regression model. A good regression model should not have symptoms of heteroscedasticity. The results of the heteroscedasticity test in this study can be seen in the following table:

Table 4.11 Heteroscedasticity Test Results

No.	Independent Variables	Sig.	Critical Limit
1.	Level of Administrators Discipline	0.682	0.05
2.	Level of Teachers Exemplary Behavior	0.359	0.05
3.	Level of Peer Students Religiosity	0.694	0.05

Source: Primary Data Analysis, 2024

Table 4.11 above shows the results of the calculation of the significance value of each variable, namely the level of administrators discipline of 0.682, the level of teachers exemplary behavior of 0.359, and the level of peer students religiosity of 0.694. This means that there are no independent variables that have a significance value of less than 0.05. So, it can be concluded that there are no symptoms of heteroscedasticity in the regression model.

Based on the calculation of multiple regression between the level of discipline of administrators, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity on the level of students morality using the SPSS For Windows version 26.0 program, the following results were obtained:

Hypothesis testing with the t-test using the SPSS For Windows version 26.0 program obtained the following results:

Table 4.12 Hypothesis Testing Results with t-Test

No.	Independent Variables	Sig.	count
1.	Level of Discipline Administrators	0,000	-5,869
2.	Level of Teachers Exemplary Behavior	0,000	5.487
3.	Level of Peer Students Religiosity	0,000	-3,779

Source: Primary Data Analysis, 2024

Based on Table 4.12 above, it is known that the significance value for the influence of the level of administrators discipline (X_1) on the level of students morality at Islamic Boarding School (Y) is $0.000 < 0.5$ and the value of $-t_{count} -5.869 < -t_{table} -1.664$. The calculation shows that H_a is accepted, meaning that the variable of the level of administrators discipline partially has a positive and significant effect on the level of students morality at Islamic Boarding School.

The significance value for the influence of the level of teachers exemplary behavior (X_2) on the level of students morality at Islamic Boarding School (Y) is $0.000 < 0.5$ and the t_{count} is $5.487 > t_{table} 1.664$. The calculation shows that H_a is accepted, meaning that the variable of the level of teachers exemplary behavior partially has a positive and significant effect on the level of students morality at Islamic Boarding School.

The significance value for the influence of the level of peer students religiosity (X_3) on the level of students morality at Islamic Boarding School (Y) is $0.000 < 0.5$ and the value of $-t_{count} -3.779 > -t_{table} -1.664$. The calculation shows that H_a is accepted, meaning that the variable of the level of students morality at Islamic

Boarding School partially has a positive and significant effect on the level of students morality at Islamic Boarding School.

Hypothesis testing with the F Test using the SPSS For Windows version 26.0 program obtained the results as in Table 4.12.

Table 4.13 Hypothesis Testing Results with F Test

No.	Independent Variables	Dependent Variable	Sig.
1.	Level of Administrators Discipline	Level of Students	0,000
2.	Level of Teachers Exemplary Behavior	Morality at Islamic Boarding School	
3.	Level of Peer Students Religiosity		

Source: Primary Data Analysis, 2024

The conclusion of the test results in Table 4.13 can be obtained from the comparison of sig. values with a significance level (α) of (0.000). Because the sig. value $< \alpha$ has a probability smaller than 0.05, it can be concluded that H_a is accepted and H_0 is rejected. This means that the three independent variables, namely the level of administrators discipline (X_1), the level of teachers exemplary behavior (X_2), and the level of peer students religiosity (X_3) together (simultaneously) influence the dependent variable, the level of students morality at Islamic Boarding School (Y).

Testing the R^2 (Coefficient of Determination) test using the SPSS For Windows version 26.0 program obtained the following results:

Table 4.14 Hypothesis Testing Results with R^2 Test (Coefficient of Determination)

No.	Independent Variables	Dependent Variable	R^2
1.	Level of Administrators Discipline	Level of Students	0.608
2.	Level of Teachers Exemplary Behavior	Morality at Islamic Boarding School	
3.	Level of Peer Students Religiosity		

Source: Primary Data Analysis, 2024

The R^2 (Coefficient of Determination) test aims to determine how much the independent variables are able to explain the dependent variable. From Table 4.14 above, the adjusted R Square value shows 0.608. This result shows that 60.8% of the variable of the level of students morality at Islamic Boarding School can be explained by the variable of the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity, while the difference of 39.2% is explained by other variables not examined in this study.

1.2 Discussion

1.2.1 The Influence of the Level of Administrators Discipline on the Level of Students Morality at Islamic Boarding School

According to Bandura, social learning theory emphasizes the importance of observing and imitating others' behaviors, attitudes, and emotions. It extends traditional behavioral learning theory (behaviorism) by introducing the concept of learning through observation. Individuals acquire certain behaviors by watching

others who serve as models, demonstrating that learning is influenced by social interactions and the environment. (Bandura, 1977).

Social learning theory explains human behavior in the context of continuous reciprocal behavioral interactions between cognitive behavior and environmental influences. Based on the context of this study, the administrators become one of the figures or models in observing the behavior of the students. This is relevant to the results of this study where the level of discipline of the administrators partially or simultaneously has a positive and significant effect on the level of morality of the students. This study also shows that the administrators of the Al-Muayyad Islamic Boarding School in Surakarta have a fairly high percentage in terms of discipline, namely 67.5%.

Durkheim's theory of moral education states that morality is not only about distinguishing good from bad but also about the existence of social norms that shape systematic behavior. Durkheim identified several methods for moral education that can influence the level of morality, one of which is the habituation method, or building discipline. According to (Durkheim, 1990), two key elements contribute to developing discipline: the desire for order in the environment and self-control. Discipline serves as the foundation of morality, aiming to establish order in human behavior and instill moral values. This theory is relevant to the current study, as the level of discipline among Islamic Boarding School administrators creates a habitual environment for students, forming the basis for developing a high level of morality.

This study confirms the opinions above that the discipline of administrators, which includes indicators such as obeying the rules in force at Islamic Boarding Schools, obeying the schedules to wake up to perform tahajud and dawn prayers, obeying the time in performing the five daily prayers in congregation, being ready on time in participating in activities at Islamic Boarding Schools, being active in obligations as administrators, directing students at the specified activity hours, and reminding students if they do something inappropriate is included in the high category. The results of this study can be concluded that the high level of administrators discipline has an effect on increasing the students morality, as evidenced by the results of the t-test where the sig. value is 0.000 which is below 0.05 and the $-t_{count}$ value is $-5.869 < -t_{table} -1.664$.

1.2.2 The Influence of the Level of Teachers Exemplary Behavior on the Level of Student Morality at Islamic Boarding School

Bandura explains that humans learn most of their behavior through imitation so that many learning events occur through the mediation of others. An individual will learn by watching and imitating the behavior of others and then taking those others as models for themselves. In the context of a child's life as a student, parents and teachers play an important role as models and figures to imitate behavior (Bandura, 1977).

According to Bandura, there are several ways of imitation, namely direct imitation, indirect imitation, combined imitation, momentary or instantaneous imitation, and continuous imitation. Bandura's imitation concept is closely related to this study, students who, through imitation or modeling from teachers at school, can develop new behaviors that are in accordance with values and norms so that they can affect the level of students morality . The results of this study indicate that the level of teacher exemplarity partially and simultaneously has a positive and significant effect on the level of global diversity character. In conclusion, teachers who have a high level of exemplarity are increasingly significant to the level of students morality .

Durkheim, in the theory of moral education, states that morality is not only about good and bad but also the existence of facts that are manifested so that systematic behavior arises by provisions. Durkheim mentioned

that there are several methods that can be applied in moral education which can then affect the level of morality (Durkheim, 1990). One of them is the exemplary method. In Durkheim's moral education, the exemplary behavior shown by an educator is an important factor that influences the success or failure of moral education. Durkheim believed that the process of teaching morals can be facilitated by explaining how teachers are able to teach it by providing examples of their personal character and behavior.

This study also shows that teachers at Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta have a high percentage in providing exemplary behavior, which is 98.8%. The level of teachers exemplary behavior has an influence on the level of students morality, as evidenced by the results of the t-test where the sig. value is 0.000, which is below 0.05, and $t_{\text{count}} 5.487 > t_{\text{table}} 1.664$. The level of teachers exemplary behavior includes the role model of teachers to respect other people's opinions, respect other people's work, respect other people's physical differences, respect other people's differences in origin, believe in human equality, behave fairly towards anyone and be able to listen to advice from others.

1.2.3 The Influence of the Level of Peer Students Religiosity on the Level of Students Morality at Islamic Boarding School

This study shows that the peer students at MA Al Muayyad Surakarta have a high level of religiosity, which is 77.1%. This is in accordance with the theory according to (Stark & Glock, 1968), that religiosity is a form of supernatural belief in which there is an appreciation in everyday life by internalizing it and reflecting in everyday life. The religiosity of students of the same age refers to obedience and commitment to their religion, meaning that the peer students religiosity basically shows more about the processes of internalizing religious values which then unite in a person and then form everyday behavior.

This study also shows that the level of peer students religiosity partially and simultaneously has a positive and significant effect on the level of students morality. The results of the analysis of the research data are relevant to Durkheim, who said that morality begins in life in a group because only there do indifference and devotion have meaning. Moral life begins with membership in a group, no matter how small the group is, so it can be said that the group is ourselves or the best part of ourselves, because humans only become humans according to their level of civilization (Durkheim, 1990). Based on the context of this study, peer students become one of the groups in the lives of students themselves. The morality of students begins in life in groups.

The level of peer students religiosity has an influence on the level of students morality, as evidenced by the results of the t-test where the sig. value is $0.000 < 0.5$ and the $-t_{\text{count}}$ value is $-3.779 > -t_{\text{table}} -1.664$. The peer students religiosity refers to students of the same age performing the obligatory five daily prayers, performing the Ramadan fast, carrying out all the commands of Islamic teachings, being afraid of committing sins, knowing the Qur'an and its translation, knowing the meaning of the five daily prayers, trying to give alms, and trying to help people.

The results of this study indicate that the level of students morality at Islamic Boarding School Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta is in the high category, namely 77.1%. Morality according to (Poespoprodjo, 1999) is quality in human actions that indicates whether the action is right or wrong. The morality of students refers to Novayanty (2020), who stated that there are five moral indicators that must be formed and possessed by a student in order to be said to be a moral student. The five indicators include discipline in obeying the rules, concern in helping others, politeness, honesty, and responsibility. Novayanty's statement is a requirement that must be possessed by a moral Islamic Boarding School student.

This study, based on the results of the R^2 Test (Coefficient of Determination), shows that the level of students morality at Islamic Boarding School Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta is influenced by the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior and the level of peer students religiosity by 60.8% so that there are 39.2% other influences that can improve the morality of students. For example, the influence of the level of education of parents, the influence of the caretakers of Islamic Boarding Schools, influences that come from within oneself, and so on.

Conclusion

Based on the results of the research that has been conducted with the results of the analysis and discussion, the following conclusions can be drawn:

1. The level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, the level of peer students religiosity, and the level of students morality at Islamic Boarding School Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta are in the high category.
2. There is a significant influence between the level of administrators discipline on the level of students morality at Islamic Boarding School Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta. This influence is formed because the administrators have discipline, namely obeying the rules that apply in the Islamic Boarding School, obeying the schedules to wake up to perform the tahajud and dawn prayers, obeying the time in performing the five daily prayers in congregation, being ready on time in participating in activities at the Islamic Boarding School, being active in their obligations as administrators, directing students at the specified activity hours, and reminding students if they do something inappropriate.
3. There is a significant influence between the level of teachers exemplary behavior on the level of students morality at Islamic Boarding School Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta. This influence is formed because teachers provide role models to students and school residents to respect each other and behave well.
4. There is a significant influence between the level of peer students religiosity on the level of students morality at Islamic Boarding School Madrasah Aliyah Al Muayyad Surakarta. This influence is formed because morality begins in life in a group. So that peer students become a group of students themselves. Activities carried out by peer students such as fasting Ramadan, carrying out all the commands of Islamic teachings, being afraid of committing sins, knowing the Qur'an and its translation, knowing the meaning of the five daily prayers, trying to give alms, and trying to help people in trouble. These things affect the level of morality possessed by students.
5. There is a significant influence between the level of administrators discipline, the level of teachers exemplary behavior, and the level of peer students religiosity on the level of students morality at Islamic Boarding School Al-Muayyad Surakarta Islamic Boarding School at 60.8% based on the results of the Determination Coefficient test.

Author Contributions

Design of Research (CRediT 1): Author-1 (50%) - Author-2 (30%) Author-3 (20%)

Data Collection (CRediT 2) : Author-1 (50%) - Author-2 (30%) Author-3 (20%)

Research - Data Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11): Author-1 (45%)- Author-2 (30%) Author-3 (25%)

Writing the Article (CRediT 12-13): Author-1 (60%)- Author-2 (20%) Author-3 (20%)

Text Development and Revision (CRediT 14): Author-1 (40%)- Author-2 (30%) Author-3 (30%)

References

- Abdullah, S. R. (2013). *Pembelajaran Sainifik untuk Kurikulum 2013*. Jakarta: Bumi Aksara.
- Aji, & Kartono. (2022). Benefits of Sustainable Development Goals. *Journal of Social Research*, 1(6), 507-512.
- Amrulloh, & Umam. (2018). The Relationship between the Discipline of Islamic Boarding School Management and the Learning Discipline of Santri. *Journal of Islamic*, 2(2), 212-239.
- Anah. (2021). Pondok Pesantren sebagai Wadah Moderasi Islam di Era Generasi Milenial. *Jurnal Keislaman*, 4(1), 32-47.
- Ardiyansyah, H., & al, e. (2019). Pengaruh Lingkungan Sekolah Terhadap Moral Siswa Sekolah Menengah Pertama. *Jurnal Moral Kemasyarakatan*, 4(1), 1-7.
- Arikunto, S. (1980). *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Azizah, I. (2021). Peran Santri Milenial dalam Mewujudkan Moderasi Beragama. *Prosiding Nasional Pascasarjana IAIN Kediri.*, 4, 197-216.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: NJ: Prentice Hall.
- Benny, P., & Riyanti. (2019). Student Morality Behavior: A Contribution of Social Godliness and Religiosity. *Jurnal Pendidikan Agama Islam*.
- Durkheim, E. (1990). *Pendidikan Moral Suatu Studi Teori dan Aplikasi Sosiologi Pendidikan*. Jakarta: Erlangga.
- Ghozali, I. (2011). *Aplikasi Analisis Multivariate Dengan Program SPSS*. Semarang: Badan Penerbit Universitas Diponegoro.
- Karso. (2019). Keteladanan Guru dalam Proses Pendidikan di Sekolah. *Prosiding Seminar Nasional Pendidikan Program Pascasarjana Universitas PGRI Palembang 12 Januari 2019*. Palembang.
- Mahfudhiyah. (2022). Peran Pengasuh Pondok Pesantren dalam Pembinaan Akhlak Santri di Pondok Pesantren Al-Barokah Malang. *Journal Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim*, 50-62.
- Mastiyah. (2018). Religiosity of Madrasah Aliyah and High School Students. *EDUKASI: Journal of Religion and Religious Education Research*, 16(3), 232-246.
- Ministri of Religion Indonesia. (2022). Data on Pondok Pesantren in Indonesia.
- Ministry of Education and Culture Indonesia. (2020). Teacher Exemplary Behavior in Indonesia.
- Ministry of Religion Indonesia. (2022). Religious Harmony Index Report.

- The Influence of the Level of Administrators Discipline, The Level of Teachers Exemplary Behavior and The Peer Students Religiosity on The Level of Students Morality at Islamic Boarding School
Ministry of Women's Empowerment and Child Protection Indonesia. (2020). *Bullying Student's Data in Indonesia*.
- Ningsih, R. I. (2019). Peran Pengurus Pondok Pesantren Dalam Pembinaan Moralitas Kedisiplinan Santri di Pondok Thoriquil Huda Ponorogo. *EDUKASI: Journal of Religion and Religious Education Research*, 3(2), 50-61.
- Novayanty. (2021). Peningkatan Perilaku Moral Pada Anak Usia 5-6 Tahun Melalui Penggunaan Metode Bercerita. *Jurnal Instruksional*, 2(2).
- Pew Research Center. (2020). *Religious Beliefs Among American Adolescent*. America.
- Poespoprodjo. (1999). *Filsafat Moral: Kesusilaan dalam Teori dan Praktik*. Bandung: Pustaka Grafiti.
- Prasetyo, & Riyanti. (2019). Pengaruh Religiusitas terhadap Kinerja Karyawan: Studi pada Tenaga Kependidikan Universitas Muhammadiyah Kalimantan Timur. *Borneo Student Research*, 2(1), 705-713.
- Reza. (2013). Relationship Between Religiosity and Morality in Adolescents at Madrasah Aliyah (MA). *HUMANITAS: Indonesian Psychological Journal*, 10(2), 45-56.
- Ryanthie, S. (2023). *Diduga Jadi Korban Perundungan Kakak Senior di Pondok Pesantren, Santri Meninggal*. tempo.com: <https://www.tempo.co/hukum/diduga-jadi-korban-perundungan-kakak-senior-di-pondok-pesantren-santri-13-tahun-meninggal--8816>. adresinden alınmıştır
- Stark, & Glock. (1968). *American Piety: The Nature of Religious Commitment*. Berkeley: University of California Press.
- Sugiyono. (2017). *Metode Penelitian Kuantitatif, Kualitatif, dan R&D*. Bandung: CV. Alfabeta.
- Sutisna, Deni, & al, e. (2019). Keteladanan Guru sebagai Sarana Penerapan Pendidikan Karakter Siswa. *Jurnal Pendidikan Dasar Indonesia*, 4(2), 29-33.
- Tafsir. (2013). *Ilmu Pendidikan Islami*. Bandung: Remaja Rosakarya.
- Zuriah, N. (2017). *Pendidikan Moral Dan Budi Pekerti dalam Perspektif Perubahan: Menggagas Platform Pendidikan Budi Pekerti Secara Kontektual dan Futuristic*. Jakarta: Bumi Aksara.

Hekaton'la Son Tango: Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesinin Bir Meta-Analizi *Last Tango with Hekaton: A Meta-Analysis of The Global Project to Corrupt The Family and Restructure Humanity* Mustafa Merter, İstanbul, 2023, Ketebe Yayınları, Birinci Basım, 289 s. ISBN:978-625-6792-62-3

Merve Akdağ^{1*} Orhan Gürsu²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur, Türkiye, <https://ror.org/04xk0dc21>
merve_akdaggg@hotmail.com, <http://orcid.org/0009-0004-2161-5482>
Graduate Student, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Sciences, Burdur, Turkey, <https://ror.org/04xk0dc21>
merve_akdaggg@hotmail.com, <http://orcid.org/0009-0004-2161-5482>

² Prof. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, Türkiye, <https://ror.org/04xk0dc21>, orhangürsul@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-7478-371X>
Prof. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, Turkey, <https://ror.org/04xk0dc21>, orhangürsul@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-7478-371X>

* Corresponding author

Kitap İncelemesi

Süreç

Geliş Tarihi: 26.12.2024
Kabul Tarihi: 04.03.2025
Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Orhan Gürsu – Merve Akdağ

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atf

Akdağ, M.-Gürsu, O. (2025). Hekaton'la Son Tango: Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesinin Bir Meta-Analizi. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 302-308, <https://doi.org/10.30622/tarr.1606500>

Öz

Hekaton'la Son Tango: Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesinin Bir Meta-Analizi isimli eser, Mustafa Merter tarafından 2023 yılında basıma hazır hale getirilmiştir. Eser, 289 sayfa olup içeriği ile küresel olarak kanayan bir yaraya adeta merhem olmak maksadı ile yazılmıştır. Yazar, eşcinsellik alegorilerine ışık tutarak, yansıyan gölgenin hangi taraftan ve hangi şartlar altında daha uzun görüldüğüne dikkat edilmesi hususunda okuyucusuna farklı bir görüş açısı yakalamaya çalışmaktadır. Sunduğu verilerle hipotezini güçlendiren yazar, eşcinsellik ve diğer cinsel sapmalar hakkında istenildiği takdirde tedavisinin mümkün olduğuna dikkatleri çekmektedir. Ayrıca bir psikiyatrist olan Merter, meseleye psikopatolojik bir vaka olarak yaklaşılması hususunda bilgiler aktararak, alanda bazı çevreler tarafından infial yaratacak meselelere parmak basmaktadır. Kadim gelenekteki tecrübe ve öğretilerin ortadan kaldırılmaya çalışılmasını alzheimer hastalığına yakalanmakla eşdeğer olduğunu aktaran yazar, bu durumun gençler üzerindeki devasa olumsuz etkisinden bahsetmektedir. Sosyalist kültürel ihtilalin gerçekleşmesi için ailedeki otorite figürünün yani baba rolünün ortadan kaldırılmaya çalışıldığını ve bunun sıfırdan bir toplum yaratma gayesinin bir parçası olduğunu feraset sahibi akıllara anlatmaya çalışmaktadır. Eşcinsel hayat tarzına eşlik eden patolojilere değinerek somatik ve psikolojik perspektiften konunun anlaşılabilmesi için detaylı açıklamalarda bulunmaktadır. Ayrıca nefis ilmi açısından da konuya değinen Merter, eşcinsel birliktelikte hiçbir zaman aranının cinsel tatmin olmadığını asıl özlemin canlar beraberliğinin tattırıldığı tevhid hali olduğunu aktararak, bunun sapkın yönelimlerle mümkün olamayacağını belirtmektedir. En sonunda bu tarz cinsel sapkınlıkların onur yürüyüşleri yapılacak kadar normalleştirilmeye çalışıldığına ancak meselenin bununla da sınırlı olmadığını belirterek enest rezaletinin dahi olağan bir şey gibi gösterme çabalarının bulunduğu okuyucunun sabrına sığınarak aktarmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki ulvi fitratın bilinçli olarak görmezden gelinerek kadını erkekleştirme çabalarına dikkatleri çekerek konunun açık bir temsili olması için İbn Arabî'nin "kerb" kavramına atıfta bulunmaktadır. Yazar, kadının erkekleşmesini "celallenme" olarak niteleyerek, bu durumun gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkabilecek patolojiye, psikolojik ve fizyolojik açılardan da değinmektedir. Cinsiyet kavramının felsefi ve sosyolojik ekollerden hareketle yok sayılmaya çalışıldığını ve Foucault'un kuralı bir toplum meydana getirme çabalarından söz etmektedir. Merter, cinsiyet düzenlemeleri ve transcinsellik alegorilerinin ana tezinin toplum dokusuna satır aralarında nasıl empoze edildiği üzerinde durarak meselenin vehametini gözler önüne sermektedir. Cinsiyetsizleştirme politikalarının bir sosyal değişim meselesi olarak gösterilmeye çalışıldığını aktararak, meseleyi uçurumun kenarından son anda dönmeye benzettiği İstanbul Sözleşmesi ile bağlamaktadır. Bu konu hakkında da cesur bir dil kullanan yazar, toplum dinamiklerinde kırılmaların yaşanması için harcanan çabaya dikkatleri çekmektedir. Yazar, tabii duyguların kasıtlı olarak başka alanlara yönlendirilmesini tetiklenmiş merhamet sapsması şeklinde tanımlayıp, meselenin hayvan sevgisi ile ilişkili olmadığını açıklığa kavuşturmak istemektedir. İnsanlığı yapılandırma projesinin komünikatif ve metakomünikatif mesajlarla tüm dünyaya övünülecek bir var oluş tarzı şeklinde empoze edilmeye çalışıldığını ve bunu yayma kanalları olarak da Hollywood film ve televizyon endüstrisinin kullanıldığını aktarmaktadır. Eşcinsellik gündemi özelinde ortaya atılan teorilerin bilimsellik kılıfı altında uydurulmuş nörofizyolojik teorilere de değinen yazar, meselenin daha açık bir şekilde anlaşılması için anatomik, fizyolojik, biyolojik ve endokrinolojik açılardan konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır. Hekaton'un kimliğini de ifşa eden yazar, cinsel kimlik karmaşalarının aslında toplum ve ailenin yapılandırılabilmesi için ön hazırlık çalışmaları olduğunu vurgulamaktadır. Küresel sapkınlığın farklı alanlarında açılan cepheleri ve insanlığı yeniden yapılandırma küresel projesinin nasıl etkisiz hale getirilebileceği hakkında çözüm önerileri sunan yazar, yapılması gerekenleri kamuoyunun alâkasına sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Hekaton'la Son Tango, Aile, Mustafa Merter, Meta-analiz

Book Review

History

Received: 26.12.2024

Accepted: 04.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Orhan Gürsu – Merve Akdağ

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Akdağ, M.-Gürsu, O. (2025). Last Tango with Hekaton: A Meta-Analysis of The Global Project to Corrupt The Family and Restructure Humanity. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 302-308. <https://doi.org/10.30622/tarr.1606500>

Abstract

The book *The Last Tango with Hekaton: A Meta-Analysis of the Global Project to Corrupt the Family and Restructure Humanity*, prepared for publication by Mustafa Merter in 2023, consists of 289 pages and aims to address a globally pressing issue. The author sheds light on allegories of homosexuality, encouraging readers to consider how the perception of reality is shaped by different perspectives and conditions. By presenting various data, Merter reinforces his hypothesis that homosexuality and other sexual deviations can be treated if desired. As a psychiatrist, Merter approaches the subject from a psychopathological perspective, addressing controversial issues that may provoke reactions in certain circles. He likens the elimination of traditional teachings and experiences to developing Alzheimer's disease, emphasizing the profound negative impact of this phenomenon on younger generations. The book argues that the eradication of the authority figure within the family, particularly the father's role, is part of a broader agenda to create a new society through a socialist cultural revolution. Merter discusses the pathologies associated with homosexual lifestyles, analyzing the issue from both somatic and psychological perspectives. From the perspective of ilm al-nafs (the science of the soul), he asserts that homosexual relationships do not ultimately seek sexual gratification but rather a deeper existential longing for unity (tawhid), which, he argues, cannot be achieved through deviant inclinations. He further contends that sexual perversions are being normalized to the extent that even incest is being subtly legitimized under the guise of tolerance and inclusivity. The author draws attention to the deliberate negation of the natural distinctions between men and women, highlighting efforts to masculinize women as a form of social engineering. Referring to Ibn Arabi's concept of kerb, he describes this masculinization process as a form of jalalization (intensification of masculine energy), discussing its psychological and physiological consequences. He also examines the philosophical and sociological theories that seek to nullify gender distinctions, referencing Foucault's ideas on dismantling social norms. Merter, emphasizes how gender modification and transgender narratives are subtly embedded into society through media and cultural discourse, warning of their long-term impact on the fabric of civilization. He argues that gender-neutrality policies are presented as a mere social change movement, linking this issue to the Istanbul Convention, which he describes as a last-minute retreat from a societal precipice. Using bold language, he highlights the deliberate efforts to destabilize social dynamics. The author defines the intentional redirection of innate human emotions as induced compassion deviation, clarifying that this phenomenon is not related to love for animals or general altruism. He asserts that the global project to restructure humanity is systematically promoted through communicative and metacommunicative messages, with Hollywood's film and television industry playing a central role in this dissemination. Merter also critiques pseudo-scientific neurophysiological theories used to legitimize claims about homosexuality, offering an alternative explanation based on anatomical, physiological, biological, and endocrinological perspectives. Furthermore, he reveals Hekaton's identity, arguing that gender identity confusion is a preparatory step for restructuring both society and the family. He discusses the various fronts opened in the battle for global ideological dominance and presents potential solutions to counteract these trends. Ultimately, the book seeks to bring public attention to the social engineering processes at play, urging readers to recognize and critically evaluate the implications of these changes.

Keywords: Psychology of Religion, Last Tango with Hekaton, Family, Mustafa Merter, Meta-analysis

Giriş

1947 yılında İstanbul’da doğan Mustafa Merter, ilkokulu Cihangir’de ortaokulu Avusturya Lisesinde, lise eğitimini ise Lozan Lemanıa Lisesinde okumuştur. 1975’te, Lozan Tıp Fakültesinde tıp eğitimini tamamladıktan sonra psikiyatrik uzmanlık eğitimine başlamıştır. Zürih Üniversitesi Hastanesi’ne bağlı Burghölzi Psikiyatri Hastanesi’nde ve psikiyatri polikliniğinde, doktorasını biyolojik psikiyatri alanında “Flufenazin Dekanoat” nöroleptik çalışması ile tamamlamıştır. 1987’de Türkiye’ye yerleşmiştir. Psikoterapi alanında Zürih’ te, Jungiyen ekolden ve Varoluş Analizi ekollerinden etkilenmiştir. Sonra I. Yalom Grup Terapisi metodunu benimsemiştir. Akabinde, Transpersonel Psikoloji alanında etkin olmuştur. 2005’te Türkiye’de, “Benötesi Psikoloji Derneği”ni kurup daha sonrasında bu kurumla ilişkisini kesme kararı almıştır. Kaynağını, İslam-tasavvuf geleneğinden alan yeni bir psikoloji yaklaşımı geliştirmiştir. Bu görüşünü, *Dokuz Yüz Katlı İnsan* adıyla kitaplaştırmıştır. Yazarın, *Nefs Psikolojisi ve Rüyalarda Dili* isimli eseri de bulunmaktadır.

Yazar, kitabın önsözünde eserini nasıl kaleme almaya başladığına değinmektedir. Kitabın temel hipotezini, ilerleyen sayfalarda bölümler halinde ele almaktadır. Ek olarak, radyoda dinlediği eşcinsellik hayat tarzıyla ilgili röportajın kendisini sarstığını ve çalışmasına başlayarak altı ay içerisinde kitabı yayına hazır hale getirdiğine değinmektedir. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Merter, “Kitap yazılmaz, yazdırılır”, diyerek esere başlangıç yapmaktadır.

Eserin, *Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Proje Savaşının Ana Cepheleri, İlk Cephe: Kadim Terbiye Sisteminin Çökertilmesi (ss.19-25)* başlıklı birinci bölümündeki yazısına “Dokuz Yüz Katlı İnsan” eserinde değindiği “Kaliforniya Sendromu” nu tanımlayarak başlangıç yapmaktadır. Çevirisini yaptığı ve önsöz yazdığı Jean Twenge’nin, “Ben Nesli” adlı eserinin içeriğine de değinirken, yıllar içerisinde kaygı artışındaki gözle görülür vehamete işaret etmektedir. Devamında, 1996’da ABD’ de başlayan *Values Clarification (Değerleri Yeniden Belirleme)* karakter eğitimi projesine dikkati çekmektedir. Eğitim adı altında verilen bu dezenformasyon hareketine karşı şaşkınlığını dile getirerek bunun yayılmasında etkin olan üç isim üzerinde durmaktadır: Louis E. Raths, Merrill Harmin ve Sidney B. Simon. Merrill Harmin’in, konuyu yedi nokta üzerinde topladığına değindikten sonra din, maneviyat, nesiller boyu aktarılan hayat tecrübeleri ve bütün kadim değerlerin bir çırpıda silinmesi projesini “alzheimer hastalığına yakalanmak” şeklinde betimlemektedir. Psikoterapi de, danışanlara “self actualization” (kendini gerçekleştirme) adı altında, aslında hazların sınır tanımadan yaşanması gerektiği telkininde bulunduğu dikkatleri çekerek bu yaklaşımın Varoluşçu Psikoloji ile birleştiğinde; “Bütün ahlâki davranışlarınızın tek sorumlusu sizsiniz”, mesajının devreye girdiği üzerinde durmaktadır. *Değerleri Yeniden Belirleme Projesi*’nin, büyük savunularından Howard Kirschenbaum’un, bazı uygulamalarla başlattığı bu hareketin kısa sürede iki yüz bin öğretmeni eğitmesine, eşi benzeri olmayan bir felaket olarak bakmaktadır. Nesilden nesile aktarılan kadim bilgeliğin seneler içerisinde silinmesini “hikmet kaynağının kurutulması” şeklinde bir metaforla açıklamaya çalışmaktadır. Devamında Twenge’nin “Ben Nesli” kitabından, bu hareketin gençler üzerindeki devasa olumsuz etkisini aktararak, şu şekilde düşüncelerini ifade etmektedir:

“Kendimiz fikir üretmek yerine nakil ve taklit hastalığına tutulmuş biz pedagog, psikolog ve psikiyatristler adeta hiç sağduyumuz yokmuş gibi bize danışan insanlara, “Çocuğu zorlamayın, üstüne varmayın, bırakın kendi seçsin, doğruları kendi bulsun, renkler ve zevkler tartışılmaz (...) gibi safsataları papağan gibi tekrarladık”.

Yazar, terbiyenin ortadan kaldırılmasıyla beraber, özsaygı kazandırılma derken erken yaşta gebe kalan, alkole, uyuşturucuya yönelen ve bedelini ödemedi maddi-manevi her şeye sahip olma hakkına sahip olduğunu

düşünen bir neslin yetiştirildiğinden ve bu hareketin, Hollywood film endüstrisi tarafından da desteklenmesiyle ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir.

İkinci Cephe: Kadın Hakları Derken Erkek-Kadın Yaratma Projesi (s.26-36) alt başlığında yazar Mona Lisa Smile (Mona Lisa Gülüşü) adlı filmdeki, baş aktörün bir kolejde profesör olarak göreve başlamasının ardından, öğrencilerini erken yaşta evliliğe ve annelik eğitimine karşı çıkmaları için cesaretlendirildiği kısmına değinerek, konuyu fitrata aykırı bir kadın modeli yaratılmak istendiği konusıyla bağdaştırmaktadır. Ardından film endüstrisinin toplum dokusuna, erkek varoluş tarzının üstünlüğünü empoze ettiğini ve kadının fitri yapısına uymayan her alanda sözde eşitlik retoriği altında yeni bir kimlik yaratma peşinde olunduğunun üzerinde önemle durmaktadır. Yazar, ardından kadının erkekleşmesini “*celallenme*” olarak niteleyerek, bu durumun doğurduğu neticeler üzerinde durmaktadır. Bu durumu, bir psikiyatrist olarak da müşahede altına alarak, somatik ve ruhsal açıdan neyin zuhur bulduğunu ele almaktadır. Erkeğin kadına dönüşmesini, İbn Arabi'nin kerb kavramına atıfta bulunarak, mevzunun daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Üçüncü Cephe: Kasıtlı Olarak Baba Otoritesinin Yıkılması (s.37-42); alt başlığında, Frankfurt Okulu'nun tarihçesiyle bölüme başlayan yazar, sosyalist kültürel ihtilalin mümkün olabilmesi için sıfırdan bir toplum yaratma gayesinin peşinde olduklarını ve bunu da ailenin reisi konumundaki baba rolünün, yani otoritenin ortadan kaldırılarak yapılmak istendiğinin üzerinde durmaktadır. Yazar, Erich Fromm'un, “Özgürlük Korkusu” kitabında bu temayı işlediğini ve çekirdek aileyi faşizmin doğum sebebi olarak gördüğüne değinmektedir. Son olarak yazar, baba otoritesinin yıkılmasıyla toplumun zekâ düzeyinin de düştüğünü belirtmektedir.

Dördüncü Cephe: Eşcinsel Hayat Tarzının Her Türü Sapkın ve Sübyancılığın Küresel Çapta Eş Zamanlı Olarak Artırılması (s.43-61) alt bölümünde, eşcinsel hayat tarzına eşlik eden patolojilere değinerek somatik yan etkileri yanında, psikolojik etkilerine de genişçe yer vermektedir. Örnek vakalar üzerinde ve yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan bulguları da açıkça okurun istifadesine sunmaktadır. Nefs ilmi açısından da konuya değinen Merter, eşcinsellikte ruhların/canların senkronizasyonun gerçekleşmeyeceğini ve hiçbir zaman bunun imkân dahilinde olamayacağını dile getirmektedir. Çünkü arananın cinsel tatmin değil, canlar beraberliğinin tattırdığı tevhid hali olduğunu vurgulamaktadır.

Beşinci Cephe: Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi/Kadın ve Erkek Farkını Ortadan Kaldırma Projesi (s.62-94) alt bölümünde Merter, kademe kademe ilerleyen oyunun artık tamamının ortaya çıktığını belirterek, ifşa olunmalarından da hiçbir rahatsızlık duyulmadığını dile getirmektedir. Cinsel sapkınlığın savunucusu olarak Betty Friedan ilan edilirken, Judith Butler ise gender (cinsiyet) teorisinin manevi babası olmaya hak kazanmıştır. Ardından Butler'in, cinsel özerkliğin sınırlarında dolanan bireylere, bedenlerinin üzerinde hakları olmadığı, kamusal alanda bir sosyal fenomen olarak kabul edildiğini de izah ettikten sonra meselenin insan haklarını savunma söylemi ile kamufle edildiğini, asıl amacın yeniden inşa etme projesi olduğu üzerine dikkatleri çekmektedir. Ayrıca cinsiyet kavramının, farklı felsefi ve sosyolojik ekollerden hareketle yok sayılmaya çalışıldığını vurgulayan yazar, Fransız filozof Michel Foucault'un ise kuralsız bir toplumun ön hazırlığını gerçekleştirdiğini aktarmaktadır. Cinsiyet düzenlemeleri ve transcinsellik alegorilerinin ana tezini “Bırak ne isterse olsun”, şeklinde topluma satır aralarında empoze edildiğini dile getirmektedir. Daha vahim olan bir konuya değinen Merter, cinsiyet kavramının aşama aşama DSM (Diagnostic and Statistical Manuel of Mental Disorders) tanı el kitabından nasıl tanım değişikliğine gidildiği ve en sonunda “pride” (onur) yürüyüşlerinin yapılacak kadar normalleştirilmeye çalışıldığına değinmektedir. Bunu daha da normalleştirme çabaları altında çekirdek aile, kan bağları ve genetik aktarım olmadan da akrabalık bağlarının olabileceği ve eşcinsel evlilikler neticesinde, evlat

edinme veya yapay döllemenin mümkün kılınması gerektiği üzerinde durulduğunu da aktararak, nasıl bir projeye karşı karşıya olunduğunun farkına varılmasını istemektedir. Eşcinsellerin, eğer çocuk büyütürlerse bu durumun yapay bir insanlık yaratmak olduğunu belirten yazar, sorunun bununla da sınırlı kalmayarak, ensest rezaletini dahi normal gösterme çabalarına dönüştüğünü, sürecin adım adım nasıl büyüdüğünü sağduyulu vicdanlara aktarmaktadır. Cinsiyetsizleştirme politikalarının, bir sosyal değişim meselesi olarak gösterilmeye çalışıldığını dile getiren yazar, Truva atının cinsiyetini sorgulayarak, meseleyi İstanbul Sözleşmesi ile bağlamaktadır. Sözleşmenin feshedilmesini, adeta uçurumun kenarından son anda dönmeye eş değer olduğunu aktarmaktadır.

Son alt cephe olarak *Tabii Duyguların Kasıtlı Olarak Başka Alanlara Yönlendirilmesi/Üstel Bir Hızla Arttırılmış Hayvan Sevgisi (s.95-99)* başlığı altında, tetiklenmiş merhamet sapmasının gerçekleştiğini ve anneliğin yaşanmaması durumunda nüfus artışının yavaşlayacağı ve bunun da toplumsal cinsiyet yapılanması için zemin hazırlayacağını belirtmektedir.

Yazar ikinci bölümde *Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Proje Savaşının Komuta Kademeleri ve Savaş Alanları (s.105-166)* bölümünde, eşcinselliğin komünikatif ve metakomünikatif mesajlarla önce Amerika toplumunda daha sonra da bütün dünyaya övünülecek bir şey, serbest bir seçim ve alternatif bir varoluş olarak empoze edilmeye çalışıldığını aktarmaktadır. Bunu yayma kanalları olarak da Hollywood film ve televizyon endüstrisi, sosyal medya alanı, yapay zekâya dayalı Chatbot ve benzeri alanlar, politika alanı, hukuki alan, psikiyatri ve psikoloji alanı etkin bir şekilde çepeçevre kuşatarak her alandan işgâl edildiğimizi adeta haykırmaktadır. Cinsel sapıklıklar konusunda LGBT gündemi özelinde de bazı hususlara temas etmektedir. Daha sonra bu alanlara tek tek geniş çaplı olarak değinen yazar, NLP (Nöro Dil Programlama) hatta hipnoz tekniklerinin bu alanlarda uygulanarak farkına varılmadan dünya görüşlerini benimsetmeye çalıştıklarını, okuyucularının hayretine ve dahi dikkatine sunmaktadır. Ayrıca, bu tür cinsel sapmaların taraftarı olan araştırmacıların, eşcinselliği patoloji olarak kabul edilmemesi için “Born That Way” (Ben Böyle Doğdum) teorisini güçlendirmek amacıyla uydurulmuş nörofizyolojik teorilere ağırlık verildiğini anlatmaktadır. Merter, yapılmış bilimsel çalışmalara atıf yaparak, eşcinselliğin genetik kaynaklı olmadığını ve şahsen talep edenlere yönelik tedavisinin mümkün olduğunu aktarmaktadır. Daha sonra Türkiye’de öykünme (taklit) üzerine kurulmuş olan bilimselliğimizden tamamen sıyrılarak özgün projeler üretebilmek adına kadim gelenekten de yararlanılması gerektiği ve psikoloji biliminin yeni temeller üzerinde yeniden inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kadim gelenekten faydalanmayı, Batıyı üstünkörü kopyalayarak insanı tanımaya çalışmayı “*ilmi fukaralık*” olarak nitelemektedir:

“*Psikoloji biliminin üstel paradoksu diye tanımladığım durum; biz psikolog ve psikiyatristlerin 200 seneden beri var olmamıza rağmen genel kitlelerin psikolojisinin hep daha kötüye gitmesidir*”. Gittikçe artan bir psikiyatrist ve psikolog ordusuna rağmen psikolojik hastalıkların da artıyor olması çarpıklığını gözler önüne seren yazar, son olarak eşcinselliğin bir hastalık olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Merter, anatomik, fizyolojik, biyolojik ve endokrinolojik açılardan konuyu ele alarak cevabı da okurlarına arz etmektedir. Ardından çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerini göz önünde bulundurarak cinsel kimlik bozukluğunun meydana getirdiği olumsuzluklara değinerek, eşcinselliğin ikincil patolojik ve somatik hastalıklara sebep olan psiko-gelişimsel bir bozukluk olduğuna vurgu yapmaktadır.

Genel Değerlendirme (s.169-226) başlıklı üçüncü bölümde yazar, eserin adında geçmekte olan Hekaton’un kim olduğunu okuyucunun merakına arz etmektedir. Daha sonra bu bölümü de alt başlıklar halinde inceleyerek, Hristiyanlık ve Yahudiliğin kısa tarihçesine değindikten sonra Luther’in “*Öyle korkunç zamanlar gelecek ki Lut*

kavmi zamanından daha beter olacak” kehanetinin yaşadığımız şu zamanları tasvir ettiğini söylemektedir. Merter, materyalist paradigma dininin Avrupa ile sınırlı kalmayarak bütün dünyaya yayılması üzerinde durmuştur. Tanrı’yı öldürerek, onun yerine akla sığınmayı ve hakikati orada aramaya çalışmayı düstur haline getirenlerin bir tevhid açlığı ile -izm hareketlerinin doğuşuna sebep olduklarına da dikkatleri çekmektedir. Ancak esas yapısı ve niyeti kavranmadan materyalist, pozitivist paradigma fikirlerinin, zehir tesiri gösterdiğine değinmektedir. Daha sonra bu hareketlerin beklentiyi karşılamayınca düş kırıklığına sebep olduğunu, homo deus fikrinin bu neticeyle ortaya çıktığına işaret etmektedir. Yazar, kendi tecrübelerini de aktardığı bölümde, Tanrı İnsan yaratma fikri üzerinde genişçe durmaktadır. Bütün bu spekülâtif savların amacının, veri dinini (dataizm) kabullendirmek için birer ön aşama olduğunu da belirtmektedir. Harari ve öne sürdüğü asılsız ve spekülâtif savları üzerinden konuya devam eden Merter, onun dataizm hakkındaki kişisel görüşlerini de aktarmaktadır. Yazar, Hekaton savaşlarının meta-analizini yaparak, bunun üç nedeni olabileceği üzerinde durmaktadır: Meşru müdafaa, başkalarının maddi imkânlarına göz dikme ve daha büyük tehlikeyi önleyici savaşlar. Yazar, baştan itibaren sözde insan hakları, ifade özgürlüğü bahanesi ile koruma altına alınan eşcinselliğin, önce normalleştirilip sonra da *draq queen, rainbow action (gökkuşağı aksiyonları)* gibi propaganda etkinlikleri ile övünç hissedilecek bir varoluş tarzına çevrilmeye çalışıldığına değinmektedir. İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Projesi’nin ilk temel taşları olarak, sosyalizmin son zaferi için üretilmiş gibi görünen “*Bütün bildiklerini eleştir ve unut*” ve “*Mutlak gerçek yoktur*” fikirleri olduğunu, tüm bu girişimlerin ise anti-otoriter bir toplum yaratma çabası olduğunu ileri sürmektedir. İnsanların bu tarz sapkın söylemlerin ve teorilerin ardından gitmesine, “Fareli Köyün Kavalcısı” masalına atıf yaparak konuya dikkat çekici bir açıyla yaklaşmaktadır. Merter, Harari’nin “başiboş olarak nitelendirdiği kitleleri bir müddet daha destekleyebileceklerini ancak yapay zekânın sonunda bütün insanlığı yok edebileceği” düşüncesine yer vererek bölümü sonlandırmaktadır. Merter, son olarak dördüncü bölümü, “*Önlemler ve Karşı Cepheleri*” (s.231-289) olarak adlandırarak, önceki bölümlerde karşılaştığımız sorunlara çözüm önerileri getirmektedir. Tek tek ele aldığı meseleler için bu defa çözüm arayışına giderek bunları sıralaması takdire değerdir. Öncelikle terbiye sisteminin çökertilmesine karşı, ortaokul, lise ve üniversitelerde ne gibi çalışmalar yapılabileceği üzerinde durmaktadır. Erkekleşmiş kadın yaratma projesine karşı ise öncelikle “kadın nedir?” ve “erkek nedir?” sorularına cevap verilmesi gerektiği ve konuyla alâkalı olarak devletin üst kademelerinde denetleyici bir kurumun bu konu bazında, özel uygulamalarının olması gerektiğine değinmektedir. Baba otoritesinin yıktırılmasıyla ilgili ise ABD örneğini vererek oradaki vehameti gözler önüne serdikten sonra, çocuklarımızı koruyabilmek adına, karakter ve güzel ahlâk eğitiminin yeniden yapılandırılarak, anti-otoriter düşüncenin emarelerinin dahi kalmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Yazar, eşcinsel hayat tarzının ve her türlü cinsel sapkının önlenmesi adına yazılı medya, görsel medya ve eğitim kademelerindeki alanlar için tek tek çözüm önerileri getirerek, kamuoyunun alâkasına sunmaktadır. Ayrıca, psikiyatri ve psikolojinin de yeniden yapılandırılması için üzerinde durulması gereken noktalara işaret etmektedir.

Eseri sonlandırırken sonsözünde Merter, acımasız ve her türlü dezenformasyon yöntemlerinin mübah görüldüğü bir savaş içerisinde olduğumuzu, asıl amacın kendi denetimleri altında, insanlığı yeniden yapılandırmak olduğuna dikkatleri çekmektedir. Sadi Şirazi’ye sözü bırakarak eserini noktalamaktadır:

Bir bedeninin organları gibidir Âdem’in çocukları,

Aynı kaynaktan çünkü yaratılışları.

Biri hastalanırsa günün birinde

Huzur kalmaz ki diğerinde.

Üzülmezsen sen başkalarının sıkıntısına,
Yaraşmaz insan demeleri sana.

Eseri genel olarak ele alacak olursak; aile gibi kutsal bir kuruma karşı açılan cepheler hakkında, okurlarına detaylı olarak bilgiler aktarmaktadır. Propaganda çalışmalarına yönelik detaylı araştırmalar sunulan eserde, Hollywood Film Endüstrisi, Disney+, Tiktok gibi sosyal mecralarda başlatılan dezenformasyon hareketlerine karşı uyarıları da içermektedir. Alınacak önlemler hususunda, getirilen çözüm önerileri ile izlenilebilecek yollar da bir nevi gösterilmektedir. Ayrıca eser, bazı akademik kabulleri, bilimsellik furyası adı altında sunulan hezeyanları, makul bir çerçeve içerisinde gösterebilmek için kullandıkları bir maske olduğuna değinmektedir. Cinsel kimlik karmaşalarının, aslında yapılandırmanın ön hazırlıkları için gündemde tutulmaya çalışılan ve bireylere bu fikri empoze ederek, cinsiyetsiz toplum oluşturma çalışmalarının farklı bir cephesi olduğuna değinilmektedir. Psikiyatri ve psikoloji alanlarına getirdiği özeleştirilerle Merter, hiçbir şeyin dogmatik olarak kabul edilmemesi hususunda okuyucusuna farklı bir perspektif sunmaktadır. Toplumsal cinsiyet adı altında topluma sunulmaya çalışılan kavramların, ne olduğuyla ilgili ve aslında empoze edilmek istenenin ne olduğunun genişçe açıklamaları yer almaktadır. “İstanbul Sözleşmesi yaşatır!” sloganıyla ülkemizde kabul ettirilmeye çalışılan sözleşmenin, arka planda neye hizmet ettiğiyle alakalı net bilgiler bulabileceğimiz eser, cesur diliyle de dikkatleri çekmektedir. Satır aralarında kendi hayatıyla ilgili aktardığı anekdotlar eseri güçlendirmektedir. LGBT ve diğer cinsel sapmalar hakkında bilimsel, psikolojik ve sosyolojik çalışmaları okuyucuya sunan yazar, sunduğu verilerle de alandaki çalışmalara yön verecek referans bir eser durumundadır. Gündem de olan hayvan sevgisine de farklı bir perspektiften bakarak, sorunun elbette hayvan sevgisi olmadığını belirterek, saptırılmış merhametin arkasındaki gerçekliğe ışık tutarak, akıcı ve özgün bir dille okuyucusunun da buna tanıklık etmesini istemektedir. Son söz olarak; küresel sapkınlığın farklı alanlarda açılan cephelerini ifşa eden ve buna karşı açılacak karşı cephelerle nasıl ifsâd edilebileceğini merak edenleri Hekaton ile tanışmaya davet edebiliriz.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%55)-Yazar-2 (%45)

Kaynakça

Merter, M. (2023). Hekaton’la Son Tango: Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesinin Bir Meta-Analizi, İstanbul, Ketebe Yayınları.

İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi, Rifat Atay, Ankara 2023, Kitabe Yayınları, 1. Basım, 125 sayfa, ISBN: 978-625-98762-9-0

Women's Public Duty According to Islamic Law, Rifat Atay, Ankara 2023, Kitabe Publications, 1st Edition, 125 pages, ISBN: 978-625-98762-9-0

Hilal Atılğan Moğol^{1*}

¹ Ar. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, hilalatilgan3@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3343-2662>

Res. Asst., Akdeniz University, Faculty of Theology, Islamic Law, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, hilalatilgan3@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3343-2662>

* Corresponding author

Kitap İncelemesi

Süreç

Geliş Tarihi: 07.02.2024

Kabul Tarihi: 08.06.2024

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Hilal Atılğan Moğol

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Atılğan Moğol, H. (2025). İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 309-313. <https://doi.org/10.30622/tarr.1433180>

Öz

Toplumun yapı taşlarından olan kadının konumu ve yetkileri hem farklı dinlerde hem de farklı toplum ve hukuk sistemlerinde yirmi birinci yüzyıla değin önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Yirminci yüzyıla gelindiğinde özellikle Sanayi Devrimi sonrası Batı'da kadınlarla ilgili gelişmeler İslam'ın bu konudaki duruşunu merak konusu haline getirmiştir. Son yıllarda kadın konusu revaçta olmasına rağmen 1990'lı yıllara bakıldığında bilhassa ilahiyat alanında, yapılan çalışmaların azlığı da göz önünde bulundurulduğunda, konunun üzerinde fazla durulmadığı anlaşılmaktadır. Müellif, alandaki bu boşluğu oldukça erken bir dönemde fark ederek İslam hukukunda kadının kamu görevi yapmasına ilişkin görüşleri ve iddiaları çalışma konusu olarak belirlemiştir. İslam'ın tarihi serüvenine bakıldığında bilhassa Hz. Peygamber ve dört halife döneminde kadınların hayatın her aşamasında faal oldukları görülmektedir. İlerleyen dönemlerde ise kadınların fitne korkusuyla geri plana itildikleri ve maalesef toplumdaki soyutlanmaya çalışıldıkları müşahade edilmiştir. Kadınların toplumdaki uzaklaştırılmasıyla ilgili öne sürülen nedenler incelendiğinde dini dayanakların yanı sıra fizyolojik ve psikolojik gerekçelerin de ileri sürüldüğü görülmektedir. Eser bir bütün olarak incelendiğinde temel inceleme konusunun da bu gibi gerekçelerin dini, tıbbi ve mantiki izahları olduğu fark edilmektedir. Buna göre çalışma iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere kadın konusu asırlardır tartışılan konuların başında gelmektedir. Dolayısıyla kadına yaklaşımın tarihi serüveni zaman ve mekâna göre farklılık arz etmektedir. Müellif, İslam'da kadına karşı tutuma geçmeden önce konunun tarihi seyri ve arka planını incelemek amacıyla eski medeniyetler, semavi dinler ve beşerî sistemlerde ana hatlarıyla kadın konusunu ele almıştır. İlk bölümde üzerinde en fazla durulan bölümün son başlık olduğu görülmektedir. Bu bölümde müellif kadının fizyolojik ve psikolojik olarak yetersiz olduğu iddiasını o günkü ilmi veriler etrafında incelemeye almıştır. İkinci bölümde ise araştırmanın ana konusu, İslam hukukuna göre kadının kamu görevi ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bu bölümde konunun temelinde kadınların hakimler ve onun bir uzantısı olan devlet başkanlığı yapması üzerinde durulmuştur. Yazar bu bölümde İslam hukukunda konuyla ilgili üç ana eğilim olduğunu ifade etmiş ve bölüm alt başlıklarını bu eğilimler doğrultusunda oluşturmuştur. İlk başlıkta kadının hiçbir kamu kuruluşunda görev alamayacağını ileri sürenlerin delilleri ve görüşleri üzerinde durulmuştur. İkinci başlık altında aksine delil olmadıkça haklardan eşitliği kabul ederek kadının devlet başkanlığı dışında kamu görevi alabileceğini söyleyenlerin görüşleri ve delilleri incelenmiştir. Üçüncü ve son başlık altındaysa kadının devlet başkanlığı dahil her konuda görev alabileceğini kabul edenlerin görüşleri ve delilleri incelenmiştir. Her üç grubun görüşlerini temellendirmede kullandığı ayet ve hadislerin neredeyse aynı olduğu fark edilmiştir. Bu noktada ihtilaf nedeninin ayetlerin sübutundan değil delaletinden kaynaklandığı bir kez daha fark edilmektedir. Bu nedenle müellif önce ayetlerle getirilen delilleri incelemiştir. Temel ayetleri açıklarken öncelikle Ehl-i sünnet alimlerinin ilgili ayet hakkındaki yorumlarını aktarmış ve akabinde kendi görüşünü detaylandırarak açıklamıştır. Delil olarak öne sürülen hadisleri ise hem sübut hem de delalet açısından değerlendirmelere tabi tutmuştur. Sonuç bölümü kitabın tamamını okuma imkanına sahip olmayan okuyucular için eserin başarılı bir özeti sunmaktadır. Çalışma, 1994 yılı gibi görece erken bir tarihte İslam'ın ilk yıllardan itibaren mevcut olan kadın haklarını tekrar gün yüzüne çıkarması, merak konusu olan İslam'ın kadın konusundaki görüşlerinin bütüncül olarak değerlendirilmesi açısından son derece kıymetlidir. Bu yazıda literatürde önemli bir boşluğu dolduran "İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi" isimli kitabın tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kamu Hukuku, Kadın, Devlet Başkanlığı, Hakimlik, Şahitlik.

Book Review**History**

Received: 07.02.2024

Accepted: 08.06.2024

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Hilal Atılğan Moğol

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Atılğan Moğol, H. (2025). Women's Public Duty According to Islamic Law. *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 309-313, <https://doi.org/10.30622/tarr.1433180>

Abstract

The position and powers of women, who are the building blocks of society, have been one of the important topics of discussion in both different religions and different societies and legal systems until the twenty-first century. In the twentieth century, developments regarding women in the West, especially after the Industrial Revolution, made Islam's stance on this issue a matter of curiosity. Although the issue of women has been more popular in recent years, when we look at the 1990s, it is understood that the issue was not emphasized much, especially considering the scarcity of studies in the field of theology. The author notices this gap in the field at a very early period and determines the views and claims regarding women's public duty in Islamic Law as the subject of their study. When we look at the historical journey of Islam, we see that women were active at every stage of life, especially during the period of the Prophet and the four caliphs. In later periods, it was observed that women were pushed to the background due to fear of discord and, unfortunately, attempts were made to isolate them from society. When the reasons for the removal of women from society are examined, it is seen that physiological and psychological reasons are also put forward in addition to religious grounds. When the work is examined as a whole, it is concluded that the main subject of analysis is the religious, medical and logical explanations of such reasons. Accordingly, the study consists of two parts and a conclusion. As stated before, the issue of women has been one of the issues that has been discussed for centuries. Therefore, the historical journey of the approach to women varies according to time and place. Before moving on to the attitude towards women in Islam, the author briefly discusses the issue of women in ancient civilizations, Abrahamic religions and human systems in order to examine the historical course and background of the subject. It can be seen that the most emphasized section in the first section is the last chapter. In this chapter, the author examines the claim that women are physiologically and psychologically inadequate, based on the scientific data of that day. In the second part, the main subject of the research, the public duty of women according to Islamic law, is examined in detail. In this section, the subject is based on women being judges and its extension, which is being the head of state. In this chapter, the author states that there are three main tendencies regarding the subject in Islamic law and creates the subheadings of the chapter in line with these tendencies. In the first heading, the evidence and opinions of those who claim that women cannot serve in any public institution are emphasized. Under the second heading, the opinions and evidence of those who accept equality in rights and say that women can hold public office other than the head of state, unless there is evidence to the contrary, are examined. Under the third and last heading, the opinions and evidence of those who accept that women can take part in all matters, including the presidency, are examined. It has been noticed that the verses and hadiths used by all three groups to base their views are almost the same. At this point, it is once again realized that the reason for the conflict arises not from the certainty of the verses but from their implications. For this reason, the author first examines the evidence presented in the verses. While explaining the basic verses, they first convey the comments of Ahli Sunnah scholars about the relevant verse and then explain their own opinion in detail. They evaluate the hadiths put forward as evidence in terms of both certainty and implication. The conclusion section offers a successful summary of the work for readers who do not have the opportunity to read the entire book. The study is extremely valuable in terms of bringing light to the women's rights that have existed since the early years of Islam, as early as 1994, and evaluating Islam's views on women holistically, which is a matter of curiosity. In this article, the book titled "Women's Public Duty According to Islamic Law" is introduced, which fills an important gap in the literature.

Keywords: Islamic Law, Public Law, Women, Presidency, Justiceship, Testimony.

Giriş

“İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi” isimli kitap, yazarın 1994 yılında Prof. Dr. Hayrettin Karaman danışmanlığında yaptığı “Amme Hizmetinde Kadın” isimli yüksek lisans tezinin kitap olarak basılı halidir. Yazar, çalışmayı olduğu gibi sunmanın dönemin ruhunu daha iyi yansıtacağı düşüncesiyle imla hataları ve bazı teknik konular dışında çok fazla güncellenmeden yayımlanmaya karar verdiğini ifade etmiştir (Atay, 2023, s.8).

Müellif böyle bir konuyu seçme nedenini kitabın ön sözünde belirtmektedir. Yazarın ifade ettiği üzere kadımlar, Hz. Peygamber ve dört halife döneminde etki ve katkıları artarak devam etmesine rağmen ilerleyen dönemlerde fitne korkusuyla sürekli geri plana itilmiş ve toplumdan soyutlanmışlardır. Kadımlara karşı sergilenen bu muamelenin etkileri ilk olarak ailede, çocuk eğitiminde kendini göstermiştir. Bu ihmalin yol açtığı kayıplar bugün daha belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Kadımlarla ilgili Sanayi Devrimi sonrası Batı’da gelişen hareketler zamanla Müslüman coğrafyaya da yansımış ve İslam’ın bu konudaki görüşleri merak konusu olmuştur. Konunun ehemmiyetine rağmen yapılan çalışmaların azlığı müellifi bu konuyu tez kapsamında araştırmaya teşvik etmiş ve nihayetinde emek mahsulü tez çalışması kitap olarak yayın hayatına kazandırılmıştır (Atay, 2023, s.7).

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konunun tarihi seyri ve arka planı ele alınmıştır. Müellif, İslam hukukuna göre kadının durumuna geçmeden önce meselenin temelini oluşturma mahiyetinde ilk olarak eski medeniyetler ve semavi dinlerde konunun tarihi seyrini incelemiştir. Akabinde Türk Medeni Hukuk ve bazı çağdaş beşerî hukuk sistemlerinde kadının durumunu özet olarak gözden geçirmiştir. İlk bölümün son başlığında fizyolojik ve psikolojik açıdan kadın ve erkeği mümkün olduğunca o dönemin modern bilim verileri ışığında değerlendirmiştir (Atay, 2023, s. 19-35)

Ana bölüm olan ikinci bölümde İslam hukukunda kadının kamu görevi tartışmaları incelenmiştir. Yazar bu bölümde İslam hukukunda konuyla ilgili üç ana eğilim olduğunu ifade etmiş ve bölüm alt başlıklarını bu eğilimler doğrultusunda oluşturmuştur. İlk başlıkta kadının hiçbir kamu kuruluşunda görev alamayacağını ileri sürenlerin delilleri ve görüşleri üzerinde durulmuştur. İkinci başlık altında aksine delil olmadıkça haklarda eşitliği kabul ederek kadının devlet başkanlığı dışında kamu görevi alabileceğini söyleyenlerin görüşleri ve delilleri incelenmiştir. Üçüncü ve son başlık altındaysa kadının devlet başkanlığı dahil her konuda görev alabileceğini kabul edenlerin görüşleri ve delilleri incelenmiştir (Atay, 2023, s. 45-115).

Müellif konunun önemine binaen temel araştırma konusuna geçmeden önce meselenin tarihi seyrini inceleyerek araştırmasına başlamıştır. Buna göre ilk bölümde Sümer, Babil, Asur, Eski Yunan, Eski Türkler ve İslamiyet öncesi Araplar gibi eski medeniyetlerde kadın algısını çok detaya girmeden ele aldığı görülmektedir. Dinlerin kadımlara yaklaşımını incelediği başlıkta ise sadece semavi dinlere, Yahudi ve Hristiyanlıkta kadın algısına temas etmiştir. Bu bölümde yazarın bilgileri ana kaynak olan Tevrat ve İncil’den aktardığı görülmektedir.

Hukuk sistemlerinde kadının durumunun ele alındığı bölümde önemli bir veri dikkat çekmektedir. O da çalışmanın yapıldığı dönemde kadınların eğitim hayatına dair istatistikî verilerin eserinde sunulmuş olmasıdır. Yazarın aktardığı bilgilere göre o dönemde kızlar henüz toplam öğrenci sayısının %34’ünü oluştururken daha üst kademelere gidildikçe bu oranın daha da düştüğü görülmektedir. Örnek olarak üniversitedeki asistanların %20’si, profesörlerin ise %2,2’si kadındır (Atay, 2023, s.30). Günümüze gelindiğinde ise tablonun bir hayli değiştiği görülmektedir. Milli Eğitiminin 2021-2022 örgün eğitim istatistiklerine göre Türkiye’de okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde kız öğrencilerin oranı %50’ye ulaşmıştır. Yine aynı verilere göre kadın öğretmenler çoğunluktadır (Millî Eğitim İstatistikleri. Erişim adresi: <https://www.meb.gov.tr/2021-2022-orgun->

[egitim-istatistikleri-aciklandi/haber/27552/tr](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadın-2022-49668&dil=1)). Benzer bir durum akademide de görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2022 verilerine göre kadın araştırma görevli sayısının erkek araştırma görevli sayısını geçerek %55 oranlarına yükseldiği görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Kadın, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadın-2022-49668&dil=1>). Yaklaşık otuz sene önce kaleme alınan çalışmada yer alan istatistik veriler o günün Türkiye'si ile bugünün Türkiye'sini mukayese etme açısından güzel imkanlar sunmaktadır.

İlk bölümde kadın ve erkeğin fizyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirildiği dördüncü başlığın, üzerinde en fazla durulan başlık olduğu görülmektedir. Bölüm, ikinci bölümle birlikte değerlendirildiğinde çalışmanın ana konularından birini teşkil etmektedir. Yazarın da ifade ettiği üzere İslami kaynaklarda kadının hakimlik, devlet başkanlığı ve ceza davalarında şahitlik gibi görevler üstlenememesine sebep olarak onun fizyolojik ve psikolojik yetersizliği gösterilmektedir (Atay, 2023, s. 35). Müellif bu başlık altında kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarını o dönemin bilimsel verileri ışığında kapsamlı olacak şekilde açıklamaya çalışmıştır. Yazarın bu bölümdeki temel sonucu, kadın ve erkeğin insan hakları konusunda eşit olduğudur. Müellif, konuyla ilgili öne sürülen karşı argümanları sade ve anlaşılır şekilde cevaplamıştır.

Kadın ve erkek farklı cinsten iki insandır. Yaratılış itibarıyla birbirlerine benzedikleri noktalar olmakla birlikte ayrıldıkları hususlar kaçınılmazdır. Her iki cins birebir aynı özelliklere sahip olsaydı bu durumda iki farklı cinsten bahsetmek mümkün olmazdı. Fakat hem günümüzde gelinen nokta hem o dönemde kadınlara karşı takınılan tavır orta bir noktanın varlığını zorunlu kılmaktadır. O da yazarın tüm çalışma boyunca ifade ettiği üzere kadın ve erkeğin mahiyet itibarıyla eşit olduğudur. Yani her iki cins insan olarak aynı değere sahip, fakat yaratılıştan gelen birtakım farklılıklar da mevcuttur. Kadın ve erkek arasındaki farklılıklar üstünlük göstergesi olmadığı gibi geride kalmışlık alameti de değildir. Aradaki farklılıkların cinsler arasında dengeyi sağladığı görülmektedir. Yazarın dördüncü başlık altında bu ayrımı çok güzel ve akıcı bir üslupla ifade ettiği belirtilmelidir.

Çalışmanın temel inceleme konusu kadının kamudaki görevleriyle ilgili İslam hukuk görüşleri ikinci bölümde incelenmiştir. Müellif burada görüşleri temelde üçe ayırmıştır. İlk olarak kadının kamuda hiç görev alamayacağını söyleyenlerin, ki azımsanamayacak bir grup, görüşlerini ele almıştır. Konunun temelinde kadınların hakimlik ve onun bir uzantısı olan devlet başkanlığı yapması üzerinde durulmuştur. Müellif, bu grubun görüşlerini temellendirmede dayandıkları ayet ve hadisleri tek tek incelemiştir. Bilindiği üzere ayetlerin sübutu konusunda bir ihtilaf söz konusu değildir. Esas ihtilaf ayetlerin delaletleri hususundadır. Bu konuda da her grup aynı ayet ve hadisleri baz alarak farklı yorumlar yapmıştır. Bu nedenle müellif önce ayetlerle getirilen delilleri incelemiştir. Temel ayetleri açıklarken öncelikle Ehl-i sünnet alimlerinin ilgili ayet hakkındaki yorumlarını aktarmış ve akabinde kendi görüşünü detaylandırarak açıklamıştır. Delil olarak öne sürülen hadisleri ise hem sübut hem de delalet açısından değerlendirmelere tabi tutmuştur.

Kadının kısmen kamu görevi yapabileceğini kabul edenler ve onların delilleri ikinci başlık altında ele alınmıştır. Bu grubun esas yaklaşımı dinin hükümlerinin istisna getirilenler dışında bir bütün olduğu ve herkes için geçerli olduğu yönündedir (Atay, 2023, s. 68). Bu gruba göre kadın devlet başkanlığı dışında bütün kamu görevlerini yerine getirebilir. Müellifin bu bölümü çok detaylandırmadan, daha yüzeysel ele aldığı görülmektedir. Bu bölüm biraz daha genişletilse okuyucu açısından daha faydalı olabilirdi.

Üçüncü ve son başlıkta ise kadının her sahada kamu görevi yapabileceğini savunanlar ve delilleri ele alınmıştır. Müellif bu bölümde konuyu şahitlik, özellikle ceza hukuku meselelerinde şahitlik, hakimlik ve devlet başkanlığı özelinde açıklamıştır. Bu bölüm başlığında verilen bilgiler gözden geçirildiğinde ikinci ve üçüncü

bölmelerin birleştirilebileceği yönünde bir kanaat hasıl olmaktadır. Bölüm içerisinde sunulan bilgilerden kadının her sahada kamu görevi icra edebileceğini savunanlardan ziyade kısmen kabul edenlerin görüşlerinin yoğunlukta olduğu fark edilmiştir. Bölüm içerisinde mezhep görüşlerinin mukayeseli bir metotla okuyucuya sunulması da bu düşünceyi güçlendirmektedir. Zira yazar mezheplerin görüşlerini sunmuş ve görüşlerdeki ilmi ve mantıki tutarsızlıkları açıklayarak cevap vermiştir. Bu noktada müellif, o dönemin şartları içinde mümkün olduğu kadar ana kaynaklara müracaat ederek mezheplerin görüşlerini okuyucuya sunmuştur.

Müellif ilerleyen sayfalarda kadının her sahada kamu görevi icra edebileceğini savunanların delillerini açıklamıştır. Bu bölümünde yazar diğer bölümlerde takip ettiği metodu izleyerek delilleri öncelikle ayet ve hadis bağlamında ele almıştır. Eğitim-öğretim, harp, tıp gibi ümmetin çoğunluğunun kabul ettiği meseleleri açıklayarak bölümü sonlandırmıştır.

Kitabın sonuç bölümü başarılı bir özetten oluşmaktadır. Okuyucu kitabın tamamını okuma imkanını sahip olmasa dahi sonuç bölümüyle konun geneline vakıf olabilmektedir.

Kitap bir bütün olarak değerlendirildiğinde yazarın fikhın yanı sıra hadis, tefsir gibi temel İslam bilimleri; felsefe ve mantık gibi felsefe ve din bilimlerinden de istifade ettiği görülmektedir. Öne sürülen iddialar özellikle siyak ve sibak göz önünde bulundurularak mantık süzgecinden geçirilmiş, iddiaların kendi içindeki tutarsızlıkları net ve akıcı bir üslupla açıklanmıştır. Yazarın çalışmasının sadece görüş aktarımından ibaret olmaması, kendi görüşlerini metnin bağlamı içinde aradaki bağlantıları çok iyi kurarak ifade etmesi eserin dikkat çekiciliğini arttırarak okuyucuda merak duygusu uyandırmaktadır.

Çalışma, 1994 yılı gibi görece erken bir tarihte İslam'ın ilk yıllardan itibaren mevcut olan kadın haklarını tekrar gün yüzüne çıkarması açısından son derece kıymetlidir. Müellifin kendisi de bir erkek olmasına rağmen takvanın kadınların gerekenden fazla örtünmeye ve toplumdaki kaçmaya zorlanmakta değil, erkeklerin kendi nefislerini arıtmada olduğunu söylemesi takdire şayan bir tutumdur (Atay, 2023, s. 15). Çalışmanın üzerinden yaklaşık otuz yıl geçmesine rağmen kadınların sosyal hayattan koparılmaya çalışılması yönündeki görüşler konunun hala ne kadar güncel olduğunun da önemli bir göstergesidir. Aynı zamanda bu eser erkek egemen zihniyetin toplumdaki yansımalarının yanı sıra dini metinleri yorumlamadaki yansımalarını göstermesi açısından da son derece kıymetlidir.

Çalışmanın kimi yerlerinde harf hataları ve gramer hataları fark edilmektedir. Zaman zaman da metin içinde bazı bilgilerin gereğinden fazla tekrar edildiği müşahede edilmiştir. Fakat bu detaylar eserin içerdiği önemli bilgi ve değerlendirmelerin yanında önemsiz sayılabilecek boyuttadır. Bu kıymetli çalışmasından dolayı yazar Prof. Dr. Rıfat Atay'a teşekkür etmek bir kadirşinaslık gereğidir.

Kaynakça

Atay, R. (2023). *İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi*, Ankara: Kitabe Yayınları.

İstatistiklerle Kadın. Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadın-2022-49668&dil=1>.

Millî Eğitim İstatistikleri. Erişim adresi: <https://www.meb.gov.tr/2021-2022-orgun-egitim-istatistikleri-aciklandi/haber/27552/tr>.